

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Vol. XX No. I

2021

GASIN JSS

GAZIANTEP UNIVERSITY

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Aims and Scope

Gaziantep University Journal of Social Sciences (GAUN-JSS) is a double blind peer-reviewed international academic journal published quarterly. GAUN-JSS is published by the Graduate School of Social Sciences at Gaziantep University, one of the foremost research universities in Turkey.

The aims of the journal are to promote theoretical and research oriented studies, to foster excellence in research, and to encourage mutual sharing of academic research on national and international grounds. GAUN-JSS is an open access journal dedicated to the free flow of information and dissemination of knowledge. Although, GAUN-JSS is a multidisciplinary publication with a special focus on contribution from academia, we encourage submissions from professionals out-of-field and senior level graduate students.

The journal accepts articles written in English and Turkish. Articles on the field of Law written in French are also welcome.

GAUN-JSS accepts submissions and proposals in the following fields: Archaeology, Art, Business, Economics, International Trade, Communication, Geography, History, Law, Literature, Philosophy, Political Science and International Relations, Sociology and Theology.

The objective of GAUN-JSS is to contribute to a vibrant social science and humanities environment and to promote excellence in studies reflecting the current state-of-the-art in Turkish academia while providing a robust and rigorously academic outlet for academicians from non-metropolitan universities.

A minimum of two peer reviewers, who are recognized specialists specific to the topic and area of the submissions, are appointed by the editors. All peer review reports are electronically and anonymously delivered to the contributors. Reviewers' names are withheld by the journal to protect the integrity of the double-blind peer review process. Upon request, written reports can be provided to the reviewer that attests to their contribution. All published authors accept to act as reviewers for future issues.

All submitted papers should conform to the APA writing and citation standards as indicated in the journal's submission guidelines.

The publisher is committed to the open access to all academic endeavor and as such, accepts its duty to make published content permanently available and freely accessible by all sections of worldwide academic community. The publisher does not charge any pecuniary fees for processing, submission, and publication of manuscripts. The publisher commits to the free and universal access to its published content in perpetuity.

Copyright

All articles published by GAUN-JSS are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

To view a copy of the license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Gaziantep University, Graduate School of Social Sciences, GAUN-JSS

27310 Gaziantep, TURKEY

Tel: +90-342-318-1898 Fax: +90-342-360-1043

E-mail: editor@gantep.edu.tr

The Journal has an international editorial board.

Print

Gaziantep University Press

Abstracted and Indexed in

ULAKBİM National Academic Journals Index EBSCOHOST Academic Search Complete

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi Türk Eğitim İndeksi

EBSCOHOST MLA International Bibliography

Directory of Open Access Journals

Gaziantep University
Journal of Social Sciences
GAUN-JSS

Owner

University of Gaziantep
Rector Prof. Dr. Arif ÖZAYDIN

Editor-in-Chief

Asst. Prof. Dr. Mehmet Fatih BUĞAN

Section Editors

Prof. Dr. Atilla ENGİN
Prof. Dr. İbrahim Halil EKŞİ
Prof. Dr. Mehmet EROL
Assoc. Prof. Dr. Atınç OLCAY
Assoc. Prof. Mehmet Akif DESTEK
Assoc. Prof. Dr. Senem KURTAR
Assoc. Prof. Dr. Yunus Emre TANSÜ
Asst. Prof. Dr. Ela İpek GÜNDÜZ
Asst. Prof. Dr. Mehmet Ali GÖNGEN
Asst. Prof. Dr. Mesut ŞÖHRET
Asst. Prof. Dr. Muhyettin İĞDE
Asst. Prof. Dr. Mustafa DOĞANOĞLU
Asst. Prof. Dr. Ragıp KALELİOĞLU
Asst. Prof. Dr. Tayfun ERCAN

Editorial Board

Assoc. Prof. Dr. Erol ERKAN
Prof. Dr. Mehmet ÇELİKEL
Prof. Dr. Mustafa Burak GÜRBÜZ
Prof. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Assoc. Prof. Dr. Burhan KILIÇ
Assoc. Prof. Dr. Meltem KARADAĞ
Assoc. Prof. Dr. Naile ASKER
Assoc. Prof. Dr. Nuri YAVAN
Asst. Prof. Dr. Hamidreza SOHRABIABAD

Editorial Assistants

Res. Assist. İmren YILDIZ
Res. Assist. Buket DENİZ
Res. Assist. Aysu ÖZCAN

Vol. 20, Issue 1, January 2021

Web: <http://jss.gantep.edu.tr> <http://dergipark.gov.tr/jss>

E-mail: editor@gantep.edu.tr

Vol. XX Issue I, 2021
Reviewers List

Dr. Abdullah KARA

Dr. Ahmet BURAN

Dr. Arsev Ayşen ARSLANOĞLU YILDIRAN

Dr. Arzu DEMİR KORUCU

Dr. Burhanettin Aykut ARIKAN

Dr. Enes KAVAK

Dr. Erhan ALPASLAN

Dr. Esra SAĞLAM

Dr. Feryal Cubukcu

Dr. Filiz ELMAS

Dr. İlkut Elif KANDİL GÖKER

Dr. İlyas OKUMUŞ

Dr. İlyas OKUMUŞ

Dr. İsmail KERVANKIRAN

Dr. Mehmet BİÇİCİ

Dr. Mehmet Emin Erendor

Dr. Mehmet Nuri GÜLTEKİN

Dr. Metin KOPAR

Dr. Murat CERİTOĞLU

Dr. Mustafa DEMİR

Dr. Müge MANGA

Dr. Olcay ÖZKAYA DUMAN

Dr. Ö. Kürşad KARACAGİL

Dr. Recep ULUCAK

Dr. Reyyan BAL

Dr. Seda ŞEN

Dr. Semiha Zehra ÖZHARAT

Dr. Sibel AKOVA

Dr. Süleyman ÜNÜVAR

Dr. Taner AKÇACI

Dr. Yavuz TOPKAYA

Dr. Yusuf Bayraktutan

Dr. Zekai ŞENOL

Dr. Zekayi KAYA

Dr. Zeynel ÖZLÜ

Dr. Zeynep KURNAZ

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Vol. XX Issue I
2021

CONTENT

GEOGRAPHY

- Sanayi Kümelerinin Evriminde Politik Ağların Rolü** 1-21
(Research Article/Araştırma Makalesi)
İrfan KAYGALAK

ECONOMICS

- The Relationship Between High-Tech Export and Economic Growth:
A Panel Data Approach for Selected Countries** 22-31
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Levent ŞAHİN & Dilek KUTLUAY ŞAHİN
- AB Ortak Ulaştırma Politikası Bağlamında Türkiye'nin Uyum Süreci
ve Ulaştırma Sektörüne Genel Bir Bakış** 32-56
(Research Article/Araştırma Makalesi)
İbrahim ARSLAN & Yusuf BOZGEYİK & Süleyman ÇELİK & Soner KÜNÇ
- The Impact of Economic, Social and Political Globalization on
Economic Growth: Evidence from BRICS-T Countries** 57-71
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Murat TEKBAŞ
- Macroeconomic Variables and Sector-Specific Returns: Evidence from
Turkish Stock Exchange Market** 72-89
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ayşen SİVRİKAYA

COMMUNICATION

- Reklamlarda Anlamin Çağrışımlarla Zenginleştirilmesi:
Turkcell Fiber Reklamının Göstergebilimsel Analizi** 90-109
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Merve BOYACI YILDIRIM

ENGLISH LITERATURE

- The Metaphysics of the Form Beauty and Reality in the Art of
Alfred Lord Tennyson** 110-124
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Anna ASIATIDOU
- The Uncanny as the Intrasubjectivity in the (m)Other:
Edgar Allan Poe's "Morella"** 125-135
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Pelin DOGAN
- W. B. Yeats'in İmgeci Şiirlerinin Kavramsal Metafor Kuramı ile
Yorumlanması** 136-145
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Dilek İNAN

BUSINESS & FINANCE

- Banka Satın Alma ve Birleşmelerine İlişkin Dünya Ölçeğinde
Bir Araştırma** 146-165
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Tuncay KELLEĞÖZ & Eşref Savaş BAŞCI

POLITICAL SCIENCES AND INTERNATIONAL RELATIONS

- ABD ve İran Arasında Kriz: Trump – Ruhani Dönemi İlişkilerin
Seyrine Yakın Bir Bakış** 166-191
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Seher BULUT

SOCIOLOGY

- Yaşam Seyri Boyunca Biriktirilen Avantaj ve Dezavantajlarla Yaşlılıkta Tek Başına Yaşamak** 192-211
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Hasan SEVER

HISTORY

- Osmanlı Müzeciliğinin İşleyişine Bir Örnek: Müze-i Hümayûn Kurşun Mühür Kataloğu** 212-238
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ayşe ERSAY YÜKSEL

- Cumhuriyet Dönemi İdeolojisinde İdeal Köy Söylemine Bir Örnek: Başpınar Halkevi Dergisinde Köy ve Köylü İmgesi** 239-258
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Tülay AYDIN

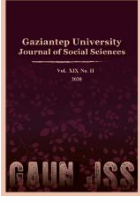
- Cumhuriyetin İlk Yıllarında Fen Eğitimi: 1924-26 Müfredatlarına Göre Süreli Yayınların Analizi** 259-278
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Gönül Türkan DEMİR

- Nuri Tarihi'nin Neşri Eleştirisi Üzerine Bir Değerlendirme** 279-290
(Case Report/Olgu Sunumu)
Seydi Vakkas TOPRAK

- Arap Baharı Bağlamında Avrupa'ya Yapılan Göçler, Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir İnceleme** 291-315
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Haydar ÇORUH

TURKISH LITERATURE

- Kültürel Belleğin Günlük Yaşantıdaki Kodları: Kilis'teki İş Yeri Adları Üzerine Bir İnceleme** 316-337
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Gülşah PARLAK KALKAN

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Sanayi Kümelerinin Evriminde Kurumların ve Politik Ağların Rolü

The Role of Institutions and Politic Networks in Evolution of Industrial Clusters

İrfan KAYGALAK^{a*}

^aDr.Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Coğrafya Bölümü, Balıkesir/TÜRKİYE
ORCID 0000 0003 3051 6414

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 10 Kasım 2020

Kabul tarihi: 11 Ocak 2021

Anahtar Kelimeler:

Endüstriyel Çatallanma,

Sanayi Kümeleri,

Bölgesel Evrim,

Evrimsel Ekonomik Coğrafya

ARTICLE INFO

Article History:

Received November 10, 2020

Accepted January 11, 2021

Keywords:

Industrial Diversification,

Industrial Clusters,

Regional Evolution,

Evolutionary Economic Geography

ÖZ

Bu çalışma Uşak tekstil geri dönüşüm kümesi örneğinden hareketle evrimsel ekonomik coğrafya perspektifiyle bölgesel ve endüstriyel çatallanmayı ve dönüşümü incelemeyi amaçlamaktadır. Yalnızca teknolojik ve sektörel benzerliği göz önüne alan ilişkili bağlantısallığa dayalı evrimsel çözümlemeyi eleştirmektedir. Sanayi kümelerini birer sosyo-kültürel sistem olarak kabul eden çalışma, evrime kaynaklık eden oto katalitik etkilerin ve süreçlerin yine kümelerin kendine içkin kurumlarla bağlantılı olduğunu savunmakta ve ileri sürmektedir. Bu bağlamda Uşak'ta endüstriyel evrimi tarihsel bir perspektifle ele alan çalışma, güncel kurumsal altyapının ve yeni politik network bağlantılarının bölgesel ekonomik evrim sürecinde nasıl yeni gelişme patikaları yarattığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Çalışma, endüstriyel kümelerin evrimiyle ilgili literatüre sosyo-kültürel ve politik ağların rolünden kaynaklanan vurguyla katkı sunmaktadır. Kurumsal etkileri sosyo-politik ilişkilerin somutlaşmış bir sonucu olarak ele alan çalışma, değişik mekânsal ölçeklerden kaynaklanan bölgesel politik ağların ve ilişkilerin güncel endüstriyel çatallanmadaki rolü ve önemine değinmektedir.

ABSTRACT

This study aims to scrutinize regional and industrial diversification in perspective of evolutionary economic geography in case of Uşak textile cluster. Instead just pointing to significance of industrial and technological relatedness it debates and criticizes just relatedness based regional and industrial diversification analyses. Therefore it considers clusters as complex socio-cultural systems and asserts that their autocatalytic energy causing to evolution is embedded in its own institutions. In that respect, industrial evolution of Uşak is examined in historical perspective then recent institutional infrastructure and politic networks are evaluated in terms of path dependent development process. The paper aims to make contribution on evolution pattern of industrial clusters from perspective of socio-politic networks' determinative character. In this respect, institutional effects are accepted as embodied in socio-politic relations; and for that reason politic networks of the region at diverse scales are especially questioned for recent industrial diversification process.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: irfan.kaygalak@balikesir.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

As a new orthodoxy of last three decades, industrial clustering and clustering economies have been considered as new ways of regional and national development. However emphasizes mostly point to economic advantages of clustering, actually it has been evaluated also as a new socio-spatial organization belongs to flexible capital accumulation (Piorre and Sabel; 1984; Storper, 1997). Discourses dealing with clustering, increasingly enunciate its institutional perspective, not only in the meaning of international or national regulative organizations but also in prevailing rules, habits and social orders of where clusters take place (Amin and Thrift, 1994; Scott, 2006). Socio-cultural contextuality of clusters or new economy gives way to scrutinize all those values named as institutions and relations between actors creating that socio-cultural structure or system. From this standpoint, institutions which are basic component of clusters can be regarded as primary element and transformative energy particles in those social systems' evolution and so have been subject to institutional and evolutionary economic geography for considerable long time (Martin and Sunley, 2006; Amin and Thrift, 1999; Peck, 2005; Brenner, 2004).

Taking into consideration all these points, in this article, industrial and regional evolution in Uşak is analyzed in respect of related varieties and technological relatedness notions after critical reassessment of the notions. Additionally, second aspect of the paper's aim is to understand whether institutional structure of the region has been transformed in parallel with this evolution or not. Main purpose of the article is to show regional and industrial diversification happens consistent with technologic relatedness and related varieties assumptions although socio-cultural institutions and industrial structure coevolves during this process and both have transformative effect on each other. It claims because of socio-cultural context of industrial clusters and particularly determinative character of social and politic agents in Turkey, sometimes politic processes can divert expected path dependency into reverse or other paths which are not corresponding with relatedness arguments.

In terms of methodology, it attempts to reveal institutional transformation of the region in question, with scrutinizing local actors' behaviors, firms' strategy development ways in different times, their adjustment forms to new conditions, networks growth in decision making processes and establishment of new politic networks in the region at different scales. For that, the regional industrial diversification and evolution is evaluated in historical perspective and revealing path depended industrial development process of the city is addressed by firm demographic indicators such as firm exits and enters. From this perspective methodologically, the article defends necessitation of bringing together perspectives of both institutional and evolutionary economic geography approaches in name of more adequate analyzing of regional economic change.

It concludes that, as evolutionary economic geography assumes, in Uşak industrial evolution happened until quite recently in relation of pre-existing industries and technologies because of routines and knowledge spillover processes constituting a source to regional and industrial diversification are inherited those preexisting industries. However, only relatedness based evolutionary perspective is not enough for explanation of recent industrial diversification. It looks like the argument that technological and industrial relatedness plays determinative role in regional evolution is valid just in case of liberal economic conditions. Yet, in imperfect competition markets sometimes social and political factors preclude internal process and create different paths for industrial diversification. Therefore institutions as a sample of embodiment of human interaction in a particular socio-spatial and political environment should be taken into account in evaluating regional evolution. In other words, addition to assumptions of evolutionary economic geography perspective we should keep that in mind even local actors' expectations and interests generate new paths and directions for industrial evolution. In this regard, industrial evolution is not pure economic change. Actually it implies to evolution of socio-cultural systems which have historical-geographical context.

In that respect many internal social-cultural factors from individual local actor's behaviors to changing social values can divert relatedness based path generation. Therefore when it is compared to behavioral and institutional perspective, relatedness based evolutionary economic geography brings normative explanation to regional and industrial diversification. Albeit it provides quantitative techniques dependent predictable regional evolution; it neglects role of socially and culturally shaped various decision making processes and politic agents in industrial diversification and regional evolution. Especially, multiscale and multiple stakeholder aspects in economic decision-making in today's world enforces us more than ever before to think its multilevel character and requires return to examination institutional structure in which all actors exercise at different levels of power, authority and action. As it can be seen from Uşak case, changing socio-cultural assets and institutional structure can form new politic networks controlling path dependency processes. All of those findings prove that methodologically for more accurate analyze of regional economic change, we need to bring together diverse multiple perspectives of economic geography represented by institutional economic geography, evolutionary economic geography and political economic geography.

Giriş

Bölgesel ve ulusal kalkınmanın yeni aracı ve yolu olarak endüstriyel kümelenme ve kümelenme ekonomileri, 1990'lardan bu yana temel araştırma konularından biri olmuş durumdadır. Ekonomik coğrafyacılar, iktisatçılar, siyaset bilimciler, iş dünyası ve sosyal bilimlerin diğer dallarından yükselen sesler, yığılma ekonomileri ve kümelenme süreçlerinin yarattığı rekabetçi ve yenilikçi avantajlara dikkat çekmektedirler. Her ne kadar çoğunlukla yenilikçi rekabet koşullarını yaratan ekonomik avantajlarından bahsedilse de endüstriyel kümelenme aynı zamanda esnek üretim sisteminin yarattığı bir sosyo-mekânsal organizasyon biçimini de temsil etmektedir (Piorre ve Sabel, 1984; Storper, 1997). Yaygın kaniya göre söz konusu bu esnek birikim rejimi farklı kurumsal ölçekteki müdahaleleri de içeren yeni düzenleme mekanizmaları aracılığıyla biçimlenmektedir. Bu kurumsal müdahalelerin etkisi ise ölçek bağımlı olup yerel düzeyden uluslararası düzeye değişmektedir (Jessop, 2002). Bu yüzden endüstriyel kümelenmeye ilişkin söylemler, giderek artan bir şekilde kurumsal perspektifin önemini vurgulamaktadır. Söz konusu perspektif kapsamında ise yalnızca ulusal ve uluslararası düzenleme kuruluşları, örgütleri ve organları değil; kümelerin bulunduğu yerlerin sosyal düzenini temsil eden ve her türlü kurumsal müdahaleyi biçimlendiren yaygın kurallar, kanılar, alışkanlıklar ve kültürel değerler de ele alınmaktadır. Endüstriyel kümelerin sosyo kültürel bağlamı, kümeleri oluşturan aktörler arası etkileşimi yönlendiren değerleri ve aktörler arası ilişkileri yaratan sosyo kültürel yapıyı da anlamayı gereksindirmektedir. Sosyal ve kültürel niteliklerin çoğunlukla yerel ve bölgesel bağlamlı oluşu nedeniyle endüstriyel faaliyetlerin yeni coğrafyası da yerel ve bölgesel kurumsal etkilere bağlı hale gelmiş durumdadır (Storper, 1999; Amin ve Thrift, 1994; Scott, 2006).

Kümelerin sosyo kültürel niteliği nedeniyle onları aynı zamanda birer karmaşık sosyal sistem olarak da görmek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, kümelerin temel bileşenlerinden biri olan kurumlar, aynı zamanda kümelerin evrimine kaynaklık eden dönüştürücü enerjiyi taşıyan partiküller ve temel elementler olarak da görülebilir. Nitekim bu yüzden kurumsal ekonomik coğrafya (KEC) ve evrimsel ekonomik coğrafya (EEC) yaklaşımları tarafından temel analitik birim olarak da ele alınmaktadırlar (Martin ve Sunley, 2006; Amin ve Thrift, 1999; Peck, 2005; Brenner, 2004; Frenken ve Boschma, 2009). Dahası, kurumları endüstriyel kümeler gibi karmaşık sosyo ekonomik sistemlerin değişimine ve evrimine kaynaklık eden bütün enerjiyi yaratan oto-katalitik bileşenler olarak görmek de mümkündür. Çünkü endüstriyel değişime ve evrime kaynaklık eden her türlü bilgi, bu kurumlara gömülü bir biçimde bulunan rutinler ve yayılma süreçleri aracılığıyla üretilmekte, depolanmakta ve taşınmaktadır. Bu yüzden evrimsel ekonomik teoriye göre bölgesel ve endüstriyel değişim büyük bir ölçüde kurumlar aracılığıyla olmaktadır (Hodgson, 1993; Frenken ve Boschma, 2007; Kaygalak, 2020). Öte yandan kurumsal yapıya bağlı olan bölgesel endüstriyel değişim ve evrim birden bire katastrofik bir şekilde olmaz. Endüstriyel küme gibi karmaşık sosyo mekânsal sistemlerin gelişimi, Meyer'in (2003) deyişiyle yavaş bir şekilde gerçekleşmekte, sayısız kombinasyonlardan oluşan yol bağımlı bir süreci temsil etmektedir. Son yıllarda içsel büyüme teorisi, yaratıcı bölgeler ve öğrenen bölgeler gibi yeni bölgesel kalkınma literatürünü oluşturan kuramsal yaklaşımlara göre gelenekler, dünya görüşü, alışkanlıklar, kanılar, tarih ve diğer her türlü formel ve enformel kurumlar endüstriyel küme dinamiklerinin belirleyicileri olarak işlev görmektedirler (Morgan, 1997; Florida, 2002; Asheim, 1997; Belussi, 2018).

Bu perspektiften bakıldığında formel ve enformel kurumların bölgesel ekonominin evriminde ve endüstriyel çatallanma süreçlerinde nasıl ve ne ölçüde rol oynadığı açığa kavuşturulması gereken önemli bir sorundur. Bu minvalde EEC literatüründe bölgesel ekonomik evrimin ve çeşitlenmenin nedenlerini ortaya koyan çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Özellikle coğrafyacılarca yapılan çok sayıda çalışma, endüstriyel çeşitliliğin ve ilişkişel sektörel varlığın firma yavrulaması, bilgi yayılımı, işgücü hareketliliği ve değişik

bölgelerle olan sosyal ağ bağlantıları gibi mekanizmalar aracılığıyla bölgeleri nasıl yeni gelişme patikalarına çektiğini ortaya koymaktadır (Boschma, 2009; Frenken ve Boschma, 2007; Boschma ve Wenting, 2007). Kurumların söz konusu bu mekanizmalar üzerinde biçimlendirici ve yönlendirici bir etkiye sahip olması nedeniyle endüstriyel evrim ve çatalanma da sosyal ve mekânsal bağlamlı olmaktadır.

Ancak kurumların uzun vadeli yol bağımlılığı üzerindeki etkisini değerlendirmek ve ortaya koymak, iki nedenden dolayı müphem ve spekülasyona açık bir konu da olabilmektedir. Birincisi yoruma açık ve öznel karakteri nedeniyle, ikincisi özellikle enformel kurumları ölçebilecek somut gösterge araçlarının yokluğu nedeniyle. Bu nedenle kurumsal etkinin rolü ancak bu kurumları yaratan ve onların yönlendirmeleriyle hareket eden aktörler arası ilişkilerin okunması ve yorumlanması aracılığıyla ortaya konulabilmektedir (Granovetter, 1985). Bu bağlamda kurumların evrimi ve onların bölgesel endüstriyel evrimdeki rolü daha çok bölgesel üretim organizasyonunun, bölgedeki girişimci ve firma davranışlarının, endüstriyel örgütlenmeyi yönlendiren politik süreçler ile aktörler arası etkileşim biçimleri ve ilişkilerinin analizi aracılığıyla ortaya konulabilir.

Tüm bu noktaları göz önünde bulundurarak bu çalışma, teknolojik ilişkisellik, yol bağımlılığı ve ilişkili çeşitlilik kavramlarından hareketle Uşak'ta bölgesel endüstriyel evrimin nasıl gerçekleştiğini tarihsel bir perspektifle ortaya koymayı amaçlamaktadır. Buna ek olarak çalışma, Uşak'taki kurumsal dönüşümün de endüstriyel evrime paralel bir biçimde eş süreçli olarak gerçekleştiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla altı alt bölüme ayrılmaktadır. Yukarıdaki giriş bölümünün ardından takip eden bölümde çalışmada kullanılan yöntem ve veri değerlendirilmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ilişkisellik (relatedness) kavramının içeriği ve tipleri değerlendirilerek sadece ilişkiselliğe dayalı endüstriyel değişimin analizinin sorunlu yönleri tartışılmaktadır. Ardından dördüncü bölümde Türkiye'de bölgesel-mekansal dengeleri biçimlendiren sosyo-ekonomik gelişme dinamikleri üzerinde merkezi karar alma süreçlerinin belirleyici rolü tartışılmaktadır. Bu tartışma, bölgesel ya da kentsel ekonomik yapı olarak Uşak'ın merkezi karar alma süreçleri ve ulusal politik gelişmelerden nasıl etkilendiğini anlamaya olanak sunan kısa bir giriş olarak gerekli görülmektedir. Sonraki bölümde ise Uşak kent ekonomisinin ve endüstriyel yapısının tarihsel olarak teknolojik ilişkisellik ve ilişkisel çeşitlilik kavramlarına uygun olarak nasıl patika bağımlı bir şekilde geliştiği ortaya konulmaktadır. Bu yol bağımlı gelişim sürecinde aktörlerin değişen konumu, bölgesel ekonomik kurumsal yapıyı temsil eden aktör ve örgütlerin ilişkilerindeki dönüşüm ile diğer kurumsal ilişkilerdeki eş süreçli değişim ele alınmaktadır. Çalışmanın ana vurguları ve dikkat çektiği hususlar sonuç bölümünde sunulmaktadır.

Yöntem ve Veri

Bölgesel gelişme öyküsünü sayısal ifadeler biçiminde resmetmek yerine, bu çalışma yerel-bölgesel aktörlerin ve faillerin sosyo-kültürel özelliklerinin değişimi aracılığıyla bölgesel ekonominin niteliksel dönüşümünü ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle, nicel değil nitel metodolojiden hareketle bölgesel endüstriyel evrimi anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır. Çalışma boyunca ortaya konulan tüm değerlendirmeler ve temel bulgular ikincil kaynak verilerine ek olarak temelde 2010 yaz döneminde bölgede yapılan saha çalışmasına dayanmaktadır. İlgili saha çalışmasında yerel sanayi tesislerinden 87 tanesine yapılan açık uçlu ankete ek olarak bölgesel ekonominin ve yerel yönetimin önde gelen 15 temsilcisi ile yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiş ve bölgesel ekonominin yapısal durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır (Kaygalak, 2011).

Yapılan açık uçlu anket kapsamında Uşak'ta yer alan firmaların kuruluş tarihi, işletme büyüklüğü, ihracatçı olup olmaması, faaliyet alanı gibi genel özellikleri yanı sıra firma içi uzmanlaşma süreçlerine, küme içindeki diğer firmalar ile bölge dışı firmalarla olan

bağlantılarına, yerel kurumsal yapıya eklenme biçimlerine, yenilikçilik kapasitelerine, istihdam özelliklerine, öğrenme süreçlerine ve iş atmosferine yönelik sorular sorulmuştur. Tüm bu alanlarla ilgili sorular kümenin içsel yapısını ve dinamiklerini anlamayı amaçlamaktadır. Buna ek olarak görüşülen firma yetkililerinin kümenin ve yerel ekonominin geleceğine dair öngörülerini, beklentilerini ve hedeflerini anlamaya dönük açık uçlu sorular da sorulmuştur. Bu tür sorularla iş dünyasının ve endüstriyel kümenin geleceğine ilişkin tehdit ve fırsatların tepeden değil tabandan bakan bir bakış açısıyla görülmesi hedeflenmiştir. Buna karşın bölgesel ekonominin ve yerel yönetimin önde gelen temsilcileri ile yapılan görüşmelerde bölgesel ekonominin ulusal ekonomi içindeki konumu, kalkınma ve büyümeye yönelik izlenilmesi hedeflenen strateji ve politikalar, kümeyi ve yerel ekonomiyi destekleyici kurumsal gelişmeler ile kent ekonomisinin yapısal nitelikleri anlaşılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada kümenin evrimi kurumsal yapıyla bağlantılı olarak açıklanmak istendiğinden bu kurumsal yapıyı anlamaya dönük nitel veriden hareket edilmek zorundadır. Kurumların uzun zamana yayılan karakteri ve geçmişteki gelişmelerin üzerinde inşa edilip yol bağımlı olması nedeniyle de kurumsal yapıyı anlamaya dönük her girişim tarihselci bir perspektifle konuya yaklaşmak zorundadır. Bu nedenle kümenin evrimini bölgesel ekonominin tarihsel gelişme öyküsünü ortaya koyarak anlatma zorunluluğu doğmaktadır (Brenner, 2004). Kantitatif yöntemlerle kümelerin evrimi ortaya konulurken daha çok sektörler arası bağımlılığı ve ilişkiselliği ölçen çeşitli sayısal ölçekler kullanılmaktadır. Ancak bu çalışmada olduğu gibi kurumsal yapı, kurumsal değişim, politik ağlar gibi nitel durumlardan hareketle evrimi açıklamak istediğimizde metodolojik olarak anlamacı bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle yol bağımlılık süreçleri ve bölgesel ekonomik evrim yerel ekonominin tarihsel gelişme öyküsüne dayalı olarak ortaya konulmaktadır. Buna karşın soyut görünmeyen kurumsal yapının etkisi ve politik bağlantıların rolü ise ancak bu yapının içinde olan ve ona bağlı olarak hareket eden aktörlerin konumuyla anlaşılabilir. Bu nedenle bu tür alanların bilgisi ancak anket ve çoğunlukla da yüz yüze yapılan görüşmelerle alınabilmektedir.

Teknolojik Ve Sektörel Benzerlik Olarak İlişkisellik

Sektörlerin birbirleriyle temelde girdi çıktı bağlantıları ile gösterdikleri benzerliğe endüstriyel ilişkisellik ya da sektörel ilişkisellik denilir. Buna karşın üretim süreçleri itibari ile kullanılan teknolojik altyapı itibariyle olan benzerlik ise teknolojik ilişkisellik olarak adlandırılmaktadır (Neffke ve diğ., 2009). Bölgesel ekonomik evrimde söz konusu bu ilişkiselliğin kilit açıklayıcı kavramlar olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Özellikle endüstriyel çatallanmaların aldığı yol, değişimin doğrultusu, bölgesel ekonomik gelişmenin yörüngesi gibi endüstriyel çatallanmanın ileriye dönük kestirimci açıklamaları bu tür ilişkiselliklerden hareketle ortaya konulmaktadır. Bu ilişkiselliklerin aynı zamanda sayısal birer gösterge halinde temsil edilmesi de bunu kolaylaştırmaktadır (Neffke ve diğ., 2009; Boschma ve Wenting, 2007). Özellikle üretim teknolojilerinin benzerliğine dayanan analizler, endüstriyel çatallanmanın gelecekte alacağı yön ve gelişme patikalarını ortaya koymaya imkan verdiğinden bölgesel endüstriyel sistemlerin ve yerel ekonomilerin geleceğine dair doğru politikaların üretilmesine yardımcı olmaktadır. Bu anlamda ilişki çeşitliliği ve sektörler arası teknolojik bağlantısallık teorisi, bölgesel ekonomik gelişmenin doğrusal bir gelişme karakteri sergilediğini ve bunun da bugünden bakılarak kesitirilebileceğini kabul etmektedir. Oysa bölgesel ekonomiler ve yerel endüstriyel sistemler aynı zamanda birer sosyo-kültürel varlıklar olarak onu oluşturan aktör, grup, örgüt, kişi, firma, kuruluş vb. gibi faillerinin davranışlarından, alışkanlıklarından, bilinçlerinden, değer yargılarından, politik tercihlerinden, formel ve enformel tüm kurumlardan etkilenmektedirler. Öyle ki bazen bu türde kurumsal yapıya özgü nitelikler teknolojik ve sektörel ilişkisellikten doğan etkilerin önüne geçmekte ve öngörülemeyen yeni gelişme patikaları yaratabilmektedir.

Öte yandan eğer bölgesel ekonomiler sadece teknolojik ve sektörel ilişkiselliğe dayalı olarak evrilmiş olsaydı aynı sektörel yapıya sahip bölgelerin gelecekte de aynı nitelikleri göstermesi beklenirdi. Oysa bölgelerin sosyo-kültürel niteliği, politik ekonomik yapısı ve kurumsal açıdan farklılaşması gibi değişkenler, teknolojik ilişkiselliğin ve sektörel bağlantısallığın yarattığı doğrusal gelişme yörüngesinde sapma yaratabilmekte ve benzer ekonomik yapıya sahip bölgelerin gelecekte birbirinden farklı ekonomik ve teknolojik altyapıya sahip olmalarına neden olabilmektedir. Salt teknolojik benzerliğe ve sektörel ilişkiselliğe dair analizler bu anlamda pozitivist bir yanılgıyla hareket etmektedirler. Bu yanılgı ise aynı girdilerin benzer sonuçlar vereceği biçimindeki yanılgıdır. Oysa bölgesel ekonomiler ve yerel endüstriyel sistemlerin bağlı olduğu kurumsal çerçeveye, politik karar alma mekanizmaları, güç ilişkileri, yerel aktörlerin birbiriyle ve bölge dışındakilerle olan ağları da bölgesel ekonomilere dışarıdan ve içeriden öngörülemez bir takım etkiler getirebilmektedir. Hatta çoğu zaman otokatalizör olarak bölgesel ekonomik evrimin temel itici gücünü taşıyan etkilerin geldiği kanallar olabilmektedir. En basit haliyle bölgeler arası ağlar, ulusal ve uluslararası düzenleme kuralları, komşu bölgesel ekonomilerdeki dinamikler, bölge içi ekonomi dışındaki diğer dinamikler de endüstriyel kümelerin evrimini yönlendirebilmekte ve sektörel benzerliğin öngördüğü doğrultudan saptırabilmektedir.

İlişkiselliğe dayalı bölgesel ekonomik evrimi anlama yöntemine karşı ileri sürülebilecek bir başka itiraz ise sosyo-kültürel sistemlerin evriminin doğasına ilişkindir. Bilindiği gibi biyolojik sistemlerde evrim organizmanın kendi içsel karakterinden hareketle içe dönük bir yöntemle açıklanmaktadır (Martin ve Sunley, 2007). Teknolojik ilişkisellik, ürün benzerliği ve sektörel bağlantısallık temelli bölgesel analizler de sadece bölgenin kendisine özgü içsel karakterini gözetmesi nedeniyle içe dönük bir analitik değerlendirme çerçevesini temsil etmektedir. Bu haliyle de bölgesel ekonomik evrimi doğrusal gelişme çizgisi ekseninde okuyan yaklaşımı temsil etmektedirler. Oysa kaos teorisi, karmaşık sistemler teorisi ve kuantum mekaniği bize tüm ekolojik, biyolojik ve fiziksel sistemlerin kendi içlerindeki küçük bileşenlerden herhangi birinin bile tetikleyici bir unsur olarak iş görebildiğini ve sistemin evriminde öngörülemez yeni bir gelişme çıkışı açabildiğini göstermektedir (De Landa, 2000). Buna karşın sosyo-kültürel sistemlere gelindiğinde bu içsel bileşenlerin sayısı ve türü daha da artabilmekte; her birinin nasıl bir etkide bulunabileceğinin kestirimi ise daha da güçleşmektedir. Fakat en önemlisi de bölgesel ekonomiler gibi sosyo-kültürel varlıklar, diğer sistemlerin aksine diğer bölgelerle çok sayıda dışsal bağlantıya sahip olabilmektedirler. Hatta bölge içi dinamikleri yönlendiren temel etkiler çoğunlukla bölge dışı bu bağlantı kanallarından gelebilmektedir. Söz gelimi küresel üretim zincirinin bir parçası olan bölgelerin ekonomisi ve endüstriyel yapısı çoğunlukla bu küresel zincirin ayağı olan diğer dış bölgelerdeki gelişmelere bağlı olarak şekillenebilmektedir. Bu nedenle bölgesel ekonomik evrimi sadece bölgenin iç dinamiklerine dayalı olarak içe dönük bir biçimde analiz etmek yerine dışa dönük bir biçimde analiz etmek gerekmektedir. Bu yüzden bölgelerin diğer bölgelerle ve küresel ağlarla olan ilişkisi açıklayıcı bir parametre olabilmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, bölgesel ve endüstriyel değişim dönüşüm hem politik olarak hem de sosyal olarak yapılandırılan bir süreçtir. Hatta bu yapılanma sürecinde bazen politik faktörlerin sosyal faktörlerin ve etkilerin önüne geçtiği ya da onlarla çelişkili bir biçimde hareket edebileceği de savunulabilir. Özellikle merkezi karar alma süreçlerinin güçlü olduğu, demokratik yönetim anlayışının gelişmediği, bölgesel ekonomik kalkınmanın çoğunlukla merkezden kontrol edildiği ülkelerde bu daha olası bir durumdur. Bu yüzden Türkiye gibi ülkelerde yerel girişimcilik düzeyi, bölgesel endüstriyel gelişme süreçleri ve sonuçları salt ekonomik fenomenler olmaktan çok politik birer sorun olarak görülebilir (Bayırbağ, 2010). Bu bağlamda bir bölgenin merkezi politik örgütlerle ve kuruluşlarla olan bağlantıları, merkezi hükümetler düzeyindeki etkinliği, ulusal kalkınma politika ve karar alma mekanizmalarına

katılma ve etki düzeyi, onun endüstriyel ve ekonomik gelişme dinamikleri açısından belirleyici olabilmekte; ekonomik peyzajının evrimini ve değişimini açıklayabilecek kilit bir unsur olabilmektedir.

Türkiye’de Endüstriyel Dönüşümün Kurumsal Yönleri Üzerine

Yeni bilişsel ekonominin sosyo-kültürel bağlamsallığı ekonomik coğrafya araştırmalarında kurumsal ve evrimsel yaklaşımları haklı kılarken, kurumsal yapı ve aktörler arası network de bu araştırmaların temel metodolojik aracı haline dönüşmüştür. Hem bölge içi hem bölge dışı zengin ağlar kurabilen ve iyi kurumsal yapıya sahip yerellikler ile ülkeler dünya ekonomisinde birer düğüm noktası olabilmekte, her geçen gün durmaksızın değişip dönüşen dünya sanayi coğrafyası içinde kendine yer bulabilmektedirler. Şüphesiz her ülke ve bölge bu süreçte kendine özgü özellikler nedeniyle bunu farklı bir şekilde deneyimlemektedir. Türkiye de bu anlamda küresel sanayi coğrafyası içinde bölgesel düzeyde etkin olan ve önemli bir ağırlığı bulunan çevre ülkelerden biri olarak sayılabilir. Ancak birçok ülke gibi küresel endüstriyel yapı içindeki bağlantı düzeyi ülke içi bölgesel düzey açısından derin farklılıklar göstermektedir. Türkiye’de kamu yatırımlarının ve müdahalelerinin bölgesel sermaye birikimi ve ekonomik kalkınma açısından daima itici temel güç olduğu bilinmektedir (Eraydın, 2002). Ancak endüstriyel gelişmeye dönük kamu kaynaklarının aslan payının çoğunlukla merkez bölgeler olarak da adlandırılabilir büyük metropol kentlere gittiği de bilinmektedir (Yavan, 2011). İstanbul, İzmir ve Ankara gibi büyük kentler yalnızca girişimcilik düzeyi ve yaratıcılık kapasiteleri gibi nitelikleri nedeniyle bu aslan payını almamaktadır. Bunlara ek olarak genel kamu politikaları ile uzlaşan nitelikleri ve ulusal güç ilişkileri ağı içindeki konumu da bunda etkili olmaktadır. Özellikle de ulusal siyasi gündemin oluşumundaki rolleri, karar alma süreçlerine katılım düzeyleri ve yasal kurumsal düzenleme mekanizmalarına katılım düzeyleri büyük kentlerin çevre kentlere nazaran politik etkinlik açısından daha güçlü olmasına neden olmaktadır. Türkiye gibi ekonomik gelişmenin ve kalkınmanın merkezi karar alma süreçlerinin ve merkezi hükümet politikalarının belirleniminde olduğu ülkelerde, bu mekanizmalara katılım düzeyi ile merkezi hükümetlere yakınlık, bölgesel kalkınma avantajı ve kamu yatırımları edinmek açısından önemli bir faktör olabilmektedir (Keyder, 1996; Yavan, 2012). Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze değin devlet destekli yatırımlar ile ithal ikameci sanayileşme politikasının çoğunlukla güçlü burjuvazi ve bürokratik elitler aracılığıyla merkezi hükümetler üzerinde etkide bulunabilen belli başlı bazı bölgelere ve kentlere yaradığı bilinmektedir (Buğra, 1998).

Öte yandan 1980’lerden bu yana Türkiye’de sanayinin coğrafi boyutunda köklü dönüşümler yaşanmaktadır. Sadece ulusal düzenleme mekanizmalarında değil, yerel yönetimlerin müdahale biçimleri ile endüstriyel gelişme dinamiklerindeki etki düzeyinde de bir değişim söz konusudur. Geçmişe kıyasla yerel yönetimlerin artan etkinliği endüstriyel gelişmeyi kolaylayan ve bölgesel ekonomik rekabet açısından avantajlar sunan bir niteliğe sahiptir. Coğrafi anlamda, ekonomi politikalarının değişiminin sonrasında yeni gelişme odakları ve endüstriyel düğüm noktaları ortaya çıkmıştır. 1980’lerden itibaren izlenen ihracata dayalı sanayileşme politikaları kendi yerel potansiyelini harekete geçiren kimi kentlerin yeni sanayi odakları (Eraydın, 2002) olarak küresel ekonomiye eklenmesine neden olmuştur. Bu yeni politikanın önde gelen temel stratejilerinden biri de Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütlerin dayatmalarıyla müdahale politikalarının ölçeğinin ve biçiminin değişmesidir. Bu üst ölçekten gelen etkilerin içsel gelişmelerle çakışması sonucunda endüstriyel faaliyetleri yönlendiren merkezi düzenleme mekanizmalarının bazıları yerel yönetimlere devredilmiştir. Geleneksel sanayi merkezleri olarak da bilinen büyük metropoller ile çevreleri arasındaki ilişkilerin de bu yeni süreçte dönüşüm geçirmesi söz konusu politika değişimini körüklemiştir. İthal ikameci dönemde daha çok merkezi hükümet yatırımları ve teşviklerine bağlı hale gelen endüstriyel kalkınma, artık

yerel bölgesel örgütler ile yerel yönetimlerin karar alma süreçleri ve eylemlerine de büyük oranda bağlı hale gelmektedir. Küresel piyasalara eklenme ihtiyacı da merkezi hükümetleri çevre illerin karar alma süreçlerini ve politik etkinliğini arttıracak doğrultuda kurumsal yeniden yapılanmaya gitme yönünde zorlamıştır (Bayırbağ, 2010; Eraydın, 2002). Bu bağlamda merkezi hükümetlerin teşviki ve kamu sermayesi bölgesel endüstriyel gelişme açısından destekleyici ve teşvik edici unsur olagelmıştır (Deliktaş vd., 2009). Bu yüzden merkezi hükümetler nezdinde etkili olup kamu sermaye kaynaklarının kullanımı konusunda işbirliği yapabilen yerellikler ya da bölgeler, kamu teşviklerini ve yatırımlarını kendine çekerek yeni endüstriyel gelişme avantajlarını daha güçlü bir şekilde yakalamış ve yeni sanayi odağı olabilme şansı edinmişlerdir (Eraydın ve Armatlı-Köroğlu, 2005).

Bu sanayi odakları ya da kümeleri üzerine 1990'lardan bu yana yapılan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalarda bu sanayi kümelerinin kurumsal ilişkileri, istihdam düzeyleri, bölgesel-küresel ağları, kalkınma eğilimleri, ihracat kapasiteleri, girişimcilik düzeyleri, rekabet kapasiteleri vb. özellikleri temel bölgesel avantajlar olarak kabul edilip araştırılmıştır (Erendil, 1998; Armatlı-Köroğlu, 2004; Özelçi, 2002; Öz, 2004). Söz konusu bu sanayi kümeleri üzerine yapılan çalışmalar çevre illerdeki içsel gelişme dinamikleri ve yerel avantajların ekonomik gelişme için yeni çığırar açabildiğini göstermektedir. Yine söz konusu bu avantajların uzun tarihsel ve coğrafi koşulların bir ürünü olarak belirlediği hususu da bu çalışmaların ortak vurgusudur. Bu bağlamda Türkiye'de yeni sanayi odaklarının ya da kümelerinin gelişme öyküsüne odaklanan çalışmalar, bölgelerin tarihsel ve coğrafi koşullarının yönlendirmesiyle gerçekleşen yol bağımlı ve evrimsel kalkınma perspektifine uygun öykü olmasına dikkat çekmektedirler. Uşak geri dönüşüm kümesinin ve kent ekonomisinin de benzer biçimde teknolojik ve sektörel ilişkisellik ekseninde biçimlenen ancak tarihsel ve coğrafi koşulların bu gelişmedeki başlangıç etkisinin çok belirgin olduğu bir durumla kendine has bir gelişme öyküsü sunduğu söylenilebilir.

Uşak'ta İlişkisel Endüstriyel Çeşitlenme Ve Evrim

Uşak'ta endüstriyel evrimin ve farklılaşmanın öyküsü ilişkili çeşitlilik ve teknolojik ilişkisellik varsayımlarını doğrulayan bir karakter sergilemektedir. Güncel endüstriyel sektörel yapının ve üretim koşullarının ardındaki yol bağımlı gelişme dinamikleri kolaylıkla gözlenebilmektedir. Söz konusu yol bağımlılığının ilksel ortaya çıkış ya da başlangıç durumu daha çok bölgenin yarı kurak iklim karakteri ve buna bağlı olarak yüzyıllardır yapıla gelen küçükbaş hayvancılığa dayanmaktadır. Bölge ve yakın çevresindeki yaygın küçükbaş hayvancılık faaliyeti geçmişten beri Uşak'ta dericilik ve tabaklama sektörlerinin temel ekonomik faaliyet olarak devam etmesine neden olmuştur. Bu dericilik ve tabaklama sektörlerinden elde edilen yün ise halı ve kilim üretiminde kullanıldığından özellikle halıcılık da başat ikinci sanayi kolu olagelmıştır.

Bugün var olan endüstriyel yapının temelinde bu iki sektörün, dericiliğin ve halıcılığın, zaman içindeki evrimi ve türevleriyle oluştuğu söylenilebilir (Kaygalak ve Karadağ, 2012). Ancak bölgesel ekonomik çeşitlenmenin ve sektörel farklılaşmanın en çok da halıcılık sanayisinden kaynaklandığı görülmektedir. Çünkü her ne kadar dericilik hala kent ekonomisi içinde yer alsada, sürekli ürün farklılaşması ve yeni bağlantılı alt sektörler yaratma kapasitesi ile kentin ekonomik peyzajını ve endüstriyel yapısını dönüştüren temel sektör halıcılık olmuştur. Bölgenin ilk sanayi kollarından olan halıcılık faaliyeti zamanla kendi içinde yeni alt sektörler yaratarak günümüzde var olan diğer sanayi kollarına kaynaklık etmiştir. Bu bağlamda bölgesel ekonomik gelişmenin güncel resmi, aslında ilksel sanayi faaliyetini temsil eden halıcılık sektörünün sürekli evriminin sonucu olup birikimli evrimsel gelişmenin tipik bir örneğini temsil etmektedir.

Eğer bölgesel ekonominin kısa bir tarihsel öyküsüne değinilecekse bunun halıcılığın geçmişteki bölge ekonomisi içindeki ağırlığı ile başlatılması gerekir. Ortaçağdan beri bölgede yün endüstrinin varlığı nedeniyle yer edinen halıcılık ve dokumacılık faaliyeti daha çok yerel üretim ilişkileri etrafında yoğunlaşmış durumdadır. Ancak takip eden dönemlerde özellikle 16.yüzyılda yörenin Türkleşmesi ile beraber el yapımı halı faaliyetinin daha da yaygınlaştığı ve bölge sınırlarını aşan bir etkiye sahip olduğu ileri sürülmektedir (Tümer, 1971). Türk-İslam kültürünün etkisinde el yapımı halıcılığın yaygınlaşmasıyla kullanılan motifler, renkler, dokular, işaretler, semboller ve teknikler giderek çeşitlenmiştir. Bu yüzden Uşak halılarına olan talep sürekli artmış ve gelecek yüzyıllarda ünü bölge sınırlarının dışına taşarak kentin bu sektörde markalaşmasına neden olmuştur. Öyle ki 16.yüzyıldan 20.yüzyıla kadar Uşak halıları hem ülkede hem de yurtdışında ünlü birçok sarayda, camide ve diğer kamusal mekânlarda aranan ve kullanılan halı olmuştur (Tümer, 1971). Bu yaygınlaşan ün nedeniyle Uşak halı kenti olarak bilinir olmuştur. Yörede küçükbaş hayvancılığın yaygın olması dericilik sektörünü canlı tuttuğundan, dericilikten gelen hazır yün hammaddesi de halıcılığı temel girdi bağlantısı itibarıyla desteklemiş ve uzun yıllar boyunca canlı bir ekonomik faaliyet olarak sürdürülmesine yardımcı olmuştur.

Ancak 19.yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde bölgede artan uluslararası dış talep nedeniyle bölgedeki el yapımı halıcılık yavaş yavaş fabrikasyon üretim biçimine doğru geçiş yaşamıştır. İlk İngiliz tüccarların bu dönemde bölgeye gelmesi ve girişimlerde bulunmasıyla bölge ekonomisi ilk defa Batı Avrupa ve Amerika dış pazarlarıyla tanışma şansı kazanmıştır. Her ne kadar daha çok yabancı girişimci öncülüğünde de olsa bu adımdan sonra bölge ekonomisinin özellikle halıcılık sektörü üzerinden yabancı pazarlarla eklemlenme hızının giderek arttığı söylenilebilir. Öyle ki 1890 yılında İzmir Limanı'ndan dış pazarlara ihraç edilen toplam halıların %60'ından fazlası Uşak'tan gelmektedir (Ersin, 2007). Artan fabrikasyon üretimine rağmen 19.yüzyılın ikinci ve 20.yüzyılın birinci yarısında bile hala Uşak merkezdeki ve yakın kırsal çevresindeki ailelerin çoğu çiftçiliğe ek bir faaliyet ya da temel geçim faaliyeti olarak el dokuması halıcılık faaliyetiyle uğraşmaktadır. Nitekim kimi araştırmacılar 19.yüzyılda Uşak'taki hanelerin ve kadın nüfusunun yarısının halıcılıkla ilgilendiğini ileri sürmektedir (Tümer, 1971). Bu yüzden 19.yüzyıl Uşak halıcılığının altın çağı olarak lanse edilebilir. Halıcılık faaliyeti ve üretimi etrafında yoğunlaşan bölgesel üretim ve sosyal yaşam ilişkileri bu sektörün bilgisinin mekansal olarak gömülürülüğünü sağlamış ve bölgesel ekonomik gelişmenin halıcılık sektörüne bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Bir başka deyişle halıcılık endüstriyel evrimin kilitlendiği sektör olarak işlev görmeye başlamıştır.

Bu altın çağdan kalan ikinci bir miras ise halı dokumacılığında kullanılan yün ipliğın üretimidir. El dokumacılığında geleneksel yöntemlerle kirman denilen araçlarla üretilen yün iplik, bölge ekonomisinin dış pazarlara eklemlenmesiyle beraber artan dış talep nedeniyle yeterli gelememeye başlamıştır. Böylece yabancı tüccarların örnek girişimciliği ve aşırı talep, bölgedeki yerel üreticilerin yün eğirme makineleri satın alarak yün iplik üretiminde de fabrikasyona geçmesine neden olmuştur. Zamanla yoğunlaşan bölgesel üretim, sadece yerel halı üreticilerinin değil, diğer bölgelerdeki üreticilerin de Uşak'taki yün ipliği almaya başlamalarına neden olmuştur. Böylece büyüyen halı üretimi için kullanılan yün iplik sanayisi de artan makineleşme ve genişleyen pazar olanakları sayesinde her geçen gün büyümüştür. Böylece sadece Uşak değil, yakın çevresindeki Demirci, Kula, Selendi, Gediz, Simav ve çevresindeki köyleri de içine alan geniş bir coğrafi alana yayılan yerel-bölgesel üretim ağı oluşmuştur. Bu üretim ağı içerisinde kimi köyler ya da yerleşmeler yün toplayıcı, kimileri yün tedarikçisi, kimileri iplik üreticisi, kimileri ise dokumacı olarak birbirini tamamlayan ekonomik faaliyetlerde işbölümü halinde bulunmaktadır. Bir başka deyişle yatay entegrasyonun bir parçası olarak yer almaktadırlar.

Ancak 1950'lere gelindiğinde Türkiye'de devletçi sanayileşmenin öncülüğünde yaygınlaşan endüstriyel faaliyetler nedeniyle Uşak dokumacılıkta ve halıcılıktaki rekabetçi gücünü yitirmeye ve başka bölgelere kaptırmaya başlamıştır. Böylece halıcılık endüstrisi her geçen gün sönükleşen ve zayıflayan bir ekonomik faaliyet olmaya başlamıştır. Ancak kentin halıcılıktan gelen üretim bilgisi ve tarihsel deneyimi, bu bilgi ve deneyimin ışığında yeni bazı sektörlerin türetilmesine olanak sunmuştur. Yün iplik üretiminin halıcılık sayesinde yaygın olması fakat halıcılığın daralan pazarı nedeniyle yerel üreticiler aynı ipliği battaniye üretiminde kullanmaya başlamışlardır. Böylece geçmiş üretim bilgisini yeni ürün portföyü yaratma doğrultusunda kullanan Uşak, zamanla battaniye, kilim, yolluk vb. ürünlerin üretimine doğru kayan bir evrim geçirmiştir. Hatta yün iplik üretimindeki uzmanlaşma bu yün ipliğin kullanıldığı çorap, kazak gibi bazı tekstil ürünlerine yönelik yeni iplik türlerinin de türetilmesine aracılık etmiştir. Bir başka deyişle küçülen halıcılık sektörü battaniye ve kilim sektörü gibi yeni alt sektörler yaratırken bir yandan da iplik endüstrisinin çeşitlenmesine neden olmuştur. Öyle ki kapanan birçok halı firması iplik üretici olarak çalışmaya başlamıştır. 1960'lardan itibaren ise kent ekonomisi dokumacılığa ve dericiliğe ek olarak, çoğunlukla yün iplik üretimine ve bu ipliği kullanan battaniye sektörüne dayalı hale gelmiştir.

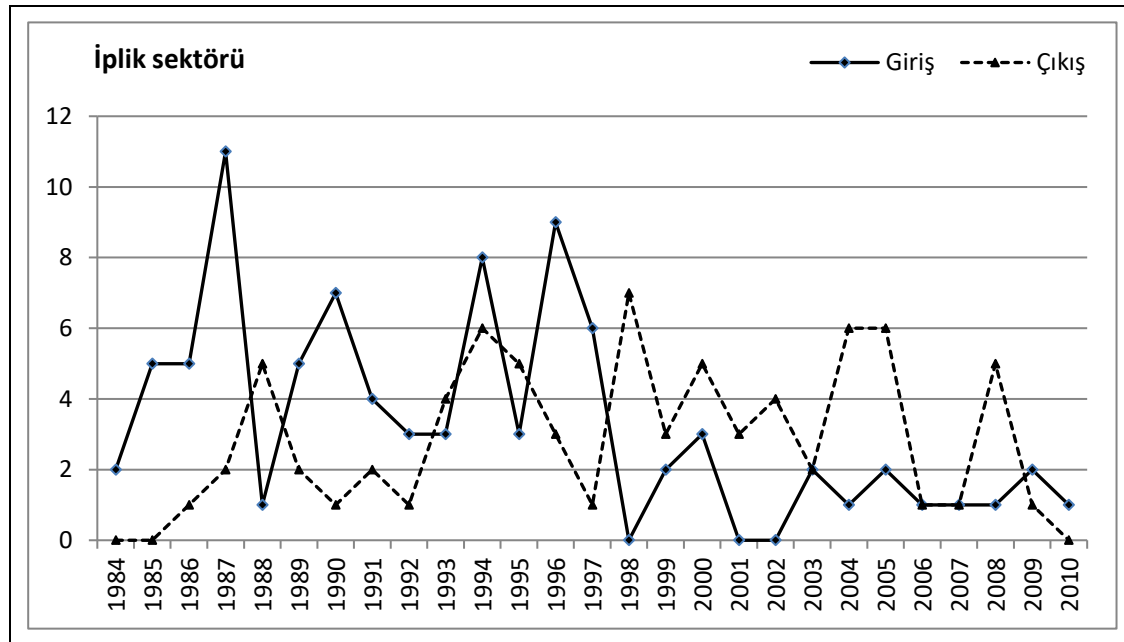
Kentte tülbent dokumacılığı da eski bir ekonomik faaliyet olarak yer almasına karşın halıcılık faaliyetiyle bağlantısız bir şekilde gelişmiştir. Ancak tülbent dokumacılığında kullanılan pamuklu iplik nedeniyle ve battaniye sektörünün artan iplik talebi nedeniyle bölgede 1970'lerden itibaren pamuklu iplik üretimine de geçilmeye başlanmıştır. Özellikle battaniye sektörünün büyümesiyle artan iplik ihtiyacı, yün iplik tedarikinin pahalı ve yetersiz oluşu, pamuklu iplik maliyetinin rekabet avantajı yaratması ve tüketici taleplerinin pamuklu battaniye yönünde olması gibi etkenlerle pamuklu iplik üreticisi sayısı her geçen gün artmaya devam etmiştir. Böylece 1970'lerde Uşak battaniye üretiminin ve bu battaniye sektörüne ileri geri bağlantılarla bağlı olan pamuklu ve yünlü iplik üretiminin merkezi olmaya başlamıştır. Öyle ki ülkenin diğer bölgelerindeki birçok battaniye üreticisi sektördeki yoğunlaşma ve kümelenme avantajlarından yararlanmak için Uşak'a göç etmiştir. Bunlar içinde en önemlisi Adıyaman'ın Besni ilçesindeki üretici ailelerin göçüdür. Besnili ilk girişimcilerin göçü sonrasında bu akım devam etmiş ve Uşak battaniye üretim üssü haline gelmiştir. Bu ailelerin göçü aynı zamanda yeni girişimciliğin ortaya çıkması ve mevcut firmaların yavrulayarak yeni firmalar yaratması açısından da önemlidir. Günümüzde kentte var olan birçok firma ya bu göç nedeniyle gelen girişimcilerin kurduğu firmadır ya da onların firmalarından türeyen yeni girişimci firmalardır. Hem bölge dışı girişimcilerin göçü hem de artan yerel girişimcilik düzeyi nedeniyle battaniye sektörü ileri ve geri bağlantılar itibarıyla her geçen gün zenginleşmiş, üretim kapasitesi, istihdam düzeyi, rekabet avantajları ve gelir düzeyi artmıştır. Öyle ki yakın zamana kadar ülkedeki battaniye üretiminin %95'i, dünya battaniye üretiminin de %5'i Uşak tarafından üretilmektedir.

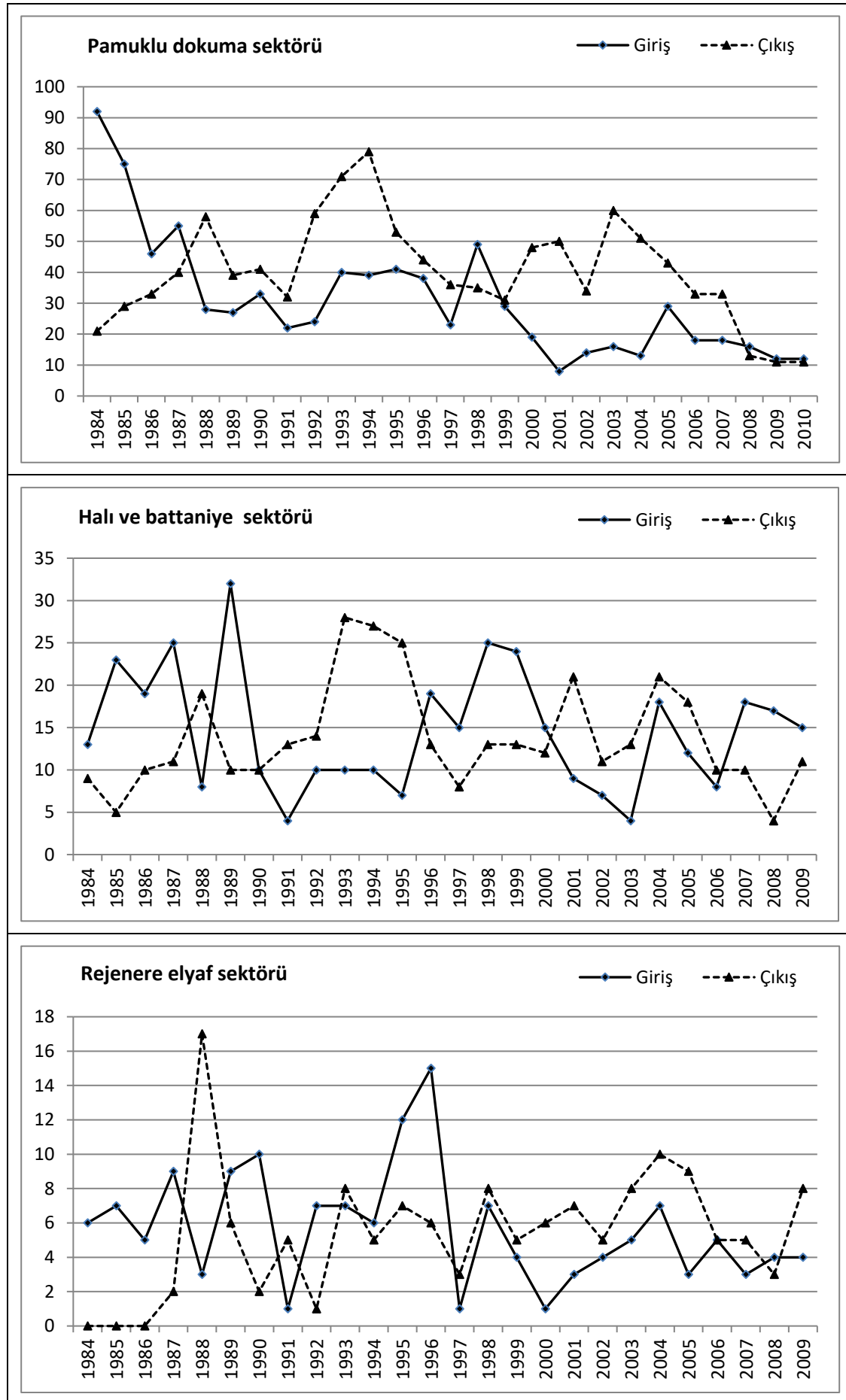
1980'lerde ilk ihracatına başlayan battaniye sektörü son yıllara kadar giderek büyümeye devam etmiştir. Ancak 1990'ların sonundan itibaren piyasaya yabancı oyuncuların girmesiyle birlikte Uşak battaniye sektörü de küresel pazarlara dönük stratejisini değiştirmek zorunda kalmıştır. Bölgesel üreticilerden bazıları özellikle Afrika pazarını elde tutmak için teknolojik altyapı değişimine ve ürün portföyünde zenginleşmeye giderken bazıları da aynı zamanda Güney Afrika Cumhuriyeti'nde yeni imalat tesisleri açarak küresel rakiplerle mücadele etmeye çalışmaktadırlar. Ancak bölgesel ekonomik evrim açısından en önemli gelişmelerden biri sentetik, pamuklu, polyester ve diğer tür elyaflardan yapılan yeni battaniye ürünleri ile ürün portföyündeki zenginliktir. Yine dokulu battaniye gibi küresel piyasalarda rağbet gören ürünlerin üretimine yönelmek de bir başka uyarlanma stratejisi olarak izlenmiştir. 2000'li yıllarda ise küresel piyasada Çin'in yeni bir rakip olarak belirmesi yabancı pazarlardaki payının daralmasına ve battaniye sektörünün büyümesinde yavaşlamaya neden olmuştur. Devam eden

yıllarda uyarlanma süreci devam etse de üretici sayısı açısından bir daralmanın olduğu görülmektedir (Şekil 1).

Ancak battaniye sektörünün 1990'lardaki doruk noktasına erişti, bu sektörle ilgili destekleyici ve tamamlayıcı yan iş kollarının yer edinmesine ve yeni alt sektörlerin belirmesine imkan sunmuştur. Battaniyedeki yeni koşullara uyarlanma gereği kullanılan iplik teknolojisinde de değişime gitmeyi gerektirmiş ve open-end iplik üretim teknolojisi hızlı bir şekilde yünlü iplik üretimini ikame etmeye başlamıştır. Bu ise polyester iplik, pamuk iplik, yün iplik ve diğer sentetik iplik türlerindeki üretimi arttırdığı gibi, bu ipliği kullanarak üretim yapan battaniye tesislerinin dokuma teknolojilerini yenilemeyi de teşvik etmiştir. Sonuç olarak open-end teknolojisi, değişen battaniye teknolojisi ve iplik üretimi bölgede kısa elyaf kullanarak üretim yapma imkânını getirmiştir. Kısa boylu elyaf kullanımı ise mevcut elbise ve tekstil artıklarının parçalanarak yeniden kullanılmasına imkân sunan geri dönüşüm elyafının hammadde olabilmesini sağlamıştır. Bir diğer adı rejenere elyaf olan kullanılmış tekstil ürünlerinden elde edilen bu elyafı üreten firma sayısı kısa sürede çoğalmıştır.

Söz konusu bu rejenere ya da geri dönüşüm elyafının ucuz olması, kentte çok sayıda üreticinin olması, tedarikçi ve destekleyici çok sayıda firmanın olması nedeniyle kısa sürede geri dönüşüm kümesi adını hak edecek bir coğrafi yığılma yaratmıştır (Kaygalak ve Karadağ, 2012). Bu yığılmanın yarattığı dışsallıklar aynı zamanda iplik ve battaniye sektörlerinde kentin hem iç hem de dış rakiplere karşı fiyat avantajı kazanmasını sağlamıştır. İplik endüstrisinin kullanacağı geri dönüşüm elyafını üretmek için kurulan çok sayıdaki elyaf firması, birçok ülkeden elbise ve konfeksiyon artıkları ithal etmektedir. Tamamlayıcı ve destekleyici bir sektör olarak battaniye sektörüyle paralel bir gelişme gösteren bu alt sektörde son yıllarda firma sayısı itibariyle bir düşüş görülse de (Şekil 1) üretim kapasitesi ve ticaret hacmi artmaktadır. Günümüzde geri dönüşüm elyafı üretimi ve bundan sağlanan rejenere iplik üretimi kentin başta gelen ekonomik faaliyetleri olmuştur. Bu sektörlerdeki gelişimin özellikle hammadde açısından küresel pazarlarla olan bağlantısı her geçen gün güçlenmekte ve kenti yerel girişimcilerin deyişle ülkenin “yeşil kasası” yapmaktadır.

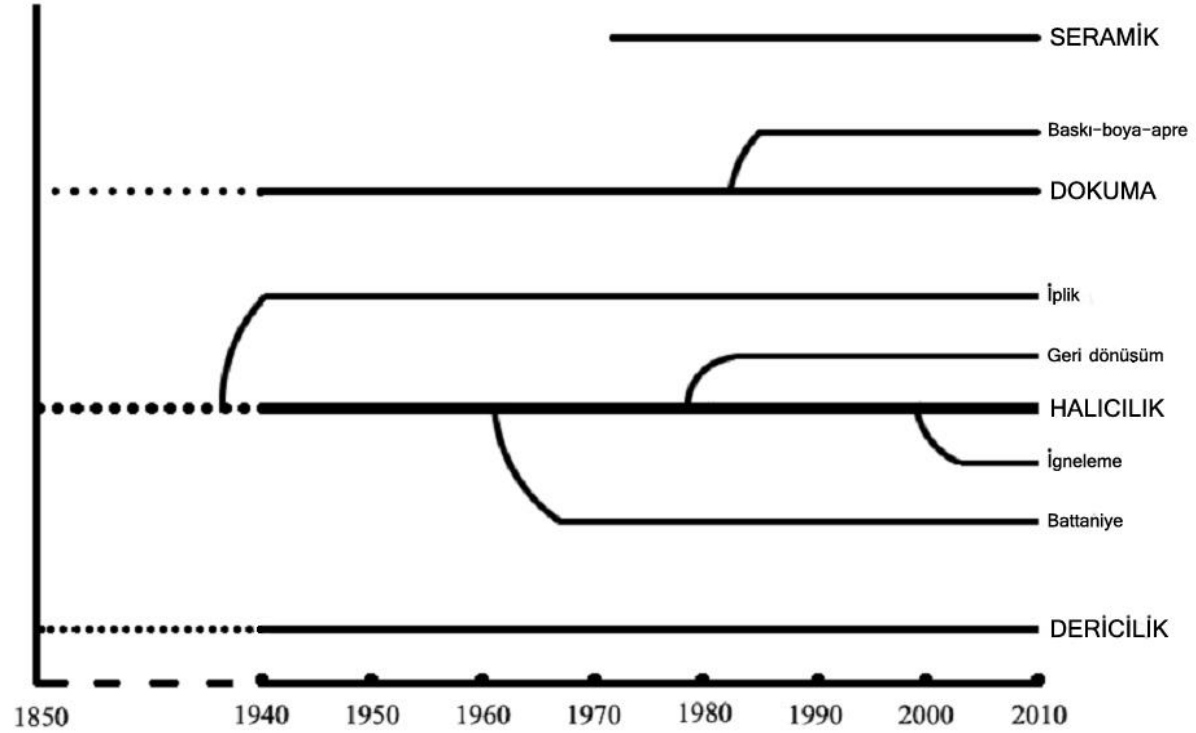
Şekil 1: Uşak'ta tekstil kümesi alt sektörlerinde firma giriş çıkış sayıları 1984-2010 (Kaynak: Uşak Dokumacılar Odası).

Günümüzde iplik, battaniye ve kısmen halı için kullanılan rejenere elyaf üretimi kent ekonomisinin kilitlendiği yeni yörüngeyi temsil etmektedir. Elyaf üretimindeki yoğunlaşma bu alandaki değişik ürün portföylerinin de denenmesine ve çeşitlilik üretme arayışına neden olmaktadır. Söz gelimi yün ve geri dönüşüm elyafına ilave olarak son yıllarda sentetik elyaf üretimine dönük büyük ölçekli yatırımlar ve girişimler gözlenmektedir. Yine elyaf üretimiyle bağlantılı yeni bir takım alt sektörlerin de gelişme işareti sunduğu görülmektedir. Söz gelimi bu rejenere elyafı kullanarak izolasyon malzemesi ve değişik alanlarda kullanılan dolgu malzemelerini üreten iğneleme teknolojisine dayalı jeotekstil üretim tesisleri yer almaya başlamıştır. Bu anlamda jeotekstil sanayisi, endüstriyel evrimin son halkasını temsil etmektedir. Ancak bu alt sektörle birlikte gelen iğneleme ve örgüsüz kumaş teknolojisinin yeni ürün portföyü yaratarak bölgesel üretimin gelecekte de devamını mümkün kılması beklenmektedir.

Halı endüstrisi kadar eski ve köklü olmalarına rağmen dericilik ve dokuma sanayilerinin Uşak'ta çok fazla çatallanıp çeşitlenmediği görülmektedir (Şekil 2). Ancak yine de kent ekonomisi içinde yarattıkları hazır altyapı, iş gücü havuzu ve değişik üretim alanına ilişkin bilgi birikimi ile kentsel yığılma avantajlarının oluşmasına kaynaklık etmektedirler. Son verilere göre Türkiye'deki deri işleme kapasitesinin %70'e yakını Uşak'ta bulunmaktadır. Her ne kadar üretim ve istihdam açısından 2008'den sonra hızlı bir düşüş görülse de, dericilik kentin sembolik faaliyetlerinden biri olarak devam etmektedir. Bu sektörde de geçmişte küçük ölçekli çok sayıdaki yerel firma arasındaki yoğun işbirliğine dayalı üretim varken bugün bu yerini üretimde dikey entegrasyonun arttığı büyük ölçekli firmalara bırakmış durumdadır. Dokuma endüstrisine gelince de bunun temelde pamuklu tülbent ve yazma ürünlerinin dokumasından oluştuğu söylenebilir. Geçmişte çok yaygın olmasına rağmen günümüzde sınırlı sayıda işletme bulunmakta ve çoğunlukla eski dokuma tezgahlarıyla üretim yapılmaktadır. Bu anlamda komşusu Denizli'den çok farklı ürün desenine sahip olmasına rağmen ülkenin en önemli tekstil kümelerinden biri olan Denizli sanayi kümesinden etkilendiğini belirtebiliriz. Üretilen tülbent, yazma ve başörtüsü gibi ürünlerin boyanması ve baskısı, boya, baskı, apre işlemleri açısından kentte girişimci bilgisinin yer edinmesini sağlamıştır. Şekil 1'de de görüldüğü gibi 1990'lardan itibaren kentteki dokumacı sayısında hızlı bir düşüş görülmekte ve bu konuda yeni girişimci ortaya çıkamamaktadır. Ancak tekstil boyama ve baskı işlemlerini yapan birkaç firma Uşak yerelindeki firmalardan çok komşusu Denizli'deki firmalara hizmet vermektedir. Bu anlamda Uşak dokuma sanayisi Denizli tekstil kümesinin tamamlayıcı ve destekleyici iş kolu olarak işlev görmektedir. Dolayısıyla teknolojik ilişkisellik gibi kent ekonomisinin kendi içsel dinamiklerine bağımlı evrilen bir sürecin ürünü olmaktan çok komşu diğer bölgesel ekonomilerin etkisinde beliren bir sonuçtur.

Yukarıda değinilen bölgesel ekonominin bu kısa öyküsü bize kentsel ekonomik evrimin ve endüstriyel çatallanmanın çoğunlukla daha önce var olan sektörlerle ve teknolojik benzerliklere dayalı olarak gerçekleştiğini göstermektedir (Şekil 2). Her bir yeni sektör daha önce bölgede bulunan endüstrilerle ileri ve geri bağlantılara sahip olan ya da üretim teknolojisi itibarıyla benzerlik taşıyan alt sektörü temsil etmektedir. Bu anlamda Uşak'ın endüstriyel gelişim öyküsü, ilişkili çeşitliliği ve teknolojik yakınlığı temel açıklayıcı parametre olarak kabul eden EEC perspektifinin varsayımlarını doğrulamaktadır. Özellikle halı endüstrisinin geçmişten beri sürekli devam eden sektörel evrimi ve çatallanmaları günümüzdeki sektörel çeşitliliğin temeli olmuştur. Şekil 2'de de görüldüğü gibi birbiriyle bağlantılı endüstriyel çatallanma ve sektörel çeşitlilikle büyüyüp güçlenen kentte, son yıllarda bu sektörlerin bazılarında firma sayısı ve istihdam açısından ciddi bir düşüş görülmektedir. Bu ise gelecekte kent ekonomisinin hangi yönde evrileceğine dair soru işaretleri yaratmaktadır. Kent ekonomisinin gelecekte hangi yönde evrileceği, yalnızca teknolojik ilişkiselliğe ve birbiriyle

bağlantılı sektörel çeşitliliğe dayalı olarak mı gerçekleşecek? Bu sorunun yanıtı ancak kent ekonomisinin üretim ağları, firmalar arası ilişkileri, ileri geri bağlantıları, sektörler arası dikey ve yatay entegrasyon düzeyi, pazarlama kanalları gibi bağlantılarının analizi ile ortaya konulabilir. Ancak bunlara ek olarak özellikle kent ekonomisinin kurumsal altyapısı ve kentsel yerel aktörlerin politik ağları daha da aydınlatıcı bilgi sunabilir.

Şekil 2: Uşak'ta Endüstriyel Evrimin Şematik Gösterimi.

Uşak'ta Kurumsal Altyapı Ve Sosyo-Politik Ağlar

Yakın zamana kadar Uşak'ta daha çok küçük ölçekli aile şirketlerin birbiriyle yoğun yerel ilişkiler içinde üretim yaptıkları, kent ekonomisine dair yatırım ve üretim kararlarının daha çok bu yerel işbirliğinin müzakereci ve etkileşimli haliyle belirlendiği bir iş atmosferi hakim olup tipik Marshallcı endüstriyel küme ortamı bulunmaktaydı. Birçok sanayi kümesinde olduğu gibi Uşak'ta da yerel ölçekteki esnek işgücü piyasası firmalar arası işgücü hareketliliğini yüksek tutarken bu hareketlilik aynı zamanda firmalar arası yoğun bir bilgi transferine de kaynaklık etmekteydi. Firma çalışanlarının ve işverenlerinin eş, dost ve akraba gibi yakın sosyal bağlara sahip olduğu; aynı cemaatin, aynı sosyal toplulukların üyesi ya da komşu oldukları bir sosyal yapı söz konusudur. Küçük ölçekli bir ortak kent mekânında yaşıyor olmanın getirdiği bu yüz yüze ilişkilerin yoğunluğu, aynı zamanda aktörler arasındaki etkileşimi arttırdığı için Marshall'ın (1920) yüzyıl önce İtalyan endüstriyel bölgeleri ya da kümeleri için söylediği gibi "*bilgi ve becerilerin havada uçtuğu bir atmosfer*" ortamı yaratmaktaydı. Aşağıda görüşülen girişimcilerden birinin ifadeleri, Uşak'ın geçmişte tipik yerel endüstriyel üretim bölgesinin niteliklerini gösterdiğini, üretimin salt bir ekonomik faaliyet olmayıp aynı zamanda gündelik sosyal ilişkiler ağına gömülü olduğunu ve gündelik rutinlerle tekrarlan bir karaktere sahip olduğunu ortaya koymaktadır:

Geçmişte iki ses ve bir koku şehirden yükseliyordu. Sabahın erken saatlerinde tarakçılardan gelen düdük sesi bize günün başladığını hatırlatıyordu. Şehir bu sesle uyanıyordu. Aynı anda şehir sokakları boyunca yürüdüğünüzde kesinlikle dokuma tezgâhlarının gürültüsünü de duyardınız. Gürültünün ve sesin azaldığı noktadan itibaren deri tabakhanelerinin güçlü kokusu başlardı. Bütün hepimiz bu koşullara aşinaydık ve

alışmıştık. İş dünyasındaki herkes arkadaş olarak, akraba olarak, komşu olarak, iş ortağı ya da müşteri olarak birbirini tanırdı. (Girişimci A.K.)

Bu açıdan bakıldığında belli bir kültürel grubun dayanışmacı güven ağlarına ve sosyal taleplerine uyumlu bir üretim organizasyonunun olduğu söylenebilir. İtalyan endüstriyel bölgeleri ve sanayi kümeleri için söylendiği gibi (Becattini, 1990; Alberti, 1998) Uşak'ta endüstriyel atmosferi oluşturan toplumsal ve kültürel özellikler, soysal değerler ve kurumlar tabandan bir sanayileşme için elverişli olmuştur. Firmalar ve aktörler arasındaki yatay ve yüz yüze ilişkiler karşılıklı güvene ve işbirliğine dayalı olup aktörler arasında ortak karar alma mekanizmalarını kolaylaştırmaktadır. Yerel endüstriyel sistemlere atfedilen karşılıklılık, mütakabiliyet, dayanışma, birlikte öğrenme, güven ve diğer kolektif değerler (Gordon ve McCann, 2000; 2005) Uşak'ın eski üretim coğrafyasına da atfedilebilir.

Böylesine yoğun yerel ağ ilişkileri ile donanmış bir endüstriyel coğrafya öğrenme, bilgi üretimi, bilgi transferi gibi pozitif dışsallıkları yakalamanın yanı sıra diğer tüm aktörler ve firmalar tarafından üretilen yeni fırsatları yakalama veya taklit etmeye imkân tanır. Karşılıklı öğrenme, birbirine bağımlı yoğun yerel ilişkiler, tamamlayıcı ileri ve geri bağlantılar, firmaların rekabetin yanı sıra birbiriyle uyumlu ve barışık şekilde bir arada bulunmasını sağladığından sanayi kümesinin dayanıklılığını arttırmaktadır. Bu anlamda kümenin üretim sistemi bir nevi yarı kapalı sistem özelliği sergilemektedir. Yani dışsal etkilere kısmen kapalı ve daha çok kendi sosyo-kültürel bağlamından doğan içsel otokatalizör süreçlerin etkisiyle değişip dönüşmekteydi. Türkiye'deki birçok sanayi ilinin aksine Uşak yakın zamana kadar kamu yatırımları ve politik imtiyazların etkisinin pek de konu olmadığı bir yerel ekonomi olarak lanse edilebilir. Ulusal hükümetlerin imtiyazlı teşvikleri ve kamu sermaye yatırımlarının varlığıyla değil; yukarıda saydığımız endüstriyel ortamın kurumsal yapısı, sosyal değerleri ve içsel bağlantılarının getirdiği dayanıklılık ile tabandan hareketle ortaya çıkan bir endüstriyel kümeyi temsil etmektedir. Bu anlamda kentin birçok sosyo-ekonomik bileşeninin bu süreçte etkili olduğunu ve yine bundan etkilendiğini belirtebiliriz. Konumuz itibarıyla kümenin en önemli özelliklerinden biri yerel firmalar arası ilişkiler ile sosyo-politik ağyapı (network) özellikleridir. Çoğu yirmi kişiden daha az işçi çalıştıran küçük ve orta ölçekli işletmelere dayanan yapısı ve güçlü sosyal bağları ile bugüne kıyasla geçmişte, firmalar ve aktörler arasındaki ilişki daha eşitlikçi bir temelde işlemekte ve sürdürülmekteydi. Yerel aktörlerin bilişsel yakınlığı, kültürel homojenliği, çıkar ve beklentilerinin uyumu, iş kültürü, karar alma stratejileri ve diğer davranışlar itibarıyla olan benzerlikleri, onları birbirine yakınlılaştırıp hiyerarşik olmayan bir ilişki ağı kurmaktaydı. Ne dışarıyla kurulan ağsal yapıda ne de yerelin kendi iç ağsal yapısında belli bir ağırlık oluşturacak ve ağsallığı yönlendirecek düğüm noktası yoktur. Bu ise aktörler arası iletişim kanallarını açık tutmakta ve etkileşimi kolaylaştırmaktaydı. Bu sayede karar alma süreçlerinin yerel katılımı olduğu, ortak çıkarların bu katılım sayesinde müzakereci bir tarzda gerçekleşip temsil edildiği bir durum söz konusudur. Bir başka deyişle, çok yönlü müzakere ve tartışmalar ile erişilen uzlaşma süreçleri sayesinde ortak temsile ve çıkar tanımına erişmek mümkün olabilmekteydi. Ekonomik karar alma süreçlerindeki bu çok taraflı müzakere ve temsil biçimi ile yerel ekonomik politikaya dayalı kalkınma çabası, endüstriyel değişimin ve dönüşümün dışsal etkilere ve müdahalelerden ziyade içsel dinamiklerce tanımlanan patika bağımlı bir şekilde gerçekleşmesine neden olmuştur.

Hiyerarşik olmayan eski ekonomik coğrafyasının aksine, Uşak günümüzde daha formel kurumsal ilişkilerin ağır bastığı, hiyerarşik ağlardan oluşan farklı bir üretim coğrafyasına doğru dönüşmüş durumdadır. Yerel ekonominin bilgi tabanı ve yeni dışsal faktörler nedeniyle bu dönüşüm halen sürmekte ve devam etmektedir. Uşak'taki teknolojik bilgi tabanı daha çok bilimsel ve mühendislik bilgi alanına dayanmaktadır. Bu ise bölgenin rekabetçi avantajları için hayati önemde olan yenilikçi süreçleri ve endüstriyel kalkınmayı, yoğun yerel ilişkilerin yanı sıra bölgesel organizasyonlar ve örgütler arası işbirliği ile bu işbirliklerin varlığını kolaylaştıran

etkili yönetim ağına bağlı kılmaktadır. Bölgesel aktörler ve bazı büyük ölçekli rekabetçi firmalar bu gerçekliğin farkında olup bölgesel politika üreticilerini ve aktörlerini bu değişim doğrultusunda teşvik etmeye çalışmaktadırlar. Öyle ki yereldeki yoğun işbirliği ve etkileşim ağlarından ziyade, kimi lider firmalar, yöneticiler, büyük ölçekli sermaye yatırımcıları ve politikacıları içeren yeni bölgesel aktörler, değişik coğrafi ölçeklerdeki örgütler, organizasyonlar, kuruluşlar arası ağı ve işbirliğini geliştirme kaygısı taşımaktadırlar. Firmaların ölçeği ve organizasyonel yapısı büyük ölçekli firmalar lehine değiştiğinde, eskinin enformel sosyal ağlarına dayalı işbirliği ve üretim ilişkileri yerini formel ve kontrat temelli üretim ilişkilerine bırakmaktadır. Bu nedenle de yeni işbirliği ve ortak çıkar temsili oluşturulma süreçleri, geniş katılıma dayalı çoğulcu bir formda değil sınırlı sayıdaki aktörün katılımı ve tercihi doğrultusunda şekillenmektedir.

Bazı yerel idareciler, politikacılar, iş dünyası ve özellikle büyük ölçekli yatırımlara sahip girişimciler ve aktörler yeni rekabet koşullarının farkındadırlar. Nitekim bu yüzden de mevcut üretim altyapısının araştırma enstitüleri, üniversiteler gibi bilgi ve yenilikçilik süreçlerini yaratan değişik kuruluşlarla direkt etkileşimi ifade eden (Asheim ve Coenen, 2005) bölgesel ve ulusal çaptaki ağlara dayalı inovasyon sistemine doğru değişmesi ve evrilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Buna karşın eskinin karşılıklı güvene dayalı ilişkileri ve ortak karar alma süreçleri içinde kendini güvende hisseden birçok küçük ölçekli firma ve girişimci ise böylesi bir dönüşüme şüpheyle bakmakta ve kendilerinin bu yeni oluşan süreçten dışlandığından şikâyet etmektedirler (Kaygalak, 2011). Her ne kadar küçük firmalar genellikle büyük firmaları taklit etse de yeni hiyerarşik ve formel ilişkilerin bu taklit ve takip sürecini güçleştirdiğini söyleyebiliriz. Büyük ölçekli firmalar üretim maliyetlerini azaltmak adına uzmanlaşmadan çok dikey entegrasyona gidip üretimdeki dışsallaştırma süreçlerini azalttıkça küçük ölçekli firmalara olan talep de azalmaktadır. Yeni orta ve büyük ölçekli firmalar, eskinin taklitçi rekabet koşullarından farklı olarak şimdiki rekabetin örgütsel işbirliği ile kurumsal tabanlı olduğunu biliyorlar ve bunu hedefliyorlar. Bunun da çoklu ölçekteki değişik işbirliklerinin yanı sıra daha üst ölçekteki organizasyonel bağlantılara ve üst politik müdahalelere bağlı olduğunu farkındadırlar. Bu bağlamda etkin bölgesel politika oluşturulma sürecinde merkezi hükümetler ve ulusal örgütlerle işbirlikçi ağlara sahip olmak hayati önem taşımaktadır.

Ancak üst ölçekli politika ve örgütsel işbirliği ağları oluşturmaya dönük dönüşüm süreci de aktörler arasında yeni ideolojik yarılımları ve çatışmaları getirmektedir. Çünkü böylesi bir dönüşüm ideolojik ve siyasi anlamda merkezi yönetimlere yakın olmayı ve onlara eklenmeyi gerektirmektedir. Ulusal ölçekli örgütlerin, kamu yatırımlarının ve merkezi karar alma sürecinin katkısı olmaksızın yerel aktörlerin rekabetçi avantajlar sunan yeni bölgesel altyapıyı inşa etmeleri zordur. Böylelikle temel çekişme ve ihtilaf, merkezi karar alma süreçlerine eklenme noktasında ortaya çıkmaktadır. Üniversitenin geliştirilmesi, yerel ve ulusal örgütler arasında aracı rolü gören ulusal ajansların şubelerinin açılması, kolaylaştırıcı kuruluşların yer edinmesi, bölgesel kalkınma ajansına üyelik, havayolu ve demiryolu ulaşım altyapısının tamamlanması, teşvik sistemi içinde bölgeyi avantajlı aşamaya koymak gibi bölgesel inovasyon sisteminin parçası olabilecek daha birçok girişim ancak ve ancak ulusal ölçekteki organizasyonel işbirliği ile mümkün olabilmektedir. Bu da yerel aktörlerin ulusal politika üretme platformuna doğru adımlar atma yönünde zorlamaktadır. Bu yüzden kentin iş dünyası ve yerel yönetimi değişik politik temsil ve organizasyonlar arasında seçim yapmak zorundadır. Kent sanayisinin değişik alt sektörlerinde bulunan endüstriyel girişimciler arasındaki çıkar farklılaşması ile ideolojik ve politik çekişme, yerel olarak tanımlanan ortak bir çıkar temsili artık mümkün kılmamaktadır. Kentin genel yararına olacak ortak bir çıkar etrafında buluşmaktan çok, farklı endüstrilerin aktörleri ya da failleri çoğunlukla ayrı ve birbirinden bağımsız hareket etme eğilimindedirler. Bunlardan merkezi yönetime yakın olan

aktörlerin çıkarları yararına sonuç elde etme anlamında kısmen başarılı oldukları, diğerlerinin ise başarılı olmadıkları gözlenmektedir. Örneğin kentin önemli bir endüstriyel faaliyeti olan seramik sanayisi inisiyatifi, ulusal seramik kümesine başvurup bunun üyesi olabilmektedir. Buna karşın çoğunlukla battaniye ile elyaf ve rejenere iplik üretimine dayalı olan ve kentin en köklü endüstriyel faaliyetlerinden olan tekstil sanayisi girişimcileri bunu başaramamaktadırlar. Denizli tekstil sanayisinin ulusal merkezi yönetim nezdinde daha etkin olması, ulusal tekstil kümesi inisiyatifine katılım anlamında iki il arasındaki rekabette Uşak'ı dışarıda bırakmaktadır. Bu, kentsel endüstriyel evrimde bölge dışından gelen bir başka dışsal etki olarak gösterilebilir.

Bu açıdan bakıldığında yeni ihtilaflı ve bölünmüş iş atmosferi ile hiyerarşik ağlara dayalı politik ilişkiler tüm bölgeden ziyade belli bazı endüstri kolları ya da firmalar için işlemektedir. Organizasyonel ve kurumsal yapının eski enformel yerel ağların aksine yeni organizasyonel ve kurumsal yapıya dayanması nedeniyle firma seçilimi ve endüstri kollarının dönüşüm süreci yalnızca teknolojik yenilik ve bilgi tabanlı rekabete göre olmamaktadır. Özellikle firmalar açısından daha çok merkezi yönetime ve onun belirleniminde inşa edilen örgütsel yapıya ve kuruluşlarına angaje olmaktan geçmektedir. En basit haliyle son yıllarda yetkili bakanlıklarca desteklenen kentteki firma projeleri bunu kanıtlamaktadır. Politik ağları itibarıyla daha güçlü olan firmaların kritik destekleme mekanizmalarında öncü payı almaları firma seçiliminin EEC'nin savunduğu gibi doğal rekabet koşulları altında olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla da bölgesel endüstriyel evrimin bu tür ilişkilerin belirleniminde geçebileceğine işaret etmektedir. Bir diğer deyişle, değişen politik koşullar kurumsal yapı ve karşılıklı güvene dayalı çok sesli yönetimi ötelemektedir. Oysa karşılıklı güven, ortak çıkar temsili ve müzakereci karar alma süreçlerini mümkün kılan uzlaşmacı kültür, çoğulcu işbirlikçi hareket anlayışı, karşılıklı dayanışma gibi kurumları yaratan sosyo-kültürel yapı, bu niteliğiyle yakın zamana kadar bölgesel ekonomik evrimin öz örgütlenme ve pekiştirme süreçleri ile gelişme çığırını yaratan temel itki ya da enerji olmuştur.

Şimdi yeni üretim organizasyonu, daha çok politik bağlantılarıyla birkaç firma ve aktörün ön plana geçtiği, kentin dışsal bağlantısında temel ağırlık noktası oluşturduğu hiyerarşik bir karakter göstermektedir. Bu aktörlerin ağırlıklı konumu, kent ekonomisinin aynı zamanda bölgesel, ulusal ve uluslararası değişik mekânsal ölçekteki organizasyonel bağlantılarının güçlenmesini de sağlamaktadır. Yakın zamanda iş dünyasının ulusal temsilcisi konumundaki kimi kuruluşların başkanlığını yürütmesi, bölgesel kalkınma ajansının sekreterliğini yürütmesi, dericilik ulusal çıkış gümrüğünün Uşak'a alınmaya çalışılması, büyük ölçekli kentsel dönüşüm programlarının uygulanması, tekstil sanayisi geliştirme ve test laboratuvarının açılması, bölgesel ve küresel düzeyde kentin bağlantısallığını ve ulaşım altyapısını güçlendirecek havalimanının yapılması, bölge aktörlerinin ulusal ve uluslararası düzeyde artan etkinliğinin ve güçlenen organizasyonel bağlantılarının birer göstergesidir. Yine son yıllarda tekstil ihracatındaki payının artışı ve dünyanın en büyük halı-battaniye üreticisi firmalarından birinin bölgeye gelmesi de bunun sonucudur. Tüm bunlar kentin üretim yapısının formel ilişki ağları, sürekli rekabet ve dış piyasaya uyumlu dinamik öğrenme süreci, ürün ve süreç yönelimli inovasyon arayışı ile giderek güçlenen ve hiyerarşik karakter taşıyan politik ilişkilerle belirlenen yeni kurumsal yapıya doğru evrildiğinin de kanıtıdır. Bu yeni ilişki ağlarının kapsayıcılık durumuna ve bu ağ içindeki düğüm noktası konumunda olan lider politik aktörlerin kimliğine bakıldığında bölgenin yeni endüstriyel kurumsal yapısının battaniye ve iplik sanayilerinden ziyade daha çok dericilik ve seramik sanayisini desteklediği söylenilebilir.

Sonuç

Sonuç olarak bakıldığında Uşak'taki bölgesel ekonomik evrimin evrimsel ekonomik coğrafyanın öngördüğü gibi yakın zamana kadar var olan endüstriler ve teknolojik altyapıya bağımlı bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Geçmişten beri var olan endüstrilerden edinilen

rutinler ile üretim süreçlerine ve teknolojik altyapıya ilişkin bilgiler yeni girişimcilikle, işgücü hareketliliğiyle ve yoğun yerel ağların getirdiği bilgi transferi ve öğrenme süreçleriyle mevcut olan sanayilerle bağlantılı yeni sanayilerin türemesini sağlamıştır. Bu anlamda bölgesel ekonominin ve endüstriyel peyzajın güncel resmi geçmişin mirasıyla bağlantılı olarak biçimlenmiştir. Teknolojik açıdan ve üretim bilgisi açısından benzerlik gösteren ilişkili sektörlerin bir arada bulunması da Uşak'ı çok önemli bir tekstil kümesi konumuna taşımıştır. Bu anlamda evrimselci perspektifle sanayi coğrafyasının evrimine odaklanan çalışmalar için örnek bir laboratuvar özelliği sunmaktadır.

Kümenin evrimi ilişkiselliğe, teknolojik benzerliğe ve patika bağımlılığına dayalı olarak gelişmiş olsa da yakın zamandaki endüstriyel çatallanmaların ve güncel dönüşümün bunlarla açıklanamayacak bazı yönleri de bulunmaktadır. Her şeyden evvel unutulmamalıdır ki EEC'nin öngördüğü ve savunduğu teknolojik benzerlik ve endüstriyel ilişkiselliğe dayalı endüstriyel evrim tezi daha çok liberal piyasa ekonomileri için geçerli olabilecek bir savdır. Girişimciliğin piyasa koşullarına göre biçimlendiği bir coğrafyada elbette mevcut bilgi sermayesinden hareket edileceği için yeni sektörleri doğuracak yeni girişimciliğin de daha çok mevcut bilgi altyapısı ve sektörlerle ilgili olması beklenir. Ancak tam rekabetin olmadığı piyasa koşullarında bölgesel ekonomilerin kendi içsel dinamiklerinden doğan etkilerden çok dışsal bir takım sosyo-kültürel gelişmeler ile politik müdahaleler etkili olabilir. Hatta bu dışsal etkiler ve müdahaleler çoğunlukla içsel dinamiklerin belirleniminde olan gelişme yörüngelerinde sapmaya neden olarak yeni gelişme çığırıları ve patikalar da açabilirler. Sektörel evrimin ve endüstriyel çatallanmanın doğrultusunu bölgesel bilgi sisteminin ve teknolojik altyapının öngördüğü doğrultudan başka bir doğrultuya çekebilirler.

Özgül bir sosyo-kültürel ve politik çevrenin ürünü ile beşeri etkileşimin somut bir yansıması olan kurumlar da bu anlamda bölgesel ekonomilerin evriminde dikkate alınmalıdır. EEC'nin varsayımlarına ek olarak tekil yerel aktörlerin beklenti ve çıkarları ile bunların bölgesel yönetim ve karar alma süreçlerine nüfuz etme biçimleri de endüstriyel evrimde yeni çığırıların açılmasına neden olabilir. Bu açıdan bakıldığında endüstriyel evrim salt bir ekonomik değişim ve dönüşüm sorunu değildir. KEC perspektifinin savunduğu gibi tarihsel ve coğrafi bağlamı olarak biçimlenmiş bir sosyo-kültürel sistemin evrimini ifade etmektedir aynı zamanda.

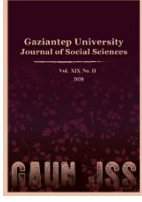
Bu bağlamda tekil aktörlerin davranışlarından, değişen değerlere, politik gelişmelere ve kurumsal yapıya kadar uzanan, bölgeye içkin birçok sosyo-kültürel faktör de ilişkiselliğe dayalı patika yaratım süreçlerinde ve evrimin yörüngesinde sapmaya neden olabilir. Bu nedenle davranışsal ve kurumsal ekonomik coğrafya perspektifleriyle kıyaslandığında evrimsel perspektif normatif bir açıklama sunmaktadır. Her ne kadar firma istatistikleri, doğum ve ölümleri ile değişik nicel bir takım yöntemlerle endüstriyel evrimi analiz etmeye imkân sunsa da karar alma süreçlerinin sosyal ve kültürel olarak belirlendiğini, bunun da temelde politik bir süreç olarak işlediğini göz ardı etmektedir. Özellikle politik müdahalelerin ve kurumsal yapıyı biçimlendiren politik ağların bu anlamda önemli olduğunu, Uşak'taki güncel endüstriyel durum açıkça ortaya koymaktadır. Günümüz ekonomik dünyasının çok ölçekli ve çok taraflı olarak şekillenen karar alma süreçleri, bizi endüstriyel evrimi düşünürken değişik mekânsal ölçeklerdeki süreçler, eylemler ve güç ilişkileri içinde bulunan diğer tüm aktörlerin rolünü de göz önünde bulundurmaya zorlamaktadır. Uşak örneğinde de görüldüğü gibi sosyo-kültürel varlıklar ve kurumsal yapı altında şekillenen yol bağımlı süreçler, bu çoklu mekânsal ölçeklerden gelen etkilerle oluşan yeni politik ağlar ve bağlam dolayısıyla yön değiştirebilir.

Kaynakça

- Amin, A. & Thrift, N. (1994). Living in the global. In A. Amin and N. Thrift (Ed), *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*, 1-22: Oxford: Oxford University Press.
- Amin, A. & Thrift, N. (1999). Institutional issues for the European regions: From markets and plans to socioeconomics and powers of association. In T.J. Barnes and M.S. Gertler (Ed), *Industrial Geography: Regions, Regulation and Institutions*, 292-314: London: Routledge.
- Alberti, F. (1998). *The Concept of Industrial District: main contributions*. Paper for International Network for SMEs. Amsterdam: INSME.
- Armatlı-Köroğlu, B. (2004). *SMEs networks as new engines of economic development and innovativeness*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. ODTÜ, Ankara.
- Asheim, B. T. (1997). Industrial districts as ‘learning regions’: a condition for prosperity. *European Planning Studies*, 4, 379-397.
- Asheim B. & Coenen, L. (2005). Knowledge bases and regional innovation systems: Comparing Nordic clusters. *Research Policy*, 34, 1173-1190.
- Bayırbağ, M. K. (2010). Local Entrepreneurialism and State Rescaling in Turkey. *Urban Studies*, 47, 363-385.
- Becattini G. (1990). The Marshallian Industrial District as a Socio-Economic Notion. In G. Becattini, F. Pyke and W. Sengerberger (Ed), *Industrial Districts and Inter-firm Cooperation in Italy*. 37-51: Geneva: International Institute for Labor Studies-ILO.
- Belussi, F. (2018). New perspectives on the evolution of clusters. *European Planning Studies*, 26:9, 1796-1814.
- Boschma, R. (2009). *Evolutionary economic geography and its implications for regional innovation policy*. Paris: OECD.
- Boschma, R. & Frenken, K., (2009). Some Notes on Institutions in Evolutionary Economic Geography. *Economic Geography*, 85, 151-158.
- Boschma, R. & Wenting, R. (2007). The spatial evolution of the British automobile industry: Does location is matter?, *Industrial and Corporate Change*, 16, 213-238.
- Brenner, T. (2004). *Local Industrial Clusters, Existence, Emergence and Evolution*. London, Routledge.
- Buğra, A. (1998). Class, culture, and state: an analysis of interest representation by two Turkish business associations. *International Journal of Middle East Studies*, 30, 521-539.
- Deliktaş, Ö., Önder, Ö.A. & Karadağ, M. (2009). The spillover effects of public capital on the Turkish private manufacturing industries in the geographical regions. *The Annals of Regional Science*, 43, 365-378.
- Eraydın, A. (2002). The role of central government policies and the new form of local governance in the emergence of industrial districts. In M. Taylor, M. and S. Leonard (Ed), *Embedded Enterprise and Social Capital: International perspectives*, 269-289: Aldershot: Ashgate.
- Eraydın, A. & Armatlı-Köroğlu, B. (2005). Innovation, networking and the new industrial clusters: the characteristics of networks and local innovation capabilities in the Turkish industry clusters. *Entrepreneurship and Regional Development*, 17, 237-266.

- Erendil, A. (1998). *Using Critical Realist Approach in Geographical Research: An Attempt to Analyze the Transforming Nature of Production and Reproduction in Denizli*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. ODTÜ, Ankara.
- Ersin, T. (2007). *Uşak İli*. Ankara: Kültür Matbaası.
- Frenken, K. & Boschma, R. (2007). A theoretical framework for evolutionary economic geography: industrial dynamics and urban growth as a branching process. *Journal of Economic Geography*, 7, 635–649.
- Florida, R. (2002). *The Rise of Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York: Basic Books.
- Gordon, I.R. & McCann, P. (2000). Industrial clusters: Complexes, agglomeration and/or social networks?. *Urban Studies*, 37, 513–532.
- Gordon, I.R. & McCann, P. (2005). Innovation, Agglomeration and Regional Development. *Journal of Economic Geography*, 5, 523-543.
- Granovetter, M. (1985). Economic action and social structure: the problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91, 481-510.
- Hodgson, G. (1993). *Economics and Evolution: Bringing Life Back into Economics*. Cambridge: Polity Press.
- Jessop, B. (2002). Globalization and the National State. In S. Aaronwitz and P. Bratsis (Ed), *Rethinking the State: Miliband, Poulantzas and State Theory*, 185-220: Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Kaygalak, İ. (2011). *Türkiye’de Sanayi Kümelenmesi: Uşak Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi S.B.E., İzmir.
- Kaygalak, İ. (2020). *Mekan ve Ekonomi: Ekonomik Coğrafyada Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kaygalak, İ. & Karadağ, A. (2012). Uşak Geri Dönüşüm Kümesinin Yapısal Özellikleri. *Ege Coğrafya Dergisi*, 21, 1-21.
- Keyder, Ç. (1996). *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*. Ankara: Metis Yayınları.
- De Landa, M. (2000). *A Thousand Years of Nonlinear History*. Massachusetts: MIT Press.
- Martin, R. (2000). Institutional Approaches in Economic Geography. In E. Sheppard and T. J. Barnes (Ed) *A Companion to Economic Geography*, 77-94: London: Blackwell.
- Martin, R. & Sunley, P. (2006). Path Dependence and Regional Economic Evolution. *Papers in Evolutionary Economic Geography*, Utrecht, Utrecht University.
- Martin, R. & Sunley, P. (2007). Complexity thinking and evolutionary economic geography. *Journal of Economic Geography*. 7, 573-601.
- Meyer, D. (2003). Karl Marx-an evolutionary social scientist?. In J.G. Backhaus (Ed), *Evolutionary Economic Thought European Contributions and Concepts*, 40-63: London: Edward Elgar.
- Morgan, K. (1997). The Learning Region: Institution and Regional Renewal. *Regional Studies*, 31, 491-503.
- Neffke, F., Henning, M., & Boschma, R. (2009). How do regions diversify over time? Industry relatedness and the development of new growth paths in regions. *Papers in Evolutionary Economic Geography*, Utrecht, Utrecht University.

- Öz, Ö. (2004). *Clusters and Competitive Advantage: The Turkish Experience*. New York: Palgrave Macmillan.
- Özelçi, T. (2002). *Institutional aspects of regional/local economic development*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. ODTÜ, Ankara.
- Peck, J. (2005). Economic Sociologies in Space. *Economic Geography*, 81, 129-175.
- Piorre, M. & Sabel, C. F. (1984). *The second industrial divide*. New York: Basic Books.
- Scott, A. J. (2006). *Geography and Economy: Three Lectures*. Oxford: Clarendon Press.
- Storper, M. (1997). *The Regional World*. New York: Guilford Press.
- Storper, M. (1999). The resurgence of regional economics. In T. J. Barnes and M. S. Gertler (Ed), *The New Industrial Geography*, 23-53: New York: Routledge.
- Tümer, H. (1971). *Uşak Tarihi*. Uşak: Uşak Halk Eğitimine Yardım Derneği Yayınları.
- Yavan, N. (2011). *Teşviklerin sektörel ve bölgesel analizi: Türkiye örneği*. Ankara: Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Yayınları.
- Yavan, N. (2012). Türkiye’de yatırım teşviklerinin bölgesel belirleyicileri: mekânsal ve istatistiksel bir analiz. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 10, 9-37.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

The Relationship Between High-Tech Export and Economic Growth: A Panel Data Approach for Selected Countries

Yüksek Teknoloji İhracatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Seçilmiş Ülkeler İçin Panel Veri Yaklaşımı

Levent ŞAHİN^{a*} Dilek KUTLUAY ŞAHİN^b

^a Assistant Professor, Çankırı Karatekin University, Department of Economics, Çankırı / TURKEY
ORCID: 0000-0001-7042-7964

^b Assistant Professor, Çankırı Karatekin University, Department of Economics, Çankırı / TURKEY
ORCID: 0000-0002-1756-1491

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Nisan 2020

Kabul tarihi: 21 Kasım 2020

Anahtar Kelimeler:

Yüksek teknoloji ürünleri,

Yüksek teknoloji ihracatı,

İhracata dayalı büyüme,

Panel veri analizi

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 13, 2020

Accepted November 21, 2020

Keywords:

High-tech products,

High-tech export,

Export-led growth,

Panel data analysis

ÖZ

Çalışmada, yüksek teknoloji ihracatı, tarım ihracatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, panel veri analizi yöntemi kullanılarak, ihracata dayalı büyüme hipotezi bağlamında analiz edilmektedir. Bu çalışmada, 20 yüksek teknoloji ihracatçısı ülke seçilmiştir. Bu ülkeler Belçika, Kanada, Çin, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Almanya, Hindistan, İrlanda, İtalya, Japonya, Kore, Malezya, Meksika, Hollanda, Polonya, Singapur, İsviçre, Tayland, Birleşik Krallık ve ABD'dir. Analizde kullanılan veriler 2007-2018 dönemini kapsamaktadır. Analiz sonuçları, yüksek teknoloji ihracatının, ekonomik büyümeyi tarımsal ihracattan daha fazla artırdığını göstermektedir. Politika yapımcılar uçak, helikopter, nükleer reaktör, uzay aracı, otomobil ve bileşenlerinin üretimine yatırım yapmayı desteklemelidirler..

ABSTRACT

In the study, the relationship between high-tech export, agriculture export, and economic growth is analyzed in the context of the export-led growth hypothesis, by using the panel data analysis. In this paper, 20 high-tech exporter countries were selected. These countries are Belgium, Canada, China, Czech Republic, France, Germany, India, Ireland, Italy, Japan, Korea, Malaysia, Mexico, Netherlands, Poland, Singapore, Switzerland, Thailand, the UK, and the USA. The data used in the analysis covers the period 2007 to 2018. Panel data analysis method was used in this study. Analysis results show that high technology export increases economic growth more than agricultural export. Policymakers should support to invest in manufacturing of aircraft, helicopters, nuclear reactors, spacecraft, automobile, and its components..

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: sahinlvnt@gmail.com

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmada yüksek teknoloji ihracatı, tarım ihracatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi” bağlamında analiz edilmektedir. İhracata dayalı büyüme hipotezine göre, ihracatın artması ekonomik büyümenin kritik faktörlerinden biridir. Çünkü ihracat ekonomik büyümenin motorudur. Ekonomik büyüme belli bir dönem içinde mal ve hizmet miktarının artmasıdır. Bir ülkenin ekonomik büyümesi ülkenin ihracatı, politik ve toplumsal özellikleri, doğal ve beşeri kaynakları gibi birçok faktöre bağlıdır. İhracat, kaynakların verimsiz alanlardan verimli alanlara aktarılmasını ve ihracatçı sektörlerde verimliliğin artmasını sağlamaktadır. Ayrıca teknolojideki gelişmeler de ihracat için kritik öneme sahiptir. Çünkü yüksek teknoloji ihracatı ülke ekonomisini ciddi boyutta pozitif yönde etkilemektedir. Başlıca yüksek teknoloji sektörleri şunlardır: Askeri mühimmat ve silah imalatı, motor ve türbin imalatı, uçak ve helikopter imalatı, nükleer reaktör ve aksamalarının imalatı, uzay aracı imalatı, otomobil ve otomobil motoru imalatı. Bu makalenin hipotezi: Yüksek teknoloji ürünlerinin ihracatı, ülkelerin ekonomik büyümesini olumlu etkilemektedir. Literatürde aynı konuyu, yöntemi, ülkeleri ve dönemleri içeren başka bir çalışmanın olmaması bu çalışmanın özgünlüğünü göstermektedir. Literatürdeki çalışmalara göre ihracat özellikle de yüksek teknoloji ihracatı ekonomik büyümeyi önemli ölçüde, pozitif yönde etkilemektedir.

Bu çalışmada, yüksek teknoloji ihracatçısı ülkeler (Belçika, Kanada, Çin, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Almanya, Hindistan, İrlanda, İtalya, Japonya, Kore, Malezya, Meksika, Hollanda, Polonya, Singapur, İsviçre, Tayland, İngiltere ve ABD) için bir büyüme modeli test edilmiştir. Çalışmada, yüksek teknoloji ihracatı, tarım ihracatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler ampirik olarak belirlenmeye çalışılmıştır. Veriler, 2007-2018 dönemini kapsamaktadır. Çünkü bu ülkeler için veriler 2018'e kadar mevcuttur. Ayrıca GSYİH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) ve yüksek teknoloji ürünleri ihracatına ilişkin veriler Dünya Bankası'nın “Dünya Kalkınma Göstergeleri” veri tabanından elde edilmiştir. Bununla birlikte Dünya Ticaret Örgütü'nden tarım ürünleri ihracat verileri elde edilmiştir. Toplam ihracat (yüksek teknoloji ve tarım) milyar, ABD Doları cinsinden ölçülmüştür. Tüm gözlemler sabit ve yıllıktır.

Çalışmada yöntem olarak panel veri analizi kullanılmıştır. Çalışmada panel veri analiz yönteminin kullanılmasının nedeni, panel verinin belirli bir dönemde birimlere (ülkeler, şirketler, haneler ve bireyler) ait yatay kesitsel gözlemleri birlikte kullanabilme imkânını vermesidir. Ayrıca panel veri yöntemi, daha belirli model parametrelerini inceleme fırsatı sunarken, yalnızca zaman serileri ya da kesit verileri kullanarak onaylanmayan etkileri doğrulayabilir. Bununla birlikte panel veri yöntemi karmaşık davranışsal modelleri çözmek için de uygundur. Ayrıca panel veriler, zaman serisi gözlemlerine dayanmaktadır. Çalışmada bağımlı değişken GSYİH'dir. Yüksek teknoloji ihracatı ve tarım ihracatı bağımsız değişkenlerdir. Panel veri analizini uygulamadan önce değişkenlerin durağanlığını belirlemek için birim kök testi yapılmıştır. Panel birim kök testleri, araştırmacılar arasında yaygın olarak uygulanmaktadır. Birinci nesil birim kök testleri ilk kez Levin, Lin tarafından kullanılmıştır. Günümüzde Levin, Lin & Chu t, Im, Pesaran ve Shin, Fisher, Breitung, Hadri ve Harris-Tzavalis birim kök testleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada Breitung birim kök testi yapılmıştır. Breitung testi dengeli panellerde kullanılır. Breitung'a göre tüm birimler aynı otoregresif katsayılarla sahiptir. Birim kök testinden sonra analiz için oluşturulacak modele sabit etkiler modelinin mi, yoksa rassal etkiler modelinin mi uygulanmasının daha doğru olacağını belirlemek amacıyla Hausman testi yapılmıştır. Başka bir ifadeyle Hausman testi, sabit etkiler ve rassal etkiler tahmin edicileri arasında seçim yapmak için kullanılmaktadır. Özellikle araştırmacılar, modelin doğru ifade edildiği düşüncesi altında, sabit etkiler ve rassal etkiler tahmin edicilerinin kararlı olduğunu ve rassal etkiler tahminci varsayımına göre regresörlerin bireye özgü etkilerle ilişkisi olduğunu kabul etmektedirler. Bu nedenle, rassal etkiler tahmincisi asimptotik olarak faydalıdır. Ayrıca sabit etkiler ve rassal etkiler tahmin edicileri küçük ayrımlara sahiptirler. Bu sebeple, sabit etkiler ve rassal etkiler tahmin edicileri arasında ayırım/seçim yapmak önemlidir. Hausman testi sonrasında heterodastisite, otokorelasyon ve korelasyon testleri uygulanmıştır. Heterodastisite ve korelasyon testlerinin sonuçları pozitif olduğu için robust panel veri testi yapılmıştır. Analiz sonuçları, yüksek teknoloji ihracatının ekonomik büyümeyi tarımsal ihracattan daha fazla artırdığını göstermektedir. Bu doğal bir sonuçtur. Çünkü yüksek teknoloji sağlık, enerji, savunma ve endüstriyel sektörlerde yüksek katma değerli ürünlerle üretim yapılmasını sağlamaktadır. Yüksek teknoloji, üretim faktörlerinden tasarruf etmemizi sağlamaktadır. Diğer bir deyişle, yüksek teknolojiyle daha az girdi ile daha fazla çıktı elde edilmektedir. Bu nedenle ülkeler Ar-Ge faaliyetlerini daha fazla artırmakta ve Ar-Ge çalışmalarına her yıl bütçeden daha fazla pay ayırmaktadırlar. Ayrıca analiz sonuçları “ihracata dayalı büyüme modeli” ile de tutarlıdır.

Ülkeler sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamalıdır. Çünkü sürdürülebilir ekonomik büyüme, sürdürülebilir ekonomik kalkınma için bir koşuldur. Tüm ülkeler aynı gelişim aşamasına sahip değildir. Ekonomik büyüme seri üretimle artmaktadır. Ülkeler kendilerine yeni pazarlar bularak ihracatlarını artırabilirler. Ticaret engelleri (kotalar ve ticari yasaklar) ihracatı olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle dünyadaki ticaret engelleri bir an önce kaldırılmalıdır. Böylece ticaret ve ekonomik büyüme artacaktır. Özellikle, ülkeler yüksek teknoloji ihracatı ile ilgilenmelidir. Yüksek teknoloji ihracatı arttıkça, analizde görüldüğü gibi ekonomik büyüme de artmaktadır. Bu sebeple politika yapıcılar mühimmat ve silah üretimine, uçak ve helikopter imalatına, nükleer reaktör ve bileşenlerinin imalatına, santrifüj üretimine, uzay aracı imalatına, otomobil ve otomobil motoruna yatırım yapmayı desteklemelidirler.

Introduction

Economic growth is an increment in the number of goods and services in a definite period (Hall and Lieberman, 2009, p. 122). The economic growth of a country depends on many factors, such as political and social determinants, technological infrastructure, natural resources, human resources, and export. Export is the producing of goods in a country and conveying them to another country for sale (Schrott, 2014, p. 31). Nowadays, technological progress is one of the most critical elements of economic growth. Also, technological progress enhances the export of high-tech industry of a country. The high-tech industry comprises from these sectors (Frolov and Lebedev, 2007, p. 492): Production of ammunition and arms, production of engines and turbine, manufacturing of aircraft and helicopters, manufacturing of nuclear reactors and its components, production of centrifuges, manufacturing of spacecraft, manufacturing of automobile and engines of the automobile. Export has an important role on economic growth that we explain via “Export-Led Growth Theory”. According to the export-led growth hypothesis, the rise of export is one of the critical factors of economic growth. Export is the engine of economic growth (Smith-Medina, 2001, p. 1). International trade promotes the spread of technology and knowledge (Grossman and Helpman, 1991). Export reinforces economic growth in several ways. Specialization occurs if the export of products increases. Thus, the general level of productivity and ability in the export sector rises because of the transposition of the resources from inefficient sector to the productive export sector. The rise in productivity ensures an increase in production (Waithe, Lorde and Francis, 2011, p. 36).

This paper aims to investigate the relationship between high-tech export, agriculture export and economic growth for selected countries [Belgium, Canada, China, Czech Republic, France, Germany, India, Ireland, Italy, Japan, Korea, Malaysia, Mexico, Netherlands, Poland, Singapore, Switzerland, Thailand, the UK (the United Kingdom), and the USA (the United States of America)].

The hypothesis of this paper: Exports of high-tech products affect the economic growth of countries positively. This study has a different fundamental idea because there are no studies in the literature that contain the same theme, method, countries, and periods.

Literature Review

There are various studies relevant with this subject in the literature: Berrill (1960) indicates that export could be a problem for the economic growth of small developing countries. Feder (1983) studied the impact of export on economic growth for a group of semi-industrialized less developed countries in the period of 1964-1973. Feder presented that economic growth can increase only if production resources transpose to the productive export sector. Abou-Stait (2005) found that export enhances the level of economic growth in Egypt between 1977 and 2003. Falk (2009) employed a growth model with panel data for 22 OECD countries for the period from 1980 to 2004 by taking 5-year averages. Falk researched the impacts of high-tech export share on economic growth. Falk’s study indicated that high-tech share has a positive and significant effect on economic growth. In 2009, Gani applied an empirical analysis for three groups of countries classified as dynamic adopters, potential leaders, and technological leaders. Gani found a positive relationship between economic growth and export for several selected countries. Sun and Heshmati (2010) applied balanced panel data for China’s 31 provinces for the period from 2002 to 2007. The findings of the analysis showed that high-tech export has a positive effect on China's economic growth and productivity. Zahonogo (2016) employed a dynamic growth model to

examine the impacts of trade openness on economic growth for sub-Saharan Africa from 1980 to 2012. Zahonogo found that the relationship between trade openness and economic growth is not linear for sub-Saharan Africa. Ustabaş and Ersin (2016) investigated that high-tech export affects economic growth in Turkey positively. Therefore, Turkey should increase investments of R&D and human capital. Alkhateeb, Mahmood and Sultan (2016) examined the hypothesis of export-led growth for Saudi Arabia. Empirical results indicated a long-run relationship between economic growth and export. Uçan, Akyıldız and Maimaitimansuer (2016) determined the impact of export on economic growth for Turkey in the period from 2006 to 2015, using quarterly data. They found unidirectional causality relationship from export to economic growth. Kalaitzi and Cleeve (2018) examined the cointegration analysis between export and economic growth for the United Arab Emirates in the period of 1981-2012. They found that manufactured exports contribute to economic growth in the long-run more than primary exports.

According to the studies in the literature, exports, especially high-tech export affects economic growth positively. Also, according to the export-led growth hypothesis, the rise of export has an important effect on economic growth.

Data Type and Sources

This paper consists of twenty selected countries. The selected countries have the exportation of the most high-tech products, according to the World Bank statistics. These countries are Belgium, Canada, China, Czech Republic, France, Germany, India, Ireland, Italy, Japan, Korea, Malaysia, Mexico, Netherlands, Poland, Singapore, Switzerland, Thailand, the UK, and the USA. The data are collected from 2007 to 2018 because of data available for these countries between 2007 to 2018. All observations are constant and annual.

Data on GDP (Gross Domestic Product) and high-tech products export were obtained from the “World Development Indicators” database of the World Bank. Also, agriculture products exportation data were attained from the World Trade Organization. GDP data are in constant 2010 the USA Dollars. Total exports (high-tech and agriculture) are measured in the billion USA Dollars.

Methodology and Model

We used panel data analysis method in this study. In the first step, we applied panel unit roots tests. We tested the stationarity of variables via unit root tests. Panel unit root tests are applied among empirical researchers widely. First-generation unit root tests were used for the first time by Levin, Lin. Nowadays, Levin, Lin & Chu t, Im, Pesaran and Shin, Fisher type, Breitung, Hadri, and Harris-Tzavalis unit root tests are used in common. Andrew Levin and Chien-Fu Lin (1992) worked intimately and developed a model for unit root tests for the model:

$$\Delta y_{i,t} = \rho y_{i,t-1} + \alpha_0 + \delta_t + \alpha_i + \theta_t + \varepsilon_i, \quad t, i = 1, 2, \dots, N, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (1)$$

The model contains individual effects and a time trend. Levin and Lin (1993) test indicates that the null H_0 and alternative H_1 as:

$$H_0: \rho_1 = \rho_2 = \dots = \rho_N = \rho = 0 \quad H_1: \rho_1 = \rho_2 = \dots = \rho_N = \rho < 0 \quad (2)$$

Levin, Lin, and Chu developed a unit root test. Levin, Lin, Chu test (LLC) proposes these hypotheses as: H_0 : each time series contains a unit root. H_1 : each time series is stationary. $\sqrt{NT}/T$

→ 0 is the condition for the LLC. NT is the cross-sectional dimension. T is a monotonic function (Kunst, 2011, p. 1). The LLC analysis may be defined as follows (Barbieri, 2006, p. 6):

$$\Delta \psi_{it} = \rho \psi_{it-1} + \alpha_{0i} + \alpha_{1it} + u_{it}, \quad i = 1, 2, \dots, N$$

$$t = 1, 2, \dots, T \quad (3)$$

where a time trend (α_{1it}). Also, individual impacts (α_i) are included. u_{it} is presumed to be independently scattered across individuals. Also, the ARMA process is applied for each individual a stationary reversible.

$$u_{it} = \sum_{j=1}^{\infty} \theta_{ij} u_{it-j} + \epsilon_{it} \quad (4)$$

The So K. Im, M. Hashem Pesaran, and Yongcheol Shin test (1997) open out the hypothesis that $p_1 = p_2 = \dots = p_N$ under H_1 . The Im, Pesaran, Shin test is a generalization of the Levin, Lin tests. The model is (Nam T. Hoang and Robert F. McNown, 2006, p. 4):

$$\psi_{i,t} = \alpha_i + \rho_i \psi_{i,t-1} + \epsilon_{i,t}, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (5)$$

The alternative and null hypotheses are identified as:

$$H_0: p_i = 1 \quad i = 1, 2, \dots, N \quad (6)$$

against the alternatives,

$$H_A: p_i < 1, i = 1, 2, \dots, N_i, p_i = 1, i = N_i + 1, N_i + 2, \dots, N \quad (7)$$

Unit root tests are used for the N cross-section units. The Dickey-Fuller regression:

$$\psi_{i,t} = \alpha_i + \rho_i \psi_{i,t-1} + \epsilon_{i,t} \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (8)$$

or Augmented Dickey-Fuller regression (Hoang and McNown, 2006, p. 5):

$$\psi_{i,t} = \rho_i \psi_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \theta_{ij} \Delta \psi_{i,t-1} + \epsilon_{i,t} \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (9)$$

is forecasted. The t-statistic for testing $p_i = 1$ is calculated. $t_{i,T}$ ($i = 1, 2, \dots, N$) symbolize t- statistic for testing unit roots in individual series i, $V(t_{i,T}) = \sigma^2$ and $E(t_{i,T}) = \mu$. Besides,

$$\bar{t}_{N,T} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_{i,T} \quad \text{and} \quad \sqrt{N} \frac{(\bar{t}_{N,T} - \mu)}{\sigma} \Rightarrow N(0,1) \quad (10)$$

The Im, Pesaran, Shin test combines results that are obtained via N unit roots tests. N unit roots tests are attained from N cross-section units. The Im, Pesaran, Shin test suggests using the ADF t-test for individual series. The Im, Pesaran, Shin test (IPS) proposes to use the LR bar test that is attributed to likelihood ratio statistics. G.S. Maddala and Shaowen Wu (1999, p. 636) advise using Fisher unit root tests for three reasons. First, these tests can use for any unit root test related to a single time-series. Second, Fisher tests can differ related to T on cross-sections, just because these tests do not need a balanced panel as the IPS test does. Third, these tests can use for different lag lengths related to the individual ADF regression. The Breitung test is used in balanced panels. All units have the same autoregressive coefficients (Breitung and Samarjit,

2005). The Hadri unit root test is different from other unit root tests because zero and alternative hypotheses are replaced. Z statistic is applied in the Hadri test (Hadri, 2000).

In the second step, we implemented the Hausman test. Hausman test is used to choose among fixed effects and random effects estimators. Primarily, researchers know that fixed effects and random effects estimators are stable under the idea that the model is stated accurately, and the regressors have a relationship with the individual-specific effects according to the random effects estimator supposition. In the circumstances, the random effects estimator is asymptotically useful; for this reason, the fixed effects and the random effects estimators have small separations. Therefore, the distinction is important among the fixed effects and the random effects estimators (Hausman, 1978). In the third step, we applied heteroscedasticity, autocorrelation, and correlation tests. Results of heteroscedasticity and correlation tests are positive. Therefore, we performed a robust panel data test in the fourth step. Panel data are gathered together with horizontal cross-sectional observations belonging to units (countries, companies, households, and individuals) at a certain period (Greene, 2012, pp. 383-384).

Panel data is based on time-series observations. There are two dimensions, which are time series, and section dimensions. Besides, panel data has complicated and hierarchical structures (Hsiao, 2006, p. 1). It is possible to explain the causes as follows (Hsiao, 2006, pp. 3-6):

1. The method of panel data fits to tackle complex behavioral models.
2. The problems related to the regression results can be solved if the panel data model is structured appropriately.
3. The panel data method is suitable for controlling the dynamics of adjustment.
4. The panel data method provides an opportunity to examine more certain model parameters.
5. The method of panel data can confirm influences that are not confirmed simply by carrying out pure time-series and pure cross-section data.

The panel data model is written as follows (Hsiao, 2003):

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{kit} X_{kit} + u_{it} \quad i=1, \dots, N; \quad t=1, \dots, T \quad (11)$$

where; Y is the dependent variable, X_k is the independent variable, α is fixed-parameter, β is slope parameter, and u is an error term, and i represents units (individuals, households, firms, countries). T symbolizes time as day, month, and year (Hsiao, 2003). Concerning the panel data model of countries' high-tech exports, we consider the following model:

$$fg_{it} = \beta_{0i} + \beta_{1i} fh_{it} + \beta_{2i} fa_{it} + \varepsilon_{it} + u_{it} \quad (12)$$

where; fg_{it} : GDP, fh_{it} : high-tech export, fa_{it} : agriculture export, f: the first difference.

Empirical Results

In this study, we used a panel data method, which covers the period of 2007-2018. The study concerns both high-tech and agriculture exports. GDP is the dependent variable in the model. The high-tech export of countries and agriculture export of countries are independent variables. The purpose of the analysis is to determine the impacts of high-tech export and agriculture export on GDP.

Table 1: Panel unit root test results

Variables	Statistics	IPS	Breitung
logg	Statistic	-1.2085	0.9201
	p-value	0.1134	0.8212
fg	Statistic	-5.8370**	-5.4071**
	p-value	0.0000	0.0000
logh	Statistic	-2.4008**	-0.1459
	p-value	0.0080	0.4420
fh	Statistic	-6.4435**	-5.4998**
	p-value	0.0000	0.0000
loga	Statistic	-3.3734**	-0.4317
	p-value	0.0004	0.3330
fa	Statistic	-5.1874**	-3.2987**
	p-value	0.0000	0.0005
f : First Difference		** :Statistically significant at 5% level.	
log: Logaritmik		IPS: Im-Pesaran-Shin Unit Root Test	

Source: Own calculations, using Stata.

The IPS, and Breitung panel unit root tests are applied to determine the stability of the variables. Also, logg, logh, and loga are not stable for all unit root tests. Therefore, we employed the first difference of logg, logh, loga and obtained fg, fh, and fa. Therefore, fg, fh, and fa have become stable values (Table 1).

Table 2: Hausman test result

Dependent Variable	fg
Prob>chi2	0.9490
Result	Random

Source: Own calculations, using stata.

Hausman test's prob>chi2 value is 0.9490. In other words, $0.9490 > 0.05$. Therefore, H_0 (the random effect is dominant) hypothesis is accepted, and the random-effects model is preferred (Table 2). We applied heteroscedasticity, autocorrelation, and correlation tests. Also, results heteroscedasticity and correlation tests are positive, autocorrelation test is negative. Therefore, we performed a robust panel data test.

Table 3: Panel data analysis results

fg	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]
fh	.065067 **	.0041	15.53	0,000	.0568526 .073281
fa	.0403689 **	.0058	6.87	0,000	.0288456 .051892

cons	.0223381	.0008	25.92	0,000	.0206489	.024027
Random-effects GLS regression				Prob>chi2	0,000	
** : Statistically significant at 5% level.						

Source: Own calculations, using stata.

The independent variable fh affects the dependent variable fg positively as expected. If fh increases by 1 unit, fg increases by 0,06 unit. Also, the fa variable affects the dependent variable fg positively. If fa increases 1 unit, fg increases 0,04 unit (Table 3). Analysis results show that high technology export increases economic growth more than agricultural export. This is a natural result because high-tech provides to produce with high value-added products in the health, energy, defence and industrial sectors. The high-tech allows us to save money from production factors. In other words, we can have more output with less input via high-tech. Therefore, countries are increased R&D activities more and allocated from the budget more share every year. These results are consistent with “the export-led growth model”.

Conclusion

The relationship between export and economic growth is one of the most important topics of discussion in recent decades. In this study, a growth model for high-tech exporter countries [Belgium, Canada, China, Czech Republic, France, Germany, India, Ireland, Italy, Japan, Korea, Malaysia, Mexico, Netherlands, Poland, Singapore, Switzerland, Thailand, the UK (the United Kingdom), and the USA (the United States of America)] are tested. In this paper, we tried to determine the relationships among high-tech export, agriculture export, and economic growth empirically. The data are collected between the period 2007 to 2018 because the data for these countries are available until 2018. GDP is the dependent variable. High-tech export and agriculture export are independent variables.

The results of the analysis indicate that high-tech products exportation has an important role on economic growth because high-tech products export increases economic growth. Countries should provide sustainable economic growth because sustainable economic growth is a condition for sustainable economic development. All countries have not the same developmental stage. The economic growth has increased with mass production. The export of countries has risen when they found new markets. The trade barriers (quotas and commercial prohibitions) affect export negatively. Therefore, trade barriers should be lifted in the world as soon as possible. Thus, trade and economic growth will increase. Notably, countries should care for high-tech export. As high-tech export increases, economic growth also increases, as seen in the analysis. Also, the economic growth rates of high-tech exporter countries are corresponded according to the results of the analysis in this study. Policymakers should support to invest the production of ammunition and arms, manufacturing of aircraft and helicopters, manufacturing of nuclear reactors and its components, production of centrifuges, manufacturing of spacecraft, manufacturing of automobiles and engine of an automobile.

References

- Abou-Stait, F. (2005). Are exports the engine of economic growth? An application of cointegration and causality analysis for Egypt, 1977-2003. *African Development Bank Economic Research Working Paper Series*, 76, Tunisia.
- Alkhateeb, T. T.Y., Mahmood, H. & Sultan, Z. A. (2016). The relationship between exports and economic growth in Saudi Arabia. *Asian Social Science*, 12(4), 117-124.

- Barbieri, L. (2006). Panel unit root tests: A review. *Serie Rossa: Economia - UCSC Piacenza*, 43, 1-53.
- Berrill, K. (1960). International trade and rate of economic growth. *The Economic History Review*, 12(3), 351-359.
- Breitung, J. & Samarjit, D. (2005). Panel unit root tests under cross-sectional dependence. *Statistica Neerlandica*, 59(4), 414-433.
- Falk, M. (2009). High-tech exports and economic growth in industrialized countries. *Applied Economics Letters*, 16(10), 1025-1028.
- Feder, G. (1983). On exports and economic growth. *Journal of Development Economics*, 12 (1-2), 59-73.
- Frolov, I. E. & Lebedev, K.K. (2007). Assessing the impact of high-technology exports on the growth rate and structure of the Russian Economy. *Studies on Russian Economic Development*, 18(5), 490-500.
- Gani, A. (2009). Technological achievement, high technology exports and growth. *Journal of Comparative International Management*, 12(2), 31-47.
- Greene, H. W. (2012). *Econometric Analysis*. Harlow: Pearson Education.
- Grossman, M. G. & E. Helpman (1991). Trade, knowledge spillovers and growth. *European Economic Review*, 35, 517-526.
- Hadri, K. (2000). Testing for stationarity in heterogeneous panel data. *Econometrics Journal*, 3(2), 148-161.
- Hall, E. R. & Lieberman, M. (2009). *Macroeconomics: Principles & applications*. Independence: Cengage Learning Company.
- Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica*, 46(6), 1251-1271.
- Hoang, T. N. & McNown, R. F. (2006). Panel data unit roots tests using various estimation methods. *Department of Economics- University of Colorado, Boulder Working papers*, Colorado.
- Hsiao, C. (2003). *Analysis of panel data*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hsiao, C. (2006). Panel data analysis—advantages and challenges. *IEPR Working Paper, 06-49*, California, the USA.
- Im, K. S., Pesaran, M. H. & Shin, Y. (1997). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *University of Cambridge Working Papers*, Cambridge, the UK.
- Kalaitzi, S. A. & Cleve, E. (2018). Export-led growth in the UAE: Multivariate causality between primary exports, manufactured exports and economic growth. *Eurasian Business Review*, 8, 341-365.
- Kunst, R. (2011). Summary Based on Chapter 12 of Baltagi: Panel Unit Root Tests. Retrieved 12 November 2019 from: http://homepage.univie.ac.at/robert.kunst/pan2011_pres_neil.pdf.
- Levin, A. & Lin, C. (1992). Unit root test in panel data: asymptotic and finite sample properties. *University of California at San Diego Discussion Paper*, 92-93, California, the USA.
- Levin, A. & Lin, C. (1993). Unit root test in panel data: New results. *University of California at San Diego Working Paper*, 93-56, California, the USA.
- Maddala G.S. & Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Special Issue, 631-652.
- Schrott, P. (2014). *Strategies of German car companies in China*. Hamburg: Anchor Academic Publishing.
- Smith-Medina, J. E. (2001). Is the export-led growth hypothesis valid for developing countries?

- A case study of Costa Rica. *Policy Issues in International Trade and Commodities Study Series*, 7, Geneva.
- Sun, P. & A. Heshmati (2010). International trade and its effects on economic growth in China. *Institute of Labor Economics Discussion Paper*, 5151.
- Uçan, O., Akyıldız, A. & Maimaitimansuer, M. (2016). The relationship between export and economic growth in Turkey. *European Scientific Journal*, Special/ edition ISSN: 1857 – 7881, 61-70.
- Ustabaş, A. & Ersin, Ö. Ö. (2016). The effects of R&D and high technology exports on economic growth: A comparative cointegration analysis for Turkey and South Korea. *The Paper was presented at the 7th International Conference on Eurasian Economies*, Kaposvár.
- Waithe, K., Lorde, T. & Francis, B. (2011). Export-led growth: A case study of Mexico. *International Journal of Business, Humanities and Technology*, 1(1), 33-44.
- Zahonogo, P. (2016). Trade and economic growth in developing countries: Evidence from Sub-Saharan Africa. *Journal of Africa Trade*, 3(1-2), 41-56.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

AB Ortak Ulaştırma Politikası Bağlamında Türkiye'nin Uyum Süreci ve Ulaştırma Sektörüne Genel Bir Bakış

An Overview of Turkey's Compliance Processes and Transportation Sector at The Context Eu Common Transport Policy

İbrahim ARSLAN^a, Yusuf BOZGEYİK^{b*}, Süleyman ÇELİK^c, Soner KÜNÇ^d

^a Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-4638-2676

^b Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-2613-2792

^c Öğr. Gör., Siirt Üniversitesi, Kurtalan MYO, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Siirt / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-8999-0095

^d Öğr. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Muhasebe ve Vergi Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-8936-9282

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 17 Nisan 2020

Kabul tarihi: 20 Ocak 2021

Anahtar Kelimeler:

Avrupa Birliği,

Ortak Ulaştırma Politikaları,

Türkiye Ulaştırma Sektörü

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 17, 2020

Accepted January 20, 2021

Keywords:

European Union,

Common Transport Policies,

Transportation Sector of Turkey

ÖZ

Küreselleşmenin etkisiyle dünyanın pazar yapısı değişmeye başlamıştır. Bu değişimin sonucu olarak insan ve mal hareketliliğinin önündeki engellerin kaldırılması büyük önem arz etmektedir. Bu itibarla etkin bir ulaşım ağına sahip olmak, ülke ekonomilerine birçok avantaj sağlamaktadır. Bir ülkenin daha rekabetçi hale gelebilmesinin gerekliliklerinden birisi hem üretilen hem de talep edilen mal veya hizmetin hedef pazara ulaşması için ucuz ve hızlı bir ulaşım sistemine sahip olunmasıdır. Bütün ülkelerde olduğu gibi Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkeler için de ilgili mal ve hizmetin pazarlara sunulması için güvenilir ulaşım koridorlarına ve dağıtım noktalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Temel amacı bütün iktisadi faktörlerin AB tek pazarında serbest dolaşımını sağlayarak refahı arttırmak olan AB, ortak ulaşım politikaları oluşturmaktadır. Düzenli ve kademeli bir ilerleme kaydeden AB üyesi ülkeler, aynı zamanda bazı ulaşım sorunları ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu çalışmada, 1957 Roma Anlaşması'ndan günümüze kadar AB'nin uyguladığı olduğu ortak ulaşım politikalarına ve sistemlerine değinildikten sonra Türkiye'nin özellikle son yıllardaki ulaşım sektöründeki gelişimi ele alınmıştır. Daha sonra AB İlerleme Raporları ışığında Türkiye'nin Ortak Ulaştırma Politikası analiz edilmektedir. Bu analiz sonucunda bütün ulaşım modlarında önemli gelişmeler sağlandığı ancak AB ülkeleriyle kıyaslandığında gelen seviyenin yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca karayolu taşımacılığında gelişme olumlu gözükse de diğer ulaşım sistemlerinde önemli sorunlar ve eksikler tespit edilmiştir.

ABSTRACT

With the effect of globalization, the world has started to change market structure of the world . As a result, it is important to remove obstacles to human and commodity mobility. As such, having an effective transportation network provides great advantages to the economies . One of the important requirements for a country to become more competitive is to have a cheap and fast transportation system for goods or services to reach the target market. As in all countries, reliable transportation corridors and distribution points are strongly needed for the European Union (EU) member countries in terms of offering the goods and services they need to their own market or to other markets. The EU, whose main purpose is to increase the welfare by ensuring free movement of all economic factors in the EU single market, has created new common transport policies. The EU member states, which have successfully made a steady and gradual progress, have also faced some transportation problems. In this study, after discussing the common transport policies and systems implemented by the EU since the 1957 Treaty of Rome, Turkey's development in the transportation sector has been mentioned, especially in recent years. Turkey's Common Transport Policy at context EU Progress Reports were analyzed. . As a result of the analysis, it was concluded that there were significant developments in all modes of transportation, but the level reached was insufficient compared to EU countries. In addition, although the progress in road transport is satisfactory in terms of compliance with EU common transport policies, important problems and deficiencies have been identified in other transport systems.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: ybozgeyik@gantep.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The market structure of the world has started to change with the effect of globalization. It is very important to remove obstacles to human and commodity mobility as a result of this change. Therefore, Having an effective transportation network provides great advantages to the economies of the country. One of the important requirements for a country to become more competitive is to have a cheap and fast transportation system for the produced goods or services and to reach the target market. Reliable transportation corridors and distribution points are also needed for the European Union (EU) member countries. The EU, whose main purpose is to increase welfare by ensuring the free movement of all economic factors in the EU single market, creates new common transport policies. EU member states face some transportation problems.

The purpose of this study, is to perform comparative analysis Turkey's transport sector at the context the EU's common transport policy and to evaluate the general development of the sector This study consists of five chapters. Following the first chapter, which is an introductory part, the historical course of EU transportation policies is discussed in the second. After the common transportation policies and systems implemented by the EU were discussed in the third. Turkey transportation policy and sector data were addressed and were compared with EU countries. It has been referred to the development of Turkey in the transport sector. In the fourth, the issue of harmonization with the EU common transport policy is evaluated. The current status of Turkey's EU Common Transport Policy were analysed in line with the EU Progress Reports. In the conclusion part, the analyzes are summarized in general and the developments in the field of transportation are tried to be evaluated.. As a result of the analysis, it was concluded that there were significant developments in all modes of transportation, but the level reached was insufficient compared to the EU countries. In addition, progress in road transport has been found satisfactory about the EU common transport policies however, Significant problems and deficiencies in other transportation systems. were identified.

The common policy of the EU countries in the field of transportation aims to be a sustainable sector that are high competitiveness, safe, effective, user and environmentally friendly, where life and property safety is provided as much as possible, and standards of transport activities are raised. Steps taken and policies pursued by the EU countries in the transportation sector have enabled them to make serious progress in achieving these goals.

Turkey and the EU countries' transport data were discussed for 2000s. It is understood that road transportation is at the forefront of domestic freight and passenger transportation. In addition, road vehicles have the highest share in carbon emission, which has an important place in transportation policies, Road transport will undoubtedly be main focus in reaching environmental targets in transportation. Maritime transport in foreign trade has the largest share both in Turkey and in the EU This shows a similarity with other countries. The majority of foreign trade of both Turkey and the EU countries, is carried by seaway. The EU makes every effort to achieve the goals set by its transport policies and takes a steady course in taking the necessary measures. Turkey, meanwhile, will take a leading role in foreign trade and maritime transport of the future. It is seen that legal and technological arrangements should be made in order to compete with developed countries in this sector.

Regular Progress Report on Turkey published by The European Commission in 2018 is examined transport policy in Turkey. Turkey is partially ready in the field of transport policy according to this report but it should taken action to comply with the EU acquis in rail, maritime and air transport. Therefore, Turkey will benefit from further acceleration of the necessary technological and legal integration efforts in all transportation systems specified in the relevant report.

Ultimate targets of the EU common transport policy are safe transportation, working environment and conditions of the sector employees, ensuring adequate diversity in transportation modes and taking environmental measures. Such important issues to ensure compliance with the EU acquis, it will benefit the development of the transport sector in Turkey. As a result of this situation, it is expected that the transportation sector will be competitive, the environmental pollution will be kept under control, the quality of the service will be more affordable, the economic returns will increase, the death rates in traffic accidents will decrease, thus the living standards of the country's citizens will increase. In this regard, qualified workforce is needed for development of Turkey's transport sector. In addition, it is important to increase the investment share allocated from the budget to the transportation area and to renew the infrastructure systems in this context. Thus, , the transport sector will be accord with EU standards by the accelerating of legal and technological regulations.

Giriş

Genel anlamda ulaşım hem insanların hem de mal ve hizmetin yer değiştirmesi olarak tanımlanmaktadır. Firmaların ürettiği oldukları mal ve hizmetlerin ilgili yerlere taşınmasında farklı ulaşım araçları kullanılmaktadır. Kara ve demir yolu taşımacılığında arazi kullanımına bağlı çeşitli değişimler başta olmak üzere, demiryolu hattının geçtiği alanlarda istasyonların kurulması, yeni yerleşim alanlarının oluşturulması, kara yollarında yeni yol güzergâhlarının belirlenmesi ya da hava yolu ulaşımı için yeni hava alanlarının oluşturulması açısından mekânsal farklılık söz konusu olmaktadır. Bu konum farklılıkları sebebiyle yapılan araştırmalar hem ekonomik hem de mekansal değişim gereği şehirlerde kapladığı alan ve istihdam edilen nüfus gibi kentsel fonksiyonlarla birlikte kalkınma ve küreselleşmeyi de etkilemektedir.

Ulaştırma sektörünün gelişmesiyle diğer ülkeler ile irtibatın artması, iktisadi kaynakların daha etkin değerlendirilmesi, mal ve hizmet akışının düzenlenmesi, ekonomik ve sosyal girdilerin yeni yerleşim alanlarına taşınması, diğer sektörlerle (ambalaj, nakliyat, sigorta, gümrükleme, antrepo vb.) yoğun ilişki ağından dolayı hem istihdam hem de bu sürecin devamlılığını sağlaması açısından iktisadi büyüme ve kalkınma için ayrıca önem arz etmektedir. Genel olarak bu sektörün gelişmesi mikroekonomik açıdan satış, dağıtım ve maliyet; makroekonomik açıdan ise yatırım, üretim ve istihdam faaliyetlerine katkı sağlamaktadır (Çekerol ve Nalçakan, 2011, s. 324).

Ulaşım sektöründe talebi etkileyen başlıca faktörler şu şekilde sıralanabilmektedir (BİB, 2007, s. 48):

- Uluslararası ilişkiler ve anlaşmalar,
- İktisadi büyüme ve kalkınma,
- Üretim, tüketim ve istihdamdaki artış,
- Enerji fiyatları,
- Turizm sektörüdür.

Karayolu, havayolu, denizyolu, demiryolu, boru hatları gibi ayrı ayrı alt ulaşım modlarından oluşan ulaştırma sistemleri, istenilirse alt sistemler birleştirilerek çok yönlü taşımacılık hizmetleri de verebilmektedir. Mesela demiryolu, kara yollarına göre daha uzun ve daha ağır yük taşımacılığında; denizyolu, küresel pazara entegrasyonda; havayolu ise daha hızlı ve düşük risk ile taşımacılıkta tercih edildiği görülmektedir.

AB üyesi ülkelerin ortak bir ulaştırma politikası oluşturmasının temelinde birliğe ait malların, hizmetlerin, sermayenin ve kişilerin serbestçe dolaşımını sağlamak yatmaktadır. Böylece toplumun sosyal, ekonomik ve çevresel ihtiyaçları karşılanarak refah düzeyinin artırılması amacı sağlanmış olacaktır. Bu hedefe ek olarak emek, sermaye ve malların serbest dolaşımı, birliğe güçlü rekabet ortamı kazandıracığından ayrıca önem arz etmektedir.

Çalışmanın amacı, AB ortak ulaştırma politikaları bağlamında Türkiye'nin 2000 sonrası dönemde ulaştırma sektörü verilerinin AB ülkeleriyle karşılaştırmalı analizi yapılarak sektörün genel gelişiminin değerlendirilmesidir. Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş niteliğinde olan birinci bölümün ardından ikinci bölümde AB ulaştırma politikalarının tarihi seyri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Türkiye ulaştırma politikaları ve sektör verilerine değinilip AB ülkeleriyle karşılaştırmalı analizler yapıldıktan sonra dördüncü bölümde AB ortak ulaştırma politikasına uyum konusu değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde ise Türkiye'de ulaştırma alanında gerçekleşen gelişmeler neticesinde uyum sürecinde atılması

gereken diğer adımlar tespit edilmiş ve mevcut eksikliklerin giderilmesi için çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Avrupa Birliğinde Ulaştırma Sektörü

Bu bölümde AB ulaştırma politikalarının ortaya çıkış süreci, ulaşım alt modları ve ulaştırma politikalarına yönelik oluşturulmuş destek programları ele alınacaktır.

AB ulaştırma politikalarının tarihi seyri

Avrupa ekonomisi 1957 Roma Antlaşması ile ulaştırma, tarım ve dış ticaret alanlarında ortak bir politika oluşturma fikriyle Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kurmuştur. Böylece iktisadi açıdan bir birlik oluşturma sürecinin adımları atılmıştır. Yıllar içinde ulaştırma politikasının temel adımları 1972 yılında İngiltere, Danimarka ve İrlanda'nın da dahil olmasıyla denizyoluna ağırlık verilerek atılmıştır. 1973'te su yolu taşımacılığında serbestlik ile devam etmiştir. 1985 yılında yayınlanan Beyaz Kitap raporunda ise uyumlaştırma konusuna değinilmiştir. 1992 yılında ise Maastricht Anlaşması ile taşımacılık sisteminin politik, mali ve kurumsal esasları geliştirilip Trans-Avrupa Taşımacılık Ağı oluşturulmuş ve taşımacılıkta sürdürülebilir bütünleştirilmiş politikanın temelleri atılmıştır (Kuşçu, 2011, s. 79-80).

1995 yılında "Ortak Taşımacılık Politikası Eylem Planı" ile "Taşımacılıkta Adil ve Etkin Fiyatlandırma" isimli Yeşil Kitap, 2001 yılında "2010 yılı için Ortak Taşımacılık Politikası; Karar Verme Zamanı" başlıklı Beyaz Kitap, 2011 yılında "Tek Avrupa Taşımacılık Sahası İçin Yol Haritası" isimli Beyaz Kitap yayınlayarak Avrupa Birliği taşımacılık sistemlerinin geliştirilerek sürdürülebilir bir sistem olması hedeflendiği görülmektedir (Köser, 2011, s. 62). Bu hedefler ise taşımacılıkta petrole olan bağımlılığın azaltılması, rekabet ortamının oluşturularak olumlu bir atmosferin sağlanması, 2050 yılı itibariyle sera gazı salınım oranının %50'den fazla azaltılması, taşımacılık sektöründe yaşanan yoğunluğun azaltılması olarak sıralanabilir (Saatçioğlu ve Çelikok, 2017, s. 82).

AB ulaştırma politikasının alt sektörleri

Taşımacılık türleri arasında en kabul edilebilir olanı insan ve eşyanın fiziksel hareketini ve erişebilirliğini en iyi sağlayanıdır. Ulaştırma türleri genel olarak hava, kara ve su yolu olmak üzere üç ana gruba ayrılrsa da ulaştırma ağları olarak bakıldığında şu şekilde sıralanabilmektedir (Bayraktutan ve Özbilgin, 2015, s. 407):

- Karayolu Ulaşımı,
- Demiryolu Ulaşımı,
- Hava Ulaşımı,
- Denizyolu Ulaşımı,
- İç Suyolları,
- Çoklu Taşıma,
- Temiz Şehir Ulaşımı.

Karayolu ulaşımı, birliğin uyum sürecini oluşturan faktörlerin serbest dolaşımını sağlmasına karşın demiryolu ulaşımı gerek sınıai gerekse iktisadi gelişmeler için stratejik bir öneme sahiptir. Çünkü demiryolu taşımacılığı hem daha fazla yük taşırken hem de güvenilir ve temiz bir ulaşım sektörüdür. Buna rağmen yıllar içerisinde hem yük hem de yolcu taşımacılığı rakamlarında azalış meydana gelmiştir. Bunun sebebi olarak rekabetin karayolu taşımacılığındaki kadar olmaması gösterilmektedir (Kuşçu, 2011, s. 81-82).

Havayolu ulaşımı, gecikmeleri ve sıkışıklığı önlemesinin yanında hızlı ve güvenli olması nedeniyle 25 yılda yaklaşık beş kat büyüyerek en hızlı gelişen sektör olmuştur (Çelik, 2007, s. 15). Denizyolu ulaşımı, Avrupa'nın coğrafi konumu gereği en bağımlı olduğu sektör olarak gösterilmektedir. Çünkü birliğe üye ülkelere ait denizyolu firmaları dünya filusunun yaklaşık üçte birine denk gelmektedir. Böylece gemi inşaatı, limanlar, balıkçılık ve diğer çeşitli hizmetler de dâhil edildiğinde yaklaşık 3 milyon kişiye istihdam sağlanmaktadır (Emekli, 2007, s. 70).

İç suyolları, potansiyeli yüksek, çevre dostu ve güvenli bir sektör olarak bilirse de yıllar içerisinde geri planda kalmıştır. Çoklu taşıma ise 2001 yılında yayınlanan "Ulaştırma Politikası: Karar Verme Zamanı" başlıklı rapor ile Beyaz Kitap'ın temel taşlarını oluşturduğu görülmüştür. Bu yüzden AB, çoklu taşımayı destekleme politikası izlemektedir. Nüfusun %75'inin şehirlerde yaşadığı, mevcut ulaşım sisteminin şehirlere ve binalara zarar verdiği düşünülürse, temiz şehir ulaşımı AB için büyük öneme sahip olacaktır.

Ulaşım Altyapısı Ücretlendirme Politikası'na bakıldığında "kirleten öder" yaklaşımı ile ulaşım aracının çevreyi kirletme seviyesine ve oluşturduğu alt yapı maliyetine göre çeşitli vergi ve ücretlendirme politikasına sahip olduğu görülmektedir (Çelik, 2007, s. 20; Kuşçu, 2011, s. 82).

AB ulaştırma politikası destek programları

Temel olarak AB'nin ulaştırma alanındaki politikaları dört program ile desteklenmektedir. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Kuşçu, 2011, s. 85):

- Trans-Avrupa Ulaşım Ağları (TENT-T)
- Güney Doğu Avrupa Ulaşım ve Enerji Altyapısı
- Marco Polo Programı 1 ve 2 (2007-2013)
- Altıncı Çerçeve Programı/Civitas II, Concerto/Summan-EU

Trans-Avrupa Ulaşım Ağları (TENT-T), 1993 Maastricht Antlaşması ile temelleri atılmış sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Trans-European Networks (TEN) kavramı ile başlayan süreç mali, politik ve kurumsal yönden güçlendirilerek "Tek Avrupa" amacına hizmet etmiştir (Kuşçu, 2012, s. 453).

Güney Doğu Avrupa Ulaşım ve Enerji Altyapısı, 2001 Tiran ve 2001 Bükreş istikrar antlaşmaları ile geleceğe yönelik mal ve yolcu taşımacılığında çok yönlü ulaşım ağlarının oluşturulması amaçlanmıştır (İKV, 2003, s. 14).

Marco Polo Programı, üye ülkelerin sınır ticaretinin 2020 yılında %50 artması ihtimaline binaen gerçekleşecek olan trafik sıkışıklığını ve çevre kirliliğini önlemek amacıyla AB Komisyonu tarafından uygulanan bir programdır. Böylece karayolunda meydana gelen sıkıntılar giderilerek alternatif yolların oluşması amaçlanmıştır. Bu alternatif yolların başında ise şüphesiz denizyolu taşımacılığı gelmektedir (Emekli, 2007, s. 48).

Altıncı Çerçeve Programı/Civitas II, Concerto, yerel toplulukların daha temiz ve sürdürülebilir kentsel ulaşım alanına sahip olmasının yanında insanların yaşam seviyelerini arttıran ve etkin enerji kullanımını sağlayan ulaşım türlerini de amaçlayan bir programdır (Kuşçu, 2011, s. 86).

Türkiye'de Ulaştırma Politikaları ve Ulaştırma Sektörüne Genel Bir Bakış

Bu bölümde Türkiye'nin ulaştırma politikalarının tarihi seyrine değinildikten sonra ulaştırmanın alt sektörlerine ait veriler, ayrı ayrı seçilmiş AB ülkeleri verileriyle karşılaştırılmalı olarak analiz edilmektedir.

Türkiye ulaştırma politikalarının tarihi seyri

Cumhuriyet'in ilanından sonra kendi kendine yeten bir milli ekonomi oluşturma kapsamında ulaştırma sektörünün en temel alt sektörü demiryolları olarak kabul edilmektedir (Saatçioğlu, 2016, s. 75). Çünkü bu dönemde ülkedeki limanlar, ticari bölgeler ve önemli yerleşkeler daha çok demir ağı ile birbirine bağlanmış durumdadır (İncekara, 2016, s. 77).

2. Dünya Savaşı sonrası demiryollarının kullanımı azalırken hakimiyet karayolları taşımacılığına kaymaya başlamıştır. Böylece modern ulaşım araçlarının ihtiyacı olan her türlü alt yapı, onarım ve yolların inşası hedeflenmiştir (İncekara, 2016, s. 86).

Beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde ulaştırma sektörüne kısaca bakıldığında; Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na (1963-1967) göre, hedeflerin başında yıldan yıla artan yük, yolcu ve haber trafiğini karşılayabilme, optimum kapasite ile çalışıp minimum maliyetle hizmet sunabilme gibi ülke ekonomisine birçok açıdan fayda sağlanması gelmektedir (DPT, 1963, s. 384).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na (1968-1972) göre ulaştırma sektöründe rekabetin artırılması, sistemin modernizasyonunun tamamlanması ve bu alanda Ar-Ge ve planlamaya ağırlık verilmesi amaçlanmıştır (DPT, 1968, s. 561).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'na (1973-1977) göre teknolojinin ulaştırma sistemlerine entegre edilerek gerekli koordinasyonların sağlanıp sistem taşıma maliyetlerinin minimize edilmesi hedeflenmektedir. Böylece özellikle karayolları taşımacılığında Türkiye üzerinden transit taşımacılığın kontrollü bir şekilde artması gerçekleştirilecektir (DPT, 1973, s. 602).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1979-1983) ana hedef olarak ulaşım alanındaki bütün alt sektörlerin birbirini tamamlaması ve yüksek kapasite ile konforlu taşıma hizmetlerinin gerçekleşmesi gelmektedir (DPT, 1979, s. 242).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1985-1989), gerek can gerekse mal güvenliğine azami dikkat gösterilmesi, deniz, hava ve boru taşımacılığının geliştirilmesi, ülkenin jeopolitik konumu gereği transit taşımacılığın deniz ve demir yollarına kaydırılarak artırılması, ulaştırma sistemlerinde bakım, onarım ve iyileştirmelerin yapılması hedeflenmektedir (DPT, 1984, s. 116-117).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), sektörel bazda ilke, politika ve yasal yükümlülüklerin düzenlenmesi, sektörler arası alt yapının geliştirilerek alt sektörler arasında koordinasyonun sağlanması amaçlanırken (DPT, 1989, s. 270), Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) ile ulaştırma sistemlerinin ülke ekonomisi ve sosyal gelişimi ile uyumlu hale getirilmesi, çevre ve doğaya verilen zararların en aza indirilmesi amaçlanmaktadır (DPT, 1995, s. 146-147).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), modern yaşam beklentilerini karşılamaya yönelik Ulaştırma Ana Planının hazırlanması ile çevreci ve dışsal faydanın gözetildiği ulaşım sektörüne ait plan ve projelerin başlatılarak ivedilikle tamamlanmasını öngörmektedir (DPT, 2000, s. 154).

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2007-2013) karayolları başta olmak üzere trafik güvenliğinin artırılması, bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) maksimum seviyede kullanılması, AB'nin, Trans-Avrupa Ulaştırma Ağları (TEN-T) ile birlikte Türkiye'nin de içinde bulunduğu Ortadoğu, Kafkas ve Orta Asya ülkeleri ile güçlü bağlantıların ve bütünleşme projelerinin gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır (TCKB, 2006, s. 70).

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018), Lojistik Master Planı hazırlanarak, ulaşım koridorlarının ve lojistik merkezlerinin ülkenin ve ilgili bölgenin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik politikalar hazırlanmasını hedeflemektedir (TCKB, 2013, s. 110).

Son yıllardaki programların başında 2017-2019 Orta Vadeli Programı dikkat çekmektedir. Bu programa göre lojistik alt yapısının güçlendirilerek özel sektör faaliyetlerinin desteklenmesi, sağlık, eğitim, bilim-teknoloji, içme suyu ve kanalizasyon, sulama gibi sektörler öncelik verilerek ihracatın artmasında lojistik sektörünün geliştirilmesi ve bu kapsamda özellikle büyük ölçekli konteynır limanlarının oluşturulması hedeflenmektedir (TCKB, 2017, s. 9-16).

Türkiye’de ulaştırma alt sektörleri ve Türkiye-AB ulaştırma verilerinin karşılaştırmalı analizi

Bu başlık altında sırasıyla ulaştırma alt sektörlerine değinilecektir. Ayrıca ulaştırma alt sektörlerine ait veriler ayrı ayrı seçili AB ülkeleri ile karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir.

Karayolu

Karayolu ulaşımının en belirgin özelliği kesintisiz ulaşım hizmeti sunması olarak bilinir. Bundan dolayı tarihten günümüze hem toplum refahının artması hem de kalkınmanın güçlü bir unsuru olarak karayolu, ulaşım sistemleri içerisinde dikkat çekmektedir. Zira yolun olmadığı hiçbir yere medeniyetin gelmediği bilinen bir gerçek olarak kabul edilmektedir. Karayolunun, birçok sektörü doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyip yakın ilişki içinde olması, karayolunun önemini gösteren başka bir etken olarak görülmektedir (UDHB, 2017, s. 18).

Türkiye’nin jeopolitik konumu nedeniyle Avrupa, Akdeniz, Orta Doğu, Kafkasya ve Uzak Doğu ülkelerini birbirine bağlayan ve yıllık yaklaşık 75 milyar dolar tutarında gelir sağlayan doğal bir köprü olması dolayısıyla karayolu taşımacılığına yönelik yatırımların artırılması gerekmektedir. Dolayısıyla son 15 yılda şu gelişmelerin gerçekleşmesi dikkat çekicidir (UDHB, 2017, s. 16):

Ülkenin bölünmüş yollar ile birbirine bağlanan şehir sayısı 70 adet artarak 76’ya, bölünmüş yolların toplam uzunluğu yaklaşık 3 kat artış ile 6.101 km’den 25.709 km’ye ve otoyol uzunluğunun ise 1.714 km’den 2.622 km’ye çıkarılması,

Toplam tünel uzunluğu 7 kattan fazla artırılarak 2.226 adet köprü ve viyadüğün yapımının tamamlanması,

Zemin kalitesinin ülke genelinde artırılması sonucunda Bitümlü Sıcak Karışım (BSK) kaplamalı yol uzunluğunda 22.822 km’ye ulaşılması.

Tablo 1: Karayolu Uzunluğu (Km)

Ülkeler	2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2017
Belçika	145,419	149,625	153,447	-	-	-	-	-
Çek Cum.	127,209	127,872	129,937	129,904	-	-	-	129,436
İrlanda	95,503	96,259	95,102	95,102	95,102	97,982	97,982	97,982
İspanya	154,508	154,214	151,525	150,38	151,235	150,667	150,039	151,194
Fransa	979,330	-	1,038,725	1,060,271	1,070,103	1,074,619	-	1,091,933
İtalya	161,247	226,648	248,018	249,288	248,846	252,073	-	-

Macaristan	29,533	-	198,090	203,309	204,057	202,997	204,660	208,879
Hollanda	-	126,199	128,651	129,204	129,436	129,532	129,561	129,654
Avusturya	104,997	105,663	112,871	122,872	122,869	-	-	-
Polonya	372,725	381,463	406,122	413,530	415,470	419,636	420,236	422,303
Romanya	72,794	73,803	82,054	84,243	84,679	85,173	85,333	85,336
Finlandiya	101,892	103,709	105,068	106,76	106,809	105,118	106,607	107,554
İsveç	137,673	138,634	212,361	212,836	212,964	212,972	212,787	213,260
İngiltere	414,835	409,309	415,953	417,193	417,367	417,491	418,545	418,888
Norveç	91,479	92,864	93,509	93,985	94,057	94,45	94,642	-
İsviçre	69,862	71,296	70,046	70,109	70,124	70,079	70,093	70,099
Türkiye	415,732	347,571	365,183	386,539	234,516	236,617	240,048	244,857

Kaynak: (Eurostat, 2020a)

Türkiye’de karayollarına ciddi düzeyde yatırımlar yapılmasına rağmen, nüfus ve coğrafi yapısıyla hem Avrupa ülkeleri hem de diğer gelişmiş ülkelerle mukayese edildiğinde, Türkiye karayolu uzunluğunda hayli geride kalmaktadır. Tablo 1’de görüldüğü üzere, Macaristan, İsveç gibi nüfusu 10 milyonu bulmayan ülkelerin karayolu uzunlukları Türkiye’ye yaklaşmış durumdadır. Dolayısıyla ülke içi yük ve yolcu taşımacılığında en büyük payı alan karayolu taşımacılığında mevcut yatırım ivmesinin kaybedilmeden hatta arttırılarak devam ettirilmesi gerektiği görülmektedir.

Tablo 2: Yük Taşımacılığında Karayollarının Payı (Ülke İçi)

Ülkeler	2001	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
EU (28 Ülke)	74,8	76,4	76,2	75,6	75,3	75,5	75,5	75,8	76,2	76,7
Belçika	78,3	72,4	67,9	66,3	64,5	65,0	64,2	64,2	74,4	73,7
Bulgaristan	60,2	70,8	68,1	73,6	74,7	75,9	76,6	77,7	55,7	56,6
Çek cum.	69,7	74,4	79,0	79,2	78,2	79,7	78,7	78,9	73,5	73,1
Danimarka	91,8	92,2	87,0	86,0	88,0	86,8	86,8	87,2	88,7	88,5
Almanya	66,5	66,0	64,9	65,8	64,6	63,9	64,4	64,7	72,4	73,4
İrlanda	96,0	98,3	99,2	99,0	99,1	98,9	99,0	99,0	99,1	99,1
Yunanistan	98,1	97,5	98,0	98,3	98,7	98,8	98,4	98,5	98,7	98,2
İspanya	93,2	95,3	95,9	95,6	95,5	95,4	95,0	95,0	94,7	94,9
Fransa	77,9	80,5	82,2	81,1	80,6	80,5	80,0	78,2	86,4	87,2
İtalya	89,3	90,3	90,4	87,8	85,9	86,9	85,4	84,9	85,3	86,4

Letonya	27,4	29,8	38,1	36,2	35,8	39,6	41,3	43,7	23,4	26,0
Lüksemburg	89,6	92,3	92,7	93,7	93,8	94,2	95,1	95,2	87,9	87,9
Macaristan	67,7	69,2	75,1	75,9	75,1	75,5	75,8	76,4	66,2	62,7
Hollanda	63,0	63,6	59,4	58,8	56,6	56,9	56,6	55,6	49,7	49,4
Avusturya	65,9	64,1	56,3	56,0	54,6	52,8	51,7	52,5	65,1	65,4
Polonya	61,6	69,0	80,6	79,4	81,9	82,9	83,3	83,7	75,2	76,0
Portekiz	93,3	94,6	93,9	94,0	93,2	94,1	93,5	92,2	85,5	85,9
İsveç	64,3	64,0	60,7	61,8	60,3	61,5	66,3	66,8	70,5	69,8
İngiltere	89,3	88,2	88,7	87,9	88,0	86,7	86,5	87,8	90,5	90,4
Norveç	84,0	85,2	85,0	84,3	85,3	86,3	85,9	86,9	87,0	84,8
İsviçre	56,0	57,5	54,4	54,1	54,0	52,0	51,5	50,0	62,5	65,1
Türkiye	95,2	94,8	94,4	94,7	95,1	95,4	89,5	89,8	89,8	90,0

Kaynak: (Eurostat, 2020b)

Ülke içi yük taşımacılığında esas pay Avrupa ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de karayollarına aittir. Tablo 2’de söz konusu oranlar bu durumu göstermektedir. Avrupa ortalaması %75,8 iken ülkemizde %90’lar düzeyindedir. Her ne kadar Avrupa’da karayollarının payı yüksek seyretse de demiryolu ve havayolu gibi diğer ulaşım modları, gelişen paylara sahiptir. Dolayısıyla karayolu üzerindeki bu aşırı yükün hafifletilmesi için diğer ulaşım modlarının payının artırılması Türkiye’nin 2023 hedefleri arasında yer almaktadır.

Tablo 3: Karayolu Kazalarında Ölüm Oranı

Ülkeler	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
EU (28 Ülke)	9,3	7,3	7,0	6,3	6,1	5,6	5,1	5,1	5,1
Belçika	10,4	8,8	8,7	7,7	7,8	6,9	6,5	6,5	6,5
Çek cum.	12,6	10,4	8,6	7,7	7,4	7,1	6,2	6,5	7,0
Danimarka	6,1	7,4	5,5	4,6	3,9	3,0	3,4	3,2	3,1
Almanya	6,5	5,5	5,1	4,5	5,0	4,5	4,1	4,2	4,2
İrlanda	9,6	6,2	5,2	4,6	4,1	3,5	4,1	4,1	3,5
Yunanistan	15,1	14,0	13,1	11,3	10,3	8,9	8,0	7,3	7,4
İspanya	10,2	6,7	5,9	5,3	4,4	4,1	3,6	3,6	3,6
Fransa	8,4	6,7	6,6	6,2	6,1	5,6	5,0	5,1	5,2
Hırvatistan	13,8	15,4	12,7	9,9	9,8	9,1	8,6	7,3	8,3

İtalya	10	8,0	7,2	6,9	6,5	6,3	5,6	5,6	5,6
Macaristan	12,7	9,9	8,2	7,4	6,4	6,1	6,0	6,3	6,5
Hollanda	4,6	4,1	3,9	3,2	3,3	3,4	2,8	2,8	3,1
Avusturya	9,3	8,2	7,6	6,6	6,2	6,3	5,4	5,0	5,5
Romanya	12,3	14,9	13,7	11,7	10,0	10,2	9,3	9,1	9,6
Finlandiya	7,2	6,5	5,2	5,1	5,4	4,7	4,7	4,2	4,9
İsveç	4,9	4,3	3,9	2,8	3,4	3,0	2,7	2,8	2,6
İngiltere	5,5	4,3	3,8	3,0	3,1	2,8	2,8	2,9	2,8
Türkiye	7,2	4,4	4,1	3,6	3,1	2,8	3,0	2,9	2,7

Kaynak: (Eurostat, 2020c)

Ulaşım bir noktadan başka bir noktaya geçişi ifade eder fakat önemli olan hedeflenen yere güvenli ulaşabilmektir. Aksi halde ulaşım önemini yitirecektir. Dolayısıyla ulaşımın olabildiğince güvenli hale getirilmesi önemli bir husustur. Gelişen karayollarımız ile teknoloji ve güvenlik sistemlerimiz sayesinde trafik kazalarında yaşanan ölüm oranlarında önemli oranda azalmalar sağlanmıştır. Tablo 3'te, 2005 yılında yaşanan 100 kazada ölüm oranı 7,2 iken, 2015 yılında 2,17'ye düşmüştür. AB ortalamasının 5,1 olduğu göz önüne alındığında, karayolu ulaşımı güvenliğinde önemli bir aşama kaydedildiği söylenebilir.

Tablo 4: Binek Araç Sayısı (1000 Kişi Başına Düşen)

Ülkeler	2001	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Belçika	460	468	480	488	489	491	494	497	503	508
Bulgaristan	265	333	353	368	385	402	418	442	443	393
Çek cum.	346	387	429	436	448	450	459	485	502	522
Almanya	538	559	527	534	539	543	547	548	555	561
İrlanda	360	395	424	428	423	428	431	436	439	444
Yunanistan	314	391	469	469	470	469	471	474	479	487
İspanya	442	-	475	476	476	474	474	481	492	504
Fransa	467	476	487	486	490	498	490	484	479	478
Hırvatistan	275	319	355	355	339	341	349	358	374	389
İtalya	583	597	619	625	621	608	610	-	625	-
Macaristan	244	287	299	299	301	308	315	325	338	355
Hollanda	417	434	464	470	472	471	472	477	481	487
Avusturya	519	504	530	537	542	546	547	546	-	555

Polonya	275	323	453	476	492	510	526	546	571	593
Portekiz	533	-	444	447	406	415	453	457	470	492
Finlandiya	416	462	535	551	560	570	580	590	604	617
İsveç	451	459	460	464	465	466	470	474	477	479
İngiltere	435	467	451	448	449	-	-	463	469	471
Norveç	-	437	469	477	484	489	495	501	506	514
İsviçre	500	518	518	523	529	531	532	535	537	539
Türkiye	69	84	102	109	114	121	127	134	142	149

Kaynak: (Eurostat, 2020d)

Tablo 4'e göre gelişmiş dünya ülkelerinde her 1.000 kişiye düşen otomobil sayısının 350 ile 650 arasında olması dikkate alındığında, Türkiye'de bu oran 2017 yılında 149 olarak gerçekleşmiş ve gelişmiş ülkelerin oldukça altında kaldığını göstermektedir. Bütün ülkeler için özellikle yük taşımacılığında karayolu ulaşımının ağırlıkta kullanılması kişi başına düşen araç sahibi sayısının yıldan yıla hızla artmasına neden olabilmektedir. Bundan dolayı yeni yolların hızlı bir şekilde yapılması ve sürdürülebilir karayolu politikalarına ait projelerin hayata geçirilmesi önem arz etmektedir.

Demiryolu

Dünya nüfusunun artışı, iklimlerin değişmesi ve ülkelerin alternatif enerji arayışlarına yönelişi daha kapsamlı ulaşırma sistemlerini gerekli kılmaktadır. Örneğin AB 2050 yılına kadar sera gazı emisyonlarının en az %60'ının ulaşırma sektöründe olmak kaydıyla 1990'lı yıllarla mukayese edildiğinde %90 aşağı çekmeyi hedeflemektedir. Çeşitli hedefler neticesinde ulaşırma otoriteleri daha esnek olarak kapıdan kapıya ulaşırma gerçekleştirilen modların yanında, entegre taşımacılığın da uygun daha kârlı alternatiflere yönelmiş ve çevre dostu taşımacılık türlerinden olan demiryollarının payının artırılmasına yönelik politikalar geliştirilmiştir (UDHB, 2017, s. 184)

Türkiye'de son 15 yılda yapılan bütün planlamalarda global eğilimler dikkate alınmıştır. Ulaşırma, uluslararası entegrasyonun ve ekonomik kalkınmanın bir unsuru olarak görülmekle birlikte demiryolu yatırımlarının artmasıyla da en önemli güç kaynaklarından biri olarak görülmeye başlanmıştır. Bunun en önemli göstergelerinden biri olan hızlı tren projeleri hızla gerçekleştirilerek hizmete açılmıştır. 10. Kalkınma Planı çerçevesinde "Taşımacılıktan Lojistiğe Dönüşüm Programı" hayata geçirilerek ülke lojistik sektöründeki nitelikli büyüme ile Lojistik Performans Endeksinde Türkiye'nin ilk 15 ülke arasına girmeyi amaçladığı görülmektedir. Yüksek hızlı tren işletmeciliğinin zamanla gelişmesi, demiryolları taşımacılığın daha cazibeli bir hale getirirse de yıllık ortalama yüksek hızlı tren hattı uzunluğundaki artış belirlenen hedeflerin hala çok gerisindedir. Bu alanda dünyada 8. sıradayken, Avrupa ülkeleri içerisinde ise 6. Sırada yer alan Türkiye, 2009-2014 yılları süresince 1213 km hat uzunluğuna ulaşmıştır. Bu ortalama yıllık 202 km hat uzunluğuna denk gelse de bu ilerlemeyle devam edilmesi neticesinde 2023 yılı hedefinin ancak yarısına gelinebileceği tahmin edilmektedir (UDHB, 2017, s. 184).

Tablo-5: Toplam Demiryolu Uzunluğu (Km)

Ülkeler	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Bulgaristan	4,320	4,154	4,098	4,072	4,070	4,032	4,023	4,019	4,029	4,030
Çek cum.	9,444	9,614	9,568	9,572	9,570	9,560	9,559	9,566	9,564	9,567
Almanya	36,587	38,206	37,679	37,846	37,941	37,860	37,775	-	38,466	38,594
İspanya	12,310	12,839	13,853	13,945	13,976	15,312	15,182	15,384	16,167	15,949
Fransa	31,397	30,871	30,335	30,404	30,581	30,318	29,335	28,987	28,364	28,120
Hırvatistan	2,726	2,726	2,722	2,722	2,722	2,722	2,604	2,604	2,604	2,604
İtalya	15,974	16,225	16,704	16,726	16,742	16,752	-	-	16,788	-
Letonya	2,331	2,270	1,897	1,865	1,859	1,859	1,860	1,860	1,859	1,859
Litvanya	1,904	1,771	1,767	1,767	1,767	1,767	1,767	1,877	1,911	1,911
Macaristan	7,668	7,685	7,352	7,486	7,486	7,356	8,017	7,197	7,811	7,945
Hollanda	2,802	2,810	3,013	3,013	3,013	3,013	3,032	3,031	3,058	3,055
Polonya	22,560	20,253	20,228	20,228	20,094	19,328	19,240	19,231	19,132	19,209
Romanya	11,015	10,948	10,785	10,777	10,777	10,768	10,777	10,770	10,774	10,774
Finlandiya	5,854	5,732	5,919	5,944	5,944	5,944	5,944	5,923	5,926	5,926
İsveç	11,037	11,017	11,160	11,206	11,136	10,957	10,881	10,908	10,882	10,874
İngiltere	17,008	15,810	15,884	-	16,195	16,195	16,202	16,241	16,253	16,320
Norveç	4,179	4,114	3,958	3,910	3,891	3,897	3,906	3,896	3,895	3,895
Türkiye	8,671	8,697	9,594	9,642	9,642	9,718	10,087	10,131	10,131	10,207

Kaynak: (Eurostat, 2020e)

Tablo 5’te görüldüğü gibi, Türkiye için 2005 yılında 8.697 km olan konvansiyonel hat uzunluğu 2017 sonu itibari ile 10.207 km’ye ulaşmıştır. Her ne kadar hükümetin bu sektöre yönelik pozitif yaklaşımı söz konusu olsa da, Fransa, Almanya, İspanya, İngiltere, İtalya, Polonya gibi Avrupa ülkeleriyle nispet edilince bu alandaki mevcut düzeyin belirgin bir şekilde yeterli olmadığı görünmektedir (UDHB, 2017, s. 184).

Tablo-6: Demiryolu Taşımacılığında Yolcu Sayısı (Milyon)

Ülkeler	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Çek cum.	6,667	6,559	6,669	7,196	7,512	7,644	8,125	8,738	9,403	10,220
Almanya	74,944	82,837	89,316	93,918	89,450	90,978	91,050	95,465	95,529	98,161
İspanya	21,047	22,044	22,645	22,170	23,660	24,915	26,018	26,532	27,374	28,317

Fransa	76,884	-	91,298	91,205	90,485	89,499	91,653	90,324	96,690	93,387
İtalya	46,144	43,349	45,944	45,753	47,707	48,881	51,121	51,716	52,778	55,037
Macaristan	-	7,653	7,763	7,769	7,806	7,710	-	-	-	-
Avusturya	8,095	9,713	10,172	10,606	11,188	11,345	11,433	12,021	12,077	12,681
Polonya	17,882	17,485	17,633	17,110	16,453	15,479	17,024	18,753	20,120	20,849
Portekiz	3,809	4,111	4,237	3,803	3,649	3,852	3,957	4,266	4,516	4,570
Romanya	7,960	5,248	5,044	4,518	4,352	4,971	4,910	4,731	5,556	5,426
Finlandiya	3,478	3,959	3,882	4,035	4,053	3,874	4,114	3,868	4,271	4,535
İsveç	8,910	11,155	11,379	11,792	11,842	12,121	12,741	12,800	13,331	13,547
İngiltere	44,642	55,831	58,462	60,783	61,950	64,711	66,594	68,010	68,912	69,706
İsviçre	-	17,800	18,320	18,115	18,277	18,801	19,119	19,602	19,586	19,245
Türkiye	5,036	5,491	5,882	4,598	3,775	4,393	4,828	4,325	4,566	5,560

Kaynak: (Eurostat, 2020f)

Tablo-7: İç Yolcu Taşımacılığında Trenlerin Payı

Ülkeler	2001	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
EU (28 Ülke)	17,2	6,9	7,2	7,3	7,7	7,6	7,7	7,7	7,8	7,9
Belçika	17,4	6,6	7,7	7,7	7,8	8,2	8,1	7,8	7,7	7,8
Çek cum.	28,2	7,3	7,5	7,6	8,3	8,5	8,4	8,6	8,9	9,3
Danimarka	20,8	9,5	9,8	10,0	10,2	10,3	10,1	9,3	8,8	8,6
Almanya	14,5	7,5	8,0	8,2	8,9	8,5	8,5	8,4	8,6	8,7
İspanya	19,2	5,1	5,4	5,6	5,6	6,0	6,7	6,7	6,6	7,0
Fransa	13,4	9,1	9,3	9,3	9,5	9,4	9,6	9,9	10,0	10,8
İtalya	16,8	6,0	5,5	5,7	6,4	6,3	6,2	6,2	6,1	5,9
Macaristan	38,3	12,6	10,0	10,2	10,1	10,2	9,9	9,5	9,3	8,9
Hollanda	14,0	9,0	10,2	10,5	11,0	11,3	11,8	10,8	11,0	11,4
Avusturya	20,6	9,8	11,0	11,3	11,8	12,2	12,1	12	12,1	11,9
Polonya	33,1	8,2	7,1	7,1	7,2	6,7	6,3	6,8	7,3	7,7
Romanya	27,5	9,9	5,6	5,3	4,6	4,3	4,6	4,6	4,2	4,7
Finlandiya	16,2	4,8	5,2	5,0	5,3	5,3	5,0	5,3	5,6	5,4

İsveç	14,9	7,1	8,7	8,7	9,1	9,1	9,2	9,5	9,3	9,6
İngiltere	11,8	5,9	7,5	7,9	8,1	8,3	8,5	8,7	8,8	8,8
Norveç	11,5	4,5	4,8	4,5	4,6	4,8	4,9	4,9	5,1	4,8
İsviçre	19,4	16,3	17,6	17,6	17,2	18,7	18,8	19,1	19,8	19,7
Türkiye	3,4	2,6	2,4	2,4	1,7	1,4	1,6	1,6	1,4	1,5

Kaynak: (Eurostat, 2020g)

Türkiye’de demiryolu ulaşımında taşınan yolcu sayısına bakıldığında istikrarlı bir durum söz konusu değildir. Dönemsel azalış ve artışlar dikkat çekmektedir. Türkiye’de 2003 yılında taşınan toplam yolcu sayısı 76,9 milyon iken bu sayı 2014 yılına gelindiğinde yaklaşık 2 katlık bir artış ile 153,6 milyona kadar ulaşmaktadır (UDHB, 2017, s. 184). Ancak bu artıştan demiryollarının olması gerektiği kadar pay aldığını söylemek güçtür. Nitekim Tablo 6 ve Tablo 7 incelendiğinde, yolcu taşımacılığında demiryollarının payı ve yolcu miktarı yıllar içerisinde gerileme göstermiştir. Gelişmiş Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında zaten düşük olan oranlar, yükselmesi gerekirken daha da gerilemiştir. Yük ve yolcu taşımacılığında karayoluna nispeten daha hızlı, ucuz ve güvenilir olan bu ulaşım moduna yeterince teveccüh gösterilmemektedir. Mevcut gelişim seyri, bu alanda 2023 hedeflerine ulaşılmasının güç olduğunu göstermektedir.

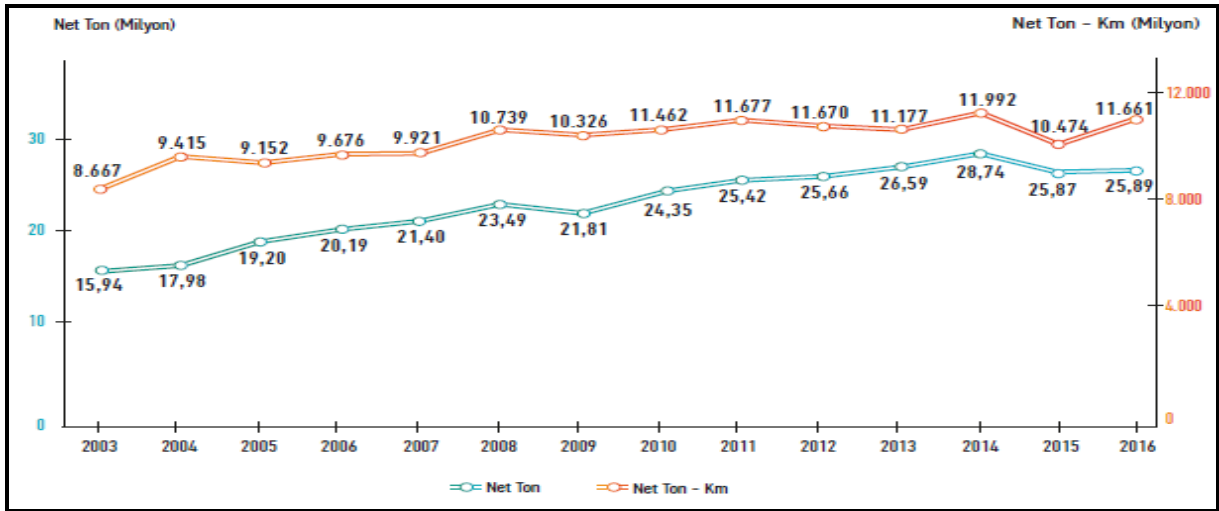
Tablo-8: Demiryolu ile Taşınan Yük Miktarı Payı

Ülkeler	2003	2007	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
EU (28 Ülke)	18,3	17,9	17,1	18,3	18,1	17,8	18,0	17,9	23,8	23,3
Belçika	11,0	15,3	14,5	15,2	14,6	14,4	14,7	14,7	25,6	26,3
Danimarka	7,9	7,8	13,0	14,0	12,0	13,2	13,2	12,8	11,3	11,5
Almanya	18,4	21,9	22,2	23,0	23,1	23,5	23,4	24,0	27,6	26,6
İspanya	5,7	4,2	4,1	4,4	4,5	4,6	5,0	5,0	5,3	5,1
Fransa	18,1	15,7	13,5	14,9	15,2	15,1	15,8	17,4	13,6	12,8
Hırvatistan	21,5	25,2	21,2	20,2	19,8	17,4	17,3	16,2	23,7	26,4
İtalya	10,4	12,3	9,6	12,2	14,0	13,0	14,6	15,1	14,7	13,6
Macaristan	27,9	20,9	19,6	20,0	20,5	20,5	20,5	19,9	33,8	37,3
Hollanda	3,8	5,5	4,6	5,0	5,0	4,8	4,8	5,3	50,3	50,6
Avusturya	28,7	34,8	39,0	39,9	40,8	42,1	43,6	43,6	34,9	34,6
Polonya	35,5	26,4	19,4	20,5	18,0	17,0	16,6	16,2	24,8	24,0
Portekiz	7,0	5,3	6,1	6,0	6,8	5,9	6,5	7,8	14,5	14,1
Romanya	30,4	18,9	23,5	28,0	24,2	21,9	20,7	20,8	59,7	57,6
İsveç	35,5	36,4	39,3	38,2	39,7	38,5	33,7	33,2	29,5	30,2

İngiltere	10,1	11,1	11,2	12,0	11,9	13,2	13,4	12,1	9,5	9,6
Norveç	13,7	15,3	15,0	15,7	14,7	13,7	14,1	13,1	13,0	15,2
İsviçre	41,4	41,3	45,6	45,9	46,0	48,0	48,5	50,0	37,5	34,9
Türkiye	5,4	5,1	5,6	5,3	4,9	4,6	4,6	3,9	3,9	4,4

Kaynak: (Eurostat, 2020h)

Tablo 8 yük taşımacılığında demiryolunun paylarını göstermektedir. Tabloda 1-2 ülke hariç yük taşımacılığında, Avrupa ülkelerinde demiryolunun payı hep %10'ların üzerinde seyretmiştir. Avrupa ortalaması ise %17 dolaylarında gerçekleşmiştir. Karayolu ulaşım ağı, coğrafi koşulları nedeniyle yeterince gelişmiş olmayan ülkelerin nispeten daha yüksek paylara sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'ye bakıldığında, karayolunun payının yüksekliğine paralel olarak demiryolu payının düşük oluşu görülmektedir. 2003 yılında %5,4 olan oran, 2017 yılına gelindiğinde %4,4 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran AB ortalamasının çok altındadır.

Grafik 1: Demiryolu Yük Taşınması

Kaynak: (UDHB, 2016, s. 33)

Tablo 8 ve Grafik 1 beraber değerlendirildiğinde, Türkiye'de demiryolu ulaşımında yurt içinde taşınan yük miktarlarında genel olarak artış trendi görülmektedir. 2010 yılında ülke sınırları içinde taşınan yük miktarı toplamda 24.335 milyon ton olup, bu rakam 2011 yılında 25,4 milyon ton iken, 2016'da 25.89 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Fakat yurtiçi yük taşımacılığında gerçekleşen sürekli talep artışının, yurt dışı yük taşımacılığında sağlanamadığı görülmektedir. Yurt dışına demiryolu vasıtası ile taşınan yük miktarı 2010 yılında 2.69 milyon iken 2014 yılında ise 1.67 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Bu durumun nedenleri arasında, Arap Baharı süreci ile başlayan Orta Doğu'daki sıkıntılar ve dış ticarete yaşanan duraklamalar ile devam eden gelişmeler gösterilebilir (UDHB, 2016, s. 63,65,67).

Denizyolu

Denizyolu taşımacılığını diğerlerinden ayıran en belirgin özellik büyük miktarların tek seferde taşınabilme kolaylığıdır. Ayrıca, hız açısından yavaş olması, ulaşımın doğal yollara bağlı olması, liman, su yolu ve tesislerin yeterli düzeyde gelişmemiş olması dezavantaj olarak kabul edilse de büyük miktarları uzun mesafelerde taşıma açısından karayollarına göre 7, havayollarına göre 22 ve demir yollarına göre ise 3,5 kat daha az maliyetli olması tercih sebebi olarak kabul edilmektedir (Kurt, 2010, s. 45).

Türkiye'ye bakıldığında denizyolu taşımacılığının çok hızlı gelişmediği görülmektedir. Bu duruma sebep ise karayollarının gelişmesine bağlı olarak mal ve araç taşımacılığında karayolunun tercih edilmesi, yolcu taşımacılığında ise daha çok diğer yolların tercih edilmesi gösterilebilir (Avcı, 2005, s. 89-90).

Tablo-9: Deniz Yoluyla Taşınan Yük Miktarı (Bin Ton)

Ülkeler	2001	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018
EU (28 Ülke)	-	3,742,774	3,670,995	3,790,381	3,840,488	3,860,810	3,961,164	4,086,380
Belçika	174,181	206,539	228,228	237,852	241,459	252,666	257,865	270,317
Danimarka	93,972	99,688	87,068	92,244	95,098	95,899	94,638	95,835
Almanya	246,050	284,865	275,953	303,742	295,918	297,137	299,189	296,181
Yunanistan	122,171	151,250	129,059	168,501	167,036	175,100	181,261	190,523
İspanya	314,219	399,682	377,095	427,672	447,048	451,255	485,805	519,061
Fransa	318,880	341,470	316,137	298,203	297,880	292,160	302,840	308,629
İtalya	444,804	508,946	494,091	443,141	458,020	461,990	475,164	501,958
Hollanda	405,853	460,940	538,702	571,636	594,272	588,772	595,810	604,542
Polonya	46,210	54,769	59,507	68,744	69,530	72,926	78,760	91,798
Portekiz	56,164	65,301	65,981	80,156	86,769	91,344	93,356	90,361
Finlandiya	96,150	99,577	109,326	105,537	99,962	105,887	110,468	116,764
İsveç	152,830	178,122	179,579	167,530	169,685	171,324	175,964	179,949
İngiltere	566,366	584,919	511,875	503,171	496,708	484,048	481,815	483,305
Norveç	-	201,678	195,132	200,812	193,605	200,143	210,649	215,438
Türkiye	-	-	338,078	378,688	411,783	425,853	465,981	454,370

Kaynak: (Eurostat, 2020i)

Tablo 9'da, dış ticarete deniz yoluyla yük taşımacılığında, Türkiye'nin önde gelen Avrupa ülkeleriyle benzer düzeyde olduğu görülmektedir. Son yıllara ait rakamlar incelendiğinde, deniz taşımacılığının lojistik sektöründe parasal olarak ağırlıklı paya sahip olması dünya ticaretinde en stratejik sektör konumunda olduğunu göstermektedir (UDHB, 2017, s. 401). Son yıllardaki gelişmeler Türkiye'de denizyolu taşımacılığında sadece ticari alanda değil aynı zamanda turizmde de görülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla deniz turizmde stratejik öneme sahip olan yat limanı kapasitesi ve sayısının artırılarak hizmete açılması bu gelişmeler arasındadır.

Havayolu

Küreselleşme ve teknolojik gelişmeler, insanların ulaşımda daha konforlu tercihlere kaymasına, bu tercihlerde ulaşım yollarına yatırımların artmasına, rekabete, çeşitlenmeye ve gelişimi zorunlu kılmaya başlamıştır. İnsanların ve ülkelerin bu dönüşüm neticesinde

ekonomik, siyasi ve çevresel faktörler de düşünüldüğünde, en fazla tercih ettiği ulaşım modları içerisinde havayolu ulaşımı yer almaktadır (Bakırcı, 2012, s. 342).

Tablo-10: Havayolu Taşımacılığında Yolcu Sayısı

Ülkeler	2002	2005	2010	2015	2016	2017	2018
EU (28 ülke)	-	-	776,047,580	918,249,055	972,692,566	1,046,614,539	1,109,322,631
Belçika	13,761,944	17,813,943	22,697,764	30,958,841	30,115,832	33,277,829	34,572,735
Çek cum.	6,616,882	11,265,764	12,242,386	12,672,004	13,672,362	16,326,504	17,893,941
Danimarka	19,729,648	22,173,770	24,334,852	30,095,505	32,763,142	33,332,139	34,789,772
Almanya	116,780,151	146,102,479	166,130,833	193,936,430	200,687,293	213,072,515	223,017,056
Yunanistan	-	30,798,527	32,588,072	42,096,402	45,543,371	50,169,361	54,255,032
İspanya	113,020,570	143,679,871	153,387,014	174,652,503	193,872,037	210,158,445	220,753,396
Fransa	96,530,277	107,964,706	118,697,207	140,867,569	145,257,114	154,971,726	162,847,023
İtalya	66,122,822	87,906,438	109,064,953	127,665,221	134,504,974	144,895,467	154,146,222
Macaristan	4,468,821	7,918,083	8,174,510	10,228,352	11,668,151	13,379,836	15,212,355
Hollanda	40,753,336	46,433,037	48,618,879	64,570,938	70,317,995	76,608,203	79,869,744
Avusturya	15,195,431	19,684,822	23,532,455	26,754,007	27,181,511	28,551,316	31,334,877
Portekiz	17,669,325	20,274,653	25,735,500	36,005,814	40,930,44	47,431,032	50,949,797
Finlandiya	10,629,140	12,348,113	14,220,636	17,479,246	18,099,954	20,118,115	22,268,840
İsveç	22,039,239	20,997,169	26,646,764	34,011,263	35,952,558	38,628,237	39,183,627
İngiltere	170,393,777	204,022,904	192,887,734	232,270,437	248,868,873	264,867,264	272,386,344
Norveç	18,887,114	18,578,950	29,518,449	37,503,052	37,727,546	39,347,467	40,531,944
İsviçre	26,749,186	28,876,325	37,615,959	48,026,375	50,505,492	53,618,686	56,192,107
Türkiye	33,755,452	56,120,000	103,540,000	181,440,000	174,150,000	139,171,843	154,730,815

Kaynak: (Eurostat, 2020j)

Tablo 10'daki verilere göre, Türkiye'de 2005 yılında 56 milyona ulaşan yolcu sayısı 2010 yılında yaklaşık iki katına çıkarak 103 milyonu geçmiştir. Havayolu taşımacılığında istikrarlı bir politika izleyen Türkiye, Türk Hava Yolları ile havacılık sektöründe gerek yolcu taşımacılığında gerekse güzergah sayısında dünyada en hızlı büyüyen şirketlerden biri olmuştur. Bu gelişmelerin 2016 yılı verilerine 174 milyon yolcu sayısı ile yansıdığı görülmektedir. 2015 yılı sonunda havayolu yolcu taşıma sayılarına göre Avrupa'da 5. Sırada; dünyada ise 11.sırada yer alırken listenin başında ABD, Çin, İngiltere, Almanya ve Japonya yer almaktadır (UDHB, 2017, s. 318-319).

Tablo-11: Uçak Filosu

Ülkeler	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Belçika	126	187	177	169	178	169	168	154	164	161	160
Almanya	788	1,114	1,122	1,125	1,147	1,146	1,108	1,113	1,119	1,136	1,100
İrlanda	186	286	331	367	396	429	423	431	458	513	569
Yunanistan	75	118	121	121	111	90	90	93	106	103	104
İspanya	486	571	529	519	505	464	453	455	485	502	509
Fransa	550	607	590	583	621	621	585	571	565	572	571
İtalya	441	507	507	571	481	443	382	378	280	297	286
Macaristan	57	82	81	81	77	56	59	75	90	96	111
Hollanda	154	245	234	228	223	225	227	244	239	244	245
Polonya	101	94	103	96	100	110	107	110	105	117	137
İsveç	151	167	158	170	168	146	155	149	160	150	126
İngiltere	892	1,202	1,225	1,276	1,266	1,229	1,248	1,242	1,262	1,325	1,312
Norveç	22	120	96	107	202	211	218	226	232	168	193
İsviçre	29	316	336	354	347	352	347	350	340	314	291
Türkiye	45	273	579	379	406	443	472	622	697	740	726

Kaynak: (Eurostat, 2020k)

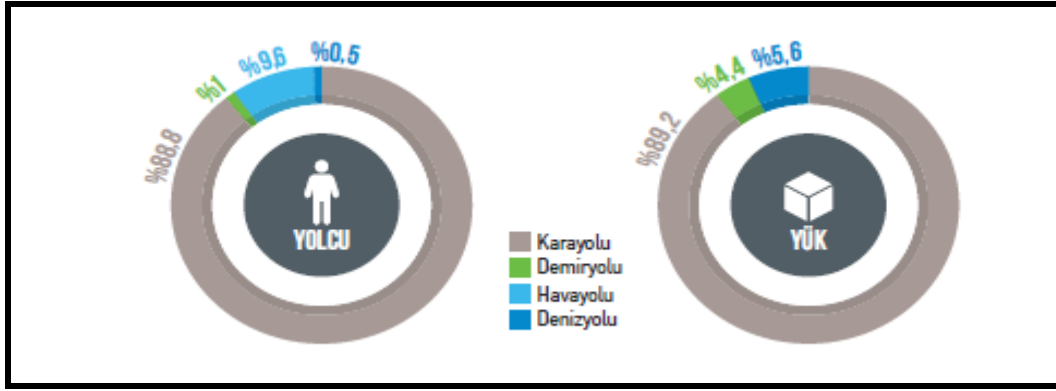
Ülkelerin uçak filo sayılarının yer aldığı Tablo 11'e bakıldığında Türkiye 2015 yılı itibarıyla toplam 13 havayolu şirketine ait 697 uçak ile faaliyet göstermektedir. Önde gelen şirketler Türk Hava Yolları (THY), Sun Express, Pegasus ve Onur Air'dir (Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, 2020).

2003 yılından itibaren yapılan çalışmalar, dünya havayolu taşımacılığının merkez üssünü batıdan doğuya doğru kaydırmaya başladığını göstermektedir. Sivil Havacılıkta Türk Modeli adıyla bilinen politikalar neticesinde Türkiye'de 2017 yılı verilerine göre büyük gövdeli uçak sayısının 162'den 518'e yükseldiği, sivil trafiğe açık aktif havaalanı sayısının 26'dan 55'e çıktığı, taşınan toplam yolcu sayısının 34,4 milyondan 189,01 milyona geldiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Hava ulaştırma anlaşması bulunan ülke sayısının ise 81'den 169'a ulaştığı, sektördeki istihdamın 65 binden 200 binler dolayına çıktığı ve son olarak sektör cirosunun 2,2 milyar Dolar iken 21 milyar Dolar'a yükseldiği görülmektedir (UDHB, 2017, s. 316).

Ulaşım sistemlerinin emisyon, ticaret, yatırım, yolcu ve yük payları

Ülkelerin ulaştırma sistemlerinde ne seviyeye geldiklerinin ölçülmesi için en genel göstergeler olarak emisyon değerleri, ticaret hacimleri, yatırım değerleri, yolcu sayıları ve taşınan yük miktarı verilerine bakılmaktadır.

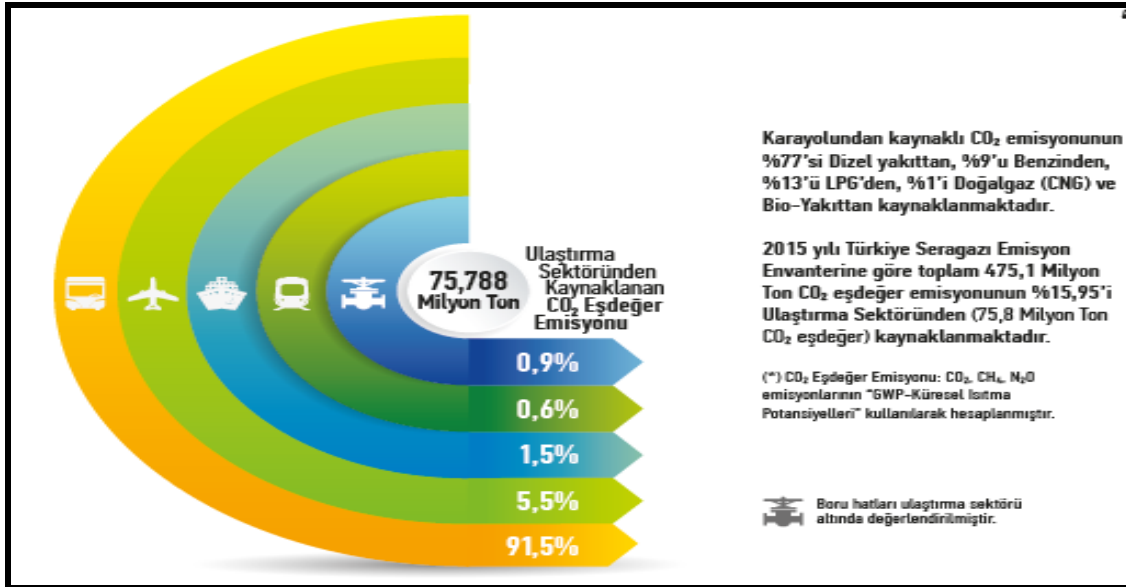

Grafik 2: 2019 Yılı Türkiye Ulaşım Sektörü Yurtiçi Yolcu ve Yük Taşıma Oranları

Kaynak: (UDHB, 2019, s. 23)

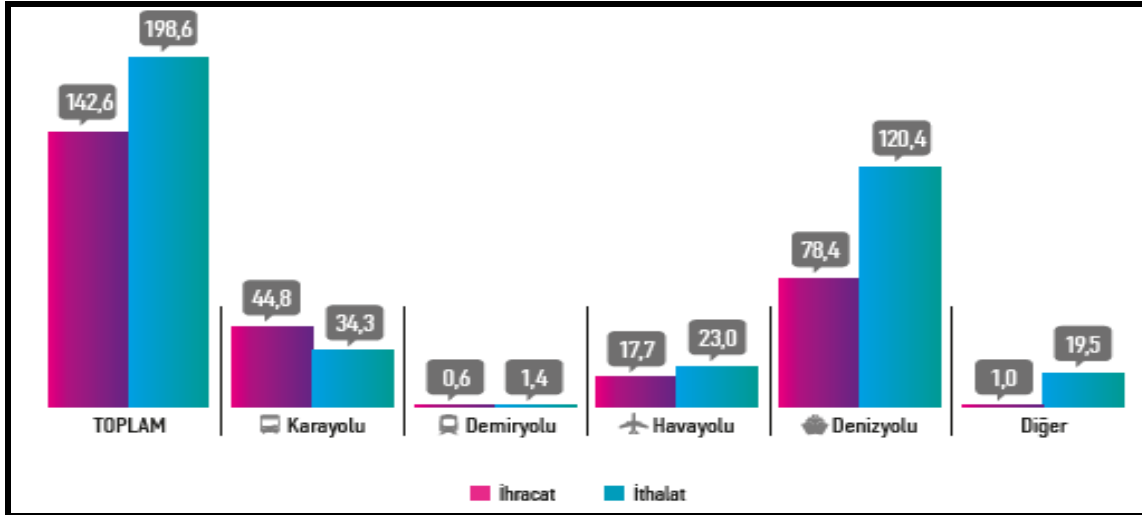
Ulaşım modlarına göre Türkiye'de yolcu ve yük hacmi verilerine bakıldığında, Grafik 2'ye göre en fazla tercih edilen ulaşım türünün 2019 yılı itibarıyla yurtiçi yolcu taşımacılığında %88,8, yük taşımacılığında ise yaklaşık %90 ile karayolu olduğu görülmektedir (UDHB, 2019, s. 23).

Grafik-3: 2015 Yılı Ulaştırma Sektörü Karbondioksit Eşdeğer Emisyonu

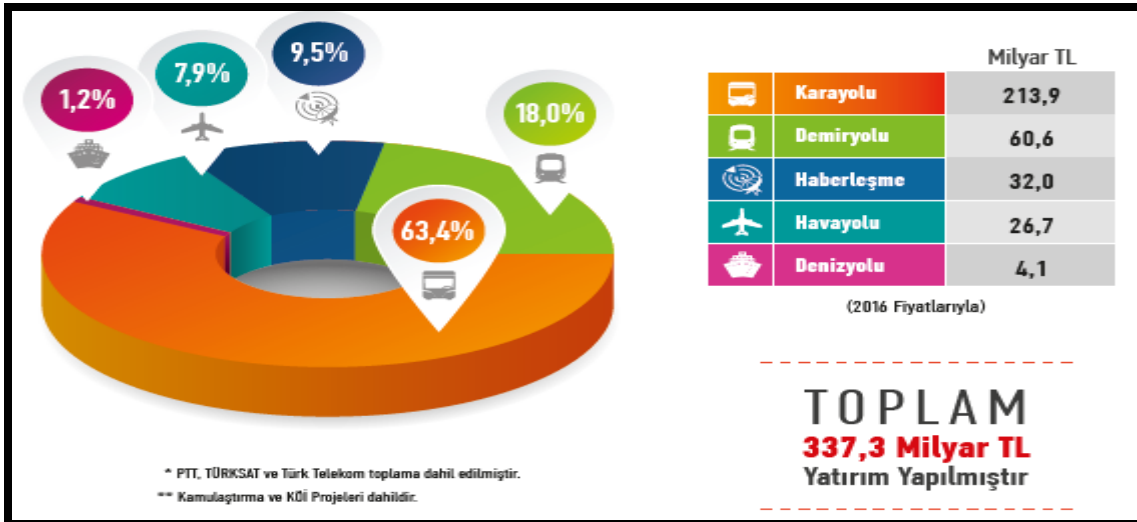
Kaynak: (UDHB, 2016, s. 9)

Grafik 3, Türkiye'de ulaştırma sistemlerinden kaynaklanan karbondioksit salınımında açık ara en büyük payın %91,5 ile karayoluna ait olduğunu göstermektedir. Havayolu ikinci sırada yer almaktadır. Diğer ulaşım türlerinden kaynaklı karbon salınımı bu iki ulaşım türünün yanında çok düşük oranlara sahip olmaktadır.

Grafik-4: Dış Ticaret Tutarlarının Taşıma Sistemlerine Göre Dağılımı (Milyar \$)

Kaynak: (UDHB, 2016, s. 9)

Grafik-5: 2003–2016 Yılları Arasında Ulaştırma Yatırımların Sektörel Dağılımı

Kaynak: (UDHB, 2016, s. 8)

Grafik 4 ve 5'te sırasıyla, ulaşım sistemlerinin dış ticaret tutarları içerisindeki payının ve ulaştırma sektörüne yönelik yapılan toplam yatırım tutarının 2003–2016 yılları içerisindeki paylarını göstermektedir. İhracat ve ithalat tutarları içerisindeki en büyük pay, diğer ülkelerde olduğu gibi açık ara denizyolu ulaşımına ait iken, onu sırasıyla karayolu, havayolu ve demiryolu izlemektedir. Ayrıca 14 yıllık dönemi kapsayan toplam yatırım tutarında en büyük pay 213,9 milyar TL ile karayollarına ait iken, en düşük yatırım tutarı 4,1 milyar TL ile denizyolu ulaşımına yönelik gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin AB Ortak Ulaştırma Politikasına Uyumu

AB Komisyonu'nun hazırladığı 2018 yılı Türkiye İlerleme Raporu'na göre 14. Müzakere faslı olan Taşımacılık Politikasında şu detaylara yer verilmiştir (T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, 2018, s. 76):

- Karayolu güvenliğinin sağlanması için karayolu kullanıcılarının eğitim, öğretim, uygulama ve davranış konularında iyileştirmeye gidilmesi ile Vizyon Sıfır Stratejisinde yer alan güvenli sistem yaklaşımının benimsenmesi,
- Demiryolu ağının serbestleştirilmesine yönelik her türlü çalışmanın yapılması ve koşulların sağlanması,
- Havacılık sektörü başta olmak üzere bütün ulaştırma türlerinde AB müktesebatına uygun olarak yolcu haklarına yönelik adımların atılması ve akıllı ulaşım sistemlerinin entegre edilmesi gerekmektedir.

Rapordaki bu detayların yanında genel taşımacılık müktesebatı, karayolu, demiryolu, denizyolu ve havayolu taşımacılığı, iç su yolu taşımacılığı ve kombine taşımacılık alanlarına da şu şeklide yer verilmiştir (T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, 2018, s. 76):

Genel taşımacılık müktesebatı ile ilgili olarak, kabul edilen “Türkiye 2017-2021 Stratejik Planı” ile birlikte sürdürülebilir kentsel hareketlilik ve iklim değişikliği konularında yeterli gelişme gösterilmediği ve AB önceliklerinin dikkate alınmadığı ifade edilmiştir. Bütün ulaştırma türlerini kapsayan bu ulaştırma ana planına göre demiryolu ve sivil havacılık başta olmak üzere bütün ulaştırma türlerinde idari kapasitenin yetersiz olduğu vurgulanmıştır.

Karayolu taşımacılığında genel olarak AB müktesebatı ile uyumluluk görülmektedir. Özellikle yol kenarı denetiminin titizlikle uygulandığı yer almaktadır. Fakat kargo güvenliğine dair mevzuat ve yönetmeliklerin güncellenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Karayollarında güvenliğin sağlanması adına “Vizyon Sıfır Stratejisi’nin” uygulanması ve Ulaşımında Temiz Enerji paketinin akıllı ulaşım sistemleri ile geliştirilmesine yönelik konularda ilerleme kaydedilemediği görülmüştür.

Demiryolu taşımacılığı sektör çalışanlarının görev ve sorumluluklarının açık bir şekilde belirlenmesinin sağlanmasına yönelik gelişmeler mevcut iken ilgili alanlarda yeterli uyumun söz konusu olmadığı anlaşılmakta olup daha fazla uyum sağlanması gerektiği ifade edilmiştir:

Denizyolu taşımacılığı; Tekirdağ ve Antalya başta olmak üzere, acil müdahale merkezlerinin özellikle petrol sızıntısı müdahale ekipmanlarının tedariki konusunda eksiklikleri devam etmektedir. Bu alanda müdahale kapasitesinin artırılarak güçlendirilmesi çalışmalarına devam edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Türkiye’nin 2017 yılında Denizcilik Çalışma Sözleşmesi’ni onaylamasına rağmen Uluslararası Denizcilik Örgütü’nün temel sözleşmelerine henüz taraf olmaması ve Paris Mutabakat Zaptı’nı imzalamaması uluslararası standartlara ve AB uyum sürecine olumsuz etki etmektedir. Bu nedenlerden dolayı denizcilik sektörüne dair kurumsal ve teknik kapasitelerinin yasal ve teknolojik çerçevede artırılarak sahil devletlerinin uyguladığı Gemi Trafik İzleme ve Bilgi Sisteminin bir parçası olunması gerektiğinin altı çizilmektedir.

Havacılık alanında, 2016 yılından itibaren AB ve Türkiye arasında havacılık sektöründe güvenlik, rekabet, ticaret, çevre ve hava trafik yönetimi gibi konularda iş birliği ve uyum söz konusu olmaktadır. Fakat Türkiye’nin Avrupa Havacılık Emniyeti Ajansına (EASA) üyelik başvurusunun AB müktesebatına uyumlu hale gelebilmesi için bazı engellerin kalkması gerektiğine karar verilmiştir. Bunların başında havacılık emniyeti hususunda uçuş personeli ve hava operasyonlarında önemli bir gelişme kaydedilememesi, EASA ile Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü arasında yenileme müzakerelerinin yapılmaması, hava trafik yönetiminin emniyet denetimini tam olarak sağlayamaması, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile hava trafik kontrol merkezleri arasında iletişimin yetersiz olması gelmektedir. Bu sebeplerden dolayı, başta hava trafik yönetimi olmak üzere, havacılık müktesebatının diğer alanlarında da Türkiye’nin ilerleme kaydetmesi gerektiği söylenmektedir.

2018 yılına ait AB ilerleme raporu genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye’de karayolu taşımacılığında kaydedilen uyum tatmin edici bulunurken diğer ulaştırma alt sistemlerinde AB ulaştırma müktesebatına uyum ve uygulamada etkinliği noktalarında önemli sorunlar olduğu vurgulanmıştır. Tüm bu taşımacılık türlerinde meydana gelen gelişmeler, ne kadar AB uyum sürecine uygun adımlar atılarak hayata geçirilse de Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile ilgisi olan veya GKRY’de bulunan bir limandan hareket eden gemi ve uçaklara yönelik kısıtlamaları yürürlükte kaldığı sürece, siyasi açıdan Türkiye bu fasıla ilişkin AB müktesebatına resmi olarak tam uyum sağlamış sayılmayacağı görülmektedir.

Sonuç

AB ülkelerinin ulaştırma alanındaki ortak politikası, genel anlamda rekabet gücü yüksek, güvenli, etkin, kullanıcı ve çevre dostu, can ve mal güvenliğinin olabildiğince sağlandığı, taşımacılık faaliyetleri standartlarının yükseltildiği, sürdürülebilir bir sektör olmayı hedeflemektedir. AB ülkelerinin ulaştırma sektöründe attığı adımlar ve izlediği politikalar, söz konusu hedeflere ulaşma konusunda ciddi ilerlemeler kaydetmelerini sağlamıştır.

Hem Türkiye hem de AB ülkelerinin 2000’li yıllara ait ulaştırma sektörü verileri ele alındığında, yurtiçi yük ve yolcu taşımalarında karayolu ulaşımının ön safhada olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, ulaştırma politikaları içerisinde önemli bir yere sahip olan ve önemli bir çevresel sorun olan karbon salınımında da karayolu taşıtları en yüksek paya sahiptir. Ulaşımın çevresel hedeflere ulaşılması noktasında en önemli ulaşım modu şüphesiz karayolu taşımacılığı olacaktır. Dış ticarete ise hem AB’de hem de Türkiye’de denizyolu ulaşımı en büyük paya sahiptir. Bu da diğer ülkelerle benzerlik göstermektedir. AB, ulaştırma politikalarının öngördüğü hedeflere ulaşabilmek konusunda gerekli çabayı göstermek ve gerekli tedbirleri almada istikrarlı bir yol izlerken; Türkiye’nin ise gelecekte denizyolu taşımacılığında dış ticarete öncü bir rol almak ve bu sektörde gelişmiş dünya ülkeleri ile rekabet edebilmesi için yasal ve teknolojik düzenlemelerin de yapılması gerektiği görülmektedir.

Avrupa Komisyonu’nun 2018 yılında yayımladığı AB İlerleme Raporuna göre Türkiye’de, taşımacılık politikasının yer aldığı 14. fasıl incelendiğinde, taşımacılık politikası alanında kısmen hazırlıklı olsa da demiryolu, denizyolu ve havayolu taşımacılığında AB müktesebatına uyum konusunda gerekli adımların atılarak harekete geçilmesi gerektiği belirtilmiştir. Dolayısıyla raporda belirtilen bütün ulaşım sistemlerinde, gerekli teknolojik ve yasal entegrasyon çalışmalarının daha da hızlanması Türkiye’nin yararına olacaktır.

Özellikle AB ortak ulaştırma politikasının nihai hedefleri olan güvenli taşımacılık, sektör çalışanlarının çalışma ortam ve şartlarının iyileştirilmesi, taşıma modlarında yeterli çeşitliliğinin sağlanması ve çevreci tedbirlerin alınması gibi konularda AB müktesebatına uyum sağlanması, Türkiye’de ulaştırma sektörünün gelişimi konusunda yarar sağlayacaktır. Böylece ulaştırma sektörünün rekabetçi kılınması, çevre kirliliğinin azaltılarak kontrol altında tutulması, daha uygun fiyata kaliteli hizmetin verilmesi, ekonomik getirilerin artması, trafik kazalarında gerçekleşen ölüm oranlarının azalması ve ülke vatandaşlarının yaşam standardını arttıracak beklenmektedir. Bu bakımdan Türkiye ulaştırma sektörünün arzulanan seviyeye ulaşabilmesi için, nitelikli iş gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca ulaştırma alanına bütçeden ayrılan yatırım payının artırılması ve bu bağlamda altyapı sistemlerinin yenilenmesi önem arz etmektedir. Böylece yasal ve teknolojik düzenlemelerin hızlandırılması ile AB standartlarına uygun ulaşım sektörüne sahip olunacaktır. Bununla birlikte, AB ortak ulaştırma politikasında problem olarak görülen petrol bağımlılığı, trafik yoğunluğu ve bölgesel altyapıda gelişmişlik farklılıklarının olması gibi konular, Türkiye için de sorun olarak görülmektedir. Türkiye ulaştırma sektöründeki sorunların, AB’de hayata geçirilen çözüm önerileri referans alınarak

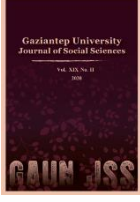
çerçeve belgeler ve politikalar ışığında çözüm yollarının üretilmesi, Türkiye'nin dış ticaret hacmini ve global çapta rekabet edebilme gücünü artıracakları öngörülmektedir.

Kaynakça

- Avcı, S. (2005). Ulaşım coğrafya açısından Türkiye'nin ulaşım politikaları ve coğrafi sonuçları. *Ulusal Coğrafya Kongresi 2005 Bildiriler Kitabı*, 87-96.
- Bakırcı, M. (2012). Ulaşım coğrafyası açısından Türkiye'de havayolu ulaşımının tarihsel gelişimi ve mevcut durumu. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 25, 340-377.
- Bayraktutan, Y. ve Özbilgin, M. (2015). Uluslararası ve Yurtiçi Ticarete Taşıma Türlerinin Payı: Bir Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) Uygulaması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2) , 405-436.
- Çekerol, G. ve Nalçakan, M. (2011). Lojistik sektörü içerisinde Türkiye demiryolu yurtiçi yük taşıma talebinin ridge regresyonla analizi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 31(2), 321-344.
- Çelik, C. (2007). *AB ulaştırma politikasına uyum sürecinde Türkiye'de kara ulaşımı trafik güvenliği*. Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DTP). (1963). *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963- 1967*, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DTP). (1968). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DTP). (1973). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977*, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DTP). (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DTP). (1984). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DTP). (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994*, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DTP). (1995). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000*, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DTP). (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, Ankara.
- Emekli, M. A. (2007). *Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde Türkiye ulaştırma politikaları ve taşımacılık sektörü analizi*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Eurostat, (2020a). *Length of other roads by category of roads*. Erişim Tarihi: 15.02.2020. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=road_if_roadsc&lang=en.
- Eurostat, (2020b). *Modal split of freight transport*. Erişim Tarihi: 15.02.2020. https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=t2020_rk320&language=en.
- Eurostat, (2020c). *People killed in road accidents*. Erişim Tarihi: 15.02.2020. https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=sdg_11_40_.

- Eurostat, (2020d). *Passenger cars per 1000 inhabitants*. Erişim Tarihi: 15.02.2020. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=road_eqs_carhab&lang=en.
- Eurostat, (2020e). *Total length of railway lines*. Erişim Tarihi: 15.02.2020. <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=ttr00003>.
- Eurostat, (2020f). *Rail transport of passengers*. Erişim Tarihi: 15.02.2020. <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=ttr00015>.
- Eurostat, (2020g). *Modal split of passenger transport*. Erişim Tarihi: 15.02.2020. https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=t2020_rk310.
- Eurostat, (2020h). *Modal split of freight transport*. Erişim Tarihi: 15.02.2020. https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=t2020_rk320&language=en.
- Eurostat, (2020i). *Gross weight of goods handled in all ports by direction*. Erişim Tarihi: 15.02.2020. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=mar_go_aa&lang=en.
- Eurostat, (2020j). *Air transport of passengers*. Erişim Tarihi: 15.02.2020. <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=ttr00012>.
- Eurostat, (2020k). *Commercial aircraft fleet by type of aircraft*. Erişim Tarihi: 15.02.2020. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=avia_eq_arc_typ&lang=en.
- İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV). (2003). *Avrupa Birliği'nin Ulaştırma Politikası*. AB Politika Ser. No:14, İstanbul.
- İncekara, B. (2016). *Türkiye'de ulaştırma sektörünün ekonomik analizi*. LAP Lambert Academic Publishing.
- Köser, Y. (2011). *Avrupa Birliği uyum sürecinde karşılaştırmalı olarak Türkiye lojistik sektörünün incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. T.C. İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul.
- Kurt, C. (2010). *Türkiye'de ulaştırma sektörü içerisinde lojistiğin yeri ve önemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kuşçu, S. (2011). Avrupa Birliği ulaştırma politikası ve Türkiye'ye yansımaları. *Akademik Bakış Dergisi*, 5(9), 77-91.
- Kuşçu, S. (2012). Avrupa Birliği, Avrasya ulaştırma politikaları ve bölge ekonomilerine muhtemel yansımaları. *International Conference On Eurasian Economies*, 452-459.
- Saatçioğlu, C. (2016). *Ulaştırma ekonomisi: sistemler-politikalar-uygulamalar*. Sümer: İstanbul.
- Saatçioğlu, C. ve Çelikok, K. (2017). Avrupa Birliği ortak ulaştırma politikası çerçevesinde Türkiye'de uygulanan ulaştırma politikalarının değerlendirilmesi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 80-90.
- Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü. (2020). *Havayolu uçak filosu istatistikleri*. Erişim Tarihi: 15.02.2020. <http://web.shgm.gov.tr/tr/kurumsal/4547-istatistikler>.

- T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, (2018). *Türkiye düzenli ilerleme raporu 2016*. Erişim Tarihi: 15.02.2020. https://www.ab.gov.tr/siteimages/pub/komisyon_ulke_raporlari/2018_turkiye_raporu_tr.pdf.
- T.C. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı (BİB). Karayolları Genel Müdürlüğü. (2007). *Stratejik Plan 2007-2011*, KGM Yayını, Ankara. Erişim Tarihi: 15.02.2020. [https://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionDocuments/KGMdocuments/Kurumsal/StratejikPlan/strateji\(2007-2011\).pdf](https://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionDocuments/KGMdocuments/Kurumsal/StratejikPlan/strateji(2007-2011).pdf).
- T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı (UHDB). (2016). *İstatistiklerle ulaştırma denizcilik ve haberleşme 2003UHDB-2014*. Erişim Tarihi: 15.02.2020. <https://www.utikad.org.tr/images/BilgiBankasi/istatistiklerleulastirmadenizcilikvehaberlesme20032014-6245.pdf>.
- T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı (UHDB). (2017). *Ulaşan ve erişen Türkiye*. Erişim Tarihi: 15.02.2020. <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/bakanlik-raporlari/ulasan-ve-erisen-turkiye-2017.pdf>.
- T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı (UHDB). (2019). *Ulaşan ve erişen Türkiye*. Erişim Tarihi: 15.02.2020. <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/bakanlik-yayinlari/ulasan-ve-erisen-turkiye-2019.pdf>.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (TCKB). (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*, Ankara.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (TCKB). (2013). *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018*, Ankara.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (TCKB). (2017). *Orta Vadeli Program (2017-2019)*, Ankara.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (1999). *Ekonomik Coğrafya*. Çantay Kitabevi: İstanbul.
- Tümertekin, E. (1965). Münakale coğrafyası hakkında. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Ens. Dergisi*, 15. İstanbul.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

The Impact of Economic, Social And Political Globalization On Economic Growth: Evidence From BRICS-T Countries

Ekonomik, Sosyal ve Politik Küreselleşmenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: BRICS-T Ülkeleri İçin Bulgular

Murat TEKBAŞ^{a*}

^a Öğr.Gör.Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Bayat MYO Dış Ticaret Bölümü, Afyon/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-2589-2482

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 17 Eylül 2020

Kabul tarihi: 11 Ocak 2021

Anahtar Kelimeler:

Ekonomik küreselleşme,
Sosyal ve Politik küreselleşme,
Ekonomik Büyüme

ARTICLE INFO

Article History:

Received September 17, 2020

Accepted January 11, 2021

Keywords:

Economic Globalization,
Social and Political Globalization,
Economic Growth

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, BRICS-T ülkelerinde ekonomik büyüme ile ekonomik, sosyal ve politik küreselleşmenin uzun dönemli ilişkisini 1990-2014 yıllarını kapsayan dönem için panel veri analizi yöntemlerini kullanarak analiz etmektir. Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna dayalı olarak kurulan modelin ampirik sonuçlarına göre, sermaye birikiminin ve ekonomik, sosyal, politik küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkili olduğu görülmektedir. Dumitrescu-Hurlin Panel Granger Nedensellik testi sonuçları ise sermaye birikimi ve politik küreselleşme ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca ekonomik ve sosyal küreselleşmeden ekonomik büyüme doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu doğrultuda BRICS-T ülkelerinin ekonomik, sosyal ve politik küreselleşme seviyelerini artırmaları ekonomik büyüme performansları üzerinde olumlu etki oluşturabileceği değerlendirilmektedir.

ABSTRACT

The main purpose of this study is to analyze the long-term relationship between economic growth and economic, social and political globalization in BRICS-T countries by using panel data analysis methods for the period covering the period 1990-2014. According to the empirical results of the model based on the Cobb-Douglas production function, it is seen that capital accumulation and economic, social and political globalization have a positive effect on economic growth. Dumitrescu-Hurlin Panel Granger Causality test results show that there is a bidirectional causality relationship between capital accumulation and political globalization and economic growth. In addition, a one-way causality relationship from economic and social globalization to economic growth has been determined. Accordingly, it is considered that the BRICS-T countries' increasing their economic, social and political globalization levels may have a positive effect on their economic growth performances.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: mtekbas@aku.edu.tr

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Küreselleşme ülkeler ve topluluklar arasındaki ilişkiyi yeniden şekillendiren dinamik bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Küreselleşmenin ekonomik, sosyal ve politik açıdan etkili olduğu ve bu etkinin zamanla arttığı görülmektedir. Ekonomik küreselleşme kapsamında ilk olarak ülkeler arasındaki ticarete engel olan tarife, kota, gümrük vergisi, ithalat yasakları gibi uygulamaların en aza indirilerek ticari küreselleşme gerçekleştirilmektedir. İkinci olarak çok uluslu şirketler sayesinde üretimin farklı ülkelerde yapılması ve yönetim, pazarlama vb. faaliyetlerin küresel ölçekte gerçekleştirilmesi üretimin küreselleşmesi olarak kabul edilmektedir. Üçüncü olarak ise finansal kaynaklara sahip olan ülkelerin ellerindeki fazla fonları, fon eksikliği olan ülkelere aktarmasıyla finansal küreselleşme hareketlerinin oluştuğu görülmektedir. Sosyal küreselleşme ile toplumların etkileşimini artıran internet, iletişim, medya unsurlarının arttığı ve buna bağlı olarak küresel anlamda toplumların ortak kültür, ortak tüketim alışkanlıklarına sahip olmaya başladığı yeni bir toplumsal yapı oluşmaktadır. Diğer bir küreselleşme boyutu olan politik küreselleşme ise, ülkelerin siyasi olarak ilişkilerin artırıldığı ikili ya da çoklu anlaşmalar, uluslararası kuruluşlara üyelikler, uluslararası kuruluşlar altında birlikte hareket edilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Bu anlamda küreselleşmenin ülke, toplum ve birey açısından çok yönlü bir etki alanı sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Küreselleşme konusunda gelişmiş ülkelerin sahip oldukları üretim teknolojisi, finansal kaynaklar, yetişmiş insan kaynakları vb. gibi faktörler açısından daha avantajlı olduğu kabul edilmekle birlikte son yıllarda gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümelerinde de etkili olduğu görülmektedir. 2001 yılında Goldman-Sachs için Jim O'Neill tarafından hazırlanan raporda dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler ele alınmış ve BRICS ülkelerinin gelecek yıllarda dünya ekonomisinde önemli bir yere sahip olacağı belirtilmiştir. Buradan hareketle çalışmamız BRICS ülkeleri ve son yıllarda bu ülkelere yakın bir gelişme sağlayan Türkiye'yi kapsamaktadır. Çalışmada 1990 – 2014 yılları arasındaki dönem için BRICS-T ülkelerinde ekonomik, sosyal ve politik küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel veri analiz yöntemleriyle araştırılmıştır. Söz konusu ülkelerin gelişiminde çok sayıda faktörün etkili olmasının yanında BRICS-T ülkelerinin sahip oldukları nüfus açısından sosyal küreselleşme, elde edilen ekonomik başarılar açısından ekonomik küreselleşme, uluslararası birlikteliklerde yer alma açısından politik küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelenmesinin önemli olduğu değerlendirilmektedir. Bu kapsamda uygulanan FMOLS katsayı tahmincisi sonucunda elde edilen bulgular BRICS-T ülkelerinde ekonomik, sosyal ve politik küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca elde edilen sonuçlar sosyal küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerinde en yüksek etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Çalışmada ayrıca küreselleşme boyutlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi FMOLS katsayı tahmin yöntemiyle 3 farklı model ile ülkeler için ayrı ayrı araştırılmıştır. Bulgular model I için kişi başına düşen sermaye ve ekonomik küreselleşmenin Brezilya, Rusya ve Güney Afrika'da pozitif etkili olduğu, Türkiye, Hindistan ve Çin'de ise istatistiki olarak anlamlı bir etki olmadığını göstermektedir. Bunun Hindistan ve Çin'de uygulanan ticaret engelleri, kota, gümrük vergiler ve ithalat yasakları gibi devlet politikalarından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Model II için Türkiye, Brezilya, Güney Afrika ve Rusya'da sosyal küreselleşmenin pozitif etkili olduğu sonuçları elde edilmiştir. Çin ve Hindistan da ise sonuçların istatistiki olarak anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak Model III sonuçlarında ise politik küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerinde en yüksek etkiye sahip olduğu ülkenin Brezilya ve Türkiye olduğu görülmektedir. Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkinin incelendiği Dumitrescu-Hurlin panel granger nedensellik testi sonuçlarında ise ekonomik ve sosyal küreselleşmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik olduğu, politik küreselleşme ile ekonomik büyüme arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Analizler sonucunda ülkeler için elde edilen sonuçlar kapsamında Brezilya'nın küreselleşmeden pozitif etkilendiği görülmekle birlikte ülke içerisindeki olayların bu olumlu durum üzerinde etkili olabileceği değerlendirilmektedir. Brezilya'nın küreselleşme politikalarını hayata geçirebilmesi için öncelikle siyasi istikrarı sağlaması gerekli olduğu düşünülmektedir. Siyasi istikrar ve güçlü yönetimle öncelikle ülkenin uluslararası birlikteliğin sağlanabilmesi için ihtiyaç duyacağı havalimanı, liman ve otoyol yatırımlarının yapılması gerekmektedir. Yapılan altyapı yatırımlarından sonra yeni teşvik programları hayata geçirilmeli bunun sonucunda bölgesel gelişmişlik düzeyinin azaltılarak üretimin tüm ülkede yaygınlaşması sağlanmalıdır. Sonuçlar Rusya açısından değerlendirildiğinde, ülkenin sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarının, ihracatında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu durum doğal kaynaklara sahip olmayan ülkelerin kendisi ile ticaret yapmasına ve ekonomik küreselleşmenin artmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla Rusya, genel olarak küreselleşmeden olumlu etkilenen, bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak büyümedeki olumlu durum devam ederken değerlendirilmesi gereken husus ekonomik büyümenin petrol ve doğalgaz fiyat artışları temelinde gerçekleştiğidir. Buradan hareketle Rusya'nın üretim konusunda sektörel olarak zenginleşmeye, üretilen mal ve hizmetlerde ise çeşitlendirmeye, ülkede girişimci iklimi oluşturma yönünde çaba göstermesi gerekmektedir. Son yıllarda ekonomik açıdan önemli başarılar elde eden Çin ve Hindistan'ın küreselleşmeden beklenen ölçüde yarar sağlamadıkları görülmektedir. Bu durumun oluşmasının nedeni küreselleşme göstergesi olarak çalışmada kullanılan KOF endeksinin, ticari açıklık, finansal gelişmişlik, ithalat ve ihracat gibi küreselleşme göstergelerinden farklı olarak ekonomik faaliyetleri bir bütün olarak değerlendirmesidir. KOF küreselleşme endeksi kapsamında dış ticaret, doğrudan yabancı yatırım, portföy yatırımları ve yabancılara gelir ödemeleri mevcut akımlar olarak değerlendirilirken, gizli ithalat engelleri, ortalama gümrük tarifeleri, uluslararası ticaret vergileri ve sermaye hesabı kısıtlamaları gibi unsurlar kısıtlamalar olarak toplu bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Buradan hareketle Çin ve Hindistan'ın ihracat ve ülkeye yabancı sermaye çekilmesinde yakaladığı başarı karşısında uyguladıkları gümrük tarifeleri ve vergiler küreselleşme endeksinde olumsuz etkiye neden olmaktadır. Çin ve Hindistan'ın ihracatta elde ettikleri başarıya rağmen ekonomik ve kurumsal yapılarının yeterince geliştirilmemesi nedeniyle genel olarak küreselleşmeden istenilen faydayı sağlayamamaktadırlar. Afrika kıtasında en önemli ülkelerden biri olan Güney Afrika, uzun süre yaşanan ırk ayrımına dayalı uygulamaların son bulmasıyla ekonomik, sosyal ve politik açıdan önemli başarılar elde etmektedir. Ülke, uluslararası ve bölgesel birliktelikler kurarak etki alanını genişletip dış ticaretini artırmayı amaçlamaktadır. Ülkenin küreselleşme sürecinde kambiyo rejiminde yaşanan değişim ekonomik anlamda uygulanan liberal politikaların gerisinde kalmış, ülkede halen döviz girişi ve çıkışlarına yönelik mevzuatlar tam serbest hale gelmemiştir. Turizm sektörünün de son yıllarda ülkenin milli gelirinde ortalama % 8-10 oranlarında paya sahip olduğu görülmektedir. Turizm sektörünün ülkenin sosyal küreselleşme ve istihdam sağlama açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Güney Afrika'nın küreselleşmeden pozitif etkilendiği görülmekte olup, bu durumun daha iyi noktaya gelebilmesi için gelişmişlik seviyesinin tüm ülkeye yayılması, kambiyo rejiminde serbestleşmenin sağlanması önemli görülmektedir. BRICS ülkeleriyle birlikte son yıllarda dünya ekonomisinde dikkat çeken Türkiye, genel olarak küreselleşmeden olumlu etkilenen bir ülke olmasına karşılık, ekonomik küreselleşmeden beklenen etki incelenen dönem kapsamında görülmemektedir. Bu durumun önemli bir nedeni Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu finansal kaynakların portföy yatırımı olarak gerçekleşmesidir. Ülke içinde ya da dünyada yaşanan gelişmeler neticesinde portföy yatırımlarında yaşanan hareketliliğin olumsuz etkiler oluşturduğu değerlendirilmektedir. Politika yapıcılarının doğrudan yabancı yatırımların artırılması amacıyla teşvik politikaları geliştirmesi önemli görülmektedir. Elde edilen sonuçlar ülkenin ekonomik büyümesine katkı sağlayacak en önemli küreselleşme boyutunun politik küreselleşme olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda 2002 yılından itibaren Avrupa Birliği ile ilişkilerin artması ve yeni bölgesel birliktelikler oluşturulması politik yönden ülkenin etki alanını genişleteceğini göstermektedir.

Introduction

Globalization can be explained by two general definitions within the context of processes and structures that indicate relationships in a global sense. The first of these definitions is process globalization and it is explained that as a result of new developments in the fields of communication, transportation, technology and science, international, economic, commercial, financial and accelerating social relations it spread all over the world and thus the whole humanity is aware of each other faster and more affected by each other. The second is structural globalization, and it is defined as the global convergence that occurs as a result of the impact of these processes on the borders, politics, socio-cultural structures, legal processes and economic conditions of nation-states (Gözen, 2004, p. 14). In the process of global convergence, it is seen that globalization takes place in three dimensions and it is accepted that the systems formed on these dimensions together form the global system. Although it is not possible to distinguish these dimensions from each other with definite lines, they are evaluated separately in the general framework.

The first of the globalization dimensions constituting the global system is economic globalization (hereafter EG). The sub-factors that enable EG are realized in three different ways. The first sub-factor that provides EG is the globalization of trade. The globalization of trade, is to ensure that international trade is conducted freely within the framework of certain rules by abolishing protective measures such as tariffs, quotas, customs duties and import bans. With the globalization of production, which is the second sub-factor, mobility of production sub-factors is ensured and countries aim to produce more, more-cheaper and more profitable production. Multinational companies have been the ones that have led the globalization of production worldwide. Although multinational companies still have an important place in the world economy, they act as global companies by organizing their production, marketing and management in different countries. The third sub-factor that enables EG is the transfer of portfolio investments to the countries in need by the financially rich countries in the form of foreign direct investments. The applications made within the scope of these three sub-factors enable EG by providing trade, production and financial resources to move globally (Doğan, 2017, p. 22).

The second sub-factor that constitutes globalization is social globalization (hereafter SG) based on socio-cultural interaction of societies with each other. SG aims to unite societies around a common global culture without leaving their own cultures. In this sense, the interaction between societies has increased with the increasing communication opportunities as a result of technological developments. In addition, the widespread use of the Internet and international media elements has brought cultural rapprochement to higher levels. In this direction, a global social structure has been established in which countries have eliminated their differences in many subjects such as common language, common culture and common consumption habits (Dreher, 2006, p. 1093).

The third of the sub-elements of globalization is political globalization (hereafter PG) where political unity is aimed. PG is the practice of increasing the relations of countries with each other and acting in the framework of transnational organizations, establishments and unity in the international arena. With PG, it is aimed for countries to act together politically and benefit from each other mutually (Tekbaş, 2019, p. 136).

The effect of globalization on the economic growth of countries, in which we evaluate different dimensions, has been the subject of many studies in the economic literature after the 90s. Although it is seen that studies generally focus on developed countries that adapt to globalization more quickly, it is seen that the effect of globalization on developing country economies has been investigated since the 2000s. BRICS-T countries cover 65% of the world

population, which is 7.6 billion people (Word Bank). In addition, the 20% share of BRICS-T countries in world trade, which was approximately \$ 19 trillion in 2019, shows that these countries are important countries for the world economy (WTO). due to significant population owned in China and India have the highest production facility, South Africa, Russia and Brazil's plenty to have natural resources, resources owned by Russia and Brazil, engineering and balancing with advanced human resources from scientific maintenance, Turkey 's geopolitical position and logistical facilities show the development potential of these countries (Güney, 2017) It is evaluated that BRICS-T countries, which are more globalized compared to developed countries, can increase their production levels by using their production factors effectively and efficiently, and they can be successful globally thanks to globalization. In this direction, it is thought that examining the effect of economic, social and political globalization levels of BRICS-T countries, which have been developing economically since the 2000s, on economic growth can be a guide for countries to achieve their economic growth targets.

It is seen that EG, SG and PG levels of BRICS-T countries increased between 1970 and 2014 and economic growth increased significantly. However, there are different factors that affect the economic growth provided by countries along with globalization (Güney, 2017, p. 26). In this direction, the effect of economic, SG and PG on the economic growth of the countries will be examined in the period between 1990 and 2014, when common data of BRICS-T countries are available. The first part of the study, which is an introduction, will provide general information on EG, SG and PG. In the second part of the study, literature section will give brief information about the studies and results of globalization and economic growth. In the third section, data, model and methodology will be explained. In the fourth section, the stationarity of the series will be examined using panel unit root tests. After determining the stationarity of the series, the cointegration relationship between the variables will be investigated by Pedroni (1999-2004) and Kao (1999) cointegration tests. The direction and coefficient of the cointegration relationship between the variables will be analyzed with the FMOLS (2000) method. In addition, the causality relationship between the variables will be examined by panel causality test. In the last section, the results obtained will be evaluated and suggestions will be made about the policies that should be implemented.

Literature review

When the existence literature is reviewed, it is observed that there are many studies on the subject of globalization and economic growth. The variables used as indicators of globalization vary in the studies. In the studies, it is seen that the countries that are included in the globalization process are predominantly late, and the study periods cover the period between 1960 and 2016. In Table 1, brief information is given about the studies using trade openness, openness, financial development, import, export, foreign direct investment and economic freedom as indicators of globalization.

In Table 1, Yaprakli (2007), Kiran and Gumus (2011), Manva and Wijeweera (2016) and Kartal and Acaroglu (2017) used trade openness and financial development as an indicator of globalization and they concluded that there is a positive connection between trade openness and economic activities. Ali and Imai (2015) and Gövdere and Can (2016) used the openness variable and found that openness increases economic growth. Kiran and Gümüş (2011) and Ali and Imai (2015) conducted studies using the financial development variable and concluded that financial development positively affected economic growth. . In the study conducted by Afzal (2007) and Gövdere and Can (2016), it was observed that there was no significant relationship between financial development and economic growth. Neto and Viega (2013) concluded that foreign direct investment affected economic growth positively. In the study of Güney (2017), which used the variable of economic freedom as an indicator of globalization, it was found that economic freedom increased economic growth.

Table 1: Globalization and Economic Growth Literature (Other Indicators)

Study	Term and Sample	Method	Result						
			TO	OP	FD	IM	EX	FDI	EF
Afzal (2007)	1960-2006 Pakistan	VECM	∅		∅				
Yapraklı (2007)	1990-2006 Turkey	Johansen Cointegration and Granger Causality. Test	+		-				
Kıran and Güriş (2011)	1992-2006 Turkey	ARDL and Toda- Yamamoto Causality.Test	+		+				
Türedi and Berber (2010)	1970-2007 Turkey	Johansen Cointegration and VAR Causality. Analysis	↔		↔				
Neto and Veiga (2013)	1970-2009 139 Countries	EKK-GMM							+
Ali and Imai (2015)	1970-2009 41 Countries	GMM		+	+				
Topallı (2015)	1982-201 BRICS-Turkey	CADF Test, Emirmahmutoğlu and Köse Causality Test	↔						
Ümit (2016)	1989-2014 Turkey	ARDL, Toda- Yamamoto Causality.Test	-		+				
Manwa and Wijeweera (2016)	1980-2011 Botswana, Lesotho, Namibia, South Africa and Swaziland	ARDL	+						
Gövdere and Can (2016)	1970-2011 Turkey	ARDL		+	∅	+	+		∅
Örgün and Pala (2017)	1996-2013 28 EU Countries	Panel VECM and Granger Causality.Test		↔					↔
Alvarado, Iniguez and Ponce (2017)	1980-2015 19 Latin American Countries	Panel Rassal Random Effects							+
Kartal and Acaroğlu (2017)	1961-2013 Turkey	EKK and Granger Causality. Test	+						
Güney (2017)	1990-2014 Turkey-BRICS	GEKK							+
Özcan et al. (2018)	1992-2015 18 Emerging Economy	Emirmahmutoğlu- Köse -Konya Causality test	→						
Eren and Ergin-Ünal (2019)	1960-2016 Turkey	Toda-Yamamoto Causality Test	↔						

TO :Trade Openness, OP: Openness, FD: Financial Development, IM: Import, EX: Export, FDI: Foreign Direct Investment, EF: Economic freedom,(∅ : Insignificant effect, +: Positive effect, - : Negative effect, ↔ : Two-Way Relationship, →: One-way relationship).

The KOF globalization index, which was first used by Axel Dreher (2006), evaluates the globalization level of countries with a holistic approach and evaluates globalization

economically, socially and politically. Continuous updating of the index and its economic, social and political inclusion are seen as useful aspects for evaluating globalization. Starting from 2006, this index has been used as an indicator of globalization in many studies. The studies using the KOF index evaluate the globalization-economic growth nexus, as well as the globalization-many economic factors nexus. In addition, the effects of EG, SG and PG, the sub-dimensions of globalization, on economic growth can be examined separately. A summary of the studies examining the connection between the sub-dimensions of globalization and economic growth is presented in Table 2.

Table 2: Globalization and Economic Growth Literature (KOF Index)

Study	Term and Sample	Method	Result			
			<i>G</i>	<i>EG</i>	<i>SG</i>	<i>PG</i>
Dreher (2006)	1970-200 123 Countries	EKK-GMM	+			
Chang and Lee (2010)	1970-2006 23 OECD Countries	FMOLS, VECM		↔	↔	↔
Chang and Lee (2011)	1990-2016 10 Former Communist countries and 18 OECD Countries	FMOLS, DOLS	+			
Sakyi (2011)	1980-2005 31 African Countries	FMOLS, DOLS	+			
Rao and Vadlamanti (2011)	1970-2005 21 Low Income African Countries	EKK-GMM	+			
Villaverde and Maza (2011)	1970-2005 101 Countries	GMM – EKK	+	+	+	+
Mutascu and Anne-Marie (2011)	1972-2006 Romania	VAR analysis	+			
Osterloh (2012)	197-2004 23 OECD Countries	EKK-GMM	∅	+		
Chang et al. (2013)	1990-2009 Azerbaijan, Armenia, Georgia, Turkey and Russia	EKK-GMM		+	+	+
Kılıç (2015)	1980-2011 74 Developing Countries	EKK- Granger Causality.Test		+	-	+
Gözcü and Can (2016)	1970 – 2010 139 Countries	Granger Causality.Test		↔		
Doğan and Can (2016)	1970-2012 South Korea	Dinamic EKK	+	+	+	
Olimpia and Stela (2017)	1990-2013 Romania	EKK – Granger Causality. Test		+	-	+
Kılıçarslan and Dumrul (2018)	1980-2015 Turkey	FMOLS		+	+	-
Midiyanti and Ming-Hung (2019)	1980-2014 Indonesia	VECM	+			

G: General Globalization, EG: Economic Globalization, SG: Social Globalization, PG: Political Globalization, (∅: Insignificant effect, +: Positive Effect, -: Negative Effect, ↔: Two-Way Relationship)

In the studies using the KOF index, although different countries and groups of countries use different methods, Dreher (2006), Chang and Lee (2011), Sakyi (2011), Rao and Vadlamanti (2011), Mutascu and Anne-Marie (2011), Midiyanti and Ming-Hung (2019) concluded that general globalization rises economic growth. Villarde and Maza (2011), Chang

et al. (2013) found that EG, SG and PG positively affected economic growth. Kılıç (2015), Olimpia and Stela (2017) concluded that SG and Kılıçarslan and Dumrul (2018) concluded that PG negatively affected economic growth. In their study, Chang and Lee (2010) concluded that there is a bidirectional causal connection between EG, SG and PG and economic growth.

In most of the studies in the literature, trade openness, external openness, economic freedom, export and import variables have been used as globalization criteria. It is considered that the variables used do not measure the level of globalization comprehensively and focus on the economic dimension of globalization. The study differs from other studies in terms of using the KOF index, which comprehensively addresses the determination of the level of globalization with its economic, social and political dimensions, examines the BRICS-T countries that have an important development potential in the world economy, and evaluates the relationship between variables as a panel, as well as examining the relations between variables on a country basis.

Model

In this study, it is aimed to examine the effects of EG, SG and PG on real GDP of BRICS-T countries in the period 1990-2014. In this study, empirical models formed when transforming linear function formed on the basis of Cobb-Douglas production function are formed as follows:

$$\text{Model 1: } \ln GDP_{it} = \delta_0 + \delta_1 \ln C_{it} + \delta_2 \ln EG_{it} + u_{it} \quad (1)$$

$$\text{Model 2: } \ln GDP_{it} = \gamma_0 + \gamma_1 \ln C_{it} + \gamma_2 \ln SG_{it} + u_{it} \quad (2)$$

$$\text{Model 3: } \ln GDP_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln C_{it} + \beta_2 \ln PG_{it} + u_{it} \quad (3)$$

The labor variable (L) in the Cobb-Douglas production function was excluded from the models due to the use of per-person values. (GDP) per capita national income, (C) is per capita capital accumulation, (EG) is economic globalization, (SG) is social globalization, (PG) is political globalization and u_{it} is the term error.

Data and Methodology

Per capita income (GDP) is calculated in 2010 via the fixed US dollar. Per capita National Income data are obtained from World Bank WDI database. Capital Accumulation Per Capita (C) is the gross capital accumulation values calculated in 2010 via fixed prices. Data were obtained from World Bank WDI database. The EG KOF index consists of two sub-headings: current flows (Foreign trade, Foreign Direct Investments, Portfolio Investments, Income Payments to Foreigners) and restrictions (Hidden Import Barriers, Average Customs Tariffs, International Trade Taxes, Capital Account Restrictions). The SG index consists of a combination of three subsections.: (SG) Personal Communication Data (Telephone traffic, Transfers, International Tourism, Foreign Population, International Letter), Information Flow (Internet Usage, Television, Newspaper Sales), Cultural Proximity Data (Number of McDonald Restaurants, Number of Ikea Stores, Book Sales). The PG index consists of the number of embassies in the country, membership in international organizations, participation in the UN Security Council and international agreements. Index values are evaluated over values between 0 and 100.

In this study, firstly the panel unit root tests are used to determine the stationarity levels of the variables. Secondly, panel cointegration tests are utilized to investigate the long-run relationship between the variables. Thirdly, panel coefficient estimator test is used to determine the direction and coefficient of the cointegration relationship of the variables. Lastly, The causality correlation between the variables is investigated by Dumitrescu-Hurlin (2012) causality test.

Empirical Results

In this part of the study, the findings of the models created to analyze the impact of EG, SG and PG on economic growth in BRICS-T countries are given.

In panel data, it is important that the series be stationary as in the time series. Since the non-stationary series revealed false regression problems in the analyzes, first of all, it should be tested whether the series are stationary or not in order to obtain reliable results in panel data analysis. Levin, Lin and Chu (2002), Im, Pesaran and Shin (2003) and Breitung (2000) tests were used to test whether the variables were stationary or not. Unit root tests were applied for both level and first differences. The maximum latency lengths that resolve the autocorrelation problem between errors were determined by the Schwarz information criterion. In addition, the Newey-West bandwidth selection and the Bartlett Kernel method were used to calculate the LLC test.

Table 3: Panel Unit Root Test Results

Level	LLC		IPS		Breitung	
	t-statistic	Probability	t-statistic	Probability	t-statistic	Probability
lnGDP	-2.113**	0.017	-2.314***	0.010	1.298	0.902
lnC	-1.861**	0.031	-1.804**	0.03	-0.166	0.433
lnEG	-2.564***	0.005	-1.341**	0.089	0.201	0.579
lnSG	-6.470***	0.000	-2.026**	0.021	0.789	0.785
lnPG	-3.941***	0.000	-3.656***	0.001	1.315	0.905
Difference Values						
Δ lnGDP	-4.860***	0.000	-3.953***	0.000	-3.003***	0.001
Δ lnC	-6.653***	0.000	-4.813***	0.000	-3.806***	0.000
Δ lnEG	-6.151***	0.000	-6.799***	0.000	-4.970***	0.000
Δ lnSG	-7.711***	0.000	-5.567***	0.000	-6.979***	0.000
Δ lnPG	-9.229***	0.000	-9.987***	0.000	-2.926***	0.001

Note: Δ : It shows the first difference of the series. (***) Significant at 1% level, (**)5% significant, (*)10% significant

Table 3 shows the results of the unit root test of the level and first differences of the variables. Of the three unit root tests used to determine the stationarity of the variables, LLC and IPS unit root tests showed that the variables were stationary at the level. However, in the Breitung unit root test, the variables were unit rooted. It is aimed to determine the same level of stationarity in all unit root tests used to continue the analysis. Therefore, it is seen that the variables whose differences are taken are stationary at 1% significance level according to the panel unit root tests.

When panel LM Unit Root Test with Structural Breaks results are examined in Table 4, the H0 hypothesis, which states that the series is unit rooted, is accepted for the level values of the variables. Differences of the variables were taken due to lack of series. As a result of the

difference procedure, the hypothesis H₀, which states that the series is unit rooted, was rejected and the series were found to be stationary.

Table 4: The Results of Panel LM Unit Root Test with Structural Breaks

Countries	lnGDP	lnC	lnEG	lnSG	lnPG
Brazil	2002	2002	2000	1997	1993
Russia	1997	1999	2004	1999	1995
India	2004	2003	1994	1995	1993
China	2006	1993	2007	1997	2006
South Africa	2008	2007	1998	1994	1998
Turkey	1999	1999	1995	2004	1995

Variables	Level		Variables	Difference Values	
	LM ist	Probability		LM ist	Probability
lnGDP	0.438	0.669	Δ lnGDP	-5.313***	0.000
lnC	0.621	0.733	Δ lnC	-7.551***	0.000
lnEG	-1.032	0.151	Δ lnEG	-5.501***	0.000
lnSG	2.669	0.996	Δ lnSG	-3.673***	0.000
lnPG	-1.468	0.071	Δ lnPG	-8.461***	0.000

Note: Δ : It shows the first difference of the series. ***Significant at 1% level, **5% significant, *10% significant.

When the breakdowns in variables are evaluated separately for countries, it is considered that Brazil's financial responsibility arrangements made in 2000 may cause breakdowns in national income per capita and capital accumulation per capita. It is thought that the breakdown in EG in 2000 may be caused by the Asian crisis that occurred in 1997, the breaks in SG in 1997 and in PG in 1993 may be caused by economic and political instability for the country that started in 1991.

It is considered that the breaks in Russia's PG variable in 1995 and per capita national income variable in 1997 could be due to the failure to achieve the desired success in the process of transition from the socialist system to the liberal system and the breaks in the capital accumulation per capita and the breaks in the SG variables in 1999 may be the reflection of the Asian Crisis in 1997. When the years of India's breakdown are analyzed, it is seen that there was a break in SG variable in 1995, in EG variable in 1994 and in PG in 1993. These breaks are thought to be caused by the stability and structural policies implemented after the economic crisis in 1991. It is considered that the breaks in the national income variable per capita in 2004 and the capital accumulation per capita in 2003 may be due to the increase in foreign direct investments as a result of the regulations made after 1991 together with the import and export legislation applied since 2002. When China's Panel LM Unit Root Test with Structural Breaks results are analyzed, it is thought that the SG variable was broken in 1997 and the reason was caused by the cooperation with Russia in various fields (education, health). It is considered that the break in the PG variable in 2006 is caused by reduced pressure exerted by the USA on the country and USA's bilateral agreements with non-member countries such as EU countries. It is thought that the economic crisis in 2007 caused the break in EG in the same year. It is thought that the break in the national income variable per capita in 2006 was caused by the growth strategy implemented after 2000, and the break in the capital accumulation variable per capita in 1993 could be caused by the increase in savings in the country since 1991. The break in the SG variable in South Africa in 1994 is thought to be due to the abandonment of democratic elections and racism policies in the country. On the other hand, the breakdown in political and EG in 1998 is attributed to the policies implemented by Mandela in the second period, and the breaks in national income and capital accumulation per capita may be caused by the global crisis of 2007. When Turkey examined along with the BRICS countries, it is thought that events such as the membership of the Organization of Black Sea Economic Cooperation in 1992, the

initiation of customs union negotiations in 1993 and the economic crisis in 1994 were effective in the breakdowns in EG and PG in 1995. In addition, the Asian crisis occurred in 1997 is thought to be the source of the breakage occurred in 1999 in national income per capita in Turkey and in capital accumulation variable.

Table 5: Panel Cointegration Test Results

Pedroni Cointegration Test	Model I		Model II		Model III	
	t- statistics	Probability	t- statistics	Probability	t- statistics	Probability
Panel v-statistics	1.804**	0.035	2.036**	0.020	1.341*	0.089
Panel rho-statistics	-0.760	0.223	-0.771	0.220	-0.538	0.295
Panel PP-statistics	-1.418*	0.078	-1.203	0.114	-0.993	0.160
Panel ADF statistics	-2.106**	0.017	-2.187**	0.014	-1.664**	0.050
Group rho-statistic	0.188	0.574	0.647	0.741	0.825	0.795
Group PP statistic	-0.987**	0.016	-0.092	0.463	0.018	0.507
Group ADF statistics	-3.434***	0.000	-1.595*	0.055	-0.990	0.161

Kao Cointegration Test	Model I		Model II		Model III	
	t- statistics	Probability	t- statistics	Probability	t- statistics	Probability
Kao ADF	-3.905***	0.000	-3.804***	0.000	-3.588***	0.000

Note: *** 1%, ** 5%, * It shows a significant level of 10%.

Panel unit roots were applied to the series and the stability of the series was tested and it was observed that the series were unit rooted at the first level and they were stationary. After finding that the series were stable, the long-term cointegration relationship of the series was investigated with the panel cointegration tests. Table 5 shows the results of panel cointegration tests. Although some of the seven statistics found to be significant according to the Pedroni cointegration test showed that there was a cointegration relationship between the series, Kao cointegration test was used as an alternative to support the results. The results of the Kao cointegration test showed that there was a 1% significance level of cointegration between the variables in the long run.

After determining the long-run cointegration relationship between the variables, the FMOLS (Edited Least Squares) method developed by Pedroni was used to determine the direction and degree of the long-term relationship. FMOLS estimation results for BRICS-T countries are shown in Table 6.

Table 6: FMOLS Estimation Results for BRICS-T Countries

Variables	Model I	Model II	Model III
lnC	0.716*** [0.000]	0.676*** [0.000]	0.726*** [0.000]
lnEG	0.139*** [0.000]	-	-
lnSG	-	0.151*** [0.000]	-
lnPG	-	-	0.068*** [0.018]

Note: *** 1%, ** 5%, * It shows a significant level of 10%. Values in parentheses represent probability values.

According to panel FMOLS estimation results, it is observed that lnEG for Model I, lnSG for Model II and lnPG for Model III increase economic growth at a level of 1% significance. Although different dimensions of globalization rise economic growth, it is seen

that SG has the highest effect and PG has the lowest effect. In addition, although the coefficients are different, per capita capital accumulation (lnC) enhances economic activities in all models.

The connection between independent variables and dependent variable is calculated by FMOLS coefficient estimation method in terms of the countries.

Table 7: BRICS-T Countries FMOLS Estimated Results

Brazil	Model I	Model II	Model III
lnC	0.647*** [0.000]	0.585*** [0.000]	0.385*** [0.004]
lnEG	0.556*** [0.000]	-	-
lnSG	-	0.323*** [0.003]	-
lnPG	-	-	1.551*** [0.004]
Russia	Model I	Model II	Model III
lnC	0.678*** [0.000]	0.668*** [0.000]	0.728*** [0.000]
lnEG	0.267*** [0.000]	-	-
lnSG	-	0.365*** [0.000]	-
lnPG	-	-	0.567*** [0.031]
India	Model I	Model II	Model III
lnC	0.772*** [0.000]	0.714*** [0.000]	0.664*** [0.000]
lnEG	-0.074 [0.828]	-	-
lnSG	-	0.044 [0.415]	-
lnPG	-	-	0.647 [0.332]
China	Model I	Model II	Model III
lnC	0.087*** [0.000]	0.792*** [0.000]	0.793*** [0.000]
lnEG	0.091 [0.685]	-	-
lnSG	-	0.075 [0.231]	-
lnPG	-	-	0.172 [0.710]
South Africa	Model I	Model II	Model III
lnC	0.442*** [0.000]	0.480*** [0.000]	0.419*** [0.000]
lnEG	0.304*** [0.001]	-	-
lnSG	-	0.144** [0.030]	-
lnPG	-	-	0.100*** [0.000]
Turkey	Model I	Model II	Model III
lnC	0.636*** [0.000]	0.367*** [0.000]	0.554*** [0.000]
lnEG	0.177 [0.299]	-	-
lnSG	-	0.469*** [0.000]	-
lnPG	-	-	0.958** [0.011]

Note: *** 1%, **5%, * 10% level of significance. Values in parentheses represent probability values.

The relationship between PG and economic growth has been examined within the scope of Model III and the results are given in Table 6. In Model III, capital accumulation per capita in all countries has a positive effect on economic growth. In Brazil, Russia, South Africa and Turkey, PG is seen to have a positive effect on economic growth. PG of the countries with the highest coefficient are Brazil (1,551) and Turkey (0.958) Although these countries have made great progress in terms of political relations in recent years, China's problems with some countries such as the US and India's conflicts with various countries such as Pakistan, may lead to negative consequences for the impact of PG.

Table 8: Dumitrescu-Hurlin Granger Causality Test Results

Zero Hypothesis	Wald statistics	Z-bar statistics	Probability
$\ln C \rightarrow \ln GDP$	5.086	2.723	0.006***
$\ln GDP \rightarrow \ln C$	14.655	11.910	0.000***
$\ln EG \rightarrow \ln GDP$	9.402	6.867	0.000***
$\ln GDP \rightarrow \ln EG$	1.657	-0.569	0.569
$\ln SG \rightarrow \ln GDP$	4.615	2.271	0.023**
$\ln GDP \rightarrow \ln SG$	3.162	0.876	0.380
$\ln PG \rightarrow \ln GDP$	5.637	3.252	0.001***
$\ln GDP \rightarrow \ln PG$	5.077	2.714	0.006***

Note: The delay length (K) 2 is taken. *** 1%, **5%, *It shows a significant level of 10%.

The results of the panel causality test are presented in Table 7. According to Table 7, it is seen that there is a bidirectional causality relationship between $\ln C$ and $\ln GDP$ at 1% significance level. In addition, there are one-way causalities from $\ln EG$ and $\ln SG$ to $\ln GDP$ variables. Furthermore, there is a two-way causality relationship between $\ln PG$ and $\ln GDP$.

Conclusions

The effects of globalization are generally evaluated in economic term with ignoring the socially and politically impacts. However, undoubtedly, while the economy is the most affected by globalization, it also leads to many changes in the social and political spheres. In addition to the benefits provided to countries of different sizes, these changes may have some negative effects. Within the scope of our research, the effects of the sub-dimensions of globalization on economic growth in the countries studied were investigated.

The analyzes conducted in this study aim to reveal the effects of EG, SG and PG on economic growth for the period between 1990 and 2014 in BRICS-T countries. The findings of the analysis show that EG, SG and PG has a positive effect on economic growth in BRICS-T countries. When we compare the relative effects of globalization with sub-dimensions, it seen that the SG has the highest positive impact on growth, while the PG has lowest impact. Since the model established in the study was based on the Cobb-Douglas production function, it was obtained that the capital accumulation per capita in the model has a positive effect on economic growth. It is seen that the findings obtained in the study are compatible with the studies of Villarde and Maza (2011), Osterloh (2012), Chang et al and Doğan and Can (2016). The results of our study are not consistent with the studies of Kılıç (2015) and Olimpia and Stela (2017), who concluded that the impact of SG on economic growth was negative, and Kılıçarslan and Dumrul (2018), which concluded that the impact of PG on economic growth was negative. This situation is considered to be caused by differences in the countries studied or by the different methods used. Because the FMOLS coefficient estimation results of the countries examined within the scope of our study confirm this situation.

When the FMOLS coefficient estimation results examined according to countries, EG, SG and PG did not have a statistically significant effect on the economic growth of China and India. It is considered that the reason for the results of this country to be insignificant may be the evaluation of liberalization and restrictions together in the content of the KOF index used. In addition, the lack of expected economic freedom in these countries, the non-tariff barriers and import bans applied are considered to have a negative impact on the globalization of countries. When the analysis results of other countries are evaluated, it is seen that the effect of EG, SG and PG on economic growth is positive in Brazil, Russia and South Africa. According to Turkey's analysis, EG statistically insignificant in terms of the impact on economic growth while the effect of PG is seen as positive and high.

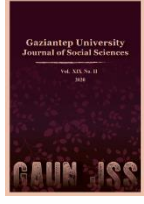
When evaluating the results of the analysis, the concentration of Turkey's social and political dimensions of globalization is seen to provide a positive impact on country's economic growth. In China and India, social and economic rights within the country should be regulated, freedoms should be increased and domestic laws should be transformed in line with international norms. Moreover, it is considered that following an inclusive and solution-oriented strategy in international politics will be positive in terms of PG. According to the analysis results of Brazil, Russia and South Africa, EG, SG and PG have positive effects on economic growth, albeit at different levels. In this respect, it is seen that Brazil's concentration on PG, Russia's concentration on SG and the concentration of South Africa on EG may have more impact on the economic growth of countries.

References

- Afzal, M. (2007). The impact of globalization on economic growth of Pakistan. *The Pakistan Development Review*, 46 (4-2), 723-734.
- Ali, A. & Imai, K. S. (2015). Crises, economic integration and growth collapses in African countries. *Journal of African Economies*, 24 (4), 471-501. doi.org/10.1093/jae/ejv010
- Alvarado, R. Iñiguez, M., Ponce, P. (2017). Foreign direct investment and economic growth in Latin America. *Economic Analysis and Policy*, 56, 176-187. doi.org/10.1016/j.eap.2017.09.006
- Breitung, J. & Das, S. (2005). Panel unit root tests under cross sectional dependence. *Statistica Neerlandica*, 59 (4), 414-433. doi.org/10.1111/j.1467-9574.2005.00299.x
- Chang, C. P. & Lee, C. C. (2011). The effect of globalization and political party on economic growth: panel data analysis of former communist countries and European OECD members, *Eastern European Economics*, 49 (6), 5-26. https://doi.org/10.2753/EEE0012-8775490601
- Chang, C. P., Berdiev, A. N., Lee, C. C. (2013). Energy exports, globalization and economic growth: the case of south caucasus. *Economic Modelling*, 33, 333-346. https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.04.027
- Chang, C.P. & Lee, C.C. (2010). Globalization and economic growth: a political economy analysis for OECD countries, *Global Economic Review*, 39 (2), 151-173. https://doi.org/10.1080/1226508X.2010.483835
- Doğan, B. (2017). Relationship between economic globalization and growth: toda-yamamoto causality analysis in the case of Turkey. *Journal of Finance-Political & Economic Comments*, 54 (628), 19-27.
- Doğan, B. & Can, M. (2016). The effect of globalization on growth: cointegration analysis for the sample of South Korea. *Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 6 (2), 197-220.
- Dreher, A. (2006). "Does globalization affect growth? evidence from a new index of globalization", *Applied Economics*, 38 (10), 1091-1110. https://doi.org/10.1080/00036840500392078
- Dumitrescu, E. I. & Hurlin C. (2012). Testing for granger non-causality in heterogeneous panels, *Economic Modelling*, 29 (4), 1450-1460. https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014
- Eren, M. V. & Ergin, Ü. A. (2019). Analysis of the relationship between trade openness and economic growth: the case of Turkey *Sosyoekonomi*, 27 (39), 81-93. https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2019.01.05
- Gövdere, B. & Can, M. (2016). The effects of energy consumption, openness, financial development, capital formation and foreign trade on economic growth in Turkey: bounds testing approach, *Niğde University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 9 (1), 209-228.
- Gözen, R. (2004). *Post-international relations pluralism, globalization and september 11*, 1st Edition, Alfa Publications, İstanbul. 71-72.

- Gözgör, G. & Can, M. (2017). Causal linkages among the product diversification of exports, economic globalization and economic growth. *Review of development economics*, 21 (3), 888-908. <https://doi.org/10.1111/rode.12301>
- Güney, T. (2017). The impact of economic freedom on economic growth in Turkey and BRICS countries, *International Review Of Economics and Management*, 5 (2), 20-38. <https://doi.org/10.18825/iremjournal.315949>
- Im, K. S., Lee, J., Tieslau, M. (2005). Panel LM unit-root tests with level shifts. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 67 (3), 393- 419. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2005.00125.x>
- Im, K. S., Pesaran, M. H., Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115 (1), 53-74. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7)
- Kao, C. (1999). “Spurious regression and residual–based tests for cointegration in panel data”, *Journal of Econometrics*, 90 (1), 1-44. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(98\)00023-2](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00023-2)
- Kartal, Z. & Acaroğlu, H. (2017). Global economy and Turkey: The measurement of the globalization’s level, its property and its effects to the economic growth in the duration of integration to the global economy, 1961-2013. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, 26, 152-177.
- Kılıç, C. (2015). Effects of globalization on economic growth: panel data analysis for developing countries. *Petroleum-Gas University of Ploiesti Bulletin, Technical Series*, 67 (1), 1-11.
- Kıran, B. & Güriş, B. (2011). Business and financial growth impact openness in Turkey: a study on the 1992-2006 period, *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 11(2), 69-80.
- Levin, A., C.F. Lin, C. Chu, (2002). Unit root test in panel data: asymptotic and finite sample properties, *Journal of Econometrics* 108, 1–25. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(01\)00098-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(01)00098-7)
- Manwa, F. & Wijeweera, A. (2016). Trade liberalization and economic growth link: the case of Southern African Custom Union countries. *Economic Analysis and Policy*, 51, 12-21. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2016.05.001>
- Midiyanti, R. & Yao, M. H. (2019). The dynamic relationship between globalization and economic growth: its implication on business policy. *International Journal of Applied Business Research*. 1 (2), 100-111. <https://doi.org/10.35313/ijabr.v1i02.49>
- Mutascu, M. & Fleischer, A. M. (2011). Economic growth and globalization in Romania. *World Applied Sciences Journal*, 12 (10), 1691-1697.
- Neto, D. G. & Veiga, F. J. (2013). Financial globalization, convergence and growth: the role of foreign direct investment. *Journal of International Money and Finance*, 37, 161-186. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2013.04.005>
- Olimpia, N. & Stela, D. (2017). Impact of globalization on economic growth in Romania: an empirical analysis of its economic, social and political dimensions. *Studia Universitatis „Vasile Goldis” Arad–Economics Series*, 27 (1), 29-40. <https://doi.org/10.1515/sues-2017-0003>
- Örgün, B. O. & Pala, A. (2017). The relationship between energy consumption, trade openness and economic growth: panel granger causality analysis for EU-28 countries. *Finance Political & Economic Commentary*, 54 (623), 9-20.
- Osterloh, S. (2012). Words speak louder than actions: the impact of politics on economic performance. *Journal of Comparative Economics*, 40 (3), 318-336. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2012.05.004>
- Özcan, C. C., Özmen, İ., Özcan, G. (2018). Causality relationship between trade openness and economic growth: emerging market economies. *Selçuk University Journal of Social Sciences Institute*, 40, 60-73.
- Pedroni, P. (1999). “Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(1), 653- 570. <https://doi.org/10.1111/1468-0084.0610s1653>

- Pedroni, P. (2001). "Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels", Baltagi, B.H., Fomby, T.B. and Carter Hill, R. (Ed.) *Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels Advances in Econometrics, Vol. 15*, 93-130: Emerald Group Publishing Limited, Bingley, [https://doi.org/10.1016/S0731-9053\(00\)15004-2](https://doi.org/10.1016/S0731-9053(00)15004-2)
- Pedroni, P. (2001). "Purchasing power parity tests in cointegrated panels", *Review of Economics and Statistics*, 83, 727-931. <https://doi.org/10.1162/003465301753237803>
- Pedroni, P. (2004). "Panel cointegration, asymptotic and finite sample properties of pooled time series tests with an application to the purchasing power parity hypothesis", *Econometric Theory*, 20 (3), 597-625.
- Rao, B. B. & Vadlamannati, K. C. (2011). Globalization and growth in the low income African countries with the extreme bounds analysis. *Economic Modelling*, 28 (3), 795-805. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2010.10.009>
- Sakyyi, D. (2011). Economic globalization, democracy and income in Sub-Saharan Africa: a panel cointegration analysis, *Proceedings of the German Development Economics Conference*, Berlin, 72, 1-34.
- Swiss Economic Institute, KOF index <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html> (Erişim Tarihi: 11.05.2020)
- Tekbaş, M. (2019). *Investigation Of Globalization And Economic Growth Relations With Different Dimensions In BRICS-T Countries*, PhD. Published Thesis, Gaziantep University Institute of Social Sciences, Gaziantep.
- Topallı, N. (2016). Direct capital investment, the relationship between trade openness and economic growth: the example of Turkey and the BRICS countries. *Dogus University Journal*, 17 (1), 83-95.
- Türedi S. & Berber M. (2010). Financial development, trade relations between openness and economic growth: an analysis on Turkey, *Erciyes University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 35, 301-316.
- Ümit, A. Ö. (2016). Trade openness in Turkey, the relationship between financial openness and economic growth: the limit test approach. *Journal of Ömer Halisdemir University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 9 (1), 255-272.
- Villaverde, J. and Maza, A. (2011). Globalization, growth and convergence. *The World Economy*, 34 (6), 952-971.
- World Bank, (2019). <https://data.worldbank.org/indicator> (Erişim Tarihi: 11.05.2020).
- Yapraklı, S. (2007). Openness with business and financial relationship between economic growth: an application Turkey. *Istanbul University Faculty of Economics e-Journal of Econometrics and Statistics*, 5, 67-89.
- Zerrin, K. & Dumrul, Y. (2018). the impact of globalization on economic growth: empirical evidence from the Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 8 (5), 115-123.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Macroeconomic Variables and Sector-Specific Returns: Evidence from Turkish Stock Exchange Market

Makroekonomik Değişkenler ve Sektöre Özgü Hisse Senedi Getirileri: Borsa İstanbul Örneği

Ayşen SİVRİKAYA^{a*}

^a Assoc. Prof. Dr., Hacettepe University, Department of Economics, Ankara/TURKEY
ORCID: 0000-0003-2199-3593

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 24 Kasım 2020

Kabul tarihi: 11 Ocak 2021

Anahtar Kelimeler:

Makroekonomik değişkenler,
Hisse senedi getirileri,
Varyans Ayrıştırması,
Etki tepkiler,
Türkiye

ARTICLE INFO

Article History:

Received November 24, 2020

Accepted January 11, 2021

Keywords:

Macroeconomic variables,
Stock Returns,
Variance Decomposition,
Impulse Responses,
Turkey

ÖZ

Bu çalışma, makroekonomik değişkenlere etki eden şokların Borsa İstanbul'daki sınai ve mali hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini incelemektedir. Bu amaçla, genelleştirilmiş tahmin hatası varyans ayrıştırmasını ile genelleştirilmiş etki-tepkiler kullanılmaktadır. Çalışma sonuçları, enflasyon, döviz kuru ve para arzı büyüme oranının BİST sınai ve mali endekslerindeki oynaklığı tahmin etmek için önemli bilgiler sağladığını göstermektedir. Sanayi üretiminin ise hisse senedi getirileri üzerindeki etkisinin hem kısa hem de uzun vadede ihmal edilebilir olduğu görülmüştür. Bu çalışma, gelişmekte olan bir ülkede sektörel borsa davranışına ilişkin anlayışımızı genişletmektedir.

ABSTRACT

This study investigates the impact of macroeconomic variable shocks on industrial and financial stock returns in Borsa Istanbul. To this end, we use the generalized forecast error variance decompositions and generalized impulse responses. The results show that inflation, the growth rate of the money supply, and the exchange rate provide significant information for forecasting industrial and financial stock market volatility. Industrial production (IP) growth does not provide significant information for financial sector investors. The study extends our understanding of sectoral stock market behavior in a developing country.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: aysens@hacettepe.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The fundamental macroeconomic variables (MV) and stock returns (SR) nexus has been the subject of many papers in finance and economics. Even though the MV are considered as the leading indicators of SR (Lahmiri, 2011), empirical research has not yet reached a consensus on the magnitude and impact order of the MV on SR. The objective of this paper is, therefore, to identify the persistence of sector-specific SR in Borsa Istanbul as a response to innovations in several fundamental MV. For this goal, this paper explores the impact of monetary policy, economic growth, inflation, and real effective exchange rates on financial and industrial SR realized in Borsa Istanbul. Particularly, the role of money supply growth in explaining sectoral forecast error variances is of special interest. We use the growth rate of the money supply to measure the stance of monetary policy.

This study adopts the generalized forecast error variance decomposition technique and generalized impulse response functions of Koop et al. (1996), and Pesaran and Shin (1998). Unlike the orthogonalized technique, originally developed by Sims (1980), the results of the generalized methodologies are insensitive to the order of variables in which they are entered into the vector autoregression (VAR). This feature of the generalized approach enables us to make robust comparisons when assessing the impact of SR, industrial production, the money supply, inflation, and exchange rates on each dependent variable in the VAR at different horizons.

This research examines monthly data for the period from November 2008 to August 2020. This start date is chosen since the 2007 Global Financial Crisis started to have an impact on Turkish financial markets by the end of 2008, even though at the beginning of the crisis, the performance of the Turkish stock exchange was relatively better than that of other emerging countries, such as Brazil, Poland and South Korea (Macovei, 2009). Lee and Kim (1993) and Choudhry (1996) suggest that market behavior is different in pre-crash and post-crash periods, hence we determined the starting date of the data after the breakdown of the Turkish economy.

In this study, we use The Borsa Istanbul industrial and financial indexes to measure stock prices. We include measures of monetary policy, real output, and inflation in our VAR analysis, consistent with the literature on developed markets (see, e.g., Fama, 1981; Mauro, 2003; Wongbangpo and Sharma, 2002; Erbaykal et al., 2008). We also include the real effective exchange rate (RE) as a proxy for the exchange rate. The data used in this paper are obtained from the Central Bank of Turkey.

The novelty of this study is twofold. First, the paper utilizes Turkish data after the global breakdown in 2007. Economics and financial crisis refer to economies when they suffer from lower income and production, higher prices and unemployment rate, currency depreciation, debts, and financial institutions bankruptcies. An economic and financial crisis is a point of instability that changes the decision and consumption behavior of investors and consumers, respectively. These micro-level behavioral changes eventually will be reflected in the relationships between macro-level variables and their relations with stock exchange markets. Second, this paper employs the generalized forecast error variance decomposition techniques as well as generalized impulse response functions to determine the information content of the MV. The previous studies that employ VAR models and innovation accounting techniques for Turkish data are subject to the orthogonality critique of Lutkepohl (1991). The generalized method provides superior results when compared to the orthogonalized approach since the generalized approach provides more realistic results (Dekker et al., 2001).

The results of this study reveal that the exchange rate explains more of the forecast error variance of SR than any other macroeconomic variable for the financial and industrial sectors. Therefore, the findings suggest that investors wishing to invest in sector-specific SR in Borsa Istanbul should pay more attention to exchange rate fluctuations. Furthermore, narrowly defined monetary variable contains less information on the volatility of sector-specific SR. Hence, the investors in both sectors should be alert to the money supply announcements and closely watch a broader measure of money supply growth and inflation rates.

The generalized impulse response results reveal that the initial impact of exchange rates on the stock return in both sectors is positive and significant. Even though the exchange rate responses are negative in the second horizon, they are insignificant and die out after the 7th horizon in both markets. The money supply innovations, whether in M1 or M2, on both industrial and financial markets are negative and significant. If the innovation is in M2, investors should also pay attention to the 3rd horizon, during which the impact is still negative and significant. That is not the case if there is a shock in the narrowly-defined money supply. In all other cases, there is a variation of responses, and none of them are significant on any horizon. However, the volatility of the responses may still contain exploitable results by investors in the emerging market.

The findings of this study may be of importance to investors. The results reveal that investors should pay close attention to exchange rates as it explains more of the forecast error variance of returns in the financial and industrial sectors than any other MV. Additionally, those who want to invest in industrial stocks should carefully watch money supply, foreign exchange rates, and industrial production growth rates. However, the responses of SR to innovations in the growth of industrial production do not seem to provide useful information for those who wish to invest in financial stocks.

The findings are also likely to be of interest to policymakers. They should focus more on exchange rates than other MV if they desire to improve overall financial stability. If, however, the interest is to prioritize one of the two sectors, the differential effects of MV are also identified to do so. Thus, the results of this study may be useful for policymakers interested in encouraging long-term economic growth and market stability. Additionally, the significant interactions between the SR and the MV suggest that well-thought-out macroeconomic policies may yield impressive gains.

Introduction

The effect of the fundamental macroeconomic variables (MV) on the stock market returns (SR) have been the subject of many papers in finance and economics. Macroeconomic developments simultaneously affect business cash flows, investment opportunities, and discount rates, and contribute to market risk (Flannery and Protopapadakis, 2002). Even though the MV are considered as the leading indicators of SR (Lahmiri, 2011), empirical research has not yet reached a consensus on the magnitude and impact order of these variables on SR. The main objective of this study is, therefore, to identify the persistence of sector-specific stock returns in Borsa Istanbul as a response to innovations in several fundamental MV. For this goal, this paper explores the impact of innovations in monetary policy, economic growth, inflation, and real effective exchange rates on financial and industrial SR realized in Borsa Istanbul. In particular, the role of money supply growth in explaining sectoral forecast error variances is of special interest. We use the money supply growth to measure the stance of monetary policy.

Monetary policy influences the economy through the monetary transmission. Expansionary monetary policy leads to interest rates to decline by creating excess liquidity, which leads to higher demand for stocks, thus to higher stock prices. On the other hand, a lower interest rate increases stock prices, while expansion in money supply (MS) may result in a higher inflation rate. Higher inflation rates cause the nominal interest rate to rise according to the Fisher equation and leads to a drop in stock prices. These explanations indicate that the total effect of innovations in MS on stock prices turns out to be an empirical question. There is growing empirical literature on the subject. Thorbecke (1997) utilizes a six variable VAR model and reports how much variation in SR accounts for innovations in monetary policy. The results are sensitive to the proxies used for monetary policy stances. Patelis (1997) reports that shocks to monetary policy variables account for 3 percent of the forecast error variance (FEV) of SR, which seems to be modest. Lastrapes (1998) investigates the responses of equity prices to innovations in monetary policy stances in Holland and G-7 countries and finds similar results to those reported by Thorbecke (1997), except for Japan and Holland. For Japan and Holland, monetary policy shocks account approximately 40 % and 60 % variations in SR, respectively. For all other countries, the portion explained is about 15 %. This lack of consensus in studies might be the use of different stances of monetary policy in different countries. In this study, we use the growth of M1 and M2 as the stance of monetary policy. Thus, using different monetary data from an emerging market, our study attempts to shed light on the relationship between monetary policy and stock returns.

Although the methodologies used in this area of research are diverse, Johansen's cointegration methodology, VAR analysis, and Granger causality tests have been the common methodological choices since the late 1990s (Thorbecke, 1997; Phylaktis and Ravazzolo, 2005; Paye, 2011; Lairellakpamand and Dash, 2012; Tuncer ve Turaboglu, 2014; Tripathi and Kumar, 2015; Cyrus and Kirwa 2015). A number of recent studies have applied more advanced methodologies, such as Autoregressive Distributed Lag (ARDL) approaches and Toda-Yamamoto procedure (Aydemir and Demirhan, 2009; Ozlen and Ergun, 2012; Bahmani-Oskooee and Saha, 2016; El Abed and Zardoub, 2019). Moreover, Ewing (2001a) applies the GIR analysis to examine the transmission of shocks among the fundamental state variables for the United States. Erdem et al. (2005) use the GARCH modeling approach to explore the impact of innovations in several MV on stock market prices.

Several studies have examined the relationship between MV and SR for the case of Turkey. They use various methodologies such as the VAR model (Kargi and Terzi, 1997), a multiple

regression model (Kandir, 2008; Büyükşalvarcı and Abdioğlu, 2010), the ARDL model (Ozlen and Ergun; 2012; Tursoy, 2017), Johansen cointegration method (Tuncer and Turaboglu; 2014), and Granger causality (Tuncer and Turaboglu; 2014; Tursoy, 2017). However, there is yet no consensus on whether and how fundamental MV affect SR.

Different from the previous studies, this study adopts the generalized forecast error variance decomposition (GVD) technique and generalized impulse response functions (GIR), developed in Pesaran and Shin (1998) and Koop et al. (1996) for the case of Turkey. Unlike the orthogonalized technique, originally developed by Sims (1980), the calculated values of the generalized methodologies are insensitive to the order of variables in the vector autoregression (VAR). As it is discussed in Hamilton (1994) and Enders (1995), the sensitivity order of variables in the orthogonalized method is due to the Cholesky decomposition which restricts the VAR model by preventing the contemporaneous effect of a variable on another. The insensitivity of the results to the ordering of the variable also makes them robust. This feature of the generalized approach enables us to make robust comparisons when assessing the impact of independent variables on each dependent variable in the VAR at different horizons.

The novelty of this study is twofold. First, the paper utilizes Turkish data after the global breakdown in 2007. Economic and financial crisis refers to economies when they suffer from lower-income and production, higher prices and unemployment rate, currency depreciation, debts, and financial institutions bankruptcies. An economic and financial crisis is a point of instability that changes the decision and consumption behavior of investors and consumers, respectively. These micro-level behavioral changes eventually will be reflected in the relationships among macro-level variables and their relations with stock exchange markets. Thus, using post-crisis data from an emerging market, our study attempts to provide a significant contribution to the literature. Second, to the best of our knowledge, this paper is the first to employ the GVD techniques as well as GIR *functions* to determine the information content of the MV. The previous studies that employed VAR models for Turkish data are subject to the *orthogonality* critiques as pointed out in Lutkepohl (1991). On the other hand, the *generalized* methods provide realistic results (Dekker et al., 2001). Moreover, the GVD techniques allow one to reveal the impact order of the variables on the returns.

The rest of the paper is outlined as follows: Next section reviews the related literature. The Methodology Section gives a brief explanation of the methodologies. The Data Section introduces the data utilized in this study. In The Result Section, we report the results of the preliminary analysis, the variance decompositions of the stock returns, and the generalized impulse responses to them. The last section provides concluding remarks.

Literature Review

Many researchers have studied the relationship between MV and SR. By employing a multivariate arbitrage-pricing model, Chen et al. (1986) find a significant relationship between several fundamental MV and SR. IP, inflation, MS, real exchange rates, and long term interest rates are the utilized variables. They conclude that many macroeconomic sources of risk are significantly priced. For the United Kingdom, Cheng (1995) finds similar results, but both contradict those of Poon and Taylor (1991). Hamao (1988), Brown and Otsuki (1990), and Mukherjee and Naka (1995) for Japan, and Ulku and Demirci (2012) for Croatia, Hungary, the Czech Republic, Russia, Poland, Romania, Ukraine, and Turkey further verify the significant relationships between MV and SR.

Most studies on the relationship between SR and fundamental MV have been concentrating on developed markets. The literature on developing and emerging markets has been growing in recent years. Mookerjee and Yu (1997) find that M1, M2, foreign exchange reserves, and SR are cointegrated for Singapore. Their study does not indicate the presence of cointegration between exchange rates and SR. Darrat and Mukherjee (1987) employ a VAR model for Indian data between 1948 and 1984 and find significant causal relationships between SR and some fundamental MV. Wongbangpo and Sharma (2002) study the role of selected MV on SR for a couple of far-east countries. They observe long run and short run relationships between MV and SR. Their results show that MV have a significant impact on the forecast error variance of SR. In order to explore the relationship between the exchange rate and the total value of stock transactions, Mitra (2017) adopts the cointegration technique for South African data for the period of 1979 - 2014. They find a positive long run association between them. Kwofie and Ansah (2018) investigates the same relationships for Ghana using the ARDL approach and reveals a significant relationship between them.

Several studies have examined the interaction of MV with SR in Turkey. Kargi and Terzi (1997) utilize a VAR model and report that inflation explains a considerable portion of the variance of interest rate and SR. Metin and Muradoglu (2000) study the nexus between stock prices and MS, inflation rate, interest rates, exchange rates, and budget deficits. Using a multiple regression model, Kandir (2008) finds that exchange rate, interest rate, and inflation rate have significant effects on SR, unlike MS, IP, and oil prices. However, applying a similar approach to Istanbul Exchange 100-Index returns, Büyükşalvarcı and Abdioğlu (2010) report that MS and oil prices have significant relationships with SR. They also find that IP, interest rate, and the exchange rate have a negative impact on SR. Ozlen and Ergun (2012) apply the ARDL model to MV and SR of 45 companies, and find that the changes in the exchange rate and interest rate explain the fluctuations in their SR. Tuncer and Turaboglu (2014) employ the Johansen cointegration method and Granger causality tests to investigate the long run relationships between real effective exchange rate, GDP, and stock prices, and conclude that real effective exchange rates Granger-cause stock prices. Using ARDL methodology and Granger causality tests, Tursoy (2017) reaches a similar conclusion.

Hence, there is still a lack of knowledge and consensus on whether fundamental MV affect SR and the impact order of the variables on the returns.

Methodology

We employ the GDV analysis, based on Koop et al. (1996), Pesaran and Pesaran (1997), and Pesaran and Shin (1998), to investigate the impact of innovations in IP, MS, inflation rate, and the real effective exchange rates on sector-specific SR variances. Generalized decompositions methodology allows us to identify the proportion of the movements over time as a result of innovations in returns and innovations in the other variables listed above. When unanticipated shocks occurred in the economy, we can assess the relative strength of MV in generating variations in their own and generating variations in sector-specific SR, which are industrial and financial returns in our case. It is expected that the results of the traditional orthogonalized method (Sims, 1980) are sensitive to the ordering of MV in the VAR system. Therefore the *generalized* methodology has an advantage over the orthogonalized approach by being insensitive to the ordering of the variables ¹.

---

¹ We do not technically discuss both the generalized and the orthogonalized approach here, since both are now well known, however, the textbook explanations can be found in Hamilton (1994) and Enders (1995).

Let Eq. 1 be a VAR model for x_t , which is a $nx1$ vector of the variables. The variables are assumed to be jointly determined.

$$x_t = c + \sum_j^q \alpha_j x_{t-j} + \varepsilon_t \quad (1)$$

c is a vector of constants. α_j , $j=1..q$ is a nxn matrix of the coefficients. ε_t is vector of disturbances with mean zero and covariance $E(\varepsilon' \varepsilon) = \sigma_{ij}$. In case x_t is covariance stationary, Eq. 1 can be written as the infinite moving average representation with nxn coefficient matrices M_n , which are calculated as follows:

$$M_i = \alpha_1 M_{i-1} + \alpha_2 M_{i-2} + \dots + \alpha_p M_{i-p}, i = 1, 2, .. \quad (2)$$

Then the $nx1$ vector of the scaled generalized impulse of one standard error shock to the $j - th$ equation at time t on expected value of x at time $t + m$ (x_{t+m}) is written as follows:

$$\sigma_{jj}^{-1/2} M_m \sum e_j, n = 0, 1, 2 \dots \quad (3)$$

In here, e_j is a vector with unity of its j -th element and zero as its other elements. The generalized impulses are used to generate the forecast error variance decompositions by

$$\frac{\sigma_{jj}^{-1} \sum_{k=0}^m (e_j' M_k e_i)^2}{\sum_{k=0}^m e_j' M_k \sum M_k e_j}, i, j = 1, \dots, n. \quad (3)$$

Pesaran and Shin (1998) states that “the generalized forecast error variance decompositions measure the proportion of the m -th step error forecast error variance of variable j by the innovations in variable i in the VAR.”.

Data

This research examines monthly data from November 2008 to August 2020. This start date is chosen since the 2007 Global Financial Crisis started to have an impact on Turkish financial markets by the end of 2008, even though at the beginning of the crisis, the performance of the Turkish stock exchange was relatively better than that of other emerging countries, such as Brazil, Poland and South Korea (Macovei, 2009). Choudhry (1996) and Lee and Kim (1993) suggest that behavioral changes occur due to the crisis. That is, post-crash behavior is different than pre-crash behavior. Hence, we determine the starting date of the data after the breakdown of the Turkish economy.

In this study, we use The Borsa Istanbul industrial and financial indexes to measure stock prices, which are represented by IND and FIN, respectively. We include measures of monetary policy, real output, and inflation in our VAR analysis, consistent with the literature on developed markets (see, e.g., Fama, 1981; Mauro, 2003; Wongbangpo and Sharma, 2002, Erbaykal et al.,

2008). However, studies on developed markets commonly exclude exchange rates based on the assumption that the foreign exchange market is efficient and hence does not play an important role in the determination of SR. In Turkey, a developing market, the stock market is likely to be very responsive to international financial capital flows. Thus, we include the real effective exchange rate (RE) as a proxy for the exchange rate. M1 and M2 measure MS. The industrial production index (IP) measures real output activity. The consumer price index (CPI) captures the general price level and is used for the calculation of the inflation rate. The data set used in this paper is obtained from the Central Bank of Turkey.

Results

To start the analysis, we first check the time series properties of the variables. For this purpose, we apply the commonly utilized Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test (ADF). The results are given in Table 1. Since the data display a trending behavior over the period, intercepts and trends are used in the unit root tests in levels. The specifications without an intercept and trend are incorporated into the models for tests in the first differences. The Schwarz Criteria is utilized for the lag lengths determination.

As the results in Table 1 suggest, the initial diagnostic tests do not indicate the presence of stationarity in level for all series. Thus, the analyses are carried out in growth rates and returns. Returns are calculated by taking the first difference of natural logarithms.

Table 1: ADF Tests Results

Level	ADF test statistics	In first difference	ADF test statistics
IND	-2.52761	GIND	-9.76161***
FIN	-2.96637	GFIN	-11.09604***
IP	-2.24543	GIP	-19.03404***
M1	-3.82194**	GM1	-4.14926***
M2	-2.03805	GM2	-3.69321***
CPI	-0.48434	INF	-2.42967**
ER	-2.49002	GER	-9.52013***

Notes: GIND and GFIN are the first difference of natural logarithms of stock market price indexes IND, and FIN, respectively. GIP, GM1, INF and GER denote the growth of industrial production, M1, general price index and exchange rate, respectively. *, **, and *** denote significance at 1%, %5, and 10% level.

Variance Decompositions

The impacts of MV on industrial SR are reported in Tables 2 and 3 for the models with M1 (VAR1) and M2 (VAR2), respectively. The results reveal that the parameters converge to a steady-state value in the 7th horizon. However, we report the results up to the 12th horizon to cover a full year and to be able to compare with the existing literature.

The results reveal that the real effective exchange rate has the largest initial impacts and reaching approximately 5.3 percent in VAR1 and 6.8 percent in VAR2. This finding is consistent with Ozlen and Ergun (2012), who find that the exchange rate is one of the most significant factors in the stock price fluctuations. After three months, the real effective exchange rate still accounts for more than 6.4 percent of the variation in SR and explains more than 6.6 percent by the 12th horizon in VAR1. This magnitude is comparable to the findings in Wongbangpo and Sharma (2002), which are a somewhat higher impact of exchange rates on returns for Indonesia, Philippines, Singapore, and Malaysia by the 10th month. Slightly more pronounced effects are found when M2 is used in the VAR.

Monetary policy has the second-highest initial impact on SR in VAR1 and the third in VAR2. The results indicate that the M2 has a stronger impact than narrowly defined money M1 does. The impact of M2 reaches 6.3 percent by the 4th month, while the same steady-state horizon holds for M1 which reaches 4.0 during the same period. Even though different proxies are used for monetary policy, the results confirm that monetary policy has a considerable impact on SR. This finding is consistent with Patelis (1997) and Sari and Malik (2003) in which they investigate the impact of monetary policy on returns of ISE 100, the general index of the Istanbul Stock Exchange.

The initial impacts of inflation and IP are relatively lower. Inflation accounts for more than 1.1 percent of the variation in SR by the 4th month, while the impact of IP remains below 1 percent (approximately 0.2%) in all horizons with less variation. When M1 is used as a monetary policy stance instead of M2, IP accounts for an almost similar initial impact, approaching 0.23 percent after the 4th month.

Additionally, for both M1 and M2, the impact of IP on SR appears to be negligible, both in the short and long horizons. The relatively strong effect of inflation is consistent with Darrat and Mukherjee (1987), who also find a strong impact of inflation on Indian SR. Consistent with these results, Wongbangpo and Sharma (2002) find inflation effects within a comparable time frame as 1.97% for Indonesia, 0.56% for Malaysia, 6.63% for the Philippines, 2.39% for Singapore, and 4.8% for Thailand.

Table 2: GVD of Industrial Stock Returns –VAR1

Horizon	GIND	GIP	GM1	GER	INF
0	1.00000	0.00034	0.01530	0.05335	0.00089
1	0.98433	0.00033	0.01921	0.05142	0.00693
2	0.95714	0.00213	0.04039	0.06154	0.00719
3	0.94686	0.00218	0.03995	0.06428	0.01285
4	0.94455	0.00234	0.04046	0.06630	0.01311
5	0.94405	0.00234	0.04044	0.06670	0.01320
6	0.94398	0.00235	0.04044	0.06673	0.01322

7	0.94396	0.00235	0.04044	0.06675	0.01322
8	0.94396	0.00235	0.04044	0.06675	0.01322
9	0.94396	0.00235	0.04044	0.06676	0.01322
10	0.94396	0.00235	0.04044	0.06676	0.01322
11	0.94396	0.00235	0.04044	0.06676	0.01322
12	0.94396	0.00235	0.04044	0.06676	0.01322

Notes: The order of VAR, based on Akaike's information criterion (AIC), is 2. GIND and GFIN are the sector specific market returns. GIP, GM1, INF and GER denote the growth of IP, M1, general price index and exchange rate, respectively.

Table 3: GVD of Industrial Stock Returns –VAR2

Horizon	GIND	GIP	GM2	GER	INF
0	1.00000	0.00004	0.03271	0.06834	0.00144
1	0.98013	0.00013	0.03527	0.06799	0.00720
2	0.94926	0.00186	0.06164	0.07789	0.00721
3	0.94342	0.00204	0.06218	0.07953	0.01107
4	0.94078	0.00205	0.06311	0.08154	0.01141
5	0.94029	0.00206	0.06331	0.08202	0.01153
6	0.94021	0.00206	0.06331	0.08204	0.01156
7	0.94019	0.00206	0.06332	0.08207	0.01157
8	0.94018	0.00206	0.06332	0.08207	0.01157
9	0.94018	0.00206	0.06332	0.08207	0.01157
10	0.94018	0.00206	0.06332	0.08207	0.01157
11	0.94018	0.00206	0.06332	0.08207	0.01157
12	0.94018	0.00206	0.06332	0.08207	0.01157

Notes: The order of VAR, based on AIC, is 2. GIND and GFIN are the sector specific market returns. GIP, GM1, INF and GER denote the growth of IP, M1, general price index and exchange rate, respectively.

Tables 4 and 5 provide the GVD of financial SR. Tables 4 reports the impacts of the MV for the model with M1 (VAR3) while Table 5 for the model with M2 (VAR4) instead of M1. The results indicate similarity to the results provided for industrial market SR. Once again, the real effective exchange rate has the highest initial impact. Its initial impacts are approximately 16 percent and 19 percent in VAR3 and VAR4. It still accounts for more than 19 percent of forecast error variance in financial SR by the 6th month and remains almost unchanged afterward.

Table 4: GVD of Financial Stock Returns - VAR3

Horizon	GFIN	GIP	GM1	GER	INF
0	1.00000	0.01150	0.06098	0.16746	0.00888
1	0.97537	0.01370	0.07108	0.16523	0.00935
2	0.93943	0.01485	0.09941	0.16443	0.00970
3	0.92695	0.01492	0.09865	0.16272	0.01823
4	0.92401	0.01509	0.09891	0.16606	0.01815
5	0.92354	0.01508	0.09891	0.16591	0.01836
6	0.92337	0.01509	0.09889	0.16603	0.01835
7	0.92336	0.01509	0.09890	0.16603	0.01835
8	0.92336	0.01509	0.09890	0.16603	0.01835
9	0.92336	0.01509	0.09890	0.16603	0.01835
10	0.92336	0.01509	0.09890	0.16603	0.01835
11	0.92336	0.01509	0.09890	0.16603	0.01835
12	0.92336	0.01509	0.09890	0.16603	0.01835

Notes: The order of VAR, based on AIC, is 2. GIND and GFIN are the sector specific market returns. GIP, GM1, INF and GER denote the growth of IP, M1, general price index and exchange rate, respectively.

Table 5: GVD of Financial Stock Returns – VAR4

Horizon	GFIN	GIP	GM2	GER	INF
0	1.00000	0.01665	0.16480	0.19558	0.01121
1	0.96918	0.01706	0.16583	0.19832	0.01125
2	0.92419	0.01770	0.19188	0.19557	0.01170

3	0.91619	0.01823	0.19000	0.19357	0.01721
4	0.91217	0.01817	0.19142	0.19730	0.01715
5	0.91180	0.01816	0.19120	0.19716	0.01743
6	0.91159	0.01817	0.19126	0.19736	0.01743
7	0.91157	0.01817	0.19125	0.19735	0.01743
8	0.91157	0.01817	0.19125	0.19736	0.01743
9	0.91157	0.01817	0.19125	0.19736	0.01743
10	0.91157	0.01817	0.19125	0.19736	0.01743
11	0.91156	0.01817	0.19125	0.19736	0.01743
12	0.91156	0.01817	0.19125	0.19736	0.01743

Notes: The order of VAR, based on AIC, is 2. GIND and GFIN are the sector specific market returns. GIP, GM1, INF and GER denote the growth of IP, M1, general price index and exchange rate, respectively.

The second highest initial impact on SR again results from monetary policy. M2 accounts for over 19.5 percent of the variance in returns, which is much higher than when M1 is used (6.0 percent). The impact of monetary policy on the variance in returns goes up to 19.7 percent in the long horizon when M2 is used in the model (Table 4).

Inflation explains over 0.9 percent of the variance in SR in the short horizon and 1.8 in the long horizon in VAR3. The estimated effects remain similar when M2 is utilized. The effect of IP growth (GIP) is non-negligible in the latter models. The impact of the IP on financial SR is narrowly ranging between 1.1 percent and 1.8 percent, depending on the monetary policy and horizon.

Generalized Impulse Responses

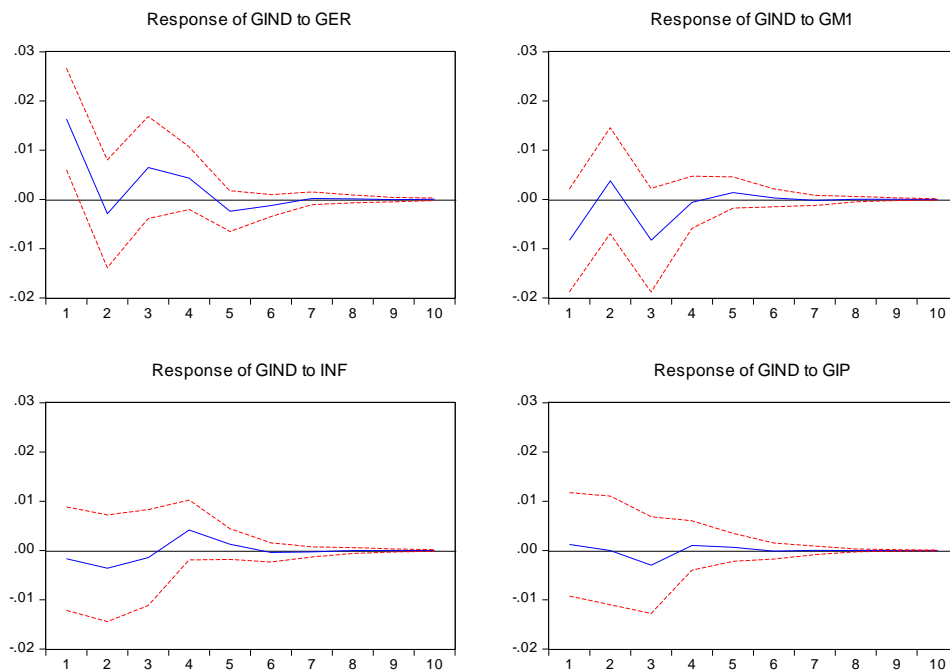
The generalized impulse response results are illustrated in Figure 1-4. As with the variance decomposition case, the investors must pay attention to exchange rates since the initial impact of exchange rates on the stock return in both sectors are positive and significant. Even though the exchange rate responses are negative in the second horizon, they are insignificant and die out in the 7th horizon in both markets. This finding is in line with those of Bahmani-Oskooee and Saha (2016). Phylaktis and Ravazzolo (2005) also find a positive relationship between exchange rate and SR for a group of Pacific countries whereas Tripathi and Kumar (2015) find a negative relationship for the cases of Brazil, Russia, India, China, and South Africa (BRICS) markets.

The money supply innovations, whether in M1 or M2, on both industrial and financial markets are negative and significant. If the innovation is in M2, investors should also pay attention to the 3rd horizon, during which the impact is still negative and significant. That is not the case if there is a shock in the narrowly-defined MS. Maghayereh (2002) for Jordan, Humpe and Macmillan (2007) for the USA, Abugri (2008) for Brazil and Argentina also find that negative responses of

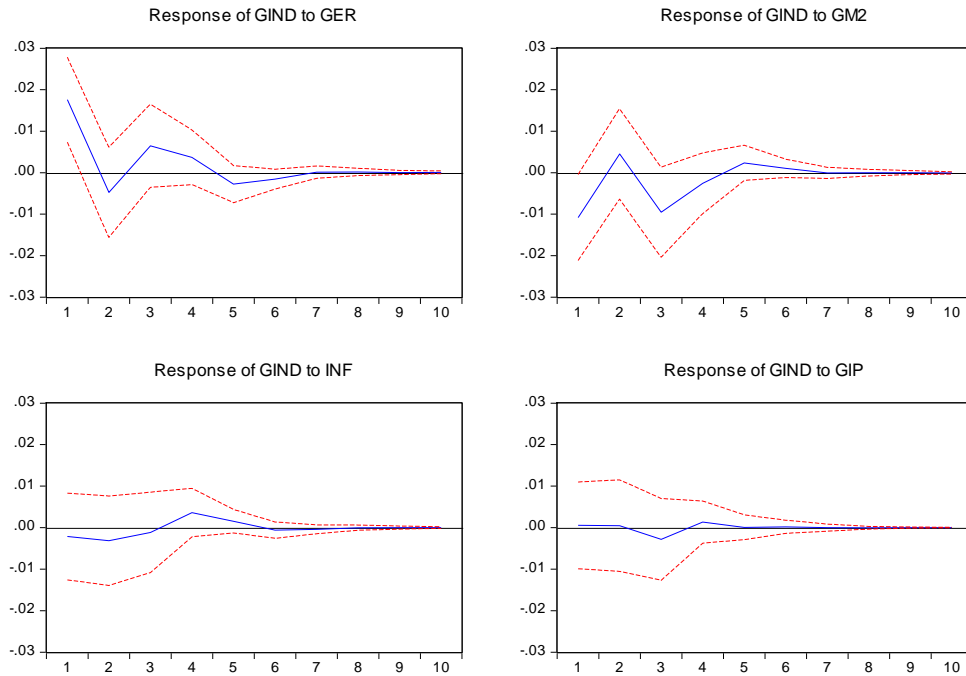
MS, while Maysami et al. (2004) for Singapour, Tripathi and Kumar (2015) for Brazil, Russia, India, China, and South Africa (BRICS) markets conclude that they are positive. Moreover, Muradoglu and Metin (1996) find a positive relationship between MS and SR for the case of Turkey.

In all other cases, there is a variation of responses, and none of them are significant on any horizon. However, the volatility of the responses, as illustrated in figures, may still contain exploitable results by investors in the emerging market.

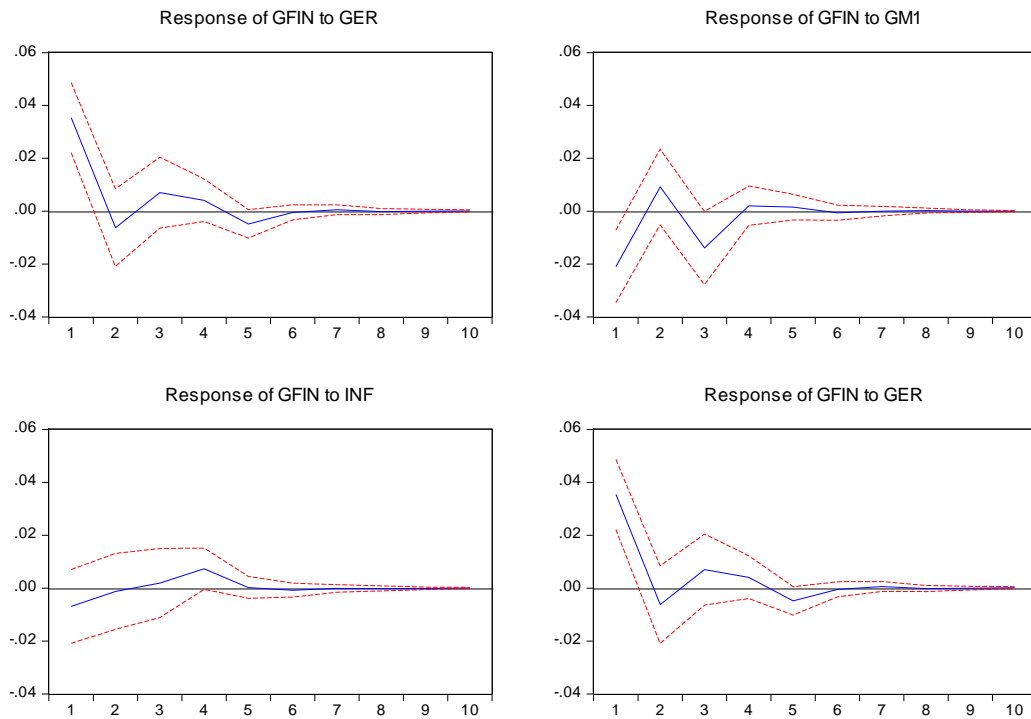
In sum, the results reveal that the exchange rate explains more of the FEV of SR than any other macroeconomic variable for the financial and industrial sectors. Therefore, the findings suggest that investors wishing to invest in sector-specific stock returns in Borsa Istanbul should pay more attention to exchange rate fluctuations. Furthermore, narrowly defined monetary variable contains less information on the volatility of sector-specific stock returns. Hence, the investors in both sectors should be alert to the MS announcements and closely watch a broader measure of MS growth and inflation rates.

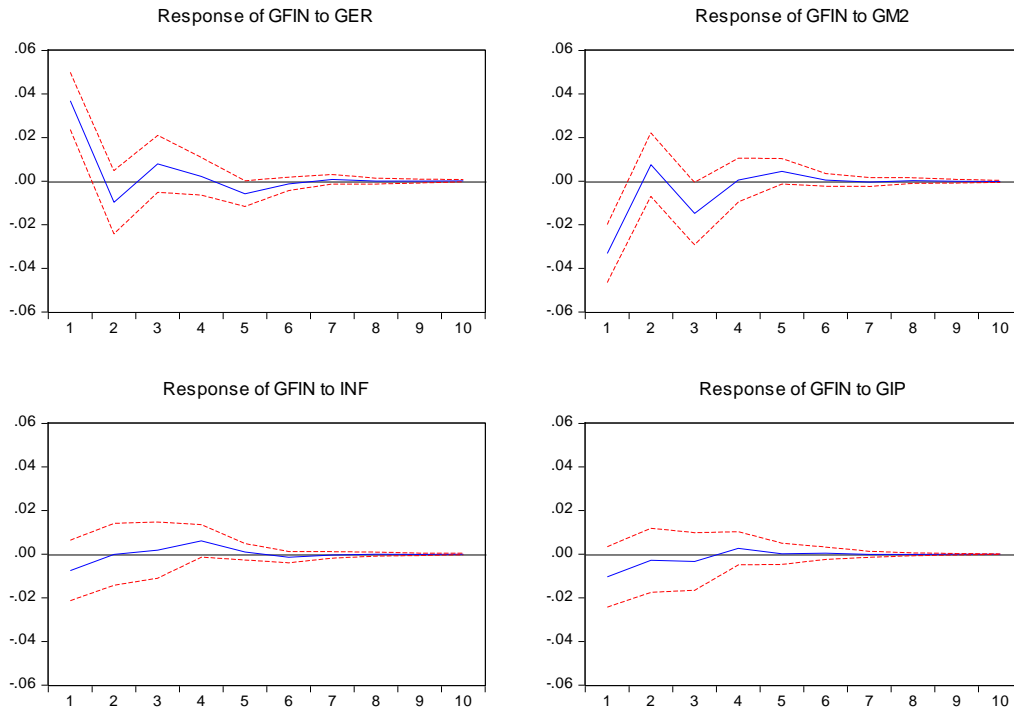
Figure 1. Responses of GIND to GER, GM1, INF and GIP

Figure 2. Responses of GIND to GER, GM2, INF and GIP

Figure 3. Responses of GFIN to GER, GM1, INF and GIP

Figure 4. Responses of GFIN to GER, GM2, INF and GIP

Conclusion

This paper examines and documents the effect of macroeconomic variables on sector-specific stock returns in the Istanbul Stock Exchange. The analysis employs the *generalized* forecast error variance decomposition analysis by utilizing the Istanbul Stock Exchange data after the global economic crisis in 2007. The *generalized* approach is not sensitive to the order of variables entering into the VAR. Thus, the results are robust and allow a more accurate analysis of the relationship between macroeconomic variables and the sectoral stock returns.

The paper contributes to the existing literature in two ways. First, it examines the impact of macroeconomic variables on sector-specific stock returns in an emerging market and provides important information on the linkages between several fundamental state variables and stock returns in the Turkish market. Second, it applies a superior *generalized* methodology to Turkish data.

The findings of this study may be of importance to investors. The results reveal that investors should pay close attention to exchange rates as it explains more of the forecast error variance of returns in the financial and industrial sectors than any other macroeconomic variables. Additionally, those who want to invest in industrial stocks should carefully watch money supply, foreign exchange rates, and industrial production growth rates. However, the responses of stock returns to innovations in the growth of industrial production do not seem to provide useful information for those who wish to invest in financial stocks.

The findings are also likely to be of interest to policymakers. They should focus more on exchange rates than other macroeconomic variables if they desire to improve overall financial stability. If, however, the interest is to prioritize one of the two sectors, the differential effects of macroeconomic variables are also identified to do so. Thus, the results of this study may be useful for policymakers interested in encouraging long-term economic growth and market stability.

Additionally, the significant interactions between the stock returns and the macroeconomic variables suggest that well-thought-out macroeconomic policies may yield impressive gains.

Our research is limited by data availability. Future studies using data with higher frequencies for more countries over a longer period are needed to provide more insights into the relationship between fundamental macroeconomic variables and stock returns. As a result, the literature might reach a consensus on it. The impact of the crises on the relationships between the variables is another avenue of future research.

References

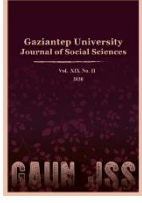
- Abugri, B. A. (2008). Empirical relationship between macroeconomic volatility and stock returns: Evidence from Latin American markets. *International Review of Financial Analysis*, 17(2), 396-410.
- Aydemir, O. & Demirhan, E. (2009). The relationship between stock prices and exchange rates evidence from Turkey. *International Research Journal of Finance and Economics*, 23, 207-215.
- Bahmani-Oskooee, M. & Saha, S. (2016). Do exchange rate changes have symmetric or asymmetric effects on stock prices?. *Global Finance Journal*, 31, 57-72.
- Brown, S. J. & Otsuki, T. (1990). Macroeconomic factors and the Japanese equity markets: the CAPMD project. E. J. Elton and M. Gruber (Eds.), *Japanese Capital Markets*. New York: Harper and Row.
- Büyüksalvarcı, A. & Abdioğlu, H. (2010). Corporate governance, financial ratios and stock returns: An empirical analysis of İstanbul Stock Exchange (ISE). *International Research Journal of Finance and Economics*, 57, 70-81.
- Chen, N. F., Roll, R. & Ross, S. (1986). Economic forces and the stock market. *Journal of Business*, 59, 383-403.
- Cheng, A. C. S. (1995). The U.K. Stock market and economic factors: A new approach. *Journal of Business Finance and Accounting*, 22(1), 129-142.
- Choudhry, T. (1996). Stock market volatility and the crash of 1987: Evidence from six emerging markets, *Journal of International Money and Finance*, 15, 969-981.
- Cyrus, M. & Kirwa, L. (2015). Macroeconomic variables and the Kenyan equity market: A time series analysis. *Business and Economic Research*, 5(1), 1-10.
- Darrat, A. F. & Mukherjee, T. K. (1987). The behavior of the stock market in a developing economy. *Economic Letters*, 22, 273-278.
- Dekker, A., Sen, K., & Young, M. R. (2001). Equity market linkages in the Asia Pacific region a comparison of the orthogonalised and generalised VAR approaches. *Global Finance Journal*, 12, 1-33.
- El Abed, R., & Zardoub, A. (2019). Exploring the nexus between macroeconomic variables and stock market returns in Germany: An ARDL co-integration approach. *Theoretical & Applied Economics*, XXVI(2), 139-148.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*. New York: Wiley.

- Erbaykal, E., Okuyan, H. A., Kadioglu, O. (2008). Real macro economic variables and stock prices: Test of proxy hypothesis in Turkey, *Yeditepe International Research Conference on Business Strategies, Istanbul, Turkey, June 13-15, 2008*. Retrieved 24 November 2020 from: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1321678
- Erdem, C. Arslan, C.K. & Erdem, M.S. (2005). Effects of macroeconomic variables on Istanbul stock exchange indexes. *Applied Financial Economics*, 15(14), 987-994.
- Ewing, B. T. (2001). Cross-effects of fundamental state variables. *Journal of Macroeconomics*, 23(4), 633-645.
- Fama, E. F. (1981). Stock returns, real activity, inflation and money. *American Economic Review*, 71(4), 545-565.
- Flannery, M. J. & Protopapadakis, A. A. (2002). Macroeconomic factors do influence aggregate stock returns. *The Review of Financial Studies*, 15(3), 751-782.
- Hamao, Y. (1988). An empirical investigation of the arbitrage pricing theory. *Japan and the World Economy*, 1, 45-61.
- Hamilton, J. D. (1994). *Time series analysis*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Humpe, A. & Macmillan, P. (2007). Can macroeconomic variables explain long term stock market movements? A comparison of the US and Japan. *CDMA Working Paper*, 2007/20.
- Kandir, S. Y. (2008). Macroeconomic variables, firm characteristics and stock returns: evidence from Turkey. *International Research Journal of Finance and Economics*, 16, 35-45.
- Kargi, N & Terzi, H. (1997). Causal relations among the ISE, inflation, interest rates and real activity in Turkey: A VAR analysis. *ISE Review*, 1, 27-38.
- Koop, G., Pesaran, M. H. & Potter, S. M. (1996). Impulse response analysis in nonlinear multivariate models. *Journal of Econometrics*, 74, 119-47.
- Kwofie, C. & Ansah, R. K. (2018). A study of the effect of inflation and exchange rate on stock market returns in Ghana. *Int. J. Math. Math. Sci.*, 6-6.
- Lahmiri, S. (2011). A comparison of PNN and SVM for stock market trend prediction using economic and technical information. *Int. J. Comput. Applic.*, 29, 975-8887.
- Lairellakpam, G., & Dash, M. (2012). A study of Granger causality of macroeconomic factors on Indian stock markets. *SSRN Database*. Retrieved 24 November 2020 from: <https://ssrn.com/abstract=1988811> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1988811>.
- Lastrapes, W. D. (1998). International evidence on equity prices, interest rates and money. *Journal of International Money and Finance*, 17, 377-406.
- Lee, S. B. & Kim, K. J. (1993). Does the October 1987 Crash strengthen the co-movements among national stock markets?. *Review of Financial Economics*, 3, 89-102.
- Lutkenpohl, H. (1991). *Introduction to multiple time series analysis*. Berlin: Springer-Verlag.
- Macovei Mihai, (2009). Growth and economic crises in Turkey: Leaving behind a turbulent past? *European Commission Directorate- General for Economic and Financial Affairs*, 33.

- Maghayereh, A. (2002). Causal relations among stock prices and macroeconomic variables in the small, open economy of Jordan. *SSRN Database*. Retrieved 24 November 2020 from: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=317539
- Mauro, P. (2003). Stock returns and output growth in emerging and advanced economies. *Journal of Development Economics*, 71(1), 129-153.
- Maysami, R. C., Howe, L. C., & Hamzah, M. A. (2004). Relationship between macroeconomic variables and stock market indices: Cointegration evidence from stock exchange of Singapore's all-S sector indices, *Jurnal Pengurusan*, 24, 47-77.
- Metin, K. & Muradoglu, G. (2000). Forecasting stock prices by using alternative time series models. *ISE Review*, 4, 17-24.
- Mitra, R. (2017). Stock market and foreign exchange market integration in South Africa. *World Development Perspectives*, 6(C), 32-34.
- Mookerjee, R. & Yu, Q. (1997). Macroeconomic variables and stock prices in a small open economy: The case of Singapore. *Pacific - Basin Finance Journal*, 5, 377 - 388.
- Mukherjee, T. K. & Naka, A. (1995). Dynamic relations between macroeconomic variables and the Japanese stock market: An application of a vector error correction model. *Journal of Financial Research*, 18(2), 223-237.
- Muradoglu, G. & Metin, K. (1996). Efficiency of the Turkish stock exchange with respect to monetary variables: A cointegration analysis. *European Journal of Operational Research*, 90(3), 566-576.
- Ozlen, S., & Ergun, U. (2012). Macroeconomic factors and stock returns. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 2(9), 315-343.
- Poon, S. & Taylor, S. J. (1991). Macroeconomic Factors and the U. K. Stock Market. *Journal of Business Finance and Accounting*, 18(5), 619-636.
- Patelis, A. (1997). Stock return predictability and the role of monetary policy. *Journal of Finance*, 52, 1951-1972.
- Paye, B.S. 2011. Deja Vol: Predictive regressions for aggregate stock market volatility using macroeconomic variables. *SSRN Database*. Retrieved 24 November 2020 from: <http://ssrn.com/abstract=783986> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.783986>
- Pesaran, M. H. & Pesaran, B. (1997). *Working with Microfit 4.0*, Camfit Data Ltd., Cambridge, England.
- Pesaran, M. H. & Shin, Y. (1998). Generalized impulse response analysis in linear multivariate models. *Economics Letters*, 58, 17-29.
- Phylaktis, K. & Ravazzolo, F. (2005). Stock prices and exchange rates dynamics. *Journal of International Money and Finance*, 24(7), 1031-1053.
- Sari, R. & Malik, F. (2003). Monetary policy and stock returns: The case of Turkey. *Journal of Applied Business Research*, 19 (4), 81-86.
- Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and reality. *Econometrica*, 48, 1-48.

-
- Thorbecke, W. (1997). On stock market returns and monetary policy. *Journal of Finance*, 52, 638-654.
- Tripathi, V., & Kumar, A. (2015). Do macroeconomic variables affect stock returns in BRICS markets?. An ARDL approach. *Journal of Commerce & Accounting Research*, 4 (2), 1–15.
- Tuncer, I. & Turaboglu, T. T. (2014). Relationship between stock prices and economic activity in Turkish economy. *Actual problems of Economics*, 152(2), 111-121.
- Tursoy, T. (2017). Causality between stock prices and exchange rates in Turkey: Empirical evidence from ARDL bounds tests and a combined cointegration approach. *International Journal of Financial Studies*, 5, 1-10.
- Ulku, N. & Demirci, E. (2012). Joint dynamics of foreign exchange and stock markets in emerging Europe. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 22, 55-86.
- Wongbangpo, P. & Sharma, S. C. (2002). Stock market and macroeconomic fundamental dynamic interaction: ASEAN - 5 countries. *Journal of Asian Economics*, 13, 27-51.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Reklamlarda Anlamın Çağrışımlarla Zenginleştirilmesi: Turkcell Fiber Reklamının Göstergebilimsel Analizi

Enriching The Meaning With Associations In Advertisements: Semiotic Analysis Of Turkcell Fiber Advertising

Merve BOYACI YILDIRIM^{a*}

^a Arş. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-2198-0733

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 6 Aralık 2020

Kabul tarihi: 6 Ocak 2021

Anahtar Kelimeler:

Reklam,
Çağrışım,
Göstergebilim,
Metafor,
Anlamlandırma

ARTICLE INFO

Article History:

Received Dec 6, 2020

Accepted January 6, 2021

Keywords:

Advertising,
Association,
Semiotics,
Metaphor,
Meaning

ÖZ

Markaların stratejik iletişim yönetimlerinde reklamlar önemli bir yer tutmaktadır. Günümüz reklamcılık anlayışında markalar hayali dünyalar ile tüketicilerin yaşamlarını ilişkilendirmek; rakiplerden farklılaşma amacına yönelik olarak tüketicilerde ürüne ait güçlü anlamlar yaratmayı amaçlamaktadır. Reklamda görsel ve dilsel unsurlarda kullanılan mitler, çeşitli semboller ve metaforlar yardımıyla çağrışımlar oluşturularak yeni anlamlar üretme, anlamı transfer etme ve zenginleştirme gibi işlevler yerine getirilmektedir. Göstergebilimin yardımıyla reklam mesajlarında ilk bakışta fark edilen düz anlamın yanı sıra, metinde ilk bakışta fark edilmeyen gizli yan anlamlar da analiz edilebilmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, "Turkcell Fiber'den Ailelere Fiber Destek" reklamının görsel ve dilsel çözümlemesini yaparak reklamda tüketicilerin zihnini inşa etmek amacıyla hangi tür çağrışımlardan faydalandığının ortaya konmasıdır. Söz konusu anlamları ortaya çıkarma amacıyla, Roland Barthes'in ortaya koymuş olduğu düz anlam/yan anlam ayırımından faydalanılarak ifadelerin şifreleri çözülmüş, markanın reklamda anlam gücünü zenginleştirmek için çeşitli çağrışımlara başvurduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

Advertisements have an important place in the strategic communication management of brands. In today's advertising approach, brands associate imaginary worlds with the lives of consumers and aim to create strong meanings of the product in consumers for the purpose of differentiation from competitors. Associations are created with the help of myths, various symbols and metaphors used in visual and linguistic elements in advertising. In this way, functions such as creating new meanings, transferring and enriching the meaning are performed. With the help of semiotics, besides denotations recognized at first glance in advertising messages, hidden connotations in the text that are not noticed at first sight can be analyzed. In this context, the aim of the study is to analyze the visual and linguistic analysis of the "Turkcell Fiber'den Ailelere Fiber Destek" advertisement and to reveal what kind of associations are used in order to build the minds of the consumers. In order to reveal the meanings in question, the expressions were deciphered by making use of the denotation / connotation distinction that Roland Barthes put forward. As a result of the research, it was found that the brand uses various connotations to enrich its power of meaning in the advertisement.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: mboyaci@gelisim.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Advertising is one of the most effective ways to convey any product, idea or service to its target audience. Advertisements play an active role in the transmission of ideology, in the production of meaning and in legitimizing the basic values of the capitalist structure. In order for this process to be successful, the target audience must clearly understand the messages transmitted through advertising. In other words, the process of perception and interpretation of advertising messages is a remarkable issue for consumers to position the brand in their minds and to create positive relationships with the brand.

Human existence, like other living beings, does not have the chance to communicate with the mechanisms recorded in their genetics. Therefore, they invent semiotic mechanisms that enable their communication and communication, the leading one of which is language. Along with the language, some emotional ties are tried to be created for the advertised brand in the people who are exposed to the advertisement message, through various indicative systems. Ads aim to deliver the most meaning with the least words and the easiest way. In this context, the metaphors that brands use in their advertisements as a competitive factor serve to enrich the meaning of advertising messages. What is offered in advertisements is not always representative of the real world. The elements used in advertisements are made more realistic with the ad text.

According to the model developed by Barthes, which is based on the connotation and denotation distinction and helps to analyze the relationship between the signifier and the signified, the indicators produce meanings at two different levels. Language level is a symbolic domain and is based on social consensus. At this level, the sign establishes a straight and unreasonable connection between the signifier and the signified, and the resulting meaning is the denotation. Second-level meaning is produced in culture by myths, fairy tales and other story tools. In advertisements, codes, denotations, connotations, myths, symbols (metaphor and metonymy) and archetypes are used to enrich meaning by creating associations. An indicator does not have a plain meaning in every situation, it can carry connotative meanings at times. When it comes to interaction elements in which emotions, cultural values or excitement among the users of the indicator come into play, a connotative dimension can be mentioned. While the denotation has features such as being objective, cognitive and logical, the connotation has the characteristics of being subjectivity, emotional and associative.

It is aimed to examine the connotations, visual, auditory, linguistic codes and the messages that are tried to be given with these codes (narrative elements) through the indicators of the commercial film called "Turkcell Fiber'den Ailelere Fiber Destek!" through semiotics. In the analysis section of the study, the various cultural codes mentioned by the commercial film will be highlighted, interpreting the linguistic and visual indicators used in the advertisement text, determining the associations created through connotations, and analyzing how different meanings are created, the indicators and metaphors that are related to each other. Prior to these analyzes, the visual presentations of the relevant commercial film will be made, and the signs in the commercial film will be analyzed by making use of the denotation / connotation distinction revealed by Roland Barthes. The sample was created with the "purposeful sampling" method brought by the structuralist and semiotics method, which is a scientific analysis method in advertising analysis. In this context, the commercial film named "Turkcell'den Ailelere Fiber Destek!" was chosen as the sample. Turkcell has been operating in Turkey for many years. It is a Turkish brand. It also has a wide target audience and its advertisements are frequently featured in mass media. For these reasons, the Turkcell brand was chosen as a sample.

As a result of the research, it has been revealed that more than what is shown in the advertisement is desired to be conveyed through associations. It was found that various indicative symbols were used to create associations in advertising texts, many linguistic codes used in the commercial film contain connotations as well as denotation. Through the associations used in advertisements, different meanings than those shown to consumers are desired to be conveyed, and these messages can be clarified through semiotic analysis. In the ad film analyzed, messages point to abstract values beyond their physical and concrete reality through connotations, and at this point semiological systems are used. The produced metaphors invite the consumer to a social or mythical story and lead to the enrichment of the meaning and to establish an imaginary link between the product and the life of the target audience. The ad film contains various contrasts. Sadness-happiness, hopelessness-light of hope, dramatic music-moving music, technological backwardness-keeping up with technology, traditional family-modern family, financial impossibility-financial possibilities can be counted as these oppositions. Those who watch the advertisement understand how they will face a hopeless and unhappy situation if they do not use Turkcell Fiber, and thanks to these contrasts, they can create a more concrete image of the brand in their minds. All the semiological symbols used in the advertisement and detailed in the semiotic analysis emphasize that Turkcell Fiber should be used to keep up with innovations and life. In the advertisement, the message is given that if Turkcell Fiber is not used, people will be left behind from many movies, applications, series, games and many services that can benefit from the internet. Many metaphors have been used to reinforce this message. In addition to the ones shown in the advertising message through associative means, many connotations have been created in the minds of consumers. Symbols regarding cultural codes were used in the advertisement and signs of Turkish culture were included. As a result of the research, it can be said that the meanings of the messages presented in the advertisement are enriched by creating associations through linguistic codes, audio-visual symbols, myths, metaphors and metonymies and archetypes and that the perceptions of the consumers are affected in different ways.

Giriş

Reklam, herhangi bir ürün, fikir veya hizmeti hedef kitlesine iletmenin en etkili yollarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Reklamlar, ideolojinin iletilmesinde, anlam üretiminde ve kapitalist yapının temel değerlerinin meşrulaştırılmasında etkin rol oynamaktadır. İnsanlar reklamların yardımıyla ürün ve hizmetler hakkında bilgi sahibi olabilmekte ve edindikleri fikirlerle tutum ve davranışlarını değiştirebilmektedir. Bu sürecin başarılı olabilmesi için hedef kitlenin reklam vasıtasıyla iletilen mesajları net bir biçimde anlamlandırması gerekmektedir. Diğer deyişle, reklam mesajlarını algılama ve yorumlama süreci tüketicilerin markayı zihinlerinde konumlandırması ve marka ile olumlu ilişkiler yaratılması açısından dikkate değer bir konudur.

Yaşadığımız çağda reklamlar, insanların satın alma davranışlarını tetiklemek ve eyleme geçmelerini sağlamak üzere önemli bir işleve sahiptir. İnsan varlığı diğer canlı varlıklar gibi genetiklerinde kayıtlı düzeneklerle haberleşme şansına sahip olmadığı için haberleşme ve iletişimlerini mümkün hale getirebilecekleri göstergesel düzenekler icat ederler ki bunların en başında dil gelmektedir. Reklam mesajına maruz kalan kişilerde dil ile birlikte çeşitli göstergesel sistemler aracılığıyla reklamı yapılan markaya yönelik birtakım duygusal bağlar yaratılmaya çalışılmaktadır. Reklamlar tüketicilere en az kelime ile en çok anlamı en kestirme, en kolay yoldan ulaştırma amacıyla olduğu için bu çerçevede, markaların bir rekabet unsuru olarak reklamlarında kullandığı metaforlar reklam mesajlarının anlamını zenginleştirme amacını ifa etmektedir. Reklamlarda sunulanlar her zaman gerçek dünyayı temsil etmemektedir. Reklamlarda kullanılan unsurlar, reklam metni ile daha gerçekçi hale getirilmektedir.

Barthes'in geliştirmiş olduğu düz anlam/yan anlam ayırımına dayanan ve gösteren ve gösterilen arasındaki ilişkiyi çözümlenmeye yardımcı olan modele göre göstergeler iki ayrı düzeyde anlam üretmektedir. Dil düzeyi sembolik bir alandır ve toplumsal uzlaşımaya dayalıdır. Bu düzeyde gösterge, gösteren ile gösterilen arasında düz ve sebepsiz bir bağlantı kurar ve ortaya çıkan anlam düzenlamadır. İkinci düzey anlam ise kültür içinde mitlerle, masallarla ve diğer öykü araçları ile üretilir. Göstergeler böylece bir araya geliş şekilleri, seçme ve birleştirme tercihleri ile bir anlam üretmektedir. Her reklam metni kullanılan sözcükler, renk kodları, müzik ve görsel imajları bir araya getirerek oluşturulmuş göstergeler dizgesidir. Reklamlarda çağrışımlar yaratarak anlamı zenginleştirmek için kodlar, düzenlamayan anlam, mit, sembol (metafor ve metonimi) ve arketiplere başvurulmaktadır. Bir gösterge, her durumda düz anlam taşımamakta, bazı zamanlarda yan anlamlara gönderme yapabilmektedir. Göstergenin kullanıcıları arasında duyguların, sahip olunan kültürel değerlerin ya da heyecanların devreye girdiği etkileşim unsurları söz konusu olduğunda yan anlamsal boyuttan söz edilebilmektedir. Düz anlam nesnel, bilişsel ve mantıklı olma gibi özellikler taşıırken, yan anlam öznellik, duygusallık ile çağrışımsal olma özelliklerini taşımaktadır.

Bu çalışmanın amacı, telekomünikasyon sektöründe faaliyet gösteren ve geniş bir hedef kitlesi olan Turkcell markasının "Turkcell Fiber'den Ailelere Fiber Destek!" isimli reklam filminin göstergeler aracılığıyla yarattığı çağrışımları, görsel, işitsel, dilsel kodlar ve bu kodlarla verilmeye çalışılan mesajları göstergebilim aracılığıyla incelemektir. Çalışmanın analiz bölümünde reklam filminin değindiği çeşitli kültürel kodlar ön plana çıkartılacak, reklam metninde kullanılan dilsel ve görsel göstergeler yorumlanarak, yan anlamlar aracılığıyla yaratılan çağrışımlar belirlenerek; farklı anlamların nasıl meydana getirildiği, birbiriyle ilişkili olan göstergeler ve metaforun hangi nedenle kullanıldığı analiz edilecektir. Bu analizler öncesinde ilgili reklam filminin görüntüsel anlatımları gerçekleştirilecek, reklam filmindeki göstergeler Roland Barthes'ın ortaya koymuş olduğu düz anlam/yan

anlam ayrımından faydalanılarak çözümlenecektir. Reklam çözümlemesinde bilimsel bir çözümleme yöntemi olan yapısalcı ve göstergebilim yönteminin getirdiği “amaçlı örneklem” yöntemi ile örneklem oluşturulmuştur. Bu bağlamda “Turkcell’den Ailelere Fiber Destek!” isimli reklam filmi örneklem olarak seçilmiştir.

Araştırma sonucunda reklamda gösterilenden daha fazlasının çağrışımlar yoluyla aktarılmak istendiği ortaya konulmuştur. Reklam filminde kullanılan birçok dilsel kodun düz anlamlarının yanı sıra yan anlamları barındırdığı ifade edilebilmektedir. İncelenen reklam filminde mesajlar çağrışımlar aracılığıyla fiziksel ve somut gerçekliklerinin ötesinde soyut değerlere işaret etmekte ve bu noktada göstergesel sistemlerden yararlanılmaktadır. Üretilen metaforlar tüketiciyi toplumsal ya da mitsel bir öyküye davet etmekte ve anlamın zenginleşmesine, okuyucunun ürün ile yaşamı arasında imgesel bir bağ kurmasına yol açmaktadır. Reklam filmini izleyen kişiler Turkcell Fiber kullanmadıkları takdirde nasıl umutsuz ve mutsuz bir durum ile karşı karşıya kalacaklarını anlamakta ve bu karşıtlıklar sayesinde zihinlerinde markaya dair daha somut bir imaj yaratabilmektedir. Reklamda insanların Turkcell Fiber kullanmadıkları takdirde birçok filmde, uygulamadan, diziden, oyundan ve internet aracılığıyla faydalanabilecek birçok hizmetten geri kalacağı mesajı verilmektedir. Bu mesajı güçlendirmek için birçok metafordan yararlanılmıştır. Çağrışımsal yollar ile reklam mesajında gösterilenlerin yanı sıra tüketicilerin zihninde birçok yan anlamın oluşması sağlanmıştır. Reklamda kültürel kodlara dair semboller kullanılmış ve Türk kültürüne ait göstergelere yer verilmiştir.

Reklam Kavramı ve Reklamda Anlam Üretimi

Sanayi devrimi ile birlikte kitlesel anlayışın yaygın hale gelmesi pazarda arz-talep dengesizliğine yol açarak çok fazla sayıda bulunan ürünlerin satışı ve pazarlanmasında birtakım sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Bu noktada işletmeler rakiplerinden bir adım öne geçebilmek adına ürünleri ve markaları hakkında tanıtımlara, yani reklam faaliyetlerine ağırlık vermek durumunda kalmışlardır.

Global pazar ortamında önemli bir rol oynayan reklam, gündelik hayatın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Doğrudan ve hızlı bir biçimde sonuç almayı amaçlayan reklamlar hedef kitle üzerinde çok etkili olmaktadır (Williamson, 1978). İnsanlar reklamların yardımıyla ürün ve hizmetler hakkında bilgi sahibi olabilmekte ve edindikleri fikirlerle tutum ve davranışlarını değiştirebilmektedirler. Bu sürecin başarılı olabilmesi için hedef kitlenin reklam vasıtasıyla iletilen mesajları net bir biçimde anlamlandırması gerekmektedir. Diğer deyişle, reklam mesajlarını algılama ve yorumlama süreci tüketicilerin markayı zihinlerinde konumlandırması ve marka ile olumlu ilişkiler yaratılması açısından dikkate değer bir konudur.

Reklamlar tüketicilere açık veya kapalı birçok anlam aktarmaktadır. Düz anlam, reklamda yer alan öğelerin, tüketici tarafından herhangi bir yorum katmasına gerek kalmadan anlaşılabilir yönünü; tüketicinin farkında olmadan ya da bilinçaltına kaydederek elde ettiği bilgiler aracılığıyla iletilen yönü ise reklamın yan anlamlarını ifade etmektedir (Elden ve Okat Özdem, 2015, s. 167).

Düz anlam, göstergenin herkes tarafından aynı biçimde anlaşılabilir açık anlamını ifade etmektedir. Bir sokak manzarasını gösteren fotoğrafta; sokak sözcüğünün bilinen manası iki tarafında evler olan, caddeye kıyasla daha dar veya kısa olabilen yoldur. Ancak aynı sokak görüntüsü farklı biçimlerde fotoğraflanarak fotoğrafa yüklenen anlamların değişmesine neden olabilmektedir. Fotoğrafta donuk bir gün ışığının seçilmesi, renkli film kullanılması, odak ayarının yumuşatılması sokağı çocuklar açısından sıcak, mutlu ve şefkat dolu bir oyun alanı şeklinde gösterebilirken; odak ayarının sert olması, siyah beyaz bir film kullanılması, kuvvetli kontrast düzenlemelerin yapılması aynı sokağı oyun oynayan çocuklar açısından soğuk, kötü,

barınılamaz ve yıkıcı bir alan haline getirebilir. Söz konusu fotoğraflar aynı zamanda, birbirlerinden sadece birkaç santimetre uzakta iki kamera tarafından çekilebilir. Söz konusu iki fotoğrafın düz anlamsal mesajı benzer olacak, fakat yan anlamlar birtakım farklılıklar yaratacaktır (Fiske, 2014, s.182).

Çağrışımlar aracılığıyla oluşturulan yan anlam, göstergenin insanların kişisel özellikleri ve kültürel değerleri ile birleştirildiğinde yarattığı etkileşimi ifade etmektedir. Barthes'e göre, yan anlamdaki en ehemmiyetli faktör, ilk düzeyde yer alan gösterendir. Birinci düzey göstereni yan anlamın göstergesidir. Hayalimizde canlanan fotoğraflar aynı sokağın fotoğraflarıdır; aralarındaki fark, fotoğrafın biçimi, görünümü, yani gösterenden kaynaklanmaktadır. "Düz anlam, fotoğraf makinesinin doğrultulduğu ögenin film üzerinde mekanik olarak yeniden üretimidir. Yan anlam ise söz konusu sürece insanın dâhil olmasıdır; çerçeve içine neyin dâhil edileceğinin, odağın, ışığın, kamera açısının, filmin kalitesinin ve benzerlerinin seçimidir. Düz anlam neyin fotoğraflandığıdır; yan anlam ise nasıl fotoğraflandığıdır" (Fiske, 2014, s.182-183).

Reklamın anlam özelliklerini incelerken, en önemli konulardan biri, reklamdaki gösterge sistemleri aracılığıyla oluşturulan çağrışımlar tarafından verilmek istenen anlamın ne olduğunun anlaşılmasıdır. Özellikle, ürünlerin fonksiyonel özelliklerinin neredeyse aynı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, markalar açısından asıl nokta reklamdaki ürün ve hizmetler ile tüketiciler arasında duygusal bağlar yaratarak söz konusu markayı tüketicilerin zihninde farklılaştırmak olmaktadır (Williamson, 2001, s.24).

Ürün ve hizmetlerin sembolik anlamları sayesinde birey ve toplumların bilinçaltlarına sirayet edilerek, düşünce yapılarına ve davranış şekillerine de etki edilebilmektedir. Bu sebeple üreticilerin, ürün ve hizmetlerin pazarlama stratejileri dâhilinde, sembollerini de sattıklarını ifade etmek mümkündür (Akova ve Kantar, 2020, s.1590). Reklamlar yalnızca satışa sunulan bir ürün ya da hizmet hakkında bilgi veren bir araç olmakla kalmayıp, ürün ya da hizmetin tüketicilerin zihninde yer alan imajını pazarlamaya çalışan bir görev de üstlenmektedir. Reklamcılık, belirli tüketici türlerini belirli ürünlerle ilişkilendirerek nesnelere dilini insanların diline dönüştürebilecek simgesel yapılar inşa etmektedir.

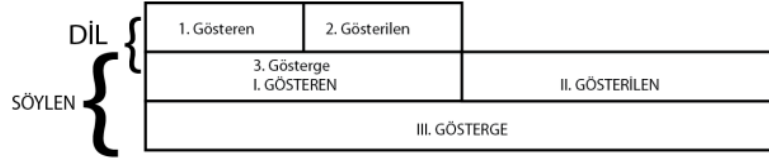
Reklam Dili ve Göstergebilimsel Çözümleme

Reklam mesajlarında görsel ya da dilsel imgelerden oluşan çağrışımlar çok anlamlı özellik taşımaktadır (Küçükdoğan, 2011, s.185). Göstergebilimsel çözümleme, herhangi bir sistemi incelerken, bu sistemi oluşturan öğelerin birbirleri ile kurduğu ilişkiler neticesinde anlam ve farklılık kazandığını varsayarak bu kapsamda ilişkileri saptamak amacıdadır (Küçükdoğan, 2011, s.162). Fiske, göstergebilimi "İnsanın gösterge oluşturma, göstergelerle dizgi kurma ve bunlar aracılığıyla iletişim sağlama mekanizmasını araştıran" disiplinlerarası bir çalışma alanı olarak ifade etmektedir (Küçükdoğan, 2011, s.155).

Ürün ve hizmetlerin tanıtımı için meydana getirilen metinler olarak reklamlar, ürün ve hizmetlerin fonksiyonel özelliklerinden ziyade, söz konusu ürün ve hizmetlere sembolik ve zihinsel anlamlar yüklemektedir. Bu sayede ürün/hizmetlerin kullanımı sonucu oluşan somut değerleri sembolik olan soyut değerler ile değiştirilmektedir. Başka bir deyişle, reklamlar, ürünün kullanımıyla ilgili bilgilere değil, ürünün hikâyesine ve sembolik tatminlere yönelik olarak hazırlanmaktadır. Dizisel ve dizimsel şekilde meydana getirilen metinler reklamın öykü oluşturma işlevini yerine getirmektedir.

Göstergebilim, öyküyü meydana getiren yapısal öğelerin anlaşılmasında kullanılan önemli bir yöntemdir. Göstergebilim yöntemi iletişim sırasında kullanılan metinleri yapısal unsurlarına ayırarak göstergesel sistemleri ve ürettiği anlamı ortaya çıkarmaya dayanmaktadır (El-Nawawy ve Elmesry, 2016). Her kültür kendine özgü farklı kod sistemleri üretmektedir.

Göstergeler bu kod sistemleri üzerine konularak çeşitli anlamları üstlenmektedir (Fiske, 2014, s.153-180). Ancak reklamcılar çağrışımlara yol açarak reklamlarda anlamı zenginleştirmek ve tüketicileri etkilemek amacıyla göstergenin birincil ve somut düz anlamı yerine kültür tarafından yeniden üretilmiş yan anlamına odaklanmaktadır. Bu sayede göstergelere farklı anlamlar yüklenerek örneğin kırmızı renk tercihi düz anlamıyla kırmızıyı ifade etmekten sıyrılarak, kullanıldığı bağlama göre romantizmi ya da bayrak simgeselliği üzerinden milliyetçiliği ifade edebilmektedir (Aydoğan, 2019).

Şekil 1: Göstergenin Dil ve Uzlaşma Boyutu (Barthes, Çağdaş Söylenler, 2014, s.184)

Göstergesel sistemler aracılığıyla çağrışımları çözümlmek için Barthes (2014)'in geliştirmiş olduğu düz anlam/yan anlam ayrımına dayanan ve gösteren ve gösterilen arasındaki ilişkiyi çözümlmeye yardımcı olan bir model bulunmaktadır. Bu modele göre göstergeler iki ayrı düzeyde anlam üretmektedir. Dil düzeyi sembolik bir alandır ve toplumsal uzlaşma dayalıdır. Bu düzeyde gösterge, gösteren ile gösterilen arasında düz ve sebepsiz bir bağlantı kurar ve ortaya çıkan anlam düz anlamdır. İkinci düzey anlam ise kültür içinde mitlerle, masallarla ve diğer öykü araçları ile üretilir. Bu aşamada dil düzeyinin göstergesi, söylem düzeyinin gösterenine dönüşür. Elma ve yılan yan yana geldiğinde elma ve yılan nesnelere değil, tek tanrılı dinler içinde Adem ve Havva mitini anlatır (Aydoğan, 2019).

Göstergeler böylece bir araya geliş şekilleri, seçme -dizisellik- ve birleştirme-dizimsellik- tercihleri ile bir anlam üretmektedir. Her reklam metni kullanılan sözcükler, renk kodları, müzik ve görsel imajları bir araya getirilerek oluşturulmuş göstergeler dizisidir.

Barthes, reklam iletişimde reklam mesajını analiz etme sürecinde göstergebilimin kullanımını şu şekilde açıklamaktadır: “İnsanlar, ürüne reklam dili vasıtasıyla dokunurken, ona anlamlar yükler ve böylece de onun basit kullanımını zihin deneyimine dönüştürürler.” Bu nedenle, anlam üretiminin koşullarını ve sürecini ortaya koyan göstergebilimsel yöntem, reklam mesajının analizinde devreye girmektedir (Küçükdoğan, 2011, s.196).

Reklamlarda Çağrışım Yaratmak İçin Kullanılan Unsurlar

Reklamlarda çağrışımlar yaratarak anlamı zenginleştirmek için kodlar, düz anlam-yan anlam, mit, sembol (metafor ve metonimi) ve arketiplere başvurulmaktadır.

İletin üretildiği dil kodu olarak adlandırılmaktadır. Kodlara karşılıklı olarak anlaşmak için ihtiyaç duyulmaktadır. Kaynaktan hedefe iletinin gönderilmesi sürecinde kaynağın hedef ile aynı kodu paylaşması gereklidir, çünkü aynı kodun paylaşılmaması durumunda ileti hedefe istenen şekilde ulaşmamakta ve anlamlandırma sürecinde çeşitli sorunlar meydana gelebilmektedir (Kıran 2006). Berger, “kodlar, verili bir toplum ve kültür içinde öğrendiğimiz oldukça karmaşık çağrışım kalıplarıdır. Zihnimizdeki bu kodlar, ya da “gizli kapılar” iletişim araçlarında bulunan göstergeleri ve simgeleri yorumlama tarzımızı ve yaşam biçimimizi etkiler” demektedir (Berger, 1993).

Kodlar, göstergeleri düzenleyen ve göstergelerin birbirleriyle ne şekilde ilişkili olduğunu belirleyen sistemlerdir. Kodlar tutarlı olmakla birlikte, kültürü meydana getirirler, gizli ve örtük olma özelliğine sahiptirler, kültürle göre belirginler, değişirler; yalnızca söz konusu kültür için anlaşılabilir niteliğe sahiptirler (Küçükdoğan, 2011, s.184). Saussure, göstergelerin kodlar içinde düzenlendiği iki yolu, dizi (paradigm) ve dizim (syntagm) ilişkileri

olarak ifade etmektedir (Saussure, 2001'den akt. Olgudeniz ve Parsa, 2014:10). Sözdizimi, belirlenen göstergeler birleştirilerek oluşturulmaktadır. Bir dilde var olan sözcük dağarcığı diziyeye, bu dilin kelimelerinden meydana getirilen bir cümle de dizime örnek olarak gösterilebilmektedir.

Saussure gündelik sohbet dilinde bir sözcüğü duyduğumuzda, söz konusu seslerin zihnimizde bir nosyonu çağrıştırdığını ve geçerli toplum içerisinde söz konusu sesin bir şifresinin bulunduğunu, herkes için benzer kavrama karşılık geldiğini ifade etmektedir. Barthes, Saussure'dan farklı olarak cümlelerin değişik konumlardaki insanlar için farklı anlamlar taşıyabileceği üzerinde durarak, bireysel farklılıklara dikkat çekmektedir (Akerson, 2005). Düz anlam, anlamlandırmanın ilk düzeyidir ve göstergenin göstereni ile gösterileni arasındaki bağlantıyı ve göstergenin dışsal gerçeklikteki göndergesiyle ilişkisini betimlemektedir. Aslında göstergenin işaret ettiği, gönderme yaptığı ifadelerin hepsi dış dünyada var olmaktadır. Bu; nesnelere belirgin ve bilinen, toplumca kabul görmüş adlarıdır (Elden ve diğ 2005; Fiske, 1996). Bir gösterge, her durumda düz anlam taşımamakta, bazı zamanlarda yan anlamlar taşıyabilmektedir. Göstergenin kullanıcıları arasında duyguların, sahip olunan kültürel değerlerin ya da heyecanların devreye girdiği etkileşim unsurları söz konusu olduğunda yan anlamsal boyuttan söz edilebilmektedir. Düz anlam nesnel, bilişsel ve mantıklı olma gibi özellikler taşıırken, yan anlam öznellik, duygusallık ile çağrışımsal olma özelliklerini taşımaktadır (Küçükdoğan, 2009).

Günümüzde mitleri çağrıştıran özelliklerden faydalanarak farklı imajlar yaratılmaktadır. Söz konusu imajlar modern dünyanın mitlerini oluşturmaktadır. Eski çağlarda kullanılan mitlerdeki efsanevi kahramanların yerini günümüzde sanatçılar, oyuncular, siyasiler gibi ün sahibi kişiler almaktadır. Sanat, kültür, toplum, felsefe artık bu modern mitlere dayanmaktadır. Yan anlam, "Mitler" isimli çalışmasında Barthes tarafından direkt olarak mit ve ideoloji ile eşitlenmiştir. Barthes tarihsel bir mit analizi yapmakla birlikte modern mitlerin, yeni dünyanın tüketim sistemini meşrulaştırmak üzere çalıştığı düşüncesini benimsemektedir. Fiske ise bilim, cinsiyet, başarı gibi farklı iktidar olma biçimlerinin meşrulaştırılmasını da birer mit olarak görmektedir. Lévi-Strauss miti, bir öykü olarak ifade etmektedir. "Mit, içinde dolaştığı kültür açısından önemli olan ikili karşıtlık kavramlarındaki derin yapıların özgül ve yerel bir dönüşümüdür" (Fiske, 2014). Tüm toplumlar, önce kendilerini doğadan farklılaştırır ve kültürü oluştururlar, ardından da kültürel alanı doğallaştırmaya çalışırlar. Mitler yaşantımıza tam da bu noktada girer ve doğallaştırıcı, çelişki giderici özellik gösterirler. Mitler zaman içerisinde sosyal değişimleri tabiatın bir kısmı olarak sunmakta ve tarihsel aslını gizleyerek mitin aynı zamanda adil görünmesini sağlamaktadır (Barthes, 2005; Elden vd., 2005; Fiske, 2014).

Simge; benzerlik ve uzlaşma bağlantısı içinde soyut ve sayılamayan tek bir gösterilene gönderme yapan görsel bir formdur. Bir çocuğun boş zamanını değerlendirmek için bir güvercin resmi çizmesi görsel bir göstergeyken, bu güvercin resmini Birleşmiş Milletler binasına asma görsel göstergenin bir biçim olarak simgeye dönüşmesini sağlamaktadır (Kıran, 2006). Metafor, bilinmeyen bilinen bir formun özelliklerine benzeterek aktarmaktır. Aralarında benzetme yapılan nesnelere aslında birbiri ile ilişkisi bulunmamaktadır, fakat belleğimiz hayal gücü yardımıyla bir kıyaslama yapmakta ve benzetme gerçekleşmektedir (Elden vd.,2005). Simgeleri anlamak için metafor (eğretileme) ve metonim (düzdeğişmece) terimlerinin irdelenmesi gerekmektedir. İnsan merkezli olan metafor (eğretileme), egemen bir kültürün belli bir dönemini ve düşünce biçimlerini de yansıtır. Bizleri gerçek dünyadan alarak başka bir yere götürür ve birbirinden uzak hakikatleri yakınlaştırır. Metaforun benzerlik ilişkisinde, benzeyenin benzetilen yerine geçmesi (ya da tersi) durumu söz konusudur. Yani, söz konusu benzetme ilişkisinin somut benzeyen ile soyut benzetilenden oluştuğu görülür. Bazen tersi durumlar da yaşanabilir ve somuttan soyuta da gidilebilir (Kıran 2006). Metonim ise bütünü küçük bir parçasının, bütünü temsil etmesidir. Uygun adım yürüyen postallı

ayakların büyük bir ordunun varlığını temsil etmesi ya da takvimden düşen yaprakların geçen zamanın çağrışımı olması metonime örnek olarak gösterilebilmektedir (Elden vd., 2005).

Anlam bileşenlerinin bir ögesi ve anlamı meydana getirici bir unsur olarak metaforlar ve metafor türleri pek çok filozof, göstergebilimci, retorikçi ve dilbilimci (Aristo, 1995; Barthes, 1996; Richards, 1936; McQuarrie, 1990) tarafından ilgi duyulan bir konu olmuştur. Reklamın dilinde de sıkça kullanılan metaforlar, bir şeyin öz anlamından farklı şekilde, benzer farklı bir kavramın ismiyle kullanılmasıdır. Dilbilim ile ilgilenen Sperber ve Wilson, metaforların kelimeler ile ifadeler arasında beklenmedik, olağan dışı benzerlikler kurduğunu ifade etmektedir (Çağlar, 2019). “Düz anlamlı dil, geleneksel olarak kelimenin ‘tam’ ve ‘gerçek’ anlamını üzerinde taşıırken, metaforlar diğer tüm retorik unsurlar gibi dilin özel kullanımları arasında yer almaktadır” (Batı, 2007).

Reklamlarda anlatımın zenginleştirilmesi için kullanılan bir diğer öge de arketiplerdir. Arketipler Jung’a göre ortak bilinçdışında bulunan temsili resimlerdir (Yakın, vd. 2014). Sözcük anlamı ilk model olan arketipler, tüm insanlığın ortak bilinçdışında yer alan “ilksel imgelerden” oluşmaktadır. Bu imgeler olgu ve olayların daha hızlı bir şekilde algılanmasını sağlayarak onlara belli şekillerde yanıt verilmesine yardımcı olmaktadır (Burger, 2006, s.157). Anlam oluşturma ve bu anlamların yönetiminde reklamların üstlendiği rol büyük önem taşımaktadır ve Mark ve Pearson (2001) tarafından tanımlanan on iki arketip, duygulara yönelik markalaşma sürecinde reklam ve marka iletişimde kullanılan diğer araçlar açısından önem taşımaktadır (Kurultay, 2017; Boyacı, 2019).

Cesur, disiplinli, rekabetçi, meydan okuyan, zorlukları aşan, ahlaki üstünlükleri ile sorunları çözen, kararlı ve ilham verici olma (Batey, 2008: 42) özelliklerine sahip arketip Kahraman (The Hero) Arketipidir. Yaratıcı (The Creator) Arketipinin kişiliği yenilikçi, sanatçı ve hayalcidir (Faber ve Mayer, 2009: 309). Bir vizyonu gerçekleştirme amacı olan Yaratıcı Arketip, kalıcı değerleri olan öğeler ortaya koymak istemektedir (Yılmaz, 2018). Kral-Hükümdar (The Ruler) Arketipi, otorite sahibi, yönetici olma yeteneğine ve güçlü olma isteğine sahiptir. İnatçı, bazı durumlarda acımasızdır. Baskınlığı yardımıyla diğerlerini kontrol eder (Faber ve Mayer, 2009:309). Asi (The Outlaw) Arketip, isyankâr, devrim yapan, intikam peşinde olan, bölücü, acımasız, tabuları yıkan, baskıcı otoritelere karşı gelen, zarar veren ve rahatsız edendir (Batey, 2008:40). Saf (The Innocent) Arketipi ise güvenilir, inançlı, erdemli, iyimser, mutlu, pozitif, hayata karşı ümit besleyen, alçakgönüllü ve sakin olma özelliklerine sahiptir (Mark ve Pearson, 2001:53; Batey, 2008: 41). Sıradan İnsan (The Regular Guy) Arketipi emekçidir ve halkın içindedir. Azimli ve erdem sahibidir. Kadenci olma ve alçak gönüllülük özelliğine sahiptir (Faber ve Mayer, 2009: 309). Sihirbaz, büyücü, şaman, iyileştirici, cadı ve kâhin şeklinde görülebilen Sihirbaz (The Magician) Arketipi, doğal güçlerle ilgilidir ve hayalleri gerçekleştirmeyi amaçlar (Batey, 2008: 40). Ebeveyn, arkadaşlık sevgisi ya da kutsal sevgi şeklinde gösterilebilen Aşık (The Lover) Arketipi, içten, romantik, şehvetli ve özellikle tutkuludur (Batey, 2008: 38). Soygarı (The Jester) Arketipinin temel arzusu, anı yaşamak ve keyfini çıkarmaktır. Amacını gerçekleştirmek için oyun oynamak, şakalar yapmak ve eğlenceli olmak takip ettiği stratejilerdir (Faber ve Mayer, 2009: 197). Bilge (The Sage) Arketipine göre daha iyi bir dünya ancak öğrenme ile mümkün olur. Ermiş, usta, filozof, bilim insanı, uzman, öğretmen olarak şekillendirilir (Kurultay, 2017). Yardımsever-Koruyucu (The Caregiver) Arketipinin özellikleri arasında koruyucu, yardımsever, şefkatli ve cömert oluşu, iyiliksever, güvenilir, empati sahibi olması gibi nitelikler yer alır (Batey, 2008: 38). Kâşif (The Explorer) Arketipi ise keşfetmek ister. İyi bir gözlemcidir, devamlı hareket halinde, gezgin ve maceracıdır. Yerinde duramaması, özgürlüğe düşkünlüğü genel nitelikleridir (Batey, 2008: 37; Faber ve Mayer, 2009: 3).

Görüldüğü üzere söz konusu arketipler farklı kişilik özelliklerine sahiptir ve reklamlarda kullanılmaları durumunda izleyicilerde farklı çağrışımlar yaratılmasına ve anlamın zenginleştirilerek reklam mesajının daha güçlü olmasına imkân tanıyabilmektedir.

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı, telekomünikasyon sektöründe faaliyet gösteren ve geniş bir hedef kitlesi olan Turkcell markasının “Turkcell Fiber’den Ailelere Fiber Destek!” isimli reklam filminin göstergeler aracılığıyla yarattığı çağrışımları, görsel, işitsel, dilsel kodlar ve bu kodlarla (anlatım öğeleri) verilmeye çalışılan mesajları göstergebilim aracılığıyla incelemektir. Çalışmada reklam filminin analizinde göstergebilimden faydalanılmıştır. Göstergebilim dil ile alakalı ve dilsel olmayan göstergeler ile ilgilenmektedir. Bir kavram, nesne veya olay yerine geçerek onu simgeleyen, ona işaret eden görüntü, yazı ya da resim gösterge olarak tanımlanmaktadır. Göstergebilim temel olarak göstergeye, göstergenin meydana getirildiği sistematik düzene ya da kodlara ve göstergenin, sistematik düzenin veya göstergeyi oluşturan kodların taşıdığı kültürel altyapı ya da dokuları incelemeye odaklanmaktadır (Fiske, 1996).

Reklamlar da benzer biçimde bir ürünün hedef alıcıya tanıtımında ve tüketicileri söz konusu ürün veya hizmeti tercih etmeye ve bunun için maddi bir bedel ödemeye ikna etme çabalarında kültürel değerleri kullanmaktadır (Olgundeniz ve Parsa, 2014, s.98). Bu bağlamda çalışmanın analiz bölümünde reklam filminin değindiği çeşitli kültürel kodlar ön plana çıkartılacak, reklam metninde kullanılan dilsel ve görsel göstergeler yorumlanarak, yan anlamlar aracılığıyla yaratılan çağrışımlar belirlenerek; farklı anlamların nasıl meydana getirildiği, birbiriyle ilişkili olan göstergeler ve metaforun hangi nedenle kullanıldığı analiz edilecektir. Bu analizler öncesinde ilgili reklam filminin görüntüsel anlatımları gerçekleştirilecek, reklam filmindeki göstergeler Roland Barthes’ın ortaya koymuş olduğu düz anlam/yan anlam ayrımından faydalanılarak çözümlenecektir.

Reklam çözümlemesinde bilimsel bir çözümleme yöntemi olan yapısalci ve göstergebilim yönteminin getirdiği “amaçlı örneklem” yöntemi ile örneklem oluşturulmuştur. Bu yöntemde araştırmacı, araştırmanın amacına en uygun bulduğu örnekleme kendi yargılarına ve edindiği bilgilere göre seçmektedir. Buradaki amaç, araştırma probleminin cevaplanacağı inancıdır (Altunışık vd. 2010, s.141). Bu bağlamda “Turkcell’den Ailelere Fiber Destek!” isimli reklam filmi örneklem olarak seçilmiştir. Bu markanın seçilmesinin nedeni markanın Türkiye’de uzun yıllardır faaliyet göstermesi, bir Türk markası olması, geniş bir hedef kitlesinin olması ve kitle iletişim araçlarında reklamlarının sıkça yer alması olarak ifade edilebilmektedir.

Araştırmanın Hipotezleri

Çalışmanın hipotezleri şu şekilde sıralanabilmektedir:

- H1:** Reklamda kullanılan çağrışımlar reklamın anlam gücünü etkilemektedir.
- H2:** Marka, reklamlarında çağrışım yaratmak için çeşitli göstergesel simgelere başvurmaktadır.
- H3:** Reklamda kullanılan dilsel kodlar çeşitli yan anlamlar barındırmaktadır.
- H4:** Reklamda kullanılan çağrışımlar anlam aktarma işlevini yerine getirmektedir.

Bulgular ve Yorum

Reklam, dramatik bir müzik ve ağlayan asker üniformalı üzerinde çeşitli mühimmat olan üç erkeğin ekranda görünmesiyle başlamaktadır. Daha sonra ekrana elinde mızrak ve kalkan olan, yüzleri boyalı uzun saçlı, kızıl sakallarında çeşitli boncuklar ve başlarında geleneksel boynuzdan bir şapka ve şövalye kaskı olan bir kadın ve dört erkek gelmektedir ve

bu kişilerin de yüzlerinde hüznü ve ağlamaklı bir ifade bulunmaktadır. Ayrıca bu kişilerin üstünde üzgün bir emoji yer almaktadır.

Resim 1: Reklam Filminden Kareler (Youtube, 2019, Turkcell'den Ailelere Fiber Destek Reklam Filmi <https://www.youtube.com/watch?v=W--shofpHZ0>)

Reklamda yer alan askerlerin üzerlerinde “cano55”, “canısı15”, “tapman” yazdığı görülmektedir. Burada kendilerinin bir savaş oyununun karakterleri olduğu anlaşılmaktadır. Reklamı yapılan ürünün fiber internet hizmeti olması göz önünde bulundurulduğunda buradan internet hizmeti vasıtasıyla savaş oyunu oynanabileceğine vurgu yapıldığı söylenebilmektedir. Askerlere “cano” ve “canısı” isimleri verilerek Türk kültürünün ön plana çıkarıldığı “tapman” isimli askerinin ise yabancı bir kullanıcının kullandığı rumuz olduğu çıkarımı yapılabilmekte ve bu oyunların dünya üzerinde birçok farklı kişiyle birlikte oynanabileceği anlamı çıkarılabilmektedir.

Tablo 1: Göstergelerin Çözümlemesi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen	İkinci görselde önde duran ve görselin arkasındakilerin lideri olduğu çıkarımı yapılabilecek kişinin elinde bulunan mızrak ve arkasında bulunan kişilerin kullandığı boynuzdan şapka, şövalye kaskı, kalkan gibi unsurlar ile kişilerin yüzlerini boyaması, sakallarının kızıl olması ve boncuklar ile donatılması, saçlarının örgülü olması gibi unsurlar Viking oldukları çağrışımına yol açmaktadır. Kişilerin yüzlerinde bulunan ağlamaklı ve hüznü ifade hemen başlarının üstünde yer alan üzgün bir emoji ile desteklenmektedir. Arka planda çalan ve Turkcell'in cingilinin yavaşlatılmış ve Türk ezgileri ile hüznü hale getirilmiş müzik ise kişilerin üzgün hallerini
Nesne	Asker üniforması ve mühimmat	Kişilerin savaşa giden askerler olması	
Nesne	“cano55”, “canısı15”, “tapman” rumuzları	Kişilerin bir savaş oyununun karakterleri olması	
Nesne	“cano55”, “canısı15”, “tapman” rumuzları	Cano ve Canısı ile Türk kültürüne vurgu yapılırken Tapman ile yabancı bir kültüre vurgu yapılması	
İnsan	Boynuzdan şapka, şövalye kaskı, mızrakı kalkan, yüz boyası, uzun saç, kızıl sakal, sakala takılan boncuklar, örgülü saçlar	Viking kültürünün temsili	
Mekan	Salon	Çekirdek bir ailenin evine ait bir oda	
Müzik	Dramatik, hüznü Türk ezgileri	Duyusal durumu desteklemek	
Nesne	Üzgün emoji	Hüznü ortamı desteklemek	

desteklemek için kullanılmaktadır.

Daha sonra ekrana odadaki herkesin görülebileceği geniş bir açıdan bakıldığı bir görsel gelmektedir. Odada birbirinden farklı ve çeşitli birçok karakterin olduğu görülmektedir. Odadakilerin hepsinin yüzünde hüzünlü bir ifade bulunmaktadır ve hepsi ağlamaktadır. Daha sonra koltukta oturan ve bir aile olduğu anlaşılan bir anne baba ve çocuktan oluşan karakterlere yakın çekim yapılmaktadır ve baba karakteri “Yani...” diye konuşmaya başladığı anda ekranda kısa boylu, uzun kulakları olan geleneksel giyimli bir karakter ağlayarak odadan çıkmaktadır. Bu esnada herkes bu giden karakterin arkasından üzüntü ile bakmakta, aile de söz konusu karaktere üzüldüğünü belli eden mimik ve hareketler sergilemektedir. Ekrana yine Viking karakterleri gelmekte ve onlara odaklanılarak ağlamaları göz önüne serilmektedir.

Resim 2: Reklam Filminden Kareler (Youtube 2019, Turkcell'den Ailelere Fiber Destek Reklam Filmi <https://www.youtube.com/watch?v=W--shofpHZ0>)

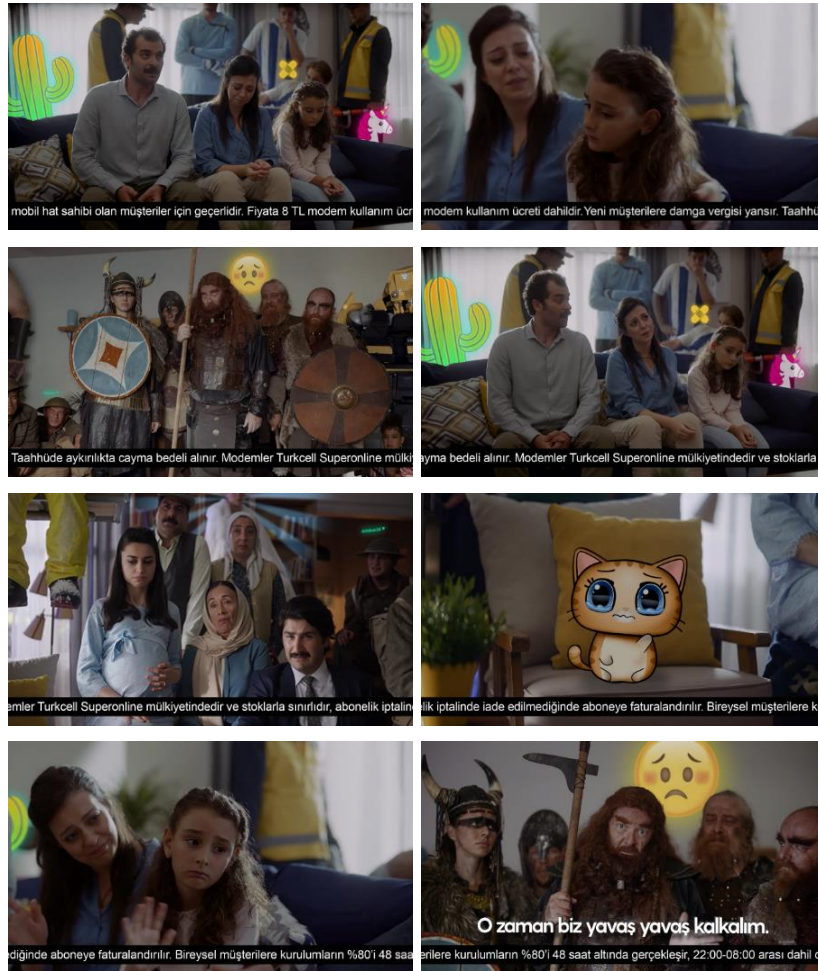
Ekranda sedyede taşınan ve üzerinde bir spor kulübüne ait olduğu anlaşılan forması olan bir sporcu, elinde basketbol topu olan forma giymiş ve uzun boylarından basketbolcu olduğu anlaşılan uzun boylu 3 siyahi erkek, önünde ocak ve tencere olan aşçı giysili bir erkek, Turkcell'in uygulamalarından olan Fizy'nin logosu, elinde kızak olan, kayak giysileri ve üzerinde kar parçaları olan bir kayakçı, sırtı dönük bir kadın ile erkek ve yanlarında hüzünlü bir biçimde oturan ve çocukları olduğu tahmin edilen küçük bir kız, koltukta oturan çizgi film karakteri bir kedi, hamile bir kadın, onun yanında başörtü takan orta yaşlarda bir kadın ve takım elbiseli, bıyıklı bir erkek, arkalarında başında kasketli bıyıklı bir erkek ve başörtülü, gündelik elbiseli bir kadın, havada asılı duran ışıklar saçan beyaz giysili bir kadın, savaş siperinde asker üniformalı askerler, bir adet dev, Vikingler, sarı renkli mekanik bir robot, pembe giysili 3 adet kız, üzerinde “like” işareti olan kediler, birbirine sarılmış lego karakterler, odanın tam ortasında Turkcell TV+'ın logosu bulunmaktadır. Bu denli farklı göstergesel simgenin bu karede gösterilmesi ile reklamda birçok çağrışım yapılmaktadır. Bu çağrışımlar Turkcell'in uygulamalarına ve fiber internet hizmeti ile kişilerin ulaşabileceği birçok hizmete vurgu yapmaktadır. Bu hizmetler arasında filmler, diziler, yemek programları, çocuklara uygun programlar, oyunlar, spor müsabakaları, fotoğraf paylaşım uygulamaları, video izleme hizmetleri olarak sayılabilmektedir.

Tablo 2: Göstergelerin Çözümlemesi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İnsan	Sedyede taşınan sporcu	Turkcell Fiber internet ile futbol müsabakalarının kesintisiz izlenebileceği
Nesne	Fizy logosu	Turkcell'in müzik dinleme uygulaması olan Fizy'e Turkcell fiber internet aracılığıyla ulaşılabilmesi
İnsan	Siyahi, Uzun Boylu, Forma giymiş erkekler	Basketbol oyuncuları ve Turkcell Fiber aracılığıyla basketbol maçlarının izlenebilmesi
Dilsel kod	Skorboard'da yazan FBR-MDM yazıları	Bir basketbol müsabakasının tarafları şeklinde Fiber ve Modem'in birbirine karşıt olarak gösterilmesi
İnsan	Erkek, kadın ve çocuk	Çekirdek bir ailenin temsil edilmesi
İnsan	Hamile kadın, yaşlı kadın, bıyıklı genç erkek, kasketli bıyıklı bir adam, baş örtülü, elbiseli bir kadın	Geleneksel bir Anadolu ailesi ile Türk dizilerinin temsil edilmesi ve Turkcell Fiber aracılığıyla bu dizilerin izlenebileceği
İnsan	Kızaklı, kar gözlüklü, üzerinde kar kalıntıları olan teleferik üzerinde asılı bir kişi ve üzerinde sosyal medyada beğeni anlamına gelen like ikonu	Turkcell Fiber internet ile kişilerin yaptıkları etkinlikleri sosyal medya üzerinden paylaşabilmeleri veya başkalarının paylaştığı gönderileri anlık olarak beğenebilmeleri
İnsan	Siper üzerinde oturan, askeri giyimli kişiler	Turkcell Fiber ile kişilerin savaş oyunları oynayabilmeleri
Nesne	Çizgi film karakteri olarak kedi	Turkcell Fiber ile çocukların çizgi filmler izleyebilmesi
İnsan	Önünde ocak ve tencere bulunan aşçı giysili bir erkek	Turkcell Fiber aracılığıyla yemek programlarının izlenebilmesi
İnsan	Kısa boylu, pelerinli, uzun kulaklı, bir insan	Turkcell Tv+'da yer alan Hobbit filmine çağrışım yapılması
İnsan	Dev	Turkcell Tv+'da yer alan Dev Avcısı Jack filmine çağrışım yapılması
İnsan	Vikingler	Turkcell Tv+'da yer alan Viking dizisine çağrışım yapılması
Nesne	Sarı robot	Turkcell Tv+'da yer alan Transformers filmine çağrışım yapılması
Nesne	Kedi görseli	Turkcell Fiber ile kedi videolarının ve görsellerinin izlenilip beğenilebilmesi
Nesne	Birbirine sarılan legolar	Turkcell Tv+'da yer alan Lego Filmi'ne çağrışım yapılması

İnsan	Pembe giyimli 3 genç kız	Turkcell Fiber ile gençlik dizilerinin izlenebilmesine çağrışım yapılması
İnsan	Beyaz giyimli, ışık saçan kraliçe	Tv+'da bulunan Harlots dizisine çağrışım yapılması
Nesne	TV+ logosu	Turkcell Fiber ile Tv+ ın kullanılabilmesi

Reklam filminin devamında baba karakteri “Yani aradık hızlıca geldiniz. Ama dediğim gibi bu ara masraflar arttığından Fiber’i biraz erteleyeceğiz” demektir. Bu esnada ailenin diğer üyeleri anne ve çocuk da hüzünlenecek ve ağlamaktadır. Ve hüzünlü müzik devam etmektedir. Replik “Kusura bakmayın Randar Bey. Hanımağam, sinsi gelin sizi de buraya kadar yorduk. Sana da güle güle Çukupı” demekte ve tüm aile kedi karakterine üzgünce el sallamaktadır. Kedi de ağlayarak onlara el sallamaktadır. Daha sonra Randar olarak ifade edilen Viking lideri “And than we, slowly slowly” demekte ve eliyle gitme işareti yapmakta alt yazıda ise “o zaman biz yavaş yavaş kalkalım” ifadesi yer almaktadır.

Resim 3: Reklam Filminden Kareler (Youtube, 2019, Turkcell’den Ailelere Fiber Destek Reklam Filmi <https://www.youtube.com/watch?v=W--shofpHZ0>)

Reklam filminin bu bölümündeki göstergesel simgeleri şu şekilde açıklamak mümkündür: “Aradık hızlıca geldiniz” ifadesi kişilerin Turkcell Fiber internet talep edildiğinde talebe hızlıca yanıt vererek evlere kurulum için geldiği anlamına gelmektedir. “Bu ara masraflar arttığından” cümlesi söylendiğinde çocukları olan kıza yakın plan yapılması çocuğun okul vb. masraflarından dolayı giderlerin arttığı yan anlamını taşımaktadır. “Kusura bakmayın Randar

Bey” ifadesi, Vikinglerin lideri Ragnar’a çağrışım yapmaktadır. “Çukupi” ifadesi Tv+’da yer alan Pikaçu filmine gönderme yapmakta, “Hanımağam, sinsi gelin” dilsel kodları ise geleneksel Türk film ve dizilerine gönderme yapmaktadır.

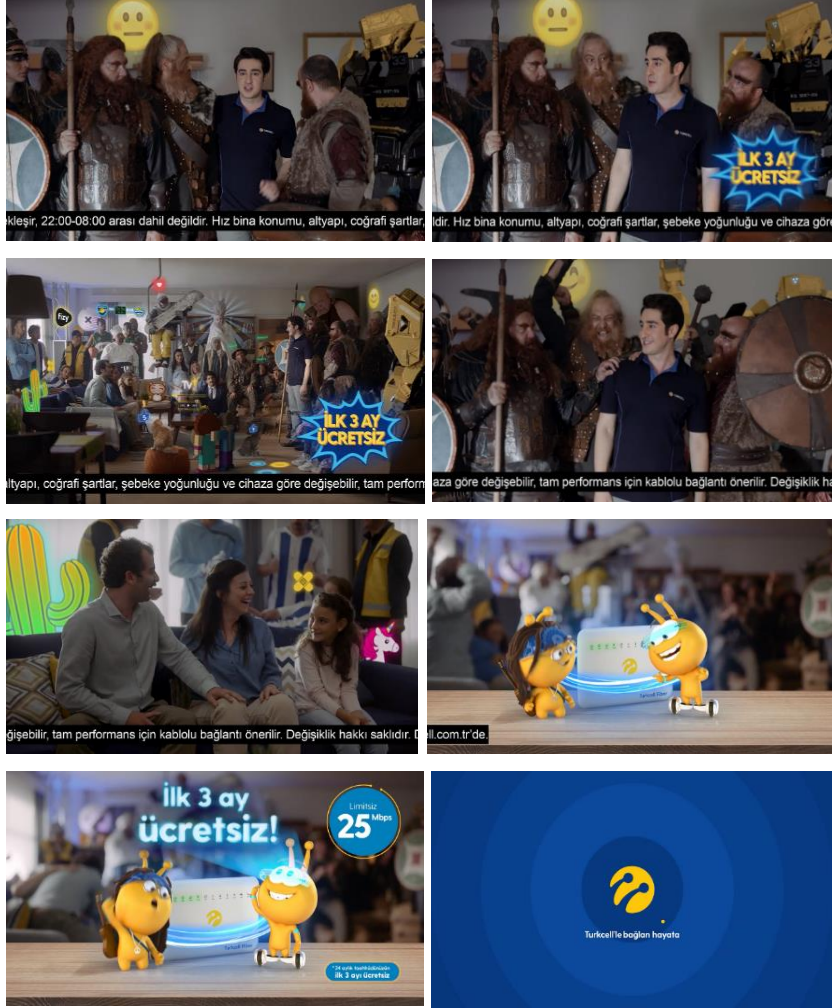
Bu sahne ile birlikte ailenin Turkcell Fiber’i maddi yetersizlik nedeniyle ertelemek zorunda olduğundan dolayı reklamda yer alan tüm karakterleri içeren dizileri, filmleri, oyunları, ürün ve hizmetleri kullanamayacakları; bu durumun hem ailenin hem de tüm karakterlerin ağlamasına ve üzülmeye yol açtığı anlaşılmaktadır. Viking liderinin “O zaman biz yavaş yavaş kalkalım” cümlesi Türklerin günlük dilde sıkça kullandığı bir ifade olup Viking kültürü-Türk kültürü arasında bir anlam aktarımı yapılmaktadır. Bu ifade Turkcell Fiber bağlanamayacağı için “Viking dizisinin artık izlenemeyeceği” yan anlamını taşımaktadır.

Tablo 3: Göstergelerin Çözümlemesi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Dilsel Kod	“Aradık hızlıca geldiniz” cümlesi	Turkcell Fiber internet talep edildiğinde talebe hızlıca yanıt vererek evlere kurulum için geldiği
Dilsel Kod	“Randar Bey”	Vikinglerin lideri Ragnar’a çağrışım yapılması
Hayvan	Kedi Çukupi	Tv+’da yer alan Pikaçu filmine çağrışım yapılması
Dilsel Kod	“O zaman biz yavaş yavaş kalkalım”	1. Türklerin günlük dilde sıkça kullandığı bir cümle olması nedeniyle Türk kültürünün vurgulanması, 2. Bu cümleyi bir Vikingli’nin kurması ile kültürel anlam aktarımı 3. Turkcell Fiber bağlanamayacağı için “Viking dizisinin izlenemeyeceği” yan anlamı
Müzik	Dramatik, hüznü Türk ezgileri	Duygusal durumun desteklenmesi
Nesne	Pembe boynuzlu at	Turkcell Tv+’da yer alan My Little Pony çizgi filmine çağrışım yapılması

Reklamın devamında “Bir dakika, bir dakika” dış sesi duyulmakta ve odadakiler merakla arkasını dönüp odaya yeni gelen kişiye bakmaktadır. İçeriye Turkcell çalışanı olduğu anlaşılan genç bir erkek girmekte ve “Siz internet masrafını düşünmeyin. Turkcell Fiber’in ilk üç ayı bizden” demektedir. Bu esnada ekranın sağında ilk 3 ay ücretsiz yazısı belirlemektedir. Genç adam odaya girdiğinde reklam filminin başından beri mutsuz olan emoji şaşkın bir hale gelmekte, genç adam repliğini bitirdikten sonra emoji ile birlikte herkes gülümsemekte, alkışlamakta, mutlulukla sevinç nidaları atmaktadır. Daha önce ifade edilen skorboardda Fiber tarafında 09- Modem tarafında 05 yazmaktadır. Ayrıca kedilerin üzerinde like (beğeni)

anlamına gelen rakamlar hızlıca yükselerek 4 ve 7 iken; birinde 61 diğerinde 70 olmaktadır. Bu esnada reklamdaki anne ve baba birbirine sarılmaktadır. Ekranda sevinen karakterlerin görüntüsü yer alırken ekrana Turkcell'in maskotları Emocanlar ve ışıkları yanan modem görüntüsü gelerek dış ses "Turkcell Fiber'den ailelere fiber destek! Evler internetle dolup taşsın diye Turkcell Fiber'de ilk üç ay ücretsiz. Üstelik Turkcell'liyseniz dört ay ücretsiz. Hemen arayın gelip kuralım." demektedir. Emocanlar sevinçle dans ederken ekranda kampanya ile ilgili detaylar yazı olarak ekrana gelmektedir. Turkcell'in logosu ve "Turkcell'le bağlan hayata" sloganı ekrana gelerek reklam sonlanmaktadır.

Resim 4: Reklam Filminden Kareler (Youtube, 2019, Turkcell'den Ailelere Fiber Destek Reklam Filmi <https://www.youtube.com/watch?v=W--shofpHZ0>)

Reklamın bu bölümünde odaya herkesi sevindirecek bir haberle gelen Turkcell çalışanı adeta kurtarıcı gibi bir metafor üstlenmektedir. Bu kişinin aynı zamanda Kahraman (hero) arketipini üstlendiği de söylenebilmektedir. Odaya yeni birinin gelmesi ile birlikte herkesin yüzünde beliren şaşkınlık ifadesi emoji ile de desteklenmektedir. Ortamdaki herkesin odaya giren Turkcell çalışanını alkışlaması ve omuzlarından tutarak destek vermesi kişiye kahraman arketipinin çağrışımını atfetmekte ve kurtarıcı rolünü güçlendirmektedir. Turkcell çalışanının haberi verdikten sonra özellikle ailenin sevinmesi, maddi durumu elvermeyenler için dahi Turkcell Fiber'in bu teklifinin çok uygun ve elverişli olduğu yan anlamını barındırmaktadır. Bu esnada Turkcell'in cingilının dramatik ve yavaşlatılmış halinden hareketli ve canlı bir yapıya dönüşmesi değişen hüznü duygu durumunun mutluluğa dönüşmesine vurgu yapmaktadır. Kedilerin üzerindeki beğeni sayılarının artması yine verilen bu haberin beğenilmesine ve Turkcell Fiber kullanımının devam etmesi vesilesi ile beğeni almanın ve başkalarının

gönderilerini beğenmenin devam edeceği anlamını barındırmakta ve sayıların çok hızlıca yükselmesi Turkcell Fiber'in hızına gönderme yapmaktadır. Ekranı Turkcell'in maskotları olan iki adet Emocan görüntüsü gelmektedir. Bu Emocanların "Organik Emocan" ve "Datakan" isimli emocanlar olduğu görülmektedir.

Organik Emocan ile ilgili Turkcell'in internet sitesinde "Emocanlar'ın en doğal Organik Emocan. Reklamlarımızda oynama kararını astroloğuna danışarak aldı. Ne mutlu ki gezegenlerin açısı bizi gösteriyormuş. Yemeklerden kinoa ve avokado, sporlardan pilates ve yoga sever." açıklaması yer almaktadır. Romantik, hassas, ince huylu olarak ifade edilebilen Organik Emocan kendini romantik ve sevgi kelebeği olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda Organik Emocan'ın Aşık (Lover) arketipini ve "entel" metaforunu yerine getirdiği söylenebilmektedir. Datakan Emocan ile ilgili olarak "Turkcell'in teknoloji sever müşterilerinin sesi olmayı hedefler" bilgisi yer almaktadır. Reklamda "ilk 3 ay ücretsiz" yazısının Datakan'ın teknolojik gözlüğünden ekrana yansması bu Emocan'ın teknolojik, yenilikçi, yaratıcı, çok yönlü düşünebilen ve ileri görüşlü bir yapıda olmasını ve yaratıcı (Creative) arketipini yerine getirdiği yan anlamlarını barındırmaktadır. Ayrıca ekranın tam ortasına odak noktaya, reklamın ana yıldızı olarak Turkcell Fiber Modem yerleştirilmiş ve ona vurgu yapılmıştır. Organik Emocan tek başına modem yanındayken modem ışıklarının kapalı olması modem çalışmadığı anlamını taşımaktayken, teknolojiyi simgeleyen Datakan Emojisinin ekrana gelmesiyle birlikte modem çalıştığını gösteren yeşil ışıklar yanmaya başlamıştır. Bu metafor kişilerin internete bağlanabilmek için yenilikleri takip etmesi ve hayatlarında teknolojiye yer açmaları gerektiği şeklinde yorumlanabilmektedir. Reklamın sonunda yer alan "Turkcell'le bağlan hayata" sloganı yine hayattan uzak kalmamanın metonomisi olarak Turkcell markasını vurgulamaktadır ve "bağlanmak" fiili yan anlam içermektedir.

Tablo 4: Göstergelerin Çözümlemesi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İnsan	Turkcell çalışanı	Umutsuzluk içindeki reklama adeta kurtarıcı biri gibi giren kişi umutsuzluk karşısında bir umut ışığı rolünü üstlenmektedir.
İnsan	Haberi alan ailenin sevinçle alkışlaması	Maddi durumu elvermeyenler için dahi Turkcell Fiber'in bu teklifinin çok uygun ve elverişli olduğu yan anlamını barındırmaktadır
Nesne	Beğeni sayılarının artması	Turkcell Fiber kullanımının devam etmesi vesilesi ile beğeni almanın ve başkalarının gönderilerini beğenmenin devam edeceği anlamını barındırmakta ve sayıların çok hızlıca yükselmesi Turkcell Fiber'in hızına gönderme yapmaktadır.
Maskot	Organik Emocan	Organik Emocan'ın Aşık (Lover) arketipini ve "entel"

		metaforunu yerine getirdiği söylenebilmektedir.
Nesne	Datakan Emocan'ın teknolojik gözlüğü	Teknolojik, yenilikçi, yaratıcı, çok yönlü düşünebilen ve ileri görüşlü olan Emocan'ın yaratıcı (Creative) arketipini yerine getirdiği yan anlamlarını barındırmaktadır.
Mekan	Odak noktaya yerleştirilen Fiber Modem	Reklamın yıldızının Turkcell Fiber Modem olduğu metaforunu yerine getirmektedir.
Olay	Datakan Emojisinin ekrana gelmesiyle birlikte modemin çalıştığını gösteren yeşil ışıkların yanmaya başlaması	Kişilerin internete bağlanabilmek için yenilikleri takip etmesi ve hayatlarında teknolojiye yer açmaları gerektiği şeklinde yorumlanabilmektedir.
Müzik	Hareketli Turkcell Jingle'ı	Mutluluğu temsil etmektedir
Dilsel Kod	Turkcell'le bağlan hayata	Yaşamdan uzak kalmamak, hayata bağlanmanın metonimisi olarak Turkcell markası

Sonuç

Reklamın amaçları en yüksek sayıda tüketiciye erişmek ve tüketici ile ürün/hizmet arasında kuvvetli bir bağ yaratmak, ilgili ürünü tanıtmak, marka değerini artırmaktır. Reklam ajansları ile işletme sahipleri pazarda güçlü bir konum elde edebilmek adına reklam stratejileri izlemekte, farklı yöntemlerle hedef kitleleri ikna etmeye çalışmaktadırlar. Yaşadığımız teknoloji ve tüketim devrinde rakiplerden farklı olmak ve sıyrılmak giderek daha zorlaşmaktadır. Tüketiciyi ikna etmek artık birçok firmanın kurulması ve hedef kitlelerin yeni iletişim teknolojileri ve sosyal medya gibi kanalların da etkisiyle daha bilinçli hale gelmesi sonucu daha fazla çaba ve strateji gerektirmektedir (Rubio-Hernández, 2011). Bu bağlamda reklamlarda dilsel metaforlar ve göstergesel semboller sıkça kullanılmaktadır.

Reklamda gösterilenden daha fazlasının çağrışımlar yoluyla aktarılacak istendiği araştırma sonucunda ortaya konulmuştur. Bu kapsamda reklamda kullanılan çağrışımların reklamın anlam gücünü zenginleştirdiğini ve H1 hipotezinin doğrulandığını söylemek mümkündür. Yapılan analiz sonucunda reklam metinlerinde çağrışımlar yaratmak için çeşitli göstergesel simgelere başvurulduğu bulgusuna ulaşılmış, bu da H2 hipotezinin doğrulandığını kanıtlamıştır. Reklam filminde kullanılan birçok dilsel kodun düz anlamlarının yanı sıra yan anlamları barındırdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgu H3 hipotezini doğrular niteliktedir. Reklamlarda kullanılan çağrışımlar yoluyla tüketicilere gösterilenden farklı anlamlar aktarılacak istenmekte bu mesajlar göstergebilimsel çözümleme aracılığıyla açıklığa kavuşturulabilmektedir. Bu bulgu H4 hipotezinin doğrulanmasını sağlamaktadır.

İncelenen reklam filminde mesajlar çağrışımlar aracılığıyla fiziksel ve somut gerçekliklerinin ötesinde soyut değerlere işaret etmekte ve bu noktada göstergesel sistemlerden yararlanılmaktadır. Üretilen metaforlar tüketiciyi toplumsal ya da mitsel bir öyküye davet

etmekte ve anlamın zenginleşmesine, okuyucunun ürün ile yaşamı arasında imgesel bir bağ kurmasına yol açmaktadır.

Reklam filmi içerisinde çeşitli karşıtlıklar barındırmaktadır. Üzüntü-mutluluk, umutsuzluk-umut ışığı, dramatik müzik-hareketli müzik, teknolojik geri kalmışlık- teknolojiye ayak uydurmak, geleneksel aile-modern aile, maddi imkânsızlık-maddi imkânlar bu karşıtlıklar olarak sayılabilmektedir. Reklam filmini izleyen kişiler Turkcell Fiber kullanmadıkları takdirde nasıl umutsuz ve mutsuz bir durum ile karşı karşıya kalacaklarını anlamakta ve bu karşıtlıklar sayesinde zihinlerinde markaya dair daha somut bir imaj yaratabilmektedir.

Reklamda kullanılan ve göstergesel çözümlenelerde detayları verilen tüm göstergesel simgeler Turkcell Fiber'in yeniliklerden ve hayattan geri kalmamak için kullanılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Reklamda kişiler Turkcell Fiber kullanmaz iseler birçok filmde, uygulamadan, diziden, oyundan ve internet aracılığıyla faydalanabilecek birçok hizmetten geri kalacaktır mesajı verilmektedir. Bu mesajı güçlendirmek için birçok metaforan yararlanılmıştır. Çağrışımsal yollar ile reklam mesajında gösterilenlerin yanı sıra tüketicilerin zihninde birçok yan anlamın oluşması sağlanmıştır. Reklamda kültürel kodlara dair semboller kullanılmış ve Türk kültürüne ait göstergelere yer verilmiştir.

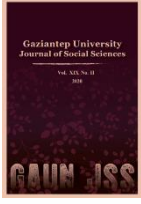
Günümüz tüketim dünyasının en önemli uygulamalarından biri olan reklamcılık kavramında anlamın çağrışımlar yolu ile nasıl zenginleştirildiğini inceleyen bu çalışmada, göstergesel semboller üzerinden zihinlerin nasıl inşa edildiği açıklanmıştır. İlgili çalışmanın analiz sürecinde Barthes'in göstergesel çözümlenme yönteminden faydalanılmış ayrıca reklamda kullanılan arketiplere de değinilmiştir. Turkcell markasının reklamının incelendiği çalışmada, çeşitli mesajların görsel ve dilsel semboller aracılığı ile nasıl sunulduğu ve ilgili markanın bu çağrışımlar sayesinde mesajlardaki anlamları nasıl zenginleştirdiği incelenmiş, kültürel sembollerin reklamda nasıl tasvir edildiği göstergebilimsel bir yaklaşımla analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda dilsel kodlar, görsel-işitsel semboller, mitler, metafor ve metonomiler, arketipler aracılığıyla çağrışımlar yaratılarak reklamda sunulan mesajların anlamlarının zenginleştirildiği ve tüketicilerinin algılarının farklı şekillerde etkilendiği söylenebilmektedir.

Kaynakça

- Akerson, F.E. (2005). *Göstergebilime giriş*. Multilingual 2005, İstanbul.
- Aristoteles, (1995). *Retorik* (Çev. Mehmet H. Doğan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akova, S., Kantar, G. (2020). Alt ve orta gelir grubuna mensup bireylerin tüketim odaklı iletişim alışkanlıklarında snob etkisi. *Electronic Turkish Studies*, 15(3).
- Aydoğan, D. (2019). Reklam fotoğraflarında metafor yaratmak: kavramsal fotoğrafçılık. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi*, (4), 23-40.
- Batı, U., (2007). Reklamlarda retorik figürlerin kullanımı. *Öneri Dergisi*, 7(28), 327-335.
- Barthes, R., (2005). *Göstergebilimsel serüven*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Barthes, R. (1996). *S/Z* (Çev. S. Ö. Kasar). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Batey, M., (2008). *Brand meaning*, Routledge, New York.
- Berger, A. A., (1993). *Kitle iletişiminde çözümlenme yöntemleri*, Eskişehir, T.C.A.Ü. Yay. 1993.
- Boyacı, M. (2019). *Sosyal medyanın marka kişiliği yönünden kullanımı: markaların sosyal medyadaki kişilik sunumları ile hedef kitlelerin marka kişilik algısını karşılaştırmaya*

- yönelik bir araştırma. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Çağlar, B. (2019). Reklamlarda metaforik öğelerin kullanımı: kozmetik reklamları örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 995-1013.
- Dağtaş, B. (2003). *Reklamı okumak*, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Diker, E. (2010). *Değişen reklamcılık ve metafor kullanımı "dergi reklamları üzerine inceleme"*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Elden, M., Ulukök Ö. ve Yeygel, S. (2005). *Şimdi reklamlar*, İletişim yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Elden, M. ve Okat Özdem, Ö. (2015). *Reklamda görsel tasarım*. İstanbul: Say Yayınları.
- El-Nawawy, M., ve Elmesry, M. H. (2016). The signs of a strongman: a semiotic and discourse analysis of Abdelfattah Al-Sisi's Egyptian presidential campaign. *International Journal of Communication* (10), 2275-2296.
- Fiske, J. (2014). *İletişim çalışmalarına giriş*. (S. İrvan, Çev.) Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Kıran Z. (2006). *Dilbilime giriş: dilbilgisinden dilbilime*, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Kurultay, A. B. (2017). Arketipler: markaların yeni anlam yaratıcıları. *Global Media Journal TR Edition*, 7(14), 352-370.
- Küçükdoğan, R. (2011). *Reklam nasıl çözümlenir? Reklam iletişiminde göstergeler ve stratejiler*. İstanbul: Beta Yay.
- Mark, M. ve Pearson, C. (2001). *The hero and the outlaw: building extraordinary brands through the power of archetypes*, McGraw Hill Professional.
- Mengü, M. M. (2006). Reklam sloganları ve tüketici zihni. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* İstanbul University Faculty of Communication Journal, (25), 109-121.
- McQuarrie, E. F. (1990). *How does an advertisement mean--cue, claim, metaphor, resonance? discussant's comments*. ACR North American Advances, Vol. 17, 658-661.
- Olgundeniz, S. S., ve Parsa, A. F. (2014). Reklam dünyasında imgenin gücü Arçelik ve Vestel reklamlarında robot karakterlerle yaratılan evren. *Humanities Sciences*, 9(2), 95-106.
- Özkantar, M. Ö. (2019). Türk reklamlarında mitolojik esintiler: Vestel ve Casper reklamlarının Yunan mitolojisi bağlamında göstergebilimsel analizi. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 9(18) 228-254.
- Richards, I. A. (1936). *The philosophy of rhetoric* (Oxford: Oxford University Press).
- Richards, J. I., ve Curran, C. M. (2002). Oracles on "advertising": searching for a definition. *Journal of Advertising*, 31(2), 63-77.
- Rubio-Hernández, M.M. (2011). Myths in advertising. current interpretations of ancient tales. *Akademisk Academic Quarter*, Volume 02, Spring, 288-302.
- Saussure F. (2001). *Genel dilbilim dersleri*, çev.: Berke Vardar, İstanbul, Multilingual.
- Williamson, J. (1978). *Decoding advertisements: ideology and meaning in advertising*. London: Marion Boyars.
- Williamson, J. (2001). *Reklamların dili: reklamlarda anlam ve ideoloji*. (Çev: Ahmet Fethi). Ankara: Ütopya Yayınevi. (1978).

-
- Yakın, V, Ay, C, Yakın, M. (2014). Reklamlarda kullanılan marka kişilik arketiplerinin göstergebilimsel analizi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (1) , 345-355. DOI: 10.18657/yecbu.38034.
- Yılmaz, F. B. (2018). Carl Gustav Jung'un arketipleri bağlamında "Persil, Magnum ve Eti Canga" reklam filmlerinin çözümlemeleri. *Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları E-Dergisi*, 1(1), 98-114.
- Youtube (2019). "Turkcell'den Ailelere Fiber Destek" <https://www.youtube.com/watch?v=W-shofpHZ0> Erişim Tarihi: 10.11.2019.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

The Metaphysics of The Form: Beauty and Reality in The Art of Alfred Lord Tennyson

Yapının Metafiziği: Alfred Lord Tennyson Sanatında Güzellik ve Gerçeklik

Anna Asiatidou^{a*}

^aDr. Öğretim Görevlisi, Hasan Kalyoncu University, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7498-2348

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 25 Temmuz 2020

Kabul tarihi: 26 Aralık 2020

Anahtar Kelimeler:

Biçim,
Güzellik,
Nesne,
Gerçeklik,
Tennyson

ARTICLE INFO

Article History:

Received July 25, 2020

Accepted December 26, 2020

Keywords:

Form,
Beauty,
Object,
Reality,
Tennyson

ÖZ

Biçimsel sanat, sabit fikirleri sorgulamak ve neyin güzel, saf ve gerçek olduğunu yeni algılar yaratmak için A. L. Tennyson Viktorya dönemi şiirinde başlangıç noktası olarak hareket eder. Tennyson'ın güzellik ve konu olarak biçime olan çift yönlü şiirsel ilgisi bazı algıların oluşmasına neden olur. Şiirin çoklu değişim, ilişki ve yaratımın sonsuz bir alanı olan bu algılar doğrultusunda yapının metafiziği ile ilgili bir tartışma başlatır. Şiirleri modern estetikle birlikte yaşar ve gelecek hareketleri biçim, nesne ve gerçeklik arasındaki bağlama odaklanır. Tennyson, biçimi sınırlı bir içeriğe direnç olarak kullanır. Geniş bir kapsamıyla, yeni algısal gerçekliklere ya da alternatif bir gerçeklik anlayışına karşı yenileyici organik şemalara sanatsal bir ilham verir. Aynı zamanda şiirleri teknik ve içerik olarak çelişkili zıt fikirlerin kucaklanmasından oluşur. Bu makale, bahsedilen kucaklamann etkilerini incelemekle beraber şiirlerin sanatsal-nesne ve gerçeklik ile ilgili çağdaş felsefi fikirleri anlamlandırma niteliği tanır.

ABSTRACT

In the Victorian poetry of A. L. Tennyson, formal artistry acts as the starting point for questioning fixed ideas and creating new perceptions of what is beautiful, pure, and real. Tennyson's dual-oriented poetic interest in form as beauty and subject matter leads to the perception that his poetry acts as an unlimited field of multiple changes, relations, and creations that open a discussion about the form's metaphysics. Tennyson uses the form as resistance towards a limited context and, overall, artistically inspires new perceptive realities or innovative organic schemata towards an alternative understanding of reality. His poems are symbiotic with their contemporary Aestheticism and posterior movements focusing on the relation between form, object, and reality. Tennyson's poems (as a technique and content) consists of the embracing of conflicting elements. This article examines the effects of this embracing and recognizes the poems' quality to act as a field of understanding contemporary philosophical ideas on artistic-object and reality.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: asiatidouanna@gmail.com

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Formun güzellik olarak anlaşıldığı Platonik düşünceden formun dilbilgisel ve etimolojik anlamda dilbilgisel unsurların yeni bir şema oluşturması olarak kullanılmasına kadar, “biçim” kelimesi, anlamdaki çeşitliliği ve farklı unsurların kombinasyonlarını bir bütün halinde ifade edebilecek bir şeyin varlığını ifade eder. “Biçim” a atfedilen çoklu anlamlar, onun özellikle metin çözümlemesi alanında değişken bir niteliğe sahip olduğunu ifade etmektedir. Tennyson'un şiiri, biçimsel sanatı aracılığıyla sabit fikirleri sorgular ve güzel, saf ve gerçek için yeni algılar yaratır. Şairin güzellik ve konu olarak forma odaklanması, şiirinin, formun metafiziği hakkında bir tartışma açan çoklu ilişkilerin sınırsız bir alanı olarak algılanmasına yol açmaktadır. Tennyson, formu sadece bağlama odaklanmaya karşı çıkmak için kullanmaktadır ve çeşitli gerçeklik algılarına yönelik yenilikçi fikirlere sanatsal olarak ilham vermektedir. Şiirleri, şairin çağdaş Estetizm akımından arzu edilen nitelikleri içerir ve kendinden sonra gelen ve form, nesne ve gerçeklik arasındaki ilişkiye odaklanan akımları anlama alanı olarak görevini yerine getirir. Tennyson'un şiirlerinin teknik ve bağlamsal biçimi, birbiriyle çelişen fikirlerin kucaklanmasından oluşur. Bu makale, bu kucaklamanın etkilerine ve şiirlerin sanatsal-nesne ve gerçeklik üzerine çağdaş felsefi fikirlerle ilişkili olarak ve özellikle spekülative gerçekçiliğin, nesne tabanlı ontolojinin bir dalı tarafından algılandıkları şekliyle analiz edilmesine odaklanmaktadır. Gerçekliği keşfetmeye yönelik Platonik diyalektik öz-farkındalık süreçleri ve “antilogike”, estetiğin kendi kendini keşfetme yolculuğu ve bu felsefi yolculuğun estetiğin, doğanın ve değerlerin özellikleri ile ilgili olarak yarattığı çatışma ile çakışmaktadır. Kant, esnek bir estetik, birleşik bir form veya çeşitlilik biçimi anlayışını ortaya koymuştur ve esasen estetiğin temel özelliklerinden birini tespit etmiştir: Bu estetiğin belirsizliğini ve zıtlığını ebediyen sorgulama yeteneğidir. Güzel bir form fikri, estetizmin sanat hareketinde estetik bir değer ve özellik olarak bilinmektedir ve kabul edilmektedir. Birliğin veya çeşitliliğin zihinsel yaratımları ve yargıları hedeflediği bir form fikri, çağdaş yankılarını çağdaş spekülative gerçekçiliğin felsefi alanında, daha çok da nesne yönelimli ontolojide bulmaktadır. Biçim ve gerçeklik arasındaki ilişkiler, gerçeklik, biçimsel, bağımsız gerilimler ve korelasyonlar tarafından üretilen yeni bir yaratılış olarak bir nesnenin biçimsel değişimlerinden şekillenmiş ve etkilenmiş olarak algılandığı için yeniden teorize edilmektedir.

“Break, break, break” şiirinin şiirsel biçimi, estetik bütünlüğüyle şiirin içerik ve değerini şekillendirir ve belirler. Dokunma, ses ve görüntü, Tennyson'un sıradan ve anlaşılır bir dil kullanmasından oluşan şiirinin özüdür. Onun anlatmak istediği her neyse, istediği şey dokunma, ses ve görüntü imgesinden geçer; bu yenilikçi teknik, şiirdeki tüm atmosferi ve değeri oluşturmaktadır. Tennyson'un düşüncesi basit olsa da sözcükler, sesler ve görüntüler arasındaki bu tür etkileşimin ilham kaynağı, bir şiirin canlı bir form olarak önemini onaylayan yenilikçi tekniklerin algılanma biçimini ve uygulanmasını ortaya koymaktadır. Şiirdeki tematik, şiirsel ve ölçülü çatışmalar ve değişimler bağımsız bir formu, onu yaratan gerçekliği aşan yeni bir nesneyi ortaya çıkarmaktadır.

“The Splendour Falls” şiirinde, kelimeler konuyla alakalı değildir ancak müzikal bir etkileri vardır ve form üzerinde yapılan bu tür deneyler, şiirsel sanat yoluyla bilinenin ve gerçek olanın sınırlarını genişletmektedir. Duygusal bir anlam üretmek için imgelem, aliterasyon, asonans, kişileştirme kullanılmıştır. Bu şiirsel unsurların kullanım amacı kelimelerin anlamını pekiştirmek değil, bir ruh hali oluşturmak, yani duyguları tasvir etmektir. Tennyson, şiirindeki teknik mükemmeliyetçilik sayesinde sanatın bir başka türünü, duyguların müzikalitesini üretir. Onun tekniği, formun gücüne yeni ve devrim niteliğinde bir şey getirmektedir. Onun formları yeni bir etki ortaya çıkardığı için, belirli bir sanat türünün neler yapabileceğine dair yaygın algıyı genişletiyor.

Hem “Lotos-Eaters” hem de “Ulysses” şiirleri, kamusal eleştiriye kayıtsız bir ruh halinin özgürce ifade edilmesinden ve kamusal alanın normalliğini temsil eden daha az endişeden oluşur. Şiirler, güzelliğin ve sanatsal nesnenin güzelliğinin özerk değerinin ifade edilmesi yoluyla, bağımsız fikirlerin çelişkilerinin ve özelemlerinin alanları haline gelir. Tennyson her iki şiirde de kelimeleri yeni bir şekilde kullanarak bir ressam gibi yeni imgeler yaratmaktadır. Belirli bir ruh haline karşılık gelen ritimlerin üretimi, daha güçlü bir etki yaratmaktadır ve görüntüleri güçlendirmektedir. Tennyson, teknik becerileriyle belirli bir ruh hali ve bunun tam tersini yaratır. Tennyson'un yenilikçi formları, zıt fikirlerin kontrolüne izin vererek eşit derecede güçlü bir etki yaratmaktadır. Çatışan düşüncelerin sanat / şiir yoluyla ifade edilmesi bilgiyi yüceltmektedir ve yeni hayal gücüne / egzersizlere dayanan farklı gerçeklik algıları yaratmaktadır.

“The Lady of Shalott” şiirinde, şiirin güzelliği, duyguyu oluşturan bir form olan duyumun etkisi ile tüm duyuların katılımını harekete geçirerek güzellik deneyimini belirlemektedir. Sadece şiirlerinin yapısına olan özel dikkati sebebiyle değil, aynı zamanda formun kaygıları, sorunları ve yaşamla ilgili şüpheleri ifade edebilen bir kelime olarak sık kullanılmasına da dayanarak, formun Tennyson için önemli bir konu olduğu görülmektedir. “In Memoriam” eserinde, temel insan nitelikleri veya sevgi, hafıza ve inanç gibi soyut fikirler, bir bulunan bir kaybolan bir form aracılığıyla ifade edilmektedir. Bu şiirde sevgi, inanç, umut, bilgi ve insan ihtiyacının kaybının bir sembolü olarak bir formun kaybolması tehlikesi Tennyson'un dokunma ve görme duygusuyla işlediği korkunç bir kaos duygusuna yol açar. Genel olarak, bu şiir, güzelliğin biçimsiz kaos tehlikesinden nasıl daha ağır bastığını form kavramı aracılığıyla gösterir.

Tennyson'un forma iki açıdan odaklanmasının incelenmesi bir farkındalık sürecidir. Tennyson'un şiirleri, çeşitlilik yoluyla birleşik ve uyumlu (güzel) bir yaratılış/şiir ortaya çıkarmanın mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır. Forma olan teknik ve tematik ilgisi, şiirlerinde/sanat nesnelerinde, yeni bir birleşik gerçekliği şekillendiren heterojen ancak ilişkili unsurlardan oluşan bir durumu ortaya çıkarır. Onun estetik formları, kavramsal olarak sınırlı insan amaçlarının ötesinde bir meta-gerçekliği şekillendiren, simbiyotik çatışmaların ve dönüşümlerin özgür bir alanıdır.

Introduction

In the Victorian poetry of A. L. Tennyson, formal artistry acts as the starting point for questioning fixed ideas and creating new perceptions of what is beautiful, pure, and real. Tennyson's dual-oriented poetic interest in form as beauty and subject matter leads to the perception that his poetry acts as an unlimited field of multiple changes, relations, and creations that open a discussion about the metaphysics of the form. Tennyson uses the form as resistance towards a limited context and, overall, artistically inspires new perceptive realities or innovative organic schemata towards an alternative understanding of reality. His poems are symbiotic with their contemporary Aestheticism and posterior movements focusing on the relation between form, object, and reality. The ancient Platonic ideas illustrate beauty, form, and reality as the perfect/divine. Therefore, to understand Tennyson's focus on beauty as form and form as the subject matter, a brief analysis of the Platonic ideas on form and its connections with the pursuing ways of reality is necessary. The process of adopting these ancient ideas by the neoclassical Kantian philosophy and the Victorian movement of Aestheticism is equally crucial to understanding the perception of art as autonomous and pure. Tennyson's poems (in terms of technique and content) consist of the embracing of conflicting elements. This article examines the effects of this embracing and recognizes the poems' quality to act as a field of understanding contemporary philosophical ideas on artistic-object and reality.

Based on the Platonic philosophy, divine reality/pure truth, which is the human in her/his perfect state, could be pursued through the dialectic processes of self-awareness and "antilogike." In his "Republic," Plato defines Dialectic as a pure, higher state of human cognition that engages in a dialogue with the soul (2008, VII 533 c-e). Mainly, it is "the soul's ability and activity of conducting the kind of discourse that allows it to deal properly with the forms" (Plato, 2008, VII 532b). Self-awareness, in Greek "γνώσι σεαυτόν," is the knowledge of ourselves. According to Plato, one can achieve self-knowledge through genuine rhetoric (Republic, 2008, VII. 518b-c), which "is an art by which a speaker guides another to the truth by adjusting his words to the other's soul" (Asmis, 1986, p. 156). Socrates, the basic hero of Plato, through genuine(good) rhetoric, "introduces the importance of form, particularly the form of logos, as a means of teaching individuals to discover the truth about themselves and in general, the truth (reality)" (Asiatidou, 2020, p. 229). Plato, in his famous dialogue of "Phaedrus," mentions "antilogike" through Socrates' effort to form two equally convincing contrasting arguments on the matter of love. Moore, in his "Socrates Psychagogos," briefly defines it as "the art of giving contradictory arguments" (2012, p. 15). The dialectic term, genuine knowledge, and pure/clear thinking of Plato are adopted by the neoclassical philosopher Kant as the quality of aesthetic judgment. Consequently, the exploration of the Platonic dialectic processes of self-awareness and "antilogike" towards discovering reality coincides with the self-exploring trip of the aesthetic and the conflict that this philosophical trip generates concerning the properties of aesthetics, nature, and value.

Kant's "Critique of Judgement" points out the essentiality of form for art by notifying beauty, taste, and truth as pure perceptions and shifts the judgment of an art form from the subjective to the impersonal (Kant, 2001, p. 294). In this way, he lays out the base of an aesthetic theory free from sensibility or social obligations and more oriented to the truth of aesthetics, which points out unlimited possibilities for imaginative creativity. Kant claims that the judgment of taste must-have reference to another concept or something else; otherwise, it is impossible to claim any universal validity (p. 311). Based on this idea, he lays the first traces for some stable and commonly accepted aesthetic criteria. He also states, "the judgment of taste contains beyond doubt an enlarged reference by imagining the object in such a way as to lay the foundation for an extension of judgments of this kind to make them binding for

everyone” (p. 311). Hence, this other concept that acts as a landmark for other imaginings and judgments is the object’s form. This aesthetic form allows a judgment-free from personal interest and secures its significance through its perception as universal, pure, and disinterested judgment. Concerning the beautiful forms, Kant defines them as “those which by their combination of unity and heterogeneity serve as it were to strengthen and entertain the mental powers that enter into play in the exercise of the faculty of judgment” (p. 314). At this point, Kant shapes an understanding of a flexible aesthetic, a unified form or a form of diversity, and mainly locates one of the essential qualities of aesthetics, which is its perpetual ability to question its ambiguity or its contrast.

The idea of a beautiful form is recognized and carried as an aesthetic value and property in the art movement of Aestheticism. The idea of a form in which its unity or diversity in itself aspires mental creations and judgments finds its contemporary echo in the philosophical field of contemporary Speculative Realism, mainly, of Object-Oriented Ontology.¹ For OOO, “Objects are not identical with their properties but have a tense relationship with those properties, and this very tension is responsible for all of the change that occurs in the world” (Harman, 2018, p. 9). The relations between form and reality are retheorized since reality is perceived as shaped and influenced by an object’s formal changes as a new creation generated by formal, independent tensions and correlations. The independent existence and reality are understandable mainly by the relations between the object’s formal properties and the mental processes that they evoke. These relations lead to creating a final, new object independent from the processes that have created it and its subsequent effects (p. 9). OOO’s contemporary theoretical trend safeguards the value of the art object as autonomous by exploring “how things maintain a degree of autonomy despite their interrelations” (p. 41). It is interested “in the structure of the art objects themselves” (p. 69). Significantly, the philosophical theory of OOO claims, “All objects must be given equal attention, whether they be human, non-human, natural, cultural, real or fictional” (p. 9). Such a perception shapes an understanding of a non-anthropocentric reality, understandable through the analysis of Tennyson’s poetic attachment to the beautiful structure viz. his dual-oriented poetic interest in form and its effects on poetic interest.

In Tennyson’s poem “Break, Break, Break,” written after the loss of his close friend Arthur Hallam, feelings of melancholy and mourning are mainly constructed on sound and touch images. In this short lyric, Tennyson designs a metrical scheme capable of communicating the poem’s matter through its echoes. The poem consists of four quatrains. Each quatrain is in irregular iambic tetrameter, and the irregularity in the number of syllables also supported by the image of the sea formulates the speaker’s psychological condition. The speaker feels sorrow, a fluctuation between anger and sadness in a simulation of the sea’s instability. However, the rhyme scheme of abcb in each stanza defends an opposite sense of the waves’ consistency. The sea image that breaks on the stones is a depiction of turbulence full of sea motion, which bursts into the indifferent and unemotional stones (lines 1-4).

The adjectives “cold” and “grey” express steeliness and immobility. Nevertheless, the sea’s break on the stones coincides with the speaker’s rushed utterance of his thoughts; simultaneously, the speaker finds himself distant from the pleasure of a possible break up of his thoughts and experiences a lack of expression. The speaker is incapable of finding a point (the stones) and rhythm (the lapping of the sea), a touch, and a sound to break out his thoughts. The speaker’s condition contrasts with the fisherman’s boy, who has every right to be happy since he plays and shouts with his sister like the sailor who sings in his boat (lines 5-8). The similarity at the beginning of the fifth and seventh line and the exclamation mark at

---

¹ In the text, the abbreviated form of OOO will be used for Object-Oriented Ontology.

the end of every argument implies fair happiness for the boy and the lad that contrasts with the speaker's hovered lack of joy. Although both the fisherman's boy and the sailor's survival depend on the "mood," they are described as trouble free under the safety that land and a bay can offer. Thus, despite their possible experience of the sea's danger, which can evoke psychological tension, they both manage to find a point of touch (land and bay) and sound (shouts and singing), which for the moment seem to slip from the speaker's pursuit.

The poet shapes conflicting psychological states based on sound and touch images from the beginning of the poem, which an irregular metrical scheme supports. In the third stanza, the addition of the sight enriches the imagery. The third stanza is an image of stillness that contrasts with the loud voices of the children who play and the sailor singing in the previous stanza. Here, the ships move to their haven stately but quiet. There is motion but no sound in the poet's description. The atmosphere that the poet chooses to print probably, his psychology, is a desperate need to feel and hear his friend's touch and voice and to less the impossibility of his unfulfilled will. He is looking for the touch that is "of a vanished hand," and the sound that he desires to hear "of a voice that is still." In the last stanza, once more, the sea breaks out its energy on the rocky cliffs, but this time the repetition of this breaking out is accompanied by the realization of an inevitable loss. No matter how constantly the sea breaks the crags, it cannot go further than the steely rocks.

Similarly, no matter how the speaker desires and yearns for his friend's presence, he "will never come back" to him as a light in his soul. The speaker's longing for "the tender grace of a day" codifies his nostalgia in terms of touch, sound, and sight. Through touch and hearing, it can experience tenderness. Through the warm touch of light and visibility, it can experience a day. Although the repetition of the sea's sound on the stones is a constant reminding of breaking on, the speaker compromises the lack of breaking on his despair. He lacks energy, motion, and consolation, and above all, he feels the impossibility of his fulfilment due to the lack of a familiar sight, touch, and sound.

The matter of the poem is shaped by the use of the language and not its content. Language in this poem is perceived not as a means/form to the content but a metrical matter itself, an autonomous theme. Concerning the dual significance of form as sound and as the matter, Angela Leighton mentions that in literature, "the word form might involve a choice of at least three things: the shape of the text on the page, the shape of its sounds in the air, and the matter of which it speaks" (2007, p. 16). The poem elaborately depicts the psychological condition of the speaker through the use of simple language. However, the repetition of the words creates an atmosphere of powerful energy and constancy. This sense of constancy contrasts with the persona's sense of deprivation and frustration because of his sorrow. The speaker's vain voice's pursuit and the touch—which the sea and the other elements (people and ships) around him have already found—is given through a series of comparisons between his external and internal reality. His detailed auditory and tactile images express his external world, and the conflict with the above external descriptions shapes his inner condition. The poem closes with the speaker's internal reality's domination as his general and final reality of pain's inevitability. This pain results from human loss, the loss of touch, sound, sight, and embracing his grief. The touch, sound, and sight are the poem's matter that consists of Tennyson's use of an ordinary and straightforward language. Whatever he wants to communicate passes through the image of touch, sound, and sight; this innovative technique builds all the atmosphere and the value in the poem. Although Tennyson's thought is simple, the inspiration for such interactivity between words, sounds, and images reveals the conception and application of innovative techniques that seal a poem's significance as a living form.

In this perspective, we can even locate a “drama of form” as Peter McDonald refers to “how the meter—the rhythms of lines, the comings, and goings of sound, the demands, and revelations of rhyme—perform their own transformations on the writing self” (2004, p. 64). This “drama of form” leads to an open-ending performance for the readers and declare form’s quality as creator rather than of a created object. The idea of a creative than a created form originates from the neoclassical theoretical matching of aesthetics with ontology. Friedrich Schiller (one of the leading figures) on aesthetic qualities and value, like-minded of Kant views form to have an unlimited effect upon the spirit, which condenses aesthetic freedom. Hence, the form can exceed or guide the matter (1967, pp. 155-157); likewise, the poetic form of “Break, break, break” which through its aesthetic integrity shapes and determines the content and the value of the poem. The thematic, auditory, and metrical conflicts and changes in the poem shape an autonomous form. This new object exceeds the reality that created it and, in this respect, confirms OOO’s perception of the autonomous reality of the object.

“The Splendour Falls on Castle Walls” is another poem in which Tennyson composes his lyricism through powerful imagery. “The Splendour Falls” consists of three stanzas with six iambic lines each and has a regular rhyming scheme of abcbdd. The poet introduces the poem with vivid imagery of the moonlight and the snow’s reflection on a castle as it endows the latter with splendour. Nature (moon and snow) is an overwhelming power compared to the grand human achievements (the castle). The snowing mountain’s coldness balances the next line’s warmth of a “long light” which “shakes across the lakes” and gives the sense of a full moon able to create a mysterious, almost gothic, mood. The personification of the “wild cataract” which “leaps in glory,” enforces the perception of a sublime nature by making it understandable in human terms. The mournful sound of a “blow, bugle” provokes the “wild”— and thus unfriendly— “echoes” to spread all over the message of the inevitability of human death. The repetition of “blow, bugle,” and “dying, dying, dying” creates a sense of immediacy for the readers. However, this message is an echo, a repetition by the reflection of sound from a surface. The message is not an original sound but a repetition of a reflective sound, thus creating a sense of distance. The portrayal of nature in a mystical sense and the alternating levels of light and sounds produce a rhythm of an echo coming back and forth and rich imagery capable of affecting the mood and the feeling (lines 1-6). From the first stanza into the first three lines of the second stanza, the constancy of the assonance imitates the sound of a bugle and produces the sense of a sound that slowly moves away. The portraying of the natural cliffs and glens (lines 7-12) creates a description of a sound. In this way, the imagery seems to serve the production of rhythm. The personification of “glens” just before the repetition of the echo of “dying, dying, dying” supports an effect of immediacy between the poet and the reader.

Furthermore, the glens’ painting with the mournful colour of purple and their humanization through the human quality of “replying” provokes a strong effect. In lines 13-18, “our echoes,” meaning human echoes, are transferred echoes of the emotion of love from one person’s heart to the other’s as empowering and eternal. The echoes of the human meaning invite the echoes of death to remind their answer of “dying, dying, dying,” but their answer has no power anymore. The echoes of love remind love’s sublimity since humans’ experience love and are indifferent towards their inevitable fatal condition. The rhyme of “die” and “sky” and the alliteration of the “faint” and “field” produce a robust rhythmical effect.

The poem as a whole “echoes” the perception of love as the human meaning amid the human anxiety of mortality. The topics of human transience, life purpose, and eternity challenge Tennyson’s reason. The poet orients the interest towards the beauty of the form, and for him, beauty is in language. Beauty is the matter; thus, words are the matter. He uses words

to produce many kinds of pleasure. The understanding of Tennyson's poetry demands not only the presence of mind but all of our senses. Imagery, alliteration, assonance, personification are used to produce a sensual meaning. The use of these poetic elements is not to reinforce the meaning of the words but to set a mood, that is, to depict feelings. Through the technical perfectionism in his poetry, Tennyson produces another kind of art, the art of musicality of emotions. His technique brings something new and revolutionary to the power of form. He widens the common perception about what a specific kind of art can do since his forms reveal a new effect. OOO perceives this effect as the phenomenon of "emergence, in which new properties appear when smaller objects are joined together into a new one" (Harman, 2018, p. 30). The poetic form of "The Splendour Falls" exhibits the fundamental principle of OOO, which recognizes that objects (in our case, an art object/poem) "maintain a degree of autonomy despite their interrelations" (p. 41). In "The Splendour Falls," words are not subject to the matter but to their musical effect, and such successful experiments on form expand the limits of what is known and what is real through poetic art. Although the poem does not provide us with specific knowledge, based on OOO's claims for all objects, its "executant reality is open to us" (Harman, 2018, p. 71).

Both of the poems, "Break, break, break" and "The Splendour Falls"—although they thematically defend two contrasting ideas, human despair, and faith in human meaning—are equally persuasive due to the beauty of their interactive form. Tennyson's mechanics and awareness of the artistic form's effect indicate dialectic poetry (the poems within themselves and their correlation), pursuing higher awareness through the poet's control of conflicting ideas.

The dialectic process of Platonic "antilogike" and its contemporary transformation by OOO into recognition of an aesthetic quality which carries a conflict to itself and suggests complex realities (Harman, 2018, p. 252), is reflected through two more of Tennyson's well-known poems, "Lotos-Eaters" and "Ulysses." Although the same legendary Greek figure of Odysseus and his adventures inspire both poems, their content is oppositional. As the two sides of the same coin, the two poems defend with equally technical parity two conflicting messages about human meaning and reveal the reality of human nature ruled by contradiction.

The "Lotos-Eaters" is Tennyson's imaginative expansion of Homer's short reference to the land of Lotos-Eaters. The only information that Homer provides through Odysseus' reference is that in this land, the men who tasted the flowering food wanted to remain there, forgetful of their previous desire of going back to their homeland (Εφταλιώτης, Παρωδία I- θ. 90-95, 1990, pp. 120-121). Based on this reference, Tennyson created a descriptive poem that builds a dreamy atmosphere and depicts Odysseus's men's mood to remain there for rest until death. In Tennyson's poem, the men's dream-like condition after eating the flower signifies a lack of contact with reality as escapism impregnated in negativity. It states a condition of lethargy and resignation from any responsibility and claim in life. The poem consists of two parts. The first part (45 lines) is Odysseus' descriptive narration about the land, her residents, and his men, divided into five Spenserian stanzas in the rhyme scheme of ababbcbcc. The first eight lines are written in iambic pentameter, and the last line an Alexandrine (line of six iambic feet). The second part is a song sung by the mariners in eight stanzas of varying line length and rhyme scheme. In the first part, the rhyme scheme is consistent with producing a rhythmical sound, reinforcing the focus on the imagery. In the second part, the domination of an irregular rhythmical pattern depicts the confusion in the men's minds and creates an equivalent mood of tiredness and futility (lines 1-45).

The poem begins with a caution, "Courage!," which determines the first part of the poem's dynamics as immediate and vivid. The poet splits the "responsibility" of the first part's description between the direct speech (Odysseus) and the neutral narrator's third-person

narration. In this way, Tennyson maintains an alternating use of direct and indirect language, which produces an alternating immediacy and distance in feeling. In parallel, it creates the atmosphere of a conversational narration without a load of responsibility. The plethora of alliterations throughout the poem produces the effect of a slowdown motion. The repetition of words such as “land,” “fall,” “down,” “afternoon,” “faces pale” evokes the effect of laziness, which depicts the men’s mood of weariness. The men question the human tendency of toil, and they decide to stay calm. Calmness presents as the best offer between the toil of wandering and absolute death. There is no point for them to keep wandering to return to their routine since what awaits them will be a persistent condition of confusion, trouble, and pain that is even worse than the eternal silence of death. In the seventh stanza, the men imagine receiving the pleasure of “propped on beds of amaranth and moly,” “To watch the long bright river drawing slowly,” and “To hear the dewy echoes calling/ from cave to cave through the thick-twined vine.” Thus, the poet creates pleasure out of interactive imagery of touch, vision, and sound. The poem ends with the men’s feeling of having “enough of action and motion,” for this reason, they give the vow of remaining in the Lotos land, to “live and lie reclined” there like gods who are “careless of mankind.” The idea that God is indifferent to human sufferings is a typical one of the nineteenth century and seals an excuse for man’s decision to stop wandering and just settle down in this land of dreaming condition, being far from the toil of vain weariness and responsibility. Man’s resolution is in opposition to the two primary social trends of Tennyson’s age, utilitarianism, and capitalism. Thematically, the poem moves on the Aesthetic movement side, which searches for human creation valuing regardless of its usefulness or market value. The poet closes the poem with a decision indifferent towards the moral standards of his age. Using a character, Tennyson describes an esoteric mood without defending a specific opinion or moral judgment. The lack of an authoritative poet redistributes the production of a poetic meaning to the readers and leaves the poet free to perfect the poem’s technical qualities. The poet’s indifference towards didacticism orients the readers’ focus on the beautiful parts of the poem, such as its atmosphere created by the interaction of sound, image, and feeling given by the poem’s form.

In “Ulysses,” the dramatic monologue is developed through the character of Odysseus. Tennyson’s tendency to expand the imaginary by mythological sources is recurrent in this poem too. “Ulysses” is Tennyson’s imaginative extension of Odysseus’s return to his homeland Ithaca. The legendary king is old and dissatisfied with his present non-adventurous life. Odysseus is a legendary Greek figure known as adventurous and resourceful. Tennyson’s first stanza places him as an “idle king” among savage people who do not know anything about his past glory. Life is a continuous struggle that presupposes the awakening of the soul and the desire for new knowledge. The first line of the poem, “It little profits that an idle king,” is an understatement that reveals the poem’s subject matter.

The use of litotes affirms the value of adventure and search, stating its negative opposite as idleness. The line “Unequal laws unto a savage race” intensifies the negative result of a non appreciated old and wise king in a land of uncivilized humans. The second stanza’s enjambment produces a sense of flowing rhythm. Significantly, the first two lines produce a sense of flowing rhythm through the non-finalized character’s thoughts. The running on from one line to the other without a pause may also notify the character’s endless desire to throw himself back in wandering and adventure. Recalling his past adventures, Odysseus defines the benefits— love, knowledge, and delight— of pursuing the new in life. In lines 18-21, Odysseus states that he is a part of everything he has experienced, notifying that our exposure to life builds our personality. The metaphor of experience as “arch” and “the fading margins of the untravelled world by his desire to explore them” signify the change in the character’s mood. Being sad and nostalgic for his past is changed to his quest for

adventure's intensity and excitement. He becomes concrete concerning the meaning of not being passive until the time of "eternal silence," the approaching death. The above pursuits of the character coincide with the general spirit of exploration and colonialism in Victorian English society during the poet's time. It is particularly revealing about Tennyson's poetic talent to excite the intellect by simplifying language (lines 25-28). With short and direct words, he condenses the meaning of human life as he distances it from the trap of egotism and vanity. Reminding of the inevitability of death, he locates the meaning of life in creativity and innovation, something useful to humanity that exists even after the individual's death. In other words, he supports that man's value is defined not by who he is (his internal thoughts and feelings) but by what he produces and offers to humanity as part of a whole. To pursue his adventures, Odysseus gives to his son Telemachus the governing of his race. In this way, the character states that there is no connection between the pursuit of innovation and knowledge and the social duties and principles by his statement, "He works his work, I mine" (line 43). The third stanza produces an idea that contradicts the idea of the previous stanza. The character oscillates between the perception of individual creativity and experimentation as a partial good for the society and a process of a higher knowledge that serves the development of the individual spirit. Split by Christianity, science, and utilitarianism, the poet sways about the meaning of knowledge. On a personal level, the poet, through his poem, tries to escape the pain of loss and embrace life as an unknown adventure. Thus, he uses his art to console himself. He escapes from his painful reality through his artistic alienation and creativity. Accordingly, Odysseus leaves the governorship to his son as a sign of his alienation from social obligations. He prefers to dedicate himself to pursuing his desire, defined by the passion for innovation and knowledge. Tennyson's imaginative pursuit reminds Aestheticism's fundamental principle: a socially alienated artist and an artistic creation indifferent towards social obligations or beyond the current reality perception.

In the last stanza, Odysseus is ready to throw himself back into adventure, a decision which is emphasized by the excessive use of figurative language. Only through the run of five lines there is a coexistence of alliteration, litotes, metaphor, and personification (lines 51-55). There are the consonance and assonance of 'noble note,' the litotes of "Not unbecoming men," the metaphor of life as a "long day" and the personification of "the slow moon," which "climbs." The use of these elements emphasizes the meaning of adventure as a superior value and inexhaustible process. Simultaneously, it creates a sense of a long and slow rhythm through life's imagery as a long and slow struggle. The overstatement of "Moved earth and heaven" intensifies the sense of high-level strength of Odysseus and his men. The repetition of the "we are" certifies their active existence and creates an interest in the qualities that follow such recognition as "One equal temper of heroic hearts" and "strong in will." For the poet, life is a struggle, inquiry, discovery, and a continuous challenge. Man, regardless of his age, should be open to the challenges of life by exploring them. Odysseus' message is intensified by the consonance of "strive" and "seek" and of the alliteration of "find" and "yield." The assonance of "strive, find, seek, yield" reinforces the poem's musical quality. In general, the poem is emotional and reflective. Through the use of several punctuation marks (semi-colons, mid-line colons) and the form of blank verse—which creates the sense of a sound like the rhythm of a heartbeat—the poet indicates Odysseus' profound thoughts and his progression from a passive present to an active future.

Through "Ulysses" and "Lotos-Eaters," Tennyson reveals a reality subjected to mood and the level of creative imagination. Human nature consists of contradictions, and the equal support of conflicting ideas indicates this understanding. He uses "Ulysses" as a creation, which allows him to think in an adventurous and responsible way, and he uses "Lotos-Eaters" to express a need for escapism and isolation. In both poems, Tennyson uses words in a new

way, creating new images like a painter. The production of rhythms that correspond to a specific mood stimulates a more potent effect and reinforce the images. Through his technical skills, Tennyson produces a specific mood and its exact opposite. Tennyson's innovative forms allow the control of contrasting ideas, producing an equally strong effect. The expression of conflicting thoughts through art/poetry elevates knowledge, creating different perceptions of reality based on new forms/exercises of the imagination. Both in "Lotos-Eaters" and "Ulysses," beauty is not present only as a sign of the poem's form but also comes out as an ideological orientation that becomes an official movement some decades later, Aestheticism. The focus on beauty is distinguished through the poems' subject matter, shaped by Tennyson's technical selections.

In "Lotos-Eaters," Odysseus's men are committed to remaining in an isolated dreamy situation far from their homeland's reality. They prefer the semi-dreaming condition of memory and calmness than a social reality, which presupposes continuous toil and results in confusion. Although skilfully attributed by the poet to a smooth and non-authorial speaker, this resolution remains an oppositional stance against the Victorian atmosphere of adventure and responsibility that was socially cultivated for the sake of the British politics of colonialism. Odysseus' men reject adventure and reality, and they prefer to stay remote and focused on hearing the soft, blissful music from the skies, seeing the beauty of nature, and feeling safe in the land. All the men's senses focus on beauty, and they cannot sacrifice such an experience for a return to social reality. Their beauty experience is alien, magical, imaginative, and above all, isolated from the common and the public. Significant is also the fact that the men feel safe in the land, but not because of the natural beauty which surrounds them. Only after they pass to the dreamy situation that they hear, see, and feel the beauty. Nature is not enough by itself. It becomes beauty after they eat the lotus, viz. after the mediation of imagination. Thus, men reject any social contact, influence, or obligation, and they decide to stay in the land that allows them to dream/ imagine. They prefer a life focused only on beauty in the land of their inspiration.

Similarly, in "Ulysses," Odysseus' pursuit of adventure—mainly to "bring new things," "follow knowledge," and to go "Beyond the utmost bound of human thought" presupposes his denying and leaving behind his political and social obligations. Although Odysseus's adventurous mood gets along with the adventurous Victorian spirit of imperialism, Odysseus' pursuit of knowledge—the pursuit of thought beyond the standard limits—is stated as totally distinct from the "common duties" and the "subdue to the useful and the good." This statement indicates that human thought has to overcome common opinion that is usually occupied with matters of practicality and morality and to explore the unlimited human thought/imagination to reach knowledge/truth. Both in "Lotos-Eaters" and "Ulysses," beauty and knowledge respectively, presuppose indifference towards social responsibility and social reality, echoing Aestheticism's central principle of the artist's isolation from social obligations and art's value-based exclusively on its aesthetic effect.

Tennyson's mentioned poems are valuable not only for the conflicting ideas that they serve with technical artistry but also for their dialectical quality displaying the English public discourse developed during the time of the poet's writing. Both the discourse of responsibility and adventure and isolation and indifference to reality is the poet's social and political reality based on British Victorian politics on industrialization and colonialism. Despite their conflicting perspectives on the subject matter, both poems vindicate the poet's priority on the aesthetic quality and his support of their perception as art creations through their characters' persistence to pursue an isolated and distinct condition from the social ordinary life/reality. Such a condition gets along with Aestheticism's view of art as distinct from and indifferent to social life and works against the use of literature and art as an ideological apparatus serving

any field of public administration, the least politics. Tennyson's Aestheticism allows art and the artist the freedom of boundless creativity and, thus, the existence of an eternal reality. It also allows art to be useless— considering the material tasks of practical life— and reveals the quality of an aesthetic experience as “unusually complete in itself” (Fenner, 2010, p. 98). Both “Lotos-Eaters” and “Ulysses” consist of a free expression of a mood indifferent to public criticism and less anxiety representing the public sphere's normality. The poems become fields of contradictions and aspirations of independent ideas through affirmations on the autonomous value of beauty and the artistic object's beauty.

In Tennyson's poem “The Lady of Shalott,” the reader is primarily invited to experience the poem's form of alienated Aestheticism to understand its symbolic function as an opposing or a suggestive reality to the already accepted everyday social reality. The first part of the poem (lines 15-27) introduces the Lady of Shalott as a secluded figure in a tower, overlooking the activities on the road to the city of Camelot. “The Lady of Shalott,” as a title and essential character of the poem, has multiple social meanings. Moreover, based on Harman's view of metaphor as “a non-literal form of cognition” (2018, p. 35), “The Lady of Shalott” acts mostly as a metaphor instead of an allegory. The choices of the two words which reveal social status, gender, and locality act in the poem as an introduction to a limited reality based on socially constructed categories. However, although they initially act as a compromise, progressively, through the intrusion of the aesthetic element (artistic activity), they become a means to a final escape and a revelation of a new reality of beauty. The Lady performs the art of singing, and this artistic performance is perceptible by people who belong to the working class. By describing the reapers' hard working conditions, the poet reinforces the contrast between hard labour and the sense of beauty and calmness that the song of an ethereal existence produces. The addressing of the Lady as the “fairy Lady of Shalott” strengthens the perception of a mythical creature. The worker's hearing of her whispers set her function in the poem to entertain. The “fairy Lady” through her out-of-reality art/aestheticism, entertains the people who are experiencing the harsh side of reality. The poem's aesthetic value partly consists of the beautified coexistence of the conflicting elements by a poetic form that privileges the aesthetic effect. The formal aestheticizing of the dual concepts such as the ethereal-real, the entertainment-labour, and the high and lower social status presents a composition that embodies new possible correlations between contrasting elements. As Object-Oriented Ontology describes it, an aesthetic conception of things results in a new entity of combination (Harman, 2018, p. 73), which means it leaves open the interest for existing unknown otherwise realities. These new correlations may produce an effect different than the usual effect of balance or an alternating mood. The beautification of contrasting concepts and the coexistence of concepts formerly socially perceived as distinct may suggest different perceptive realities through the specific poem.

The second part of the poem focuses on the Lady's activity through labour elements, the unreal, and public opinion. The second stanza introduces a clear mirror, which the Lady uses to see her work's progress. The poem skilfully introduces a correlation of artistic work with the reflection of daily life. The concluding lines of the second part point out that the emotion a meeting of two lovers usually contains cannot be given as a reflective experience but should be given by the stimulation of human senses, through sensation. This message seems to be the Lady of Shalott's primary point since it is her first and the one out of two phrases that she utters in first person/direct speech in the whole poem. In the third part of the poem, the first four stanzas (lines 73-108) shift the Lady of Shalott's interest to Sir Lancelot. The shift serves the creation of a double sense: that of distance and sudden come back. The focus on Sir Lancelot keeps the interest for the Lady in the distance, making a point of her “Come back” a turning point both in a matter of form and subject matter (Part III, lines 109-

117). The continuous use of “she” that is accompanied by a verb intensifies the significance of the Lady’s activity and strengthens the creation of a quick rhythm. Such a rhythm creates anxiety and suspense, especially after a total lack of reference in the same part’s four previous stanzas. This turning point in matters of interest and rhythm signifies a change, or at least a realization, on the poem’s subject matter. Lancelot’s flash into the mirror and his song make the Lady abandon her labour and forget the factor that engages her in the specific activity. A visual and an auditory image work together to determine the Lady’s action. The knight’s reflection becomes the motive for the Lady’s action based on impulse and urges her to establish direct contact with the real world. However, the mirror’s destruction notifies that reflection does not have a place when sensation is activated. Abandoning her labour in her safe seclusion and her reflecting contact with the labour in the real world, the Lady enters a direct sensory experience of the real world, which leads to the abandoning of her isolated activity and her domination by a disastrous generalized fear of a curse. In the fourth, last part of the poem consisting of six stanzas, there is a description of the Lady as she comes out of her tower and goes by boat towards Camelot. She dies singing in the boat, and her late arrival to Camelot puzzles the crowd present at the wharf (Part IV, lines 136-144 & 145-153). This part of the poem is a physical and natural description. It consists of the Lady’s physical description and the information that the Lady’s song is heard only by her natural surroundings. These two elements support the claim that the Lady’s song is unreflected, thus unmediated, and, at this point, is a performance-based on sensation. The poetry of sensation and its expansion with the Victorian Aestheticism might act as a counter-public sphere. In the “Lady of Shalott,” the poem develops through a series of counter-concepts such as lady-knights and reapers, city and countryside, reflection and sensation, seclusion and escape, and personal impulse and public opinion. Combining the concept of labour with the concept of art to create an alternating sense of entertainment and hard work is also essential. The poem closes with the arrival of the dead Lady to Camelot after her last unreflected artistic performance and her abandoning of her productive activity. When Lancelot looks at her and says, “she has a lovely face,” the Lady from a producer of art turns into an aesthetic/artistic object.

Based on the relationship between art, production, and political power, the poem is an artistic product that leads to alternative perceptions about who has the power or how to vindicate the power to determine political outcomes, personal freedom, and reality. It acts as a sample of art’s interaction with reality and a sample of art’s power to suggest new models of what can be a reality. The proletarian fantasy (the workers who are entertained by the higher class Lady) counter-powers the political power of the bourgeoisie’s public opinion (the paused high-class crowd in the palace of Camelot). It acts as an artistic product that proposes an alternative discourse to the public opinion. Lancelot’s last statement, which stresses the Lady’s physical beauty—although she is dead—enforces the poem’s Aestheticism. Despite the lack of life, the Lady’s beauty places beauty/aesthetic above any other of the poem’s possible considerations, even over life. The idea of real aesthetic value beyond an anthropocentric reality, of pure beauty, even after physical death, is an antecedent to OOO’s view that “the external world exists independently of human awareness” (Harman, 2018, p. 10). In general, the beauty experience through the effect of sensation is significant in the poem, basically, through the Lady’s impulse for a sensual experience and her beautifying after her permanent loss of contact with the public sphere/life. The poem’s beauty seals the experience of beauty through the effect of sensation as a form that builds emotion, activating in this way, the participation of all the senses.

The form seems to be a significant concern for Tennyson based not only on his exceptional paying of attention to the structure of his poems but also on the frequent uses of

form as a word capable of communicating anxieties, problematizations, and doubts about life. It seems that Tennyson understands form as a property of everything; similarly, OOO perceives itself as “a theory of everything” (Harman, 2018, p. 61). In “In Memoriam,” essential human qualities or abstract ideas such as love, memory, and faith find their expression through an alternating mode of a lost and found form. In this poem, the threat of a lost form as a symbol of the loss of love, faith, hope, knowledge, and human necessity leads to a fearful sense of chaos that Tennyson handles through the sense of touch and sight. Tennyson uses touch as a declaration of an existing material form and sight as a sudden change that condenses the essence of spiritual touch. In general, this poem shows how beauty dominates over the threat of formless chaos through the concept of form. This achievement bases on beauty through a touch of a beloved body, the awakening sense of a change in a flash, and the presence of God, which determines human faith and purpose. In this respect, form becomes Tennyson’s means of elevating beauty as the human essence, knowledge, and reality/truth.

Notably, in “In Memoriam,” one more poem dedicated to the memory of the poet’s best friend Arthur Hallam, the speaker expresses his grief for the loss of his beloved friend through his meditation on the existence of God (lines 1-4, 21-24, 37-44 and I. 1-4). The faith in God orients human purpose in the spiritual pursuit of knowledge, wisdom, beauty, and truth. The speaker attempts to comfort his grief by attributing to the tragic event a significant meaning through its accession in a general meditation on the human purpose. However, the correlation of the spiritually impugned ultimate human purpose with the comforting of a personal discontent leads to the speaker’s need to deal with a material essence— to materialize his pursuit and the means of this pursuit. Tennyson contemplates a very contemporary theme of his period (the threat of a lost faith). Still, through his spiritual intuition, the speaker individualizes God’s perception through the displacement of his love from a dead body to an eternal spirit. The touch of God replaces the lost touch of his friend through his wisdom, love, and truth. His friend’s dead body, which carries God’s essence, brings the poet in touch with God. In this way, Tennyson elevates the human form to achieve spiritual awakening and clarification of the truth and perceives the human form as a part of the divine form. The poem consists of form capable of touching and being touched, physically and spiritually, and the sense of a change in the visual materialization.

According to the speaker, even an entirely emotional form might be experienced as empty if untouched by another physical form. The speaker’s temporary solution for curing his spiritual pain is to fight against it with his mental capacity. However, a few lines below, his solution is perceived as inadequate (V lines 1-12). Tennyson explains, in a way, the sophisticated understanding of the property of form through the sense of touch, undermining an indirect relationship of the form’s properties with reality. Speculative Realism maintains such an approach as “an indirect contact (of a thing) with reality” (Harman, 2018, p. 185) described as “touching without touching” (p. 82). Supporting that the articulation of the speaker’s thoughts and feelings will not mirror his soul’s full extent, the poet reinforces the significance of the touching experience (XIII lines 1-12). The dead friend’s ability to touch the land and touch one more time the speaker’s hand has the power to change the perception of death. If the condition of death could allow a sense of touching, death would not signal a change. Therefore, what makes death touch of change is the loss of the human touch. The sorrow of the speaker comes from the realization of the loss of his beloved friend’s touch. Some lines later, this loss states a change of a human “half-divine form” to a “transient form” whose realization leads the speaker to a state of confusion (XVI lines 5-8, 13-16, 17-20). The untouchable form of the dead friend is a transient form that shakes the speaker’s perception of reality. This new form’s realization seems to affect the speaker’s power of thinking and self-

knowledge and fuses pre-existing experiences with new perceptions about what knowledge can be and what reality can be. Removed from the sensible approaches of touch and hearing, the speaker becomes reconciled with the spiritual form's perception through the immaterial means of imagination and intuitive improvisation. Man's spiritual form is a new source of approaching the knowledge of himself as a part of the general knowledge/ the truth (XLVII lines 1-8 and XCI lines 15-16). Because of his physical form, the man should not perceive himself as a unit. Focusing on his soul, which is his eternal form, the man should perceive himself as a part of a general divine whole, capable of reuniting all the beloved and lost material forms in beauty (CXIV 1-16). The transformation of the limited human knowledge to heavenly wisdom, that is, to the knowledge of truth/the eternal forms of love and beauty, is consistent with the significance of touch, which attributes to the divine touch of God (faith) (XCI lines 15-16 and XCII lines 5-8).

Regarding the meaning and use of language in this poem, the poet initially supports the words' inadequacy to communicate the human soul (XXXVI lines 5-8, XCIII lines 13-16, and LXXXV lines 77-84). The expression of truth in words lowers its value since language cannot reach the soul's essence. Under this consideration, the poet moves away from the tangible ways of communicating towards the immaterial form, a ghost. However, throughout the poem's development, the poem as a whole/literary product captures the spiritual essence/form of it. It concludes the perception of the human soul as a part of divine truth. Independent from the poet's prime intention, the text becomes a living form that, regarding language use, overcomes the poet's beliefs or expectations. The change of words into a text with a value in itself highlights what OOO recognizes in an artistic work "as an endured form despite constantly shifting its material components" (Harman, 2018, p. 28).

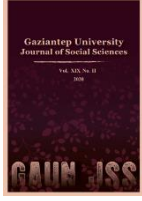
Conclusion

Tennyson's poems are structured based on his technical and thematic attachment to form. His focus on form is a spiritual practice of expressing fears and relocation of the real through artistic creativity and freedom. Except for accepting relocation and change, Tennyson's art is a spiritual practice of faith in form as beauty/divine truth transformed by the twenty-first century philosophy of Object-Oriented Ontology to "a form of unjustified true belief" (Harman, 2018, p. 181). The analysis of Tennyson's dual-focus on the form is a process of awareness. Tennyson's poems reveal the possibility of a unified and harmonious (beautiful) creation/poem through diversity. By exploring the conflicting/dual nature of art and reality, they compose a kind of poetry that claims new perceptions of reality through their tense relationship with their properties and the mental processes that they aspire. Tennyson's technical and thematic interest in form secures in his poems/art-objects, a condition consisting of heterogeneous but correlated elements that shape a new unified reality. His aesthetic forms are more of a free field of symbiotic conflicts and transformations, shaping a meta-reality beyond the conceptually limited human purposes.

References

- Asiatidou, A. (2020). The role of art towards an understanding of reality: The aesthetic on the defense of consciousness. In Z. Antakyaioğlu et al. (Eds), *English studies in the 21st century*, 228-243. UK: Cambridge Scholars Publishing.
- Asmis, E. (1986). Psychagogia in Plato's Phaedrus. *Illinois Classical Studies*, XI, 153-172.
- Εφταλιώτης Α. (μτφρ.). (1990). *Ομήρου Οδύσσεια*. Αθήνα: Εστία.
- Fenner, D. (2010). Why has aesthetic formalism fallen on hard times? *Philosophy Faculty Publications*, 92-106. Retrieved from http://digitalcommons.unf.edu/aphi_facpub/2

- Harman, G. (2018). *Object-oriented ontology: A new theory of everything*. Great Britain: Pelican Books.
- Kant, I. (2001). In A.W. Wood (Ed). *Basic writings of Kant*. New York: Modern Library.
- Leighton, A. (2007). *On form: Poetry, aestheticism, and the legacy of a word*. Oxford: Oxford University Press.
- McDonald, P. (2004). Beside him. *Poetry Review*, 93, 62-70.
- Moore, C. (2012). Socrates psychagogos. *Socratica III*, 1-19.
- Plato. (2008). *Phaedrus*. Retrieved from [http://www. Gutenberg.org/1/6/3/1636](http://www.Gutenberg.org/1/6/3/1636)
- Plato. (2008). *Republic*. Retrieved from <http://www.Gutenberg.org/1/4/9/1497>
- Ricks, C. (Ed.). (2007). *Alfred Lord Tennyson: Selected poems*. London: Penguin Classics.
- Schiller, F. (1967). *On the aesthetic education of man: In a series of letters*. In E. M. Wilkinson & L. A. Willoughby (Eds) & (Trans). Oxford: Clarendon Press.
- Tennyson, L. A. (2007). The Lady of Shalott. In C. Ricks (Ed.), *Alfred Lord Tennyson: Selected poems*, 8-13. London: Penguin Classics.
- Tennyson, L. A. (2007). The Lotos-eaters. In C. Ricks (Ed.), *Alfred Lord Tennyson: Selected poems*, 24-29. London: Penguin Classics.
- Tennyson, L. A. (2007). Ulysses. In C. Ricks (Ed.), *Alfred Lord Tennyson: Selected poems*, 49-50. London: Penguin Classics.
- Tennyson, L. A. (2007). Break break break. In C. Ricks (Ed.), *Alfred Lord Tennyson: Selected poems*, 89. London: Penguin Classics.
- Tennyson, L. A. (2007). The splendour falls on castle walls. In C. Ricks (Ed.), *Alfred Lord Tennyson: Selected poems*, 94. London: Penguin Classics.
- Tennyson, L. A. (2007). In memoriam A.H.H. In C. Ricks (Ed.), *Alfred Lord Tennyson: Selected poems*, 96-199. London: Penguin Classics.
- Tennyson, L. A. (2016). The lover's tale. London: Forgotten Books.
- Tennyson, L. A. The palace of art. *The Victorian Web*. Retrieved from <http://www.victorianweb.org/authors/tennyson/palacetxt.html>

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

The Uncanny as the Intrasubjectivity in the (m)Other: Edgar Allan Poe's "Morella"

Öteki Olarak Anne ile Kurulan Tekinsiz İç-İçelik: Edgar Allan Poe'nun "Morella" Adlı Kısa Öyküsü

Pelin DOĞAN^{a*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Tunceli/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6391-3523

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 3 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 27 Kasım 2020

Anahtar Kelimeler:

Tekinsizlik,

Edgar Allan Poe,

"Morella,"

Sigmund Freud,

Psikanalitik Edebiyat Eleştirisi

ARTICLE INFO

Article History:

Received Aug 3, 2020

Accepted Nov 27, 2020

Keywords:

Uncanny,

Edgar Allan Poe,

"Morella,"

Sigmund Freud,

Psychoanalytical Literary Criticism

ÖZ

Bu çalışma, Sigmund Freud tarafından kavramsallaştırılan "tekinsizlik" duygusunu merkezine almaktadır. Örneklem bağlamında ise bu kavramın sunduğu kuramsal izleği takip ederek, Edgar Allan Poe'nun "Morella" isimli kısa öyküsündeki örüntü gizemine odaklanılmaktadır. Amaçlanan, öyküde "öteki olarak anne", "ölüm" ve "tekinsizlik duygusu"nu birbirine bağlayan psikodinamikleri açığa çıkarmaktır. Bu minvalde, Poevari (Poesque) edebiyatın karakteristik özellikleri olan korku, gizem ve dehşet öğeleri de analize içkin kılınmaktadır. Ayrıca, Poevari edebiyata işlemiş olan, semantik boşluklar ve anlatıdaki kırılmalar da anlatıcının güvenilmezliğini kavrayabilmek için öncelenmektedir. "Morella"da, isimsiz erkek anlatıcı, eşi Morella ile evliliğinden kızının ölümüne dek olanlara dönük retrospektif bir anlatı sunar. "Güvenilmez anlatıcı", Morella ile "iç-içelik" (intrasubjectivity) kurarak, psikik bir geri çekilme yaşar. Bu bağlamda, Freudyen kavramsal çerçeveden hareketle, bu çalışmada, anlatıcının Morella ile kurduğu bu gizemli ve tekinsiz yakınlık tartışılmaktadır. Poe'nun kadın ve ölüm temsili üzerine çok yazılmış olsa da öykünün bu şekilde okunması, karakterlerin kurulmasında psikodinamik unsurların işlevselliğini gösterebilmek ve bu kavrayışın sunduğu söylemsel alanı genişletebilmek adına önemlidir. Çünkü karakterlerin inşasında psikodinamik öğelerin etkisi, Freudyen "tekinsizlik" kavramı çerçevesinde, psikanalitik çevreden yeteri kadar akademik ilgi görmemiştir.

ABSTRACT

This study investigates the contribution of the sense of the uncanny to the intensification of mystery in Edgar Allan Poe's short story titled "Morella" using Freudian ideas as a backcloth. This paper aims to look at how Poe makes use of the psychodynamics of the characters at the intersection of the (m)other, death and the uncanny. In this sense, typical of Poesque literature is that his work is marked by tales of horror, mystery, the macabre, and morbid imagery; the sense of the uncanny is an indispensable part of a plotline which includes semantic loopholes and narrative ruptures. The unnamed male narrator of the story offers a retrospective account of his past memories from his marriage to Morella up to the death of his daughter, which reveals that this unreliable narrator suffers from a psychic regression by establishing intrasubjectivity with his wife. Using Freudian epistemology, this paper will also discuss the ways in which how the mysterious bond established between this couple generates its uncanny effect. Such a reading of the short story is especially useful because although much has been written on Poe's representation of women and death, this paper aims to open up a discursive space to discuss the operations of the psychodynamics of characters within the framework of the Freudian uncanny, which has not received adequate scholarly attention from psychoanalytic circles.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: pelin1dogan@gmail.com

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Amerikan gotik ve kara romantizm türünün öncü ismi Edgar Allan Poe (1809-1849), modern polisiye edebiyatının ilk örneklerini vermiştir. Özellikle; yalnızlık, delilik, yanılama, diri diri gömülme, ruhun başka bir vücuda geçmesi ve dirilme gibi temaları özgün bir biçimde işlemesi ve eserlerindeki tekrar eden unsurların ayırt ediciliği edebiyat çalışmalarında farklı bir alanı açmıştır. Zira bu alan, Poevari (Poesque) edebiyat olarak isimlendirilmiştir. Poe, öykülerindeki gizem ve korku öğelerini, gündelik hayatın tekinsiz doğası ile buluşturmuştur. Ölüm, Poe'nun öykülerinde bu tekinsiz doğanın kurucu korku öğelerinden biri olarak açığa çıkar. Bununla birlikte, yazarın, kadın "güzelliği" ile "ölüm" fikri arasında estetik bir bağ kurduğu anlaşılır (akt. Turhan, 2017, s. 38). Poe'nun birçok öyküsünde, ölen kadın sürreal bir boyuta evrilerek tezahür ederken, tekinsiz olanı da sembolize etmektedir. Arkaik arzuları ve korkuları doğuran "tekinsizlik"; sadelik ve normallik halini bozar. Yazarın öykülerindeki bu karanlık ve kasvetli kurgular, karakterlerin bilinçaltılarının yansıması olarak da okunabilmektedir. Bu minvalde, güvenilir bir anlatıcıya işaret eden öyküdeki kurgusal boşluklar ve kırılmalar, tekinsizlik evrenini büyütür. Nihayetinde, Poesque edebiyatı, bu evrenin içinde tüm kurgusal dinamiklerini yeniden inşa eder.

1835 yılında kaleme aldığı "Morella" adlı kısa öyküsünde de, anlatıcının arkaik arzu ve korkularının geri dönüşünü tetikleyen Morella, ölümünden sonra da kızının bedeninde geri dönen ruhuyla, anlatıcının duyduğu dehşet ve tekinsiz duygu alanını sürreal bir düzeyde genişletir. Poe'nun "Morella" adlı öyküsünde, isimsiz erkek anlatıcı eşi Morella'yla evliliğinden kızının ölümüne dek yaşananlar üzerine retrospektif bir anlatı sunar. Olay örgüsü, anlatıcının kendisini Morella'nın çevresinde buluşu ve onun tarifsiz büyüüne kapılmasını anlatışıyla başlar. Bu ne Eros'un oklarıyla filizlenen bir aşk ne de tutkudan kaynaklanmaktadır. Genç kadının derin bütünü bilgisine duyduğu sıra dışı büyülenme haliyle anlatıcı, duygularının doğasını tam olarak tanımlayamamaktadır. Tarif edemediği bu duygu, dile dökülemeyen (extralinguistic) bir alana düşmektedir. Başlangıçta, kadının varlığıyla bütünleşirken ve büyüleyici sesini sonsuz hayranlıkla dinlerken, zaman içerisinde bu duygular yerini dehşet ve nefrete bırakır. Bir zamanlar bıkıp usanmadan dinlediği kadın ve onun ezoterik bilgisi, anlatıcıda yabancılaşma duygusuyla birlikte nefret duygularını açığa çıkarmıştır. Buna paralel olarak, Morella belirsiz nedenlerle hastalanır ve uzun süre kıvrıldığı hasta yatağında bir kız bebek dünyaya getirerek ölür. Çocuk büyüdükçe, annesiyle olan sıra dışı benzerliği belirginleşmekte ve anlatıcının dehşeti büyümektedir. Çok uzun bir süre sonra anlatıcı, musallat olan uğursuz ruhları uzaklaştırmak için çocuğu vaftiz etmeye karar verir. Vaftiz esnasında, istem dışı ağzından Morella ismi çıkar ve bunun üzerine çocuk yere düşerek ölür. Öykünün sonunda ise anlatıcı, kızı Morella'yı gömmeye çalışırken anne Morella'yı mezarda bulamaz. Genç kadın, anlatıcı için psikişik bir alanı temsil etmektedir, anlatıcının gerekçelendiremediği büyülenme hali, psikanalitik terminolojide anne ile çocuk arasında ayrışmanın olmadığı imgeselde kurulan öznedi iç-içelik (intrasubjectivity) haline denk gelmektedir. Karısıyla imgesel boyutta kurduğu iç-içelik ilişkisi, ruhsal gelişimin geride kalmış evresi olan çocuksal mutluluk (infantile bliss) haline çekilmesine sebep olur. Böylece, Morella ile imgelele çekilerek kurduğu bu ilişki sayesinde "tamlik duygusu" (a sense of wholeness) yaşar. Öznelde iç-içelik, kastrasyon öncesi dönemde (pre-castration), henüz anne ve bebek arasındaki diyadik (dyadic) ilişki çözülmeden kurulur. Fakat bu ilişkinin zaman içerisinde nefret ve dehşete dönüşmesinden anlaşılan o ki, fallik anneyi temsil eden Morella, anlatıcının eril üstünlüğüne entelektüel bir tehdit teşkil etmektedir (Miquel-Baldellou, 2008, s. 184). Anlatıcı için, metaforik anlamda, hadım edilme (emasculation) tehlikesi oluşturan bu durum, Helen Cixous'nun mitolojik bir figür olan Medusa kavramsallaştırması perspektifinden de okunabilir. Kaotik bir şekilde hareket eden yılanlarla örülü saçları ile fallik güç sembolü olan Medusa mitinde, fallik güç erkeğe değil kadına bahşedilir. Medusa ile göz göze gelen erkeği taşa çeviren bu güç, bir çeşit hadım etme işlevi üstlenir ve ilk kastrasyon korkusu olarak da açıklanmaktadır. Başka bir deyişle, anlatıcının durumunda olduğu gibi, kastrasyon öncesi benliklerine dönerek psikişik bir gerileme yaşarlar.

Nihayetinde bu çalışma, Sigmund Freud tarafından kavramsallaştırılan "tekinsizlik" duygusunu merkezine almaktadır. Psikanalitik terminolojide, "tekinsiz"lik duygusu, bir zamanlar tanıdık olup bilinçdışı itilmiş psikişik materyalin yabancılaşarak geri dönüşüyle açığa çıkmaktadır. Bastırılmış bilinçdışı yapılar, bu çalışmada metnin çok katmanlı ve karmaşık kurgusunun nedeni olarak da belirmektedir ve bu da Freudyen yaklaşımı öykünün analizinde etkin kılar. Örneklem bağlamında ise bu kavramın sunduğu kuramsal izleği takip ederek, Edgar Allan Poe'nun "Morella" isimli kısa öyküsündeki örüntü gizemine odaklanılmaktadır. Amaçlanan, öyküdeki; "öteki olarak anne", "ölüm" ve "tekinsizlik duygusu"nu birbirine bağlayan psikodinamikleri açığa çıkarmaktır. Bu minvalde, Poesque edebiyatın karakteristik özellikleri olan; korku, gizem ve dehşet öğeleri de analize içkin kılınmaktadır. Ayrıca, Poesque edebiyatına işlemiş olan, semantik boşluklar ve anlatıdaki kırılmalar da anlatıcının güvenilirliğini kavrayabilmek için öncelenmektedir. "Güvenilmez anlatıcı", Morella ile "iç-içelik" (intrasubjectivity) kurarak, psikişik bir geri çekilme yaşar. Bu bağlamda, çalışmada anlatıcının Morella ile kurduğu bu gizemli ve tekinsiz yakınlık tartışılmaktadır. Poe'nun kadın ve ölüm temsili üzerine çok yazılmış olsa da öykünün bu şekilde okunması, karakterlerin kurulmasında psikodinamik unsurların işlevselliğini gösterebilmek ve bu kavrayışın sunduğu söylemsel alanı genişletebilmek adına önemlidir.

Introduction

Typically, in Edgar Allan Poe's stories, repetitive manifestations of horror, mystery, the macabre, haunting, death, resurrection, morbid imagery, metaphysical occurrences, semantic loopholes, and narrative ruptures are prevalent and it is because of this reason that these stories open themselves up for a psychoanalytical hermeneutic. Another theme that Poe visits and revisits is the uncanny nature of daily mundane reality, which exposes another dimension in his stories: the psychodynamics of his characters. "Morella" is one of these stories which is charged with the particular elements that enable the reader to read it from a psychoanalytical perspective. The unnamed male narrator whose credibility is suspected tells the story of his past memories from his marriage to Morella up to the death of his daughter. The story fictionalizes the narrator's psychic regression by means of establishing intrasubjectivity with his wife and overvaluation of his mental processes. While Morella's esoteric erudition and the gratifying symbiotic bond established between the couple initially allures the narrator, her existence later on leads him to psychic regression. He suffers from a strong sense of uncanny in her presence, which gradually transforms into a kind of devastating experience for him. This study aims to look at the intersection of the above given elements in the short story "Morella" and what Poe makes of the psychodynamics of his characters at the crossroads of the (m)Other, death and the uncanny. Using Freudian ideas as its backcloth, this paper will also explore the ways in which the mysterious bond established between this couple generates its uncanny effect.

"The death, then, of a beautiful woman is, unquestionably, the most poetical topic in the world" (Poe, 1846, p. 165). So says the American writer and poet Edgar Allan Poe (1809-1849), who was considered the father of detective fiction and a major representative of American gothic and black romanticism, in his "The Philosophy of Composition" (1846) where he sets the agenda for the contribution of neatly-organized fictional elements to the intensification of effect in a literary work. Women and death appear as the recurring subject matter in Poe's fiction. Therefore, these categories deserve a detailed treatment in any study on Poe. Accordingly, much has been written on Poe's representation of women, particularly on his stories of "Dark Ladies," including Berenice, Ligeia, Madeline Usher ("The Fall of the House of Usher"), and Morella (Martens, 2013, p. 6). Like his other tales of 'Dark Ladies', characterized by morbid setting and eerie atmosphere, "Morella" (1835), whose eponymous character is a woman of intellectual pursuits and aspirations, is a story of "metempsychosis", meaning "the passage of the soul from one body to another" (Sova, 2007, p. 117).

The Uncanny as the Intrasubjectivity in the (m)Other

In Poe's "Morella," the unnamed male narrator offers a retrospective account of his past memories from his marriage to Morella up to the death of his daughter. The plotline begins with the narrator telling how he coincidentally finds himself in Morella's society. Then, he is attracted to her profound knowledge with such a morbid fascination that he cannot even exactly articulate or identify the nature of his feelings for her and they marry. In the very beginning, the narrator relishes being in the company of his wife and listening to her alluring voice without any single sign of boredom. In the course of time, however, the state of sheer joy gives way to horror and repulsion. Bizarrely, the narrator begins to develop strong feelings of disgust for his once beloved wife and feelings of dread and alienation for the subjects she studies. In parallel to the narrator's withdrawal of his love from Morella, she suddenly falls ill due to some curious reason. Her gradually deteriorating health results in her untimely death and the simultaneous birth of a baby girl.

To his dismay, the daughter bears an uncanny resemblance to her deceased mother. To avoid evil spirits, he decides to baptise his daughter after an exceptionally long period of time. At the very moment of christening, although the narrator thinks of other names for his daughter,

the name Morella comes out of his lips. As he utters this name, the girl suddenly falls to the ground and dies. The ending of the story is even more shocking because the narrator cannot find the mother Morella in the grave when he attempts to bury the daughter Morella. The ending of the story poses the reader a considerable hermeneutic challenge. The mystery is not resolved and the implications are there for the reader to engage with. It is because of such an ending that it is possible to read the story at many different levels and from many vantage points. Ours is just one of these readings and it does not exhaust all the hermeneutic possibilities generated by the story, either.

The opening sentence of the story sets the tone of an unidentifiable yet strong affinity of the narrator with the woman: “With a feeling of deep yet most singular affection I regarded my friend Morella” (Poe, 2006, p. 238). Under the paralyzing effect of her mystical sway, the narrator is so intensely attracted to Morella that they end up in a marriage which is neither out of love nor passion, but “erudition” (Poe, 2006, p. 238). Her mesmerizing influence on him was not out of “the fires of ... Eros” but of those his soul “had never before known” and he “could in no manner define their unusual meaning, or regulate their vague intensity” (Poe, 2006, p. 238). He cannot neatly clarify or define his feelings for Morella. The implication, here, is that she triggers some sort of weird reaction in the narrator who cannot make sense of it or she activates the elements of his psychodynamics in such a way that language does not contain them. That is, she moves him onto an extra-linguistic space of intrasubjectivity.

At the very beginning of his narrative, the narrator takes great delight in company of his knowledgeable wife. He is aware that he was allured by her fascinating language and wisdom, he

abandoned [himself] implicitly to the guidance of [his] wife, and entered with an unflinching heart into the intricacies of her studies. And then- then, when poring over forbidden pages, [he] felt a forbidden spirit enkindling within [him]- would Morella place her cold hand upon [his] own, and rake up from the ashes of a dead philosophy some low, singular words, whose strange meaning burned themselves in upon [his] memory. And then, hour after hour, would [he] linger by her side, and dwell upon the music of her voice... (Poe, 2006, p. 238).

In their marriage, a sort of tutor-pupil relationship rather than a traditional wife-husband bond is established. Seemingly, he is also drawn to the subjects of her study with a devoted mind and feels so strongly that he abandons himself to her guidance with an unquestioned obedience.

In a Freudian context, Morella here signifies a different psychic space with her strange mental powers for the narrator and in this space, he enjoys something he cannot articulate in the beginning. However, he is sure it is not ‘from Eros.’ Thus, he is aware that he feels not love but infatuation for the woman. The reason for his infatuation is unknown but much to his gratification, this peculiar bond offers a sort of a ‘sense of wholeness’. This unusual bond established between the narrator and his wife corresponds to intrasubjectivity in psychoanalytical terms. Intrasubjectivity is established in the pre-castration when the two-term or dyadic relationship between the infant and the mother is not yet dissolved and it belongs to a pre-cultural phase.¹ He yearns to go back to this symbiotic space experienced with the mother and rehome himself in the pre-castration psychic realm. So, Morella represents the intrasubjectivity he enjoys with the mother. Therefore, it is outside/pre-culture, he cannot articulate or identify the nature of this bond within his linguistic competence. That is, what he

¹ In Freudian psychoanalysis, the Oedipus complex has a central role as “it is the nucleus of desire, repression and sexual identity. It is the point at which we are produced and constituted as subjects” and get integrated into culture from a pre-cultural phase (Sarup, 1992, p.5). In this sense, Oedipal resolution marks “the beginnings of morality, conscience, law and all forms of authority ... The struggle to overcome the complex, however, is never quite resolved, and one of its residues is a life-long ambivalence towards the keeping and breaking of taboos and laws” (Sarup, 1992, p.5).

experiences is extra-linguistic; he cannot translate it into linguistic codes. This is the return of the repressed psychic material pushed to the recesses of his psyche, and this also poses a threat to the egotistical unity of the individual by creating ruptures in his/her consciousness. Anything that causes confrontation with her/his egotistical unity produces a sense of menace as it is both familiar and forgotten. This produces the uncanny effect in the story, something deeply buried in his psyche and something also integral and familiar to him.

In his “Zur Psychologie des Unheimlichen” (1919), Freud revised the term uncanny that was initially introduced by Ernst Jentsch in 1906. Freudian conceptualization of the uncanny posits that without doubt the uncanny evokes dread and fear yet there is a peculiar quality that distinguishes the uncanny from anything frightening. In order to elucidate this distinction between the uncanny and fear, Freud looks up different dictionary definitions of the German word *heimlich* (homely). Studying its different connotations and latent implications, he comes to the conclusion that “heimlich is a word the meaning of which develops in the direction of ambivalence, until it finally coincides with its opposite, unheimlich” (Freud, 2007, p. 518). In Freud’s words, “the uncanny [unheimlich] is something which is secretly familiar [heimlich-heimish], which has undergone repression and then returned from it, and that everything that is uncanny fulfils this condition” (2007, p. 528). In Freudian conception of the uncanny, it has its roots in the unconscious, particularly in “repressed infantile complexes”, wishes or fears (Fuchs, 2019, p. 101). In other words, the uncanny is something intimately familiar but also forgotten because it is repressed into the recesses of the unconscious. It is illogically frightening as it has undergone repression and then returned from that repressed state; the residue of the repressed material, which is familiar but repressed, triggers a remembering process.

In the story, the uncanny haunts the relationship between the couple. So the way the narrator perceives his wife is quite important. The urge behind his obsessive enchantment with the woman seems to be the energy to return to this pre-conscious and blissful stage, previously experienced with the mother. For Freud, “we are precipitated into the Oedipal crisis by falling in love with the mother who has cast a spell over us through her care and love and all the touching, wiping, stroking and hugging this entails” (Minsky, 1998, p. 27). The narrator also uses the word “spell” for Morella’s influence on him (Poe, 2002, p. 239). At the beginning of the story, he also states that Morella “shunned society, and, attaching herself to [him] alone rendered [him] happy” (Poe, 2006, p. 248). Perhaps, this is the kind of attention (a closed circuit) the narrator fantasizes to receive from his wife. This relationship in all likelihood reactivates the residue of the repressed psychic material. It might be “a psychical return to the ‘oceanic feeling’ reminiscent of our once merged, bonded existence with the mother” (Minsky, 1998, p. 191). Thus, Morella triggers strange reactions in him that he cannot make sense of, leading to the uncanny effect.

Regarding the type of relationship established between the wife and the husband, which he himself cannot properly articulate (he cannot provide a neat explanation for the nature of his feelings for his wife), it might be helpful to consult Freud’s idea of four different types of love. In his “On Narcissism: An Introduction” (1914), Freud talks about four types of love in relation to the narcissistic type: “what he himself is,” “what he himself was”, “what he himself would like to be,” and “someone who was once part of himself” (Freud, 1989, pp. 555-6). Seemingly, Morella represents the second type, “what he himself was” as she represents the intrasubjectivity he enjoys with his mother. The uncanny elements originate from this intrasubjectivity established with his wife because, as Freud states, uncanny is “something which is familiar and old-established in the mind and ... has become alienated from it only through the process of repression” (Freud, 2007, p. 526).

The uncanny psychic material injects a different kind of energy in him and Lacanian idea of *jouissance* might account for the imperatives of this energy. In Lacanian terminology,

it acts out as a source of *jouissance*, which is unconscious painful pleasure and is beyond pleasure (Lacan, 1978, p. 184). Lacan further states that “*jouissance* is forbidden to him who speaks” (Lacan, 1977, p. 319). Thus, the person enjoys unconscious pleasure and narcissistic omnipotence through the transgression of cognitive/egotistical boundaries. It might correspond to ‘the pleasure principle’ in Freud but there is a surplus element of pain attached to pleasure. In the Lacanian framework, Morella gives the narrator narcissistic gratification for a while, yet when *jouissance* lasts long, it loses its elusiveness and becomes just pleasure. In a similar vein, the repression of the pleasure principle by the reality principle is necessary to integrate into cultural and social order in Freudian context. Freud argues that “there exists in the mind a strong tendency towards the pleasure principle, but that tendency is opposed by certain other forces or circumstances, so that the final outcome cannot always be in harmony with the tendency towards pleasure” (Freud, 1961, p. 6). Therefore, this blissful state does not last long.

As the narration unravels, delight gives way to repulsion: Morella, once the source of spiritual and intellectual guidance for the narrator, now turns out to be the source of dread, with demonic attributions. The melody of Morella’s voice “was tainted with terror, and there fell a shadow upon [his] soul and [he] grew pale, and shuddered inwardly at those too unearthly tones. And thus, joy suddenly faded into horror, and the most beautiful became the most hideous, as Hinnon became Ge-Henna” (Poe, 2006, p. 238). The narrator “could no longer bear the touch of her wan fingers, nor the low tone of her musical language, nor the lustre of her melancholy eyes” (Poe, 2006, p. 239). The narrator’s withdrawal of his love from his wife – an attitude which is evident in his portrayal of her physical qualities, in not hesitating to show in graphic detail his contempt for his wife whose health is gradually deteriorating – vividly reveals his anxiety about her embodiment of fearful and diabolical implications in his mind. The disappearance of this blissful state results in the disintegration of their relationship. It might be the narrator’s urge to move to a safe, familiar and conscious zone.

Viewed in another perspective, Morella represents for the narrator what Freud calls the phallic mother, as suggested in his own words “a worm that *would* not die”, which is another phallic image (Poe, 2006, p. 241). Morella seems to pose an “intellectual threat to the narrator’s masculine superiority and leadership” (Miquel-Baldellou, 2008, p. 184). In the face of emasculation, he might tend to reassert his masculinity by using “the symbolic role of manhood” (Eagleton, 1996, p. 134). The source of narcissistic gratification turns into a sense of intimidation for him so the return of the repressed has to compromise with coordinates of the consciousness.

Helen Cixous’s conceptualization of the mythological figure Medusa possessing phallic significance offers interesting insights into the reading of this short story. As archetypal images,² snakes flying in a chaotic mode signal that phallic significance is attached to woman not to man in Medusa’s context. If a man makes eye contact with Medusa, he turns to stone, which is a symbolic form of emasculation. In other words, they are captured by their pre-castrated self and experience a kind of psychic regression; from the masculine space they move towards a neutral space where there is no gender dissociation. As Cixous argues, “[w]hen the ‘repressed’ of their culture and their society returns, it’s an explosive, *utterly* destructive, staggering return, with a force never yet unleashed and equal to the most forbidding of suppressions” (2010, p. 1952).

² Carl Gustav Jung describes the archetype as “pure, unvitiated nature, and it is nature that causes man to utter words and perform actions whose meaning is unconscious to him, so unconscious that he no longer gives it a thought” (1960, p. 273). Furthermore, “the archetypes and the instincts together form the “collective unconscious” which is inborn, inherited, and universal (Jung, 1960, p. 179). Thus, archetypal configurations are revealed in images and symbols familiar to all cultures.

In line with Cixous's assertion, it might be argued that the narrator's relationship with his wife is a version or manifestation of this kind. The underlying reason behind his negative perception of his wife could be attributed to his emasculated position. As Person argues, "Morella's strength of character, her individuality and learning, seems to inspire the narrator's hatred" (2001, p. 140). Her intellectual capacity might be intimidating to him and emasculates him in her presence. Morella could, then, in Freudian terms, be also considered to represent the narrator's fear of castration and the narrator's perception of his wife forefronts the idea of Freudian uncanny as something which "proceeds from something familiar which has been repressed" (Freud, 1958, p. 155). Before castration, there is a different kind of phallic significance. Mother is the phallic mother whose face promises oneness and wholeness. Here, this affiliation with his wife leads to psychic regression, and so this sense of uncanniness has to be overcome and the return of the repressed has to compromise with consciousness. Because for the preservation of the cultural order, it is a necessity, "to incorporate the deeper emotional strivings of the subject, pressing the pleasure principle into the service of the reality principle" (Elliott, 2002, p. 42).

In the course of the story, Morella suddenly falls ill for some curious reason. In parallel to his growing disgust for his wife, her health deteriorates. One day, she calls him to her bedside to say that she knows that he does not love her and despises her. She further continues, "I am dying, yet shall I live ... The days have never been when thou couldst love me but her whom in life thou didst abhor, in death thou shalt adore" (Poe, 2006, p. 240). Surprisingly, at her moment of death, Morella gives birth to a baby girl although this pregnancy has never been mentioned in the story. After Morella dies at childbirth, the narrator is a father and widower. The narrator states that he "loved [his daughter] with a love more than fervent than [he] had believed it possible to feel for any denizen of earth" (Poe, 2006, p. 240). He is, however, distraught, when the girl starts to frighteningly resemble her deceased mother:

her smile was like her mother's [he] could bear; but then [he] shuddered at its too perfect identity, that her eyes were like Morella's [he] could endure; but then they, too, often looked down into the depths of [his] soul with Morella's own intense and bewildering meaning. And in the contour of the high forehead, and in the ringlets of the silken hair, and in the wan fingers which buried themselves therein, and in the sad musical tones of her speech, and above all- oh, above all, in the phrases and expressions of the dead on the lips of the loved and the living, [he] found food for consuming thought and horror, for a worm that would not die. (Poe, 2006, p. 241)

The narrator seems to be revisited by the repressed due to Morella's studies on whether identity "is or is not lost for ever" at the moment of death; this issue is, for the narrator, "a consideration of intense interest; not more from the perplexing and exciting nature of its consequences, than from the marked and agitated manner in which Morella mentioned them" (Poe, 2006, p. 239). So, this over-resemblance of the daughter to her mother triggers uncanny psychic processes in the narrator. Her soul transcends her corporeal body, metamorphosing into a psychic reality. Daughter is the reincarnated Morella for the narrator in a sur/supra-realistic context.

At this point, it should be noted that this is an unreliable narrator.³ The confessional narrative grants the narrator full control and authority over the subject matter, indicating a conscious selectivity of what he writes and what he wishes to recall. The reliability of the narrator's account is questionable due to the loopholes and ruptures in the narrative, repetition of indecisive sentences ("if not forgotten," "if I not err"), and discrepancies (pregnancy information is provided to the reader at the last moment). This is his fictionalized account. The

³ An "unreliable narrator", which is a technical term in narrative techniques, refers to one whose rendition of the story and/or interpretation on it leads the reader to distrust the narrator's account (Rimmon-Kenan, 1983, p. 100). In her *Narrative Fiction* (1983), Shlomith Rimmon-Kenan describes the principal sources of unreliability of a narrator as follows: "the narrator's limited knowledge ... personal involvement, and ... problematic value-scheme" (p. 100).

focus is on how the narrator experienced or perceived things. This brings us to Freud's idea of 'omnipotence of thoughts' where he argues that neurotics "are only affected by what is thought with intensity and pictured with emotion, whereas agreement with external reality is a matter of no importance" (Freud, 1989, p. 108).

In the chapter titled "Animism, Magic and the Omnipotence of Thoughts" in his *Totem and Taboo* (1913), Freud talks about the animistic conception of the universe in which people have unquestioned belief in their powers; he relates this mode of thinking to what he calls "omnipotence of thoughts" (1989, p. 112). The omnipotence of thoughts is

the idea that the world was peopled with the spirits of human beings; by the subject's narcissistic overvaluation of his own mental processes; by the belief in the omnipotence of thoughts and the technique of magic based on that belief; by the attribution to various outside persons and things of carefully graded magical powers, or "*mana*"; as well as by all the other creations with the help of which man, in the unrestricted narcissism of that stage of development, strove to fend off the manifest prohibitions of reality. (Freud, 2007, pp. 525-6)

Thus, this over-estimation of mental processes reconstructs and modifies reality to achieve gratification. For him, "this animistic stage in primitive men" corresponds to the narcissistic phase which

none of us has passed through ... without preserving certain residues and traces of it which are still capable of manifesting themselves, and that everything which now strikes us as "uncanny" fulfils the condition of touching those residues of animistic mental activity within us and bringing them to expression. (Freud, 2007, p. 526)

Furthermore, Freud states that the blurring of the distinction between reality and imagination might create the uncanny effect because "the infantile element in this ... is the over-accentuation of psychical reality in comparison with material reality – a feature closely allied to the belief in the omnipotence of thoughts" (Freud, 2007, p. 528). This is the collapse of the reality principle. In the story, in material reality his wife dies while giving birth to a baby. A rational view tells that perhaps all her declining health resulted from a problematic pregnancy. Naturally, a daughter might resemble her mother. However, the important thing here is how the narrator depicts/perceives that traumatic incident. These are his insights in accordance with his material reality or perception of reality. The uncanny elements originate from this over-accentuation of thoughts.

The narrator does not tell his daughter anything about her mother. The girl remains nameless for an unusually long time due to the narrator's fear regarding whether identity disappears when one dies. However, anxious about his daughter's uncanny resemblance to her deceased mother, the narrator decides to baptize his daughter after ten years. He is revisited by the symptom, the return of the repressed psychic material which poses a threat to his egotistical unity. Baptizing her daughter is an urge to be part of a culture and to move from the uncharted territory of the uncanny to the safe familiar space of culture. He tries to integrate her into his culture. Strangely, when the priest asks for a name, although he thinks about "many titles of the wise and beautiful, of old and modern times," the name Morella escapes from the narrator's mouth (Poe, 2006, p. 241). When his daughter is born, he is not ready to be 'the father' to acculturate her, thus she is left nameless. After baptism, when she is given a name and acknowledgement, she is culturally positioned. Therefore, the death of his daughter can be taken on two levels: literal and metaphorical. After being baptised, she is translocated to the father's space and dies to the motherly space.

As the belated christening of the daughter suggests, the name has a significant function in the story. Etymologically, Morella might be interpreted as a combination of two Latin meanings: it brings together *mort/mortis*, meaning death; and *elle*, the feminine suffix, "as in 'Mort/elle/à'" (Dayan, 1987, p. 162; Elmer, 1995, p. 102-8). Drawing upon this suggested link,

Niedziela and Kleparski argue that “not only does she die, but also she causes death, which leads to a more metaphorical interpretation, namely MORELLA IS DEATH and MORELLA CAUSES DEATH” (2014, p. 447). Due to her name’s implications and how she triggers inexplicable psychic processes in the narrator, she represents the archetypal figure of the devouring mother.⁴ These implications make a useful contribution to our understanding of the nature of the uncanny effect. Morella’s coming alive in the body of her daughter is suggestive of the return of the repressed but it also represents the narrator’s fear of castration or reflects the patriarchal mindset. All in all, just like the ending of the story which resists any interpretive closure, the name Morella incorporates multi-layered implications: death is the biggest castrating element and she represents different forms of death; repressed psychic wholeness experienced with the mother and dying to this sense of wholeness which is an attempt to get integrated into the cultural space.

The narrator’s emphasis on his infatuation with Morella which is not “from Eros” reminds us of Freudian ideas on life and death drives. In *Beyond the Pleasure Principle* (1920), Freud states that “the aim of life is death” and divides the drives into two: the “life instinct” or the preserver of life, Eros, and the death instinct, the destructive force, Thanatos (1961, pp. 73/46). The latter is “a primordial tendency within the psychic economy to return to non-being, to the inorganic” (Elliott, 2002, p. 43). Surprenant states that

The task of the death drive is to ‘lead organic life back into inanimate state’, to ‘undo connections, and so to destroy things’ ..., while that of Eros is to ‘establish ever greater unities and to preserve them thus ... to bind together’ ... One of these elements can overdevelop, or the ‘alloy’ between the two of which the sexual instinct is made can become undone. The death drive was related to the compulsion to repeat, which Freud posited as the most fundamental characteristic of all drives (which ‘never ceases to strive for complete satisfaction... which consists in the repetition of a primary experience’) (2008, p. 119).

On a metaphorical level, only through death are the characters relocated in the domain of culture from the pre-cultural psychic space.

Conclusion

In conclusion, in Poe’s “Morella” the unnamed male narrator suffers from a sort of psychic regression by establishing intrasubjectivity with his wife. At the very beginning of the story, he is passionately attracted to his wife’s profound erudition and relishes being in the company of his wife and listening to her fascinating voice incessantly. As the story unravels, the wife comes to trigger some sort of weird reactions in the narrator and becomes a fictionalized version of *heimlich* (mapped, defined, and safely familiar) and *unheimlich* (unmapped, undefined, and uncanny) for him, resulting in his psychic regression. In other words, her existence initially appeals to and then appalls him. After the death of his wife, he still resists integrating into culture by keeping his daughter unnamed for many years. He cannot function as ‘the father’ who is supposed to acculturate the daughter. Discussing the ways in which the unnamed male narrator of the short story relates to his wife and later to his daughter, this paper has sought to explore how the narrator establishes intrasubjectivity with his wife and

⁴ Carl Gustav Jung puts that “like any other archetype, the mother archetype appears under an almost infinite variety of aspects” (1969, p. 81). Among these multiple aspects, the archetypal mother connotes both negative and positive ones. The positive attributes of the mother archetype are “sympathy; the magic authority of the female; the wisdom and spiritual exaltation that transcend reason; any helpful instinct or impulse; all that is benign, all that cherishes and sustains, that fosters growth and fertility ... On the negative side the mother archetype may connote anything secret, hidden, dark; the abyss, the world of the dead, anything that devours, seduces, and poisons, that is terrifying and inescapable like fate” (Jung, 1969, p. 82). The danger comes from the devouring mother “because she absorbs the regressing libido and keeps it to herself, so that he who sought rebirth finds only death” (Jung, 1967, p. 545). In other words, “devouring mother” equals to death (Jung, 1967, p. 637).

aimed to provide a hermeneutic space for a discussion of the uncanny and its manifestations in a narrative space within the framework of Freudian epistemology.

References

- Birlik, N. (2019). Jacques Lacan'ın yapısalcılık ile karmaşık ilişkisi. *DTCF*, 59(1), 529-542.
- Cixous, H. (2010). The laugh of the Medusa. In V. B. Leitch (Ed), *The Norton Anthology of Theory & Criticism*, 1942-1959. 2nd ed. London: W. W. Norton.
- Dayan, J. (1987). *Fables of mind: An inquiry into Poe's fiction*. New York: Oxford UP.
- Eagleton, T. (1996). *Literary theory: an introduction*. 2nd ed. Oxford: Blackwell.
- Elliott, A. (2002). *Psychoanalytic theory: an introduction*. New York: Palgrave.
- Elmer, J. (1995). *Reading at the social limit: affect, mass culture, and Edgar Allan Poe*. Stanford, Calif: Stanford UP.
- Freud, S. (1958). *On creativity and the unconscious*. New York: Harper and Brothers.
- Freud, S. (1961). *Beyond the pleasure principle*. London: W.W. Norton.
- Freud, S. (1989). Animism, magic and the omnipotence of thoughts. *Totem and taboo*. London: W. W. Norton, 94-124.
- Freud, S. (1989). On narcissism. In Peter Gay (Ed), *The Freud reader*, 546-562, London: W. W. Norton.
- Freud, S. (2007). The uncanny. In D. H. Richter (Ed), *The critical tradition: classic texts and contemporary trends*, 514-532, 3rd ed. Boston: Bedford.
- Fuchs, T. (2019). The uncanny as atmosphere. In G. Francesetti, T. Griffero (Eds). *Psychopathology and atmospheres: neither inside nor outside*, 101-118, London: Cambridge Scholar Publishing.
- Jung, G. C. (1960). The structure and dynamics of the psyche. In Gerhard Adler and R. F. C. Hull (Ed and Trans), *The collected works of C. G. Jung*. 2nd ed. Vol. 8. New York: Princeton UP.
- Jung, G. C. (1967). Symbols of transformation. In G. Adler and R. F. C. Hull (Ed and Trans), *The collected works of C. G. Jung*. 2nd ed. Vol. 5. New York: Princeton UP.
- Jung, G. C. (1969). The archetypes and the collective unconscious. In R. F. C. Hull (Trans), *The collected works of C. G. Jung*. 2nd ed. Vol. 9. London: Routledge.
- Lacan, J. (1977). *Écrits, a selection*. A. Sheridan (Trans), New York and London: Tavistock.
- Lacan, J. (1978). *Seminaire XI: The four fundamental concepts of psychoanalysis*. A. Sheridan (Trans), New York: W. W. Norton.
- Martens, E. (2013). *The representation of women in the works of Edgar Allan Poe*. Universiteit Gent: Faculteit Letteren & Wijsbegeerte.
- Miquel-Baldellou, M. (2008). Demonising the Victorian heroine's coming-of-age in Edward Bulwer-Lytton's *Lucretia* and Edgar Allan Poe's women's tales. *Odisea*, 9, 179-89.
- Minsky, R. (1998). *Psychoanalysis and culture: Contemporary states of mind*. New Jersey:

Blackwell.

- Niedziela, B., & Kleparski, G. A. (2014). The male gaze and beyond: Edgar Allan Poe's female characters. *Interpretacje Rospawy*, 4(9), 445-459.
- Person, L. S. (2001). Poe and nineteenth-century gender constructions. In G.J. Kennedy (Ed), *A historical guide to Edgar Allan Poe*, 129-165, Oxford: Oxford UP.
- Poe, E. A. (1846). The philosophy of composition. *Graham's Magazine*, 28(4), 163-67.
- Poe, E. A. (2006). Morella. *Edgar Allan Poe; fiction and poetry*. New York: Barnes & Noble.
- Rimmon-Kenan, S. (1983). *Narrative fiction: contemporary poetics*. London: Routledge.
- Sarup, M. (1992). *Modern Cultural Theorists: Jacques Lacan*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Sova, D. B. (2007). *Critical companion to Edgar Allan Poe: A literary reference to his life and work*. New York: Facts On File.
- Surprenant, C. (2008). *Freud: A guide for the perplexed*. London: Continuum.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

W. B. Yeats'in İmgeci Şiirlerinin Kavramsal Metafor Kuramı ile Yorumlanması

Interpreting W. B. Yeats's Imagist Poetry through Contextual Metaphor Theory

Dilek İNAN^{a*}

^aProf. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, İzmir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5128-8409

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 18 Eylül 2020

Kabul tarihi: 10 Aralık 2020

Anahtar Kelimeler:

Kavramsal Metafor Teorisi,

Kaynak Alan,

Hedef Alan,

W. B. Yeats,

İmgeci Şiir

ARTICLE INFO

Article History:

Received Sep 18, 2020

Accepted Dec 10, 2020

Keywords:

Uncanny,

Edgar Allan Poe,

“Morella,”

Sigmund Freud,

Psychoanalytical Literary Criticism

ÖZ

Aristotle'den bu yana genellikle dekoratif amaçlı kullanılan, üstün yetenek gerektiren ve edebi söz sanatı olarak görülen metafor kavramı, 1980 yılında Lakoff ve Johnson'ın çığır açan çalışması ile yeni bir boyut kazanmış, metaforun aslında etrafımızdaki karmaşık dünyayı anlamak için insan düşüncesini açığa çıkaran, bilişsel, güçlü ve analitik bir benzetme aracı olduğu ortaya konmuştur. Metafor dile zenginlik, çeşitlilik ve yenilikçi anlam katar. Bu çalışma Lakoff ve Johnson'ın Kavramsal Metafor Kuramını kullanarak İrlandalı Şair William Butler Yeats'in imgeci şiirlerinde metaforik yansımaları yorumlayarak, şairin metafor mekanizması aracılığı ile benzetme ve anlatım sınırlarını zorladığı ortaya çıkaracaktır. Metafor üretilirken hedef alan ve kaynak alandaki çağrışımlardan faydalanılır ve soyut kavramlar, somut kavramlara dönüştürülerek tasvir edilir. Yani benzetilen ve benzeyen varlıklar arasında bir nakil söz konusudur. 1922 yılında Bağımsız İrlanda devletinde senatörlük yapan ve 1923 yılında Nobel ödülünü kazanan William Butler Yeats 20. yüzyılın önemli kültürel lideri ve büyük şairi olarak bilinir. Yeats imgeci şiirlerinde soyut kavramları somut sembollerle anlatır, bu bağlamda Yeats'in imge kullanımı Kavramsal Metafor Kuramındaki soyut-somut dönüştürmesine benzerdir. Seçilmiş olan 5 imgeci şiirde hedef alan ve kaynak alanlar belirlenecek, Yeats'in kompleks soyut kavramları zihninde somut kavramlara dönüştürerek nasıl tasvir ettiği ve benzetilen ve benzeyen kavramlar arasındaki nakil tartışılacaktır.

ABSTRACT

Metaphors, which are thought to be the products of the genius particularly, have been used for decorative purposes since Aristotle. However, Lakoff and Johnson's groundbreaking work *Metaphors We Live By* (1980) has revolutionized the concept of metaphor, and the authors have argued that metaphor is actually a means of cognitive and analytical comparison which reveals human thought in order to understand the world. Metaphor bears richness, variety and innovation. This paper benefits from Lakoff and Johnson's Conceptual Metaphor Theory in order to interpret the metaphorical reflections in the Irish poet W.B. Yeats's imagist poetry. When producing metaphors one can benefit from the associations of target domain and source domain, thus, abstract concepts are described via concrete concepts. Hence there is mapping between two domains: the abstract target domain and the concrete source domain. W. B. Yeats worked as a Member of Congress in the Irish Free State in 1922 and he won the Nobel Prize for literature in 1923. He is known to be the cultural leader and a great poet in the 20th century. Yeats describes abstract concepts through symbols in his imagistic poems, which are actually similar to the mapping between the abstract and concrete in the Conceptual Metaphor Theory. In this paper source domain and target domains are determined in 5 selected imagist poems in order to understand how Yeats transforms complex abstract concepts into concrete concepts in his mind and to discuss the mapping between target and source domains.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: dilek.inan@idu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

In their groundbreaking monograph, *Metaphors We Live By* (1980), Lakoff and Johnson elaborate that metaphor is a phenomenon of language and thought. They argue that metaphors help people make sense of new, complex topics (Lakoff ve Johnson, 1980). Along with Lakoff and Johnson, various scholars such as Gerard Steen, Kövecses, Gibbs, and Cook contribute to the communicative and cognitive aspects of metaphor use and their theoretical works on metaphor propose prescriptive and descriptive analysis to clarify the complex world of metaphors in relation to language, mind and communication. Kövecses argues that metaphor is a cognitive-cultural phenomenon, and it can have cross-cultural variations (2005). Today metaphor is a well-established area in terms of theoretical framework which basically connect dissimilar concepts where the target domain is usually more abstract than the source domain. Steen has formulated MIP (Metaphor Identification Process), which is helpful in identifying metaphorical expressions and interpreting them systematically. Any written, oral or visual text bears complex and unique metaphors. And with the help of contextual metaphor theory readers can analyze the text by building connections and resemblances.

The purpose of this article is to investigate Yeats's mental operations in his creative employment of metaphors in a selection of his understudied imagistic poetry. The study is constructed in two stages: first, the theoretical framework and necessary terminology and vocabulary related to metaphors will be presented and then an empirical evaluation of metaphors in the selected Yeatsian imagistic poetry will be proposed. The theoretical formulization will be applied to the poems to suggest alternative interpretations between the literal and the figurative meaning of the metaphors. Yeats couples incompatible domains to reach surprising effects in his poetry. Yeats's metaphorical mappings materialize the immaterial concepts: In *The Balloon of the Mind*, for example, Yeats describes the abstract domain of writing imagist poetry by employing the concrete domain of a floating balloon; the writer's rambling ideas are likened to a floating balloon which needs to be controlled and shaped in order to produce an intensive imagist poem. Here the balloon as the source domain represents the ideas and feelings in the writer's mind, and the ideas are associated with the balloon freely floating in the wind. In *Where My Books Go*, Yeats connects the target domain act of reading with the source domain journey. The text travels from the writer to the reader and the reader experiences a unique journey in which he/she interprets the text through metaphors. Here the literary texts are characterized by means of the bird source domain. In *Swift's Epitaph*, *The Coming of Wisdom With Time* and *The Old Men Admiring Themselves in the Water*, Yeats benefits from source domains such as journey, tree and four seasons in order to materialize target domains such as life, death, and old age. Yeats associates old age with the concept of enemy, and he depicts death as a more serious threat. Whereas old age brings physical incompetency, death is the ultimate end.

Selected poems display that Yeats activates potential source domains such as balloon, journey, tree, autumn in order to describe abstract target domains such as writing, reading, life, old age and death, thus combining the aesthetic experience with certain concepts, formulating a body of conceptual metaphors. Yeats's metaphors highlight and emphasize particular aspects of a depiction to reveal his reasoning as a poet and to communicate his ideas with the readers. Metaphors that are linked to language, thought and culture can be instrumental for both the writer and the reader in order to achieve multiple critical responses. The first two poems *Balloon of the Mind* and *Where My Books Go* associate the target domains of acts of reading and writing with the source domain of journey. Literary works reach from the writer to the reader and the reader is engaged in a journey where he/she produces meaning by decoding the metaphors in the work. In these poems, literary works are depicted through the source domain of "bird". Yeats resembles literary works to birds which eventually reaches the reader. In *Balloon of the Mind* Yeats uses the balloon as source domain in order to emphasize that thoughts are abstract like poems. The reader associates the characteristics of balloon with the characteristics of thought. Hence the poem *Balloon of the Mind* can be formulated with "Thoughts are Balloons" and "Mind Is A Container" conceptual metaphors. Here the abstract concepts of "thought and mind" are materialized by the concrete concepts of "balloon and container". Similarly, in the last 3 poems that are examined in this paper, *Swift's Epitaph*, *The Coming of Wisdom With Time*, *Old Men Admiring Themselves in the Water* Yeats represents the target domains of life, death and old age through the source domains of journey, story, tree, and the four seasons. Yeats associates old age with enemy; however, death is a more severe threat than old age. Whereas old age brings physical incompetence, death brings the ultimate end. These poems observe motifs such as old age and death and can be formulated with "Life Is A Tree", "Life Is A Journey", "Death Is An Arrival", and "Old age Is Autumn" conceptual metaphors. Here the abstract concepts of "life, death and old age" are materialized by the concrete concepts of "tree, journey, arrival and autumn". The paper suggests that issues of novelty and the cohesion between the source and target domains can be deciphered through the conceptual metaphor theory.

Giriş

Geleneksel klasik Aristotile görüşe göre, metafor, sanat ve edebiyat eserlerinde dekoratif ve estetik amaçlı kullanılan ve yetenek gerektiren bir benzetme yöntemidir. Metaforlar benzetme, istiare, metonimi ile birlikte anılır ve bir kelimenin yerine başkasını kullanma olarak bilinir. Metafor genellikle edebi bir araç, bir söz sanatı olarak incelenmiştir ancak tarih, fen bilimleri, tıp, siyaset, hukuk ve eğitim alanlarında insan düşüncesinin nasıl şekillendiğini açıklayan analitik bir araç olma görevi de vardır. Günümüz metafor kuramında ise metaforun gündelik dilin ve düşüncenin bir parçası olduğu kabul görmüştür. Derrida'nın da vurguladığı gibi "metaforsuz dil yoktur" (Derrida, 1976, s. 67). Metaforları fark etme ve sistematik olarak yorumlamak için Lakoff ve Johnson'ın metafor kuramlarından faydalanılabilir. Metafor çalışmalarında dönüm noktası eser olarak kabul edilen *Metaphors We Live By* kitabında dilbilimci George Lakoff ve felsefeci Mark Johnson metaforun özünü, bir kavramı başka bir kavram aracılığı ile anlamaktır olarak ifade eder (Lakoff ve Johnson, 1980, s. 5). Kavramsal metafor alanında önemli çalışmaları olan Gerard Steen ise simile, alegori, ve analogi gibi terimlerin de metafor olarak kabul edilmesi gerektiğini savunur (Steen, 2002, s. 21). Kavramsal veya zihinsel/bilişsel metafor dil ve düşünce arasındaki bağlantıya bağlıdır. Bu yüzden metafor dilden daha çok düşünce ile ilişkilidir. Modern kuram, metaforun kavramsal boyutunu yani soyut kavramların somut varlıklar ile analılabilmesi için bilişselliğin önemini vurgular. *Metaphors We Live By* kitabı *Metaforlar - Hayat, Anlam ve Dil* başlığı ile 2005 yılında Gökhan Yavuz Demir tarafından Türkçeye tercümesi yapılarak dilimize kazandırılmıştır. Lakoff ve Johnson'a göre metaforlar insan düşünce ve duygularını ve bunların ifade edilmesinde kullanılan dilin belirlenmesinde etkilidir. Kavramların niteliğinden yola çıkılarak oluşturulan metaforik benzetmeler belirli kavramların daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve dile zenginlik katmak için kullanılır. Lakoff ve Johnson metaforun, kelimelerin değil kavramların ürünü olduğu ve gündelik hayatımızda fazlasıyla yer aldığı üzerinde durur. Örneğin evlilik ile ilgili metafor örneklerinde "Evlilik bir ortaklık, hayat boyu beraber bir yolculuk, dışarıdaki dünyadan ayrı bir cennet, bir büyüme aracı" olarak ifade edilebilir (Lakoff, Espenson ve Schwartz, 1991, s. 301-302).

Lakoff ve Johnson'a göre "Metafor sadece dilde değil düşünce ve eylemde de günlük hayatta yaygın olarak kullanılır" (Lakoff ve Johnson, 1980, s. 3). Robert Romanyszyn (1982) da psikolojik hayatın "metaforik bir yansıma" olduğunu savunur. Bu yüzden metafor yansımayla dayalı subjektif bir gerçektir. Kuramsal açıdan metafor sağlam temellere sahiptir: Johnson ve Lakoff, Kövecses, Gibbs, Cook, ve Steen'in teorik çalışmaları karmaşık metafor dünyasını anlamak için kuralcı (prescriptive) ve açıklamalı (descriptive) analiz yöntemleri ortaya koymuştur. Bu çalışmalar metaforlar üzerinde düşünerek kompleks ve benzersiz düşünce yapılarını benzetmeler ile anlayabileceğimizi ve kavramsal metafor kuramının metafor analizinde etkili bir araç olduğunu gösterir.

Kavramsal Metafor Kuramı hedef ve kaynak alan olmak üzere 2-alanlı modelleme sistemini ihtiva eder ve bu modelleme dil ve düşünce arasındaki kurulan bağ ile üretilir. Gündelik hayatta yaygın olarak kullanılan "Hayat bir yolculuktur" kavramsal metaforunda benzetilen ve soyut bir kavram olan "hayat" hedef alandır ve benzeyen ve somut bir kavram olan "yolculuk" kaynak alandır. Edebiyat metinlerinde de metafor, anlamı vurgulamak için kullanılır. Shakespeare'in *As You Like It* (Beğendiğiniz Gibi) oyununda geçen "bütün dünya bir tiyatro sahnesidir, bütün erkekler ve kadınlar da oyuncudur" sözünde dünya tiyatro sahnesine, erkek ve kadınlar da oyuncuya benzetilir. Soyut bir kavram olan "dünya" somut bir kavram olan "sahne"nin özelliklerini çağırıştırır. Bu bağlamda "dünya" hedef alan ve anlatmak istenilen konudur, "sahne" kaynak alan ve benzetme aracıdır.

Metafor genellikle edebiyat ile ilişkilendirilse de günlük hayatta metaforik ifadeler ile karşılaşmak mümkündür. Deignan "Kavramsal metafor kuramı metaforun dekoratif amaçlı bir

araç olduğunu reddeder, metaforun düşünce ve dolayısı ile dili yarattığını” iddia eder (Deignan, 2005, s. 23). Metafor dile anlam, çeşitlilik ve zenginlik katar: “doğru yolda adım atmak”, “peynir ekmek gibi satmak” gibi sabit ifadeler metaforik yani mecaz anlamda kullanılır. Metafor kullanıldığı bağlamda incelenir, örneğin “hayat bir yolculuktur” ifadesinde hayat konu, yolculuk ise araçtır ve konu ile araç arasında sıradışı benzerlik ve tecrübeler keşfedilebilir. Konu hedef alan, araç kaynak alandır. “konu/topic” ve “araç/vehicle” metafor analizinde temel kavramlardır (Coulthard vd., 2000, s. 102).

Kavramsal Metafor Kuramı (Conceptual Metaphor Theory)

Aristotle *Poetika* eserinde metafor üretmede yaratıcılığın ve zekanın önemini vurgulamıştır (Aristotle, 1961, s. 22). Ancak, Kövecses (2005) klasik metafor anlayışının tersini savunarak “metafora bilişsel/zihinsel ve dilsel bakış açısı” getirmiştir. Kövecses’e göre:

- (1) metafor, sözcüklerin değil kavramların alanıdır;
- (2) metafor sadece estetik ve sanatsal olarak değil, kavramları daha iyi anlatmak için kullanılır;
- (3) sadece dahilerin değil, günlük hayatta herkesin kendiliğinden spontan olarak kullandığı bir araçtır;
- (4) metafor dekoratif amaçlı değil, insan algısını, düşüncesini ve eylemini yapılandırma kaçınılmaz bir parçadır.

Kövecses metaforun sadece sözcüklerle sınırlı olmadığını, dilsel, kavramsal, sosyo-kültürel, nöral ve bedensel düzeyleri de içerdiğini savunur (Kövecses, 2005, s. 8).

Metafor iki farklı alana ait kavramların birbirleri ile kısmi olarak benzeşmesidir. Hedef alan kavramı (the target domain) ile kaynak alan kavramı (the source domain) arasındaki aktarım üzerinden yorumlanır. Karmaşık kavramların zihindeki tasvirini çözmek için hedef ve kaynak alanın anlaşılması gerekir. Örneğin Lakoff ve Johnson (1980) soyut bir kavram olan “sevgi”yi çözümlenmek için “kap”, “yolculuk” gibi somut kaynak kavramlar kullanmıştır. “Love Is A Container, Sevgi Bir Kaptır” kavramsal metaforu sevgi ilişkileri ve kap kavramlarını ilişkilendirerek “Aşkın içinde hapsoldük”, “aşka/sevdaya düşmek”, “We are in love”, “We fell out of love”, gibi kişiler ve kabın içi ile ilgili edat ve terimler kullanılmaktadır. “Sevgi Bir Yolculuktur, Love Is A Journey” kavramsal metaforunda sevgililer ve yolcu arasında ilişkilendirme yapılır, sevgi soyut alanı, yolcuların karşılaşılabileceği problemler göz önünde bulundurularak yolculuk somut alanı ile benzeştirilir. Mecazi ifadede, (Linguistic metaphorical expressions, LME) “Bir ilişkide yol ayrımında olmak, They are at a crossroads in their relationship”, “Bu ilişki bir yere gitmiyor, This relationship isn’t going anywhere”, “İlişkide çıkmaz sokak, They’re in a dead-end relationship”, “Bu ilişkide yollarımız ayrıldı, We may have to go our separate ways”, “İlişki yoldan çıktı, Our relationship is off the track”, “sert kayaya çarpmak, The marriage is on the rocks” gibi kullanımlar mevcuttur (Lakoff, 2006, s. 189). Ayrıca benzer kavramsal metaforlar türetmek mümkündür. Sevgi Bir Yolculuktur kavramsal metaforuna benzer Kariyer Bir Yolculuktur kavramsal metaforu türetilir. Kariyer hedef alanı, yolculuk kaynak alana benzetilebilir.

George Lakoff, Jane Espenson ve Alan Schwartz (1991) "yayınlanmış kitap ve makale, öğrenci ödevleri, seminer” gibi metinlerden derlenerek Ana Metafor Listesi (Mater Metaphor List) oluşturmuştur. Bu liste tamamlanmış bir metafor kataloğu değil, genişlemeye ve gelişmeye müsait bir listedir (Mason, 2004, s. 24). Shutova da Ana Metafor Listesinin dildeki bütün metaforları ihtiva etmediğini ve geliştirilebileceğini belirtmektedir (Shutova, 2010, s. 690). Metafor listesini derlemek metaforları inceleyip uygun biçimde gruplandırmayı gerektirir. Mevcut liste tamamlanmış bir ürün değildir, gönüllü emek ile ortaya çıkmıştır. Metafor alanında çalışan araştırmacılara liste yol gösterebilir, araştırmacılar listeye katkıda bulunabilir. Düzenli

aralıklarla liste güncellenebilir. Liste kullanıcıları ve metafor araştırmacıları ekleme ve revizyon teklifinde bulunabilir. Yaygın kullanılan metafor analizinde bu liste iyi bir kaynaktır.

İmge ile metafor soyut kavramları somut nesnelere vasıtasıyla anlatması bakımından benzerlik gösterir. Soyut kavramları süslü bir dil ile anlatmak yerine, imge, insan zihninde oluşan somut ve doğrudan detaylar ile anlatır. İmgeci şiirler kısa ve özdür. Her sözcük önemlidir ve titizlikle incelenmelidir. İmgeci şiirler daha az kelime ile derin ve yenilikçi anlam ifade edebilmek için metaforlardan oluşur. "Pound ve Hulme metaphoru imgenin anahtarı gibi görür" (Crisp, 1996, s. 83). İmge ve metafor arasındaki bağ kısaltılmış ve sıkıştırılmış dildir (Pu, 2015, s. 79). Bu açıdan Yeats'in imgeci şiirlerini metafor kuramı vasıtası ile açıklamak faydalıdır.

Bu çalışmada incelenecek olan şiirler ve kavramsal metaforlar aşağıdaki gibidir:¹

Zihindeki Balon (The Balloon of the Mind -1919): "Fikirler Balondur" ve "Zihin Bir Kaptır"

Kitaplarım Nereye Gider (Where My Books Go -1919): "Okumak Bir Yolculuktur",

Swift Kitabesi (Swift's Epitaph - 1933): "Hayat bir yolculuktur", "Ölüm Bir Varıştır",

Zamanla Gelen Bilgelik (The Coming of Wisdom With Time -1916): "Hayat Bir Ağaçtır",

Suda Kendine Hayran Olan Yaşlı Adamlar (Old Men Admiring Themselves in the Water - 1904): "Yaşlılık Sonbahardır",

kavramsal metaforlarının kaynak ve hedef alanları incelenecektir.

Yeats'in şiirlerinde Ana Metafor Listesinde "Hayat Bir Yolculuktur" kavramsal metaforu yer alırken, listede yer almayan "Zihin bir balondur" veya "Ölüm bir varıştır" gibi kavramsal metaforlar da keşfedilmiş ve böylece yeni kavramsal metaforların oluşumuna katkı sağlama durumu ortaya çıkmıştır.

***The Balloon of the Mind (1919)*²**

Hands, do what you're bid;
Bring the balloon of the mind
That bellies and drags in the wind
Into its narrow shed.

Zihnin Balonu (1919)

Eller, yapman gerekeni yap;
Rüzgarda savrulan ve sürüklenen
Zihnin balonunu
Dar kulübesine getir.

4 dizeden oluşan imgeci şiirdeki özne, ellerine hitap ederek balonu kulübeye getirmesini söyler. Yükseklerde süzülen balon somut bir nesnedir ve zihinde yaratılan soyut düşünce ve varlıkları anlatmak için bir metafor olarak kullanılır. Balon eğer yakalanıp bağlanmazsa uçarak kaybolma riski vardır. Yine somut bir nesne olan "dar kulübe" soyut düşüncelerin eyleme geçirilmeye karar verildiği yer, zihindir. Dar kulübe ayrıca fikirlerin sıkıştırılıp şekillenmesi anlamına gelebilir. *Zihindeki Balon* şiiri yaratıcı yazmayı anlatmaktadır, düşünceleri toparlayıp yazma eylemi tıpkı uçuşan balonu kontrol altına alıp sürükleyerek kulübeye getirmeye benzetilmektedir. Balon, henüz olgunlaşmamış düşünceler gibi, "rüzgarda savrulmaktadır, belly and drag in the wind". İmgeci şiir haline getirebilmesi için yoğun ve öz bir dil kullanılmalıdır, bu yüzden dar bir kulübenin içine sıkıştırılmalıdır. Balon kaynak alanı, zihindeki fikir ve düşünceleri anlatır ve fikirler rüzgarda sürüklenen balona benzetilir. Şiirin öznesi emir cümlesi ile ellere seslenmekte, yapılması gerekenleri sırası ile yapmasını, rüzgarda uçuşan zihnin balonunu dar kulübeye getirip, şekillendirmesini istemektedir. Yazma süreci fikirleri oluşturma, zihinde düzenleme eylemlerini içerdiği için imgeci şairin zihni balona benzetilmiştir. Bu durumda "Zihin Bir Balondur", "Fikirler Balondur" ve "Zihin bir Kaptır"

¹ Şiirlerin Türkçe çevirileri yazara aittir. Şiirler, 1983 yılında R. Finneran editörlüğünde basılan *The collected poems of W.B. Yeats* Scribner Paperback Poetry kitabından alınmıştır.

² Finneran, s. 155.

kavramsal metaforları oluşturulabilir. Ana metafor listesinde hedef alan olarak Düşünceler Besindir, Düşünceler Yazıdır kavramsal metaforu yer almaktadır, ancak Yeats'in şiirinde ortaya çıkan "Zihin Bir Balondur", "Fikirler Balondur" ve "Zihin Bir Kaptır" metafor listesinde henüz bulunmamaktadır. Kavramsal metafor kuramı kullanılarak, metinlerde ortaya çıkarılan yeni kavramsal metaforlar, Ana Metafor Listesinin gelişmesini ve dilin zenginleşmesini sağlayacaktır.

***Where my Books go (1919)*³**

ALL the words that I utter,
And all the words that I write,
Must spread out their wings untiring,
And never rest in their flight,
Till they come where your sad, sad heart is,
And sing to you in the night,
Beyond where the waters are moving,
Storm-darken'd or starry bright.

Kitaplarım Nereye Gider (1919)

Söylediğim her söz,
Ve yazdığım her söz,
Yorulmak nedir bilmeden kanatlanmalı,
Ve uçarken asla dinlenmemeli,
Kederli, kederli kalbine ulaşınca kadar,
Ve gece sana şarkı söylemeli,
Suların aktığı yerin ötesine,
Fırtınaların kararttığı veya yıldızlı parlak.

Yazma eylemini konu alan şiirde, yazarın yorulmak bilmeyen satırları okuyucular ile buluşur, bütün gece okuyucuların üzgün kalplerini rahatlatır ve karışık zihinlerini sakinleştirir. Yazar kendine uzlaştırmacı, barış yapıcı mesuliyetler belirler. 7. dizede "suların aktığı yerin ötesine" metafizik anlam içerir. İnsan ilişkilerini normal akışın dışında arar. Son dizede ise: "Storm-darken'd or starry bright, Fırtınaların kararttığı veya yıldızlı parlak", şair aydınlatıcı rolünü bir kez daha vurgular. Yazar, kararlı veya bilgisiz zihinleri aydınlatma misyonu ile bilginin ışığına götürmelidir.

Yazarların toplumu aydınlatma rolünü anlatan *Where My Books Go* şiirinde kitaplar kuşlara benzetilerek, kişileştirme sanatı aracılığı ile kelimelerin kuş kanatları gibi açıldığı anlatılmaktadır. Edebiyat Eserleri Kuştur (Literary Works Are Birds) kavramsal metaforunda okuma eyleminin yolculuk olduğu çağrışımı vardır. 3. dizede okuma eylemi sonunda, okuyucunun kalbine ve zihnine ulaşma vardır. Okumak Bir Yolculuktur kavramsal metaforu şiirin başlığında "go" gitmek eyleminde somut bir şekilde yer alır. Yazmak ve okumak eylemleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Yazarın görevi yazdıklarını özgür bırakmaktır, okuyucunun görevi ise yazılanları takdir etmek ve kıymet vermektir. Yazar da tıpkı kuşlar gibi hedefe ulaşınca kadar dinlenmek nedir bilmez. Okuma eylemi "kederli kalbi, sad heart" teselli ederken, üzüntü ve ıstırap duygularından kurtarabilir. Kitaplar, gece cıvıldaşarak okuyucusuna neşe, canlılık ve özgürlük getiren kuşlara benzetilmiştir. Yolculuk kaynak alanı, hayat ve okumak hedef alanlarını anlatır, günlük dilde sıkça kullanılan yolculuk metaforundan Yeats yenilikçi benzetmeler türetmiştir, *Where My Books Go* şiirinde edebiyat eserlerinin yazarın kaleminden okuyucunun kalbine gittiğini anlatmış, sözcüklerin bu hareketi yolculuk metaforu ile açıklanmıştır.

***Swift's Epitaph (1933)*⁴**

SWIFT has sailed into his rest;
Savage indignation there
Cannot lacerate his breast.

Swift Kitabesi (1933)

SWIFT sonsuz istirahate yelken açtı;
Oradaki öfke
Onun yüreğini yaralayamaz.

³ Finneran, s. 538.

⁴ Finneran, s. 250.

Imitate him if you dare,
World-besotted traveller; he
Served human liberty.

Cesaretin varsa, ona benzemeye çalış,
Dünyaya sevdalı yolcu; O
İnsan hürriyetine hizmet etti.

Şiirde 5. dizedeki “yolcu” kelimesinden anlaşılacağı gibi Hayat Bir Yolculuktur kavramsal metaforu kullanılmıştır. Yolcu kelimesi “dünyaya sevdalı, world-besotted” sıfatı ile tanımlanmış, deniz yolculuğu ise hayatı anlatmak için kullanılmıştır. Bu noktada Kuzey folklorunda Vikinglerin kahramanlarını gemide gömdüğüne gönderme izleri bulunabilir. Yelkenle ilerlemek yolculuğu temsil eder ve yolculuğun sonu ölümdür. Şiirde ayrıca Ölüm bir Varıştır kavramsal metaforu mevcuttur. Yeats sıradan ve yaygın olarak kullanılan Hayat Bir Yolculuktur kavramsal metaforunu sıradışı bir kullanım ile yansıtmış, hedef ve kaynak alan olarak Hayat Bir Yolculuktur Ana metafor listesinde yer alırken, İnsanlar Yolcudur, Ölüm Bir Varıştır metaforları bu listede henüz yer almamaktadır. Yolculuk kaynak alanının diğer bir hedef alanı “varıştır”, eğer hayat bir yolculuksa, ölüm de varış noktasıdır. Hayat Bir Yolculuktur kavramsal metaforu Ölüm Bir Varıştır kavramsal metaforunu üretmiştir.

***The Coming of Wisdom With Time (1916)*⁵**

Zamanla Gelen Bilgelik (1916)

Though leaves are many, the root is one;
Through all the lying days of my youth
I swayed my leaves and flowers in the sun;
Now I may wither into the truth.

Yapraklar çoktur, ama kök bir;
Gençliğimin yalan söyleyen yılları arasından
Yapraklarımı ve çiçeklerimi güneşte savurdum;
Şimdi gerçeğe çekilebilirim.

Şiirin tamamı büyümek, gençlik ve gençlere söylenen yalanlar ile ilgili bir metafordur. “Yapraklar çoktur ama kök bir” dizesinde ağaç, hayatı anlatmak için bir metafordur; yapraklar ise çocuklara veya gençlere söylenen yalanlar ve fantezileri veya fırsatları anlatmak için kullanılmıştır. Kök her zaman yerinde sabit duran gerçekleri temsil eder. Ağaç sonbaharda yapraklarını döker ve kış mevsiminde sararır solar. 4 dize, hayatın 4 çeyreğini temsil eder, her çeyrekte insan biraz daha olgunlaşarak bilge durumuna ulaşır. Gençlik yaprağa, yaşlılık köke benzetilmiş, yaşlandıkça köklere daha çok yaklaşmak ve kökte gerçeğe ulaşmak vurgulanmaktadır.

Zamanla Gelen Bilgelik şiiri yaşam ve ölüm arasında hayatın evrelerini anlatmaktadır. Mutluluk, üzüntü ve keder duygularını yansıtır. 4 dizeden oluşan kısa imgeci şiirde gençlik ve yaşlılık ile ilgili semboller kullanılmıştır. Gençliğin budalalık, bir yanılsama ve ilüzyon olduğu, yaşlılığın ise gerçeklerle karşılaşır bir hayal kırıklığı süreci olduğu vurgulanır. Yaprakların ve çiçeklerin güneşte savrulması dizesinde çiçekler güzel yalanları, kök ise erişkinliğin doğruluğunu anlatır.

Şiirde gençliğin kökleri betimlenir, kaybolan yapraklar yaşlılıkla birlikte azalır giden arzuları yansıtır. Gençliğin tecrübesizliğini, gençlik döneminin gizemli ve fırsatlarla dolu ancak bir ilüzyon olduğunu, “Through all the lying days of my youth, Gençliğimin yalan söyleyen yılları arasından” dizesi anlatmaktadır. Çocuklar büyüdükçe gerçeğin farkına varır, son dizede ise “Now I may wither into the truth, Şimdi gerçeğe çekilebilirim” yetişkinlik döneminin kederli gerçeklerine ulaşılır. Çocuklukta gizem ve iyiliklerle dolu bir dünyada mutlu olarak yaşayan birey, yaşlandıkça hayal kırıklığına uğrar. Şiirde hayatı anlatmak üzere ağaç metaforundan faydalanılmıştır. Güller güzelliği ve yalanları, kök ise hakikat ve erişkinliği temsil eder. Çiçeklerin solması ile birlikte yalan ve güzelliğin sona erdiğini, acımasız gerçeklerin gençliği bitirdiğini anlatılmaktadır.

⁵ Finneran, s. 93.

Şairin kullandığı “leaves, root, sway, flowers, ve wither (yapraklar, kök, savrulmak, çiçekler ve kuruyup büzülmek)” gibi söz varlıkları ağaçlarla ilgilidir. Hayat Bir Ağaçtır (Life Is A Tree) kavramsal metaforu ile ilişkilendirilebilecek şiirde soyut bir kavram olan “hayat” hedef alanı, kaynak alan olarak kullanılan “ağaç” ile somutlaştırılmıştır. Çiçekler ve yaprakların savrulduktan sonra kuruyup büzüşerek gerçeğe ulaştığı anlatılır. “Güneş” gençliğin enerjisini, çiçek ve yapraklar büyüyüp gelişmeyi, kuruyup büzüşmek ise yaşlanmayı dolayısı ile hayatın gerçeklerine ulaşıldığını temsil eder. Ağacın hayatı ve insanın hayatı arasında benzerlik kurulmuştur. “wither” sözcüğü ile bir ağacın zorlu hava şartlarına dayanması anlatılırken, insan hayatında mücadele edilen zorluklar ile kaybolan gençlik enerjisi ve gerçeğe ulaşma anlatılır. Yaşlılıkta gençliğin ve güzelliğin yerini bilgelik alır. "The Coming of Wisdom with Time, Zamanla Gelen Bilgelik" şiirinde ağaç kaynak alanından kökler ve yapraklar hayatı temsil etmek üzere kullanılır. Hayat Bir Ağaçtır metaforu Ana metafor listesinde yer alan Hayat Bir Yolculuktur ve Hayat Bir Kitaptır kavramsal metaforlarını çağrıştırmaktadır.

The Old Men Admiring Themselves in the Water (1904)⁶ Suda Kendilerine Hayran Olan Yaşlı Adamlar

I heard the old, old men say, “Everything alters, And one by one we drop away.” They had hands like claws, and their knees Were twisted like the old thorn-trees By the waters. “All that's beautiful drifts away Like the waters.” gider.”	Yaşlı adamların, “Her şey değişir, Ve teker teker azalırız” dediğini duydum, Pençe gibi elleri var ve dizleri yaşlı dikenli-ağaçlar gibi bükülmüş Suyun yanında “Güzel olan her şey su gibi sürüklenip
--	--

Coming of Wisdom with Time (Zamanla Gelen Bilgelik) şiirinde olduğu gibi Yeats yaşlanmak motifini ele almaktadır. Yaşlı adamların nehir kenarında sudaki yansımalarına baktıkları, yaşlılık hakkında konuştukları ve en sonunda kayıtsız kaldıkları anlaşılmaktadır. Güzel olan her şeyin bir gün sona ereceğini anlatan şiir, ölümü suda sürüklenip akıp gitmeye benzetir. Yazarın seçtiği “pençe gibi eller, dikenli ağaçlar gibi bükülmüş dizler ve sürüklenip akan su” gibi görme duyusuna hitap eden imgeler ve “değişim, azalma” içeren eylemler şiirin yaşlanmak temasını güçlendirmekte, etkili imgeler okuyucunun zihninde canlanmakta ve duygular hissedilirken, şiirin dizeleri sakın akan bir nehir gibi akmaktadır.

Şiirdeki anlatıcı genç karakter, yaşlı adamın “her şeyin değiştiğini ve teker teker azaldıklarını, güzel olan her şeyin sular gibi sürüklenerek akıp gittiğini” söylediğini dinler ve yaşlı adamın ellerinin pençe gibi, dizlerinin suyun yanındaki yaşlı dikenli ağaçlar gibi bükülmüş olduğunu gözlemler. Değişme 'alter' sözcüğü yaşlanma ile gelen kaçınılmaz değişimi anlatır. 3. dizede “teker teker azalma” sonbaharda yaprakların dökülmesini ve yaşlı adamın kendisini dökülen yapraklara benzettiğini gösterir; şiire melankolik bir duygu katar. Hayatın sonbaharını anlatan şiirde yaşlı adamların sudaki yansımalarına bakmaları, suyun akıp gitmesi geçen zamanı ve zamanla bütün güzelliklerin değiştiği ve akıp gittiği gösterilmektedir. Şiirin başlığında geçen su metaforu okuyucuya ayna ve yansıtma kavramlarını çağrıştıran, hayran kalma eylemini yaşlıların gerçekleştirmesi okuyucuyu şaşırtabilir. Bu durumda şiirin başlığı şiirin gerçek temasını yansıtılmamaktadır.

Suyun sürekli akışı, hayatın akışına benzetilirken, yaşlı adamların akıp giden zaman karşısında çaresizliği, hayatlarını kontrol edememeleri anlatılmaktadır. Su yaşlılık ve ölüm için bir sembol olarak kullanılmış, yazar su damlalarını çağrıştıran “Drop away” eylemini tercih

⁶ Finneran, s. 76.

etmiştir. “one by one, birer birer” söz grubu ile ölümün yalnız tecrübe edilen bir olgu olduğu pekiştirilmiş, yalnızlık ve ölümden sonra unutulmak fikri vurgulanmıştır. “drift away” söz dizisi de su kaynak alanından seçilmiştir. Şiirdeki pençe ve dikene yaklaşmama betimlemeleri ve yaşlı adamlar ile arasına mesafe koyma fikri şiirin genç bir anlatıcı bakış açısından üretildiğini ima etmektedir. Yılın son mevsimi ve sonbahar arasındaki ilişki Yaşlılık Sonbahardır kavramsal metaforunu işaret eder. Suların akıp gitmesi gibi zamanın geçmesi kaçınılmazdır, yaşlı adamın fiziksel değişiminin yaşlı dikenli bükülmüş bir ağaca benzetilmesi Yaşlılık Sonbahardır kavramsal metaforunu desteklemektedir.

Bu çalışmada incelenen ilk 2 şiir (*Balloon of the Mind (Zihnin Balonu)*, *Where My Books Go (Kitaplarım Nereye Gider)*) Okuma ve yazma eylemleri hedef alanlarını, yolculuk kaynak alanı ile eşleştirir. Yazardan okura ulaşan edebi eser ve okuyucunun eserdeki anlamı metaforlar aracılığı ile çözme yolculuğu betimlenir. Edebiyat eserleri kuş kaynak alanı ile açıklanır. Yeats eserleri kuşa benzetir ve okuyucuya ulaşmasını ister. Yeats, *Balloon of the Mind* şiirinde, şiirler gibi fikirlerin de soyut olduğunu anlatmak için balon imgesini kaynak alan olarak kullanır. *Balloon of the Mind* şiiri, Fikirler Balondur ve Zihin Bir Kaptır kavramsal metaforları ile formülize edilebilir. Burada soyut kavramlar olan “fikir ve zihin”, “balon ve kap” nesnelere aracılığı ile somutlaştırılır.

Bu çalışmada incelenen son 3 şiirde (*Swift's Epitaph (Swift Kitabesi)*, *The Coming of Wisdom With Time (Zamanla Gelen Bilgelik)*, *Old Men Admiring Themselves in the Water (Suda Kendilerine Hayran Olan Yaşlı Adamlar)*) yaşam ve ölüm, yaşlılık gibi hedef alanlarını temsil etmek için Yeats yolculuk, hikaye, ağaç ve dört mevsim gibi kaynak alanlardan faydalanır. Pruitt'in açıkladığı gibi (1988) "Yeats yaşlılığı düşman olarak görür ancak ölüm daha büyük ölçüde bir tehdittir. Yaşlılık fiziksel yetersizlik getirirse de ölüm dönüşü olmayan kati sonu getirir" (s. 38). Yaşlılık ve ölüm motiflerini işleyen şiirler Hayat Bir Ağaçtır, Hayat Bir Yolculuktur, Ölüm Bir Varıştır ve Yaşlılık Sonbahardır, kavramsal meataforları ile formülize edilebilir. Soyut kavramlar olan “hayat, ölüm ve yaşlılık”, “ağaç, yolculuk, varış ve sonbahar” nesnelere aracılığı ile somutlaştırılır.

Sonuç

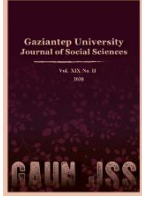
Tarihi Aristotle'e kadar uzanan metafor çalışmalarının günümüzde kuramsal sistematığı oluşturulmuş, MIP (Metaphor Identification Process, Metafor Tanımlama Sistemi) ile her türlü metinde neredeyse matematiksel denklem çözer gibi metafor içeren ifadeler belirlenebilir duruma gelmiştir. Soyut bir kavramı, somut bir kavram ile kısmi eşleştirmek iki farklı alan arasında yenilikçi dil üretimine yol açar. Sonuç olarak, Yeats sıklıkla kullanılan ve ana metafor listesinde yer alan kavramsal metaforlar kullanmanın yanı sıra sıradışı metaforlar üretmek kavramsal metafor alanına katkılarda bulunmuştur. Bir yorumlama yöntemi olan Kavramsal Metafor Kuramı edebi metinlerin yorumunda okuyuculara ve bilim insanlarına bilinen sınırların dışına çıkarak yenilikçi anlamlar üretmelerine imkan tanıyan bir yöntem olarak kullanılabilir. Bu çalışma kavramsal metafor sisteminin farklı metinlere uygulanarak, dildeki yaratıcılığın sınırlarını metafor vasıtası ile çözümlemede model oluşturabilir.

Kaynakça

- Aristotle. (1961). *Aristotle's poetics*. New York: Hill and Wang.
- Crisp, P. (1996). Imagism's metaphors- a test case. *Language and literature*, 5(2), 79–92.
- Coulthard, M. ve Sarangi, S. (2000). *Discourse and social life*. London: Longman.
- Deignan, A. (2005). *Metaphor and corpus linguistics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Derrida, J. (1976). *Of grammatology*. Gayatri Chakravorty Spivak (Çev.), Baltimore.

- Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in culture: Universality and variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, G. ve Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G., Espenson, J. ve Schwartz, A. (1991). *The master metaphor list. Technical report*, University of California at Berkeley.
- Lee, M. G. ve Barnden, J. A. (2001). Mental metaphors from the master metaphor list: Empirical examples and the application of the ATT-Meta system. *Cognitive Science Research Papers*. Birmingham: University of Birmingham.
- Mason, Z. J. (2004). CorMet: A Computational, corpus-based conventional metaphor extraction system. *Computational Linguistics*, 30(1), 23–44.
- Pu, Z. H. A. O. (2015). Rereading the imagist poetry in the light of the deconstructionist. *Studies in Sociology of Science*, 6(1), 76-80.
- Romanyshyn, R. (1982). *Psychological life: From science to metaphor*. Texas: University of Texas Press.
- Shutova, E. (2010). Models of metaphor in NLP. *Proceedings of the 48th annual meeting of the association for computational linguistics*. Sweden: Upsala University, 688-697
- Steen, G. (2002). Identifying metaphor in language: A cognitive approach. *Style*, 36(3), 386-406.
- Yeats, W. B. (1983). *The collected poems of W.B. Yeats*. R. Finneran (Ed), Scribner Paperback Poetry.
- Yeats, W. B. (2002). *In the seven woods; and, the green helmet and other poems: Manuscript materials*. Ed. D. Holdeman (Ed). Ithaca, NY: Cornell UP.
- <http://www.lang.osaka-u.ac.jp/~sugimoto/MasterMetaphorList/sources/index.html>,
20.06.2020

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

A World-wide Research on Bank Mergers and Acquisitionⁱ

Banka Satın Alma ve Birleşmelerine İlişkin Dünya Ölçeğinde Bir Araştırma

Tuncay KELLEĞÖZ ^{a*} Eşref Savaş BAŞCI ^b

^aHitit Üniversitesi İdari ve Mali İşler Daire Başkanlığı Satınalma Şube Müdürü, Çorum / TURKEY

ORCID: 0000-0002-4107-3025

^bDoç. Dr., Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Finans ve Bankacılık Bölümü, Çorum / TURKEY

ORCID: 0000-0002-0809-7893

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Ekim 2020

Kabul tarihi: 26 Ocak 2021

Anahtar Kelimeler:

Banka,
Satın Alma,
Birleşme,
Banka Satın Almaları,
Banka Birleşmeleri

ARTICLE INFO

Article History:

Received October 27, 2020

Accepted January 26, 2021

Keywords:

Bank,
Acquisition,
Merger,
Bank Acquisitions,
Bank Mergers

ÖZ

Küreselleşme finansal sistemin ana unsurunu oluşturan bankacılık sektörünü derinden etkileyerek, sınır ötesi birleşmelerin yaygınlaşması ile birlikte bankacılık sektörü açısından dünyanın büyük bir pazar haline dönüşmesini sağlamıştır. Bazı ülkelerde meydana gelen sınır ötesi birleşmeler ise ülkenin bankacılık sektörünün yarısından fazlasının yabancı bankaların eline geçmesi ile sonuçlanmış ve o ülkelerde bankacılık sektörünü yabancı bankalar kontrol eder hale gelmiştir. Bu çalışmada belirlenen kriterlere göre Thomson Reuters Datastream veri tabanından alınan veriler doğrultusunda yapılan tüm banka satın alma ve birleşmeleri incelenmiş, gelinen nokta ise global ölçekte değerlendirilerek bankacılık sektörünün bazı ülkelerin gayri safi milli hasıllarından bile büyük ölçekli bankalar ortaya çıkararak tüm dünyada sektörü daha değerli bir hale getirdiği gözlenmiştir. Ortaya çıkan bu devasa büyüklüğe sahip finansal yapıları bünyesinde bulunduran ya da bu fonlardan yararlanan ülkeler avantajlı olurken, dışa açık ve genelde gelişmekte olan ekonomilerin ise sektörde yapısal değişiklikler yaparak bu fonları ülkelerine çekme yarışı içerisine girdikleri sonucuna varılmıştır..

ABSTRACT

With the globalization of the financial system, the banking sector has been deeply affected and with the spread of cross-border bank mergers, it has become a major market in the world in terms of banking sector. Cross-border mergers in some countries have resulted in the acquisition of more than half of the country's banking sector by foreign banks. This situation has become the control of the banking sector by foreign banks. In this study, all bank acquisitions and mergers were examined with the data obtained from Thomson Reuters Datastream database, and it was observed that the banking sector made the sector more valuable all over the world by revealing banks with a larger scale than the gross national product of some countries. It has been observed that countries that incorporate or utilize these huge financial structures are more advantageous. It is concluded that open and generally developing economies have entered the race to attract these funds to their countries by making structural changes in the sector..

ⁱ Bu makale “Banka Satın Alma ve Birleşmelerinin Pay Senetleri Üzerine Etkileri” isimli yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: tuncaykellegoz@hitit.edu.tr

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

The adventure of the banking sector, which started in the form of over-the-counter money exchanges of merchants on a mobile basis and its name continues as the main element of the financial markets thanks to the arguments they have developed far beyond their classical functions. The banking sector has experienced two major world wars, subsequent economic crises and financial liberalization periods that started after the 1990s until today, and has been able to take its present shape thanks to the advances made in communication technologies.

Although there were very few numbers of bank mergers in European countries in the past, it spread heavily after the 1990s, with the removal of financial liberalization and inter-state restrictions, starting from the United States, to the European continent and to the whole world. Globalization has brought a different dimension to the sector, and thanks to internet banking, capital movements have begun to follow a much more complex course than in the past. All these movements are carried out through banking systems, while banks with widespread communication, technology and branch network strengthened their position in the sector, banks that cannot keep up with the current conditions lost their effectiveness and has become the target bank. With the onset of globalization movements depending on the developments in communication technologies, banks have tended to transform into large financial structures with widespread service network, product diversity and international effectiveness. One of the most important factors in the development of cross-border banking activities is the innovation and convenience of communication technologies.

Communication technologies enable banks to globalize by providing advantages such as increasing their efficiency, making transactions on a world scale and reducing their costs. Compared to classical banking transactions, banking transactions performed today have transformed into a customer-oriented structure that offers a wide variety of products and services with the advantages of communication technologies and added a new dimension to the sector. Communication technologies provide; Services such as credit cards, ATMs, telephone banking, internet banking, electronic funds transfer transactions (EFT), SWIFT (World Interbank Financial Communication Agency), VOIP (communication via Internet Protocol) are among the indispensable services of today's banking. Depending on the developing technology and industry, while companies have been in search of investment, service and efficiency on a world scale, the banking sector, especially the money markets, followed these companies and has started to seek shaping.

Depending on the developments in the capital markets and innovations in the capital market instruments, the classical banking concept has been replaced by international funds and financial intermediation services. In today's conditions, the purpose of banks is to obtain the necessary level of profit in order to maintain their assets, protect their independence, keep the risk at the lowest level, maximize the growth rate and finance the growth partially with its own means.

In line with all these purposes, while banks actually strive to maximize their market values, they may also cause a different problem. At the point where bank acquisition mergers have come, the cross-border mergers and acquisitions activities in some countries cause more than half of the banking sector of those countries to be controlled by foreign banks and become in conflict with the national policies of those countries. In our study, it is aimed to draw various conclusions by examining the acquisitions and mergers made from the past to the present by considering the bank mergers and mergers around the world. In this study, all bank acquisitions and mergers obtained from the Thomson Reuters DataStream database were examined. According to the data on bank acquisitions and mergers for the years 1978-2019, the United States, European Union, Japan, Developing Countries and the other main countries' situations have also been analyzed. And thanks to the analyze regarding the bank mergers and acquisitions are various evaluations were made.

With the effect of financial liberalization policies, one of the reached results of the analyze is legal regulations that allow foreign banks to open branches and establish banks in their countries. International capital flows, technological developments and financial crises in this process cause an increase in the number of foreign banks, especially in developing countries, and the result that they have more shares in the sector. This situation caused the developing countries to make radical structural changes in the banking sector. The bank acquisitions and mergers which is made have been resulted in the emergence of huge banks, funds and financial institutions that can be effective worldwide, with an asset size that is far more than the budgets of many countries, even the Gross National Product. It has been observed that countries that incorporate or utilize these huge financial structures are more advantageous. It is concluded that open and generally developing economies have been entered the race to attract these funds to their countries by making structural changes in the sector

Introduction

Finansal anlamda küreselleşme, sermaye ile mal ve hizmetlerin dünya ölçeğinde mobilitesinin artması anlamına gelmekte, küresel bankacılık ise diğer ülkelerde bulunan iştiraklerin küresel çapta bir merkezi ağ üzerinde toplanarak, operasyonların birleştirilmek suretiyle tek merkezden yönetilmesini ifade etmektedir. Bu derece köklü bir değişim ancak iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak finansal piyasaların küreselleşmesi ile mümkün olabilmektedir. Bankacılıkta küreselleşme ilk olarak 19. yüzyılda İngiliz kolonilerinde sömürgeleşmenin etkisi ile başlamıştır. Dönemin sömürgeci gücü olan İngiltere, sömürgeci olan deniz aşırı ülkelerle yaptığı ticareti finanse edebilmek için o ülkelere İngiliz sermayeli bankalarının girmesini sağlamıştır (Bumin, 2007).

I. Dünya Savaşı sonrasında İngilizlerin sömürgeler üzerindeki hâkimiyetinin sona ermesinin ardından küresel ölçekte güçlü İngiliz bankaları yerini Amerikan bankalarına bırakmış, uluslararası bankacılığın yönü sömürge ülkelerden ziyade gelişen teknolojiden faydalanan gelişmiş ülkelere yönelmiş, yeni bankalar kurulması şeklinde işleyen realite banka satın alma ve birleşmelerine dönüşmüştür (Bumin, 2007).

Finansal küreselleşme ile bankacılık sektörünün küreselleşmesi arasında oldukça yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bankacılık sektörü küreselleşme sürecinin hızlandığı 1960'lı yıllardan itibaren atılım göstererek küreselleşmeye paralel bir seyir izlemiş, Amerikan dolarının konvertibl para olması ve çok uluslu Amerikan firmalarının sınır ötesi yatırımlarından kaynaklı sermaye hareketlerini kontrol üzere başlattıkları bankacılık programları süreci hızlandırmıştır. Diğer taraftan 1973 yılında ortaya çıkan petrol krizi sonrasında ülkelerin petrol temin etmek için Amerikan Dolarına duydukları ihtiyaç ülkeler arasında rekabete dönüşmüş, Fransa, Almanya, Karayipler ve Uzak Doğu piyasalarında önemli sarsıntılara neden olmuştur. Rekabet ortamı bankacılık sektörünün küreselleşmesini önemli ölçüde etkilemiş, ülke içerisinde yapılagelen banka birleşmeleri finansal serbestleşme politikalarının etkisiyle birlikte sınır ötesine taşınmıştır (Parasız, 2011).

Dünyada 1980'li yıllarda başlayan finansal serbestleşme hareketleri etki alanını zamanla artırmış, tüm sektörlerde olduğu gibi bankacılık sektöründe de satın alma ve birleşme faaliyetlerini ön plana çıkarmıştır. Finans sektöründe yaşanan satın alma ve birleşme faaliyetleri bankalarla sınırlı kalmayarak, sigorta şirketleri ve diğer finans kuruluşları arasında da artarak devam etmiş, satın alma ve birleşmeler küresel ölçekte bir strateji haline dönüşmüştür (Akgeyik ve Yavuz, 2008, s. 26).

1980'li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayarak önce Avrupa ülkelerine ardından da tüm dünyaya yayılan banka satın alma ve birleşmeleri 1990'lı yılların ortalarına gelindiğinde tahmin edilmesi zor seviyelere ulaşmış, 2005 yılına gelindiğinde ise hız keserek yavaşlama eğilimine girmiştir (Valkanov ve Kleimeier, 2007, s. 50-51). Avrupa Birliği'nde ortak pazardan sonra ortak para birimine geçilmesi çalışmaları banka satın alma ve birleşmelerini hızlandırmış, Euro'nun ortak para birimi olarak kullanılmaya başlaması ile birlikte hem sayı hem de ölçek olarak artan banka satın alma ve birleşmeleri Avrupa'da bankacılık sektörünün yeniden yapılanmasına neden olmuştur (Altunbaş ve Margues-İbanez, 2004).

Bankacılık sektörü küreselleşme faaliyetlerinden en çok etkilenen sektörlerin başında gelmektedir. 1980'li yıllardan sonra Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa ülkeleri başta olmak üzere dünya genelinde finansal serbestleşme hareketlerindeki görünür artış bankacılık sektörünün sınırlarını genişletmesine, çok uluslu bankaların sayısının artması ile birlikte daha

önce hiç yer almadıkları ülkelerde bile faaliyete başlamalarına neden olmuştur. Yabancı bankaların ilgi duydukları ülkeler arasında genelde faiz ve kur riski bulunan gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkeler yer almışlardır (Duramaz, 2016, s. 42).

Liberal ekonomi politikalarının gelişmekte olan ülkelerde hızla yaygınlaşması finans sektörünün küreselleşme sürecine ivme kazandırmıştır. Liberal değişim ve dönüşüm hareketlerinin yoğun olarak yaşandığı 1990'lı yıllarda hükümetler, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme stratejisi izleyebilmek için özelleştirme ve doğrudan yabancı yatırımlarını gerekli görmüşler, yatırımları kendi ülkelerine çekebilmek için ise gerekli ortamı hazırlayarak teşvik etmişlerdir. Bu dönemde sınır ötesi banka birleşmelerinde belirgin artışlar yaşanmış, küresel ölçekli bankalar arasında rekabet eğilimleri ortaya çıkmıştır. Küresel sermaye hareketlerini sınırlayan bazı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ise bu sürece bağlı olarak yabancı banka yatırımlarına ilişkin sınırlamaları kaldırmışlardır (Akgeyik ve Yavuz, 2008).

Bankaların sınır ötesi faaliyet engellerinin kalkması sektörde rekabetçi bir ortam oluşturmuş, uluslararası ticaretin artarak gelişmesi ile birlikte finansal serbestleşme ülkeler arası yatırım ortamının iyileşmesini sağlamıştır. Tüm bu unsurlara teknolojik yeniliklerin beraberinde getirdiği kolaylıklar da eklenince, küresel bankacılık sektörü tüm dünyada önem kazanmaya başlamıştır. Genelde gelişmiş ülkelerde faaliyet gösteren küresel bankalar kaynak ihtiyacı bulunan ve gelişme eğiliminde olan ülkelere yatırım yaparak, yabancı bankaların sektördeki paylarını önemli miktarda artırmışlardır (Bumin, 2007).

Bretton Wood sisteminden Amerika Birleşik Devletlerinin çekilmesi sonrasında finansal piyasalarda yaşanan daralma bankacılık sektöründe de kendisini hissettirerek, adeta “birlikten kuvvet doğar” atasözünün bir yansıması olarak riskli durumda bulunan bankaların birleşmek suretiyle ayakta kalmaya çalıştıkları sık rastlanır bir durum haline gelmiştir. Yapılan birleşme ve satın almalar ağırlıklı Amerika Birleşik Devletleri, gelişmiş batı Avrupa ülkeleri ve Güney Asya Pasifik ülkelerinden Japonya ve Güney Kore’de görülmektedir.

Banka birleşmelerinin nedenlerini hazırlayan birçok etken bulunmaktadır, bu etkenler gelişmiş ülkelere ve gelişmekte ülkelere göre farklılıklar göstermektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletlerinde bankalar düşük faizle piyasadan fon toplayabiliyorken, sisteme banka dışı finansal kurumların dâhil olması ve bu kurumların yüksek getirili yatırım araçları sunarak piyasadan yüksek faizle fon toplamaları, bankaların bu kurumlarla rekabet edebilmek için faiz oranlarını artırmalarına ve dolayısıyla kar oranlarının düşmesine neden olmuştur. Kar oranları düşen ve mali yapıları bozulan bankalar, birleşmeyi bu durumdan kurtulabilmek ve banka dışı finansal kurumlarla rekabet edebilmek için bir çıkış yolu olarak görmüşlerdir (Deniz ve Işık, 2011, s. 67-68).

Finansal serbestleşme ile birlikte sınırların kalkması dünya ekonomisinde önemli değişikliklerin yaşanmasına neden olmuş, tüm finansal piyasalar adeta büyük bir pazara dönüşmüştür. Bankacılık sektörü de finansal sistemin ana unsuru olarak bu durumdan ilk etkilenen sektörlerin başında yer almış ve bu sürecin sonunda yeniden yapılanma evresine girerek, satın alma ve birleşmelere ağırlık vermeye başlamıştır. 1980’lerden itibaren bankacılık sektörünü değişime zorlayan nedenler özetle şunlardır (Mishkin, 1998, s. 3-15).

- Bankalarla birlikte banka dışı finansal kurumların da bir takım bankacılık hizmetleri vermesi nedeniyle, bankaların pazar paylarının azalması sonucu kar marjlarının düşmesi,

- Amerika Birleşik Devletleri'nde bankaların eyaletler arası ve uluslararası faaliyette bulunma yasağının ortadan kaldırılması,
- Bankacılık sektörüne girişlerin kolaylaşması ile birlikte sektördeki banka sayısının artarak pazarda daralmaya neden olması,
- Sermaye piyasalarının gelişmesine paralel olarak, fon talep eden işletmelerin bankalardan kredi almak yerine bu ihtiyaçlarını pay senedi veya bono ihracı yolu ile karşılamaları,
- İletişim ve teknolojiye ortaya çıkan yenilikler,
- Dünya genelinde etkilere neden olan finansal krizler,

Bir diğer etken ise bankacılıkta etik zarar olgusudur, sigortalı bir mala gösterilen özen ile sigortasız bir mala gösterilen özen arasında fark bulunmaktadır. Bankacılıkta da halktan toplanan mevduatın belirli bir kısmına devletin geri ödeme garantisi vermesi, bankaların devlet garantisine güvenerek riskli yatırımlara girişmelerine ve sonuçta aldıkları risk oranında kazanç sağlamalarına ya da zarar etmelerine neden olmaktadır.

Literatür İncelemesi

Satın alma ve birleşme kavramları yabancı literatürde “merger”, “acquisition”, “consolidation”, “joint venture”, “takeover” vb. kelimelerle ifade edilmekte, Türkçede ise bu kelimelerin karşılıkları bileştirilerek oluşum biçimine göre “merger” kelimesini birleşme, “acquisition” kelimesini ise birleşmeyi de içine alan üst bir kavram olarak satın alma kelimesi karşılamaktadır. Dünyada yapılan ilk banka birleşmesi 1794 yılında İtalya’da Banco Di Napoli’nin Palermo ve Mesina şehirlerindeki iki şubesinin birleştirilmesi olarak kayıtlara geçmiş, bu birleşmeyi ise 1894 yılında Banco Commerciale Italiane ile Banco Commerciale Triestona birleşmesi izlemiştir. Dünyada ilk banka birleşmeleri 17. yüzyılın sonlarına doğru yapılmış olmasına rağmen bankacılık sektöründe yoğun yapılan olarak birleşmeler 1980 yılı sonrasında rastlanmaktadır. Avrupa kıtasında yapılan ilk uluslararası banka birleşmesi ise Fransız Societe Generale bankasının 1998 yılında İngiliz Hambros Bank’ı 426 milyon Euro bedel ile satın almasıdır.

Soresen (2000) firmaların amacını 1980’li ve 1990’lı yılların şartlarına göre değerlendirerek, 1980’li yıllarda firmaların satın aldıkları firmanın sermayesi ile borçları kapatarak kısa dönemde yeni kaynakların elde edilmesini amaçladığını, 1990’lı yıllardan sonra birleşmelerin ağırlık kazanması ile birlikte pay sahiplerine büyük getiriler vaat edilmesi ve birleşilen firma ile karşılıklı işbirliği içerisinde çalışılarak her iki tarafın da güçlendirilmesi amacı güdülmeye başlandığını belirtmiştir. Fecht ve Gruner (2006), Avrupa Merkez Bankası’nın yapmış olduğu bir araştırmaya dayanarak, ticari bankaların yaptıkları uluslararası birleşmelerin hala yetersiz seviyelerde olduğunu, bu duruma ise geleneksel yaklaşımlarla birlikte üye ülkelerin bankacılık sektörlerinde yasal düzenlemeler ile denetlemelerin heterojen bir yapıda olmasını neden olarak göstermişlerdir.

Seth, Song ve Pettit (2000) Avrupa’da yapılan banka birleşmelerini inceleyen araştırmalarına, bankacılık piyasasının yoğun bir şekilde denetlenerek gözetim altında tutulması sebebiyle yöneticilerin kendi menfaatlerini gözeterek birleşme yapmalarının pek mümkün olmadığı sonucuna varmışlardır. Düzenleyici ve denetleyici kurumların haricinde banka ortaklarının da birleşme sürecini yakından takip ederek denetlemesinin bu tür birleşmeleri zorlaştırdığını ifade etmişlerdir.

Focarelli ve Pozzolo (2000) yaptıkları çalışmada, bankaların ekonomik büyüme oranları yüksek olan ülkeler ile bankacılık sistemi ortalamasının altında etkin olan ülkelerde genişlemeyi tercih ettiklerini saptamışlardır. Ayrıca enflasyon oranı düşük, halkın eğitim seviyesi yüksek ve sermaye piyasaları gelişmiş ülkelerin gelecekte daha hızlı büyüme oranlarına sahip olmalarının beklendiğini belirtmişlerdir. Rhoades (2000) tarafından yapılan çalışmada, 1995 yılına kadar yapılan birleşmelerin %50'si aynı pazarda yer alan bankalar arasında yatay birleşme şeklinde gerçekleşmiş, 1995'den 1998'e kadar olan sürede yapılan birleşmelerin ise ancak %33-40'ı arasında bir oranı yatay birleşme olarak tespit edilebilmiştir. Bu durumun nedeni ise ABD'de eyaletler arası banka birleşmelerini engelleyen yasaların kaldırılması ile birlikte, coğrafi genişleme amacıyla yapılan birleşmelerden kaynaklı artışlar olduğu belirtilmektedir.

Coğrafi çeşitlenmeyi amaçlayan bankalar üzerine De Long (2002) tarafından yapılan bir çalışmada, coğrafi çeşitlenmeyi sağlamak amacıyla yapılan birleşmelerin uzun vadede verimliliğe olumlu yönde katkı sağlayacağı sonucuna varılmıştır. Coğrafi çeşitlenme amacıyla birleşen küçük ölçekli bankalar şube ağlarını genişleterek pazar paylarını artırma eğilimi gösterirken, büyük ölçekli bankalar ise birleşme sonrasında gereksiz gördükleri şubeleri kapatma, operasyon merkezlerini birleştirme yönünde kararlar alarak, atıl duruma çıkan personeli işten çıkarmak suretiyle maliyeti avantajı sağlama eğilimi göstermektedirler.

Pilloff (2004) yaptığı çalışma ile 1980-2004 yılları arasında yapılan birleşmelerin %88'i aynı piyasada faaliyet gösteren bankalar arasında gerçekleştiğini belirterek, bu durumu bankaların piyasa gücünü ellerinde toplamaya çalışmaları ile açıklamıştır. Sınır ötesi piyasalarda yapılan birleşmeler ise bankalara riski en aza indirme imkânı sunmaktadır.

Herrero ve Simón (2006), gelişmekte olan ülkelerin bankacılık sektöründe dağıtım kanallarının genelde zayıf ya da yok denecek kadar az olduğunu belirtmişlerdir. Gelişmiş ülkelerde ise dağıtım kanalları genelde gelişmiş olduğundan, bu kanallar kullanılarak yapılacak etkinliklerde büyük kazançların elde edilmesi söz konusu olmaktadır. Perakende bankacılık faaliyeti yürüterek şubeler üzerinden etkinlik sağlamaya çalışan bankalar şube ve ürün etkinliğinden kazanç sağlayabilirler. Yabancı banka aynı dil ve kültüre sahip bir banka ile birleşirse, birleşmeden sonra verilen hizmetlerde aynı ya da benzer olanlar üzerinde bir değişiklik talep etmezken, mevcut sistem üzerinde etkinlik sağlamaya yöneldiğini ifade etmektedirler.

Uiboupin ve Sörg (2006), finansal serbestleşmenin bankacılık sektörü üzerine etkilerine yönelik yaptıkları çalışmada; yabancı bankanın varlığının yerel bankacılık sisteminin maliyetlerinin azaltılmasına, karlılığının artırılmasına ve bankaların kurumsallaşması süreçlerine katkı sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Yabancı bankaların alan ekonomisinden faydalanmak üzere yerel sistemlere dâhil olmaları bankacılık sektörünü güçlendirmekte, aynı zamanda sektörde rekabetçi bir yapının oluşmasına katkı sağlamakta, oluşan rekabetçi yapı ise birleşmeleri daha cazip bir hale getirmektedir. Ayrıca yabancı bankaların faaliyet gösterdikleri ülkelerde aracılık hizmetleri, sigorta ve portföy yönetimi gibi alanlarda finansal bilgi, deneyim ve uzmanlıklarını bankacılık sektörüne aktarmaları sektörün bu yönde performansına olumlu katkı sağladığını ifade etmişlerdir.

Shen ve Lin (2011) sekiz Asya ülkesini kapsayan finansal kurumların uluslararası birleşmeleri üzerine yaptıkları çalışmada, Asya krizinden önce ve sonraki döneme ilişkin olarak bu birleşmelerde müşteriye takip etme hipotezinin geçerli olduğu sonucuna varmışlardır. Ülkelerinde geleneksel bankacılık faaliyetlerinden elde ettikleri gelirler ile yetinmeyen bankaların daha da büyümek ve şube ağını genişletmek için sınır ötesi bankacılık faaliyetlerine yönelmeleri

doğal bir sonuçtur. Küresel ölçekte rakiplerine göre nispeten daha karlı pazarlarda faaliyet gösteren bankalar aynı zamanda rekabet avantajları da elde etmektedirler.

Ortak değerler ekonomisinin banka birleşmelerine etkilerine yönelik olarak yapılan farklı bir çalışmada, Sungho, Francis ve Iftekhar (2010) birleşen tarafların ortak dil, aynı etkin köken ve aynı coğrafi bölgeden olmalarının sınır ötesi banka birleşmelerinde olumlu etkiler oluşturabileceğini ifade etmişlerdir. Bilgi ve iletişim maliyetlerinin azalması sinerji oluşturma ihtimalini güçlendirmekte, birleşmenin başarılı olma olasılığını ise artırmaktadır. Bu araştırmayı destekler nitelikte, Shen ve Lin (2011) finansal krizlerden önce aynı dine mensup olmanın banka birleşme ve satın almalarında etkilerine dair bulgulara rastlamazken, krizlerden sonra aynı dine mensup olmanın olumlu etkilerine rastladıklarını belirtmişlerdir.

Banka Satın Alma ve Birleşmelerinin Dünyadaki Gelişimi

Dünyada yapılan ilk banka birleşmesi 1794 yılında İtalya'da Banco Di Napoli'nin Palermo ve Mesina şehirlerindeki iki şubesinin birleştirilmesi olarak kayıtlara geçmiştir. Birleşmenin ardından Banco Di Sicillia kurulmuş, bu birleşmeyi ise 1894 yılında Banco Commerciale Italiane ile Banco Commerciale Triestona birleşmesi izlemiştir. Dünyada ilk banka birleşmeleri 18. yüzyılın sonlarına doğru yapılmış olmasına rağmen bankacılık sektöründe yoğun yapılan olarak birleşmeler 1980 yılı sonrasına rastlamaktadır. Bu duruma 1944 yılında imzalanan Bretton Woods (Uluslararası Para Anlaşması) sisteminin 1971 yılında sona ermesi etkili olmuştur (Işık, 2008, s. 29).

Bretton Woods sistemine göre bir ons altın otuz beş Amerikan Doları karşılığı olarak belirlenmiş ve sisteme dâhil olan ülkelerin paraları ise Amerikan Dolarına sabitlemiş, milli parasının değerinin Amerikan Doları karşısında devalüasyon ya da revalüasyon yolu ile değiştirmek isteyen ülkeler için ise %10 sınır belirlenerek, bu sınırların üzerine çıkılmasına ya da altına inilmesine müsaade edilmemiştir. 1971 yılında Amerika Birleşik Devletlerinin Bretton Woods sisteminden çekilerek doları dalgalanmaya bırakması, akabinde ise 1973 yılında sanayileşmiş ülkelerin paralarını dalgalanmaya bırakması Bretton Woods sisteminin tamamen çökmesine neden olmuş ve dünya genelinde yeni bir ekonomik kriz patlak vermiştir (Ceylan, 2020, s. 1).

Bretton Woods sisteminin çökmesinin ardından SDR (özel çekme hakkı) getirilse de 1979'da Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası'nın (FED) faiz oranları üzerindeki denetimden vazgeçmesi, 1973-1979 yılları arasında büyüme ve verimlilik oranlarının azalması, gelişmekte olan ülkelerin kapasite kullanım oranlarının düşmesi, fiyatların artması ve yaşanan işsizlik gibi sorunlar nedeniyle ülkelerin dış borç ödemeleri dengesinin bozulması gibi sorunların önüne geçememiştir. Yaşanan tüm bu gelişmeler mevzuat değişikliklerini de beraberinde getirerek, fon arzı fon talebini karşılamayan ülkelerin yabancı sermaye girişlerine izin vermeleri ile sonuçlanmış, bankacılık sektöründe sınır ötesi satın alma ve birleşme operasyonlarının yolunu açmıştır. Bu durum aynı zamanda bankacılık sektöründe yaşanan yapısal değişikliklerin ve liberalleşmenin temelini oluşturmaktadır (Işık, 2008, s. 30).

1980'li yıllara gelindiğinde ise bankacılık sisteminde yenilik ve evrensel bankacılık gibi terimler kullanılmaya başlamıştır. Evrensel bankacılığın (universal banking) ilk örnekleri ise 1986 yılında İngiltere ve birkaç Avrupa ülkesinde daha görülmeye başlanmış, kısa bir süre sonra ise Almanya, Hollanda ve İspanya'da yaygınlaşmıştır. Evrensel bankacılık ile birlikte finansal sistemin uğradığı yapısal değişiklikler banka birleşme ve satın almalarına hız kazandırmıştır (Akyol, 2009).

1980 yılına kadar finansal krizlerin etkisi ile ya da krizlerden bağımsız olarak birçok ülkede ulusal düzeyde banka satın alma ve birleşmeleri yapılagelmiştir. 1990'lı yılların başından itibaren ise banka satın alma ve birleşmeleri sınır ötesine kayarak daha geniş bir uygulama alanına sahip olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere gelişmiş ülkelerce birleşme yolu ile büyüme tercih edilen öncelikli bir yol haline gelmiştir (Newman, Milgate ve Eatwell, 1992). Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da gerçekleşen banka birleşmeleri dünya genelinde yapılan banka birleşmelerinin %85'inden fazlasını oluşturmaktadır (Davis, 2000, s. 1).

İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak küreselleşme hareketlerinin başlaması ile birlikte bankalar yaygın hizmet ağına, ürün çeşitliliğine ve uluslararası etkinliğe sahip büyük finansal yapılara dönüşme eğilimine girmişlerdir. Gelişen teknoloji ve sanayiye bağlı olarak firmalar dünya ölçeğinde yatırım yapma, hizmet verme ve etkinlik arayışına girmişken, para piyasaları başta olmak üzere bankacılık sektörü de bu firmaları takip ederek şekillenme arayışına girmişlerdir. Sermaye piyasalarında yaşanan gelişmelere ve sermaye piyasası araçlarında ortaya çıkan yeniliklere bağlı olarak klasik bankacılık anlayışı yerini uluslararası fonlar ve mali aracılık hizmetlerine bırakmıştır (Akyol, 2009).

Veri Seti ve Değerlendirme Sonuçları

Çalışmamızda kullanılan veriler, verilerin seçiminde kullanılan kriterler ve elde edilen verilere göre Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Japonya, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Dünya genelinde yapılan banka satın alma ve birleşmelerine ilişkin değerlendirmeler araştırmanın bu bölümünde yer almaktadır.

Veri Seti

Banka satın alma ve birleşmelerine ilişkin 1978-2019 yıllarına ait veriler aşağıda Tablo 1'de belirtilen kriterler doğrultusunda (Thomson Reuters Datastream, 2020) veri tabanından alınmıştır. Bu çalışmada yer alan tablo ve grafikler alınan veriler doğrultusunda yazar tarafından oluşturulmuştur.

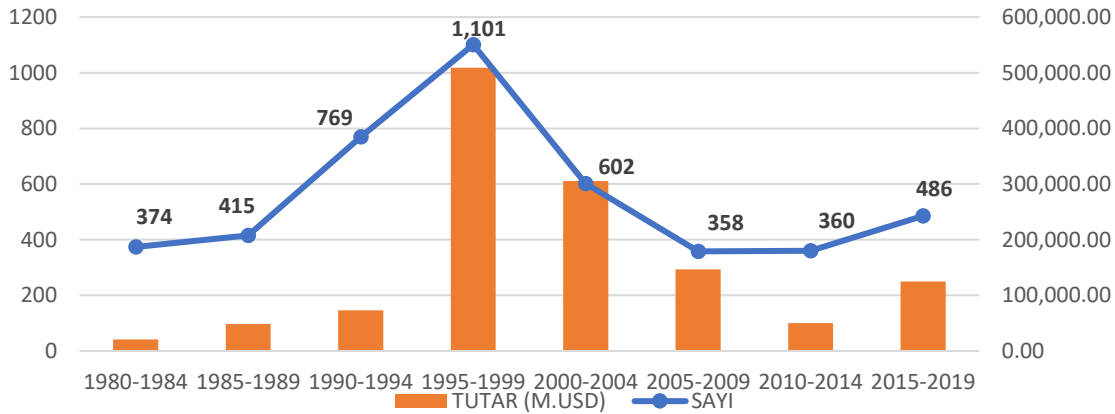
Tablo 1: Veri Seçme Kriterleri

ANLAŞMA BOYUTU (M USD)	ANLAŞMA DURUMU	İŞLEMİN ŞEKLİ
≠ 0	⇒ Tamamlandı	⇒ Edinme
	Reddedildi, Söylenti	Varlıkların İktisabı
	Amaçlanan	Belirli Varlıkların Edinilmesi
	Niyet Geri Çekildi	Çoğunluk Varlıklarının İktisabı
	Kısmen Tamamlandı	Kısmi Faiz Edinimi
	Bekliyor	Kalan Faizin İktisabı
	Söylenti	Geri Al
	Alıcı Aranıyor	Değişim Teklifi
	Geri Çekilmiş Alıcı Aranıyor	⇒ Birleşme
	Hedef Aranıyor	Yeniden Sermayelendirme
	Durum Bilinmiyor	
	Şartsız	
	Geri Çekildi	

Amerika Birleşik Devletleri'nde Banka Satın Alma ve Birleşmeleri

Amerika Birleşik Devletlerinde 1980-2019 yılları arasında bedel içeren 4.465 adet banka satın alma ve birleşmesi yaşanırken birleşme tutarı 1.278.007,41 Milyon Dolar olarak hesaplanmıştır (Datastream, 2020). Birleşmelerin Grafik 1’de görüleceği üzere yoğun olarak 1995-1999 yılları arasında yapıldığı, zirvenin görülmesinden sonra ise hızlı bir şekilde düşüşe geçtiği gözlenmektedir. 2015 yılından sonra ise sayı ve tutar bakımından yeniden bir yükselişin başladığı söylenebilir.

Grafik 1: Amerika Birleşik Devletlerinde Banka Satın Alma ve Birleşme Bilgileri

Birleşmeler zamanla daha büyük olma yarışının etkisi ile birlikte küçük ölçekli bankaların orta ve büyük ölçekli bankalara dönüşmesini beraberinde getirmiş, bu durum ise zaman içerisinde bankaların aktif büyüklüklerinin artış göstermesine neden olmuştur. Yıllar içerisinde birleşen bankaların sayısına göre birleşen bankaların aktif büyüklüklerinde daha fazla artış görülmesi, birleşmelerin sıklıkla yapılmasından dolayı bankaların ölçeklerinde meydana gelen artışlar ile açıklanmaktadır (Rhoades, 2000, s. 2).

Avrupa Birliğinde Banka Satın Alma ve Birleşmeleri

Avrupa Birliği’nde 1978-2019 yılları arasında bedel içeren ve tamamlanan 330 banka satın alma ve birleşme faaliyetine karşılık 630.888,97 Milyon Dolar ödenmiştir. Ülkeler bazında veriler ise aşağıda tablo halinde verilmektedir.

Tablo 2: Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Banka Satın Alma ve Birleşmeleri

ÜLKE	ADET	TUTAR (M.USD)
AVUSTURYA	11	2.370,77
BELÇİKA	11	40.965,23
KIBRIS RUM KESİMİ	1	12,70
DANİMARKA	21	15.631,11
ESTONYA	3	65,93
FİNLANDİYA	9	14.030,84
FRANSA	29	69.918,06
ALMANYA	28	52.494,51
YUNANİSTAN	5	2.187,27
MACARİSTAN	3	1.232,24
İRLANDA	5	1.264,61
İTALYA	52	130.075,25
LÜKSEMBURG	4	1.697,16

MALTA	1	49,02
HOLLANDA	18	47.308,38
POLONYA	6	2.424,13
PORTEKİZ	9	673,05
ROMANYA	1	52,24
SLOVENYA	1	573,56
İNGİLTERE	37	120.155,11
İSPANYA	58	116.865,11
İSVEÇ	17	10.842,69
	330	630.888,97

Banka satın alma ve birleşme faaliyetlerinde sayı olarak İspanya başı çekerken, miktar olarak ise İtalya önde görülmektedir. Bu ülkeleri ise Almanya, Fransa, Danimarka ve Hollanda gibi gelişmiş Avrupa ülkeleri izlemektedir. İngiltere 01.02.2020 tarihi itibarıyla Avrupa Birliği üyeliğinden ayrılmasına rağmen dönem itibarıyla mevcut üye ülkeleri kapsayan Tablo 2'ye dâhil edilmiştir. Birlik içerisinde yapılan en büyük tutarlı 20 banka satın alma ve birleşmesi ise aşağıda Tablo 3'de verilmiştir.

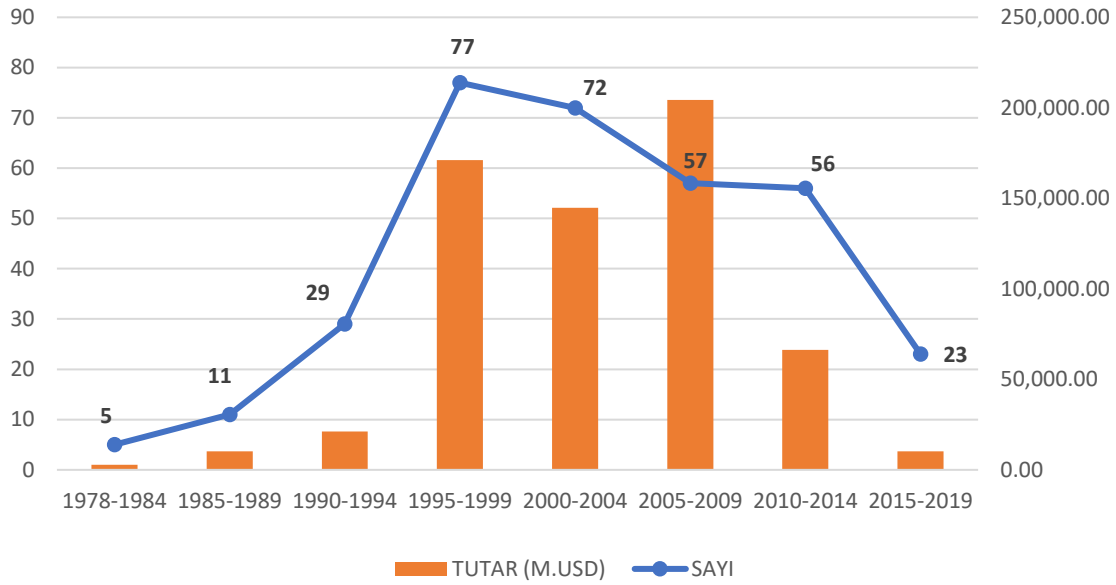
Tablo 3: Avrupa Birliği'nde Yapılan En Büyük Tutarlı 20 Banka Birleşmesi

S.NO	BİRLEŞME TARİHİ	ALICI BANKA	MENŞEİ ÜLKE	HEDEF BANKA	MENŞEİ ÜLKE	BİRLEŞME TUTARI (M.USD)
1	29.11.1999	Royal Bank of Scotland Group PLC	İngiltere	National Westminster Bank PLC	İngiltere	38.412,86
2	26.08.2006	Banca Intesa SpA	İtalya	SanPaolo IMI SpA	İtalya	37.624,23
3	25.05.2012	Fondo de Reestructuración Ordenada Bancaria {FROB}	İspanya	Banco Financiero y de Ahorros SA	İspanya	23.785,68
4	29.09.2008	The Netherlands	Hollanda	Fortis Bank Nederland(Holding) NV	Hollanda	23.137,31
5	08.12.1997	Union Bank of Switzerland	İsviçre	Schweizerischer Bankverein	İsviçre	23.008,67
6	18.09.2008	Lloyds TSB Group PLC	İngiltere	HBOS PLC	İngiltere	21.282,28
7	23.12.2004	KBC Bank & Insurance Holding NV	Belçika	Almanij NV	Belçika	20.891,21
8	12.06.2005	Unicredito Italiano SpA	İtalya	Bayerische Hypo-und Vereinsbank AG	Almanya	19.379,84
9	16.12.2002	Credit Agricole SA	Fransa	Credit Lyonnais SA	Fransa	16.242,82
10	23.07.2004	Santander Central Hispano SA	İspanya	Abbey National PLC	İngiltere	15.787,49
11	04.05.2001	Halifax Group PLC	İngiltere	Bank of Scotland PLC	İngiltere	14.904,44

12	06.06.2006	Caisse Nationale des Caisses d'Epargne-Retail Banking Assets	Fransa	Natexis Banques Populaires	Fransa	13.749,07
13	19.10.1999	Banco Bilbao Vizcaya SA	İspanya	Argentaria Caja Postal y Banco Hipotecario De Espana SA	İspanya	11.377,21
14	15.01.1999	Banco de Santander SA	İspanya	Banco Central Hispanoamericano (Assicurazioni Generali SpA)	İspanya	11.320,76
15	15.04.1998	Unicredito Italiano SpA	İtalya	Unicredito SpA	İtalya	10.959,00
16	16.02.2007	Banco Bilbao Vizcaya Argentaria SA	İspanya	Compass Bancshares Inc, Birmingham,Alabama	ABD	9.870,56
17	27.04.1998	Istituto Bancario San Paolo di Torino	İtalya	Istituto Mobiliare Italiano (Cassa Depositi & Prestiti/ Italy)	İtalya	9.492,39
18	30.11.1998	Deutsche Bank AG	Almanya	Bankers Trust New York Corp	ABD	9.082,07
19	26.06.2009	Caisse Nationale des Caisses d'Epargne SA	Fransa	Banque Federale des Banques Populaires SA	Fransa	8.903,94
20	16.10.2006	Banco Popolare di Verona & Novara SpA	İtalya	Banca Popolare Italiana	İtalya	8.383,70

Tablo 3'de Avrupa Birliğinde yapılan banka satın alma ve birleşmelerinin mali boyutlarının ve menşei ülkelerin ortaya konulması adına en büyük 20 banka satın alma ve birleşmesi verilmiştir. Tablo incelendiğinde; büyük ölçekli birleşmelerin 2001-2012 yılları arasında yapıldığı, alıcı bankaların tamamının dönem itibariyle birlik üyesi olduğu ve aynı zamanda Batı Avrupa ülkelerinden oluştuğu, genelde alıcı ile hedef bankaların menşei ülkelerin aynı olduğu ve birleşmelerin büyük ölçüde birlik içerisinde yapıldığı görülmektedir.

Grafik 2'de ise Avrupa Birliği üyesi ülkelerin 1978-2019 yılları arasında banka satın alma ve birleşmeleri sayı ve tutarına göre grafik olarak verilmektedir. Grafikten de anlaşılacağı üzere 1995-2014 yılları arasında banka satın alma ve birleşme faaliyetlerinde yoğunluk gözlenmektedir. 2015 yılı sonrasında ise ciddi anlamda bir azalma söz konusu olup

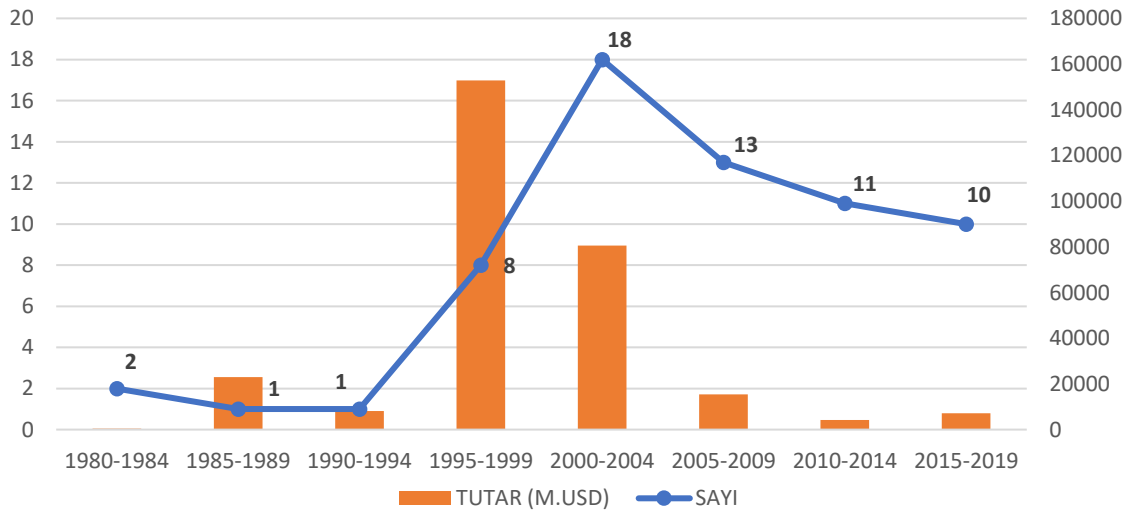

Grafik 2: Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Banka Satın Alma ve Birleşme Bilgileri

Avrupa'da satın alma ve birleşme faaliyetlerinin ivme kazandığı 1990-1994 yıllarına yaklaşıldığından bahsetmek mümkün bulunmaktadır.

Japonya'da Banka Satın Alma ve Birleşmeleri

Japonya'da yapılan banka satın alma ve birleşmelerini gösteren grafik aşağıda yer almaktadır.

Grafik 3: Japonya'da Banka Satın Alma ve Birleşme Bilgileri

Japonya'da banka satın alma ve birleşmeleri 1980-1994 yılları arasında az sayı ve tutarda aynı zamanda yatay bir seviyede seyir izlemiştir. 1995-1999 yılları arasında sayı olarak az bir artış olmasına rağmen miktar bakımından Japonya'nın en büyük banka satın alma ve birleşme faaliyetleri yapılmış, 2004 yılından sonra ise trend azalma eğilimine girmiştir. 2010 yılından beri

Japonya’da banka satın alma ve birleşme tutarlarında bir azalma ve aynı zamanda yatay seyir söz konusu olup, genel olarak küçük ölçekli banka birleşmelerinin yapılmaya devam ettiği gözlenmektedir.

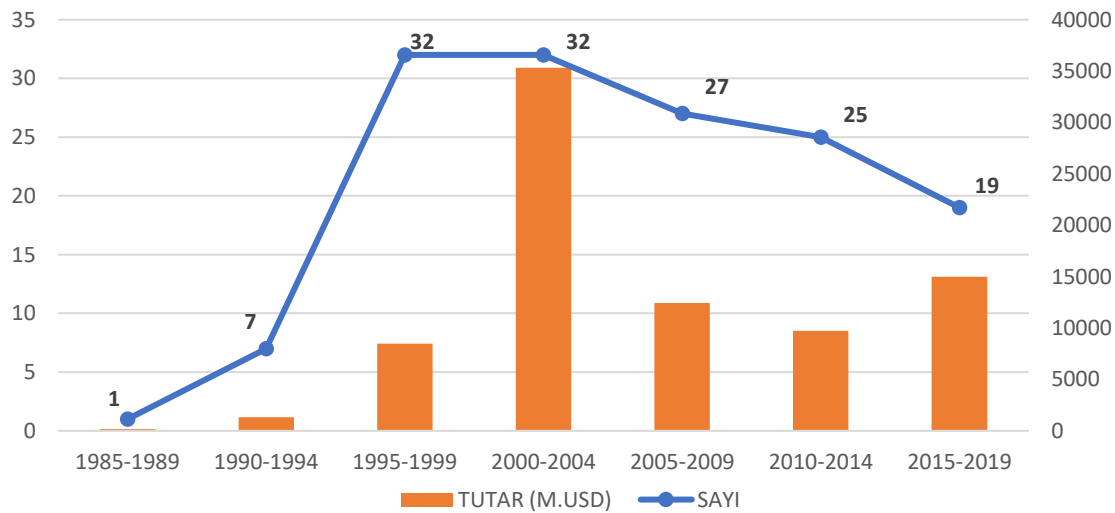
Gelişmekte Olan Ülkelerde Banka Satın Alma ve Birleşmeleri

Gelişmekte olan ülkelerin (GOÜ) bankacılık sektöründe yabancı bankaların payları artış göstermiş, hatta bazı GOÜ’lerde ise sektör tamamen yabancıların ellerine geçmiştir. Doğu Avrupa ülkelerinden Estonya’da yabancı bankaların oranı %100, Çek Cumhuriyeti’nde %95, Slovakya’da %97.3, Latin Amerika ülkelerinden Meksika’da ise %83 seviyesine ulaşmış bulunmaktadır (Akgeyik ve Yavuz, 2008, s. 50).

Tablo 4: Gelişmekte Olan Ülkelerde Banka Satın Alma ve Birleşme Verileri

ÜLKE	ADET	TUTAR (M.USD)
ARJANTİN	7	1.366,22
BREZİLYA	17	10.229,95
ENDONEZYA	6	1.622,68
ESTONYA	3	65,92
FİLİPİNLER	9	3.948,55
GÜNEY KORE	30	6.611,98
HONG KONG	17	5.853,92
MALEZYA	18	5.757,82
MEKSİKA	5	3.322,08
SİNGAPUR	7	20.752,94
TAYLAND	4	5.105,62
TAYVAN	14	15.968,81
TÜRKİYE	6	1.821,75
	143	82.428,24

GOÜ’lerde yapılan banka satın alma ve birleşmeler verileri incelendiğinde; Güney Kore sayı olarak en fazla banka satın alma ve birleşmesine sahipken, tutar olarak ise Singapur ve Tayvan başı çekmektedir.

Grafik 4: Gelişmekte Olan Ülkelerin Banka Birleşme Bilgileri

Yukarıdaki grafikte ise yıllar itibarıyla Gelişmekte Olan Ülkelerde yapılan banka satın alma ve birleşmeleri verilmekte, 1995 yılından sonra satın alma ve birleşme faaliyetlerinin artış gösterdiği görülmektedir. Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu grupta banka satın alma ve birleşmeleri çoğunlukla yaşanan finansal krizlerden kaynaklıdır.

1997 yılında yaşanan Asya krizi, 1998 yılında yaşanan Rusya Krizi, 1999 ve 2001 yıllarında Türkiye'de yaşanan finansal krizler ile yine 2001 yılında Arjantin'de yaşanan finansal kriz, finansal sistemin ana unsuru olan bankaları doğrudan etkilemiştir. Finansal sistemin ayakta tutulması adına bazı ülkeler banka satın alma ve birleşmelerini teşvik ederken, bazı ülkeler ise bunu zorunlu kılmışlardır. 1995-1999 yılları arasında 32 satın alma ve birleşme faaliyeti için ödenen meblağ ile 2000-2004 yılları arasında yapılan 32 satın alma ve birleşme faaliyeti için ödenen meblağ arasında yaklaşık 4 kat fark bulunmaktadır. 2004 yılından sonra ise trendin aşağı yönlü bir seyir izlediği görülmektedir.

Dünyada Banka Satın Alma ve Birleşmeleri

Dünya genelinde yapılan en büyük tutarlı 20 banka satın alma ve birleşme faaliyeti aşağıda Tablo 5'de verilmiştir.

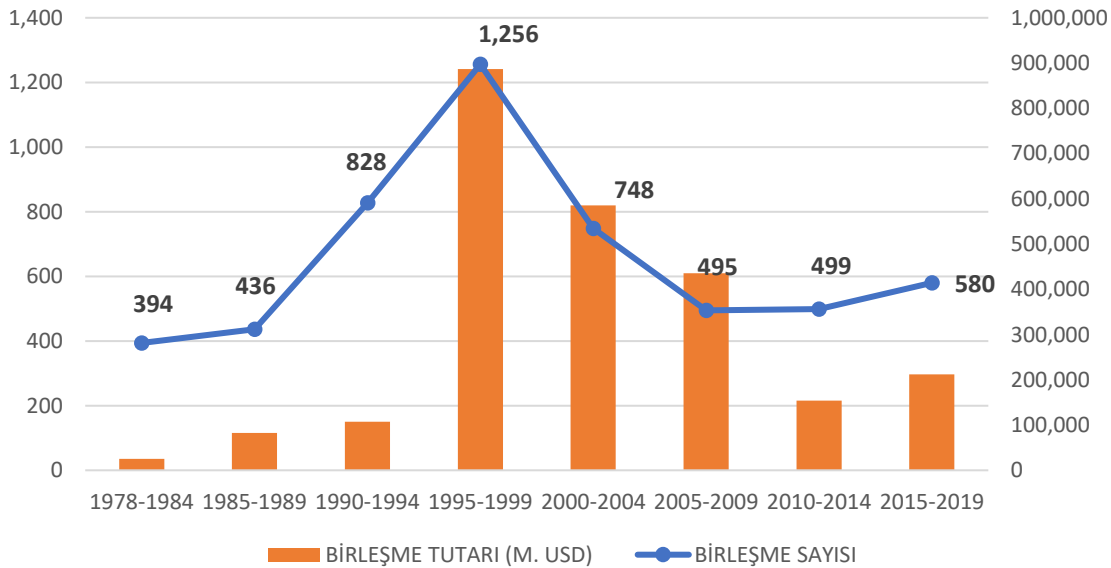
Tablo 5: Dünya'da Yapılan En Büyük Tutarlı 20 Banka Satın Alma ve Birleşmesi

S.N O	BİRLEŞME TARİHİ	ALICI BANKA	MENŞEİ ÜLKE	HEDEF BANKA	MENŞEİ ÜLKE	BİRLEŞME TUTARI (M.USD)
1	06.04.1998	Travelers Group Inc	ABD	Citicorp	ABD	72.558,18
2	13.04.1998	NationsBank Corp,Charlotte, North Carolina	ABD	BankAmerica Corp,San Francisco,CA	ABD	61.633,40
3	14.01.2004	JPMorgan Chase & Co	ABD	Bank One Corp,Chicago,Illinois	ABD	58.663,15
4	27.10.2003	Bank of America Corp	ABD	FleetBoston Financial Corp, Boston,Massachusetts	ABD	49.260,63
5	13.10.1999	Sumitomo Bank Ltd	Japonya	Sakura Bank Ltd	Japonya	45.494,36
6	18.02.2005	Mitsubishi Tokyo Financial Group Inc	Japonya	UFJ Holdings Inc	Japonya	41.431,03
7	20.08.1999	Fuji Bank Ltd	Japonya	Dai-Ichi Kangyo Bank Ltd	Japonya	40.096,63
8	29.11.1999	Royal Bank of Scotland Group PLC	İngiltere	National Westminster Bank PLC	İngiltere	38.412,86
9	26.08.2006	Banca Intesa SpA	İtalya	SanPaolo IMI SpA	İtalya	37.624,23
10	30.06.2005	Bank of America Corp	ABD	MBNA Corp	ABD	35.810,27
11	08.06.1998	Norwest Corp,Minneapolis, Minnesota	ABD	Wells Fargo & Co	ABD	34.352,64
12	27.03.1995	Mitsubishi Bank Ltd	Japonya	Bank of Tokyo Ltd	Japonya	33.787,73
13	20.08.1999	Fuji Bank Ltd	Japonya	Industrial Bank of Japan Ltd{IBJ}	Japonya	30.759,61
14	13.04.1998	BANC ONE Corp,Columbus,Ohio	ABD	First Chicago NBD Corp, Chicago,Illinois	ABD	29.616,04
15	07.02.2019	BB&T Corp	ABD	SunTrust Banks Inc	ABD	28.281,59

16	25.05.2012	Fondo de Reestructuración Ordenada Bancaria (FROB)	İspanya	Banco Financiero y de Ahorros SA	İspanya	23.785,68
17	29.09.2008	The Netherlands	Hollanda	Fortis Bank Nederland(Holding) NV	Hollanda	23.137,31
18	28.08.1989	Mitsui Taiyo Kobe Bank Ltd (MTK)	Japonya	Taiyo Kobe Bank Ltd	Japonya	23.016,79
19	08.12.1997	Union Bank of Switzerland	İsviçre	Schweizerischer Bankverein	İsviçre	23.008,67
20	18.09.2008	Lloyds TSB Group PLC	İngiltere	HBOS PLC	İngiltere	21.282,28

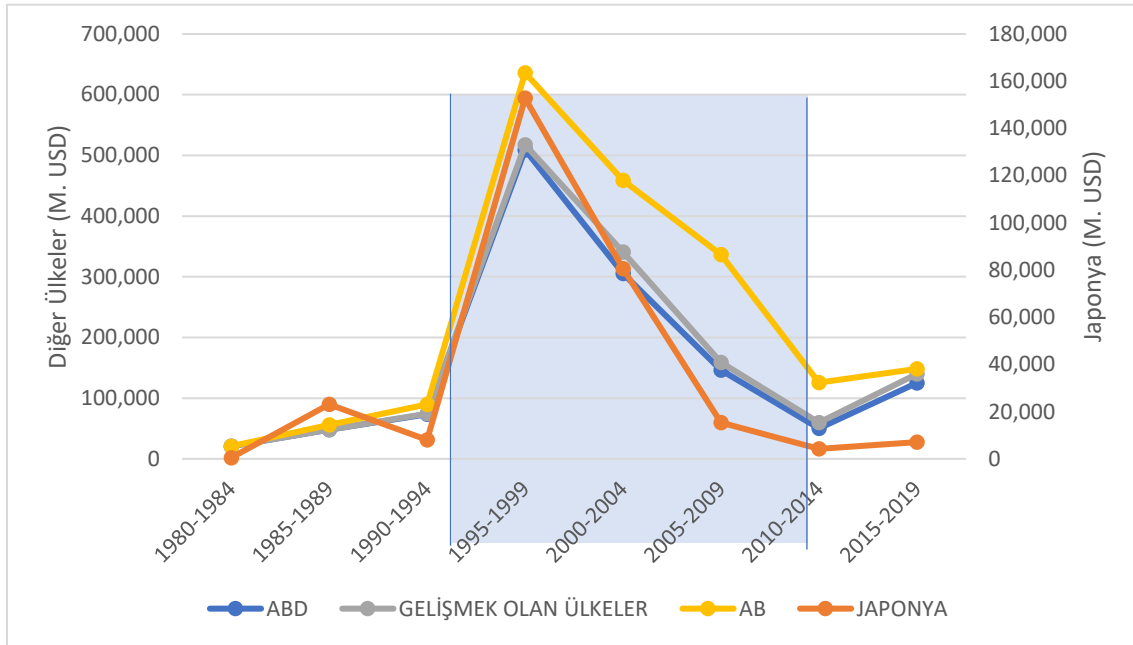
Tablo incelendiğinde; alıcı bankalar ile hedef bankaların menşei ülkelerinin birebir aynı olduğu görülmekte, alıcı ve hedef bankaların tamamı gelişmiş ülke bankalarından oluşmaktadır. Listenin birinci sırasındaki banka ile son sırasındaki banka arasında birleşme tutarında üç kattan fazla fark bulunmaktadır. Dünyanın en büyük banka satın alma ve birleşmeleri listesinde ABD ve Japonya bankaları en üst sıralarda yer almaktadırlar.

1978-1989 yılları arasında dünya genelinde yapılan banka satın alma ve birleşmelerinin sayısı 830 iken, 1990-2019 yılları arasında bu sayı geçmişte yaşanan finansal krizlerin de etkisiyle 4.406'ya ulaşmıştır. Dünyada genelinde 1978-2019 yılları arasında bedel içeren ve süreci tamamlanan banka satın alma ve birleşmelerinin sayısı 5.236, tutarı ise 2.489.187,13 Milyon Dolar olarak tespit edilmiştir (Datastream, 2020).

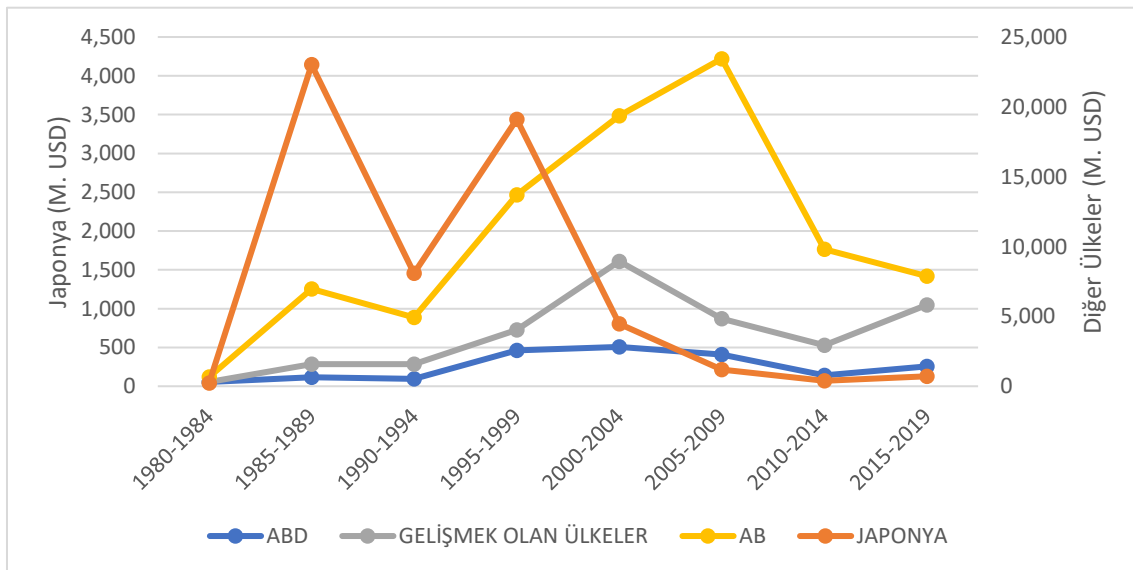
Grafik 5: Dünyada Gerçekleşen Banka Satın Alma ve Birleşme Bilgileri

Grafik 5'de dünya genelinde en fazla banka satın alma ve birleşme faaliyetlerinin 1995-1999 yılları arasında yapıldığı, dünya ekonomisinin de çalkantılı olduğu bu döneme paralel olarak sonrasında ise kademeli olarak düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde grafiğin pik yapmasının nedeni, Amerika Birleşik Devletleri bankalarının 509.192,43 Milyon Dolar tutarında 1.101 adet satın alma ve birleşme faaliyeti yapmasından kaynaklanmaktadır (bk. Grafik 1).

Grafik 6: Dünyada Bölgeler/Ülkeler Bazında Birleşme Tutarları (Toplam)

Dünyada 1980-2019 yılları arasında yapılan banka satın alma ve birleşmeleri Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Japonya ve GOÜ'lerin verileri birleştirilerek Grafik 6'da verilmektedir. ABD'nin verileri ile GOÜ'lerin verileri arasında bir paralellik söz konusu iken Japonya'da trend 2000 yılından sonra aşağı yönlü bir seyir almıştır. Avrupa Birliğinde ise diğer ülkelere göre trend bir müddet daha yüksek seyir etmesine rağmen 2010 yılından sonra düşüş eğilimine girmiştir. Dünya genelinde banka satın alma ve birleşmeleri 2010-2014 yılları arasında yeniden 1990-1994 dönemi verilerine yaklaşıp, devamında ise paralel bir seyir izlemiştir.

Grafik 7: Dünyada Bölgesel Bazda Ortalama Banka Birleşme Tutarları ve Oranları

Dünyada banka birleşmeleri incelenerek toplam tutar ve birleşme sayılarına göre bir oran hesaplandığında, birleşme başına tutar verisi Grafik 7'de görülmektedir. Japonya 1985-1989

döneminde ilk birleşmelerini diğer ülkelere kıyasla daha yüksek tutarda gerçekleştirmiş ve sonrasında da 1995-1999 yıllarında bu birleşme başına tutar verisi diğer ülkelere nazaran öne çıkmıştır. Avrupa Birliği'nde yapılan banka birleşmeleri ise 1985-1989 yılları arasında diğer ülkelere göre öne çıkmaktadır. Özellikle 1995 yılından 2010 yılına kadar AB'de gerçekleşen banka birleşmeleri tutarının birleşme sayısına oranı diğer ülkeler ve bölgeler ile karşılaştırıldığında artan trendde olduğu görülmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan birleşme atağı ise 2000-2004 yılları arası döneme gelmektedir. ABD ise bu takvim süresince sürekli olarak banka birleşme ve devralma yaşamış ancak toplam tutarın birleşme sayısına oranı diğer ülke ve bölgeler ile kıyaslandığından daha düşük ama sürekli olduğu gözlemlenmiştir. Birleşme süreci bankaların önemini artırırken aynı zamanda en değerli finansal kuruluşlar halinde gelmelerine neden olmuştur.

Sonuç

Finansal piyasalarda yaşanan gelişmeler rekabetin artmasına ve kar oranlarının düşmesine neden olmuştur. Bu gelişmelerin ardından bankacılık sektöründe yeniden yapılanma süreci başlamış, bu sürecin devamında ise satın alma ve birleşme seçenekleri gündeme gelmiştir. Satın alma ve birleşme operasyonları ülkelerin politik ve ekonomik durumlarına göre farklılıklar göstermiştir. Finansal piyasalarda yaşanan bu gelişmeler 1980'li yıllarda birçok bankanın iflasına neden olmuş ve sektörde banka sayısı azalmıştır. Yine aynı yıllarda banka satın alma ve birleşmeleri yaşanmaya başlamış, 2000'li yıllara gelindiğinde uluslararası birleşmeler ile evrensel bankacılık hizmeti veren bankaların artması ise sektörde oligopolistik bir yapıyı hâkim kılmıştır (Deniz ve Işık, 2011, s. 69).

Avrupa Merkez Bankası (ECB) raporuna göre 2000-2004 yılları arasında sınır ötesi birleşme ve satın alma faaliyetleri %14 oranında artmış göstermiş, 2005-2006 yılları arasında ise bu oran %38'e yükselmiştir. Sınır ötesi birleşme faaliyetinde bulunan 33 bankanın sermayeleri toplamının, birlik içerisindeki tüm bankaların sermayeleri toplamının yarısına denk geldiği belirtilmektedir. Bu büyük bankalar 16 AB üyesi ülkede faaliyet göstermekte, AB'de yapılan birleşmelerin yarısını banka birleşmeleri oluşturmaktadır. Satın alma ve birleşme faaliyetlerinin sayısında azalma görülürken işlem hacminde artış görülmekte, değer artışına ise büyük bankaların yaptıkları birleşmeler neden olmaktadır (Işık, 2008, s. 49).

Başlangıçta Batı Avrupa ülkelerinde ortaya çıkarak yaygınlaşan banka birleşmeleri, giderek birliğe yeni katılan gelişmekte olan ülkelere doğru genişleme göstermiş, bu ülkelerde yapılan özelleştirmeler ise birleşmeleri çekici bir hale getirerek pazar paylarında dramatik bir tablo oluşmasına neden olmuştur. Bu süreçte Estonya ve Slovakya bankacılık sektöründe yabancı bankaların payları %99 seviyelerine ulaşmıştır (Prompitak, 2009, s. 31-47). Amerika Birleşik Devletlerinde yaşanan banka birleşmeleri ise aynı zamanda sektörün yoğunlaşma oranlarında artışa neden olmuş, sektörde yer alan ilk beş bankanın toplam aktifler içerisindeki payları 1996 yılında %18 seviyesinde bulunurken, 2001 yılında bu oran %24 seviyesine ulaşmıştır. Amerika Birleşik Devletlerinde finans sektörünün derinliğinin fazla olması nedeniyle, yaşanan birleşmeler ve sektörde yaşanan yoğunlaşma rekabeti engelleyici bir unsura dönüşmemiştir (Dinçer, 2006, s. 50-51).

Latin Amerika ülkelerinden Meksika'da 1994 yılında yaşanan finansal kriz ve ardından ülkede görülen bunalım, etkilerini kısa süre içerisinde diğer ülkelere de hissettirmeye başlamıştır. 1997 yılında Tayland'da başlayarak kısa zaman içerisinde domino etkisiyle diğer Güney Asya ülkelerine de yayılan finansal kriz, küreselleşmenin bir sonucu olarak dünyanın her hangi bir

ülkesinde yaşanan finansal krizin bulaşıcı bir etkiyle kısa sürede daha geniş coğrafyalara yayılabildiğini göstermiştir. Yaşanan Güney Asya krizi bankacılık sektörünü krizlere daha duyarlı bir hale getirirken; ekonomik büyüme, sanayileşme ve ihracat rakamlarının yüksek olmasının gelişmiş ülke olabilmek için yeterli ölçütler olmadığını ispat eder niteliktedir (Akyol, 2009, s. 66-67).

Küreselleşme ile birlikte finansal serbestleşme ve ekonomik bütünleşme süreçleri 2000'li yıllarda artış göstererek, bir ülkede yaşanan finansal kriz kısa bir süre içerisinde tüm dünya ülkelerini etkileyerek küresel bir krize dönüşür duruma gelmiştir. Kriz nedeniyle bankaların ödeme gücünü içerisine düşmeleri ülke içi ve ülke dışı ilişkili kuruluşların yükümlülüklerini yerine getirmelerine engel teşkil etmekte, bu durum ise dünyadaki pek çok ülkeyi az ya da çok miktarda etkilemektedir (Erdoğan, 2002, s. 83). Ekonomik kriz dönemlerinde bankacılık sektörünü kurtarmanın bir yolu olan banka birleşmeleri, Japon Bankacılık Sistemi için de bir kurtuluş yolu olarak görülerek banka birleşmeleri devlet tarafından desteklenmiştir.

Gelişmekte olan ülkeler (GOÜ) finansal piyasalarının hızlı bir şekilde gelişim göstermesini ve kalkınmada ihtiyaç duydukları fonları bir an önce ülkelerine çekebilmeyi arzu ederler. Bu amaca ulaştıkları takdirde ekonomilerini güçlendirmek, üretimlerini artırarak ihracattan daha fazla pay alma gayreti içerisine girerler. 1980 yılından sonra birçok GOÜ enflasyonu kontrol altına alarak faiz oranlarını aşağıya çekmek, tasarrufları teşvik ederek ekonomiyi ve bilhassa yatırımlara kazandırmak, üretimi artırarak ihracatı artırma yönünde politikalar izlemiştir. Uluslararası sermayeyi ülkelere getirerek bu hedeflerine ulaşabilmek için ise finansal piyasalarının alt yapısını hazırlamaya uğraş vermişlerdir (Özgen, 1998, s. 47-49).

Finansal serbestleşme politikalarının etkisiyle yabancı menşeli bankaların ülkelerinde şube açmalarına ve banka kurmalarına olanak sağlayan yasal düzenlemeler yapmaları, uluslararası sermaye akımları, teknolojik gelişmeler ve bu süreçte yaşanan finansal krizler özellikle GOÜ'lerde yabancı menşeli bankaların sayısında artışlara neden olurken, sektörde daha fazla pay sahibi olmaları sonucunu beraberinde getirmiştir. Bu durum ise GOÜ'lerin bankacılık sektöründe köklü yapısal değişiklikler yapmalarına neden olmuştur.

Yapılan banka satın alma ve birleşmeleri sonuçta dünya genelinde etkili olabilen, birçok devletin bütçesinden hatta Gayri Safi Milli Hasılasından bile kat be kat fazla aktif büyüklüğe sahip devasa bankalar, fonlar ve finansal kuruluşların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan bu devasa büyüklüğe sahip finansal yapılar bünyesinde bulunan ya da bu yapıların fonlarından yararlanan ülkeleri avantajlı hale getirmiştir. Dışa açık ve genelde gelişmekte olan ekonomiler ise bankacılık sektörlerinde bir takım yapısal düzenlemeler yapmak suretiyle, bu fonları kalkınmalarında rol almak üzere ülkelere çekme yarışını içerisine girmektedirler.

Kaynakça

- Akgeyik, T. ve Yavuz, A. (2008). *Türk bankacılık sektöründe yabancı girişi: risk mi? fırsat mı?* İstanbul: İTO Yayın No: 2008-50, 25-60.
- Akyol, G. (2009). *Bankacılık sektöründe birleşme ve satın almalarla büyüme eğilimleri: Osmanlı Bankası-Garanti Bankası birleşmesinin rekabet gücüne etkilerinin incelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Altunbaş, Y. ve Margues-İbanez, D. (2004). Mergers and acquisitions and bank performance in Europe the role of stratejik similarities, *Frankfurt: Working Paper Series*, No:398, European Central Bank.

- Bumin, M. (2007). *Türk bankacılık sektöründe yabancı bankalar*, Ankara: Turhan Kitapevi Yayınları.
- Ceylan, O. (2020). *Piyasarehberi finans sözlüğü*, Erişim Tarihi: 27.12.2019, piyasarehberi.org: <https://piyasarehberi.org/sozluk/bretton-woods>
- Datastream. (2020). *Thomson Reuters Datastream*, Erişim Tarihi: 07.02.2020, <https://infobase.thomsonreuters.com/infobase/login/?next=/infobase/>
- Davis, S. I. (2000). *Bank mergers: Lessons for the future*, London: Palgrave Schol, Print UK 2001.
- Deniz, M. H. ve Işık, N. (2011). Banka birleşmelerinde verimlilik ve kârlılık arayışları: Türk bankacılık sektörü üzerine bir inceleme, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı No: 1, 57-78.
- De Long, G. L. (2002). The effects of cross-border bank mergers on bank risk and value, *Journal of International Money and Finance*, Vol. 21, Issue 6, 857-877.
- Dinçer, A. (2006). *Bankacılık sektöründe konsolidasyon, ülke deneyimleri ve Türkiye için öneriler*, (DPT Uzmanlık Tezi), DPT Yayın No: 2697, Ankara.
- Duramaz, S. (2016). Küresel rekabet ortamının bankacılık sistemine yansımaları: yabancı sermayeli bankalar ve türk bankacılık sektörü, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, Sayı No:51, 24-46.
- Fecht, F. ve Gruner, H. P. (2006). *Limits to international banking consolidation*, Deutsche Bundesbank, Discussion Paper Series 2.
- Focarelli, D., ve Pozzolo, A. F. (2000). *The determinants of cross-border bank shareholdings: an analysis with bank-level data from OECD countries*, Roma: Bank of Italy, Research Department.
- Herrero, A. G. ve Simón, D. N. (2006). *Do we know why banks go to emerging countries and what is the impact for the home country? A survey*, BIS Committee of the Global Financial System.
- Işık, N. (2008). *Banka birleşmeleri Türkiye için bir değerlendirme*, (Yüksek Lisans Tezi) Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mishkin, F. S. (1998). *Bank Consolidation: A Central Banker's Perspective*, Mergers of Financial Institutions (Kluwer Academic Publishers, Boston), 3-19.
- Newman, P., Milgate, M. ve Eatwell, J. (1992). *The new palgrave dictionary, money & finance*, Palgrave Macmillan UK.
- Özgen, F. B. (1998). *Globalleşme Sürecinde Türkiye'de Finans Piyasalarının Gelişimi*, Ege Maliye Bölümleri Araştırma Görevlileri Sempozyumu. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Parasız, İ. (2011). *Türkiye ve Dünya'da bankacılık*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Pilloff, S. J. (2004). *Bank merger activity in the united nations, 1994-2003*, Board of Governors of the Federal Reserve System, Staff Study, No: 176.
- Rhoades, S. A. (2000). *Bank mergers and banking structure in the U.S.A. 1980-1998*, FED Staff

---

Study 174 Erişim Tarihi: 24.12.2019,
<https://www.federalreserve.gov/pubs/staffstudies/2000-present/ss174.pdf>

- Seth, A., Song, K. P. ve Pettit, R. (2000). Synergy, managerialism or hubris? An empirical examination of motives for foreign acquisitions of U.S. firms, *Journal of International Business Studies*, 31(3), 387-405.
- Shen, C. H. ve Lin, M. R. (2011). The determinants of cross-border consolidation in Eight Asian countries: Before and after the Asian financial crisis, *Journal of Multinational Financial Management*, 21(2), 89-105.
- Sorensen, D. E. (2000). Characteristics of merging firms, *Journal of Economics and Business*, Vol: 52, Iss: 5, 423-433.
- Sungho, C., Francis, B. B. ve Iftekhar, H. (2010). Cross-border bank M&As and risk: Evidence from the bond market, *Journal of Money, Credit and Banking*, 42(4), 615-645.
- Uiboupin, J. ve Sörg, M. (2006). The entry of foreign banks into emerging markets: An application of the eclectic theory, Tallinn: *Estonya Ekonomi Topluluğu*.
- Valkanov, E. ve Kleimeier, S. (2007). The role of regulatory capital in international bank merger and acquisitions, *Research in International Business and Finance*, 21, 50-68.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

İran'ın Siber Alan Faaliyetleri: Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) Sürecine Dair Bulgular

Cyber Activities of Iran Findings about The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) Process

Seher BULUT^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Medipol Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-5962-2013

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 11 Nisan 2020

Kabul tarihi: 21 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

ABD,

İran,

Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP),

Siber Alan,

Siber Faaliyetler

ÖZ

İran'ın yirmi birinci yüzyılın başları itibarı ile siber alanda yaptığı yatırım ve çalışmalar ülkenin siber alandaki yeteneklerine dair algının yeniden değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir. Bu değerlendirmenin yapılmasında bir taraftan İran'a atfedilen siber alan faaliyetleri diğer taraftan ülke yönetimi tarafından siber alanda yapılan yatırımlara dönük açıklamalar etkili olmuştur. İran'ın siber alana dair yeteneklerini geliştirmesinde geçmişte yaşamış olduğu tecrübeler önem arz etmektedir. Bu tecrübeler ABD-İran ilişkileri açısından yeni bir dönem olarak değerlendirilen Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) sürecinde de etkisini göstermiştir. KOEP sürecinin başlaması ile beraber her ne kadar içerisinde ABD'nin de bulunduğu P5+1 ülkeleri ve İran yönetimi arasında karşılıklı güven inşasına dönük bir süreç başlatılmış olsa da, sürecin itici gücü ABD ve İran arasında ne ikili ne de bölgesel yaklaşım ve politikalar konusunda yakınlaşma durumu yeterli düzeyde gerçekleşebilmiştir. İlerleyen süreç ise, iki ülke arasında büyüyen tehdit algısının sadece fiziksel dünyadaki boyutları ile sınırlı olmadığını göstermiştir. Çalışmada öncelikli olarak iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihine kısaca değinilmekte ve KOEP anlaşmasının imzalanmasına giden süreçte tarafların jeopolitik konularla alakalı bakış açıları konu açısından gerekli görülen yönleriyle ele alınmaktadır. Çalışma daha sonra ABD ve İran arasında ikili ve bölgesel yaklaşım ve politikalar konusundaki yakınlaşmanın yeterli düzeyde gerçekleşmemesi sonucu gerginleşen tehdit algısına odaklanmaktadır. Bu tehdit algısının bir sonucu olarak İran'ın ortaya koyduğu gerek savunma gerek hücum odaklı siber alan stratejisi incelenmektedir. Burada öncelikli olarak İran yönetiminin siber alanda sahip olduğu yeteneklere dair bulgular ortaya konulacaktır. Daha sonra ise İran'ın sahip olduğu bu yetenekleri Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) süreci içerisinde nasıl eyleme koyduğu incelenecektir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received Apr 11, 2020

Accepted Oct 21, 2020

Keywords:

USA,

Iran,

The Joint Comprehensive Action Plan (JCPOA),

Cyber Space,

Cyber Activities

ABSTRACT

Iran's investments in the cyberspace as of the beginning of the twenty-first century caused a re-evaluation of the country's perception of its capabilities in cyber space. The reasons for this evaluation are; not only the cyber space activities attributed to Iran, but also discourse of the country's administration about investments in the cyber space have been effective. Iran's previous experience in developing cyber space skills is important. These experiences have had an impact on the The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) which is considered a new era for US-Iran Relations. With the initiation of the JCPOA process, which was aimed to be gain a mutual trust between the P5 + 1 countries and the Iranian administration, has begun, but the main actors of this process USA and Iran has not been sufficient neither bilateral nor regional approaches and policies. The progressive process has shown that the threat perception growing between the two countries is not limited only to its dimensions in the physical world. In the study firstly, the history of the relations between the two countries is briefly mentioned and the perspectives related to the geopolitical issues of the parties are discussed in the process leading to the signing of the JCPOA agreement. The study then focuses on the perceived threat perception as a result of the lack of convergence situation between the US and Iran on bilateral and regional approaches and policies. The study examines, as a result of this threat perception, the defense and offensive cyber space strategy of Iran. In this paper, first of all, findings regarding the capabilities of the Iranian administration in the cyber space will be revealed. Then, it will be examined how Iran put these capabilities into action during the JCPOA process.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: svd_erol@yahoo.com

EXTENDED ABSTRACT

The article aspired to focus on US- Iran Relationship on Trump- Ruhani period. After 1979, the tension between the USA and Iran has been increasing which has turned into a fundamental nature of relationship in the past few years. The military operations of USA in the context of new security policy, which USA adopted in the framework of fighting terrorism after 11 September, was met with concern by Iran. It is believed by the Iranian administration that the US will surround Iran within the framework of this concept and block the realization of Iran's regional interests. On the other hand, the declaration of Iran as the axis of evil by the USA had signals that the Iran-USA relations would have more tension in the coming period. The differences between the regional approaches and activities of the two countries has been seen as a direct threat to its interests for years by Iran. However, the main reason for the tension was the Nuclear Program conducted by Iran. In this context, the USA tries to control Iran through multi-dimensional but especially economic pressures. The US perception of Iran has led the country to develop a defense mechanism against various pressures, especially economic, since the beginning of the 21st century. The Iranian administration has endeavored to establish a solid infrastructure in terms of both physical infrastructure and actor in order to become a strong actor in cyber space. In order to develop these skills, it carried out cyber attacks against the institutions and organizations of both the USA and its allied countries. As a result of the attacks, it is believed that Iran is to be one of the leading cyber powers in the world and is an actor that can cause significant damage to the physical infrastructure with attacks. In this context, the reputation gained by the Iranian administration serves its strategic calculations and efforts to demonstrate an asymmetric war against the countries where it is in conflict. Both the defense and attack strategy that Iran has put forward in the cyber space arises from the need to create economic and technological resilience and its determination to neutralize of both internal and external threats.

Before President Trump took office in 2016, he raised his doubts about the Nuclear Agreement put forward by Iran and P5 + 1. Shortly after Trump took office, he announced that the United States had withdrawn from the agreement and introduced sanctions against Iran. Although Iran's actions against these developments have initially produced a moderate profile, they have turned into sharper statements and actions over time. The withdrawal of the US administration from the agreement was a result of the change in the approach of the new administration in the USA towards Iran, it was also a result of the continuing contradictions despite the initiation of the JCPOA process between the two countries. In this process, both the US and Iran have revealed their perceptions with physical and cyber actions in their regional policies. Therefore, although the CAP process started, the confidence crisis between the parties continued.

In the first days of 2020, the murder of commander of Iran's powerful Revolutionary Guards Corps, Maj. Gen. Qassim Suleimani, who managed to conduct Iran's cross-border operations, caused tension between the USA and Iran in the physical and cyber area to enter a new process. The prevalence of assessments that Iran will soon carry out a cyber attack against the USA after the murder of Suleimani shows, that the tension between Iran and the USA is not limited to the physical world. In the face of these evaluations, various warnings have been raised from the US authorities that Iran will retaliate against the USA and its allies by using physical and cyber warfare techniques.

The killing of Qassim Suleimani as a result of an attack by the USA meant that the power struggle, which was carried out until this time between the proxies, gained more visibility for both the USA and Iran. Because of the importance of the targeted person for Iran, this attack could not be retaliated by Iran. In this context, although the retaliation in both cyber space and physical space put forward by Iran is weak unlike expectations, the Iranian administration has signaled the expected retaliation from it. There are two possibilities after this: One of them is that Iran will reveal a more ambitious retaliation against the US itself or through its proxies in the region. Another possibility is that Iran, with this amount of image loss caused by retaliation, will not escalate the tension between the two countries anymore. Whichever of these possibilities occur, it can be evaluated that the USA will follow a clearer policy against Iran after this date. The US administration does not believe that Iran will be a compatible partner with the strategic interests of the USA despite the progresses due to the nature of the Iranian regime.

Currently, moderate and sometimes harsh dialogues take place between the parties. However, their high belief in the justification of their current attitudes on both sides and the conditions brings difficulties in meeting for negotiation and contribute negatively both to the relations between the two countries and to the current situation in the region. While the USA insists on 12 requests made by Pompeo from Iran, Iran demands an apology from the American and at the same time considers returning to the nuclear deal as a prerequisite for the negotiations. Unlike the recent years of the Obama administration, the fact that there is no high-level communication line between the USA and Iran to manage the crisis makes it difficult to experience positive developments in relations. In addition, the wound caused by the Suleyman assassination in bilateral relations makes negative contributions to the current situation.

Considering this background, the strategy that the Iranian administration has been following in the cyber space for the last twenty years can be evaluated as retaliation responses developed against geopolitical tensions experienced at the regional or international level. In this context, Iran appears to have established a stable mechanism for using aggressive activities in the cyber space to respond to geopolitical events. This trend means that the Iranian cyber strategy is linked to its geopolitical interests, and that it has built its strategy according to the shaping process. The question that comes to mind is whether Iran's increasingly complex cyber attack capability has reached a level that would require the US administration to be nervous about it. It can also be thought that actors targeted by Iran have so far taken weak security measures since they did not expect these attacks. In this context, the probability of Iran's cyber capabilities to penetrate the existing cyber areas of the USA is considered to be an increasingly probable situation. Although Iran is not considered as one of the world's leading cyber powers in the current situation, it is considered as an actor that increasingly strengthens its position in terms of density, diversity and destructiveness.

Giriş

İran'da 2013 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini gerek iç gerekse dış siyasette yeni bir çizgi ortaya konulması gerektiğini savunan Hasan Ruhani'nin kazanması sonrası yeni cumhurbaşkanı ülkenin giderek derinleşen ekonomik ve dış politika krizlerine odaklanmıştır. Bu bağlamda İran Nükleer Programına dönük dış dünyadaki algının olumlu bir yöne çevrilmesi ve İran'a uygulanan ağır yaptırımların kaldırılması yeni cumhurbaşkanının öncelikli dış politika gündemi arasında bulunmuştur. Bu yaklaşımında bir sonucu olarak, 2015 yılında P5+1 ülkeleri ve İran arasında imzalanan ve KOEP olarak isimlendirilen nükleer anlaşma ABD-İran ilişkilerinin son dönemdeki en büyük sorunlarından biri olan İran Nükleer Programına dair diplomasi kanalının devreye sokulması söz konusu olmuştur. KOEP süreci ile beraber her ne kadar P5+1 ülkeleri ile İran yönetimi arasında güvene dayalı bir süreç başlamış olsa da, İran'ın gerek süreç öncesi gerekse süreç içerisinde ABD ve müttefiki bazı devletler tarafından ortaya konulan politikalar nedeniyle yaşamış olduğu mağduriyet ve güvensizlik duygusu ülkenin ABD'ye karşı pozisyonunu kuvvetlendirecek savunma alanları inşa etmesine sebebiyet vermiştir. İkili ilişkilerdeki güven bunalımına sebebiyet veren ABD'nin önceki dönemlerde İran'a uyguladığı yaptırımların ortaya koyduğu miras, iki ülkenin bölgesel konularla alakalı ortaya koydukları yaklaşım farklılıkları ve çözümsüz kalan sorunlar ikili ilişkilerde normalleşme sürecinin yaralar almasına sebebiyet vermiştir. İran yönetiminin bilhassa son yirmi yıldır geliştirme gayreti içerisinde olduğu siber alan ise, İran savunma stratejisinin bir parçası olarak bu süreçte ön plana çıkan alanlardan biri olmuştur. Bu bağlamda İran yönetimi, ülkelerini gerek Batı dünyasının kültürel saldırılarından muhafaza etmek gerekse Batılı kurumları fiziksel olarak yıpratmak amacıyla siber alan faaliyetlerinde bulunma gayreti içerisinde olmuştur. İran'a yönelik saldırı teşebbüsünde bulunan aktörlere ve bu aktörlerin yetenek ve faaliyetlerin keşfedilmesi amacıyla siber casusluk ve misilleme operasyonları yürütülmüştür.

Nükleer anlaşmayı imzalayan ABD Başkanı Barak Obama sonrası 2016 yılında ABD'de yaşanan seçimler sonrası Donald Trump'ın göreve gelmesi ile İran ve ABD ilişkilerindeki gerginliğin yoğun bir şekilde tırmanma sürecine girdiği görülmüştür. ABD Başkanı Obama'nın görevde olduğu süre içerisinde genel itibari ile KOEP üzerinden şekillenen ilişkiler ABD Başkanı Trump döneminde kat edilen yolun tekrardan sorgulamaya açılması durumunu doğurmuştur. İran'ın anlaşma sonrası süreçte anlaşmanın uygulanmasını mümkün kılan adımları atmadığı fikri, ABD Başkanı Trump'ın seçim sürecinden beri baskın bir şekilde inandığı görüş olarak ortaya çıkmıştır. Trump'ın kararı ile ABD'nin anlaşmadan tek taraflı ayrılması sonrası giderek tırmanan bir görüntüye sahip olan ikili ilişkiler, son olarak Kasım Süleymani'nin öldürülmesi sonrası oldukça net bir karşıtlık durumuna dönüşmüştür. Suikast sonrası İran tarafından ABD'ye karşı ortaya konulan misillemenin retoriksel büyüklüğü ile eylemsel büyüklüğü arasında farklar olması İran'ın bundan sonraki süreçte nasıl bir tavır izleyeceği ile alakalı bazı tartışmaların gerçekleşmesine sebebiyet vermiştir. İran'ın KOEP sonrası elde ettiği gerek bölgesel ittifak ilişkileri gerekse farklı alanlarda elde ettiği kazanımlar İran'ın bundan sonra takınacağı tavır ve ortaya koyacağı eylemler ile alakalı tartışmaların doğal olarak farklı bakış açıları, yorumlar ve yaklaşımlar üzerinden sürdürülmesine yol açmıştır. ABD ve İran arasındaki krizin Süleymani Suikastı sonrası Orta Doğu'da ortaya koyduğu gerilimlerin ortaya koyacağı sonuçlar önemli ölçüde akademik ilgiye mazhar olmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkilerin evrileceği yönün sadece bölgesel ve küresel açıdan ortaya koyacağı sonuçlar ilerleyen süreçte de tüm dünyayı ilgilendirmeye devam edecektir.

Çalışma bu arka plan ile öncelikli olarak ABD ve İran arasındaki ilişkilerin önemli gelişmelere şahit olduğu KOEP sürecine odaklanmaktadır. Çalışmada ilk olarak iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihine kısaca değinilmekte ve KOEP anlaşmasının imzalanmasına

giden süreçte tarafların jeopolitik konularla alakalı bakış açılarını konu açısından gerekli görülen yönleri ile ele alınmaktadır. Çalışma daha sonra KOEP anlaşmasının ABD tarafından tek taraflı feshedilmesinden Kasım Süleymani suikastının gerçekleştiği süreç içerisinde ABD'nin İran'a dönük algılamalarını şekillendiren unsurlara değinmektedir. . Çalışma son olarak ABD ve İran arasında ikili ne de bölgesel yaklaşım ve politikalar konusunda yakınlaşma durumunun yeterli düzeyde gerçekleşmemesi sonucu gerginleşen tehdit algısına odaklanmaktadır. Bu tehdit algısının bir sonucu olarak İran'ın farklılıkları yaşadığı ülkelerin ilişki içerisinde bulunduğu aktörlere dönük siber alan stratejisi incelenmektedir. Burada öncelikli olarak İran yönetiminin siber alanda sahip olduğu yeteneklere dair bulgular ortaya konulacaktır. Daha sonra ise İran'ın sahip olduğu bu yetenekleri KOEP süreci içerisinde nasıl eyleme konulduğu incelenecektir.

İlişkilerin Tarihine Kısa Bir Bakış

1979 öncesi İran ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ilişkilerinin en önemli belirleyeni Orta Doğu'da muhtemel Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tehdidi olmuştur. İran bu dönemde bir taraftan jeopolitik konumu ve önemli yeraltı kaynakları diğer taraftan bölgedeki önemli devletlerin (Irak, Mısır, Suriye, Libya) Sovyet yanlısı bir politika izlemesi nedeniyle ABD açısından önemli bir müttefik olarak ortaya çıkmaktadır (Semiz ve Akgün,2005, s.164). Bu dönemde İran şahı, ABD'nin Ortadoğu politikalarına destek verirken, ABD İran'ın modern anlamda askeri teçhizat ve silahlara erişimi konusunda destek olmakta idi (Özcan, 2006, s. 11). Bu bağlamda ikili ilişkileri işbirliğine dayalı ve taraflar arasında karşılıklı güven çerçevesinde yürütülmüştür (Çelikkanat, 2007, s. 124).ABD'nin bu dönemde özellikle askeri alanda İran'a verdiği desteğin en önemli sebebi bu yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır (Arı,2004,s.258-259). ABD ile yakın ilişkiler geliştirme gayreti içerisinde olan İran Şahı'nın 11 Şubat 1979 gerçekleşen devrim neticesinde düşmesi sonrası ABD-İran ilişkileri bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu tarihten sonra ABD tarafından, İran yönetiminin devrim ilkeleri çerçevesince Orta Doğu bölgesi ve çevresinde ABD çıkarları ile örtüşmeyen politikalar ürettiği ve uyguladığı inancı kabul görmüştür. Otoriter bir yönetim sistemine sahip olduğu iddia edilen İran yönetimine dair bu algı ilerleyen süreçte iki ülke arasındaki karşıtlığı beslemiştir. ABD tarafından İran'ın ortaya koyduğu söylem ve eylem biçiminin yeni rejimin doğasından kaynaklandığına inanılmıştır.

ABD-İran arasındaki etkileşimler 1979 İslam Devrimi'nin yaşanması sonrası yoğunlaşarak devam etmiştir. Devrim sonrası ABD politikasının önceliği, İran'dan algıladığı tehdidin ABD menfaatlerine uygun bir şekilde dizayn edilmesi olmuştur. Bahsi geçen etkileşimin üç temel gündemi bulunmaktadır: i.) ABD tarafından militan olarak değerlendirilen ve Orta Doğu Bölgesinde bulunan bazı gruplara İran yönetiminin yasadışı finansal ve askeri destekte bulunduğu ve bu durumun ABD ve ABD'nin bölgedeki müttefikleri açısından tehdit ortaya koyduğu iddiası, ii) İran'ın bazı ABD vatandaşlarına yönelik hukuksuz alıkoymalar gerçekleştirdiği iddiası, ve son olarak iii) 2002 sonrası İran tarafından geliştirilen Nükleer Programın Birleşmiş Milletler'in 2231 numaralı kararının (UN Security Council, 2015) aksine geliştirildiği iddiası.

1979 yılında gerçekleşen İran Devrimi sonrası çalkantılı bir dönem geçiren ikili ilişkiler, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleştirilen terör saldırıları sonrasında yeni bir boyut kazanmıştır. Saldırı sonrası ABD'nin *şer eksenli* (Frontline, 2020) olarak ilan ettiği ülkelere yönelik askeri operasyonlara başlaması ile birlikte İran'ın gerek çevre ülkelere dönük ABD politikasının değişmesi gerekse yukarıda bahsedilen sebeplerle ABD ile ilişkilerindeki kopukluk artarak devam etmiştir (Rubenstein, 1981, s. 599).Burada İran'ın bölgesel politikaları ve bölgedeki bazı gruplarla olan ilişkisinin ABD'nin bölgede gerçekleştirmek istediği politikalarla tezatlar içermesi bu kopukluğun terörizm ve terörizme

destek verilmesi başlığı altında sürmesine sebebiyet vermiştir (Country Reports on Terrorism, 2018, s. 211-212). ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından düzenli olarak yayınlanan *Terörle Alakalı Ülke Raporu* isimli rapora göre, İran'ın Hizbullah ve Gazze, Suriye, Irak ve Orta Doğu'daki çeşitli gruplar ile olan ilişkileri terör örgütlerine destek olmak şeklinde algılanmaktadır. Bu bağlamda İran'ın ABD tarafından terör örgütü olarak nitelendirilen gruplara destek sağlamak suretiyle bölgede istikrarsızlık yarattığı ifade edilmektedir. İlerleyen süreçte İran- ABD arasındaki karşıtlıklar içerisinde İran tarafından yürütülen nükleer çalışmalar konusunun daha fazla ön plana çıktığı görülmüştür. İran ilk nükleer çalışmalarına ABD'nin de desteği ile Şah döneminde başlamıştır. Bu süreçte Almanya, İsviçre ve Avusturya gibi batılı şirketlerin desteğiyle devam ettirdiği çalışmalar 1979 yılında gerçekleşen rejim değişikliği ile yavaşlamıştır (Çelikkanat, 2007, s. 129).

ABD yönetimleri tarafından İran'a dönük nasıl bir politika ortaya konulacağı konusunda sürekli bir şekilde tartışmalar yürütülmektedir. Bu tartışmalar bağlamında herhangi bir politika seçeneği dışarıda bırakılmamakla birlikte İran'a yaptırım uygulanması seçeneği daha fazla vurgulanmaktadır. Fakat aynı zamanda diğer politika seçenekleri değişik yoğunluklarda tartışmalarda yer bulmaktadır. Genel olarak, İran'ın bölgesel faaliyetlerine karşı ABD tarafından ortaya konulan davranışları şu şekilde ifade etmek mümkündür: İran'ın Körfez bölgesindeki askeri faaliyetlerine karşılık yaklaşık 35.000 ABD kuvveti bölgede bir şekilde hazır bulunmaktadır. Bunlara ayrıca ABD'nin Körfez'de ki en önemli hava üslerinden Katar' da ki El Udeyd Hava Üssü, Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki El Dafra Hava Üssü ve Kuveyt'te bulunan Arifyan kampını da dâhil etmek gerekmektedir. ABD yönetimi aynı zamanda müttefik olarak tanımladığı hükümetlerin İran' a karşı olan faaliyet ve kapasitelerini artırmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda İran yönetimi ile önemli sorunlar yaşayan bölgedeki müttefiki İsrail tarafından İran'a karşı Irak, Lübnan ve Suriye'de gerçekleştirilen çeşitli saldırıları desteklemektedir. İran Nükleer Programı bağlamında ise, ABD yönetimi İran üzerine sadece ABD ile sınırlı kalmayan geniş bir uluslararası baskı uygulama gayreti içerisinde olmuştur. Bu baskıların gerekçesi olarak ABD yönetimi, İran tarafından uygulanan programın tamamen barışçıl amaçlarla olmadığını ifade etmiştir. ABD tarafından İran'a uygulanan baskılar ülkede bir takım siyasi ve ekonomik sonuçlara sebebiyet vermiştir. Her iki alanda da daralmalar yaşayan İran'da 2013 yılında gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hasan Ruhani tarafından sürdürülen kampanyanın en önemli unsurlarından bir tanesi, İran'ın yaşamış olduğu bu sorunların ortadan kaldırılması olmuştur.

Obama Yönetimi döneminde ABD-İran ilişkilerine yeni bir anlayış getirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda ABD Başkanı Obama, İran nükleer programının diplomatik yollarla çözüme kavuşturulmasına duyduğu inancı ortaya koymuştur. Obama yönetiminin bu dönemde İran'a karşı ikili bir strateji takip ettiği görülmüştür: 2010-2013 yılları arasında İran'a karşı uygulanan yaptırımların geniş bir uluslararası işbirliği ile uygulanmasına gayret edilmiş ve böylelikle İran'ın yaşadığı ekonomik zorluklar artırılmaya çalışılmıştır. ABD yönetimi takip ettiği stratejinin ikinci bir parçası olarak askeri operasyon seçeneğinin masada olduğu fikrini paylaşmıştır (Congressional Research Service, 2018, s. 21).

2013 yılının Haziran ayında İran Cumhurbaşkanı Ruhani'nin İran'da göreve gelmesinden hemen sonra İran Nükleer Programı ile ilgili olarak ABD-İran arasındaki anlaşmazlıkların görüşülmesi amacıyla taraflar Umman'da müzakerelerde bulunmayı kabul etmişlerdir. 27 Eylül 2013 tarihinde ise, İran devrimi sonrası ABD-ve İran arasında ilk başkan düzeyindeki görüşme gerçekleşmiştir. İran ve P5+1 ülkelerinin karşılıklı anlaşmaya dayalı çabalarının ilk neticesi 2013 Kasım'ında uzlaşılacak *Cenevre Anlaşması* ile alınmıştır. Anlaşmanın ilk etapta güven ve işbirliği tesisine odaklanmakta iken devam eden yoğun müzakereler neticesinde İran'ın hangi tesislerinde uranyum zenginleştirmeyi sürdüreceği, kullanabileceği santrifüj sayısı gibi anlaşmanın devamı için temel teşkil eden kritik konular

üzerinde karşılıklı müzakere edebilme fırsatı sunmuştur (Şen, 2017, s. 10). Müzakerelerin başarılı bir şekilde devam etmesi sonrasında İran ve anlaşmaya taraf olan P5+1 ülkeleri (ABD, Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Fransa ve İngiltere ve Almanya) arasında yapılan müzakereler neticesinde 14 Temmuz 2015 tarihinde *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* isimli bir anlaşma metni ortaya konulmuştur (Belfer Center for Science and International Affairs, 2015, s.1). İran-ABD ilişkileri açısından düşünüldüğünde anlaşma 1979'dan bu yana inişli çıkışlı seyreden ilişkiler açısından önemli bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır.

Taraf olan ülkelere çeşitli sorumluluklar yükleyen anlaşma çerçevesince, İran hükümetinden Santrifüj sayısını ve zenginleştirilmiş Uranyum stoklarını kademeli olarak azaltması, Natanz'da bulunan nükleer tesisi dışında herhangi bir reaktörde zenginleştirme yapmaması, Birleşmiş Milletler Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu gözlem ve denetimlerine izin vermesi talep edilmiştir. Buna karşılık BM, ABD ve AB tarafından İran'a karşı uygulanan yaptırımların kademeli olarak son verilmesi taahhüt edilmiştir. ABD Başkanı Obama, anlaşmanın ABD-İran ilişkilerinde yeni bir dönem başlattığını ve ABD'nin ulusal güvenliğine katkılar sunacağını ifade etmiştir. İran tarafından gelen değerlendirmelerde ise, Cumhurbaşkanı Ruhani anlaşma sayesinde artık hiçbir gücün İran'ı tehdit eden bir güç olarak göremeyeceğini savunmuştur (Al Jazeera, 2015).

KOEP anlaşmasının imzalanması sonrası Ruhani liderliğindeki İran'ın ortaya koyması beklenen politikalarda birbirinden farklılaşan iki temel yaklaşım grubunun ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Bu gruplardan ilki anlaşmanın, bölgesel konularda taraflar arasında çıkar ortaklığının kurgulanabildiği durumlarda iki ülke arasında daha fazla işbirliği ve yakınlaşmasının mümkün olabileceğine inanan gruptur. Bu bağlamda geçmiş dönemlerde 1990-91 Körfez Krizi ve 2001 yılında Afganistan'da Taliban'a karşı Kuzey İttifakı'nın desteklenmesinde rastlanan İran-ABD işbirliğinin tekrardan hayata geçirilebileceğine dair belirgin bir umut söz konusu olmuştur. Cumhurbaşkanı Ruhani'nin başını çektiği bu gruba göre, anlaşma ABD ve İran arasında ileride çeşitli alanlarda yaşanması muhtemel işbirlikleri açısından önemli bir gelişme idi. Ruhani'ye göre ABD İran'a karşı her ne kadar geçmiş dönemlerde oldukça olumsuz bir siyaset takip edilmiş olsa da bu durum geri dönülemez olarak değerlendirilmemekteydi. Diğer grup tarafından ortaya konulan ikinci yaklaşıma göre ise ABD ile her türlü işbirliği ve yakınlaşmanın hatalı olduğu savunuluyordu. Bu yaklaşımın en temel sebebi ise, geçmiş dönemlerde ABD ve İran arasında yaşanan gelişmelerin yol açtığı güven eksikliği ve 1979 İran devrimi sonrası süreç içerisinde halkın yaşamış olduğu bilişsel süreçlerde ön plana çıkan Amerikan karşıtlığı olmuştur. İran dini lideri Hamaney'in Cumhurbaşkanı Ruhani'ye verdiği destek ile bu grubun sesi baskın bir şekilde ortaya çıkmasa da, Ruhani'nin olumlu yöndeki açıklamalarının aksine Hamaney'in ABD ile müzakerelerin yalnızca nükleer program ile sınırlı tutulması konusundaki ısrarının ilerleyen süreçte İran halkı üzerinde ABD hakkındaki yaklaşımın şekillenmesinde etkili bir faktör olarak olduğu düşünülebilir (Şen, 2016).

Nükleer anlaşmanın ikili ilişkilere getirmiş olduğu bu olumlu hava anlaşma sürecinde gerek ABD gerekse İran'dan anlaşma dışında ki alanlarda birliğine yönelik mesajlar gelmesine sebebiyet vermiştir. DEAŞ'ın 2014 yılında Irak'taki hâkimiyet alanını genişleterek ülkenin önemli bölgelerinden biri olan Musul'da hâkimiyetini ilan etmesi sonrasında iki ülke, merkezi hükümeti desteklemek, ülkenin toprak bütünlüğünü korumak ve şiddetin bir an evvel bitmesini sağlamak noktasında DEAŞ'a karşı birlikte çalışabileceklerinin sinyallerini vermiştir. İki ülkenin bölgesel konulara yaklaşımı gerek yöntem gerek içerik olarak farklılık arz etse de, bu beyanlar ile iki tarafta nükleer anlaşmanın başarılı bir şekilde nihayete erdirilmesi için ülkelerinde var olan arzu ve isteğe dikkat çekmişlerdir. Dışişleri Bakanı Cevad Zarif de Ruhani benzeri olumlu açıklamalarda bulunmuş, İran'ın yapıcı angajman arayışının ülkenin bütün dış politika konularında hakim olacağını ve bölgesel istikrara

olumsuz katkıları olan tüm konularda ilgili ülkelerle diyalog arayışı içinde olacaklarını ifade etmiştir. Mevcut durumda büyük ölçekli krizler yaşayan Yemen ve Suriye’de Irak’takine benzer bir bakış açısıyla çözüm katkısında bulunulabilirdi. Obama yönetiminin bu konudaki tavrı ise, İran’ın Suriye’de etkili aktörlerden biri olduğu ve çözümün krizle ilintili diğer ülkelerle birlikte elde edileceği yönünde idi (Şen, 2017, s. 11). Dolayısıyla ABD ve İran’dan gelen açıklamalara bakılırsa taraflar arasında bölgesel konularla alakalı birlikte çalışmak konusunda olumlu bir bakış açısının belirlemeye başladığı tespitinde bulunmak yanlış olmayacaktır. Fakat burada daha önce bahsedilen ABD’nin samimiyetine karşı şüpheli yaklaşan Hamaney tarafından yapılan açıklamalar iki ülke arasındaki algı biçiminin kolay kolay değişmeyeceğine işaret etmekteydi. Nitekim Hamaney, İran’ın arrogant olarak nitelendirdiği ABD’ye ve bölgeye yönelik siyasetinin değişmesi gereken tarafları olmadığını dolayısıyla bu zamana kadar ortaya konulan politikanın ve destek verilen aktörlerle olan ilişkilerin benzer şekilde devam edeceğini ifade etmiştir. Hamaney’in sözleri karar alma mekanizmasında sahip olduğu üst düzey liderlik pozisyonu nedeniyle konuyla ilgili tüm aktörler tarafından ilgi ile takip edilmekteydi, zira karar alma mekanizmalarında bu görüşün baskın olması yönetim içerisinde Ruhani’nin başını çektiği anlaşmaya inanan kadronun anlaşmadan geri çekilmesi sonucunu doğurabilirdi (The Washington Post, 2015). Bu durum ABD karşıtlığının İran’ın gerek yönetim gerekse halk katındaki yaklaşımlarında derin bir şekilde gömülü bir olgu olduğuna işaret etmektedir.

İran içerisinde yaşanan tartışmaların bir benzerinin ABD içerisinde de yaşandığını söylemek mümkündür. ABD içerisinde bazı aktörler tarafından anlaşmanın, İran’ın nükleer programı açısından sınırlamalar getirmekle beraber, İran ile müzakere etmeye devam edebilmek için İran’ın bölgesel davranışlarını göz ardı ettiği eğlendirmesi yapılmıştır (Parsi, 2019, s.17) Ayrıca anlaşmanın olası bir balistik füze programı geliştirmesine dair herhangi bir kısıtlama içermediği konusunda eleştiriler getirilmiştir. Dolayısıyla anlaşmanın ABD’nin İran’dan algıladığı tehdit algılarına cevap veremez olarak değerlendirilmesine yol açmıştır (The New York Times, 2015; NBC News, 2015; Reuters,2015). Bu eleştirilere karşılık dönemin ABD Başkanı Barack Obama tarafından ABD ve İran arasındaki yaklaşım farklılıklarının derin ayrılıklar nedeniyle devam ettiğini, fakat hali hazırda İran’ın ABD tarafından birlikte çalışılacak bir aktöre dönüşmesi için sonuç getirebilecek en iyi yolun bu olduğu ifade edilmiştir.

İlerleyen süreçte ilk altı aylık süreç içerisinde KOEP’in uygulanması konusunda taraflar arasında herhangi bir sorun yaşanmamıştır. UAEK İran’ın Ortak Kapsamlı Eylem Planı çerçevesinde yükümlülüklerini yerine getirdiğini birçok kez teyit etmiştir. Fakat İran’ın anlaşma çerçevesine riayet etmesindeki en temel sebeplerden birisi olan ve yıllardır devam eden ekonomik baskı ve kısıtlamalar anlaşmanın süreç içerisinde yara almasına sebebiyet veren en belirgin alan olarak ortaya çıkmıştır. Başlangıçta İran’ın petrol ihracatı iki katına çıkması, İran’ın 3,5 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırım çekmesi ve yaptırımlar nedeniyle dondurulmuş mali varlıklarından otuz milyar dolara yakın meblağa erişim elde etmesi İran açısından olumlu gelişmeler olarak değerlendirilmekteydi (Şen, 2017, s. 13). Fakat mesele İran’ın tekrardan küresel sisteme yeniden entegrasyonu sürecine geldiğinde ABD’nin İran ile alakalı bazı kaygılarının devam etmesi nedeniyle büyük uluslararası banka ve finans kuruluşlarının İran ile işbirliği yapmak konusunda çekingen davranması İran’ın anlaşmaya dair inancını zedeleyen bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla yaptırımlar bir yönü ile devam ediyordu (Vogt ve Jalilvand, 2019, s. 14). Yaptırımların kalkmasından sonra yaşanan bu sorunlar İran ve ABD arasında azalması umulan gerilimi daha da derinleştirdi. İran hedeflediği sermaye ve yaptırımların ülkeye ulaşmamasından ABD’yi sorumlu tutuyor, ABD’yi anlaşmanın özüne riayet etmemekle suçluyordu. Anlaşma sonrasında iki ülke arasında bilhassa İran’ın dondurulmuş varlıkları sorun olmaya devam etti.

Diğer taraftan taraflar arasındaki jeopolitik açıdan herhangi bir yakınlaşma durumunun olup olmadığına bakıldığında bazı gelişmeler göze çarpmaktaydı. Arap Baharı sürecinin Suriye'de etkisini göstermesi sonrasında İran'ın Suriye sahasında var olmak konusundaki çabaları giderek belirginleşmiştir. Zaman içerisinde BM nezdinde gerçekleşen Cenevre görüşmelerinin bir parçası haline gelerek gerek İran gerek sahada gerekse diplomatik alanda nüfuz elde etmişti. Fakat Suriye süreç içerisinde ABD'nin Suriye'deki etkinliğini kısıtlı bir şekilde devam ettirme isteğinin de bir sonucu olarak İran Rusya ile beraber Esad rejiminin devamını sağlamak amacıyla faaliyet göstermiştir. Bu bağlamda ABD ve İran'ın Suriye ile ilintili konularda gerek tehdit gerekse çıkar tanımlamaları konusunda birbirinden farklı yaklaşımlara sahip olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Yemen'de devam eden savaş süreci İran ve ABD'nin farklı pozisyonlara sahip oldukları bir diğer faktör olarak ortaya çıkmıştır (Semin, 2017, s. 85-104).

ABD'de başkanlık görevinin 2016 Kasım ayında gerçekleşen seçimler sonrası Donald Trump'a geçmesi öncesinde ikili ilişkiler açısından bazı önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan ilki, Amerikan Kongresi'nin İran için 2006 yılında kabul ettiği ve süresi dolan yaptırım yasasının on yıl daha uzatılması olmuştur. İkincisi ise, Obama ABD Kongresine yazdığı mektupta İran Nükleer Programı'na dönük işletilen süreçten ayrı olarak, İran tarafından ortaya konulan bazı eylem ve politikaların ABD politikaları, güvenliği ve ekonomisi açısından bir tehdit teşkil ettiğini bildirmiştir. Bu bağlamda ABD'ye göre İran anlaşma sonrası nükleer anlaşmanın maddelerine aykırı hareket etmese de, bölgesel politikaları nedeniyle aslında anlaşmanın ruhunu yaralayan faaliyetlerde bulunmaktaydı. Aslına bakıldığında ABD'nin İran'dan anlaşmanın boyutlarını aşan bir bakış açısı geliştirmesini talep eden bu açıklamalar iki ülkenin nükleer anlaşma kapsamında ikili ve bölgesel krizlere dönük yaklaşımlarının benzeşmesi ihtimalini içermekteydi, fakat bu durum ilerleyen süreçte anlaşma açısından da sürece zarar veren bir unsura dönüşecekti (Şen, 2017, s. 14).

Trump-Ruhani Dönemi KOEP Bağlamında Yaşanan Gelişmeler

Donald Trump'ın 2016 yılının Kasım ayında ABD başkanlık koltuğuna oturması ile beraber dış politika konuları arasında İran meselesi farklı boyutları ile birlikte öncelikli gündem maddeleri arasında yer almıştır. 2016 Başkanlık seçimi sürecinde Donald Trump tarafından devam ettirilen kampanyanın önemli dış politika konularından birisi de KOEP anlaşması olmuştur. Trump tarafından, İran'ın anlaşmayı terk etmesi yahut nükleer programının gelişimi konusunda ortaya konulan çerçeveyi aşması durumunda ABD yönetiminin tepkisiz kalmayacağı ifade edilmiştir. Bu bağlamda anlaşmaya dış politika vaatleri arasında yer veren Trump, bahsi geçen anlaşmanın revize edileceği veya gerekirse sonlandırılacağını ifade etmiştir (Şen, 2017, s.5).

Başkan seçilmesi sonrasında Trump tarafından, seçim sürecinde İran ile ilgili ortaya konulan vaatlere uyumlu bir politika takip edilerek anlaşma kısa sürede değerlendirmeye alınmıştır. Bu bağlamda, 21 Mart 2016'da Washington'da yaptığı konuşmada anlaşmanın mevcut haliyle sürdürülemezliğine işaret etmiş, yürürlükten kaldırılması yahut yeniden düzenlenmesi şeklinde tekrardan gözden geçirilmesini bir öncelik olarak tanımladığını ifade etmiştir (Time, 2016). Zira Trump, İran'ın bölgesel faaliyetlerini azaltma yahut askeri faaliyetlerini kısıtlama konusunda imzalanan mevcut anlaşmayı yeterli görmemekte aynı zamanda anlaşmanın sadece İran'ın nükleer faaliyetleri odaklı olmasını eleştirmekte idi. Zaman içerisinde Trump'ın dış politika vaatlerine dönük bazı vaatlerini gerçekleştirmeye başlaması (ABD'nin Trans Pasifik Ticaret Anlaşması (TimeTürk, 2017) ve Paris İklim Anlaşması'ndan çekilmesi (NTV, 2018), NAFTA'nın tartışmaya açılması (Euronews, 2018.) gibi) İran'la yapılan anlaşmanın da yakın zamanda değerlendirilmeye açılacağına dair

görüşleri de kuvvetlendirmiştir. Buradan İran nükleer çalışmalarına dair anlaşmanın değerlendirme sürecinin ilk etapta ABD Kongresi tarafından güvence altına alındığını ifade etmekte fayda vardır. Zira ABD Kongresi'nin 2015'te çıkardığı *İran Nükleer Anlaşması Değerlendirmesi* kanunu üç aylık dönemlerle İran'ın anlaşmaya uygun davranıp davranmadığının tespit edilmesini gerekli kılmakta idi. Gerek başkan seçilmeden önce gerekse anlaşmanın iptal edildiği sürece kadar Başkan Trump'ın anlaşmaya dair yaklaşımının olumsuz olduğu oldukça belirgin idi. Fakat buna rağmen, bu süreç içerisinde örneğin 17 Mayıs 2017'de *İran'ın Nükleer Programına İlişkin Kapsamlı Ortak Eylem Planı* gereğince kaldırması gereken yaptırımı kaldırarak İran'ın anlaşmaya sadık kaldığını tasdik etmiştir (Kanat ve Yücel, 2018, s.12). Burada ifade edilmesi gereken husus, Trump tarafından anlaşmaya dair yapılan tasdiklerin kendi kanaatini yansıtmaktan ziyade ABD karar alma mekanizmalarının baskın görüşü olduğudur. Nitekim yönetim içerisindeki farklı aktörlerden gelen açıklamalara rağmen, (örneğin eski Savunma Bakanı James Mattis ve eski Ulusal Güvenlik Danışmanı McMaster gibi) Başkan Trump anlaşmanın çerçevesini kesinlikle tasdik etmediğini açık bir surette ortaya koymuştur.

ABD Başkanı Trump tarafından yapılan bu açıklamalar, anlaşmanın iptali için gerekli mekanizmaların harekete geçmesine ve anlaşmaya taraf olan ABD müttefiklerinin (İngiltere, Rusya, Çin, Fransa ve Almanya) anlaşmanın geleceğine dair pozisyonlarını tekrardan ortaya koymasına sebebiyet vermiştir. Almanya, Fransa ve İngiltere tarafından yapılan açıklamalarda ABD yönetiminin anlaşmaya sadık kalmasının gerekliliği ortaya konulurken, Başkan Trump gereken uyumun gösterilmemesi durumunda dahi, tek taraflı olarak ABD'nin anlaşmadan çekileceğini ifade etmiştir. İlerleyen süreçte anlaşmanın feshedilmesine yönelik tavrını devam ettiren ABD Başkanı Trump, 11 Ocak 2018 tarihinde İran'a uygulanacak yaptırımlara ilişkin muafiyetlerin süresini son kez uzattığını ifade etmiştir. Bununla birlikte anlaşmanın yürürlükte kalmasına halen sıcak baktığını ifade etmek amacıyla, İran'ın tüm gözlemcilere nükleer tesislerini denetlemesi izni vermesi ve balistik füze testi çalışmalarında bulunmaması gibi telkinlerde bulunmuştur. İlerleyen süreçte ise İran yönetiminin 120 gün içerisinde ABD'nin taleplerine uyumlu bir şekilde yenilemeye gitmemesi durumunda, ABD yönetiminin anlaşmadan çekileceği belirtilmiştir. Bahsi geçen sürecin geride kalması sonrası, ABD Başkanı Trump herhangi bir ertelemeye ihtiyaç duymaksızın 8 Mayıs 2018'de anlaşmadan tek taraflı olarak çekildiğini açıklamıştır (Beyaz Saray, 2018). 120 günlük sürecin sonuna doğru Mattis ve McMaster tarafından yapılan açıklamalarda anlaşmanın iptalini ABD çıkarlarına uygun olmadığı vurgusu yapılmış olsa da, Başkan Trump'ın yaklaşımını değiştirmemesi sonrası Mattis ve McMaster gibi isimler yönetimden ayrılmıştır. Bu durumun yaşanmasında bahsi geçen isimlerin, Trump ile İran konusundaki fikir ayrılıkları yaşadığı kamuoyuna açıkça yansımıştır. Mattis ve McMaster tarafından ortaya konulan yaklaşım, aynı zamanda ABD'de kararı eleştiren bazı çevreler tarafından da paylaşılmış, kararın ABD'den ziyade ABD'nin bölgedeki müttefiklerine ve bilhassa İsrail'in yararına olduğu iddia edilmiştir.

ABD'nin anlaşmadan çekilmesi sonrası 21 Mayıs 2018 tarihinde Dışişleri Bakanı Pompeo, ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırım politikasına geri döndüğünü ifade etmiştir (Beyaz Saray, 2018). ABD'nin müttefik ülkeler ile birlikte İran'ın bölgesel faaliyetleri, siber saldırıları ve insan hakları ihlallerine karşı baskı yapma stratejisini tekrardan gündeme aldığını açıklayan Pompeo, aynı zamanda yönetim tarafından İran'a karşı izlenilecek strateji konusunda ayrıntılı bir liste de ortaya koymuştur (ABD Dışişleri Bakanlığı, 2018). Bu stratejiye göre ABD'nin İran'dan temel beklentileri 12 madde şeklinde kaydedilmiştir:

- Uluslararası Atom Enerjisi Kurumuna mevcut Nükleer Programın askeri boyutunun açıklanması,

- Zenginleştirmenin durdurulması ve Plütonyum üretimine tekrardan başlanılmaması,
- Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun İran'daki bütün tesislere koşulsuz girme imkânının sağlanması,
- (ABD tarafından iddia edilen) Nükleer Füze Sistemi geliştirme programının durdurulması,
- Farklı iddialarla İran hapisanelerinde bulundurulan tüm ABD ve müttefik ülke vatandaşlarının serbest bırakılması,
- Orta Doğu'da faaliyet gösteren Lübnan Hizbullah'ı, Hamas, Filistin İslami Cihat Örgütü gibi gruplara verilen desteğin sona erdirilmesi,
- Afganistan ve çevresinde bulunan Taliban ve ilintili diğer gruplara verildiği iddia edilen desteğin sona erdirilmesi ve üst düzey El-Kaide liderlerinin saklanması son verilmesi,
- Yemen'de faaliyet gösteren Husi gruplara verilen desteğin sona erdirilmesi,
- İran kontrolündeki güçlerin Suriye'den çekilmesi,
- İran Devrim Muhafızları Ordusu'na bağlı Kudüs Gücü'nün işbirliği içerisinde olduğu gruplara desteğini sona erdirmesi,
- Irak hükümetinin egemenliğine saygı duyulması ve Şii milislerin silahsızlandırılmasına, terhis edilmesine ve yeniden entegrasyonuna izin verilmesi,
- İran'ın birçoğu ABD'nin müttefiki olan komşularına karşı tehditkâr davranışlarına son vermesi, İsrail'i yok etme ve bununla beraber Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirliklerine füze saldırısında bulunmaktan vazgeçmesi (U.S. Department of State, 2018).

Bu taleplerden ABD yönetiminin ikili ilişkilerde daha ileri bir noktaya gelmesini oldukça kapsamlı taleplere bağladığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Fakat taleplerin birçoğunun İran'ın devrim sonrası ortaya koyduğu ulusal hedeflerine yönelik olduğu dikkat çekmekte, dolayısıyla İran yönetimi tarafından karşılanması kolay gözükmemektedir. Zira İran yönetiminin bahsi geçen konularla alakalı takip ettiği politikalar ülkedeki karar alıcıların ortaya koymuş olduğu tarihi anlatılar ile yakından ilgilidir. Karar alıcı aktörlere göre tarihi, arka planı, jeostratejik konumu, kaynakları ve beşeri sermayesi nedeniyle İran'ın bölgenin şekillenmesinde önemli bir rol oynaması gerekmektedir (Alley, Vaez, Wimmen ve Zalzburg, 2018). Ayrıca İran'ın istikrarsız bir bölgede olduğu inancı nedeniyle ülkelerinin kendi ayakları üzerinde durmasına yardımcı olacak ittifaklar geliştirmesini bir zorunluluk olarak değerlendirmektedirler. Ancak bu şekilde İran'ın dışarıdan gelen/gelecek müdahalelere karşı güçlü olacağı düşünülmektedir (Tabatabai, 2019, s. 17).

ABD tarafından yukarıda ortaya konulan talepler İran bağlamında aralıklı olarak tartışılan rejim değişikliği tartışmalarını da akla getirmiştir. ABD yönetimi tarafından belli zamanlarda dolaşıma sokulan bu seçenek konusunda Trump yönetiminin- bahsi geçen taleplerde göz önünde bulundurularak- tavrına bakılacak olunursa, yönetimin rejimi değiştirmek yerine rejimin davranışlarını değiştirmeyi ön plana çıkardığı tespiti yapılabilir. Fakat aynı zamanda Başkan Trump dâhil olmak üzere bazı ABD yetkilileri tarafından rejim değişikliğini de destekleyen açıklamalar yapılması, yönetim katında bu konuda tutarlı bir retoriğin ortaya konulmadığına işaret etmektedir (ABD Dışişleri Bakanı Pompeo tarafından 22 Temmuz 2018 tarihinde yapılan konuşma (Türkiye ABD Büyükelçilik ve Başkonsolosluğu Resmi İnternet Sayfası, 2018) ya da 21 Mayıs 2017 ABD Başkanı Trump'ın Suudi Arabistan

Ziyareti Konuşması (Beyaz Saray, 2017). ABD yönetimi yaptığı bu baskı ve beklentiler üzerinden iki temel sonuca ulaşmayı hedeflemektedir: i) İran yönetimini anlaşma çerçevesini tekrardan müzakere etmeye zorlanmak, ii) İran yönetiminin bölgedeki ABD çıkarlarının aleyhine tanımladığı kapasitelerini geliştirmesinin önüne geçmek.

ABD tarafından ortaya konulan yaptırımlara İran tarafından verilen karşılık başlangıçta ihtiyatlı bir profil ortaya koymuştur. İran Dışişleri Bakanı Zarif ABD'nin anlaşmadan çekilmesine rağmen İran'ın 'azami ihtiyatlı' davrandığını krizi tırmandıran tarafın ABD olduğunu ifade etmiştir (Deutsche Welle, 2019). Fakat bu ihtiyat durumu, ABD'nin artan baskıları nedeniyle zamanla İran tarafından daha fazla açıklama ve daha keskin adımlar gelmesine doğru evrilmiştir. 23 Temmuz 2018 tarihinde İranlı yetkililer, İran tarafından yapılan petrol ihracatının ABD yaptırımları ile önlenmesi halinde Körfez'deki petrol akışının kesileceğini ifade etmişlerdir. Bu açıklamalara ABD Başkanı Trump tarafından oldukça sert bir karşılık verilmiştir. Bu durum, ABD tarafından uygulanması her daim muhtemel olarak değerlendirilen İran'a karşı askeri yöntemlerin devreye sokulacağına dair yorumların tekrardan gündeme gelmesine sebebiyet vermiştir.

3 Ekim 2018'de ABD yönetimi 1955 tarihinde ABD ve İran arasında imzalanan *İttifak, Ekonomik İlişkiler ve Konsolosluk Hakları Antlaşması*'ni iptal ettiğini duyurması ile ikili ilişkilerdeki gerginlik tırmanmaya devam etmiştir. Söz konusu anlaşma, iki ülke arasındaki ticari ve diplomatik ilişkileri sağlamış olup 1979 sonrası ABD-İran gerginliği sebebiyle tartışmalı hale gelmiştir. 3 Ekim 2018'de söz konusu anlaşmanın ABD tarafından feshedilmesi İran tarafından kabul edilmemiştir. İranlı yetkililer tarafından Uluslararası Adalet Divanı'nın da gündeme getirilen anlaşmaya atıfta bulunularak ABD'nin yapmış olduğu yaptırımların hukuki alt yapısı eleştirilmiştir. Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton yaptığı bir basın toplantısında, antlaşmanın feshinin diğer ülkelerin ülkelerindeki ABD veya İran menfaatlerinin durumunu etkilemeyeceğini belirtmiştir.

İlerleyen süreçte ABD yönetimi, Tahran yönetiminin petrol ihracatını hedef alan yaptırımlar uygulamaya koymuş, İran yönetimini korumakla görevli İran Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı İran Devrim Muhafızları Ordusu'nu yabancı terör örgütleri listesine almıştır. Alınan bu karara İran parlamentosu sessiz kalmamış, Orta Doğu'da bulunan bütün ABD birliklerini terörist ilan edilmiştir (Foreign Policy, 2019).24 Nisan 2019 tarihinde New York'ta yapılan bir toplantıda İran Dışişleri Bakanı Zarif, ABD hapishanelerinde tutulan İranlıların, İran'da tutulan ABD-İran vatandaşlarının bir kısmı ya da tamamı karşılığında serbest bırakılması konusunda görüşmeye açık olduklarını ilan etmiştir. Fakat açıklamaya rağmen, ne mahkûm takası ne de KOEP'te ABD tarafından revize edilmek istenen maddeler ile alakalı herhangi bir görüşme gerçekleştirilmemiştir. İlerleyen süreçte doğrudan İran halkına seslenen ABD Başkanı Trump, her zaman İran toplumunun yanında olduğunu ifade etmiş, 'daha iyi' bir anlaşma için müttefik ülkelerle çalışmaya devam edeceklerini ve İran'ın da dilerse yeniden başlatılan müzakerelere katılabileceğini ifade etmiştir. ABD Başkanı tarafından açıklamalara karşılık İranlı yetkililer, farklı platformlarda İran'ın geçmiş deneyimlerinden hareketle ABD vaatlerine güvenmediklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca ABD baskıları altında gerçekleşecek müzakerelerin faydalı olmayacağını ifade eden İranlı yetkililer, her türlü doğrudan müzakereyi reddettiklerini ifade etmişlerdir (Fars Haber Ajansı, 2019; NTV, 13 Haziran 2019).

ABD'nin KOEP'ten çekilmesi sonrası taraflar arasındaki gerginliğin dozunun artması, kamuoyunda tarafların askeri bir çatışma noktasına gelmesinin tekrardan gündeme gelmesine sebebiyet vermiştir. ABD yönetimleri tarafından farklı zamanlarda gerçekleştirilen bu tartışmaların, ABD Başkanı Trump döneminde de yaşandığına dair önemli bir gösterge, Başkan Trump tarafından 23 Temmuz 2018 tarihinde sosyal medya üzerinden iletilen "Bir

daha asla ABD'yi tehdit etmeyin; aksi takdirde, geçmişteki gibi sonuçlarına katlanırsınız. Biz artık sizin çılgın çatışma ve ölüm sözlerinizi sineye çekecek bir ülke değiliz; dikkatli olun.” şeklindeki mesajdır (The Telegraph, 2018). Benzer şekilde İran'ın ABD yaptırımlarının yeniden uygulanmasına yanıt olarak Hürmüz Boğazı'nı kapatma tehdidinin ardından dönemin CENTCOM Komutanı Joseph Votel'de, bölgedeki ABD kuvvetlerinin, ABD'nin çıkarlarını tehdit eden herhangi bir İran askeri eylemine karşı örtülü bir uyarı olduğunu ifade etmiştir. Uygulanan yaptırımlar ve artan ekonomik baskı, İran'ın ABD'ye karşı daha sert eylemlere geçeceği ihtimalinin artırmakla beraber İran Dışişleri Bakanı Zarif, 28 Nisan 2019 tarihli CBS röportajında İran'ın, Başkan Trump'ın İran ile karşı karşıya gelmek istemediğini fakat bazı ABD yetkilileri ve müttefiklerinin (İsrail, Suudi Arabistan ve BAE) Amerika Birleşik Devletleri ve İran'ı karşı karşıya getirmeyi hedeflediklerini ifade etmiştir (CBS News, 2019).

KOEP'in imzalanması öncesindeki süreçte, İran'a dönük askeri bir eylem yapılmasına karşı olan aktörler tarafından bu tür bir eylemin İran'ın nükleer programını büyük ölçüde geri çekebileceğini savundukları görülmüştür (Washington Post, 2012). Bu düşüncenin karar alma mekanizması içerisinde daha baskın olmasının bir sonucu olarak anlaşma sürecinin başladığı görülmüştür. Fakat buna karşın İran'ın durdurulması konusunda askeri operasyonun gerekli olduğunu düşünen bazı aktörler de bu dönemde mevcut idi. Obama yönetimi döneminde, İran'ın nükleer silah edinmesini önlemek için sürekli olarak “tüm seçeneklerin masada olduğunu” belirtilmiştir (Reuters, 2009). Ancak Obama Yönetimi, İran nükleer çalışmalarının askeri harekât öncesinde bir anlaşma ile önlenebileceği inancıyla hareket etmiştir. Zira İran ile olacak olası bir gerginlik, bölgedeki mevcut gerginlik durumunu tırmandırıp, diğer ülkelere yayabilir, İran'ın bölgesel izolasyonunu azaltabilir ve İran rejimini yerelde güçlendirebilirdi. Bu bağlamda askeri harekât gerçekleştirilmesi ilk etapta düşünülme de, KOEP sürecine girildikten sonra ABD Başkanı Obama, İran'ın anlaşmayı ihlal etmesi durumunda bu seçeneği devreye sokulabileceğini yinelemiştir. Obama Yönetimi zamanında karar alma mekanizmasının içerisinde yer alan farklı yetkililer tarafından, ABD ordusunun askeri operasyon seçeneğini İran'ın ABD müttefiklerine saldırması yahut saldırmaya hazırlanması durumunda veya İran'ın Körfez'de veya başka bir yerde serbest yağ akışını veya nakliyesini durdurma teşebbüsü olması durumunda gerçekleştirilebileceğini ifade etmişlerdir.

Bu dönemde dikkat çeken gelişmelerden bir tanesi, ABD yönetiminin İran'a yönelik alacağı sert tedbirler konusunda İsrail, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin destek verecekleri yönünde yaptıkları açıklamalar ve eylemlerdir. BAE ve Suudi Arabistan açısından İran'la yaşanan karşıtlık durumunun temel eksenini, Yemen'de yaşanan savaş durumu olmakla beraber (Rantisi ve Kekilli, 2017) ABD'nin bölgedeki önemli müttefiklerinden biri olan İsrail için İran meselesi daha kapsamlı bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. İsrail açısından İran, 1979 devrimi sonrası ABD'ye benzer bir şekilde bölgede önemli bir tehdit kaynağına dönüşmüştür. Obama döneminde nükleer anlaşmanın engellenmesi için çaba sarf eden İsrail yönetiminin İran'ın bölgede ilintili olduğu gruplar konusunda oldukça sert bir tutum takındığı görülmüştür. Özellikle Arap Baharı sürecinin Suriye'ye ulaşması sonrasında Suriye sahasında etkili olan Hizbullah hedeflerine karşı askeri müdahalelerde bulunun İsrail yönetimi, düzenli olarak İran nükleer programının ‘tehlikeli’ amaçlar üzerinden gerçekleştirildiğine işaret etmiştir. Süreç içerisinde İsrail yönetiminin düzenli olarak ABD yönetimine anlaşmanın iptali ve İran'a daha sert müdahalelerde bulunulması konusunda telkinleri olmuştur (Kaye, Nader ve Roshan: 2011). İsrail, BAE ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin Trump başkanlığındaki ABD yönetiminin İran karşıtı yaklaşımını desteklemektedir. Hali hazırda Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen'deki İran destekli Husilere karşı hava operasyonlarını sürdürmeye devam etmekte, İsrail ise, Suriye'de İran ve ilintili grupların sahip olduğu altyapı tesislerine karşı saldırı düzenlemektedir. Bu ülkeler tarafından ortaya konulan destekten bağımsız olarak

değerlendirildiğinde mevcut durumda binlerce ABD askeri birliği ve İran destekli kuvvetler Irak, Suriye ve Basra Körfezi'nde fiziksel olarak birbirine yakın bir vaziyette faaliyet göstermektedirler. Bahsi geçen gelişmeler zaman içerisinde ABD ve İran'ın birbirlerine karşı tutumlarının sertleşmesine sebebiyet vermiştir.

ABD yönetimi, 2019 Mayıs başlarında İran'dan gelebilecek tehditlere karşı tedbir amacıyla USS Abraham Lincoln Uçak Gemisi Taarruz Grubu ile Nükleer kapasiteli B-52 bombardıman uçaklarından oluşan Bombardıman Görev Gücü'nü Basra Körfezi'ne sevk etmiştir (TRT Haber, 14 Mayıs 2019). Bu olay öncesinde 12 Mayıs 2019 tarihinde Suudi Arabistan Enerji Bakanı Halid El-Falih, BAE'de bulunan Fuceyre Limanı yakınlarında Suudi Arabistan, BAE ve Norveç'e ait 4 ticari kargo gemisinin sabotaja uğradığını ifade etmiştir. İran tarafından kabul edilmese de saldırı sonrası Beyaz Saray Ulusal Güvenlik Danışmanı Bolton, İran'ı hedef alan açıklamalarda bulunmuş, saldırının arkasında İran olduğuna kuvvetli bir şekilde inandığını ifade etmiştir (NTV, 29 Mayıs 2019). Olay sonrası ABD yönetimi gözdağı vermek amacıyla bölge üzerinde F-15 ve F-35 uçakları ile uçuşlar gerçekleştirmiştir. İran Yönetimi'nin yaşanan bu gelişmeler karşısında öncelikli olarak, Avrupa ülkelerinin ABD'den gelen baskıları hafifleteceği umudu ile sert cevaplar vermekten kaçındığı görülmüştür.

2019 Mayıs ayında ABD Başkanı Trump, Çin, Hindistan, Yunanistan, İtalya, Japonya, Güney Kore Tayvan ve Türkiye'nin İran'dan petrol ithal etmesi durumunda herhangi bir yaptırım uygulamayacağı konusundaki feragatinden vazgeçtiğini ilan etmiştir (TRT Haber, 22 Mayıs 2019). ABD yönetimi aynı zamanda İran'dan demir, çelik, alüminyum ve bakır ürünleri ihraç edilmesi konusunda da yaptırım uygulamış, nükleer alanda İran'ın KOEP bağlamında ürettiği zenginleştirilmiş uranyum ve ağır su ihraç etmesini mümkün kılan taahhütleri de iptal etmiştir. Yaşanan tüm bu gelişmeler, İran yönetiminin baskılara karşı daha belirgin cevaplar ortaya koymaya başladığı bir döneme girilmesine sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda İran yönetimi üç alanda eylemler ortaya koymuştur: i) Nükleer alanda gerçekleşen önlemler, ii) Askeri alanda gerçekleşen önlemler ve ii) Körfez'den petrol ihracatı konusunda alınan karar ve eylemler. Nükleer alanda gerçekleşen önlemler açısından bakıldığında, İran, yaptırımlara karşı koymak amacıyla Avrupa ülkelerini anlaşma bağlamında söz verilen mekanizmanın çalışmasını sağlamak amacıyla enstrümantalize etmeye çaba sarf etmektedir. Askeri alanda, İran caydırıcılık yaratmak ve ulusal çıkarlarını korumak amacıyla ABD'den bir takım tavizler almak üzere hareket etmektedir. Son olarak, petrol ihracatı konusunda, İran Suudi Arabistan ve BAE'i petrol ihraç edemediği takdirde onların da bu ihracatı yapamayacakları konusunda tehditte bulunmuştur (Anadolu Ajansı, 2019).

Yaşanan gelişmelere dönük olarak, ABD karar alma mekanizmalarında etkili olan aktörlerden farklı açıklamalar gelmiştir. ABD Başkanı Trump tarafından ABD'nin savunmacı davrandığı ve aldığı uyarılara yanıt olarak hareket ettiği mesajı verilmekle beraber, Dışişleri Bakanı Pompeo ve Ulusal Güvenlik Danışmanı Bolton tarafından daha sert mesajlar aktarılmıştır (CNN Türk, 2019a; Haberler, 23 Haziran 2019; Habertürk, 20 Ocak 2019; Habertürk, 23 Haziran 2019). Bu bağlamda ABD Başkanı Trump'ın iki ülke arasındaki müzakereleri yürüten İsviçreli yetkililere kendisine direk ulaşabilecekleri bir telefon numarası verdiği görülmüştür. Trump'ın bu eylemi üzerine açıklama yapan İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Abbas Arakçi, iki ülke arasındaki sorunların bu şekilde çözülemeyeceği mesajını vermiştir. ABD'nin gerek İran'a gerekse bölgeye uyumlu politikalarından yoksun olduğunu ifade eden Arakçi, böylelikle ilişkilerin iyiye gitmesinin önünde daha büyük engeller olduğuna dikkat çekmiştir (Haberler, 12 Mayıs 2019).

İran'ın KOEP Süreci ve Sonrasında Ortaya Koyduğu Siber Alan Faaliyetleri

KOEP sürecinin başlaması ile beraber her ne kadar içerisinde ABD'nin de bulunduğu P5+1 ülkeleri ve İran yönetimi arasında karşılıklı güven inşasına dönük bir süreç başlamış olsa da, sürecin itici gücü ABD ve İran arasında ne ikili ne de bölgesel yaklaşım ve politikalar konusunda yakınlaşma durumu yeterli düzeyde gerçekleşebilmiştir. İlerleyen süreç, iki ülke arasındaki gerginleşen tehdit algısının sadece fiziksel dünyadaki boyutları ile sınırlı olmadığını göstermiştir. Bu durumun bir sonucu olarak İran'ın ABD ve müttefiki (gerek KOEP sürecindeki gerekse diğer) ilişki içerisinde bulunduğu aktörlere dönük siber alan faaliyetlerinde bulunduğu görülmüştür. Çalışma bu kısımda İran tarafından benimsenen siber alan stratejisinin KOEP süreci ile beraber nasıl şekillendiğine odaklanmaktadır. Burada öncelikli olarak İran yönetiminin siber alanda sahip olduğu yeteneklere dair bulgular ortaya konulacaktır. Daha sonra İran'ın sahip olduğu bu yetenekleri KOEP süreci içerisinde nasıl eyleme koyduğu incelenecektir.

İran'ın Siber Alandaki Yetenekleri

İran yönetimi tarafından yirmi birinci yüzyılın başlarından bu yana ülke bütçesinin önemli bir bölümünü siber yetenekleri geliştirmeye ayırdığı ifade edilmektedir. Bilhassa 2013 yılında göreve gelen Cumhurbaşkanı Ruhani dönemin de bahsi geçen güvenlik bütçesinin on iki kat artırıldığı iddia edilmektedir (Schaefer, 2018; Katz, 2011). Kasım 2019'da Tahran'da düzenlenen 8. Ulusal Sivil Savunma Forumunda İran Sivil Savunma Teşkilatı başkanı Tuğgeneral Gholam Reza Jalali, İran'ın hibrit ve çok katmanlı tehditlere yeni bir savunma yaklaşımı benimsediğini ve siber alanda kullanılacak savunma ürünleri geliştirdiğini açıklamıştır (Fars News Agency, 2019). İran bu şekilde siber alanda rejime karşı faaliyet gösteren aktörlere karşı izleme ve denetleme faaliyetleri içeren çok boyutlu bir savunma sistemi oluşturmayı hedeflemektedir. İran bu amaçla iki temel amaç üzerinden ilerlemektedir: i) temel altyapı unsurları ve uranyum zenginleştirme programına karşı geliştirilen zararlı eylemlere karşı koymak; ii) rejimi ayakta tutan unsurlara dönük İran iç siber alanına sızan tehlikeli unsurlara karşı koymak (Siboni ve Kronenfeld, 2014, s. 84-85).

İran tarafından gelen açıklama belirtilen yönde olmakla birlikte, ülkenin siber alandaki yeteneklerini keşfetmek bu yeteneklerin varlığını belgeleyen bilgi ve belgelere dönük kaynakların sınırlı olması nedeniyle zorluklar içermektedir. Fakat son yıllarda İran tarafından siber alanda ortaya koyulan faaliyetler ülkenin siber alanda elde ettiği güce dair algının değişmesine ve yeniden değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda İran'ın sahip olması muhtemel siber yeteneklerinin tanımlanmasına dair farklı aktörler tarafından çabalar sarf edilmektedir. Örneğin 2019 yılının Mart ayında Microsoft tarafından yayımlanan bir rapora göre, İran'la ilintili siber grupların son iki yıl içinde dünya çapında binlerce insanı ve iki yüzden fazla şirketi hedefleyerek önemli derecede ekonomik zarara neden oldukları ifade edilmiştir (McMillan, 2019).

2012 yılının Mart ayında İran dini lideri Hamaney istihbarat, milis güçler, güvenlik ve medya şefleri ve İran Devrim Muhafız Birlikleri (İDMB) mensuplarını içeren bir *Yüksek Siber Uzay Konseyi* kurulduğu ilan edilmiştir. Konseyin temel amacının İran bilgisayar ağlarının sahip olduğu savunma sistemlerini denetlemek, tehdit olarak nitelendirilen bilgisayar ağlarına sızmak ve gerekli görüldüğü durumlarda onlara saldırıda bulunmak amacıyla yeni metotlar geliştirmek olduğu ifade edilmiştir (Harris, 2014). İDMB tarafından ayrıca çevrimiçi faaliyetlere yönelik dış tehditlere karşı koymak amacıyla *Basir* isimli bir üst düzey komut ve kontrol ağı kurulduğu ifade edilmiştir. 2012 yılının Mart ayında İDMB tarafından İran'a karşı gerçekleştirilen siber saldırılar ile mücadele etmek amacıyla son 3 yılda yaklaşık 120.000 personelin işe alındığını iddia edilmiştir (Fassihi, 2012). Gerek hücumla dayalı gerekse savunmaya dayalı siber yeteneklerin yönetiminden sorumlu olan Yüksek Siber Uzay

Konseyi çeşitli istihbarat ve güvenlik kurumları ile beraber çalışmaktadır. Bu organlar içerisinde İran Siber Polisi, İstihbarat ve Güvenlik Bakanlığı, Siber Alan Yüksek Konseyi, Ulusal Siber Alan Merkezi, İslam Devrimci Muhafız Birliği, İDMB ve İDMB'ye bağlı olduğu öne sürülen Basij Siber Konseyi, Ulusal Pasif Savunma Teşkilatı, Siber Savunma Komutanlığı gibi aktörler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları hükümet ve ordu içinde faaliyet göstermekte iken, diğerleri bağımsız faaliyet göstermektedir (Congressional Research Service, 2020, s.1). İran'ın bu birimlerden başka vatan sevgisi yahut finansal motivasyonlar ile faaliyet gösteren bilgisayar korsanlarından özel sektör yüklenicilerine kadar uzanan aktör yelpazesi üzerinden siber faaliyetlerde bulunduğu ifade edilmektedir. İran hacker topluluğunun ise dünya çapında en baskın ve aktif topluluklardan biri olduğu iddia edilmektedir. Devrimi ve rejimin devamının korunmasını sağlamak amacıyla faaliyet gösteren grubun İDMB ile ilişkili olduğu iddia edilmektedir. Siber alandaki hacker aktivitelerini analiz eden Zone-H isimli siteye göre, dünyanın en aktif 40 hacker grubu içerisinde 7 tanesinin İran ile ilintili olduğu ifade edilmektedir (Siboni ve Kronenfeld, 2014, s. 84-85). Bazı yorumculara göre, 2015 yılında imzalanan KOEP anlaşmasının dünyadaki üniversiteler ve bilimsel enstitülerle işbirliği oluşturması İran'ın bu işbirlikleri üzerinden aynı zamanda siber yeteneklerini de geliştirmek konusunda fırsatlar sunmuştur (Gundert, Chohan ve Lesnewich, 2018).

İran'ın siber alana dair yeteneklerini geliştirmesinde geçmişte yaşamış olduğu tecrübeler oldukça etkili olmuştur. Bunlar arasında bilhassa 2009 yılında gerçekleşen *Yeşil Hareket* olarak bilinen ülke içi sivil protestolar ve 2010 yılında İran bilgisayar sistemlerini hedef alan *Stuxnet* olarak bilinen saldırı önemli yer tutmaktadır. *Stuxnet* olarak bilinen bilgisayar solucanının Natanz'da bulunan nükleer reaktörlere yapılan saldırı sonrası ortaya koyduğu manipülasyon başarısı (Cilluffo, 2012, s.3.), İran'ın bu tarihten sonra gerek hücum gerekse savunmaya dayalı bir siber alan konseptine başvurmasına yol açmıştır. İran bu tarihten sonra *Stuxnet* saldırısı gibi benzer saldırıların önlenmesi, *Duqu* ve *Flame* (Kronenfeld ve Siboni, 2014, s.90) gibi istihbarat odaklı virüslerin İran bilgisayar ağına nüfuz etmesi, İran halkına ait özel bilgi ve hizmetlerin gözetilmesi ve ele geçirilmesinin önüne geçilmesi gibi savunma odaklı çalışmalarda bulunmuştur. Saldırı İran'ın uranyum zenginleştirme programını birkaç yıl geriye götürürken, siber savunma ve siber saldırı kabiliyetine yatırım yapması açısından İran açısından bir itici güç olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda İran'ın siber alanda kendisini geliştirmesinin arkasında saldırgan bir profil ortaya koymaktan ziyade öncelikli olarak kendisine dönük saldırılara karşı savunma tepkileri ortaya koymak olduğu tespitini yapmak mümkündür. Solucanın ABD -ve aynı zamanda İsrail- kaynaklı olduğuna inanılmıştır. Bu durum her ne kadar kanıtlanmamış olsa da, İran batılı ülkeler ve bilhassa ABD'nin teşvikleri ile kendisine uygulanan çok boyutlu baskılardan dolayı hissettiği mağduriyet duygusu ve çıkarlarının tehlike altında olduğuna dair inancı (Shafa, 2014) ile bu alanda kendini geliştirme gayreti içerisinde olmuştur. *Stuxnet* ve benzeri saldırılar ilk etapta İran'ın siber yeteneklerini zayıflatan bir faktör olarak ortaya çıksa da, saldırılar ülkenin ileriye dönük yeteneklerini geliştirmesi ve ortaya koyduğu siber tehdidi kuvvetlendirmesi sonucunu doğurmuştur. Bu bağlamda İranlı aktörler mevcut siber yeteneklerinin kapasitelerini daha iyi keşfetmek üzerine yoğun çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Bu keşif esnasında İran'ın mevcut eksikliklerini asimetric unsurlarla dengeleme çabasına girdiği görülmektedir. İran bu konuda ithal teknolojik ürünlere ülke içerisinde üretilmiş alternatif milli ürünler sunmaktadır. 2013 yılının Aralık ayında İran Devrim Muhafızları Birliği (IDMB) tarafından işletim sistemi, navigasyon sistemi, cep telefonları gibi yerli olarak geliştirilen savunma ile ilişkili ürünleri kamuya açıklamıştır.

Yeni teknolojik araçların geliştirilmesi anlamına gelen bu süreçte aynı zamanda ekonomi ile ilişkili sektörlerin çeşitlendirilmesi de amaçlanmıştır. Bu bağlamda kripto para

madenciliği alanının endüstriyel bir alan olarak faaliyette bulunmasına izin verilmiş ve alanın ihtiyaç duyduğu yasal düzenlemeler hayata geçirilmiştir. İran Sanayi, Maden ve Ticaret Bakanlığı yerel madencilere onay verme yetkisine sahip makam olarak bu faaliyetleri düzenlemek için bazı kurallar ortaya koymuştur. Yeni yasa, İranlıların ekonomik yaptırımlardan kaçınmanın bir yolu olarak hali hazırda kripto madenciliği yaptıkları bir dönemde İran'da kabul edilmiştir. İran hükümeti yetkilisi Amir Hossein Saeedi Naeini, İran'daki kripto para madenciliğinin 8.5 milyar dolar kapasiteye sahip bir endüstri olma potansiyeli nedeniyle İran ekonomisi üzerindeki ağır uluslararası yaptırımların ortasında ihtiyaç duyulan bir alan olduğunu ifade etmiştir. Bu değerlendirmenin bir sonucu olarak Aralık 2019'da İran Cumhurbaşkanı Ruhani tarafından İslam ülkelerinin dolara alternatif bir kripto para birimi geliştirmesi gerektiğini ifade etmiştir. İran yönetimi ABD'nin dolar üzerinden ekonomik hegemonya kurmaya çalışması nedeniyle bu gelişmenin savunma amaçlı bir finans stratejinin parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiş, İran'ın da bu düşünce üzerinden kripto para birimi faaliyetlerine izin verdiği ve desteklediğini açıklamıştır (Partz, 2019).

KOEP Sürecinde İran'a Atfedilen Siber Alan Faaliyetleri

İran'ın askeri operasyon gücünü kuvvetlendirmek amacıyla istihbarat toplamak, operasyonları etkilemek amacıyla geniş çaplı saldırılar düzenleyecek kapasiteler geliştirme konusunda önemli bir seviyeye ulaştığına dair yaklaşımların kuvvetlenmesi sonrası İran bölgesel ve küresel ölçekli siber saldırılarda bulunduğu gerekçesiyle şüphe duyulan bir aktör haline gelmiştir (Caravelli ve Maier, 2016, s.19). Dolayısıyla anlaşma öncesi süreçte İran'ın bazı ülkelere dönük önemli zararlar veren siber operasyonlar gerçekleştirdiği iddia edilmiştir. İran'ın siber savaş alandaki yetenekleri, 2012 ve 2013 yılında meydana gelen, daha sofistike teknikler üzerinden gerçekleştirilen, yüksek hedeflere saldıran ve daha önce İran'a atfedilen saldırılardan daha büyük bir dizi saldırı üzerinden tekrardan değerlendirilmiştir. 2012 yılında gerçekleştirilen *Abadil Harekâtı* İran'ın en yıkıcı saldırılarından biri olarak kabul edilmektedir. 2012'de başlatılan harekât halen aktif olmakla birlikte farklı (Dağıtılmış Hizmet Reddi) DDoS saldırı versiyonları ve dalgalarını içermektedir. Bunlar içerisinde ilk dalga henüz bu tür bir operasyon için hazır olmayan Bank of America, Citigroup ve HSBC gibi ABD bankalarına saldırarak ülkenin finans sistemini hedef almıştır. Saldırı da, bankaların web siteleri ve sunucuları engellenerek müşterilerin çevrimiçi bankacılık hizmetlerini kullanmaları engellenmiştir. Saldırı sonrası İran çok şüphe duyulan aktör olmakla birlikte ABD tarafından daha fazla rahatsızlık duyulan şey, saldırının daha önce gerçekleştirilen bir DDoS saldırısından daha yoğun bir şekilde akan ve ileri derecede bir gelişmişlik gerektiren bir trafik üzerinden gerçekleştirilmesi olmuştur (Harris, 2014). İlerleyen süreçte İran ile bağlantılı olduğu iddia edilen İzzeddin el-Kassam Siber Savaşçıları saldırının sorumluluğunu üstlenmiştir (Siboni vd, 2020, s.24). Bu saldırılardan bir diğeri, 2012 yılında *Shamoon* olarak adlandırılan kötü amaçlı yazılım üzerinden Suudi Arabistan petrol şirketi Aramco'ya gerçekleştirilen saldırı olmuştur. Yazılım Suudi bilgisayar sistemlerini etkilemiş ve büyük hasara mal olmuştur. Aynı yıl Katar'daki RasGas şirketine yönelik saldırılar siber alandaki yine aynı stratejisinin bir parçası olarak görülebilir. Kayda geçen bir diğer olay ise, 2013 yılında, IDMB tarafından sözleşmeli bir şirket tarafından istihdam edildiği iddia edilen bir İranlının, New York Rye'deki Bowman Avenue Barajı'nın denetleyici kontrol ve veri toplama (SCADA) sistemlerine erişmesidir. Bu olay ile, barajın durumu ve işleyişi ile ilgili bilgilere erişim sağlanmış ve söz konusu barajın işlevi tehlikeye girmiştir. Aynı yılın Mayıs ayında ABD'li bazı enerji ve altyapı şirketleri de benzer saldırılarla karşı karşıya kalmıştır. ABD yönetimi tarafından her ne kadar olayın arkasında İran'ın olduğuna dair herhangi bir paylaşılmasa da bu konuda bazı kanıtlara ulaşıldığı ifade edilmiştir (Siboni ve Kronenfeld, 2014, s. 93). Kasım 2015'te İDMB tarafından eski ABD Başkanı Barack Obama yönetimi

üyelerinin e-posta adreslerine ve sosyal ağlarına müdahale edilmiştir. Bu sosyal ağlardan biri olan Facebook, hükümet çalışanlarının sosyal ağ profillerini geri alma girişiminde bulduklarını doğrulamıştır (Solomon, 2015).

KOEP anlaşmasının Temmuz 2015 tarihinde imzalanması sonrası ilk altı aylık dönemde İran kaynaklı olduğu iddia edilen saldırıların azaldığı ifade edilmiştir. Fakat ilerleyen süreçte ABD ile ittifak içerisinde olan müttefik ülkeleri de hedef almak suretiyle siber saldırıların devam ettiği görülmüştür. Haziran 2013'te İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu, İsrail'in bilgisayar altyapısının İran kaynaklı siber saldırılar altında kaldığını ifade etmiştir. Birkaç ay sonra ise, İslami Siber Direniş Grubu (ICRG) olarak adlandırılan bir grup hacker, üst düzey bir Hizbullah yöneticisinin öldürülmesi nedeniyle İsrail'e karşı bir dizi saldırı gerçekleştirdiklerini iddia etmişlerdir (Cohen,2013). Mayıs 2016 tarihinde ise, İran devlet destekli bir kuruluşun yaklaşık 120 İsrail menşeli kurum ve kuruluşa karşı taarruzunda bulunduğu bildirilmiştir. Bu grubun daha sonra 2015 yılında beri İran hükümeti adına faaliyet gösteren *OilRig13* isimli hacker grubu olarak belirlenmiştir.

2017 yılında ABD Hazinesi, *Ajily Yazılım Satın Alma Grubunu* uluslararası bir suç örgütü olarak nitelendirmiştir. İran merkezli grubun, ABD ve diğer Batı ülkelerinin GPS güdümlü silah tasarlama hakkındaki yazılımlarını ele geçirme teşebbüsünde buldukları iddia edilmiştir (*Iran Watch*, 2017). Bu olay yaşanan diğer saldırılardan farklı olarak grubun askeri teknoloji alanındaki kaynaklara ulaşmak amacıyla siber alanı nasıl kullandığını göstermiştir. 2018 yılında ise *Madi* lakaplı bir kötü amaçlı yazılım kullanılarak, ABD düşünce kuruluşlarına, şirketlerine ve akademisyenlerinin de dâhil olduğu kalabalık bir aktör grubundan bilgi ve belge ele geçirilmesi amacıyla bir saldırı düzenlenmiştir. Eylül 2019'da İran tekrardan Aramco'ya saldırmakla suçlanmış, fakat İran bu iddiayı reddederek saldırının arkasında Yemen'de ki Husi gruplar olduğunu iddia etmiştir. Saldırının işletme üzerinde önemli derecede etkisi olmuş ve petrol üretimi gecikmiştir. 19 Kasım 2019'da Microsoft şirketi, İran hükümetiyle bağlantılı olduğu iddia edilen *Phosphorous* adlı bir bilgisayar korsanı grubu tarafından gerçekleştirilen yoğun bir siber saldırıya maruz kaldıklarını açıklamıştır (*Asharq Al-Awsat*, 2019). Yine aynı yıl grubun ABD başkanlık kampanyaları ve hükümet yetkililerine dönük siber casusluk operasyonları ve bilgi edinme aktivitelerinde buldukları iddia edilmiştir (Çahmutoğlu, 2020). Mayıs 2020 tarihinde ise İsrail'in kritik altyapılarından biri olan, belirli bölgelere su taşıyan ve arıtan tesislerine siber saldırılar gerçekleştirmiştir. Siber saldırıları doğrulayan İsrailli üst düzey yetkililer, İran'la ilişkili olduğuna inandıkları saldırıların başarısız olduğunu fakat beklenmedik bir şekilde gerçekleşmesi nedeniyle gelecek saldırılar konusunda endişe duyduklarını belirtmişlerdir (Warrick ve Nakashima, 2020).

ABD su ve diğer siber sistem yapılarına gerçekleştirilen sürekli saldırılar nedeniyle (Brennan, 2012) ABD yönetimi tarafından başarılı olma ihtimali olan en küçük bir teşebbüse karşı hassasiyet gösterilmektedir. İran tarafından ABD'ye karşı gerçekleştirildiği iddia edilen saldırılar bu zamana kadar kapsam ve kalıcılık açısından telafi edilmesi zor saldırılar olarak değerlendirilmese de, İran'ın ABD'ye karşı gerçekleştirilen bazı büyük eylemlere önemli derecede müdahil olduğu iddia edilmektedir (Waterman, 2011). Siber alanda Çin, Rusya, ABD ve İsrail gibi büyük siber güçlerin gerisinde kalmasına rağmen, ABD'nin bilhassa sonra yıllarda İran ile yaşadığı gerilimler nedeniyle İran tehdidini tanımlamak ve siber stratejine dair bilgilere ulaşmak konusunda çabalar geliştirildiği dikkat çekmektedir (Siboni vd., 2020, S. 22). 22 Haziran 2019 tarihinde ABD İç Güvenlik Bakanlığı Siber Güvenlik ve Altyapı Güvenliği Ajansı (CISA) Direktörü, Christopher C. Krebs İran'ın siber faaliyetlerini gözlemlediklerine dair bir açıklamada bulunmuştur:

CISA, İran rejimi aktörleri ve vekilleri tarafından Amerika Birleşik Devletleri sanayilerine ve devlet kurumlarına yönelik kötü amaçlı siber faaliyetlerde son zamanlarda meydana gelen bir artışın

farkındadır. İran rejimi aktörleri ve vekilleri giderek daha fazla yıkıcı [...] saldırı kullanmakta, sadece veri ve para çalmaktan çok daha fazlasını yapmaktadır (Congressional Research Service, 2020).

İran'ın vekil aktörlerinde desteğiyle ülke dışında ortaya koyduğu siber alan faaliyetleri jeopolitik gelişmelere karşı ortaya koyduğu stratejinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Zira 2016-2017 yıllarında gerçekleştirilen *Shamoon* operasyonunun ikinci dalgası Suudi Arabistan'ın Yemen politikasına dönük atıflar içermiştir. ABD Başkanı Trump'ın Mayıs 2018'de KOEP'ten çekilme kararını açıklamasının hemen akabinde ABD müttefiklerine gönderilen e-posta kimliklerine dönük operasyonlar başlatmıştır. Saldırının kapsamı açısından değerlendirildiğinde saldırıyı gerçekleştiren kişi veya grubun olayların gelişim sürecinden sezinleyerek Trump'ın açıklamasından daha önce saldırıyı hazırladıkları ve karara yanıt olarak operasyonu gerçekleştirmeye hazırlandıkları iddia edilmiştir. Bu süreçten sonra İran'dan gelen siber saldırı faaliyetlerinin yeniden canlandığı ve yoğunlaştığı ifade edilmiştir. Benzer şekilde Suriye Krizi'nin başlaması sonrası Avrupa'ya ulaşmaya çalışan göçmen Kurdi ailesinin 3 yaşındaki çocukları Alan'ın saldırı altına alınan cihazlarda ekran görüntüsü olması Suriye'deki Suudi faaliyetlerine karşı bir misilleme olarak değerlendirilmiştir. Haziran 2019'da Trump yönetiminin İran petrokimya sektörüne yeni yaptırımlar getirmesinden kısa bir süre sonra *CrowdStrike* ve *FireEye* gibi güvenlik işlemleri platformları tarafından İran saldırı siber operasyonlarının yoğunlaştığını belirtilmiştir.

2020 yılının ilk günlerinde İran'ın sınır ötesi operasyonlarını yöneten Devrim Muhafızları içerisindeki Kudüs Gücü komutanı Kasım Süleymani'nin ABD tarafından gerçekleştirilen bir saldırısı sonucunda öldürülmesi (TRT Haber, 2020) ABD-İran arasında siber alandaki siber gerginliğin yeni bir sürece girmesine sebebiyet vermiştir. İran'ın Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen'deki Şii grupların örgütlenmesi ve bölgesel politikalarına Tahran lehine yön verilmesi konusunda çalışmalar yapan Kasım Süleymani'ye yapılan bu suikast, ABD'nin İran politikasındaki belirsizliği daha fazla sürdürmek istemediğine işaret etmiştir. Suikast öncesinde ikili ilişkilerde ciddi bir tırmanmaya sebebiyet verecek bir olay gerçekleşmiş, Haşdi Şabi bileşenlerinden Kataib Hizbullah, Kerkük civarındaki Amerikan üssüne roket saldırısında bulunmuştur. ABD'nin saldırı sonrası fiziksel bir misilleme eyleminde bulunması taraflar arasındaki gerginlik dozunu düşürmüş gibi gözükse de yaşanan olay ciddi bir infiale sebebiyet vermiş ve Bağdat'taki Amerikan Büyükelçiliği önünde büyükelçiliğin dokunulmazlığına zarar verdiği iddia edilen bazı gösteriler gerçekleşmiştir. Süleymani Suikastı ABD'nin gerçekleşen gösterilere vermiş olduğu tepkilerden biri olarak değerlendirilmiştir. Suikast, bütün dünyada şok etkisi yaratmış ve taraflar arasındaki gerilimin yakın zamanda askeri bir karşılaşmaya dönüşeceği düşünülmüştür.

İran yönetimi, suikast sonrası ulusal yas ilan edip saldırıya en güçlü şekilde karşılık verileceğini ifade etmiştir. Kasım Süleymani'nin öldürülmesi sonrası İran'ın ABD 'ye karşı yakında bir siber saldırı gerçekleştireceğine dair spekülasyonların yaygın olması İran ve ABD arasındaki gerginlik durumunun sadece fiziksel dünya ile sınırlı olmadığına işaret etmiştir. İran'ın ABD'nin İran'a karşı uyguladığı politikalara dönük geçmişte ortaya koyduğu misillemeler bu değerlendirmeleri kuvvetlendiren bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Bu spekülasyonlar karşısında İran'ın ABD'ye ve müttefiklerine fiziksel ve siber savaş tekniklerini ortak kullanmak suretiyle misillemede bulunacağına dair ABD makamlarından çeşitli uyarılar ortaya konulmuştur. Saldırıdan bir gün önce 3 Ocak'ta CISA müdürü Krebs, potansiyel tehdidi göz önünde bulundurarak ABD'li kurum ve kuruluşları sistem güvenliklerini yeniden kontrol etmeleri konusunda uyarmıştır (Forbes, 2020). Benzer şekilde 4 Ocak 2020 tarihinde DHS Ulusal Terörizm Danışma Sistemi, İran'ın güçlü bir siber program sürdürdüğü ve ABD'ye karşı siber saldırılar yürütebileceği konusunda bir bülten yayınlamıştır. Bültende İran'ın ABD'deki kritik altyapıya karşı geçici etkisi bulunan fakat yıkıcı özellikte saldırılar gerçekleştirebildiği ifade edilmiştir. Hafta sonu boyunca ABD hükümeti, İran'ın siber

saldırıları olan elektrik şebekeleri gibi kritik ulusal altyapıyı potansiyel olarak yıkıcı etkiye çarptırabileceğini belirten bir güvenlik uyarısı yayınlamıştır. Bu durum ABD makamları tarafından suikast sonrası siber alan karşılıklarının İran'ın ABD ve müttefiklerine karşı ortaya koyacağı tepkide rol oynaması neredeyse kesin gözüyle bakılan alanlardan biri olmuştur. Nitekim beklenen misilleme fazla gecikmemiş, ABD Federal Depo Kütüphanesi Programı web sitesi, İran hükümeti için çalıştığını iddia eden bilgisayar korsanları tarafından tahrif edilmiştir. Fakat saldırının İran tarafından gerçekleştirildiğine dair herhangi bir kanıt ortaya konulamamıştır. İlerleyen süreçte İran'ın ABD'ye misilleme amaçlı düzenlediği ofansif siber aktivitelerin yükseliş eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada İran'ın saldırıya herhangi bir fiziksel karşılık verip vermeyeceği de tartışılmıştır. Nihayetinde beklenen misilleme kısa denilebilecek bir süre içerisinde İran'dan fırlatılan balistik füzelerin Irak'ın Anbar ve Erbil vilayetlerinde bulunan üsleri hedef alması ile 8 Ocak 2020 tarihinde gerçekleşmiştir. Füze saldırısı sonrası ABD'nin nasıl bir misillemede bulunacağı konusu ise, bölgenin geleceği açısından önemli bir belirleyici olarak değerlendirilmiştir. Saldırı sonrasında bölge ülkelerindeki Amerikan askerlerine ev sahipliği yapan üslerden İran'a karşı bir hareketlilik olması halinde Tahran'ın söz konusu ülkelere karşılık vereceği ultimatomu verilmiştir. ABD'nin füze saldırısına vereceği tepki ile krizin askeri bir karşılaşma durumuna dönüşme ihtimali oldukça güçlenmişti. Fakat ilerleyen saatlerde saldırı gerçekleşen üslerde herhangi bir ABD yetkilisi ya da askerinin can kaybının yaşanmadığı dile getirilmeye başlanmıştır. ABD Başkanı Trump'ın saldırı sonrası gerçekleştirdiği basın açıklamasıyla beraber yaşanan gerginlik durumunu ABD ve İran düzleminde çıkarmış ve İran'ın bölgesel faaliyetlerinin yıkıcılığına vurgu yaparak daha fazla ülkenin bu konuda çaba göstermesini talep etmiştir. Trump ayrıca ABD'nin yeni bir askeri misillemede bulunmayacağını ifade etmiştir. Benzer şekilde İran tarafında saldırının Kasım Süleymani suikastına misilleme amacıyla yapıldığını ve sona erdiğini açıklamasını yapması yaşanan gerilimin dozunun düşmesine sebebiyet vermiştir (Beyaz Saray, 2020). Bu noktada Trump yönetiminin en azından başkanlık ve kongre seçimlerinin gerçekleşeceği 2020 yılının Kasım ayına kadar İran ile doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınacağı söylenebilir. Fakat bu durumun, İran veya İran ilintili güçlerin süreç içerisinde atacağı adımlara bağlı olarak ABD'nin benzer bir misilleme yapması ihtimalini ortadan kaldırmayacağı da muhakkaktır.

İki ülke arasındaki durum kriz öncesi duruma dönüşmüş gibi gözüküyor olsa da, ABD ve İran arasındaki ilişkilerin yeni bir döneme girdiği aşikârdır. Bu yeni dönemin eski döneme nazaran en belirgin özelliği, Obama dönemindeki gibi İran ile gerginleşmekten kaçınan Amerikan politikalarının sona ermesidir. ABD'nin bu zamana kadar gerçekleştirdiği daha ziyade ekonomi ve diplomasi ağırlıklı yaptırımların bundan sonraki süreçte askeri alanda da görüleceği değerlendirilebilir. Fakat askeri baskının kısa vadede yoğun bir şekilde tercih edilmeyeceği İran'ın 'makul' görülen misillemesinden sonra gerilimin düşürülmesiyle ortaya çıkmıştır. İki ülkenin karşı karşıya gelme durumunda askeri kapasite açısından net bir ABD üstünlüğü söz konusu olsa da askeri gerilimin artması durumunda yaşanacak bir savaşın ABD'ye de üstlenmek istemeyeceği maliyetleri olacaktır. Buna ayrıca ABD Başkanı Trump'ın ABD'nin bölgesel faaliyetlerini azaltacağı ve askeri birlikleri ülkesine döndüreceğini vaatleri de eklenince gerek İran üzerinde gerekse İran'ın etkili olduğu ülkelerde ABD'nin daha fazla angajman almasını sağlayacak bir durumun tercih edilmeyeceğini öngörmek mümkündür.

İran açısından değerlendirildiğinde ise, Kasım Süleymani suikastı sonrası ortaya koyduğu sert söylemlere karşılık İran tarafından gönderilen füzelerin ABD üslerinde beklenen sonucu ortaya koymaması dolayısıyla eylemsel olarak zayıf kalması ülke yönetiminin prestijine olumsuz etkide bulunmuştur. Bu zayıf kalmanın bir neticesi olarak İran kısa vadede her ne kadar ABD ile tekrardan karşı karşıya gelmemeyi tercih etse de uzun

vadede bu şekilde hareket etmesi mümkün gözükmemektedir. Zira İran'ın bölgesel politika ve eylemlerinin ortaya çıkmasında ABD'nin bölgesel yaklaşım ve politikalarına karşı mücadele önemli bir yer tutmaktadır. Fakat her ne kadar İran tarafından ABD'ye karşı eylemlerin tonu düşürülmüş olsa da İran'ın süreci zamana yayarak beklenmedik bir zamanda fiziksel veya siber alanda gerçekleştireceği büyük ölçekli bir saldırı ile suikastın rövanşını alması beklenebilir. Dolayısıyla İran'ın ABD'ye karşı politikalarını minimize etmekten ziyade bölgedeki vekilleri aracılığıyla imajını daha fazla zedelemeyen ve zamana yayılan faaliyetlerde bulunmasını beklemek tespiti daha doğru olacaktır. Bu bağlamda İran Devrim Muhafızları Hava-Uzay Komutanı General Emir Ali Hacızade'nin 9 Ocak 2020'de yaptığı basın açıklamasında arka planda İran, Devrim Muhafızları ve Besic bayrak ve flamalarının haricinde Haşdi Şabi ile Lübnan'daki Hizbullah, Yemen'deki Ensarullah, Filistin'deki Hamas, Afganistan'daki Fatimiyun ve Pakistan'daki Zeynebiyun gruplarının bayrak ve flamaları ile görüntü vermesi (TimeTürk, 2020), yeni dönemde vekiller üzerinden uygulanacak politikaya ilişkin önemli bir mesaj niteliğindedir. Vekiller aracılığıyla ortaya konulan fiziki yahut siber saldırılarda aynı zamanda gerekirse taraflar arasındaki gerilimi azaltabilecek bir opsiyon olarak saldırıyı inkâr etme ihtimalinin olması opsiyonuna sahip olduğu için İran tarafından kullanışlı bir aparat olarak değerlendirilmesi, İran yönetiminin bu yöneme olan ilgisini artırmaktadır.

Sonuç

ABD ve İran arasında 1979 yılı sonrası giderek artan oranda gerçekleşen gerilim, son birkaç yıldır iki ülke arasındaki ilişkileri tanımlayan temel özelliğe dönüşmüş durumdadır. ABD'nin 11 Eylül sonrası terörizmle mücadele çerçevesinde benimsediği yeni güvenlik politikası bağlamında Afganistan ve Irak'ta ortaya koyduğu askeri operasyonlar İran tarafından tedirginlikle karşılanmıştır. Zira İran yönetimi tarafından ABD'nin bu konsept çerçevesinde İran'ı çevreleyerek İran'ın bölgesel çıkarlarının gerçekleşmesine engel olacağına inanılmaktadır. Diğer taraftan İran'ın ABD tarafından şer ekseni olarak ilan edilmesi ilerleyen süreçte İran-ABD ilişkilerinin daha fazla gerilimli bir düzlemde seyredeceğine dair sinyaller taşımaktadır. ABD'nin yıllardır çıkarlarına doğrudan tehdit olarak gördüğü iki ülkenin bölgesel yaklaşımları ve faaliyetleri arasındaki farklılıklar temel gerilim noktası olmakla beraber yaşanan gerilimin en temel sebebi İran tarafından gerçekleştirilen Nükleer Program olarak ortaya çıkmıştır. ABD bu bağlamda çok boyutlu fakat bilhassa ekonomik baskılar üzerinden İran'ı kontrol etmeye çalışmaktadır. ABD'nin İran algısı, ülkenin bilhassa 21. yy'ın başından beri kendisine yönelik başta ekonomik olmak üzere çeşitli baskılara dönük bir savunma mekanizması geliştirmesi sonucunu doğurmuştur. İran yönetimi siber alanda güçlü bir aktör olmak amacıyla gerek fiziksel altyapı gerekse aktör bağlamında sağlam bir altyapı oluşturma gayreti içerisinde olmuştur. Bu becerilerinin geliştirmek amacıyla gerek ABD gerekse ABD müttefiki ülkelerin kurum ve kuruluşlarına dönük siber saldırılar gerçekleştirmiştir. Saldırıları neticesinde İran'ın dünyada önde gelen siber güçlerden biri olmaya yaklaştığına ve saldırıda bulunduğu fiziksel altyapıya dönük önemli zararlar verebilecek bir aktör olduğuna inanılmaktadır. Bu bağlamda İran yönetiminin kazandığı itibar, stratejik hesaplamalarını gerçekleştirmesine ve karşıtlık yaşadığı ülkelere karşı asimetrik savaş ortaya koyma çabalarına hizmet etmektedir. İran'ın siber alanda ortaya koyduğu gerek savunma gerekse saldırı stratejisi, ekonomik ve teknolojik dayanıklılık oluşturma ihtiyacı ile iç ve dış tehditleri etkisiz hale getirme kararlılığından kaynaklanmaktadır.

2016 yılında göreve gelmesi öncesinde İran ve P5+1 ülkeleri tarafından ortaya konulan anlaşmaya dair kuşuklarını ortaya koyan ABD Başkanı Trump, göreve gelmesinden kısa bir süre sonra ABD'nin anlaşmadan çekildiğini ilan etmiş ve İran'a yönelik yaptırımlar ortaya koymuştur. ABD yönetiminin anlaşmadan çekilmesi, bir taraftan ABD'deki yeni yönetimin

İran'a dönük yaklaşım farklılığındaki değişimin bir sonucu olmakla birlikte aynı zamanda iki ülke arasında KOEP sürecinin başlamasına rağmen iki ülke arasında bölgesel konularla ilgili devam eden karşıtlıkların bir sonucu olmuştur. Bu süreçte gerek ABD gerekse İran bölge politikalarında ortaya koyduğu fiziksel ve siber eylemlerle birbirlerine karşı sahip oldukları algılamaları ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla her ne kadar KOEP süreci başlamış olsa da taraflar arasındaki güven bunalımı devam etmiştir.

2020 yılının ilk günlerinde İran'ın sınır ötesi operasyonlarını yöneten Devrim Muhafızları içerisindeki Kudüs Gücü komutanı Kasım Süleymani'nin ABD tarafından gerçekleştirilen bir saldırısı sonucunda öldürülmesi ABD-İran arasında fiziksel ve siber alanda devam eden gerginliğin yeni bir sürece girmesine sebebiyet vermiştir. Süleymani'nin öldürülmesi sonrası İran'ın ABD'ye karşı yakında bir siber saldırı gerçekleştireceğine dair değerlendirmelerin yaygın olması İran ve ABD arasındaki gerginlik durumunun sadece fiziksel dünya ile sınırlı olmadığına işaret etmiştir. Bu değerlendirmeler karşısında İran'ın ABD'ye ve müttefiklerine fiziksel ve siber savaş tekniklerini ortak kullanmak suretiyle misillemede bulunacağına dair ABD makamlarından çeşitli uyarılar ortaya konulmuştur.

Kasım Süleymani'nin ABD tarafından gerçekleştirilen bir saldırısı sonucunda öldürülmesi gerek ABD gerekse İran açısından bu zamana kadar vekiller üzerinden yürütülen güç mücadelesinin daha fazla görünürlük kazanması anlamına gelmiştir. Saldırı ile beraber hedef alınan kişinin İran açısından arz ettiği önem bu saldırının İran tarafından misillemesiz kalamayacağı anlamına gelmekteydi. Bu bağlamda misilleme olarak İran tarafından ortaya konulan gerek siber alan gerekse fiziksel alandaki eylemler her ne kadar hamaset içeren söylemleri ile birebir uyuşmasa da İran yönetimi kendisinden beklenen misillemeyi şimdilik ortaya koymuştur. Fakat bahsi geçen misillemelerin söylemsel düzeyde ifade edildiği kadar iddialı olmaması ortaya iki ihtimali çıkarmaktadır: İran daha iyi bir zaman kollayarak ABD'ye karşı bizzat kendisi yahut bölgedeki vekilleri aracılığıyla daha iddialı bir misilleme ortaya koyacak yahut misillemenin vermiş olduğu imaj kaybı ile bu kadarı ile yetinerek iki ülke arasındaki gerilimi daha fazla tırmandırmayacak. Bu ihtimallerden hangisi gerçekleşirse gerçekleşsin ABD'nin bu tarihten sonra İran'a karşı daha net bir politika izleyeceği değerlendirilebilir. Zira suikast ABD yönetiminin, İran rejiminin doğası nedeniyle ilerleyen süreçte dahi İran'ın ABD stratejik çıkarları ile uyumlu bir partner olacağına inanmamaktadır. Dolayısıyla ABD'nin İran rejimi ile ilişkilerini devam ettirebilmek için bu gerçeklikten yola çıkarak bundan sonraki süreç ile alakalı önemli temel kararlar alması gerekmektedir. Suikast bu sürece girildiğine dair önemli ipuçları taşımaktadır.

Mevcut durumda taraflar arasında bazen ılımlı bazen de sert diyaloglar gerçekleşmektedir. Fakat iki tarafın da mevcut tutumlarının haklılığına yüksek oranda inanmaları ve müzakere için bir araya gelmek konusunda gerçekleştirilmesi zorluklar içeren şartlar ortaya koymaları, gerek iki ülke arasındaki ilişkilere gerekse bölgedeki mevcut duruma olumsuz yönde katkıda bulunmaktadır. ABD, Pompeo'nun İran'dan yaptığı 12 talepte ısrar ederken İran Amerikan'dan bir özür talep etmekte ve aynı zamanda nükleer anlaşmaya geri dönülmesini müzakerelerin ön şartı olarak değerlendirmektedir. Hali hazırda Obama yönetiminin son yıllarından farklı olarak ABD ve İran arasında krizi yönetmek için üst düzey bir iletişim hattının bulunmaması, ilişkilerde olumlu gelişmeler yaşanmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca Süleymani suikastının ikili ilişkilerde açtığı yara mevcut duruma olumsuz katkılarda bulunmaktadır.

Bu arka plan açısından değerlendirildiğinde İran yönetiminin son yirmi yıldır siber alanda takip ettiği strateji, bölgesel veya uluslararası düzeyde yaşanan jeopolitik gerilimlere karşı geliştirilen misilleme yanıtları olarak değerlendirilebilir. İran'ın bu bağlamda jeopolitik olaylara yanıt vermek için siber alanda saldırgan faaliyetlerin kullanmak konusunda istikrarlı

bir mekanizma ortaya koyduğu görülmektedir. Bu eğilim, İran siber stratejisinin jeopolitik çıkarlarıyla bağlantılı olduğu ve stratejisini bu çıkarlarının şekillenme sürecine göre kurguladığı anlamına gelmektedir. Burada akla gelen soru, İran'ın gittikçe karmaşıklaşan siber saldırı kabiliyetine rağmen siber alanda henüz ABD'nin kavuştuğu seviyeye ulaşmamış olması nedeniyle ABD yönetiminin bu konuda tedirgin olmasını gerektirecek bir durumun olup olmadığıdır. Ayrıca bu zamana kadar İran tarafından hedeflenen aktörlerin bu saldırıları beklememeleri nedeniyle zayıf güvenlik önlemleri aldıkları da düşünülebilir. Bu bağlamda İran'ın siber yeteneklerinin ABD'nin mevcut siber alanlarına nüfuz etme ihtimali gittikçe daha gerçekleşmesi muhtemel bir durum olarak değerlendirilmektedir. Mevcut durumda İran dünyanın önde gelen siber güçlerinden biri olarak değerlendirilmese de yoğunluk, çeşitlilik ve yıkıcılık açısından sahip olduğu konumu gittikçe kuvvetlendiren bir aktör olarak değerlendirilmektedir.

Kaynakça

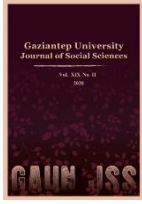
- ABD Başkanı Donald Trump, ülkesinin Trans-Pasifik Ortaklığından çekilmesi kararını imzaladı, *TimeTürk*, 24 Ocak 2017.
- ABD Dışişleri Bakanı Pompeo'dan İran İddialarına Yalanlama, *Habertürk*, 23 Haziran 2019.
- ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo'dan İran'a "Rehine" Uyarısı, *Habertürk*, 20 Ocak 2019.
- ABD Dışişleri Bakanlığı (2018). "After The Deal: A New Iran Strategy", 21 Mayıs 2018, www.state.gov/secretary/remarks/2018/05/282301.htm, Erişim tarihi: 21.10.2019.
- ABD'den Türkiye'ye İran mesajları, *Deutsche Welle*, 23 Nisan 2019.
- ABD ile Kanada NAFTA'yı güncellemek için anlaştı, *Euronews*, 01 Ekim 2018.
- Ajily Software Procurement Group, *Iran Watch*, 8 Ağustos 2017.
- Alley, April L.; Vaez, A.; Wimmen, H. ve Zalzburg, O. (2018). *International CrisisGroup*, 13 Nisan 2018, <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iran/184-irans-priorities-turbulent-middle-east>, Erişim Tarihi: 10.06.2020.
- Arı, T.(2004). *Irak; İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, İstanbul: Alfa Kitabevi.
- Ayatollah says nuclear deal will not change Iran's relation swith U.S., *The Washington Post*, 18 Temmuz 2015.
- Belfer Center for Science and International Affairs (2015). The Iran Nuclear Deal. A definitive Guide. Harvard Kennedy School, August 2015, <https://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/IranDealDefinitiveGuide.pdf>, Erişim Tarihi: 11.06.2020.
- Beyaz Saray (2020). Başkan Trump'ın İran Konusundaki Açıklamaları, 8 Ocak 2020, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-iran/>, Erişim Tarihi: 03.04.2020.
- Beyaz Saray (2018). ABD Başkanı Trump'ın Ortak Kapsamlı Eylem Planına İlişkin Açıklamaları, Statement by the President on the JCPOA. 8 Mayıs, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-joint-comprehensive-plan-action/>, Erişim Tarihi: 29.11.2019.
- Beyaz Saray (2017). ABD Başkanı Trump'ın Arap İslam-Amerikan Zirvesi'nde Yaptığı Konuşma, President Trump's Speech to the Arab Islamic American Summit, 21 Mayıs. <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/president-trumps-speech-arab-islamic-american-summit/>, Erişim Tarihi: 11.09.2019.

- Beyaz Saray: Trump İran'a petrol yaptırım muafiyetini yenilemeyecek, *TRT Haber*, 22 Nisan 2019.
- Bolton'dan İran'a Uyarı, *Haberler*, 23 Haziran 2019.
- Bolton: Füceyre limanındaki saldırıların ardında İran var, *NTV*, 29 Mayıs 2019.
- Brennan, John O. (2012, 15 Nisan). Time to protect against dangers of cyberattack, *The Washington Post*, Erişim adresi: <https://www.washingtonpost.com/>.
- Caravelli, J. ve Maier, S. (2016). Deciphering İran's Cyber Activity, *Dirasat*, 18, King Faisal Center for Research and Islamic Studies, December 2016, <http://www.kfcris.com/pdf/27b74972d7db3c7547badfbf7f9d5bd158c8e256cd743.pdf>, Erişim Tarihi: 23.06.2020.
- Cilluffo, Frank J. (2012). The Iranian Cyber Threat to the United States, *The George Washington University, Homeland Security Policy Institute*, http://cchs.auburn.edu/_files/the-iranian-threat-to-the-united-states.pdf, Erişim: 11.06.2020.
- Cohen, G. (2013, 9 June). Netanyahu Confirms: U.S. is Working with Israel on Cyber Defence, Iranian Attacks Increasing, *Ha'aretz*, Erişim Adresi: <https://www.haaretz.com/>.
- Congressional Research Service (2020). Iranian Offensive Cyber Attack Capabilities, *InFocus*, January 13, S.1. <https://fas.org/sgp/crs/mideast/IF11406.pdf>, Erişim Tarihi: 22.06.2020.
- Congressional Research Service (2018). Iran: Internal Politics and U.S. Policy and Options, <https://www.hsdl.org/?view&did=817854>, 17. 10. 2018.
- Country Reports on Terrorism (2018). Chapter 2 -- State Sponsors of Terrorism. *U.S. Department of State*, June 2015, <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/11/Country-Reports-on-Terrorism-2018-FINAL.pdf>, Erişim Tarihi: 17.06.2020.
- Çahmutoğlu, E. (2020). Gelişen Bir Siber Aktör Olarak İran'ın Stratejik Operasyonları, *İRAM Center*, <https://iramcenter.org/gelisen-bir-siber-aktor-olarak-iranin-stratejik-operasyonlari/>, Erişim Tarihi: 15.06.2020.
- Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'dan ABD'nin İran yaptırımları kararına tepki, *NTV*, 22 Nisan 2019.
- Donald Trump hits back at Iran's president: 'Never, ever threaten the US again or you will suffer', *The Telegraph*, 23 Temmuz 2018.
- Fassihi, F. (2012, 16 March). Iran's Censors Tighten Grip, *The Wall Street Journal*, Erişim adresi: <https://www.wsj.com/>.
- Frontline (2020). How Iran entered the 'Axis', <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/tehran/axis/map.html>, Erişim Tarihi: 07.04.2020.
- Full interview: Javad Zarif on "Face the Nation, *CBS News*, 28 Nisan 2019.
- Gundert, L.; Chohan, S. and Lesnewich, G. (2018, 9 May). "Iran's Hacker Hierarchy Exposed: How the Islamic Republic of Iran Uses Contractors and Universities to Conduct Cyber Operations," *Recorded Future*, Erişim adresi: <https://www.recordedfuture.com/iran-hacker-hierarchy/>.

- Habibi, N. (2012) : Turkey and Iran: Growing Economic Relations Despite Western Sanctions, Middle East Brief, *Crown Center for Middle East Studies*, Brandeis University, , Mayıs 2012, No: 62, 1-8.
- Hamaney: ABD'ye güvenmiyoruz, Trump'a cevabım yok, *NTV*, 13 Haziran 2019.
- Harris, S. (2014, 18 February). Forget China: Iran's Hackers Are America's Newest Cyber Threat," *Foreign Policy*, February 18, Erişim adresi: <https://foreignpolicy.com/>.
- Iran: Underground Sites Vulnerable, Experts Say, *Washington Post*, 01 Mart 2012.
- Iran Opts for New Civil Defense Approach to Confront US Threats, *Fars News Agency*, 5 Kasım 2019.
- Iranian hackers wage cyber campaign amid tensions with U.S., *CBS News*, 22 Haziran 2019.
- İAEK Başkanı Salih: İran ABD'ye güvenmiyor/müzakere yok, *Fars Haber Ajansı*, 11 Temmuz 2019.
- İnat, K. (2011). Türkiye'nin İran Politikası 2011, *Ortadoğu Yıllığı*, Sayı 7, Yıl 7.
- İRAM İç Politika Koordinatörü Koç: Petrol tankerlerine sabotaj İran'ın uyarılarını akıllara getirdi, *Anadolu Ajansı*, 14 Mayıs 2019.
- İran ABD'ye misilleme saldırısında neden vekil güçlerini kullanmadı?, *Time Türk*, 12 Ocak 2020.
- İran'dan Trump'a uyarı: 'B Takımı'nın sahte tarihini ve savaşa susamışlığını reddet", *CNN Türk*, 30 Temmuz 2019.
- İran: ABD'nin kararına rağmen "azami ihtiyatlıyız", *Deutsche Welle*, 16 Mayıs 2019.
- İspanya, Orta Doğu'ya gönderilen ABD'nin Taarruz Grubu'ndaki fırkateynini geri çekti, *TRT Haber*, 14 Mayıs 2019.
- Kanat, Kılıç B. ve Yücel, H. (2018). Nükleer Anlaşma Sonrası ABD'nin İran Politikası, *SETA Analiz*, Sayı: 246, Temmuz.
- Kasım Süleymani'nin öldürülmesiyle ilgili Ruhani'den ilk açıklama, *TRT Haber*, 03 Ocak 2020.
- Katz, Yaakov (2011). Iran embarks on \$1b. cyber-warfare program, *The Jerusalem Post*, 18 Aralık 2011.
- Kaye, Dalia D.; Nader, A., Roshan, P. (2011). Israel and Iran. A Dangerous Rivalry, The Rand Corporation, Online: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2011/RAND_MG1143.pdf, Erişim Tarihi: 26.08.2019.
- Kronenfeld, S. ve Siboni, G. (2014). Developments in Iranian Cyber Warfare, *Military and Strategic Affairs*, 6(2), s. 83-104.
- Kronenfeld, S. ve Siboni, G. (2012). Iran and Cyberspace Warfare, *Military and Strategic Affairs*, 4(3), s. 77-99.
- Lewis, James A.(2014). Cybersecurity and Stability in the Gulf, *CSIS*, <https://www.csis.org/analysis/cybersecurity-and-stability-gulf> ,Erişim Tarihi: 17.06.2020.
- McMillan, R. (2019, 6 March). Iranian Hackers Have Hit Hundreds of Companies in Past Two Years, *Wall Street Journal*, Erişim adresi: <https://www.wsj.com/>.

- Microsoft: Iranian Hackers Targeted a US Presidential Campaign, *Asharq Al-Awsat*, 4 Kasım 2019.
- Obama says on Iran alloptions on the table, *Reuters*, 21.04.2009.
- Özbey, H. (2019). İran'a yönelik yaptırımlar: Türkiye – İran Enerji İlişkilerine Etkisi, *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz, 4(8), s. 99-1240.
- Özcan, Nihat A.(2006). İran Sorununun Geleceği, Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler, TEPAV Ortadoğu Çalışmaları I, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1269869551r4959.Iran_Sorununun_Gelecegi_Senaryolar__Bolgesel_Etkiler_ve_Turkiye_ye_Oneriler.pdf, Erişim Tarihi: 11.06.2020.
- Parsi, R. (2019). The US Withdrawal From The JCPOA and The Politics of Iranian Regional Engagement, *Friedrich Ebert Stiftung*, <http://library.fes.de/pdf-files/iez/15761.pdf>, Erişim Tarihi: 15.06.2020.
- Partz, H. (2019, 19 December). "Iran Wants to Create Crypto to Confront 'Economic Hegemony' of US," *CoinTelegraph*, Erişim adresi: <https://cointelegraph.com/>.
- Pirinççi, F.(2020). Süleymani Sonrası Ortadoğu, *SETA Analiz*, Ocak, Sayı 305.
- Rantisi, M. ve Kekilli, E. (2017). Birleşik Arap Emirlikleri'nin Dış Politikası, *SETA Analiz*, Sayı: 208, Ağustos, <https://setav.org/assets/uploads/2017/08/AnalizBae.pdf> (Erişim Tarihi: 11.07.2019).
- Reactions to the Deal on Iran's Nuclear Program, *The New York Times*, 14 Haziran 2015.
- Read Donald Trump's Speech to AIPAC, *Time*, 21 Mart 2016.
- Rouhani says nuclear deal 'political victory' for Iran, *Al Jazeera*, 15 Temmuz 2015.
- Rubenstein, A. (1981). The Soviet Union and Iran Under Khomeini, *International Affairs*, 57(4), s. 599-617.
- Schaefer, B. (2018). Tanrı'nın Siber Partisi: Hizbullah Siber Terörizmi Nasıl Değiştirebilir?, *Georgetown Security Studies Review*, <https://georgetownsecuritystudiesreview.org/2018/03/11/the-cyber-party-of-god-how-hezbollah-could-transform-cyberterrorism/>, Erişim Tarihi: 11.05.2018.
- Shafa, Eric K. (2014). Iran's Emergence as a Cyber Power, U.S. Army War College, August 20.
- Semin, A. (2017). Yemen Krizinde Suudi Arabistan ve İran'ın Bölgesel Güç Mücadelesi, *Bilge Strateji*, 9(17), Güz, s.85-104.
- Semiz, Y. ve Akgün, B. (2005) Büyük Ortadoğu jeopolitiğinde İran ABD ilişkileri", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(9), s. 163-181.
- Siboni, G.; Abramski, L. ve Sapir, Gal (2020). Iran's Activity in Cyberspace: Identifying Patterns and Understanding the Strategy, *Cyber, Intelligence, and Security*, 4 (1), s.21-40.
- Solomon, J. (2015, 4 November). U.S. Detects Flurry of Iranian Hacking, *Wall Street Journal*, Erişim adresi: <https://www.wsj.com/>.
- Şen, G. (2017). Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri, İran Araştırmaları Merkezi, Analiz, Nisan.
- Şen, G. (2016). *Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası: Tarihsel Sosyolojik Bir Analiz*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

- Tabansky, L. (2018). Iran's Cybered Warfare Meets Western Cyber-Insecurity in *Confronting an "Axis of Cyber"?: China, Iran, NorthKorea, Russia in Cyberspace*. Fabio Rugge (Italia: ISPI, 2018), s. 130.
- Tabatabai, Ariane M. (2019). İran's National Security Debate, İmplications For Future U.S. Iran Negotiations, Rand Cooperation, Oktober, <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE344.html>, Erişim Tarihi: 05.06.2020.
- Trump'ın Suudi Arabistan ve OPEC petrolü üzerindeki baskısı artıyor, *Anadolu Ajansı*, 17 Kasım 2018.
- Tüpraş, 'yaptırım' sonrası İran'dan alımı kısıtı, *Dünya*, 20 Temmuz 2018.
- Türkiye ABD Büyükelçilik ve Başkolosluğu Resmi İnternet Sayfası (2018). Secretary Pompeo's Remarks on "Supporting Iranian Voices", 22.07.2018.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, No: 2, 3 Ocak 2020, İran Devrim Muhafızları Ordusu Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani'nin ABD Hava Saldırısı Sonucu Bağdat'ta Hayatını Kaybetmesi Hk., http://www.mfa.gov.tr/no_2_-kasim-suleymani-nin-abd-hava-saldirisi-sonucu-hayatini-kaybetmesi-hk.tr.mfa, Erişim Tarihi: 11.04.2020.
- Türkiye'ye en fazla doğrudan sermaye yatırımını İran yapıyor, *CNN Türk*, 27 Temmuz 2019.
- Trump's Iran Policy Is Becoming Dangerous, *Foreign Policy*, 07 Mayıs 2019.
- Trump'ın Telefon Numarası Sorunları Çözmez, *Haberler*, 12 Mayıs 2019.
- Trump'tan Paris İklim Anlaşması İçin Geri Adım, *NTV*, 11 Ocak 2018.
- UN Security Council (2015).Resolution 2231 (2015) on Iran Nuclear Issue Background, <https://www.un.org/securitycouncil/content/2231/background>, Erişim Tarihi: 18.10.2019.
- U.S. Department of State, After the Deal: A New Iran Strategy, 21.05.2018.
- U.S. House Speaker Boehner says Iran Accord looks like a 'bad deal', *Reuters*, 14 Haziran 2015.
- Vogt, A. ve Jalilvand, D. (2019). One year after the re-imposition of sanctions, Perspectives on the strategic implications of the US »maximumpressure« campaign against Iran, Friedrich Ebert Stiftung, November, <http://library.fes.de/pdf-files/iez/15761.pdf>, Erişim Tarihi 22.06.2020.
- Warrick, J. and Nakashima, E. (2020, 9 May). Foreign intelligence officials say attempted cyberattack on Israeli water utilities linked to Iran, <https://www.washingtonpost.com/>.
- Waterman, S. (2011, 13 December). U.S. authorities probing alleged cyber attack plot by Venezuela, Iran, *The Washington Times*, <https://www.washingtontimes.com/>.
- 2016 Republican Candidates Slam Iran Nuke Deal, *NBC News*, 15 Haziran 2015.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Living Alone in Old Age With the Advantages and Disadvantages Accumulated Throughout the Life Course: The Case of Gaziantep¹

Yaşam Seyri Boyunca Biriktirilen Avantaj ve Dezavantajlarla Yaşlılıkta Tek Başına Yaşamak: Gaziantep Örneği

Hasan SEVER^{a*}

^aMersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Mersin / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8946-0411

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Nisan 2020

Kabul tarihi: 28 Aralık 2020

Anahtar Kelimeler:

Yaşlılık,

Tek başına yaşama,

Sermayeler,

Sosyal ilişkiler,

Yaşam memnuniyeti

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 22, 2020

Accepted December 28, 2020

Keywords:

Ageing,

Living alone,

Capitals,

Social relationships,

Life satisfaction

ÖZ

Günümüz modern zamanlarında yaşanan demografik değişimlerle beraber yaşlılık olgusu toplumsallaşmaktadır. Özellikle tekilleşen yaşlı bireylerin nüfusunun çoğalması, yaşlı bireylerin tek başına yaşama olgusuna daha çok eğilme gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, tek başına yaşayan yaşlı bireylerin yaşam seyri boyunca sahip oldukları ya da olamadıkları sermayelerin yaşlılık deneyimlerine, çocuklarıyla olan bağlarına, sosyal ilişkilerine ve boş zaman değerlendirmelerine nasıl biçim verdiğini ve yaşam memnuniyetini nasıl etkilediğini anlamayı hedeflemiştir. Niteliksel yöntemle yürütülen bu çalışma kentte tek başına yaşayan, görel olarak sağlık engeli bulunmayan 65 yaş ve üstü on sekizi kadın ve on ikisi erkek olmak üzere otuz yaşlı bireye yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanarak ve yaşlı bireylerle yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada gerek toplumsal yapının gerekse bireysel edimlerin yaşlılık sürecinin inşasında önemli rol oynadığı ve sosyal, kültürel ve ekonomik sermayelerin bireylerin yaşlılık dönemindeki yaşam memnuniyetini ve yaşam kalitesini büyük ölçüde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

With the demographic changes that occur in modern societies, the ageing issue has become an important phenomenon for all societies. Especially the increase in the population of singularized elderly individuals reveals the need to focus more on the phenomenon of living alone among elderly individuals. The study aimed to understand how the social, cultural and economic capitals that elderly individuals living alone have had or may not have had throughout their life course have shaped their old age experiences, relationships with their children, their social relationships and leisure time activities and how they affect their life satisfaction. This qualitative study was carried out by applying a semi-structured questionnaire and conducting face to face in-depth interviews with 30 elderly individuals aged 65 and over –eighteen women and twelve men – who live alone in the city and relatively have no health impairments. The study concludes that both social structure and individual actions play an important role in the construction of the ageing process; and social, cultural and economic capitals greatly affect the individuals' life satisfaction and life quality in old age.

¹ Bu makale, 2018 yılında Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü'nde tamamlanmış bir yüksek lisans tez çalışmasına dayanmaktadır

EXTENDED ABSTRACT

In today's modern times, with the changing social structure and the family structure, the increase of the population of the elderly individuals living alone by leaving the extended family reveals the need to focus more on the phenomenon of old age and in particular the "the elderly individuals living alone". This study approaches the phenomenon of old age by taking into account the importance of the reflection of the advantages and disadvantages accumulated over the life course of elderly individuals. In this context, the study focuses on how the habitus they formed in line with their social positions and the capitals (social, cultural, economic) they acquired or could not acquire throughout their life affect the elderly individuals living alone in the old age.

This study was carried out with the qualitative research method by conducting face to face in-depth interviews with thirty elderly individuals –eighteen women and twelve men– who live in Gaziantep city center, aged 65 and over, live alone, relatively have no health impairments and have different socio-economic backgrounds. Based on the idea that old age is not only about old age period but shaped throughout the life course, in-depth interviews were conducted with the participants and the traces of the past were tried to be found in the present lives of the participants. The data of the study were obtained by conducting in-depth interviews with a structured questionnaire containing one hundred open-ended and closed-ended questions, which allows understanding the life experiences of older individuals. In the research area, the data was collected by recording it or taking notes of it to the extent permitted, and by transcribing the records. To reveal the diversity of the ageing experience, the study was carried out taking into account the differences between individuals by interviewing with the participants living in different neighbourhoods and having different socio-economic structures, educational levels and age groups.

The theoretical framework of the study is fed by social gerontology theories, the perspective of the life course about ageing and Bourdieu's concept of "capital". In this context, the study has been elaborated within the framework of Activity Theory, Disengagement Theory, Social Exchange Theory, Political Economy Theory of Aging, Social Constructivist Theory and Feminist Theory. The study, while approaching the phenomenon of ageing, as other theoretical basis takes into account the life course perspective and the Bourdieu's "forms of capital" (social, cultural, economic) and try to reveal how the advantages and disadvantages that older individuals accumulate throughout their lives. Accordingly, the study approaches the issue of old age by giving a central place to the individual and considering the individual's actions and preferences, on the other hand by considering the structural conditions of the individuals concerning their social positions, with a perspective that goes beyond the distinction between the individual and the structure and tries to reveal their relationality.

The study concludes that that social participation increases life satisfaction and disengagement from society decreases the life satisfaction of life among elderly people. It is observed that older individuals with high social, cultural and economic capitals have more opportunities to socialize and participate in a variety of leisure activities and hobbies that make them feel good and happy. Besides, they attract more attention to their social environment, so they feel less sense of loneliness and more life satisfaction. On the other hand, it is seen that older individuals with relatively insufficient capitals have fewer opportunities to socialize, receive less attention from their surroundings and relatives, do fewer activities. Their most common activity is watching television at home. So they seem to be more isolated and unhappy. As stated in the exchange theory, in the exchange relation due to their low resources the decrease in what they can offer to other groups result in less relationality and isolation for the elderly individuals. However, some elderly individuals can build or try to build their old age processes positively with their efforts despite they do not have an accumulation of capital in terms of education or economic situation. These respondents show that individuals can add a new dimension to their lives with their actions despite the limited resources they have.

In brief, this study determines that there is a positive relationship between socialization and life satisfaction in old age and it reveals the necessity of spreading social consciousness, among not only elderly individuals but all generations, that will prevent the isolation and loneliness among elderly individuals and promote them both physically and socially more active ageing processes.

Giriş

Yaşlı nüfus artışının sadece gelişmiş toplumlarda değil tüm toplumlarda görülmeye başlanan küresel bir sorunsala dönüşmesi sebebiyle yaşlılık olgusu daha çok araştırılması gereken bir mevzu haline gelmiştir. Özellikle günümüz modern zamanlarında, değişen toplumsal yapı ve buna paralel olarak dönüşen aile yapısı ile beraber geniş aileden koparak “tekilleşen” yaşlı bireylerin nüfusunun çoğalması, genelde yaşlılık olgusuna özelde “yaşlı bireylerin tek başına yaşama” olgusuna daha çok eğilme gerekliliğini ortaya koymaktadır. Türkiye’de yaşlılık çalışmaları daha çok sağlık alanlarında, geriatri, gerontoloji ve sağlık bölümlerinde yürütülmektedir. Ancak, yaşlılığın gittikçe önemli bir toplumsal olgu haline gelmesi sebebiyle yaşlılık çalışmaları sosyoloji alanında da yoğunlaşmaya başlamıştır. Böylece yaşlılık olgusunun çok çeşitli boyutları ile farklı bilimsel alanların katkısını gerektirecek şekilde, disiplinler arası bir perspektifle çalışılması önem kazanmıştır.

Türkiye’de artan yaşlı nüfusun² içinde tek başına yaşayan yaşlı bireylerin nüfusunun da arttığı görülmektedir.³ Bu bağlamda bu çalışmanın amacı; tek başına yaşayan yaşlıların yaşlılığı nasıl deneyimlediklerini sosyalleşme süreçleri açısından incelemek; çocukları ile sosyal bağlarını nasıl kurduklarını, hayatlarını nasıl anlamlandırdıklarını, hayatlarına anlam katmak için ne tür aktiviteler yaptıklarını ve sahip oldukları ya da olmadıkları sosyal, kültürel ve ekonomik sermayelerinin sosyalleşme süreçlerine ve yaşam memnuniyetlerine etkisini anlamaya çalışmaktır.

Bu çalışma, yaşlı bireylerin “gerçeği, sosyal dünyalarıyla etkileşimleri içinde nasıl inşa ettikleri üzerine” (Merriam, 2018, s.22) odaklandığı ve yaşlıların “yaşam deneyimini doğrudan yakalamaya” (Punch, 2014, s. 59) çalıştığı için temel nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma Gaziantep kent merkezinde tek başına yaşayan, 65 yaş ve üstü, on sekizi kadın ve on ikisi erkek olmak üzere otuz yaşlı birey ile yürütülmüştür.⁴ Örneklemin seçilmesi çoğu zaman araştırmacılar için önemli bir sorundur (Hooyman vd., 2015, s.7). Yaşlılık konusunda da örneklemi daraltmak oldukça zor bir karar verme süreci gerektirmiştir. Bu çalışma kapsamında kendi evinde tek başına yaşayan, ciddi bir sağlık engeli bulunmayan, kentte yaşayan yaşlı bireyler seçilmiş hem araştırmanın geçerliliğini sağlamak hem de ampirik genellemeler yapabilmek için farklı mahallelerden, farklı sosyo-ekonomik ve kültürel temellere sahip kadın ve erkek katılımcılar seçilerek, yaşlıların yaşantılarının çok boyutlu karmaşık yapısına ve deneyim çeşitliliğine ulaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcıların bir kısmı öncelikle amaçsal örnekleme tekniğiyle seçilmiş, kartopu tekniğiyle de diğer katılımcılara ulaşılmıştır. Çalışma Gaziantep kent merkezinde İncesu, Gazi, Karşıyaka, Sarıgüllük, Fatih, Emek, Yaprak, İbrahimli, Seyrantepe, Hürriyet ve Hacıbaşa Akyol, Güneykent, Bozalar, Yukarıbayır, Karataş, Hoşgör, Kurtuluş, Gündoğdu, Düztepe, Şehreküstü mahallelerinde yaşayan katılımcılar ile 2017 yılı ekim, kasım, aralık aylarında yapılan derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır.

Çalışmada yaşlılığın sadece yaşlılık döneminden ibaret olmadığı, yaşam seyri boyunca biçimlendirildiği düşüncesinden hareketle katılımcıların bugünkü yaşamlarında geçmişin izleri de bulunmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, bireylerin demografik özelliklerinin, yaşam tercihlerinin, koşullarının ve memnuniyetlerinin yanı sıra yaşlılığa dair duygu ve düşüncelerini

² Türkiye’de toplam nüfus: 82 003 882’dir. Yaşlı nüfus ise 7 186 204’dür. Toplam nüfus içerisindeki yaşlı nüfus oranı ise % 8,8’dir (Engellilik ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2019).

³ 2017 yılında toplam yaşlı nüfus içerisinde tek kişilik hane halklarında yaşayan yaşlıların oranı %18’dir (Engellilik ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2019).

⁴ Gaziantep kentinde, Gaziantep ilinde de 65 yaş üstü yaşlı nüfus içinde yaşlı kadınların sayısının 52.769 (%5,8) yaşlı erkeklerin sayısının 43.544 (%4,4) (TUİK, 2016) olduğundan örneklem grubunda kadın görüşmeciler daha fazla yer almaktadır.

anlayabilmek için katılımcılara otuz beş sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanarak derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Nitel çalışmalarda veri analizi, verilerin anlamlandırılmasını, diğer bir deyişle “insanların ne söylediğini, araştırmacıların ne gördüğünü ve ne okuduğunu birleştirme, indirgeme ve yorumlamayı içerir” (Merriam, 2018, s.167). Bu çalışmanın veri analizinde içerik analiz tekniği kullanılmıştır. Çalışmada araştırma sahasında toplanan veriler izin verildiği ölçüde ses kaydı alınarak ya da not tutularak toplanmış ve kayıtlar deşifre edilmiştir. Çalışmada, ekonomik, sosyal ve kültürel sermayelerinin yaşlı bireylerin yaşamlarını nasıl etkilediğine dair temalar oluşturulmuş; bu temalar anahtar kavramlarla kodlanarak kategorileştirilmiş, benzerlikler ve farklılıklar ortaya konarak bir bütünlük içerisinde, belli başlıklar altında analiz edilmiştir. Nitel çalışmalarda nitel verilere açıklık kazandırmak ve güvenilirliği artırmak amacıyla nicel veriler de kullanılabilir (Yıldırım & Şimşek, 2006, s. 178). Bu açıdan çalışmada elde edilen bazı genel eğilimler nicel verilerle de sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan geçerlilik ve güvenilirlik stratejileri doğrultusunda elde edilen veriler belirli bir doyuma ulaşana kadar yani “uygun ve yeterli katılım” elde edilene kadar veri analizine devam edilmiş; bulguların birbiriyle uyum ve örtüşme durumunun kontrolü açısından da başka “uzman incelemesi ve değerlendirilmesi” ne de tabi tutulmuştur (Merriam, 2018, s. 221). Bu doğrultuda çalışmada elde edilen bulguların yorumlanma aşamasında konu üç ayrı uzman ile de görüşülüp tartışılarak çalışmanın güvenilirliği sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, çalışmada bilimsel etik kuralları dikkate alınarak özel hayatın gizliliğine önem verilmiş, katılımcılara adları ve adresleri sorulmamış, katılımcılar çalışmada takma adlarla yer almışlardır.

Çalışmanın teorik çerçevesi iki temele dayanır. Bunlardan ilki yaşlanma olgusunu ve yaşlılık sürecini anlayabilmek, betimleyebilmek ve ilgili sorunlara çözüm bulabilmek için çeşitli bakış açıları sunan sosyal gerontoloji teorileridir (Quadagno, 2002, s. 48). Diğer teorik temeli ise, Bourdieu'nün (2006) “sermaye” (sosyal, kültürel, ekonomik) kavramına dayanır. Bu kavramla çalışma, yaşlı bireylerin hayatları boyunca biriktirdikleri avantaj ve dezavantajların yaşlılık döneminde kendini nasıl gösterdiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu kapsamda çalışmada, tek başına yaşayan yaşlı bireylerin sosyalleşme süreçleri ve boş zaman faaliyetleri ile yaşlılıkta yaşam doyumları arasındaki ilişki, yaşlı bireylerin aileleriyle ilişkileri; aktif sosyal ilişkileri, güç kaybı, yoksulluk ve yoksunluk, geri çekilme halleri ve bir özne olarak var olma çabaları üzerinden farklı bölümler halinde incelenmiştir. Bu doğrultuda, çalışma yaşlılık konusuna bir yandan bireyi merkeze alıp bireyin kendi edim ve tercihlerini öte yandan bireylerin toplumsal konumları dolayısıyla yapısal koşullarını dikkate alarak, birey ve yapı arasında bir ayrıma düşmeden, bu ayrımı aşan ve ilişkiselliklerini ortaya koymaya çalışan perspektiften yaklaşır.

Teorik Çerçeve

Sosyal Gerontoloji Teorileri

Sosyal gerontoloji teorileri yaşlılık olgusuna biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan yaklaşarak, kompleks yaşlanma sürecini, sosyal yapının yaşlı nüfusu ve yaşlanma deneyimlerindeki farklılıkları nasıl etkilediğini ve bunlardan nasıl etkilendiğini, aile çevre, kültür ve sosyal değişim gibi çok boyutlu bir perspektiften kavranmasında yol gösterici olurlar (Akın, 2006, s. 6; Görgün-Baran, 2004, s.39; Hooyman vd., 2015, s. 17). Bu çalışmada yaşlılıkta tek başına yaşama olgusuna dair yapılan tartışmalar ışığında klasik sosyal gerontoloji teorilerinden *Aktivite ve Geri Çekilme teorisi*, *çağdaş sosyal gerontoloji teorilerinden ise Sosyal Alışveriş, Yaşlılığın Politik Ekonomisi ve Sosyal Yapılandırıcılık teorisi ile Feminist kuram* merkeze alınmıştır.

Çalışmanın temel sorularından biri yaşlılık döneminde yaşlı bireyin yaşam memnuniyetini sağlayan şey aktif ve sosyal bir hayat mıdır yoksa toplumdan geri çekilerek

sosyal rol ve ilişkilerini en aza indirmesi midir? Bu anlamda yaşlılık dönemi en iyi nasıl yaşanır sorusuna yanıt arayan klasik sosyal gerontoloji teorileri *aktivite (etkinlik)* ve *geri çekilme teorileridir*. Robert Havighurst tarafından 1961’de ortaya konan *aktivite (etkinlik) teorisi*, sosyal gerontoloji alanında en yaygın ve en eski yaşlanma kuramlarından biridir. Aktivite kuramına göre yaşlı kişiler ne kadar aktif olurlarsa yaşam tatminleri, benlik duyguları ve yaşlılık sürecine uyum sağlamaları o kadar yüksek olur (Hooyman, vd, 2015, s. 144). Dolayısıyla aktivite teorisinin en önemli iddialarından biri “insanları birbirlerinden ayıran temel unsurun aralarındaki yaş farkı değil, etkinlikleri ve yararlılıkları” olduğudur. Yaşlı bireyin pasif ve istenmeyen bir pozisyonda konumlandırılması, yaşlı bireyde “işe yaramazlık duygusunu körükleyen olumsuz bir gelişmedir” ve “insanı mutsuzluğa götüreceği için mutlaka engellenmesi gerekmektedir” (Tufan, 2002, s. 138). *Geri çekilme kuramı* ise Aktivite teorisinin aksine yaşlılık sürecini mutlu bir şekilde geçirebilmek için toplumdaki, sosyal rol ve görevlerinden kendi istekleriyle yavaş yavaş geri çekildiklerini ve bunun gerekliliğini vurgular (Tufan, 2002, s. 214). Bu teoriye göre, “normal yaşlanma, doğal ve kaçınılmaz olarak yaşanan kişi ve ait olduğu sosyal sistemdeki diğer kişiler arasında karşılıklı geri çekilme ve ilişki kesmeyi barındırır” (Cummings ve Henry, 1961, Akt. Quadagno, 2002, s. 31).

Bu çalışmanın odaklandığı bir diğer soru yaşlı bireylerin sahip olduğu kaynakların onların karşılıklı toplumsal bağlarını sürdürmede etkili olup olmadığıdır. Bu anlamda çalışmada yer alan *alışveriş* kuramına göre yaşlılar kaynakları azaldığı ölçüde toplumdaki geri çekilirler. Bu durumda, “toplumla bağını en çok koruyabilen yaşlılar, daha fazla kaynağa sahip olan ve böylece daha genç insanlarla takas edecek şeyi bulunan yaşlılardır” (Quadagno, 2002, s. 39). Ancak yaşlılık döneminde yaşlılar, bireysel çabalarının yanı sıra yapısal eşitsizliklerden de etkilenmektedir. Bu bağlamda çalışmada yer alan *politik ekonomi kuramı*, yaşlanma deneyimine ve yaşa dayalı eşitsizliğe bireysel faktörlerin değil, politik ve ekonomik statülerin yanı sıra iktidar ve toplumsal kaynakların (refah devleti eliyle) kontrolü ve dağıtım biçiminin neden olduğunu savunur. Kuram sosyal sınıfı, yaşlı insanların konumunu ve yaşam doyumunu belirleyen en temel faktör olarak görür (Hooyman vd., 2015, s. 151).

Feminist teori de *politik ekonomi* kuramının vurguladığı bu yaşa dayalı eşitsizlik olgusuna toplumsal cinsiyet boyutu ekleyerek toplumun cinsiyetlendirilmiş doğasını anlayabilmemiz için tamamlayıcı bir bakış açısı sunar. Feminist teori kadın ve erkeklerin yaşlılığı farklı deneyimlediğini; ancak bu farkın biyolojik farklılıklardan değil sosyal yapının örgütlenme biçiminden ve gerçekliğin cinsiyetçi sosyal tanımlarından kaynaklandığını savunur (Quadagno, 2002, s. 51-53). Bu çalışmanın teorik çerçevesinde yer alan son sosyal gerontoloji kuramı *sosyal yapılandırmacı* kuramdır. Yaşlı bireylerin yaşlılığa dair düşüncelerinin yaşlılık inşasını nasıl şekillendirdiğini anlamamızı sağlayan bu kuram yaş’ın toplumsal anlamları ve öz-algılanışının söylem üzerinden nasıl oluştuğuna ve bireyin kendi yaşlanma deneyimlerini yorumlama sürecine odaklanır (Bengtson, Burgess & Parrott, 1997, s. 77).

Bourdieu’nün Sermaye Kavramıyla Yaşlılığa Bakmak

Bu çalışma, yaşlılık olgusuna, yaşlı bireylerin yaşam seyri boyunca içinde buldukları koşulların, edindikleri yatkinliklerin, eğilimlerin, tutumların ve alışkanlıkların yaşlılık dönemine yansımalarının önemini dikkate alarak yaklaşmaktadır. Bu yansımaların yaşlılık sürecini nasıl etkilediğini ve yaşlı bireyleri nasıl bir mücadele “alanı” içinde, nasıl bir hareket imkanına yönelttiğini anlayabilme çabalarında Bourdieu’nün ilişkisel sosyolojisinin ufuk açıcı olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, çalışma yaşlıların yaşam boyu içinde buldukları toplumsal konumları doğrultusunda oluşan habitusların ve edindikleri ya da edinemedikleri sermayelerin (sosyal, kültürel, ekonomik) yaşlılık döneminde yaşlı bireyleri derinden etkilediğini varsaymaktadır. Bu nedenle, bu araştırma kapsamındaki yaşlılık olgusu incelemesinde Bourdieu’nün sermaye kavramı önem arz etmektedir.

Bourdieu (1986) için sermaye, kişinin belli bir toplumsal alana katılımını ve bu alan içinde rekabet edip özel kazançlar elde edebilmesine yarayan, belirli bir toplumsal arenada mevcut olan etkili bir kavramdır (Wacquant, 2014, s. 62-63). Bourdieu teorisinin en özgün ve önemli özelliklerinden biri “farklı oyunlar içeren alanlar”ın arasında “dönüştürmeler” yapmanın sermaye ile mümkün olduğunu anlattığı “sermaye biçimindeki farklılıklar ve onların dönüştürülme dinamikleri analizi”dir. Sermaye terimi “farklı alanlardaki mücadeleleri kazananlar”ın biriktirdiği özel sermaye türlerinin yanı sıra “bu kaynakları birbirine dönüştürmeyi sağlayan, para veya prestij gibi daha genel sermaye biçimi”ni anlatmak için kullanılır (Calhoun, 2014, s. 106).

Sermaye kavramını Karl Marx iktisadi anlamda kullanır ve bireylerin toplumsal konumlarını (burjuva-proleter) ekonomik sermayeye bağlar (Jourdan ve Naulin, 2011, s. 106). Bourdieu ise Marx’ın ekonomik sermaye kavramını sahiplenerek inceler ve kültürel sermaye ile birlikte değerlendirerek hiyerarşi kuran ve eşitsizlik kaynağını üreten bir güç olarak ele alır (Göker, 2014, s. 282). Dolayısıyla, sermaye kavramını sadece ekonomik sermaye ile sınırlı tutmaz ve bireylerin toplumsal konumlarında etkili olan ekonomik sermaye, kültürel sermaye, toplumsal sermaye ve simgesel sermayeleri de dahil eder (Jourdan & Naulin, 2011, s. 106). Bourdieucü anlamda sermayenin üç temel hali vardır. Bu sermayelerden biri ekonomik sermaye’dir, madde ve parasal değerlerle ölçülür. Diğer kültürel sermayedir; kıt sembolik mallar, beceriler ve unvanlar ile ilişkilendirilir. Kültürel sermaye belirli şartlar içinde ekonomik sermayeye çevrilebilir ve eğitim vasıfları biçimlerinde kurumsallaştırılabilir. Üçüncü olarak da sosyal sermayedir; bu bir gruba üyelikle kazanılır, toplumsal yükümlülüklerden (“bağlantılar”) oluşur, belirli şartlar içinde ekonomik sermayeye çevrilebilir ve bir soyluluk unvanı gibi biçimlerde kurumsallaştırılabilir. Bu üç türe bir de simgesel sermayeyi eklemek gerekir. Simgesel sermaye, bir birey, grup veya kurumun bir toplumsal uzamdaki konumu, biriktirdikleri sermayenin genel miktarı ve bileşiminden oluşan iki koordinata yerleştirilebilir. Bu miktar ve bileşimin zamanla değişimini yansıtan üçüncü bir koordinat ise aktörlerin yörüngelerini toplumsal uzaya kaydeder ve sahip oldukları konumlara ulaşma tarzları ve yolları hakkında bilgi veren “habitusları”nın niteliklerini yansıtır (Bourdieu & Wacquant, 2003, s. 80-83). Bununla birlikte sermayelerin birbirine dönüştürülme potansiyeli vardır ve bu iki farklı anlam içerir. Birincisi bu dönüştürme sürecinde sermayelerin nesilden nesile aktarılmasının, diğer bir deyişle kuşaklararası aktarımının söz konusu olmasıdır. İkincisi ise bir sermaye türünde başarılı olan bir bireyin bunu başka bir sermayeye çevirebilme durumudur (Calhoun, 2014, s. 106-107). Yaşlılık olgusunu daha iyi analiz edebilmek için yaşlı bireylerin toplumsal konumlarını ve “yaşam seyri” boyunca edindikleri habituslarını dikkate alarak, elde ettikleri sermaye türlerini nasıl kullandıklarını ve bunun yaşam kalitelerine etkisini, bu farklı türde sermayelerinin (ya da sermayesizliği) birbirini dönüştürme potansiyelini ve ileri yaşlarda hayatlarına nasıl yön verdiğini incelemek gerekmektedir. Diğer bir deyişle, yaşlı bireylerin sosyal uzamdaki konumları, durumları ve edimlerinin yaşam kalitesine etkileri ancak bunlarla ilişkisel ve tarihsel olarak incelenirse anlaşılabilir. Bu çalışmada Bourdieucü bu bakış açısının, yaşlı bireylerin sadece bugününü değil, dünden bugüne nasıl vardıklarını da anlayabilmek için derin bir perspektif sunduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın Veri ve Bulguları

Çalışmanın amacı doğrultusunda elde edilen veriler bir yandan katılımcıların çocuklarıyla ilişkilerinin sıklığı, çocuklarından ilgi görüp görmedikleri, çocuklarıyla olan ilişkilerinin niteliği ve bunu etkileyen nedenler incelenmiştir. Öte yandan sosyalleşme süreçlerinin ve pratiklerinin nasıl gerçekleştiğini anlayabilmek için katılımcılara genelde boş zamanlarında neler yaptıkları; daha çok kimlerle görüştikleri; bir aradayken neler yaptıkları; bu birlikteliğin onlarda nasıl hisler uyandırdığı; yalnızlık hissi yaşayıp yaşamadığı; herhangi bir hobilerinin olup olmadığı; TV izleme sıklıkları; internet ve sosyal medya kullanıp

kullanmadıkları; çarşıya çıkıp çıkmadıkları ve ne sıklıkla çıktıkları; konferans, seminer veya herhangi bir kursa katılıp katılmadıkları; ve herhangi bir derneğe, sosyal gruba veya sosyal faaliyete gönüllü olarak katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Elde edilen bulgular toplumsal cinsiyet perspektifinden kadın ve erkeklerdeki farklılıklar dikkate alınarak kategorize edilmiştir. Bu doğrultuda bu başlık altında katılımcıların, yaşam boyu içinde var oldukları toplumsal konumlarına paralel olarak edindikleri habitusların ve elde ettikleri veya edemedikleri sermayelerin (sosyal, kültürel, ekonomik) yaşlılık dönemindeki aktif olma hallerini, sosyalleşmelerini, gündelik yaşamlarını ve dolayısıyla yaşam memnuniyetlerini nasıl etkilediğini ortaya koymaktır.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Çalışmanın örneklem grubunu on sekiz kadın ve on iki erkek olmak üzere otuz katılımcı oluşturmaktadır. Yaş dağılımları dikkate alındığında, katılımcıların sekizi 65-69, onu 70-74, altısı 75-79, üçü 80-84 değer üçü ise 85-89 yaş aralığındadır. Medeni durum açısından on sekiz kadın katılımcıdan on yedisinin eşinin vefat ettiği, birinin boşandığı; on iki erkek katılımcıdan ise yedisinin eşinin vefat ettiği, dördünün boşandığı, birinin hiç evlenmediği tespit edilmiştir. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde, kadın katılımcıların onunun okuryazar olmadığı, ikisinin okuryazar, ikisinin ilkökul mezunu, ikisinin lise mezunu ve diğer ikisinin ise üniversite mezunu olduğu görülürken; erkek katılımcıların beşinin okuryazar olmadığı, birinin okuryazar, dördünün ilkökul mezunu ve ikisinin üniversite mezunu olduğu görülmüştür.

Meslek durumları açısından kadın katılımcıların on biri ev hanımı, ikisi öğretmen, dördü işçi biri de özel sektörde yönetici iken, erkek katılımcıların üçü işçi, üçü esnaf, üçü seyyar satıcı, ikisi öğretmen ve biri özel sektörde yöneticidir. Ekonomik durum bakımından ise kadın katılımcılardan birinin 0- 500 TL, üçünün 501-1000 TL, altısının 1001-1500 TL, dördünün 1501-2000 TL, birinin 3001-4000 TL, üçünün 4001-5000 TL birinin 5001-6000 TL aralığında aylık gelire sahip olduğu tespit edilmiştir. Erkek katılımcıların ise dördünün 0-500 TL, birinin 1001-1500 TL, birinin 1501-2000 TL, diğer ikisinin ise 3001-4000 TL aralığında aylık gelire sahip olduğu tespit edilmiştir. Tek başına yaşayan katılımcılar içinde 500 TL gelirin altında olan erkeklerin sayısının, kadınların sayısından fazla olduğu görülmektedir. Bu durumda herhangi bir geliri olmayan erkeklerin 65 yaş aylığı aldığı ve bu gelire geçindiği, kadınların ise daha çok eşlerinden kalan maaşlar ile geçimlerini sağladıkları görülmektedir. Erkek ve kadın katılımcıların aylık gelirlerinin kendilerine yetip yetmediği incelendiğinde, katılımcıların on sekizi aylıklarının yettiğini belirtirken, altısı yetmediğini, diğer altısı ise kısmen yettiğini belirtmiştir. Sosyal güvence açısından katılımcıların on sekizinin SSK'dan, üçünün Emeklilik Sandığı'ndan, ikisinin Bağ-kur'dan emekli aylığı aldığı; altısının "Yaşlılık Aylığı" (Yeşil Kart) ve birinin de "Dul Aylığı" aldığı görülmüştür. Kadınların toplamda sadece üçünün çalışma hayatından sonra emekli olduğu, diğer emekli maaşı alan kadınların ise eşlerinin emekli maaşını aldıkları tespit edilmiştir.

Katılımcıların barınma durumu incelendiğinde yirmisinin apartman dairesinde, beşinin müstakil evde, dördünün gecekonduda, birinin ise barakada yaşadığı görülmüştür. Ancak kentleşmeyle beraber yaşlıların daha çok apartman dairesinde kalma arzusuna sahip olduğu ve kendilerini apartman dairesinde daha güvenli hissettikleri tespit edilmiştir. Özel mülkiyet bakımından ise katılımcıların yirmi ikisinin ev sahibi olduğu öğrenilmiştir. Ancak katılımcıların beşi kirada, üçü ise oğlunun, kızının veya akrabasının evinde oturmaktadır.

Yaşlılık Sürecinde Aile Bağlarının Önemi

Aile bağları her yaş grubu için önemli olduğu gibi yaşlılar için de "çocuklarından aldıkları destek sayesinde birincil derecede" önemlidir. Tek başına yaşayan yaşlı bireylerin çocukları ile ilişkilerinin niteliği, yaşam memnuniyetini etkileyen en önemli değişkenlerden biridir. İçli'nin de (2008, s. 37) belirttiği gibi, çocukları ile iletişimlerin sıklığı yaşlıların

kendilerini iyi hissetmelerini ve toplumla bütünleşmelerini sağlamada önemli bir değişkendir. Ancak toplumsal değişmeye bağlı olarak ailede ortaya çıkan değişimler, yaşlıların aile içindeki rollerini de değiştirmiştir. Bu bağlamda çalışma aile yapısındaki değişimin, yaşlı bireyin aileden koparak tek başına yaşaması sonucu çocuklarla olan ilişkilerini nasıl dönüştürdüğünü anlamaya çalışmakta, yaşlı bireylerin sosyo-ekonomik ve kültürel durumlarının aile ilişkilerine etkilerini de dikkate almaktadır.

Görüşülen otuz katılımcıdan on altısı çocuklarının kendileriyle yeteri kadar ilgilendiğini belirtirken; on dördü yeterince ilgi göremediklerini ifade etmişlerdir. Çocuklarının kendisiyle ilgilendiğini ifade eden on altı katılımcıdan on dördünün yaşamlarından memnun olduğu, ikisin ise kısmen memnun olduğu görülürken, çocuklarının kendisiyle ilgilenmediğini ifade eden on dört katılımcıdan altısının hiç memnun olmadığı, üçünün kısmen memnun olduğu, beşinin ise memnun olduğu görülmektedir. Elde edilen bu bulgular doğrultusunda çocuklarıyla sıkı bağları olan ve yeterince ilgi gördüğünü düşünen yaşlı bireylerin yaşam memnuniyetlerinin, çocuklarıyla daha az görüştüğünü ve yeterince ilgi görmediğini ifade edenlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Çocuklarım beni sürekli arar, haftada birkaç kez ziyaretime gelirler. Bana geldiklerinde rahatlıyorum, beni mutlu ediyor. Haftada bir de olsa gelmeleri beni çok mutlu ediyor (...), onlar gelemezse bile istediğim zaman bir otobüsle gidebiliyorum (Saffet, erkek, 68, orta gelir, okuryazar değil).

Çocuklarının kendisiyle ilgilenmediğini ifade eden yaşlı bireyler, bu durumdan rahatsız olduklarını ifade etmişlerdir. Bu katılımcılar çocuklarının kendileriyle yeterince ilgilenmeme sebeplerini farklı biçimlerde algılamakta ve farklı sebeplere bağlamaktadırlar. Yeterince ilgi görmediğini düşünen yaşlı bireyler genelde bunun nedenlerini mekânsal uzaklıklara, çocuklarının iş ve aile meşguliyetlerine, kendisinin ve çocuklarının ekonomik durumuna ve aile içi problemlere bağlamaktadırlar.

İstanbul'da çocuklar buraya pek gelmezler beni çağırırlar. Beni telefonla ararlar, çalışıyorlar, çok aramıyorsunuz demiyorum. Anne kendine iyi bak ne olur, biz yetişemiyoruz sana derler. İyiyim ben, burada rahatım derim. Huzurlarını kaçırmamak için rahatsız olsam da demem onlara. Bazen giderim yanlarına, ama her bayram gitmem. Onları fazla meşgul etmem. Onların da derdi çok. Kendi kendilerine zor bakıyorlar. Çocuklarım bir şey olsa bana duyurmazlar, annem yalnız yaşıyor bir de bize üzülse yatar kalır derler (...) Antep de yaşayan bir gelinim var, bu 10 yıl önce ölen oğlumun eşi. Eskiden benimle çok ilgilenirdi ama kendisi de hastalanınca yataktan kalkamaz halde, artık benimle ilgilenemez (Mercan, kadın, 78, alt gelir, okuryazar değil).

Mekânsal uzaklıklar yaşlı ebeveynlerin çocuklarla olan bağını etkileyen bir faktör olarak belirmektedir. Bu nedenle bazı yaşlı bireylerin çocuklarıyla yüz yüze görüşme sıklığının azalması, onlarda yeterince ilgi görmediği hissi uyandırmakta ve yaşam memnuniyetlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durumun önemli nedenlerini Kalaycı ve Özkul (2017, s. 103) “modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan mesleki çeşitlilik, farklı mekânlarda ikamet etme ve çalışma zorunluluğu, ekonomik koşulların yetersizliği, çekirdek aileye geçişle birlikte kuşaklar arası yaşam deneyiminin gündelik rutinden ayrılması, kültürel kodlara yönelik denetleyici kolektif bilincin önemini kaybetmesi” olarak sıralar. Buna ek olarak “yaşlanmış birey ile torunlar arasındaki birlikte yaşam deneyiminin azalması” hem “yaşlanma sürecini yaşayan bireylerin toplumsal ilişkilerinin hacmini daraltmış” hem de “geleneksel ailede sahip olduğu otorite ve saygınlığını da olumsuz yönde etkilemiştir” (Örnek, 2009, Akt. Kalaycı & Özkul, 2017, s. 103). Bahsi geçen bu mekânsal ve duygusal uzaklaşma, genellenemese de tek başına yaşayan yaşlı bireylerin çocuklarıyla olan ilişkilerini zayıflatan önemli bir değişken olarak ele alınabilir.

Bu duruma paralel olarak, bazı yaşlı bireylerin de çocuklarına mekânsal olarak yakın olmanın avantajlarına sahip olduğu görülmektedir. Katılımcılar, böylelikle çocukları ile sık sık görüşme imkânına sahip olduklarından ihmal edilmediklerini, yardım gördüklerini ve bunun yaşam memnuniyetlerini artırdığını belirtmişlerdir.

Çocuklarım bana yakın, aynı mahalledeyiz, bu büyük bir avantaj. Hemen bir telefonla geliyorlar ya da ben hemen gidebiliyorum, bu çok önemli. Çocuklarımla sık sık görüşürüm, onların saygı ve sevgisinden dolayı kendimi de daha çok seviyorum (...) Çocuklarımla önemli kararlarında bana danışır ve benimle çok ilgilenirler hiç ihmal edilmediğimi düşünmedim (Zahir, erkek, 76, üst gelir, üniversite mezunu).

Üç çocuğumla aynı mahalledeyiz, kolay ulaşabilirim. Ben hiç ihmal edilmediğimi düşünmedim, çocuklarımdan memnunum. Onlar da benden memnun. Her konuda bana yardımcı oluyorlar. Gelip gider, evimin işlerini yaparlar (Cennet, kadın, 73, üst gelir, üniversite mezunu).

Ancak katılımcılar arasında, yukarıdaki örnekleri betimleyen mekânsal ve duygusal yakınlık ilişkisi ile örtüşmeyen örnekler de bulunmaktadır. Örneğin, Hüseyin Bey çocuklarından hayli uzakta yaşıyor olsa da aralarındaki sıcak ilişki yaşam doyumunu olumlu yönde etkilemektedir. Bu anlamda, modernleşme ve teknolojik gelişme ile internet üzerinden iletişimin, kişilerin yakınları ile iletişimini sürdürbilmesine önemli bir imkân sunduğu görülmektedir. Bu durum ancak teknolojiyi kullanabilen yaşlı bireyler için söz konusu olabilmektedir.

Çocuklarımla yurt dışında. Her yıl gider 3 ay onlarda kalırım. Onlar da yaz tatillerinde gelir bende kalırlar. İrtibatımız çok kuvvetli. Çocuklarımla arkadaş gibiyimdir. Birbirimize destek oluruz her konuda (...) Bana gel bizimle yaşa diyorlar ama ben alışık değilim oralara. Hem tüm arkadaşlarım burada, onları ziyaret edip dönüyorum (...) Sık sık Skype’da görüşürüz. Neredeyse her gün çocuklarımdan biriyle ve torunlarımla konuşurum (Hüseyin, erkek, 72, alt gelir, erkek, okuryazar).

Canları isterlerse ilgileniyor, istemezlerse ilgilenmezler yani hep ilgilenmiyorlar. Benim de çocuklarımla var diyor oğlum, zamanım yok diyor, haklı o da, çalışıyor sürekli (...) Ben bekliyorum gelmelerini ama yok, telefon kullanmasını bilmiyorum. Çalarsa açmasını biliyorum sadece ve telefonu sürekli taşıyorum, ararlarsa hemen açayım diye (Abdullah, erkek, 70, alt gelir, okuryazar değil).

Aile bağlarını etkileyen diğer neden ise çocuklarının iş ve aile meşguliyetinin yanı sıra özellikle kızlarının kaynanaya bakma yükümlülüklerinden doğan meşguliyetlerdir. Gupta’nın (2007) belirttiği gibi “yaşlıların bakım sorununun çözümü genellikle kadın merkezli olmakta, yaşlı bakımdan birincil olarak eşler, kız çocuklar, gelinler sorumlu tutulmakta, kadının üzerinde bulunan yüklerle bir yenisi eklenmektedir” (Akt. Arpacı, 2009, s. 62). Bu bağlamda evli kız çocuklarının eşlerinin ailesindeki yaşlı bireylerin bakımını üstlenmesi, kendi yaşlı ebeveynlerine verebilecekleri ilgiyi sınırlamaktadır.

Bana yakın akraba, çocuk yok, ama telefonla konuşuyorum. Onlar ararsa açarım yoksa konuşamıyorum. Onlar kendi aile dertlerine düştükleri için beni ihmal ediyorlar (...) Çocuklarımla çok gelmez, kızlarımdan biri kendi kaynanasına bakmak zorunda. Bana nasıl bakacak? (Sevim, kadın, 83, alt gelir, okuryazar değil).

Öte yandan, çalışmada katılımcıların ekonomik durumları ve çocuklarıyla bağları arasında bir ilişki olduğu açığa çıkmaktadır. Yirmi iki katılımcı ekonomik durumun çocuklarıyla olan ilişkilerini şekillendirmede önemli rol oynadığını ifade ederken, sekiz katılımcı da ekonomik durumun çocuklarıyla ilişkilerini etkilemediğini ifade etmiştir. Ancak çocuklarından yeterince ilgi görmediğini ifade eden katılımcıların düşük sosyoekonomik durumda olması; çocuklarından ilgi gördüğünü belirten katılımcıların ise yüksek sosyoekonomik durumda olması yaşlıların elindeki ekonomik sermayenin, ilgi görmeleri bakımından önemini açığa çıkarmaktadır. Calhoun’a (2014, s. 106) göre, Bourdieucü anlamda sermaye terimi “farklı alanlardaki mücadeleleri kazananlar”ın biriktirdiği özel sermaye türlerinin yanı sıra “bu kaynakları birbirine dönüştürmeyi sağlayan, para veya prestij gibi daha genel sermaye biçimi”ni anlatmak için kullanılır. Bu bağlamda ekonomik sermayenin aile bağları üzerinde olumlu etkilerinden söz edilebilir. Bu durumu Selma Hanım ve Veli Bey şöyle ifade etmektedirler.

Yani ben varlıklı olsaydım çocuklarla ilişkilerim tabii ki de değişir, yani paran varsa daha çok ilgi görürsün. Eğer maaşım olmasaydı bir gelirim olmasaydı daha kötü olurdu, çocuklarla olan ilişkilerim daha da zayıflayabilirdi. Belki birinde de kalmak zorunda kalırdım ama hayat daha da yaşanılmaz olurdu. Şimdi kendi evimde, kendi ayaklarım üzerinde duruyorum. Varlıklı yaşlıların sözü daha çok dinleniyor daha çok soruluyor, ama yoksul yaşlılar yalnız kalıyor, sorulmuyor (Selma, kadın, 65, orta gelir, lise mezunu).

Şimdi iki evim var, kira alıyordum, geliri bana fazla idi, çocuklarıma verdim evleri (...) Yaşlının ekonomik durumu hayatını çok ama çok etkiliyor. Para kuvvettir, cebinde varsa kuvvet sensin, oturuşun duruşun değişir. Paran varsa göğsünü gere gere yürürsün, çevrendeki insanlarda sana saygı gösterir (...) Ama ekonomi zayıf olursa yaşlılık çekilmez olur. Hatta ben kravat takıyorum bunun da önemi var yani daha fazla saygın oluyorum ve sosyal ortam da daha fazla oluyor (...) Çocukların da davranışı değişiyor yani benim yüksek gelirim çocuklarıma bana daha fazla yaklaşmasına sebeptir (Veli, erkek, 73, üst gelir, üniversite mezunu).

Bu bulgular “para kuvvetine” sahip olmanın yaşlı bireyleri de “kuvvetli” kıldığını göstermektedir. Bu bağlama paralel olarak, alışveriş kuramının da yaşlılıkta kuşaklararası sosyal destek ve transferleri açıklamada kullanışlı olduğu görülmektedir. Örneğin, ebeveynlerin mirasla aktarılabilir büyük miktarda zenginlikleri olduğunda çocukları ile ilişkilerinin daha fazla olduğu çeşitli çalışmalarda ifade edilmiştir (Quadagno, 2002, s. 39). Bu anlamda yaşlı bireyin elinde bulundurduğu bir güç kaynağı olarak ekonominin kendi çocukları, torunları ve çevrelerinin ilgi ve alakası ile takas edildiği görülmektedir. Bu durum alışveriş teorisinin öne sürdüğü “karşılıklık” ilkesinin yaşlı ve çocukları hatta torunları arasındaki ilişkileri –bazı istisnalar olsa da– belirlemekte olduğunu ve ekonomik sermayenin yaşlılık deneyimine olumlu yansımaları göstermektedir. Ayrıca, yaşlı ebeveyn ve çocuk ilişkisinde sadece ebeveynlerin değil çocukların da ekonomik durumunun ilişkileri etkilediğini düşünenler bulunmaktadır.

Diyelim ki bir fabrika işçisi asgari ücret alıyor. Bu nasıl babasına, yaşlısına bakacak, ilgileyecek? Bu yoksul mahallede çocukların yaşlarında maddi anlamda bakması imkânsız, zaten kendileri de yoksul, kendisi yetiştiremiyor ki. Belki zengin olsa varlıklı olsa babasına bakar, ihtiyaçlarını giderir. Ben kendi oğlumu dinledim, diyor ki ben dua ediyorum ki benim babam emekliymiş, geliri var. Eğer ben emekli olmasam benim çocuğum kesinlikle bana bakamazdı diyor (...) Yani bu böyle, doğrudur. Herkes devlet memuru değil ki, nasıl bakacak? Devlet bunu düşünmeli (Ferit, erkek, 65, orta gelir, ilkokul).

Hooymann vd.’nin de (2015, s. 149) belirttiği gibi, yaşlı yetişkinler genelde bu karşılıklılığı korumaya ve kendi yaşamlarının idaresinde aktif özne olmaya çalışırlar. Genelde ilişkilerinde bir güç sahibi olabilmek adına daha genç kuşaklara mümkün olduğunca kaynak – özellikle finansal kaynak– sunmaya çalışırlar. Böylesi bir yardım sunmak çoğu zaman bir memnuniyet kaynağı olmanın yanı sıra yetişkin çocuklar ve akrabalar üzerinde potansiyel bir kontrol kaynağıdır.

Ancak yaşlı bireyler ile çocukları arasındaki ilişkilerde –alışveriş teorisinin görmezden gelmekle eleştirildiği– yaşlı bireylerin yaşlılık öncesi dönemlerdeki edimlerinden dolayı gelişen vefa duygusunun da etkili olduğu görülmektedir. Nitekim, Quadagno’nun da (2002, s. 40) belirttiği gibi aile ve arkadaşlarla kurulan uzun süreli yakın ilişkiler ve sunulan destek, ileri yaşlarda duyulan külfetli ihtiyaçlar için saklanan, ömür boyu geçerli krediler sunabilir.

Eşimi erken yaşta kaybettim, çocuklarıma hem ana hem baba oldum sürekli. Benim en güzel zamanlarım yemek yapıp çocuklarımla bir sofrada oturmak, onların yataklarını hazırlamak. Eşimin kaybı beni kötü etkiledi. Eşimden sonra bir ev inşa etmeye adadım kendimi, çocuklarıma geleceği benim için çok önemliydi. Onlar için çabaladım hatta bu evin inşaatında bile çalıştım. Çocuklarıma için kum taşıdım, tuğla taşıdım, kadın mı erkek mi olduğumu unuttum. Çocuklarıma şimdi beni hep soruyorlar, onlardan çok memnunum (Ömür, kadın, 70, orta gelir, ilkokul terk).

Öte yandan, bireylerin iyi olma hallerini etkileyen önemli etkenlerden biri de görüşme sıklığından çok yaşlı bireylerin ilgi görüp görmediğine veya sevilip sevilmediğine dair hisleridir. İçli’nin de (2008, s. 37) belirttiği gibi, “ilişkinin sevgiye dayalı olup olmaması ya da bir zorunluluk duygusuyla gerçekleştirilip gerçekleştirilmemesi nitelik açısından farklılık yaratmaktadır. Dostça, sevgiye dayalı ilişkiler ana babaya destek sağlama konusunda motive edici bir öge olarak görülmektedir”.

Bu çalışmada, yaşlı bireylerin yaşam memnuniyetlerinin çocuklarıyla olan mekansal yakınlığın yanı sıra ilişkilerinin niteliğinden etkilendiği tespit edilmiştir. Çocuklarıyla iyi ilişkiler kuran, sık sık görüşebilen ve bu anlamda ilgi gördüğünü düşünen yaşlı bireylerin yaşam

memnuniyetlerinin yüksek olduğu; çocuklarıyla ilişkilerinin zayıf olan ya da yeterli ilgiyi görmeyen, görüşme sıklığı düşük olan yaşlı bireylerin ise –bazı istisnalar olsa da– yaşam memnuniyetlerinin düşük olduğu söylenebilir. Ancak çalışmada yaşlı bireylerin çocuklarıyla iyi iletişimlerinde, sahip oldukları duygusal yakınlıkların ve sosyal sermayelerinin yanı sıra ekonomik sermayeye de sahip olmalarının önemli olduğu tespit edilmiştir.

Sermayelerin Sosyalleşme Süreçlerine Etkileri

Yaşlı bireylerin yaşlılık sürecini aktif geçirmeleri ve günlük yaşamında sosyal faaliyetlerde bulunmaları ve üretken ve işe yarar olduklarını düşünmeleri ile yaşam doyumu arasında doğrudan bir ilişki olduğu yaşlılık çalışmaları yürüten pek çok araştırmacı tarafından ortaya konulmuştur (Tufan, 2014; Hooyman vd., 2015; Aközer, Nuhrat & Say, 2011). Bu anlamda yaşlı kişilerin aktif olmaları, yaşam tatminleri ve benlik duygularını pekiştireceği gibi, geleceğe daha umutla bakmalarını ve yaşlılık sürecine uyum sağlamalarını kolaylaştırır. Böylece yaşlı bireyin bir bütün olarak ruhsal ve bedensel bakımdan kendini daha iyi hissetmesine olanak sağlar. Bunun yanı sıra “yaşlı bireylerin ne kadar farklı ve ne kadar çok aktivitede bulunurlarsa sosyal etkileşim kurmak için o kadar fırsat bulacakları” da belirtilmiştir (Toepoel, 2013, s. 365).

Yapılan derinlemesine görüşmelerde, eş kaybının yarattığı travmaya ve çocukların büyüüp evden ayrılması sonucu tek başına yaşamının yaratabileceği boş yuva sendromu olarak da ifade edilebilen, yalnızlık duygusuna rağmen, katılımcıların “yaşam seyri” boyunca edindikleri yüksek bir eğitime ve kültür seviyesine, geniş bir sosyal çevreye ve kendilerine yetecek düzeyde bir ekonomik duruma sahip olmaları sayesinde oluşturdukları arkadaş gruplarının, sosyal faaliyetlere katılımlarının ve dolayısıyla boş zamanlarını daha aktif geçirmelerinin yaşamlarından görece olarak memnun olmalarını sağladığı söylenebilir.

Yüksek bir sosyo-ekonomik düzeye sahip olan katılımcılar, yaşlılık süreçlerinde eş kaybı gibi yaşlılığı olumsuz etkileyen olaylar yaşamalarına rağmen, aktif bir sosyalleşme sürecine dahil olmalarının ve boş zamanlarında çeşitli ve faydalı etkinliklerde bulunmanın yaşam doyumlarını olumlu yönde etkilediğini düşünmektedirler.

Komşularıyla görüşüyorum, arkadaşlarımla görüşüyorum, telefon görüşmelerini seviyorum. Arkadaşlarla bir yerde toplanıyoruz, kahve içiyoruz, sohbet ediyoruz. Dernekteki arkadaşlarla araşıyoruz. Dernekte toplantılara çağırıyorlar yeni şeyler öğreniyorum, zaman nasıl geçiyor bilmiyorum. Oradaki dernek grubu, öğretmen arkadaşlarım, hobi gurubu gruplarım var toplanıyoruz sosyal ortamım bunlardan oluşmaktadır (...) Emekli olan öğretmen arkadaşlarım var onlarla sık sık görüşüyoruz, geçmişe dair sohbetlerimiz oluyor, aralarında eczacı var, avukat var. Bir aradayken mutlu vakitler geçiyoruz, zamanın güzel geçtiğini yalnızlıktan kurtulduğumu hissediyorum, yaşam gücü veriyor bana, farkındalık kazandırıyor. Hobi grubum var 6-7 kişilik. Dantel, örgü, dikiş-nakış konusu üzerine konuşuyoruz, model üzerine konuşuyoruz, bu gruptan bazıları resim çiziyor. Kendi aramızda, her sefer birimizde toplanıyoruz, yaptığımız şeyleri birbirimize gösteriyoruz. Güzel bir grup. Çok sıkıldığımda giyinip çıkıyorum (...) Boş zamanlarımda evdeyken telefonumdan internete giriyorum, köşe yazılarına filan bakıyorum. Gece uykum kaçmışsa televizyon izlerim. Bazı dizileri izlerim, haber izlerim, gençliğimde boş zaman yoktu ki televizyon izleyeyim, şu an daha çok fırsat buluyorum (...) Müzik dinlemekten çok hoşlanırım. Türk sanat müziği, halk müziği hoşuma gidiyor. Kitap okumayı çok seviyorum, özellikle tarih okumak hoşuma gidiyor, her gün okuma yapıyorum ama daha çok gazete okuyorum. Türkiye'nin güncel meselelerini takip ediyorum, arkadaşlarla beraberken konuşacak konularımız olmalı yani dedikodu yapmıyoruz (...) Gençken seminerlere, konferanslara katılıyordum ama şu an böyle fırsatlar çok olmuyor (Cennet, kadın, 73, üst gelir, üniversite mezunu).

Yaşam seyri boyunca, yüksek sosyoekonomik düzeye sahip olan kadın katılımcılar, boş zamanlarında hoşnut oldukları faaliyetler –kitap okuma, bulmaca çözme, sosyal gruplara katılım, müzik ve çeşitli hobiler– yapabildiklerini; belli sosyal gruplara ve sosyal örgütlere gönüllü olarak katılarak ve özellikle hobilerle ilgilenerek daha aktif bir yaşam sürdürdüklerini ve bu durumun da yaşam memnuniyetlerini artırdığını belirtmektedirler. Görgün-Baran'nın da (2004) belirttiği gibi yaşlı bireylerin yaşamlarında sosyal ilişkilerini canlı tutması, aile,

akrabalık, komşuluk ve özellikle arkadaş çevresini genişletmesi kadar bir veya birden fazla hobiler geliştirerek bir uğraş içinde bulunmaları ile de mümkündür.

Boş zamanlarımda çamaşırları yıkarım, ev temizliği yaparım. Çocuğum ben yapayım diyor ama ben eziyet vermek istemiyorum, temizlikçiye veriyorum, ütüleyip bana getiriyor. Bu konularda çok titizim, düzgün giyinmeye özen gösteririm (...) Çevremde arkadaşlarım da çok, hâkim, doktor, belediye başkanı arkadaşlarım var, sık sık görüşürüz. İstanbul'dan arkadaşlar var onlarla da halen sık sık konuşuruz. Bunların faydaları var, insanı mutlu ediyor böyle ortamlar (...) Bir yandan çalışmaya devam ediyorum. İhtiyaç için çalışmıyorum. Çalışmak beni mutlu ediyor, yoksa yaşlılık daha kötü bir dönem olurdu. İşyerinde mutluyum, işlerin takibini yapıyorum, kısmen müdürlük yapıyorum. Bir yakınımın işyeri (...) Boş zamanlarımda düzenli okurum. Kitapları analiz ederek detaylı okuyorum, özet çıkarıyorum. Düzenli gazete okurum, gençliğimde de okurdum ama şimdi daha fazla okurum. Türkiye'nin güncel meselelerini de takip ediyorum. Akşamları günlük iki saat televizyon izliyorum. Erken yatarım, erken kalkarım, işe gelmeye hazırlanırım (...) Ben yaşamımdan memnunum ve mutluyum ama yanımda bir eşim olsa daha mutlu olurum. Akşamları evdeki sessizlik beni rahatsız ediyor. İnsan sohbet etmek ister, tartışmak ister ama ben yalnızım, bu da can sıkır. Ama eşim olsaydı bu sorunlar olmazdı. İşte yine durumum iyi. Ekonomik durumum iyi, eksikliğim yok, ihtiyaçlarımı gideriyorum, çevremden saygı görüyorum ve halen çalışıyorum, yani bundan memnunum (Veli, erkek, 73, üst gelir, üniversite mezunu).

Yüksek eğitilmiş yaşlı bireylerin sosyalleşme ve boş zaman aktivitelerinde çok bariz bir cinsiyet farkı bulunmamakla birlikte erkeklerin emeklilik sonrası iş yaşamlarını sürdürebilme konusunda daha avantajlı olması, kadın ve erkeklerin emeklilik deneyimlerini farklılaştırmaktadır. Erkekler emeklilik sürecinde başka bir işte çalışarak da kendilerine bir artı gelir sağlayabilmekte, bunun da katkısıyla hem sosyalleşme olanaklarını artırmakta hem de yaşam kalitelerini ve memnuniyetlerini daha yüksek seviyeye çıkarabilmektedirler. Öte yandan belli bir sosyo-ekonomik ve eğitim düzeyine sahip kadınlar ve erkekler kamusal alanda daha çok zaman geçirebilseler de kadınlar erkeklere oranla evde daha çok zaman geçirmektedirler.

Yine de yüksek eğitilmiş yaşlı kadın bireylerin ev içinde boş zamanlarını daha çok kitap, gazete, dergi okuyarak, bulmaca çözümleri, çiçekler yetiştirerek, müzik dinleyerek bunun yanı sıra arkadaşlarıyla toplanarak, günler düzenleyerek, derneklere üye olarak gerçekleştirdikleri faaliyetleri sosyal kültürel ve ekonomik sermayeler doğrultusunda çeşitlendirebildikleri görülmektedir. Bu açıdan, aktivite teorisinin vurguladığı gibi en iyi, en mutlu yaşlanan kişiler, aktif kalan, sosyal ilişkilerini koruyabilenlerdir. Sosyal yaşamda aktif olmaları yaşam tatminlerini ve benlik duygularını pekiştirmekte, yaşlılığa uyum sağlamalarını kolaylaştırmaktadır (Hooyman vd., 2015, s. 145). Bu bağlamda, kadın ve erkek katılımcıların biriktirebildikleri kültürel, sosyal ve ekonomik sermayelerin yaşam memnuniyetlerini arttırdığını, cinsiyet farkı gözetmeksizin, ortaya koymaktadır.

Yaşlı bireylerin toplumsal çevresini Bourdieucü anlamda bir “alan” olarak kabul edersek, bireylerin sahip olduğu sermayeleri alan içinde yansıtılabilmeleri için sadece “sermayenin yapısı ve miktarı değil,” bu “sermayenin miktarı ve yapısının zaman içindeki evrimi” yani “toplumsal güzergahı ve belli bir nesnel olanaklar yapısıyla uzun süren bir bağintıda oluşan yatkinlikler (habitus)” belirler (Bourdieu & Wacquant, 2003, s. 82-83). Bu anlamda yaşlı bireyler yaşam seyri boyunca elde ettikleri sermaye birikimi doğrultusunda oluşturdukları yatkinlikler ile daha aktif bir yaşlanma sürecine dahil olmaktadır. Öte yandan belli bir kültürel sermayeye sahip olan yaşlı bireylerin bunu kolaylıkla sosyal sermayeye dönüştürüp arkadaşlık bağlarını korudukları ya da yeniledikleri, böylece sosyalleşerek yaşlılığa atfedilen izolasyondan kaçınabildikleri ve bunun yaşam kalitelerini pozitif bir şekilde etkilediği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, bireylerin yaşlılık süreçlerindeki toplumsal konumlarını belirlemede ve “alan” içerisinde mücadele edebilmeleri ve kazanımlar elde etmelerinde biriktirdikleri sermayelerin öneminin büyük olduğu ve bu sermayelerin birbiriyle ilişkili olduğu görülmektedir.

Yoksulluk ve Yoksunluk İle Yaşlılıkta Bireysel Tutum

Yaşlılık döneminin önemli sorunlarından biri de güç kaynaklarının azalmasıdır. Bu anlamda, alışveriş teorisinin de vurguladığı gibi toplumla bağı en çok koruyabilen yaşlıların daha fazla kaynağa sahip olan ve böylece daha genç insanlarla takas edecek şeyi bulunan yaşlılar olduğu söylenebilir (Quadagno, 2002, s. 39). Düşük bir sosyo-ekonomik pozisyona ve eğitim düzeyine sahip olan yaşlıların bu anlamda daha az kaynağa sahip olması nedeniyle yaşlılık süreçlerinde ihtiyaç duydukları sosyalleşme düzeyine erişemedikleri ve boş zamanlarını diledikleri gibi geçiremedikleri yapılan görüşmelerde ortaya konmuştur. Bu yoksunluğa sahip yaşlı erkek ve kadınlar bu açıdan ortak deneyimlere sahiptirler; ancak kadın yaşlıların, kadınlara atfedilen “dulluk” statüsünün ve diğer toplumsal cinsiyet kalıplarının etkisiyle hem evlerine hem de kendi içlerine fazlasıyla kapanan halleriyle yaşlılığı erkeklerle göre daha fazla dezavantajlı yaşadıkları söylenebilir. Şentürk ve Altan da (2015, s. 245-246) İstanbul’da yürüttükleri çalışmada, bu çalışmanın bulgularına paralel olarak, kadınların gün içindeki zamanlarının çoğunu ev içinde, ev işleri ile geçirdiklerini, erkeklerin ise zamanlarının çoğunu dernek/lokal/kahve gibi mekanlarda geçirdiklerini; ancak yaşlı bireylerin gündelik faaliyetlerinin eğitim ve sosyoekonomik durumlarına göre de çeşitlilik gösterdiğini açığa çıkarmıştır. Bu çalışmada, düşük eğitim düzeyi ve yetersiz gelirleri nedeniyle belli bir kültürel ve ekonomik birikime sahip olmayan yaşlı bireylerin toplumdan geri çekilmeleri, sosyalleşememeleri ve boş zamanlarını değerlendirecek aktivitelerde bulunamamaları yaşam memnuniyetlerinin düşmesine neden olmaktadır.

Hep evde oturuyorum. Herkes evinde. Yaşlı arkadaşlarım da yok, çok sıkılıyorum. Gençken çarşıya çıkmadan durmazdım ama şimdi geçti çıkamıyorum. Öyle çok fazla sosyal çevrem yok. En çok buradaki oğlumla görüşüyorum. Gençken de hep çalış hep çalış, işte yalnız kaldık. Biri benim evime geldiğinde kendimi iyi hissediyorum, bazen gördüklerime gelin diyorum, ama işte yalnızlık zor oluyor (...) Müziği aramıyorum, çok da sevmiyorum. Bir teybim vardı bozuldu, dinlemiyorum. Okuma yazmam yok, kitap okuyamam. Gençken okul kursları vardı. Okuma yazma öğrenmek istedim, bir iki defa gittim. Eşim engel oldu, izin vermedi, gidemedim. Sonra eşim içkiden dolayı hastalandı, yatağa düştü. Sonra ona bakmam için beni çalışmaya gönderdi (...) Benim hayatımda hiç başarı yok. Okul okumadım, cahillik işte (...) Okuma yazmam olsaydı daha güzel olurdu, ama yok hiç yok (...) Yaşlılar aktif olmalı, başka insanlarla tanışmalı, öyle evde olmakla zaman geçmiyor ama imkânım yok, nasıl olacak? Hem hastayım hem de maaşım bana yetmiyor. Dışarı çıksam ne alacağım? Her şey pahalı, ben hastaneye bile gidemiyorum (...) Bu şekilde yaşayamam da çok fazla (Aliye, kadın, 74, orta gelir, okuryazar değil).

Gençken günlerimiz yoklukla geçti, bu kadar çoluk çocuk, eşimin bir ayağı sakattı, hep yokluk hem zorluk. Okumam yazmam yok, ben küçükken kız çocuklarımı okutmazlardı, beni de salmadılar. Keşke gitseydim, o zamanlarda okusaydım çalışırdım, böyle bir hayat yaşamazdım, şimdi bir telefonu da çevirmesini bilmiyorum işte (...) Kendi başımayım. Yaşadığım ev mahpus gibi, hiç evin içinden çıkmak yok bana. Birine ihtiyaç duyduğumda pencereden çağırıyorum, gelirlerse ihtiyacımı gideriyorum gelmezlerse de gideremiyorum. İçeri girip sormuyorlar, ben pencereden bakıyorum oradan konuşuyorlar. Eve misafir gelmez (*gülerek*) nerde gelecek, düşenin dostu olmaz. Eskiden ben iyiyken gelip giderlerdi şimdi gelen giden yok, onlara yemek yapamazsan hürmet edemezsen nasıl gelirler düştüm bir kere (Sevim, kadın, 83, alt gelir, okuryazar değil).

Katılımcılar bir sosyal çevrelerinin olmayışı ile ekonomik durumlarının zayıf oluşu ve gerek aile gerekse eşin ataerkil tahakkümüne maruz kalarak okuma-yazma öğrenme hakkından yoksun oluşlarını vurgulayarak, bugünkü durumu ile geçmişin ‘cahillikleri’ arasında bir bağ kurarlar. Bu örnekler, toplumdan geri çekilme durumunun yaşlıların kendi isteğiyle olduğunu savunan Geri çekilme teorisinin aksine, Yaşlılığın politik ekonomisi kuramında vurgulandığı gibi sosyal, ekonomik yapısal faktörlerin de etkisiyle olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu anlamda yaşam boyu biriktirilen dezavantajların bireyin yaşlılığına nasıl etki ettiğini daha iyi anlamak için birey ve yapı ilişkisini irdelemenin önemi tekrar açığa çıkmaktadır. Sosyal sınıf yaşlı insanların konumunu ve yaşam doyumunu belirleyen en temel faktördür (Quadagno, 2002, s. 53). Bu düşüncüyü destekler biçimde, bu çalışmada da özellikle yoksul katılımcılar açısından düşük sosyoekonomik durum ile yaşlılıkta sosyal çevrenin

daralması ve toplumdan “geri çekilme” durumları arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, yaşam boyu geliştirilen ve ev kadını olma ile özdeşleştirilen yatkınlıklar özellikle yoksul yaşlı kadınların eve kapanmalarına neden olmaktadır.

Ancak kendisini mutlu edecek herhangi bir boş zaman aktivitesi de bulunmayan yaşlı kadınların dışarı çıkamama ve topluma katılamama durumunu kültürel bir özellik olarak açıklayarak, sürekli maruz bırakıldıkları toplumsal baskıyı rasyonelleştirdiği de görülmektedir. Bununla birlikte aslında insanlarla iç içe olmaktan ve mesela çarşıya çıkmaktan mutlu olacağını belirtirken eve kapanma durumunu içselleştirmedeği ve bu kapanmanın gerçekten kendi isteğiyle olmadığı görülmektedir.

Sabah kahvaltımı hazırlıyorum, bulaşıkları kaldırıyorum hep yatağım yerde, yatağa uzanıyorum, acıktığımda yine kalkıyorum yani hayatım böyle. Komşulara da gidemiyorum yani onlar rahatsız olur. Öyle yatağa giriyorum, uykum da gelmezse öyle geçmişi düşünüyorum. Hep hayatımı düşünürüm uzun uzun. Bu beni tabi ki mutlu etmiyor, mutsuz oluyorum daha çok. Başka biri yanımda olsa belki bugünü konuşur, yarını düşünürüm ama böyle yatakta geçmişin dışına çıkamıyorum. Bazen torunlar gelir, o zaman kendimi çok mutlu hissediyorum (...) Hiç çarşıya çıkamıyorum, tabi çıkmak isterdim, mutlu olurum ama gidemem ki bu halimle. Yani insanlarla iç içe olmak güzel olur. En çok kızlarımla görüşüyorum, başka da bir yere gidemiyorum. Canım sıkıldığında evde çiçeklerim var onları suluyorum. Televizyon var açıyorum, yani bir şey de anlamıyorum ama işte açıyorum (...) Yaşlı varlıklı olursa daha fazla ilgi görüyor ama yoksulsa menfaati yok, yani daha az ilgi görüyor (...) Öyle çok fazla dışarı çıkmak, sosyal olmak bence hoş bir şey değil. Yani ne gerek var? Olmaz bence. Ben evimden çıkmak istemem yani öyle arkadaş falan yani uygun olmaz. Kültürümüzde de uygun değil hoş karşılamazlar. Çok fazla dışarda olmak bir şeyler yapmak, yok, evinde oturmak daha doğrudur. Hiç yaşlı arkadaşım yok, olsaydı iyi olurdu. İşte varım yoğun çocuklarım ve komşular. Başka da bir ortamım yok, olsaydı iyi olurdu, herkes bir yerde (Elmas, kadın, 84, orta gelir, okuryazar değil).

Öte yandan evlilik hayatı boyunca eşleriyle birlikte sosyalleşme sürecine dahil olan kadınların eşlerinin vefatı sonrasında sosyalleşme olanaklarının oldukça azaldığı ve bu durumun yaşam memnuniyetini düşürdüğü görülmektedir. Mercan Hanım'ın dul olmakla başlayan bu sosyalleşme kaybı, ataerkil toplumun kadın hayatını nasıl sınırladığına da bir örnek teşkil etmektedir.

Eşimin ölümü hayatımı çok değiştirdi. Eskiden canımız sıkıldı mı gezerdik, gece parka giderdik, bir iki saat otururduk. Koca gidince öksüz çocuk gibi kalıyorsun, milletin evinde kocası emekli oturunca gidemiyorsun, adamcağız dinlenecek. Ben her zaman gideyim olmaz. Sen gel diyor komşu. Allah razı olsun senden derim ama pek gitmem (Mercan, kadın, 78, alt gelir, okuryazar değil).

Yaşlı kadınların yaşadığı dulluk çeşitli sosyal sorunlara neden olmaktadır (Arun, 2011, s. 1523). Buna ek olarak, bu çalışmada sosyoekonomik ve eğitim düzeyinin kadınlar açısından dulluk deneyimini farklılaştırdığı da görülmektedir. Yüksek bir sosyoekonomik düzeye ve eğitim düzeyine sahip katılımcılar dulluğun verdiği bazı dezavantajları yaşamalarına rağmen sosyalleşme olanakları yaratarak ve toplumsal katılımlarını yüksek tutarak daha aktif bir yaşam sürebilmektedirler. Bunun aksine herhangi bir meslek sahibi olmayan, sosyoekonomik ve eğitim sermayesi düşük olan kadın katılımcıların başta yoksulluk olmak üzere erken yaşlarda deneyimledikleri yapısal eşitsizliklerin etkisiyle ortaya çıkan “kümülatif dezavantajlardan” dolayı toplumsal geri çekilmeye maruz kaldıkları görülmektedir. Yaşlılığın Politik Ekonomisi teorilerinde vurgulanan “kümülatif dezavantajların,” yani daha erken yaşanan olumsuz deneyimlerin bu çalışmada da “ileri yaşlardaki yaşam kalitesini etkilediği” görülmektedir (Quadagno, 2002, s. 221).

Kadınların erkeklere göre, ücretli ve sosyal güvenceli bir işte çalışma oranlarının düşük olması, iş bölümüne ait kaynakların eşit dağıtılmaması ve istihdama katılımlarının az olması gibi nedenlerle yaşamlarını yoksulluk koşullarında sürdürmek zorunda kalmaları sıkça rastlanılan bir durumdur (Kalaycı & Özkul, 2017, s. 107). Bu biriken dezavantajlar yaşlı bireylerin sosyalleşme süreçlerini, boş zaman değerlendirme biçimlerini ve mutluluklarını olumsuz etkileyerek yaşlılık sürecini zorlaştırmaktadır.

Feminist yaşlılık teorisi “cinsiyete dayalı eşitsizlikler”in de yaşam seyrini etkileyen önemli durumlardan biri olduğunu ortaya koyarlar. Bu anlamda, kadınlar tarafından daha erken dönemlerde deneyimlenen eşitsizlikler, ileri yaşlarda daha da ağırlaşır. Kadınların özellikle bakım sorumlulukları nedeniyle yaşamları boyunca birikim yapma fırsatları sınırlanır. Bunun sonucunda erkeklerden daha düşük sosyal güvenliğe ve emeklilik maaşına sahip olurken daha yüksek yoksulluk oranlarına sahip olurlar (Hooyman vd., 2002, s. 150). Güler’in (2017, s.189) de belirttiği gibi özellikle de yaşlı kadınların “eşi ölmüşse ve tek başına yaşamak zorundaysa yoksul kalma olasılığı daha da artmaktadır”. Bu çalışmada da eşitsizliğe maruz kalan kadınların yaşlılıktaki varlık-yokluk durumları ölen eşlerinin sosyal güvenceye sahip olup olmadığına göre değişim göstermektedir. Kadın katılımcıların on birinin meslek sahibi olmadığı, ölen eşlerinin maaşıyla geçindikleri görülmektedir. Ancak eşleri bir sosyal güvenceye sahip olmadan vefat eden dört kadın katılımcı ise derin yoksulluk yaşadığı görülmüştür. Aynı yoksulluğu bir sosyal güvenceye sahip olmayan erkek katılımcıların da paylaştığı görülmektedir. Düşük sosyoekonomik düzeyde olan erkek katılımcıların, yüksek sosyoekonomik durumda olanların aksine toplumsal katılımlarının düşük olduğu, boş zaman değerlendirme faaliyetlerinin sınırlı olduğu ve dolayısıyla yaşam memnuniyetlerin düşük olduğu katılımcıların ifadelerinde görülmektedir.

Gençliğimde de para kazandığım yoktu, günlük kazanıp günlük yiyordum, ekonomik durumum hep zayıf. Kahveye gitsem para gidecek, benim gelirim ancak ev kirasına gidiyor, onun için gitmiyorum. Çevrem de yok. Valla bir park var oraya gidiyorum. Orda birkaç yaşlı arkadaş var, artık parka kim gelirse orada oturup sohbet ediyoruz ama hava kötü olursa, şimdi önümüz kış mesela, hiç çıkamam. Her zaman sıkılırım, kışın görüşecek yer yok. Evime genelde gelen yok, çok nadir. Komşular da gelmez, sadece akşam yemeği getiriyorlar bazen (...) Akrabalarla çok az görüşüyorum (...) Okuma yazmam yok cep telefon nasıl kullanır bilmiyorum. Sadece arayanlara cevap verebiliyorum (...) Televizyon her zaman açık, çoğunlukla televizyon izliyorum (...) Hiçbir müzik dinlemem, eskiden de dinlemiyordum (...) Bir müzik aleti çalmaya hiç ilgim olmadı olsaydı da zamanım olmadı, sürekli geçinme derdi ile geçiriyordum hayatımı (...) Herhangi bir dernek ortamım olmadı, okuma yazma olmayınca nasıl olur? Gençliğimde de böyleydi (Abdullah, erkek, 70, alt gelir, okuryazar değil).

Erkek katılımcıların da ifadelerinden anlaşılacağı gibi, kendine yetebilecek ekonomik sermayeden yoksun olmaları, kültürel sermaye açısından da zayıf olan yaşlı bireylerin öznel yaşam kalitesini derinden olumsuz etkilemekte ve yaşlılık sürecini zorlaştırmaktadır. Bireylerin toplumdaki yerini geri çekilmeleri ve izole olmaları toplum içerisindeki aktif ve üretken olma durumlarına ket vurmaktadır. Bu durumun katılımcıların duygularına “yalnızlık,” “sıkılma hali,” “umutsuzluk” ve “ölümü bekleme” olarak yansıdığı görülmektedir. “Kümülatif dezavantajların”, yoksul olan yaşlı kadınlarda olduğu gibi, yoksul olan erkek yaşlıların da yaşlılık sürecini zorlaştırdığı tespit edilmiştir. Böylelikle bireylerin erken yaşlarında deneyimledikleri yapısal eşitsizlikler yaşlılık döneminde yoğunlaşmakta” ve “kümülatif dezavantajlar” doğurmaktadır (Hooyman vd. 2015, s. 151).

Bu çalışmada da erkek ve kadın yaşlılarda yapısal (sosyoekonomi, kültür, eğitim, vs.) avantajların yaşlılık sürecini kolaylaştırıp toplumsal katılımı artırdığı; dezavantajların ise yaşlıların toplumsal katılımını zayıflattığı ve toplumdaki izole olmasına sebep olduğu görülmektedir. Bourdieu’ye (2006) göre sermayeler birbirleriyle ilişkilidir ve ekonomik sermaye diğer sermayeleri belirlemede önemli rol oynamaktadır. Bu açıdan, çalışmanın verileri doğrultusunda ve sınırları içinde, tüm katılımcılara genellenemese de yaşlılık sürecinde sermayelerin dolaylı veya doğrudan ekonomik sermayeye göre biçimlendiği ve kişilerin yaşlılık sürecini, yaşama biçimini, dolayısıyla yaşam doyumu ve kalitesini belirlediği söylenebilir. Hatta alt gelir gruplarında görülen bu ekonomik yoksunluğun, aşırı genellemelerde bulunulmasa da çocukları üzerinden de yeniden üretildiği görülmektedir.

Bourdieu, (2006, s. 132) “aile’nin toplumsal düzenin korunmasında yalnızca biyolojik üreme değil aynı zamanda da toplumsal yeniden üretimde yani toplumsal alanın yapısının ve toplumsal ilişkilerin yeniden üretiminde belirleyici rol oynadığını” ileri sürer. Dolayısıyla

“aile’nin, farklı türleriyle sermayelerin yoğunlaşmasının ve kuşaklar arasındaki dolaşımının en mükemmel yeri” olduğunu belirtir. Bu çalışmada yer alan yoksul katılımcıların çocuklarının da ebeveynlerine yardım edemeyecek kadar yoksul olduğu buna karşın, kendini üst ve orta üstü gelir grubunda gören sekiz katılımcıdan yedisinin çocuklarını üst ve orta üstü gelir grubunda olduğu, üniversite mezunu olan yaşlı bireylerin tüm çocuklarının da üniversite mezunu olduğu eğitim düzeyi düşük olan yaşlı bireylerin ise çocuklarının da eğitiminin düşük olduğu yapılan görüşmelerden elde edilmiştir. Bu durum, yaşlı bireylerin ekonomik ve kültürel sermayelerinin çocukları üzerinden yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır. Açıklan’ın da (2008, s. 39) belirttiği gibi, “kişilerin bilgi, beceri ve yeteneklerini geliştirme süreçlerinin, yani eğitim olanaklarına ulaşabilme koşullarının önemli eşitsizlikler gösterdiği yerde” ve “aile ve çevre koşullarının dezavantajlı sosyo-kültürel mirası eklendiğinde (...) bu olanaklara ulaşamayan, (...) geleceğin niteliksiz işgücü ve yoksulları olacak genç kuşaklar için yukarıya doğru toplumsal hareketlilik şansından söz etmek oldukça güç” olacaktır. Öte yandan, sosyoekonomik ve eğitim düzeyi düşük olan yaşlı bireylerin sosyalleşme ve topluma katılım şanslarının az olduğu ve boş zaman değerlendirme faaliyetlerinin fazlasıyla sınırlı olduğu da görülmektedir. Genelde çoğunun zamanını evde geçirdiği çarşıya, parka ve benzeri sosyal ortamlara pek çıkamadığı ve sosyalleşme yerlerinin sadece kendi evleri olduğu görülmüştür. Bu katılımcıların çocuklarıyla görüşmek dışında boş zamanlarının büyük kısmını evde televizyon izleyerek geçirdikleri, daha sonra ev içi temizlik ile ilgilendikleri, çok azının da kısmen de komşularıyla zaman geçirdikleri görülmektedir.

“Televizyon alt sınıf grupların yegâne kültürel aktivitesi olarak dikkat çekici olmaktadır. Daha hacimli kültürel sermaye sahibi olanlara özgü yüksek kültürel ürünleri tüketme imkanından yoksundurlar” (Arun, 2014, s. 184). Bu anlamda bu çalışmada da televizyon gerek kadın gerek erkek katılımcılar için “yalnızlığa eşlik eden bir arkadaş” olarak tarif edilmiştir. Katılımcılardan, okur yazar olmayan ve olan on sekiz kişiden on altısı “sık sık” televizyon izlediğini belirtirken lise ve üniversite mezunu altı kişiden altısı da “ara ara” izlediğini vurgulamıştır. İlkokul ve ortaokul mezunların verdiği yanıtlarda ise heterojenlik söz konusudur. Bu durum cinsiyet farkı olmaksızın eğitim seviyesi düştükçe televizyon izleme sıklığının arttığını göstermektedir.

Bu çalışmada sosyal, kültürel ve ekonomik sermayelerin birbirini beslediği görülmektedir. Ekonomisi kendine yeten, yüksek diplomalara sahip ve belirli kültürel beğenilere sahip (hobi, arkadaş grupları, sanat etkinlikleri vs.) bireylerin toplumsal sermaye hacimlerinin genişliği doğrultusunda sosyalleşme ihtiyacını en iyi şekilde karşıladığı görülürken; sermaye hacimleri dar olanlar sosyalleşmenin aksine toplumdan “geri çekilme” durumuna maruz kalmaktadırlar. Ancak bu iki kategoriden farklı olarak – sayıları az da olsa – ekonomik sermayeye ve herhangi bir diplomaya sahip olmasa da kendi bireysel çabalarıyla yaşlılık süreçlerini inşa etmeye ve yaşlılıklarını en iyi biçimde yaşamaya çalışan katılımcılara da rastlanmaktadır. Örneğin, gençliğinde çobanlık ve hamallık yaparak geçinen Hüseyin Bey’in kitap okumaya çok önem vermesi ve kendini kültürel anlamda geliştirmesi, sosyal çevresini genişletebilmesine ve yaşlılık döneminde toplumsal katılımını sürdürmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca iletişim teknolojilerinden de faydalanarak iletişim ağını ve bilgi birikimini genişletmeye çalışmaktadır.

Ben ilkokula gitmedim, ama okur yazarım. Ben köyde çobanlık yaptım. Antep’e geldim, inşaatta çalıştım, fabrikalarda çalıştım, hamallık yaptım. Yapmadığım iş kalmadı. Bizim o dönemde yapabileceğimiz başka bir şey yoktu. Okul okumamışsın, bir şey bilmiyorsun, ticaretle uğraşamazsın, sermaye yok. (...) Gelirim bana yetmiyor, bazen çocuklar yardım ediyor (...) Gün içinde televizyonu hiç izlemem, dışarıda oluyorum zaten. Arkadaşlarımla görüşmek sıkıntımı büyük ölçüde gideriyor. Antep’te tanıştığım arkadaşlardan, girdiğim çevreden çok şey öğrendim. Kültürlü bir çevrem oluştu. Arkadaşlarla oturup zamanı geçirmek, sosyalleşmek güzel oluyor. Akşamları genelde kitap okurum. Tarihi kitapları ve roman okumayı severim. Cep telefonundan günlük haberlere bakıyorum. Televizyonda tartışma programları izlerim. Bir de takip ettiğim bir-iki dizi var

(...) Bilgisayar, internet kullanıyorum. Facebook, Twitter, hepsini kullanırım. Çocuklarla görüntülü konuşuyorum (...) Ben her işimi kendim yapıyorum. Bu beni dinç tutuyor (...)Bizim toplum kimde para varsa ona itibar eder. Ha parası varsa yaşlı saygı görür, bu kişiliğine karakterine değil parasına saygıdır. Kültürlü biriye yine gençler etrafında olur, toplumla iç içe olur. O da yoksa, parası da yoksa çoğu onunla dalga geçer. İçine kapanır, yalnızlaşır. O yüzden gençken daha bilgili, daha kültürlü olmak için uğraşmak lazım. Bilgisi olmayan adam kendi kendini bırakıyor (Hüseyin, erkek,72, alt gelir, erkek, okuryazar).

Örneğin Fazilet Hanım düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip olmasına rağmen fiziksel ve toplumsal olarak daha aktif olması gerektiğini fark ederek bireysel çabaları ile sosyalleşmenin, hareket etmenin, kısacası evden çıkmanın yaşlılık dönemini daha anlamlı kılabilceğini fark ettiğini belirtmiştir.

Tek başıma bir yere de gitmezdim, düşerim diye. Deli gibi yalnız başıma ne işim var, yanımda bir gezen olsa derdim. Bir gün canım sıkıldı, tramvaya bindim, sosyete pazarına gittim. Yeter artık yattığın dedim. Aldım bir şeyler kendime. Sonra orada parkta, bir bankta oturdum. Çantama koyduğum şeyleri yedim. Sonra tramvaya bindim döndüm. Artık canım sıkıldıkça biner giderim. Niye daha önce gitmedim diye üzüldüm. İnsanın dışarıyı görmeye de ihtiyacı var, sağı solu görmeye. Çarşığı seviyorum. Bu semtteki çarşıya fırına markete giderim. Şimdi bir pazar arabası aldım, arımdan sürükler giderim ne gerekirse alırım. Artık her gün bir yol boyu yapıp bu semtteki çarşıya gidiyorum (Fazilet, kadın, 76, orta gelir, okuryazar değil).

Bu katılımcılar, yaşlılıkta zamanı nitelikli kılacak çeşitli etkinliklerde bulunarak, aktif olmanın önemine dair bir farkındalığa sahip olup bireysel çaba ile kültürel birikimin sağlanabileceğine ve yaşlılıkta yaşam doyumunu artırabileceğine dair örnekler sunarlar. Bu durum gerek toplumsal yapının gerekse bireysel edimlerin yaşlılık sürecinin inşasında önemli rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Sonuç

Modernleşme sürecinde değişen ve dönüşen aile yapısına paralel olarak yaşlı bireylerin tek başına yaşama isteği veya mecburiyeti artmaktadır. Bu durum yaşlılıkta tek başına yaşama olgusunu anlamayı önemli kılmaktadır. Bu çalışma tek başına yaşayan yaşlı bireylerin sadece bugününü değil, yaşam boyu edindikleri hayat deneyimlerinin yaşlılık dönemlerine nasıl biçim verdiğini anlamaya çalışmaktadır. Diğer bir deyişle araştırma, bir yandan yaşlılık döneminde bireylerin tek başına yaşama deneyimlerine ışık tutarken, öte yandan bireylerin yaşam seyri boyunca içinde buldukları koşulların, sahip olduğu ya da olamadığı sosyal, kültürel ve ekonomik sermayelerinin ve yatkinliklerinin yaşlılık dönemindeki yaşam memnuniyetlerine yansımalarına da dikkat çekmektedir.

Geniş aileden kopan ve tek başına yaşayan yaşlı bireylerin yaşam biçimini ve yaşam memnuniyetini önemli derecede etkileyen temel faktörler sosyal ilişki, toplumsal katılım ve güçlü aile bağlarıdır. Sosyal ilişkiler düzeyi yaşlı bireyin toplumsal katılımını veya toplumdan geri çekilmesini etkilemektedir. Zira Aktivite teorisinin de vurguladığı gibi, yaşlı bireyi etkileyen “etkinlik” ile “mutluluk” ve “sosyal ilişkiler çokluğu” arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Bu çalışmada toplumsal katılımın –geri çekilme kuramının savının aksine– yaşlı bireylerin yaşam memnuniyetini artırdığı, toplumdan geri çekilmenin ise yaşam memnuniyetini düşürdüğü tespit edilmiştir.

Ancak, çalışma her ne kadar sosyalleşme sürecinde bireysel tutum ve çabaların önemini açığa çıkarsa da bireylerin içinde buldukları yapısal koşulların ve fırsatların etkisini de ortaya koymuştur. Böylece çalışma toplumsal katılım veya toplumdan geri çekilmeyi bireysel seçimlerin ürünü olarak ortaya koyan aktivite teorisi ve geri çekilme teorisine bu açıdan eleştirel yaklaşmaktadır. Zira bireyler sahip oldukları ekonomik, sosyal ve kültürel sermayelerin hacmi oranında bir toplumsal katılım gerçekleştirebilmektedir. Gerek Aktivite teorisinin gerekse Geri çekilme teorisinin görmezden geldiği yapısal fırsat eşitsizliklerinin bazı yaşlı bireylerin toplumsal katılımına engel yarattığı görülmektedir. Hatta toplumdan geri çekilmeyi kendi istekleriyle tercih ettiklerini belirten katılımcılar bunu toplumsal kültüre, yaşlılığa ve kendi

bireysel seçimlerine bağlayarak rasyonelleştirseler de görüşmeler derinleştikçe yaşlıların yalnızlıktan, çok aranmamaktan ve izole olmaktan fazlasıyla şikâyetçi oldukları, hatta evlerini hapisaneyeye benzettikleri ve daha rahat hareket edebilmek için bir araba ve ehliyet sahibi olma özlemi içinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu durum yaşlıların toplumdan geri çekilmelerinin buna gönüllü olmalarında değil bilakis maruz kalmalarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Yaşlı bireyler Bourdieücü anlamda sahip oldukları sosyal, kültürel ve ekonomik sermayeler çerçevesinde hareket etmeleri ve bunun yanı sıra “yaşam seyri” boyunca edindikleri ve biçimlendirdikleri habitusları doğrultusunda tutum ve tercihlerde bulunmaktadırlar. Sosyal, kültürel ve ekonomik sermayeleri yüksek olan yaşlı bireylerin daha fazla sosyalleşme olanağına ve kendilerini iyi ve mutlu hissettirecek aktivitelere dahil olma imkanlarına sahip oldukları, çevreleri tarafından daha çok ilgi gördükleri, daha çeşitli boş zaman etkinliklerde bulunma fırsatlarına ve hobilere sahip olduğu dolayısıyla daha az yalnızlık hissi ve daha çok yaşam doyumu yaşadıkları görülmektedir. Diğer taraftan düşük sosyoekonomik düzeye sahip olan yaşlı bireylerin ise daha az sosyalleşme fırsatı buldukları, çevreleri ve yakınlarından daha az ilgi gördükleri, daha az aktivitelere bulunduğu ve en yaygın boş zaman aktivitesinin evde televizyon izlemek olduğu dolayısıyla daha fazla yalnızlaştıkları ve mutsuz oldukları görülmektedir.

Öte yandan yaşlı bireylerin sahip oldukları kaynakların az olması sebebiyle takas ilişkisinde diğer gruplara sunulabileceklerinin azalması Alışveriş teorisinde vurgulandığı gibi yaşlı birey açısından daha az ilişkisellik doğurmakta ve yaşlının yalnızlaşmasına sebep olmaktadır. Ayrıca eğitim durumu veya ekonomik durum açısından bir sermaye biriktirmeseler de kendi yaşlılık süreçlerini bireysel çabaları sonucu olumlu anlamda inşa edebilen ya da etmeye çabalayan yaşlı bireyler de bulunmaktadır. Bu örnekler çok az da olsa bireylerin içinde buldukları yapısal olarak kısıtlı koşullara karşın, bireysel edimleriyle de hayatlarına yeni bir boyut katabileceklerini göstermektedir.

Çalışmanın bulguları yaşlı bireyin toplumsal pozisyonunun ve yaşlanma deneyiminin, yaşlılığın politik ekonomisi teorisinin vurguladığı gibi hem “yaşa dayalı eşitsizliğe” hem de “toplumsal kaynakların kontrol ve dağıtım biçimlerine” bağlı olduğuna dair yapısalıcı yaklaşımını destekler niteliktedir. Ancak sosyal yapılandırmacı teorisinin ışığında bu algının kişiler arası etkileşim üzerinden toplumsal olarak inşa edildiği; yaşlı bireylerin de kendi deneyimlerini yorumlama sürecinde yaş ayrımcılığını içselleştirebildikleri ve bu algının yeniden üretimine katkıda buldukları gözlemlenmektedir. Sosyal gerçekliğin değişebileceği fikrinden hareketle tüm katılımcıların bu konuda pasif olmadıkları, ayrımcı tutumlara direnen ve bu negatif yaşlılık algısının değişmesine katkıda bulunan yaşlı bireylerin de olduğu görülmektedir.

Diğer yandan, Feminist teoride belirtildiği gibi cinsiyet temelli eşitsizliklerin de kadın ve erkek yaşlı bireylerin yaşam deneyimlerini farklılaştırdığı görülmektedir. Yüksek eğitim görmüş ve bir meslek sahibi olmuş kadınlarla erkekler sosyalleşme ve boş zaman değerlendirme açısından benzer faaliyetlerde bulunabilmekte, kamusal alanda var olabilmektedirler. Ancak bu özelliklere sahip kadın katılımcıların yine de evlerinde erkeklerden daha çok zaman geçirdikleri görülmektedir. Öte yandan, maddi imkânları kısıtlı, kültürel birikimleri zayıf hem kadın hem erkek katılımcıların kendilerini ev dışında var edebilme konusunda sıkıntı yaşadıkları görülmektedir. Yoksul erkekler, toplumun erkekleri maddi gücüne göre sınıflandırdığı toplumsal değerlendirme sisteminde kendilerine atfedilen düşük statünün dezavantajını yaşlılıklarında çekmektedirler. Sermaye dağıtımındaki eşitsizlikler bireylerin yaşam koşullarında fırsat eşitsizliği doğurmakta ve yaşlanma biçimlerini olumsuz anlamda etkilemektedir. Ancak, daha fazla eşitsizliğe maruz kalan, düşük bir eğitim düzeyine sahip olan, işgücü piyasasındaki dar fırsatlar dolayısıyla gelir sahibi olamayan ve ev hanımı

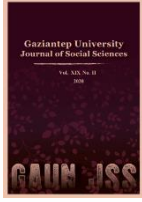

rollerine sıkıştırılan kadınların ise yaşam seyri boyunca maruz kaldıkları ataerkil tahakkümün yaşlılıkta eve kapanma ve yalnızlığa mahkûm olma hatta izole olma şeklinde devam ettiği görülmektedir. Feminist teoride vurguladığı gibi yaşlı kadın bireyler böylece çifte dezavantajlı duruma gelmektedirler. Bazı kadın katılımcıların da bu kapanma halini rasyonelleştirerek tahakkümün yeniden üretilmesine katkıda bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla bireylerin kamusal alanda var olma imkânlarını daraltan yaş ayrımcı tutumları anlamak ve bir değişim potansiyeli ortaya koyabilmek için yaşlılık konusuna hem yapı hem bireyi hesaba katan Bourdieu'cü ilişkisel bir sosyolojik perspektifle incelemenin önemi açığa çıkmaktadır.

Kaynakça

- Açıkalm, N. (2008). Yoksulluk ve genç kuşakların toplumsal hareketlilik şansları: İstanbul ve Gaziantep örnekleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 34-54.
- Akın, G. (2006). *Her yönüyle yaşlılık*, Ankara: Palme Yayıncılık
- Aközer, M., Nuhrat, C. & Say, Ş. (2011). Türkiye'de yaşlılık dönemine ilişkin beklentiler araştırması. *Aile ve Toplum Dergisi*. 7(27), 103-128.
- Arpacı, F. (2009). Yaşlıya bakan kadınların bakım yüklerinin incelenmesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 2(1), 61-72.
- Arun, Ö. & Arun, B. (2011). Türkiye'de yaşlı kadının en büyük sorunu: Dulluk, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(4), 1515-1525.
- Arun, Ö. (2014). İnce zevkler olağan beğeniler: Çağdaş Türkiye'de kültürel eşitsizliğin yansımaları. *Cogito*, 76, 167-191.
- Backes, G.M. & Clemens, W. (2017). Yaşlanma ve yaşlılık sosyolojisi. İ. Tufan ve M. Durak (Ed.), *Gerontoloji- kapsam, disiplinlerarası iş birliği, ekonomi, politika*, (İ. Tufan, Çev.) (1. Cilt). Ankara: Nobel Akademik yayıncılık.
- Bengtson, V. L., Burgess, E. O. & Parrott T. M (1997). Theory, explanation, and a third generation of theoretical development in social gerontology. *Journal of Gerontology: Social Sciences, The Gerontological Society of America*. Vol. 52B, No. 2: 72-88.
- Bourdieu, P. & Wacquant L. (2003). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar*. (N. Ökten, çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2006). *Pratik nedenler: Eylem kuramı üzerine*. (H.U. Tanrıöver, Çev.) İstanbul: Hil Yayınları.
- Calhoun, C. (2014). Bourdieu sosyolojisinin anahatları. (G. Çeğin, Çev.) G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı ve Ü. Tatlıcan, (Ed.). *Ocak ve zanaat: Pierre Bourdieu derlemesi*. (ss. 77-126) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Engelli ve yaşlı istatistik bülteni* (2019). *Aile çalışma ve sosyal hizmetler bakanlığı, engelli ve yaşlı hizmetleri genel müdürlüğü*. Erişim 01.04.2020, <https://ailevecalisma.gov.tr/media/9085/buelten-haziran2019-son.pdf>.
- Göker, E. (2014). Ekonomik indirgemeci mi dediniz? G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı ve Ü. Tatlıcan, (Ed.). *Ocak ve zanaat: Pierre Bourdieu derlemesi*. (ss. 277-302). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Görgün-Baran, A. (2004). Yaşlılık sosyolojisi. V. Kalıncı, (Ed.), *Yaşlılık: disiplinler arası yaklaşım, sorunlar, çözümler* (ss. 35-57). Ankara: Odak yayınevi.
- Güler, Z. (2017). Yaşlılık ve intihar. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (55), 181-193.

- Hooyman, N., Kiyak, H.A. & Kawamoto, K. (2015). *Aging matters: An introduction to social gerontology*. Boston: Pearson.
- Ilgar, L. (2008). Yaşlılık dönemi sosyal özellikleri ve serbest zaman etkinlikleri. K. Ersanlı ve M. Kalkan, (Ed.). *Psikolojik, sosyal ve bedensel açıdan yaşlılık*. (ss. 63-96). Ankara: Pegem Akademi.
- İçli, G. (2008). Yaşlılar ve yetişkin çocuklar. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 8(1), 29-38.
- Kalaycı, I. & Özkul, M. (2017). Geleneksel kalabilsem modern olabilsem: Modernleşme sürecinde yaşlılık deneyimleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(18) 90-110.
- Kalaycıoğlu, S., Tol, U., Küçükural, U. & Kurtuluş, Ö.C., (2003). *Yaşlılar ve yaşlı yakınları açısından yaşam biçimi tercihleri*. Ankara: TÜBİTAK yayınları.
- Merriam B. S. (2018). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber*. (S. Turan, Çev.) Ankara: Nobel.
- Punch, K. (2014). *Sosyal araştırmalara giriş: Nicel ve nitel yaklaşımlar*. (D. Bayrak, H. Bader ve Z. Akyüz, Çev.). Ankara: Siyasal kitabevi.
- Quadagno, J. (2002). *Aging and the life course*. Boston: McGraw-Hill.
- Şentürk, M. & Altan, R.B. (2015). Nitel araştırma: Yaşlılar ne anlattı? M. Şentürk, H. ve Ceylan, H. (Ed.). *İstanbul'da yaşlanmak* (ss. 229-282). İstanbul: Açılım Kitap.
- Şimşek, H. & Yıldırım, A. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin yayıncılık.
- Toepoel, V. (2013). Vera ageing, leisure, and social connectedness: How could leisure help reduce social isolation of older people?. *Springer Social Indicators Research*. Aug; 113(1): 355–372.
- Tufan, İ. (2002). *Antik çağdan günümüze yaşlılık- sosyolojik yaşlanma*. İstanbul: Aykırı yayıncılık.
- Tufan, İ. (2003). *Modernleşen Türkiye'de yaşlılık ve yaşlanma: Yaşlanmanın sosyolojisi*. İstanbul: Anahtar Kitaplar yayınevi.
- Tufan, İ. (2007). *Birinci Türkiye yaşlılık raporu*. Antalya: Geroyay.
- Tufan, İ. (2014). *Türkiye'de yaşlılığın yapısal değişimi*. İstanbul: Koç Üniversitesi yayınları.
- TUİK (2017). *Türkiye istatistik kurumu haber bülteni*, Sayı 27595. Erişim tarihi: 15.03.2018. <http://www.tuik.gov.tr>
- Wacquant, L. (2014). 1993'te Bourdieu: Bilimsel kutsamaya dair bir vaka incelemesi. (E. Ünal, Çev). *Cogito*, 76. 16-34.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Osmanlı Müzeciliğinin İşleyişine Bir Örnek: Müze-i Hümayûn Kurşun Mühür Kataloğu

An Example of The Functioning of The Ottoman Museum: Müze-i Hümayûn Lead Seal Catalog

Ayşe ERSAY YÜKSEL^{a*}

^a Arş. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Adana / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0314-6182

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 25 Ağustos 2019

Kabul tarihi: 4 Kasım 2020

Anahtar Kelimeler:

Müze-i Hümayûn,
Kurşun Mühür,
Osmanlı Müzeciliği,
Halil Edhem Bey

ARTICLE INFO

Article History:

Received Aug 25, 2019

Accepted Nov 4, 2020

Keywords:

Müze-i Hümayûn,
Lead Seal,
Ottoman Museum,
Halil Edhem Bey

ÖZ

Osmanlı'da klasik çağdan beri ön hazırlıkları bulunan müzecilik faaliyetleri 19. yüzyılda hızlı bir kurumsallaşma sürecine girmiştir. Bu sürecin en somut kazanımı olarak Osmanlı'nın ilk emperyal/millî müzesi olan "Müze-i Hümayûn" 1889 yılında özerk bir devlet kurumu olarak varlık kazanmıştır. Batılılaşma devri Osmanlı sanatının önemli sembollerinden biri olan Osmanlı müzesinin ortaya çıkması ve kurumsallaşmasının belgeleri çeşitli tarihsel kayıtlardan izlemektedir. Bu bağlamda dönemin Osmanlı müzesi müdür yardımcısı nümizmist Halil Edhem'in kaleme aldığı, H.1321/M.1904-1905 tarihli "Müze-i Hümayûn Kurşun Mühür Kataloğu" adlı eser Osmanlı müzesinin ilk dönem yayınlarından biri olmasıyla önem taşır. Osman Hamdi Bey'in ön sözünü yazdığı, yaklaşık seksen sayfadan oluşan bu katalogta yer alan Arap, Arap-Bizans ve Osmanlı mühürleri incelenmiş ve resimlenmiştir. Şimdiye kadar araştırmacılar tarafından değerlendirilmemiş olan bu katalogta Osmanlı müzesinde mühürlerin nasıl bulunduğu, korunduğu, tasvir edildiği hakkında bilgiler yanında, katalogun ortaya çıkmasında kullanılan yöntem, kaynaklar, dünya müzelerindeki çeşitli eserler ile yapılan karşılaştırmalar ve müze kavramına bakış açısı konusunda önemli ayrıntılar göze çarpmaktadır. Makalemizde bu katalogdaki koleksiyon bilgileri yanında, Osmanlı müzeciliğinin 20. yüzyılın başındaki durumu ile dünyadaki diğer müzelerle olan ilişkisi ve müzecilik anlayışı da değerlendirilecektir.

ABSTRACT

The museum activities, which have been pre-prepared since the classical age in the Ottoman Empire, entered a rapid institutionalization process in the 19th century. As the most concrete achievement of this process, the first imperial/national museum of the Ottoman Empire "Müze-i Hümayûn" came into existence in 1889 as an autonomous state institution. The emergence and institutionalization of the Ottoman museum which is one of the most important symbols of Westernization period in Ottoman art, follow the documents from various historical records. In this context, the catalog of "Müze-i Hümayûn Lead Seal Catalogue" dated to H.1321/M.1904-1905, which was written by Halil Edhem, the deputy director of the Ottoman museum of the period, was of importance as it was one of the first publications of the Ottoman museum. Arab, Arab-Byzantine and Ottoman seals in this catalog about eighty pages, written by Osman Hamdi Bey's foreword, were examined and illustrated. In this catalog, which has not been evaluated by the researchers so far, it contains not only information about how the seals were found, preserved and depicted in the Ottoman museum, but also important details about the methods, sources used in the emergence of the catalog, comparisons with various works in the world museums and the point of view of the museum concept. In this article, besides the collection information in this catalog, the status of Ottoman museums at the beginning of the 20th century and their relationship with other museums in the world will be evaluated.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta:ayseersay@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The museum activities, which have been pre-prepared since the classical age in the Ottoman Empire, entered a rapid institutionalization process in the 19th century. As the most concrete achievement of this process, the first imperial/national museum of the Ottoman Empire "Müze-i Hümayûn" came into existence in 1889 as an autonomous state institution. The emergence and institutionalization of the Ottoman museum which is one of the most important symbols the Westernization period of Ottoman art follow the documents from various historical records. The most important steps in this area are the realization of the first bylaw in the field of museology, the start of the first excavations and the construction of a separate, independent building for the museum. Especially after Osman Hamdi Bey took over the directorate of the museum after 1881, in the Müze-i Hümayûn, works of evaluating historical artifacts as an art object beyond just storing and exhibiting began. The most concrete examples of these works are the Museum catalogs, which record museum works. Catalogs written by experts in different fields such as foreign archaeologists, museologists or painters have become systematic in this period for Müze-i Hümayûn. Especially with the help of these catalogs written by museum managers from Ottoman citizens, the Müze-i Hümayûn determined the quantity and quality of the historical monuments belonging to the pre-Islamic ancient cultures and Islamic period. These catalogs, which focus on meskukât, coins and seals, draw attention to the effective identity of the Ottoman museum, which emphasizes the imperial aspect. With these catalogs, the works of the collections have been classified, recorded and in a way shared with the world public. These catalogs are considered to be one of the first steps in the institutionalization of the Ottoman museum, provide remarkable data on "when and where the artifacts are found", which are the most fundamental information about museology.

In this context, the catalog of "Müze-i Hümayûn Lead Seal Catalogue" dated to H.1321-M.1903/1904, which was written by Halil Edhem, the deputy director of the Ottoman museum of the period, was of importance as it was one of the first publications of the Ottoman museum. Arab, Arab- Byzantine and Ottoman seals in this catalog about eighty pages, written by Osman Hamdi Bey's foreword, were examined and illustrated. In this catalog, which has not been evaluated by the researchers so far, it contains not only information about how the seals were found, preserved and depicted in the Ottoman museum, but also important details about the methods, sources used in the emergence of the catalog, comparisons with various works in the world museums and the point of view of the museum concept. Various details were recorded about the seals in all categories. These can be listed as follows: first catalog number, where it is found, date, appearance, inscriptions and dimensions. However, it was written where and how the seal was destroyed. At the top of each catalog are the drawings of the seal. In the three main sections of the catalog, which were identified as Arab, Arabian, Byzantine, and Ottoman bullets, a few-page explanation was made about the collection without the introduction of the related seals, and these seals were evaluated and compared. Also, the museum or the source of these works are discussed. The determination of not only the Arab and Ottoman seals but also the Arab-Byzantine seals as the subject of this catalog has a direction pointing to the ancient heritage inherited by the Ottoman museum. Ottoman state during the 20th century stated that it considers the historical and archaeological works of all cultures and civilizations under its protection without any discrimination constantly. Although more than a century has passed since its publication, this catalog, which is one of the most important sources of the Müze-i Hümayûn collection, is as important as the information it provides, and the fact that the museum is a means of acquiring its real function rather than a work store. This catalog, which presents the museum's collection with both visual and written records, of course, had various deficiencies and inadequacies. However, even with this lead seal catalog, which introduces the works in only one area of the Müze-i Hümayûn, it shows the rich collection of the museum. In this article, besides the collection information in this catalog, the status of Ottoman museums at the beginning of the 20th century and their relationship with other museums in the world will be evaluated. Apart from the lead seal catalog discussed in this article, the museum collection is presented bilingually with catalogs of different titles. Their titles are as follows: Meskûkât of the early Islamic states, Meskûkât of the Chinggisid, Ilkhanid and Crimean Khanates, Meskûkât of the Seljuk and Principalities, Fatimid, Ayyubids and Egyptian Periods, catalogs of sarcophagi and tombs (Turkish and French), catalogs of ancient statues (Turkish and French), Palmyra and Himyarite catalogs (Turkish and French), bronze catalogs (French) and guiding catalogs. Each of these catalogs, which have not yet been evaluated, constitutes the main sources of the Ottoman period museums in terms of the information and methodology they provide. Certainly, reading and analyzing these catalogs shows the effort of conducting the museum's understanding of the era at an international level. In the last period of the empire, the Ottoman museum managers were aware of the need to write museum catalogs and serious publications by skilled experts to make progress. For this reason, in the article, Halil Edhem Bey, who is one of the most important numismatists of our history and catalog writer, also mentioned the concrete contribution of the museologist's serious performance to the museology. The lead seal catalogs, which are a remarkable example that the Ottoman museology last period was shaped as a result of personal interest, curiosity, and care of those in charge, were tried to be read in the context of the attitude of the museologist and the relationship between museum studies.

Giriş

Avrupa’da tarihi eserleri toplama ve biriktirme geleneği 14. yüzyılın sonlarından itibaren başlamıştır. Osmanlıda ise padişahlar, kuruluş yıllarından başlayarak imparatorluk tarihi boyunca değerli eserleri toplayarak “Hazîne-i Hâssa”da korumuşlardır. Osmanlı Devleti’nde bu eski eserleri koruma geleneği Fatih Sultan Mehmed’in (1444-1446, 1451-1481) İstanbul’un fethinden sonra Bizans döneminden kalma tarihi eserlere sahip çıkması ile güçlenmiştir. Fatih Sultan Mehmed eski eserleri toplama konusunda ciddi bir algı oluşturmuş ise de (Yücel, 1999, s. 50) Osmanlı toplumunda bu konuda kayda değer bir bilincin oluşması ilk kez 18. yüzyılın birinci yarısında gündeme gelmiştir¹. Hem Tanzimat devri aydınlarının hem de yabancı araştırmacıların Osmanlı’nın resmî kurumlardan imparatorluk topraklarındaki eski eserleri araştırma talebinde bulunmaya başlamaları ile eski eserlerin kayıt altına alınmasının ilk adımları atılmaya başlanmıştır (Ortaylı, 1985, s. 1599). Osmanlıda 1840’lı yıllarda bazı gazete ve dergilerde eski eserlerin önemi ve müzecilik hakkında çeşitli yazılar kaleme alınması bu alanda ortaya çıkan bilincin göstergelerinden biridir (Cezar, 1994, s. 284).

Topkapı Sarayı avlusunda bulunan Bizans Dönemi’nden kalma Aya İrini (Hagia Eirene) Kilise’si İstanbul’un fethinden itibaren “Cebehane”² olarak adlandırılmıştır. Burası özellikle savaşlardan elde edilen farklı silah ve ganimetler ile askerî eserlerin muhafaza edildiği özel bir mekân olmuştur (Eyice, 1985, s. 1596). Böylece günümüzdeki Askerî Müze’nin ilk çekirdeği ortaya çıkmıştır. III. Ahmed (1703-1730) dönemine kadar Cebehane olarak bilinen bu yapı, 1726 yılından itibaren yine silah deposu anlamına gelen “Dar-ül Esliha” adını almıştır. Binanın ana kapısı üzerindeki 1726 tarihli kitabe, III. Ahmed’in bu binada yaptığı tamir ve onarım işlerini gösterir (Gerçek, 1999, s. 80). Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde Osmanlı müzeciliğinde önem taşıyan bu yapı onarım görmüş ve adı 1839’da değiştirilerek “Harbiye Ambarı” olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu onarımda buradaki eski eserler yeniden düzenlenmiştir.

Sultan Abdülmecid döneminde Tophane Müşiri olan, 19. yüzyıl Osmanlı devlet adamlarından Ahmet Fethi Paşa (1801-1858), müzecilik alanında önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda kendisi Osmanlı müzeciliğinin kurucusu olarak kabul edilmiştir. Şüphesiz onun bu alandaki gelişmelere öncülük etmesinde Paris ve Viyana sefaretlerinde uzun süre kalmasının, Londra ve Moskova’da aldığı görevlerin etkisi olmuştur. Bunun dışında, Ahmet Fethi Paşa devletin ihtiyacı olan fabrikalardan Tophane, Baruthane ve Çinihane gibi sanat ve endüstri kurumlarının tesisi için emek vermiştir (Öz, 1949, s. 7).

Ahmet Fethi Paşa, Harbiye Ambarı’nın müze yapılması için onarılp düzenlenmesini talep etmiş ve tarihi eserlerin koruma altına alınıp toplanarak müzeye getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Arık, 1953, s. 1). Fethi Paşa’nın bu isteği 15 Şubat 1846 tarihinde çıkan irade ile yerine getirilmiş ve Harbiye Ambarı’nın müze olarak düzenleme çalışmaları başlatılmıştır (Türkseven, 2010, s. 27-28). Bu minvalde Aya İrini Kilisesi’nde hâlihazırda bir araya toplanmış olan askerî ağırlıklı eserlerin yelpazesinin genişletilmesi ve başka tarihi eserlerin de bir merkez olarak burada toplanmasına karar verilmiştir. Aya İrini Kilisesi Mecmua-i Esliha-i Atîka ve Mecmua-i Âsâr-ı Atîka şeklinde, eski silah koleksiyonu ve eski eser koleksiyonu

¹ Osmanlı Devleti’nde Tarihi eserlere bakış ile ilgili Bkz. Madran, 1985; Shaw, 2004; Mülâyim 2009.

² İbrahim Hakkı Konyalı’ya göre, Aya İrini Kilisesi’nin Fatih zamanında cebehane yapıldığı bilgisi yanlıştır. İlk cebehane Sultanahmet Camii yakınındaki Güngörmez Kilisesi idi. Burası bir patlamayla 1489 yılında havaya uçtuktan sonra Aya İrini Kilisesi cebehane yapılmış olmalıdır. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) Mısır’dan çok sayıda eski silah getirmişti. Bu sebeple Askerî Müze’nin ilk kuruluşunu 1417 (1517 olmalıdır) yılına kadar indirebiliriz. Cebehane, kitabesine göre 1740 ve 1744 yıllarında Dâr-ı Esliha adıyla onarılmıştır. Bkz. Çal, 2009, s. 318.

olarak temel iki bölüme ayrılmıştır (Öz, 1949, s. 7)³. Eskiden beri var olan eski silah koleksiyonu yanında küçük bir eski eser koleksiyonu ile müzede iki ayrı sergi alanı oluşturulmuştur. Böylece, imparatorluk tarihinde eski eser koleksiyonlarının bilinçli ve özenli ilk müzeolojik sunumunu gerçekleştirilmiştir (Shaw, 2004, s. 41). Müzenin bölümleri ve teşhir edildikleri mekanlar belirli bir amaç gözetilerek düzenlenmiştir. Bu bağlamda müze binası olan Aya İrini Kilisesi'nin girişinde, ana binada ve apsiste ağır silahlar mevcutken, galerilerde yeniçerileri tasvir eden mankenler yer almıştır. Kilisenin iç avlusunda yer alan savaş eserleri ise Mecmua-i Âsâr-ı Atîka 'da yer alan kültür eserleri arasında bir anlamda geçiş alanı işlevi taşımıştır (Shaw, 2004, s. 47). Böylece Osmanlı müzesinde askerî başarıları hatırlatan eserler ile Helen-Bizans kültürünün mirası başta olmak üzere eski medeniyetlere ait eserler aynı mekânda toplanarak simgesel anlamda imparatorluğun sahip olduğu zenginliğe de işaret edilmiştir.

Osmanlılarda tarihi eserlere olan ilgi ve müzecilik konusunda Sultan Abdülmecid dönemindeki bu yeniliklerden sonra Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde yeni gelişmeler kaydedilmiştir. Bu gelişmeler Sultan Abdülaziz'in 1867 Uluslararası Paris Sergisi'ne katılmak üzere Avrupa'ya yaptığı seyahatin ardından hız kazanmıştır. Abdülaziz III. Napolyon tarafından özel bir davet ile Paris Sergisi vesilesiyle yapacağı Avrupa seyahatine hariciye nazırı Fuad Paşa başta olmak üzere önemli devlet adamları ve şehzadelerden (Yusuf İzzeddin Efendi, Murad Efendi ve Abdülhamid Efendi) oluşan maiyeti ile katılmıştır. Bu seyahatte Sultan Abdülaziz ve maiyeti, Fransa, İngiltere, Belçika, Prusya ve Viyana'da kurduğu pek çok üst düzey temas sırasında Avrupa'nın sanat ve kültür ortamını yakından inceleme fırsatı bulmuştur. Bir Osmanlı padişahının ilk kez Avrupa'ya ziyaret yapması gibi tarihi değeri olan bu seyahatte elde edilen kültürel görgü ve bilginin eski eser koruma ve müzecilik alanındaki yansımaları devrin müzecilik alanındaki icraatlarından takip etmek mümkündür. Bunlardan ilki 1869'da Sadrazam Âli Paşa'nın (1814-1871), Mecmua-i Âsâr-ı Atîka'nın adını Müze-i Hümâyûn olarak değiştirerek hem kurumun örgütlenişini hem de buraya yerleştirilecek koleksiyonlara ilişkin hukuki düzenlemeleri etkileyecek bir evreyi başlatmasıdır. Buna ek olarak Osmanlı'nın tarihi eserler alanındaki girişimlerinin güçlendirilmesine yönelik resmi adımları atan bürokratlarından biri olan Maarif Nazırı Saffet Paşa (1814-1883) yeni bir kurum olan Müze-i Hümâyûn'un amaçları arasında eğitimin yer alması gerektiğine yönelik girişimlerde bulunmuştur. Saffet Paşa bu bağlamda, yeni müzenin kuruluşunun ilan edilmesiyle birlikte imparatorluğun çeşitli bölgelerine gönderdiği 1869 ve 1870 yıllarındaki tezkerelerle bütün tarihi eserlerin özenle ambalajlanarak payitaht İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. Bu sırada Osmanlı müzesinin başında Ahmet Fethi Paşa'nın 1858'de vefat etmesinden sonra gelen İngiltereli Edward Goold bulunmaktadır. İmparatorluğun çeşitli yerlerinde toplanan ve İstanbul'a getirilen tarihi eserler, yeni açılan müze müdürlüğü makamına kısa bir süre önce atanan E. Goold'un yönetimi döneminde müzeye dahil olmuştur. Mekteb-i Sultânî (Galatasaray Lisesi)'de öğretmenlik yapmakta olan Goold'un müze müdürü olarak atanması, yine Abdülaziz'in Avrupa seyahati sonrasında kurduğu bu okuldan birinin müze müdürü olarak seçilmesi elbette tesadüfen olmamıştır. Bu seçim bir anlamda aynı elit grubuna mensup Osmanlıları eğitmek amacıyla kurulmuş iki kurum (Müze ve Mekteb-i Sultânî) arasındaki derin bağlantıyı vurgulamaktadır. Goold, müzenin 1871 yılında yayınlanan kataloğunda, halkın eğitilmesi projesi ile yeni müzenin misyonu arasındaki yakın ilişki üzerinde özellikle

³ Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda gelişmekte olan müze kurumuna nasıl bakıldığını göstermesi bakımından eski eserlerin toplandığı mekanlarda kullanılan isimler dikkat çekicidir. İlk olarak kullanılan "Mecmua" teriminin 19. yüzyıl İngilizcesindeki karşılığı "magazine"dir. Magazine sözcüğü İngilizcede dergi, depo ve cephanelik gibi farklı anlamlara sahiptir. Daha sonraları kullanılmaya başlanan müze terimi ise Fransızcadan alınmış ve Osmanlı Devleti'nde yaygın olarak kullanılan bir isim olmuştur. Bkz. Shaw, 2004, s. 81.

durmaktadır. (Bu katalog, Tanzimat reformcuları arasında yer alan Sadrazam Âli Paşa'ya ithaf edilmiştir). Goold 1871'de yayımladığı katalogunda bu konuda şunları aktarır:

Yeni oluşturulan halk eğitimi projesinin bir uzantısı olarak İstanbul'da Müze-i Hümâyûn'un kurulması, ekselanslarının zekice girişimi sayesinde mümkün olmuştur.

Sonuç olarak Müze-i Hümâyûn, Tanzimat'ın eşitlikçi ve ilerlemeci hedefleri doğrultusunda hem tarihsel mirasla hem de devletle yeni tür bir ilişki geliştiren yurttaş sınıfına hizmet vermek üzere tasarlanmıştır (Shaw, 2004, s. 102-105).

Sadrazam Âli Paşa'nın 1871'de ölümü üzerine yerine getirilen Mahmud Nedim Paşa döneminde Âli Paşa'nın göreve getirdiği pek çok kişi gibi müze müdürü Goold da görevden alınmış ve müze anlaşılabilir bir sebeple kapatılmıştır. Müzede bulunan eserler ressam ve koleksiyoncu İtalyan Terenzio'nun muhafızlığına bırakılmıştır. Ressam-müzeci Terenzio müzede sadece muhafız (conservateur) olarak görev yaptığından müzeye fazla hizmet edememiştir. (Ortaylı, 1985, s. 1601). Yeni Maarif Nazırı Ahmet Vefik Efendi (1823-1891), müzeyi kısa sürede yeniden hizmete açmıştır. Ardından Alman Anton Philip Dethier (1803-1881) müze müdürlüğüne getirilmiş ve Dethier 1872'den 1881 yılında vefat edene kadar bu görevde kalmıştır (Shaw, 2004, s. 109). Bu dönemde müzeye eser toplamak için imparatorluğun çeşitli yerlerine gönderilmiş görevlilerin Kıbrıs gibi şehirlerden getirdikleri eserlerle müzenin bilhassa heykel koleksiyonunda önemli bir artış olmuştur. Goold'un müze müdürlüğü yaptığı dönemde 160 olan müzedeki eski eser sayısı, Dethier'in göreve başlamasından sonra 650'ye yükselmiştir. Bunlara ilaveten bu dönemde müzeyle ilgili olayların ve yazışmaların kaydedildiği bir defter tutulmaya başlanmıştır. Ayrıca müze koleksiyonu ile ilgili küçük bir katalog da meydana getirmiştir. Dethier'in gerçekleştirmiş olduğu bu çalışmalar müzenin gelecekteki yöneticilerine ilham olacak niteliktedir (Cezar, 1994, s. 235-236).

Osmanlı Müzesi müdürü Deither döneminde Aya İrini Kilisesi'nin rutubetli ve eser muhafazasına pek elverişli olmayan ortamından kurtulmak ve buna ilaveten zenginleşmeye başlayan müze koleksiyonuna yer temin etmek için silahların dışındaki eserler Topkapı Sarayı yapılarından Çinili Köşk'e (1472) aktarılmıştır⁴. 1873'te, gazetelerde Maarif Nazırı Cevdet Paşa ile Dethier'nin müzenin (yani Çinili Köşk'ün) halka açılmasını planladıkları haberi yer almıştır. Dönemin gazetelerinde, Müze'nin mekanının genişlemesiyle koleksiyonlarının daha iyi düzenleneceğini ve halkın müzeye erişiminin kolaylaşacağını belirten yazılara yer vermiştir. Ayrıca yine gazetelerde Fransızca ve Türkçe yayınlanacak müze kataloglarının tarihi eserler hakkında daha fazla bilgi vereceğine olan inanç dile getirilmiştir (Shaw, 2004, s.116). Bununla birlikte bu faaliyetler sırasında erken dönem Osmanlı mimari yapısı olan Çinili Köşk, antik heykellerin sergilenmesi için mimarisine ve iç düzeninde yapılan değişikliklerle özgün pek çok özelliğini kaybetmiştir. Çinili Köşk'ün müze binası olarak dönüştürülmesi fikri 1873'te ortaya çıkmış, tadilat ve onarımların tamamlanmasından sonra Müze 17 Ağustos 1880'de resmi olarak açılmıştır (Meriç, 2010, s. 310).

Bu süre içinde müzecilik bağlamında yaşanan en önemli gelişmelerden biri 1874'te çıkarılan ilk eski eser nizamnamesidir (Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesi). Müzenin kuruluşunun gereği olarak düzenlenen bu nizamname, imparatorluk içinde yabancı ülkelere kimselerin eserleri toplamalarını engellemek için hazırlansa da hedefini tam manasıyla gerçekleştirememiş ve uygulamada bazı boşlukları olmuştur.

Osmanlı müzeciliğinde, özellikle 1881 yılında Osman Hamdi Bey'in (1842-1910) müze müdürü olarak atanması ile yeni bir dönem başlamıştır. Kuşkusuz Osman Hamdi Bey'in müze müdürü olarak seçilmesi tesadüfî bir karar değildir. Osmanlı bürokrasisinin önde gelen bir

⁴ Çinili Köşk bu tadilatlar sırasında çok ciddi bir değişime ve özgün kısmının bozulmasına maruz kalmıştır (Bkz. Orgun, 1941). Çinili Köşk'ün tadilat ve onarımları için Bkz. Tavacıgil, 2004.

ailesine mensup olan Osman Hamdi resim ve güzel sanatlar konusunda kendini yetiştirmiş, bu konuda yetkin bir adaydır. Osman Hamdi müdürlük görevini kullanarak müzeyi geliştirmiş, tarihi eserler nizamnamesini yeniden düzenlenmiş, giderleri devletçe karşılanan arkeoloji araştırmalarını organize etmiş ve ilk güzel sanatlar okulu olan Sanayi-i Nefise'nin kuruluşunda ciddi bir rol almıştır (Shaw, 2004, s. 125).

Tüm bu faaliyetlere ek olarak bu dönemde başlayan yerli arkeolojik kazıların hızla artması sonucu müze binası yetersiz gelince ek yapılarla binanın genişletilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Eski eserlerin Çinili Köşk'e sığmamasının yanı sıra, bu mekânın eserlerin bir kısmının sergilenmesine aslında uygun olmadığı anlaşılmıştır. Osman Hamdi Bey 1883 ile 1895 yılları arasında imparatorluk topraklarında kazılar yaparak bunların sonunda elde ettiği eserlerle müze koleksiyonun zenginleşmesini sağlamıştır (Mansel, 1960, s. 295). En son Sayda kazısından çıkarılan eserlerin İstanbul'a getirilmesinin ardından yeni müze binasına duyulan ihtiyacı Sadrazam ve Maarif Nazırına anlatıp onları ikna eden Osman Hamdi Bey, mimar Vallaury'ye (1850-1921) bir müze planı çizdirmiştir. Bu bina 1891 yılında tamamlanarak kullanıma açılmıştır. İstanbul'da neo-klasik mimarinin en önemli örneklerinden olan bu bina günümüzde de İstanbul Arkeoloji Müzesi olarak hizmet vermektedir. Daha sonra bu binanın da yetersiz gelmesi nedeniyle 1903 ve 1907 yıllarında iki ayrı bina Müze-i Hümâyûn binasına ek olarak inşa edilmiştir (Cezar, 1994, s. 257-258).

Osmanlı müzeciliğinde bu aşamada bahsedilmesi gereken başka bir önemli aşama müzenin ilk kuruluşundan itibaren geliştirilen zengin kütüphanesidir. Batı dillerindeki değerli kitap ve dergi koleksiyonlarının toplandığı bu kütüphane ilk yıllarda Almanya'da tarih doktorası yapmış Mystakides Efendi tarafından idare edilmiş ve temel kaynakları içeren zengin içeriği ile dikkat çekmiştir (Ortaylı, 1985, s. 1603).

Osman Hamdi Bey'in müze müdürlüğü esnasında gerçekleştirilen başka bir önemli faaliyet 1889 tarihinde Müze-i Hümâyûn Nizamnamesi'nin yayımlanması olmuştur. Toplamda beş bölüm ve kırk üç maddeden oluşan bu nizamname, müzenin nasıl yönetileceği konusunda bilgi vermesinin yanında müzede çalışacak uzmanlardan, görevlilere kadar tüm çalışanların sorumluluklarını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Nizamnamede eski eserlerin bakımı ve korunması konusunda önemli hükümler yer almaktadır (Türkseven, 2010, s. 38). Yine 1884 tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'nin yeniden düzenlenmesi müzenin kurumsal bir kimliğe kavuşmasında mühim bir yere sahiptir. 1874 yılındaki Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'nin eksiklikleri gören Osman Hamdi Bey eski eserlerin yurt dışına kaçırılmalarını önlemek için yeni nizamnameye maddeler ekletmiştir. Onun hazırlamış olduğu yeni nizamname ile müzecilikte farklı bir dönem başlamıştır. Nizamnamede, imparatorluk topraklarında bulunan tarihi/arkeolojik eserlerin yurt dışına çıkarılması yasaklanmış ve eserlerin Müze-i Hümâyûn'da toplanacağı belirtilmiştir (Türkseven, 2010, s. 53). Osmanlı Devleti 1884 sonrasında 1906 yılında tekrar yenilediği eski eser nizamnamesinde eski eser araştırması için yapılacak olan her çalışmayı sıkı kurallara bağlamıştır (Shaw, 2004, s. 168). Böylece eski eserlerin korunması konusunda ciddi bir mesafe kaydedilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Müze-i Hümâyûn adı ile açılan devlet müzesi ile modern müzecilik faaliyetlerinden olan koruma, araştırma, depolama, belgeleme ve koleksiyon yönetimi konularında ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu faaliyetler arasında kimi zaman müzenin ziyaretçileri ve kamuoyu ile iletişiminin sağlanması kimi zaman da eserlerin sergilenmesi için mekânların ve mimari yapıların düzenlenmesinin gündeme geldiği görülmektedir. Bu süreçle birlikte Osmanlı müzesi dünya standartlarında bir işleyiş sistemine sahip olma çabasına girişmiştir. Bu tarihsel süreçte önemli eksiklikler ve aksaklıklar yaşansa dahi en azından ilkesel olarak müzecilik anlayışında sağlam ve hızlı bir temel oluşturmuştur.

Özellikle Sultan Abdülhamid (1876-1909) döneminde yürütülen müzecilik faaliyetleri ile bir kurum olarak müzenin sadece depolama ve sergileme amaçlı nesnelere toplayan ve onları gösteren bir kuruluş olmak yerine pek çok alanda bilgi sistemlerini oluşturan, kullanan ve hizmete sunan kuruma dönüşmesine katkı sağlanmıştır. Bunun için o dönemde bir dizi yayın faaliyetine girilmiştir. Müzecilikte erken bir dönem olmasına rağmen müze koleksiyonları hakkında yayınlanan seri eserler bugün o dönem müzeciliğini anlamak için başvurulabilecek birinci el kaynaklardır. Zira bu katalogların büyük bir kısmı araştırmacılar tarafından henüz değerlendirilmiş değildir. Bu çerçevede Müze-i Hümayûn'un koleksiyonlarından biri olan kurşun mühürleri niteliksel ve niceliksel yönü ile anlatan en erken örnekler arasında sayılan Müze-i Hümayûn Kurşun Mühür Kataloğu önemli bir kaynaktır. Müze-i Hümayûn'daki koleksiyonlar hakkında bu katalog dışında yayınlanan ve sayısı on beşi bulan diğer katalog eserinin adlarını bu katalogun kapağının hemen arkasına yerleştirilmiş yayın listesinden okuyabilmekteyiz. Bu yayınlar şöyle sıralanmıştır:

Meskukât-ı⁵ Atıka-i İslamiyye Katalogları (Birinci kısmı Türk Devletleri Meskukâtı resimleri ile ikinci kısmı Hulefâ-yı Râşidîn, Emevi, Abbasi Halifeleri ve Abbasilerden sonraki Küçük Beyliklerin Meskukât Katalogları), Mülûk-u Cengiziye, İlhanlı ve Kırım Hanlıkları Meskukâtı, Türk Hakanlıkları, Selçuklu ve devamındaki Beylikler Hakkındaki Meskukât Katalogları, Fatimi, Eyyübi ve Mısır Melikleri Meskukât Katalogları, Luhût (Lahitler) ve Kûbûr-u (Kabirler) Atıka Katalogları (Türkçe ve Fransızca), Âsâr-ı Heykeltraş Katalogları (Türkçe ve Fransızca), Tedmir ve Himyeri Eserleri Katalogları (Türkçe ve Fransızca), Tunç Müzeyinâta Dair Asâr Katalogları (Fransızca) ve Rehnüma (yol gösterici) (Ek 1). Bu listeye göre Müze-i Hümayûn yayınları erken İslam dönemi sikke ve para katalogları ile başlar. Ki bu döneme Türk Devletleri dört halife devri, Abbasi halifeleri, Abbasilerden sonraki beylikler devri meskukatları dahil edilmiştir. Diğer yayınlar ise Cengiz, İlhanlı ve Kırım Hanlıkları sikke ve paraları kataloğu; Türk hakanlıklarından Selçuklu ve Beylikler devrindeki sikke ve paralar kataloğu, Fatimi, Eyyübi, Mısır devrindeki sikke ve paralar, lahitler ve eski kabirler kataloğu, eski heykeller kataloğu, Tedmir ve Himyeri devri katalogları, tunç eserlerin katalogları ile tüm bu eserlerin değerlendirilmesi için bir kılavuzdan oluşmaktadır.

Koleksiyonlar hakkında yapılan bu yayınlar sayesinde sadece müzede sergilenen ya da müze deposunda korunan sanat eserleri bu şekilde ulaşılabilir hale gelebilmekte hem imparatorluğun hem de dünyanın nazarına sunulmaktadır. Bu makalede işlenen kurşun mühür kataloğu ve bunun gibi hazırlanan diğer kataloglar yoluyla, Osmanlı müzesi epey erken bir dönemde eserleri depolamak ve sergilemek dışında sosyal ve akademik iletişim işlevini de yerine getirmiştir. Bu yayınlarla eserlerin detaylı kataloglarının ortaya çıkarılması ile eserler hakkında bilginin kamuoyuna sunulması ve değerlendirilmesi temin edilmiştir. Bazı eserlerin Türkçe'si ile Fransızcası da basılmıştır. Bu Fransızca nüshaların baskısının hemen tükenmesi müzenin bu yayınlarına olan talebin ve bu alandaki ihtiyacın göstergesidir. Yayınların müellifi olan Müze-i Hümayûn yöneticilerinin uluslararası müzelerin koleksiyonlarını, sergilerini ve yayınlarını da takip ettiklerini, incelediğimiz Kurşun Kataloğu içindeki atıflardan anlamak mümkündür. Henüz müze hakkında sergi metinleri, kataloglar, afişler, bilimsel makaleler gibi pek çok kaynaktan mahrum iken ortaya çıkan bu katalog Osmanlı müzesinin işlevine bakış için temel olacak kaynaklardan biridir. Müze-i Hümayûn Kurşun Kataloğu "*Arap ve Arap-Bizantîn ve Osmanlı kurşun mühürlerine mahsustur*" başlığı ile basılan ve şimdiye kadar araştırmacılar tarafından Osmanlı Türkçe'sinden Latin harflerine aktarılmayan bir kaynaktır. Bu orijinal katalogdan hareketle Osmanlı müzecisinin bilgiyi nasıl ve ne şekilde kullandığı ve hangi perspektiften bilgiye baktığı okunabilir.

⁵ Sözlükte "üzerine damga vurulmuş" anlamına gelen meskûkûn çoğulu olan meskûkât, damgalanarak sikke haline dönüştürülmüş madenî paraları/sikkeleri ifade eder. Bkz. Tekin, 2004, s. 317.

Osmanlı Müzeciliğinde Kataloglama Faaliyetleri

Kayıt oluşturmak için tutulan belgeleme ve kataloglama işlemleri müzecilikte en eski veri oluşturma biçimlerindedir. Osmanlı Müze-i Hümayûn'u bu kataloglama işlemlerine ilk kez Fransız arkeolog Albert Dumont ile 1868 yılında başlamıştır. Albert Dumont (1842-1884) 1868 yılında İstanbul'u ziyareti esnasında Topkapı Sarayı'nın birinci avlusunda bulunan Aya İrini'yi gezdiğinde karşılaştığı “antikalar” ile ilgili tepkilerini şu şekilde dile getirmişti:

Hasbelkader bir araya getirilmiş parçalar, gelişigüzel oluşturulmuş bir sergileme ortamı, sistemli bir döküm ve katalog yokluğundan doğmuş tam bir keşmekeş, olmayan ziyaretçilere kapalı bir mekân...

Dumont'un hatıralarında bahsettiği söz konusu koleksiyonun 1846 yılının başında kurulduğu düşünülürse, katalogun yayınlanmasına kadar geçen yirmi seneyi aşkın bir süre içinde Osmanlı mevcut olan “müze” ya da “müzehane” olarak isimlendirilen kurumun aslında pek iyi durumda olmadığı aşikârdır (Eldem, 2014, s. 16). Dumont'un saptadığı kusurlar hem müzedeki teşhirleri hem de Dumont'un Osmanlı müzesiyle ilgili beklentilerini yansıtır. Dumont, söylediklerine göre dönemin sınıflandırma ilkelerine göre düzenlenmiş ve diğer koleksiyon türlerinden kesin çizgilerle ayrılmış bir tarihi eser koleksiyonu görmeyi beklerken, sanat tarihinin Avrupa'da yürürlükte olan tanımlama, etiketleme ve düzenleme ilkelerine aykırı bir şekilde teşhir edilen nesnelere yığılmasıyla karşılaşmıştır. Dumont'un Osmanlı müzesi için hazırladığı katalogdaki betimlemeleri, Mecmua'nın iç ve dış mekanlarına ilişkin temel bir rehber niteliğindedir ve çok fazla detay içermemektedir (Shaw, 2004, s. 88-89).

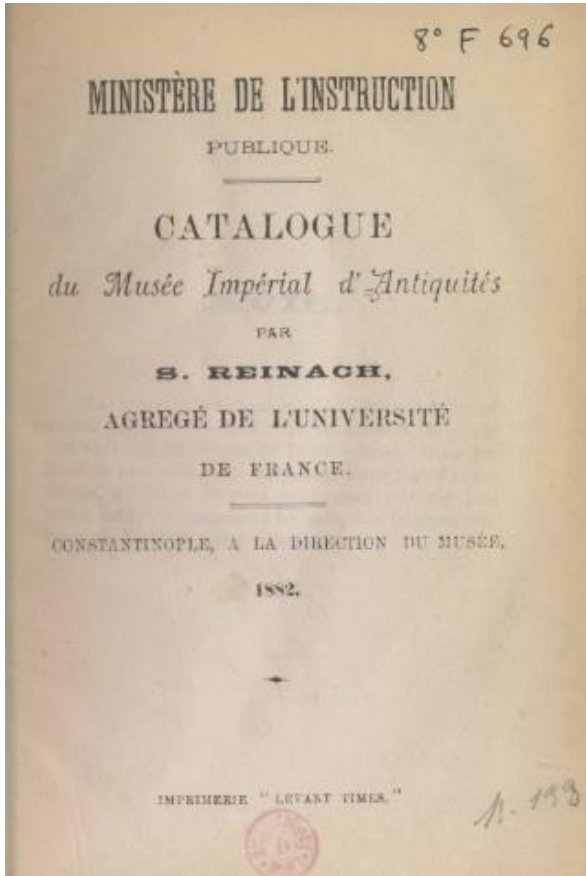
Albert Dumont, İstanbul'da Ağustos 1868'de bitirdiği *Revue Archéologique*'teki yirmi yedi sayfalık makalesinin neredeyse tamamını, müzede ulaşıp inceleyebildiği ve Yunan, Grekoromen, Erken Hristiyanlık ve Bizans dönemleri altında topladığı eserleri tasnif ve tasvir etmeye ayırmıştır. Fransız arkeoloğun bu çalışması aslında geleceğin Müze-i Hümayûnu'nun ilk katalogunu oluşturmaktaydı (Eyice, 1985, s. 1597).

Bunun ardından devrin müze müdürü Edward Goold tarafından yapılan 1871 tarihli katalog, Müze-i Hümayûn'un ilk resmi katalogu olmakla beraber, içeriği bakımından son derecede basit bir seviyede kalmıştır (Goold, 1871). Goold, katalogunda her nesnenin neyi temsil ettiğini ve en yüksek olasılıkla hangi dönemde üretildiğini belirlemeye çalışmıştır. Envanterin özgün hali 288 sayfa tutmakla birlikte kısaltılarak yayınlanmıştır (Eyice, 1985, s. 1599). Goold'un 1871 tarihli katalogu o sırada müzede sergilenmekte olan nesnelere yalnızca 147'sini içermekte iken katalogda müze personelinin Limonciyan'ın çizdiği on adet tasvire de yer verilmiştir. Goold katalogda, tarihi eserlerin büyük bölümünün müzeye nereden getirildikleri konusunda kesin bilgi vermese de her biri hakkında uzun açıklamalar yaparak eserlerin müzeye kim tarafından bağışlandığı belirtilir. Açıklamaların çoğunda, Saffet Paşa'nın 1869 tarihli tezkeresi doğrultusunda müzeye bağışlanan eserlere gönderme yapılmıştır. Bunlar arasında, Trablusgarp beylerbeyi Carabella Efendi, Afrika beylerbeyi naibi Ali Rıza Paşa, Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn'da mülazım olan Salih Efendi, Menteş mutasarrıfı Abdurrahman Paşa, Selanik valisi Sabri Paşa ve Girit'te bulunan Lasit'in valisi Kastaki Paşa Adossides tarafından bağışlanan eserler en dikkat çekenlerdir (Shaw, 2004, s. 107).

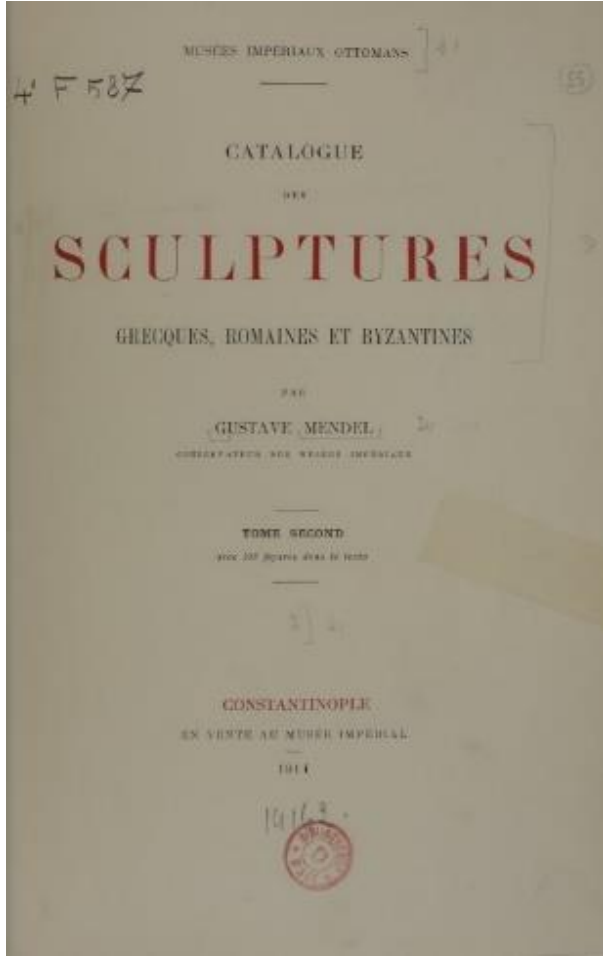
Goold'un ardından Osmanlı müzesi müdürleri olan Tony Terenzio ile Philipp Anton Dethier dönemlerinde müze için herhangi bir basılı katalog çıkmadığı gibi envanter defterleri ve fişleri de gayrimuntazam bir şekilde tutulmuş, dolayısıyla eski parçalar için söz konusu olan muğlaklık biraz azalmakla beraber gene de tam olarak izale olmamıştır. Bu yüzden ki Müze-i Hümayûn'daki ilk gerçek ve ciddi katalog çalışmalarının Osman Hamdi Bey ile başladığını kabul etmek gerekir. Eylül 1881'de müzenin başına getirilmiş olan Osman Hamdi Bey'in göreve geldikten birkaç ay sonraki ilk girişimi, müzenin bilimsel kıstaslara uygun bir katalogunun hazırlanması olmuştur. Bunu yapmak için de o, seleflerinin aksine oldukça doğru ve etkin yolu seçerek, bu işi profesyonel bir arkeoloğa havale etmiştir. Osman Hamdi Fransız

arkeolojisinin parlak ve genç isimlerinden Salomon Reinach'ı (1858-1932) ortak dostları büyükelçi Charles-Joseph Tissot sayesinde İstanbul'a getirebilmiş, birkaç ay içinde toplam 659 obje içeren bir müze kataloğunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Reinach, her ne kadar bu çalışmasını fazla acele bir şekilde ve düzeltmelerini yapmasına imkân verilmeden bitirmek zorunda kaldığından şikâyet etmişse de bu katalog içeriği açısından Osmanlı müzeciliği için gerçek bir dönüm noktası oluşturmuştur. Buna paralel olarak da müzenin bünyesinde kayıt ve envanter sisteminin gayet düzenli ve sistematik bir hale gelmesi kısmen bu çalışmanın bir sonucu olarak görülmelidir. Reinach'ın kataloğunun en büyük eksikliği ise hiçbir resim ya da fotoğrafa yani görsel kayda yer vermemesidir (Shaw, 2004, s. 22) (Bkz. Resim 1).

Reinach'ın kataloğunun yayınlanmasından neredeyse yirmi sene sonra Gustave Mendel'in (1873-1938) hazırladığı Osmanlı müzesi kataloğu, daha önceki girişimleri tamamen gölgede bırakacak kadar kapsamlı ve mükemmel bir çalışma niteliğindedir. Büyük boy üç cilde bölünmüş toplam 1860 sayfada yer alan 1413 eser, sistematik ve ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Burada eserlerin künyesi, envanter numarası, menşei, müzeye geliş tarihi ve şekli, niteliği, en ufak ayrıntısına kadar boyutları, uzun bir tarifi ve yorumu, üzerindeki yazıları, mukayese edilebilir benzerleri, kaynakçası, klişe numarası ve tabii ki çizimleri yer almıştır (Bkz. Resim 2). Gustave Mendel'in Müze-i Hümayûn ile neredeyse on sene sürecek olan resmi ilişkisi 1905 yılının başında Osman Hamdi Bey'in Maarif Nezareti nezdinde yeni bir katalog memuru olarak Mendel'in alınması dilekçesi ile başlamıştır. Bu dilekçede katalog oluşturmaya olan ihtiyaç anlatılmış, Osman Hamdi bu yolda yaptıklarını anlatarak eğer gerekirse Mendel'in maaşının kendinden yapılacak kesintiyle ödenmesi pahasına bu görev için İstanbul'a getirilmesini talep etmiştir (Eldem, 2014, s. 22).

Resim 1: Salomon Reinach'ın Müze-i Hümayûn için yaptığı katalog kapağı (Reinach, 1882)

Resim 2: Gustave Mendel'in Osman Hamdi Bey zamanında başladığı ve Müze-i Hümâyûn için yaptığı katalog kapağı. (Mendel, 1914)

Müze-i Hümâyûn için, hepsi yabancı olan bu arkeolog, müzeci ya da ressam gibi farklı alanlarda uzman kişilerin yaptığı kataloglar zamanla daha düzenli ve sistemli hale gelmiştir. Ayrıca bu katalog çalışmalarından sonra Osmanlı tebaasından olan Müze-i Hümâyûn müdürü Osman Hamdi Bey, müze müdür yardımcısı olan kardeşi Halil Edhem Bey ve diğer bir kardeşleri olan İsmail Galip Bey tarafından 1900'lerden sonra kataloglama çalışmaları devam etmiştir. Özellikle İsmail Galip Bey⁶ ve Halil Edhem Bey⁷ sayesinde Müze-i Hümâyûn imparatorluğun ev sahipliği yaptığı İslam öncesi kadim kültürlerle ve Helen-Bizans geçmişine ait arkeolojik eserlerin yanında İslamî döneme ait meskûkât ve mühür gibi öğelerin tasnif ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Meskûkât, sikke ve mühürler konusunda düzenli olarak yapılan bu yayınlarla Osmanlı müzesinin bir anlamda eklektik ve emperyal kimliğini vurgulanmıştır.

Müze-i Hümâyûn Kurşun Mühür Kataloğu

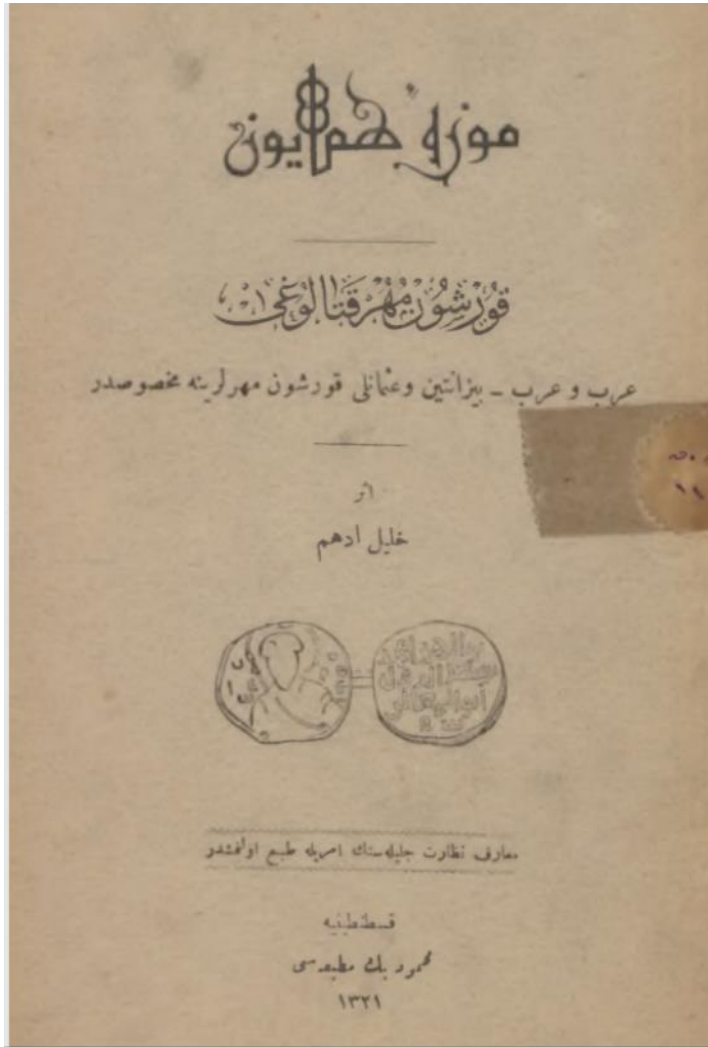
Bugün Dolmabahçe Sarayı Halife Abdülmecid Efendi Koleksiyonu'nda⁸ yer alan Müze-i Hümâyûn'un yöneticileri tarafından yazılan çeşitli koleksiyon kataloglarından biri olan

⁶ İsmail Galip Bey (1848- 1895), Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'nın oğlu olup Osman Hamdi Bey'in küçük kardeşi, Halil Edhem Eldem'in ağabeyidir. Osmanlı'nın ilk nümizmatik uzmanlarından. Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniye Kataloğu, Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiye, Meskûkât-ı Türkmaniye Kataloğu, Müze-i Hümâyûn Meskûkât-ı Kadime-İslamiye kataloğu, ikinci kısmı Sasani, Bizans tarzında sikkeler, Emevi, Abbasi, Toluni, İhşidi, Samani, Hamdani, Buveyhi ve Mervaniler adlı önemli meskûkât eserlerinin yazarıdır.

⁷ Halil Edhem Bey (1861-1938), Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'nın oğlu olup, Osman Hamdi Bey ve İsmail Galip Bey'in kardeşidir. Osmanlı'nın ilk eski eser ve nümizmatik uzmanlarından.

⁸ Dolmabahçe Sarayı, Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Es. No: 1334:180, Remiz: A.K. 114.

Kurşun Mühür Kataloğu, Osmanlı Müzesi'nin ilk devir kataloglama çalışmalarına örnek bir eserdir. O dönem Müze müdür yardımcısı olan Halil Edhem Bey tarafından H. 1321-M. 1903/1904 yılında, İstanbul'da Konstantiniyye Mahmud Bey matbaasında Maarif Nezareti emriyle basılan, yetmiş bir sayfadan oluşan bu katalogda Arap, Arap-Bizans ve Osmanlı mühürleri incelenmiş ve resimlenmiştir (Bkz. Resim 3). Osman Hamdi Bey, "Müze-i Hümayûn Müdürü Hamdi" ismi ile 1321 Zilkade (Ocak/Şubat 1904) ayında bu eser için bir sayfalık kısa bir takdim yazısı yazmıştır (Bkz. Resim 4). Hamdi Bey, öncelikle devrin padişahının (II. Abdülhamid) ilim ve fenne olan desteğine, bu konudaki ilerlemelerine teşekkür etmiş Müze-i Hümayûn konusunda yapılanlarının önemine dikkat çekmiştir. Bundan önceki yayınlarında Meskûkât-ı İslamiyye kataloğunun dördüncü kısmının basıldığını belirtmiştir. Bu katalogun da İslami döneme ait mühürlerin öncesinin bilinmesi ve diğer basılan mühür ve meskûkât yayınlarının bir şekilde tamamlanması için yayımlandığı vurgulayarak katalogun yayınlanma hedefini açıklamıştır. Giriş kısmında daha önce bu konudaki yayınlar arasında olan Meskûkât-ı Atfika-i İslamiyye Kataloqları, Mülûk-u Cengiziye, İlhanlı ve Kırım Hanlıkları Meskûkâtı, Türk Hakanlıkları, Selçuklu ve devamındaki Beylikler Hakkındaki Meskûkât Kataloqları, Fatimi, Eyyübi ve Mısır Melikleri Meskûkât Kataloqları'nın listesi verilmiştir (Bkz. Resim 5).

Resim 3: Müze-i Hümayûn Kurşun Mühürler Kataloğu kapağı (Edhem, 1321)

Resim 4: Osman Hamdi Bey'in takdim yazısı (Edhem, 1321, s. 5)

شماره	عنوان
۲۵	مسکوکات عتیقه اسلامیه قالدوقلری : برنجی قسم : ملوک ترکیه مسکوکاتی (ترکیه) ۸ رسملی لوحه بی حاویدر
۴۰	ایکینجی قسم : خلفای راشدین ، خلفای امویه وعباسیه وفروع عباسیه مسکوکاتی (ترکیه) ۵ رسملی لوحه بی حاویدر
۴۰	اوجینجی قسم : ملوک جنکیزیه وایلخایه وقریم خانلری مسکوکاتی (ترکیه) ۴ رسملی لوحه بی حاویدر
۲۵	دردنجی قسم : خواقین ترک وسلاجقه وفروعی المسکوکاتی (ترکیه) ۷ رسملی لوحه بی حاویدر
۴۰	بشجی قسم : فاطمیون ، ایوبیون وحمالیک مصر مسکوکاتی (ترکیه) دردست طبعدر
۱۰	قورشون مهرلر قالدوقی : عرب وعرب - بیزانین وعثمانلی قورشونلری
۵	طود ومقار عتیقه قالدوقی (ترکیه) ایکینجی طبعی
۵	آثار حکمتراشی قالدوقی (ترکیه) (فرانسزجه) ۵ رسملی لوحه بی حاویدر
۳	آثار حبرییه وندمیرییه قالدوقی (ترکیه) (فرانسزجه)
۳	آثار مصریه قالدوقی (ترکیه) (فرانسزجه)
۵	طوخ ومنبانه دائر آثارک قالدوقی (فرانسزجه)
۵	دهنا (ترکیه)
۱۳	

Resim 5: Müze-i Hümayûn yayınları listesi (Edhem, 1321, s. 1)

Bu takdim kısmından sonraki giriş bölümünde verilen bilgiye göre, Müze-i Hümayûn'da uzun bir süreden beri toplanıp kategorize edilen ve iki binin üstünde olan kurşun mühürlerin çoğu Bizans devrinden ve çok az bir kısmı ise Arap (devletleri ya da dönemlerinden) veya Osmanlı devrinden kalmadır. Mühürler⁹ çoğunlukla İstanbul ve çevresinde inşaat temellerini kazarken ve şiddetli lodos sonrası sahilde biriken kumlar arasında ortaya çıkmıştır. Bunlar içinde bir tarafı Arapça diğer tarafı Rumca yazı ve resimli olanlar mevcuttur. Bu Arap Bizans mühürlerinin ne kadar nadir olduğu ve müzede toplam on dört adet olan bu mühürlerin müze koleksiyonları arasında en mükemmel olarak kabul edildiği ayrıca vurgulanmıştır. Sırf Arapça hat ile yazılan mühürlerin İstanbul ve çevresinde bulunup bulunmadığı belirlenememekle birlikte çok nadir olan bu kurşunların Suriye ya da Irak tarafından çıkarıldığı rivayet edilmiştir. Bu eserlerin çoğu satın alma yoluyla müzeye dahil olmuştur (Edhem, 1321, s. 6).

Halil Edhem Bey bu eserde yukarıda belirtilen bu üç kategoride toplam 70 adet kurşun mührü kataloglamış, resimlemiş ve incelemiştir. Bu eserlerin eskilerine nazaran çok mühim bir koleksiyon oluşturduğu belirtilmiştir. Giriş kısmında kurşun mühürlerin maruz kaldığı tahripler ve koruma önerileri hakkında bilgi verilmiş, bu mühür kataloglarını okumanın meskûkât konusunda fayda vereceği şu şekilde vurgulanmıştır:

Genel olarak bu kurşun mühürler taşıdıkları ibareler, üstlerindeki şekiller ile bize üretildikleri yerleri bildirir. Tıpkı bugün gümrüklerde, postanelerde, bankalarda bazı sandıkları, emanetleri, torbaları veyahut bazı resmi evrakları kurşunlamak, mühürlemek yaygın yöntem olduğu gibi eski devirlerde de bu kurşunlar daha bol kullanılırdı. Bizans zamanından kalan binlerce kurşunun ibaresine göre imparatorlardan patriklerden ya da çeşitli memurlara varıncaya kadar çok mühürler vardı. Bazı ayan ve kişizadeler dahi kendilerine mahsus aile mühürlerine damga koyardı. Hatta bazı resmi evrak ya da keselerin ağzı altın mühürle kapatılırdı. Malum “bol/bül(?)” diye adlandırılan bu altın mühürlerin bazıları çeşitli müzelerde sergilenir. (Edhem, 1321, s. 7).

Yazar, girişte okuyucu için bu katalogların önemi ve gerekliliği hakkında kısa bir bilgi vererek bir bilinç oluşturmaya çalışmaktadır. Edhem, bu kurşun mühür kataloglarının yayınlanmasının ilim dünyasına ne tür bir katkı sunacağı ve asıl yayınlanma amacı ile ilgili giriş bölümünde şunları söylenmiştir:

Kurşun mühürlerin tasnif ve karşılaştırması ile ilgili bu eserde yapılanlar büyük katkı sağlayacaktır. Eski devletlere ait olan bu eserlerin dereceleri diğer eserlerle ilişkisi, üzerlerindeki yazılardan devletlerin ya da ailelerin bilgisi ne zaman yapıldıkları ne maksatla kullanıldıkları hakkında önemli bilgiler elde edeceğiz. Bu suretle tıpkı meskûkât-ı kadîmenin (eski paraların) yaptığı işlevi bu mühürler için uygulayacağız. Ayrıca bunlar Asâr-ı atîka koleksiyonunu okumamız için bize yeni bir yol açmaktadır. Bu eserler ne kadar çok okunsa ve değerlendirilse o kadar çok istifade edilecektir. (Edhem, 1321, s. 7).

Bunların ardından Edhem, giriş kısmında kurşun mühürlerin maruz kaldığı tahripler ve koruma önerileri için yapılan çalışmalar hakkında ilginç bilgiler verir. Katalogda bu konuda yapılan açıklamalara göre önce ele geçirilen kurşun mühürlerin durumları belirlenmeli ve sonra restorasyon çalışmalarına girilmelidir. Bu bölümde özetle şunlar aktarılır: Çoğu kez kurşun mühürlerin üstü esmer renkte sert bir cila ile örtülüdür. Bunların zamanla bozulduğu görülmektedir. Ancak kurşun toplayıcılarını üzecek bir durum vardır ki o da bu kurşunlar topraktan çıkıp da hava ile temas edince üzerinden beyaz bir toz oluşmakta ve yavaş yavaş üzerindeki yazı ve resimler yok olmaktadır. Buna karşı bir çözüm önerisi getirilememiştir. Bu durum Avrupa'nın farklı şehirlerinde muhafaza edilen kurşunlarında daha fazla görülür. Her ne

⁹ Farsça mühür (mühr) sözcüğü kıymetli veya yarı kıymetli taşlar gibi sert malzeme üzerine, basıldığında düzgün çıkması için ters olarak kazınmış imza yerine geçen yazı, arma, simge veya damgalarla bunların baskısı için kullanılır (Bkz. Taş ve Bozkurt, 2006, s. 528).

kadar bazı kitaplarda kurşunları yağa batırmak, üzerine bir parça vernik sürmek veya yağlı kağıtlara sarmak gibi çözümler ileri sürülse de bunların faydası olmamaktadır. Toprakta taze çıkan ile deniz kenarından çıkan kurşunlar arasında fark vardır. Toprakta çıkan kurşunlarda yazı ve resimlerin arası sert toprakla doludur. Ama denizden çıkanlarındaki dalgaların etkisiyle kum ve taş ile temas ettiğinden yüzeylerindeki kurşunlar az çok anlaşılmaktadır. Her iki durumda da bunları temizlemek gerekmektedir. Önce sert toprağı yumuşatmak için bir süre soğuk su içinde bekletmek ve daha sonra fırçalamak ve metal uçlu çakı gibi sert bir cisimle bunları kazımak lazımdır. Çoğu zaman yazı ve resimlerin üzerinde bu toprak gibi kabartılar hâsıl olmuştur. Bunların çoğu kurşuna işlemiş olduğundan temizlenmeleri mümkün değildir. Bazen de sert bir ağaç parçası ile bunları kazımak gerekebilir. Yazılar arasındaki yabancı maddeler çıkmadığında tuz ruhu gibi kimyasal maddeler kurşunla etkileşime gireceğinden asla kullanılamamalıdır. İlm-i meskûkât erbabından Mösyö İstekî/ul (?) kurşunun yüzeyinden çıkmayan toprak için kurşunu sirke içinde kaynatmayı tavsiye eder. Bu suretle kurşunun ne hale geldiğini tecrübe etmek lazım geldiği ayrıca belirtilir. Bu açıklamaların sonunda bu meseleyi bu kadar uzatmanın nedeninin ise mühürler müzeye geldiği zaman bir müzecinin ne yapması gerektiği konusunda bilgi verme olduğu vurgulanmıştır. Yazar bu konuda müzecileri uyararak yazıları okunmayan mühürlere hiçbir işlem yapmadan yazılarını kaydetmeleri ve kalın bir kâğıda sarılarak saklanması tavsiyesinde bulunmuştur. (Edhem, 1321, s. 7-9). Edhem'in ortaya koyduğu bu koruma yöntemlerinden o zaman Osmanlı Müzesi'nde de öz olarak modern dönemde müzelerdeki uygulamalara benzer bir tespit ve yenileme/onarım işleminin takip edildiğini çıkarmak mümkündür.

Katalogun ilk bölümü olan Arap mühürleri kısmında toplamda 30 adet mührer yer verilmiştir. Arap kurşunları sayfa 10 ile sayfa 39 arasında kataloglanmıştır. Bu bölümdeki kurşun mühürlerin hepsi sadece Arapça hat ile yazılmıştır. Bu mühürler hakkında yapılan yabancı yayınlara atıf yapılarak mühürler hakkında detaylı ön bilgi verilmiş ve bu eski yayınların künyeleri metin içinde verilmiştir. Buna göre bu mühürlerin bir kısmı Müze-i Hümayûn koleksiyonuna katılmadan önce farklı mühürlerle birlikte Fransız Müsteşrik Kazanova tarafından Fransa Fenn-i Meskûkât Risale-i Mevkûtesi'nde (Fransa Nümizmatik İlmi Dergisi) yayımlanmış ve resimleri derç edilmiştir (toplanmıştır)¹⁰. Katalogda kurşun mühürlerle ilgili yayın yapan Fransız Kazanova'dan övgüyle şu şekilde bahsedilmiştir:

Bu kurşunların muhtevası olduğu yazıların okunuşlarının ne kadar zor olduğunu, bazen bu yazıları çözmenin kişiyi günlerce uğraştırdığını düşünürsek bu eserden dolayı yazarı tebrik etmek gerekir.

Mösyö Kazanova'nın makalesindeki en eski kurşun mühür son derece eski bir döneme Emevi Halifesi Hişam b. Abdülmelik (724-743) zamanına aittir. Yazarın kurşun mühürler konusunda verdiği diğer bir araştırmacı da kurşunlara dair en eski yayını yapan, nümizmatik uzmanlarından vefat etmiş Müsteşrik Stickhel (İstekî/ul?) olup kendisi Alman Cemiyeti Şarkiyesi Risale-i Mevkûtesi'nde¹¹ (Alman Doğu Milletleri Dergisi) mühürler hakkında önemli bir makale yayınlamıştır. Bu makalede Canral Bartelemeu(?) Almanya'da vâki Yana Darü'l-fünunu meskukât kabinesine bağışlanan dokuz adet kurşunu Almanca 'ya çevirmiştir. Ayrıca o, mühürlerde zikredilen hükümdar ve kasaba isimlerine ile tarihlere dair kayda değer çıkarımlarda bulunmuştur. Gariptir ki bu kurşunlar da İran'ın Hemedan bölgesinden toplanmıştır. Stickhel'in makalesinde bahsettiği kurşun mühürler arasında Müze-i Hümayûn kurşun mühür koleksiyonundaki 20 numaralı mühür ile neredeyse aynı ve ibareleri birbirini tamamlayan bir eser de dikkati çekmektedir. Böylece Edhem katalogun bu bölümünde o

¹⁰ Eserde kaynak olarak şu şekilde verilmiştir; P. Casanova, Sceaux Arabes en Plomb, Revue Numism 3, Serie, T 12, 1894, P.97. Paul Casanova, (1861-1926), önemli bir Fransız şarkiyatçısı ve nümizmisti.

¹¹ Stickel, Neueteckede Kufische Bleisiegel und Verwandtes Zeitschrift d. Deutch morgent, Gesellsch, B. XX, 1866, PG.336. Johann Gustave Stickel (1805-1896), Jena Üniversitesi'nde Alman teolog, oryantalist ve nümizmisti.

dönemdeki mühürler konusunda yayın yapan bilhassa Avrupalı araştırmacılara ve onların eserlerinin içeriğine hâkim olduğunu gösteren bir değerlendirme yapmıştır. Bu şekilde kurşun mühürlerin kataloğunu yaparken o dönem için son derece nitelikli bir literatür araştırması yaptığını ispatlamıştır (Edhem, 1321, s. 10).

Edhem kurşun mühürleri kataloğunun konusunu oluşturan kurşun mühür koleksiyonundaki eserlerin coğrafi menşei de aktarmıştır. Buna göre koleksiyonun içerdiği kurşunların büyük bir kısmı İran'daki Hemedan bölgesinde bulunmuştur ve bunların çok az bir kısmı ise İstanbul civarından elde edilmiştir. Ayrıca mühürlerin üzerindeki hatlar/yazı stilleri de bu mühürlerin İran ya da Irak'tan geldiği düşündürmektedir.

Yazar katalogta eserleri anlatmaya kronolojik bir sıralamayı esas alarak başlar. Müze-i Hümayûn koleksiyonundaki Arap kurşun mühürlerinin en eskisi Abbasi Halifesi Ebu Cafer Abdullah el-Mansûr (753-774) zamanına aittir. Bu mühürlerin yazıları kabartma olarak işlenmiştir. Bu yazılar bazen kûfî bazen kûfiden bozulmuş hatla yazılmış olup şekilleri dört köşe, bazen yuvarlak ve nadiren üç köşelidir. Hemen hepsinde bir taraftan diğer tarafa bir ya da birkaç delikler vardır ki bunlardan bir yere bağlanmak için tel geçirilmiştir. Bu kurşunların birkaçı müstesna olmak üzere diğerlerinin yalnız bir tarafı yazılıdır. Edhem bu sınıftaki kurşunları kısaca tasvir ettikten sonra mühürler üzerindeki tahribata vurgu yaparak şunları belirtir:

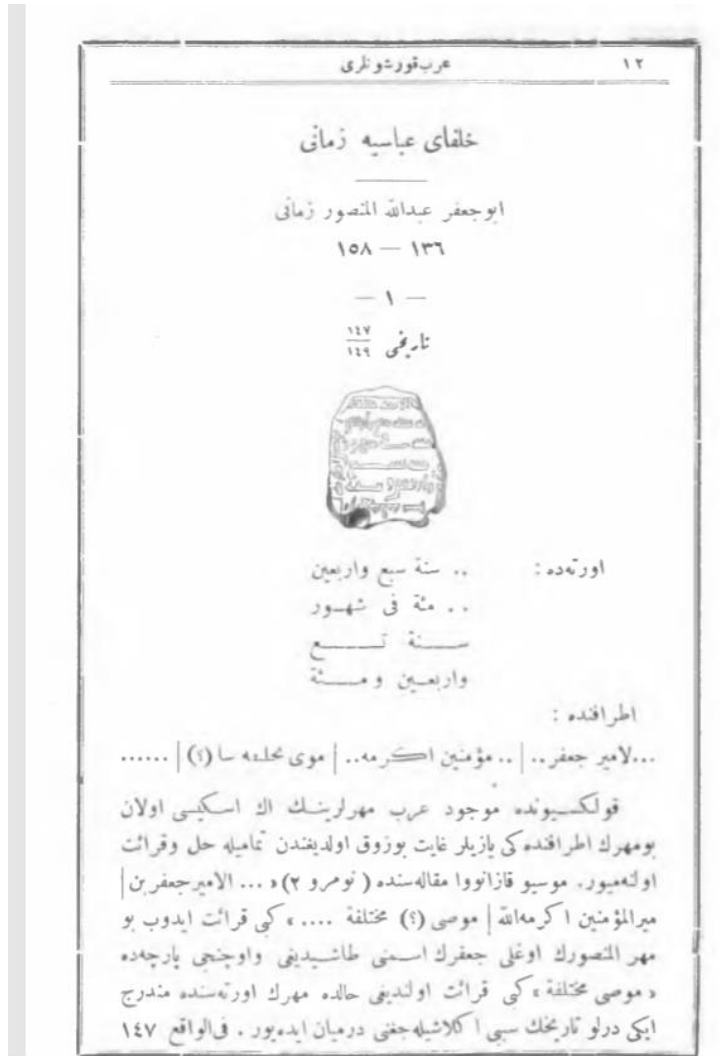
Bunlar ufak bir demir kap içine dökülse ve bazen bu kapların içine bir bez dahi konulmuş olsa da kurşunların arkasında görülen demir pası dikkat çeker. Yazıyı içeren demir kalıp kurşun soğumaya başladığı zaman basılmış olacaktır ki -tıpkı şimdiki mühür balmumunda olduğu gibi- çoğunlukla yazının kenarları dışarı doğru taşkın ve kabarık kalmıştır. İki tarafı yazılı olanlara gelince bunların eskiden sene darbına/baskısına mahsus kalıplar ile basılmış olduğuna şüphe yoktur (Edhem, 1321, s. 11).

Bu bölümde kurşun mühürlerin her biri için standart bir envanter kaydı oluşturulmuştur. Her bir sayfada bir ya da iki kurşun mühür anlatılmıştır. Burada öncelikle kurşun mührün hangi hükümdar/hanedan zamanına ait olduğu belirtilmiş, bir nevi kurşunların dönemlendirmesi yapılmıştır. Bunun hemen altına mührün tarihi yazılmıştır. Daha sonra mührün çizimi yapılarak aşağısında mührün ortasında ve etrafında neler yazdığı okunabildiği kadarıyla belirtilmiştir. Bir sonraki aşamada ise yaklaşık bir paragraflık açıklama ile mühr üzerindeki yazının okunup okunamadığı, mührün koleksiyondaki diğer mühürlerle benzerliği gibi tartışmalara yer verilmiştir. Ayrıca mührün üstündeki yazının türü ve mührün fiziksel durumu (sağlamlığı, tahribatı vs.) gibi konular hakkında tespitler aktarılmıştır. Bu envanter kaydında en altta da mührün ölçüleri bilhassa çapının ölçüsünün ne olduğu belirtilmiştir. Bu şekilde toplam 20 tane Arap kurşun mühür envanter kaydının ardından tamir edilen kurşunların kataloğuna yer verilmiştir (Eldem, 1321, s. 12-32). Bundan sonra ise “*hangi döneme ait olduğu belirlenemeyen ve tayin olunamayan kurşunlar*” şeklinde bir başlık oluşturularak bu başlık altındaki kurşun mühürler de tarihsiz olarak sıralanmıştır (Eldem, 1321, s. 33-35). Arap mühürler envanterinin en son bölümünü “*nezir(adak) ve vakfa ait mühürler*”¹² oluşturmaktadır. Bu şekilde Arap mühürleri, tarihi belli olmayan mühürler ve nezir ve vakfa ait mühürler olmak üzere üç ana başlıkta envanter listeleri ile kayıt altına alınmıştır. Çoğunlukla ilgili katalog sayfalarında çizimleri yapılan mühürlerden sadece beş tanesinin çizimi yapılmamış olup çizimi yapılmayan mühürlerin ortak özelliği hepsinin bozulmaya yüz tutmuş olmasıdır. Muhtemelen bu kurşun

¹² Vakıf mühürler genellikle vakıf kütüphanelerinin kitaplarına basılmıştır. Bu mühürlerde vakıf sahibinin adı ve baba adı kazanmıştır. Ayrıca kalıp olarak bu mühürlerde vakıf sahibinin mesleğiyle birlikte adı, baba adı yanında birçoğunda vakfın ne maksatla, nereye ve hangi tarihte yapıldığı gibi kayıtlar yer alır. Bu mühürlerde kontrolü sağlamak ve suiistimali önlemek amacıyla mühürler birden fazla parçaya bölünerek yapılmıştır. Her parça bir sorumluda durmakta ve o şahıslar bir araya gelmeden işlem yapılamamaktaydı (Bkz. Kütükoğlu, 2006, s.530).

mühürlerin üstünde yer alan yazı ve resimler tahribattan dolayı yok olmuş bu yüzden de bunların çizimine katalogta yer verilememiştir (Eldem, 1321, s. 35-38).

Katalogdaki ilk Arap kurşun mühür eser şöyle okunmuştur (Bkz. Resim 6):

Resim 6: Katalogdaki Arap kurşun mühürlerinden en eski tarihli olanı (Edhem, 1321, s.12)

Hulefâ-yi Abbasiyye Zamanı

Ebu Cafer Abdullah Mansur Zamanı H.158-136)

1

Tarihi 147- 149

Mührün ön yüzünün şeklinin çizimi yapılmıştır.

Ortada: ..... sene-i seb'i ve erbaine

..... mieti fi şuhur

Sene tisa

Ve erbaine ve miete

Etrafında: ...Li emri Cafer..., ... Müminine erkeme..., mev'i halife sâ (?), ...”

Koleksiyonda mevcut Arap mühürlerinin en eskisi olan bu mührün etrafındaki yazılar bozuk olduğundan tamamıyla okumamıştır. Mösyö Kazanova makalesinde (2 numara) bu

mühre yer vermiş ve üstündeki yazıları “... El emir-i Caferini, Mirü’l müminin Ekremallah, musa (?) muhtelif...” gibi okumuştur. Bu mührün Mansur’un oğlu Cafer’in ismini taşıdığı üçüncü parçada “Musa muhtelif” ifadesi mührün ortasındaki iki türlü tarihin sebebi ile ilgili olmalıdır. Edhem bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: Mühürde ‘fi vakti 147 ve 149’ senelerinin yazılması dikkat çekse de diğer yazının noksan ve bozuk olmasından tam bir anlaşılma mümkün değildir. Meskûkât-ı Selçukiye’de böyle iki tarihli örnek vardır. Mührün arkası az kabarık olup, bir bez üzerine dökülmüştür. Son olarak katalogda mührün kutrları yani çapı 25x21 milimetre olarak belirtilmiştir. (Eldem, 1321, s. 12-13).

Bu bölümdeki tüm kurşun mühür eserler tıpkı yukarıda okunan ilk katalogdaki gibi kronolojik sıra ile tek tek verilmiştir. Bu bölümün en sonunda ise yazıları okunamayan ve resimleri anlaşılamayan beş adet kurşun mühre yer verilerek ilk bölüm tamamlanmıştır.

Kurşun mühür katalogunda ikinci bölüm olarak Arap Bizans tarzındaki kurşunlara yer verilmiştir (Eldem, 1321, s. 39-53). Burada verilen 15 adet kurşun Edhem’in ifadesi ile “*koleksiyonun en nadide parçaları*”dır. Ki müzenin bu koleksiyondaki eserleri biriktirmesi ancak 12 senede mümkün olmuştur. Bu mühürler hakkında ilk yayını yukarıda bahsedilen araştırmacı Mösyö İstiko/ul ilgili makalesinde yapmıştır. İkinci olarak Mösyö Şlumberger (Schlumberger Sigillographie), Bizans kurşunlarına dair eserinde toplam sekiz adet mühürden bahseder. Bunlardan biri Paris Meskukât-ı Atıka kabinesinde bulunmakta, bir diğeri Doktor Fenerli(?) Pavloki Paşa’da ve diğerleri ise Schlumberger Sigillographie’nin kendi koleksiyonunda yer almaktadır¹³. En sonunda Mösyö Kazanova makalesinde bu sekiz mührü tekrar tarif etmiştir. Netice olarak bu bölümde yukarıda işaret edilen yayınlarda yer verilenlerinin hepsi dahil edildiğinde Müze-i Hümaâyûn’dakiler ile toplam 26 adet kurşun mühür bulunmaktadır. Bu kurşunların Arap-Bizans kurşunları şeklinde adlandırılmış olması son derece ilgi çekicidir. Bunların bir kısmı ilk İslam fetihleri sırasında ele geçen ülkelerin darphanelerinden gelmiş ve üzerlerine İslami dönemde basıldığını gösteren bazı ibareler eklenmiştir. İslami devirde bu dışarıdan getirilen kurşunlara Arapça kısımlar ilave edilmiştir. Bu kurşunlar çoğunlukla bakır malzemeden yapılmış olup gümüşleri bulunmamıştır. Fakat bu kurşunlarda 3 tanesi altından olup bunlardan biri de Müze-i Hümaâyûn’dadır. Bahsi geçen bu altın mührün müzede bulunduğunu merhum Galip Bey müze kayıtlarına işlemiştir (Eldem, 1321, s. 39).¹⁴

Bu mühürlerin nasıl ve niçin basıldığı konusunda farklı görüşler öne sürülmüştür. Buna göre mühürlerden bir kısmı ticari ilişkileri için basılmış olabilir. Bunların başka bir kısmı ise *Tavaif-i Mülük*¹⁵ denen Abbasilerin parçalanmasından sonra ortaya çıkan küçük devletlere ait olabilir. Bunlar mevâlî¹⁶ devrinde iç ve dış ticari işlerin olumlu sonucu olarak resimli Arapça ve Rumca yazılı olarak basılmıştır. Hatta Artuklular (?) ve Danişmenliler zamanında resimli ve bazen sırf rum alfabesi harfleriyle mühürler bastırılmıştır. Katalogda 31 numaralı eserde hakkında bilgi verilen Ali Hemedan Ebu El-hicâ(?) Mehmed’in namını içeren kurşun tıpkı Bizans tarzındaki meskûkâta olduğu gibi, yabancılar ile olan muamelatın ve işlemlerin kolaylaştırılması için darb olduğu bellidir. Mesela Halep’teki Ali Hemedan şubesi Kayasıra(Kayserler) ve Rum valileriyle daima haberleşme, bağlantı ve siyasi ve ticari ortaklıklar içinde bulunmuştur. Hatta 44 numaralı katalogda olduğu gibi kurşun mühürlerde Hristiyan isimlerine dahi rastlanır. Bu isimlerin Arapça ile adları yazılan Hristiyan ahalisinden

¹³ Bu kaynak eserde şu şekilde verilmiştir; Schlumberger Sigillographie de L’Empire Byzantin, pg. 72.

¹⁴ Bu kaynak eserde şu şekilde verilmiştir; Meskûkât-ı Kadime-i İslamiyye Kataloğu, 2. Bölüm, giriş, s. 23-26.

¹⁵ Mülükü’t-tavâif de denilen bu kavram Endülüs’te 1031-1090 yılları arasında hüküm süren emirlikler için kullanılan bir kavramdır. (Bkz. Özdemir, 2006, s. 553-556.)

¹⁶ Mevâlî Arap olmayan Müslüman halklar için kullanılan bir terimdir (Bkz. Yiğit, 2004, s. 424).

birilerine ve belki onların reislerinin adları olduğunu söylemek mümkündür (Edhem, 1321, s. 40-41).

Edhem, kataloğun en ilgi çekici bölümü olan Arap Bizans kurşunlarında neden Rumca ifadeler, isimlerin yer aldığını bu şekilde tartıştıktan sonra bu mühürlerin fiziksel özelliklerinin tanımlamasını yapmıştır. Buna göre bu bölümdeki kurşunlar; yüzeylerindeki yazılara göre ikiye ayrılır. Bunlar bir tarafı kufi olanlar ve Arapça basit bir hat ile yazılı olanlardır. (Numara 31, 37, 39, 41 ve 44) Bu bölümdeki kurşunlar görünüşlerine göre ise temelde üçe ayrılır:

- A) Bir yüzünde Meryem ana ya da bir aziz tasviri olanlar (Bkz. Resim 7).
- B) Bir yüzünde bir haç olanlar (Numara 35) (Bkz. Resim 8).
- C) Bir yüzünde Rumca bir dua ya da ibare bulunanlar (Numara 43-44) (Bkz. Resim 9).

Resim 7: Arap- Bizans kurşunlarından Meryem Ana figürlü bir örnek (Edhem, 1321, s. 46).

Resim 8: Arap- Bizans kurşunlarından haç motifli bir örnek (Edhem, 1321, s. 45).

Resim 9: Arap- Bizans kurşunlarından Rumca ibare bulunan bir örnek (Edhem, 1321, s. 44).

Edhem bu kurşunların şekil ve görünüşlerine göre tarihlendirilmesinin yapılmasının veya bunların hangi döneme ait olduğunu tam olarak belirlemenin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Mühürlerin yüzeylerindeki Arapça yazıların farklı zamanlarda kullanılmasının mümkün olması gibi ilgili resimlerin ve figürlerin de farklı asırlarda -örneğin 7. asırdan 10. asra kadar hatta daha da ileriki asırlarda- kullanılan resimler olduğu söylenebilir. Bu mühürlerden sadece *Ebu Muhammed Hoca* kurşununda tarih mevcuttur ve bu kurşun tek tarih kaydı olan kurşun olduğundan bu bölümün en önemli eseridir. Yazar, mühürlerin tarihlendirmesinde başka bir yol olarak mühürde zikredilen isimlerden hareketle bu isimlerin ne zaman yaşadığı konusunda bilgiye ulaşmayı ve bu yolla mührü tarihlendirmeyi tavsiye etmektedir (Eldem, 1321, s. 41).

Bu mühürlerin ilki ve tek tarih kaydı olan kurşun mühür şu şekilde okunmuştur: (Bkz. Resim 9) (Eldem, 132, s. 42):

Resim 9: Arap- Bizans kurşunlarından en eski tarihli olanı (Edhem, 1321, s. 42).

Katalog numarası: 31

Âl-i Hemedan

Veçhesi (Yüzü): (1) Bu El-Hica (?) Muhammed bin. Said Devleti Ebu'l- meâli şerif

Zuhuru (Görünüşü): Agustinus'un Tasviri

Başın iki tarafında: O ΘEGΔOPΘC

Kutru (çapı): 25 (mm.)

Bu mühürde adı geçen *Beni Hemedan* hakkında Eldem, şu bilgileri vermektedir:

Beni Hemedan iki şubeye ayrılır. Biri Musul'da ve diğeri Halep'te hâkim olmuştur. Halep şubesi 333'ten (M. 944/945) 394 (M. 1003/1004) tarihine kadar devam etmiştir. İşte bu kurşun Halep şubesinde ikinci emir olup 356'dan (M.966/967) 371(M.981/982) senesine kadar hâkim olan Said'ud-devle El-meali Şerif'in oğlunun (Ebu'l-hicâ Muhammed) namına basılmıştır. Âl-i Hemedan'ın ne silsilenamesinde ne de meskukatında zikredilmeyen bu kişinin ismi ilk defa bu mühürde geçmektedir (Eldem, 1321, s. 42).

Burada bölümde çoğu mühürde tel geçirilen yerler başta olmak üzere bazı yerlerinin kırık olduğu görülse de yine de eserde incelenen 3 bölümün en iyi korunmuş mühürleri bu bölümdedir. Ayrıca on beş mührün de çizimlerine katalogda yer verilmiş, Rumca ifadeler Arapçaya çevrilmiştir. Bu bölümün en son eseri ise bir tarafı Süryanice yazılı diğer tarafı Mesih figürü olan bir kurşun mühürdür.

Kurşun Mühür Katalogu'nda yer alan Arap ve Osmanlı mühürlerine yanında üçüncü bir tür olarak Arap-Bizans mühürlerinin seçilmesi dikkat çekicidir. Özellikle dünyada arkeolojik kazıların ve müzeciliğin önem kazandığı 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başında Avrupalı bazı çevreler Osmanlı'nın topraklarında bulunan kadim kültürlerin tarihi eserlerine yeterince önem vermediği eleştirisini ortaya atmıştır. Buna karşın Osmanlı müzecileri de hem bu eleştirilere cevap vermek hem de Osmanlı'nın imparatorluk topraklarındaki eski medeniyetlere ait eserleri de İslam eserlerinden ayrı görmediğini ifade etmek için Müze-i Hümayûn'da bu koleksiyonlara da yer vermiştir. Bu kitap da bir anlamda Müze-i Hümayûn'un hem İslam eserlerini hem de imparatorluk topraklarında var olan Osmanlı'ya kadarki medeniyetlerin eserlerini aynı derecede önemli kabul ettiğinin bir yansıması olmuştur. Katalogda sadece Arap ve Osmanlı mühürleri değil Bizans mühürleri ede ele alınmıştır.

Katalogun son bölümünü oluşturan Osmanlı kurşunları sayfa 54'ten 70'e kadar yer almakta olup katalog numarası 46'dan 70'e kadar olan mühürleri kapsamaktadır. Bu mühürler Osmanlı ailesine mensup olanların kullandığı kese ve bohçaların ağzına vurulan kurşunları içerir. Bu tarz Osmanlı kurşunları ilk kez meskûkât alimi Galip Bey tarafından "Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniyesi" adlı eser vasıtasıyla meskûkât alimlerinin görüşlerine sunulmuştur. Galip Bey'in bu eserinde Osmanlı kurşunlarından sekiz adedini işlenmiş olup, bunlar hakkında bir detaylı bilgi verilmiştir. Galip Bey'in katalogunda bu kurşun mühürlerden fazla olarak Sultan III. Mehmed'e (1595-1603) ait bir kurşun mührü yer verilmiştir. Galip Bey'in bu eserin yayımlanmasından itibaren bazı antikacılar ve Avrupa müzelerinde tek tük başka örneklerin bulunduğu haberi alınmıştır. Bu şekilde ulaşılan mühürler ile Müze-i Hümayûn'da bu türdeki eserlerin sayısı 25'e çıkmıştır. Bunların bir kısmı resimleri ile ilerleyen sayfalarda tarif edilmiştir. Bu mühürlerin en eskileri Sultan II. Bayezid (1481-1512) dönemine ait olup en yenisi ise Sultan İbrahim (1640-1648) zamanına tarihlenmiştir. Kuşkusuz bu dönemlerden sonra da Osmanlı'da kurşun mühürler kullanılmıştır. Mühürlerin hatları ait olduğu zamanın yazı tarzında olup sadece kalıpların çapları dönemlerinden biraz farklıdır. Mühürlerin darp edildiği yerler sadece İstanbul, Trablus ve Samur'dur (Eldem, 1321, s. 54).

Kataloga göre bu ismi geçen "Samur"un neresi olduğu konusunda sözlüklerde bir bilgiye ulaşılamamıştır. Eldem bu konuda şöyle bir değerlendirme yapmıştır:

Bu isimde bir kasabaya ya da yere coğrafya kitaplarında rastlanmamaktadır. Fakat anlaşılacağı üzere burasının darphane için kullanılan meşhur bir yer olduğu kesindir. Ayrıca sadece Kafkasya Dağıstan'da

“Samur” adlı bir nehir bilinir. Burada yapılan bir savaştan sonra orduy-u hümâyûnun bu kasabada bulunmasıyla bu ismin ilgisinin olabileceği tahmin edilir. Ayrıca Osmanlı darphaneleri içinde bu ismin ilk kez ortaya çıkması kayda değer bir bilgidir (Eldem, 1321, s. 55-56).

Katalogun son ve en çok sayıda kurşun mühürlerinin bulunduğu bu bölümde bozuk ve eksik olarak sadece iki kurşun mühür vardır. Diğer yedi mühür ise son derece bakımlı olup, gayet açık bir şekilde okunmaktadır.

Bu bölümün ilk kurşun mühürünün okunuşu şöyledir (Bkz. Resim 10) (Eldem, 1321, s. 57):

Resim 10: Osmanlı mühürlerinin en eski tarihli olanı, Sultan II. Bayezid dönemi (Edhem, 1321, s. 57).

Sultan Bayezid Hân-ı Sani (918-886)

46 (Katalog numarası)

Konstantiniyye

Tarihi: 886

Zuhuru (görünüşü): Sultan Bayezid b. Mehmed Han

Veçhesi (yüzü): Az nasra darb Konstantiniyye sene (8)86

Telin geçtiği yerde görünüşü biraz bozulmuştur.

Yazının kutru (çapı): 22 (Eldem, 1321, s.57)

Osmanlı mühürleri bölümünde bundan sonra Sultan Süleyman Han-ı Evvel (Kanuni Sultan Süleyman, 1520-1566), Sultan Murad-ı Hanı Sâlis (III. Murad, 1574-1595) ve Sultan İbrahim Han (Sultan İbrahim, 1640-1648) dönemlerine ait kurşun mühürler yer almıştır. Bu dönemde olmayan ve okunamayan kurşunlar da katalogda mevcuttur.

Mühr-ü Hümâyûn kavramı padişahın mührü anlamına gelen ve klasik çağdan beri padişahların sahip olduğu mühürler için kullanılan bir kavramdır. Hatta Fatih, Kanunnamesinde

bilhassa padişah ve vekillerinin mühürlerinin belli kurallar çerçevesine tanzim edilmesi gerektiğinden bahsedilir (Perk ve Berk, 2001, s. 136). Çeşitli yayınlarda saray koleksiyonundaki en eski mührün Yavuz Sultan Selim ile III. Murad'a ait olduğu söylene dahi bu katalogda daha eski Osmanlı padişah mühürleri bulunduğunu görülmektedir.

Eser Osmanlı mühürleri bölümünden sonra bir fihrist ile sona erer (Bkz. Resim 11). Eserin arka kapağında kıymetinin 10 kuruş olduğu etiketi yer alır.

فهرست	
صفحة	موضوع
٦	مدخل
١٠	عرب قورشونلری
١٢	خلفای عباسیه زمانی
٢١	آل ابی دلف
٢٩	آل بویه
٣١	آل کاکویه
٣٣	تعیین اولته میان قورشونلر
٣٥	نذر ووقفه عائد قورشونلر
٣٩	عرب - بیزانتین طرزنده قورشونلر
٥٤	عثمانی قورشونلری
٥٧	سلطان بایزید خان ثانی
٥٩	سلطان سلیمان خان اول
٦٣	سلطان سلیم خان ثانی
٦٥	سلطان مراد خان ثالث
٧٠	سلطان ابراهیم خان

Resim 11: Kurşun mühür katalogu fihristi (Edhem, 1321, s. 71).

Fihristin okunuşu ise şöyledir:

Sayfa 6 Giriş

Sayfa 10 Arap kurşunları

Sayfa 12 Hülefây-ı Abbâsiyye

Sayfa 21 Âl-i Ebu Dülef

Sayfa 29 Âl-i Bevyâ (?)

- Sayfa 31 Âl-i Kâkeviya
Sayfa 33 Tayin olunamayan kurşunlar
Sayfa 35 Nezir ve Vakfa Ait Kurşunlar
Sayfa 39 Arap- Bizans tarzındaki kurşunlar
Sayfa 54 Osmanlı Kurşunları
Sayfa 57 Sultan Bayezid Han-ı Sâni
Sayfa 59 Sultan Süleyman Hân-ı Evvel
Sayfa 63 Sultan Selim Hân-ı Sâni
Sayfa 65 Sultan Murad Han-ı Sâlis
Sayfa 70 Sultan İbrahim Hân

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un fethinin ardından koleksiyon olarak bir araya toplanan eski silahların üzerine eklenen sanat eserlerinin tam manasıyla müze şeklinde ortaya çıkışı, 1891 yılında yapımı tamamlanan Müze-i Hümayûn'un açılışı ile olmuştur. Osmanlı'da klasik dönemden beri eserleri toplama, bir araya getirme ve koruma kültürü bir noktaya kadar var olsa da bunların modern müzecilik etkinliklerine dönüşmesi bir dönüm noktasıdır. Zaten Osmanlı'da müzecilik faaliyetlerinin oluşum ve gelişim evrelerine bakıldığında imparatorluğunun kendi tarihsel kökleri çerçevesinde deneyimlediği modernleşme süreci ile kendine has siyasi, sosyal ve kültürel şartların belirleyiciliği görülmektedir. İşte bu müzecilik faaliyetleri içinde önemli bir yeri olan Müze-i Hümayûn koleksiyonlarındaki eserlerin kayıt altına alınması ve belli katalogların yayınlanması ve özellikle de bu yayınların Osmanlı müzecilerinin bizzat kendileri tarafından yapılması dikkate değer bir gelişmedir.

Halil Edhem tarafından hazırlanan H. 1321/M. 1903-1904 yılında yayımlanan *Müze-i Hümayûn Kurşun Mühür Kataloğu* isimli eser hem Osmanlı müzecilerinin edindiği milli bilincin müzeciliğe nasıl yansıdığını göstermesi hem de Müze-i Hümayûn'un kurşun mühür kataloğu hakkında kıymetli bilgiler içermesi açısından son derece önemlidir.

1884 yılı *Asâr-ı Afîka Nizamnamesi*'ndeki sanat eserleri olarak belirlenen nesnelere içinde mühürler de yer almış, bu nizamname ile mühürler tarihi eser olma hakkını resmi olarak elde etmiştir. Halil Edhem'in ele aldığı bu katalog ile mühürler ilk kez fiziksel değerinden ziyade, sanatsal ve kültürel değerinden dolayı kıymet görmüş ve dikkat çekmiştir. Bu katalog sanat değeri olan mühürlerin koruma önerilerini vermesi, mukayeseli değerlendirmesi ve mühür koleksiyonunun bütünlüğünü ortaya koyması açısından önemlidir. Ayrıca katalogun içeriğinde Müze-i Hümayûn koleksiyonunda kaç adet kurşun mühür eser olduğu, katalogta örnek olarak sergilenen eserlerin kaç tane ve hangi eserlerden ibaret olduğu, bu eserlerin müze tarafından ne zaman ve nereden elde edildikleri, mühürlerin adı, ölçüleri, malzemesi, coğrafi menşei gibi tanımlama bilgileri, bunların neden önemli oldukları, ne durumda buldukları ve bunların diğer dünya müzelerdeki benzerleriyle karşılaştırması ve benzeri birçok konu kronoloji gözetilerek en ince ayrıntısına kadar anlatılmıştır. Bu anlatımda kurşun mühürler hakkında dünyada yapılan akademik yayınlar bir disiplin içinde titizlikle değerlendirilmiş, diğer müzelerde yer alan benzer örneklerle detaylı bir mukayese yapılmıştır. Metinden de anlaşıldığı üzere Halil Edhem katalogların konusunu teşkil eden mühürler hakkında dünya literatürünü yakından takip etmiş, ilgili yayınları ve konuda çalışan araştırmacıları ilgili yerlerde zikretmiştir. Halil Edhem katalogta mühürleri değerlendirirken bilimsel metotlarla çalıştığını, referans aldığı yayınlar, yaptığı tahlil ve karşılaştırmalarla göstermiştir.

Katalogda temel olarak Müze-i Hümayûn koleksiyonundan 70 adet kurşun mühür örnek seçilerek, üç grupta (Arap, Arap-Bizans ve Osmanlı olmak üzere) ele alınmıştır. Bu mühürler süsleme ve teknik özellikleri ile sanat tarihi metodolojisine göre değerlendirilmeye çalışılmıştır. Sayı bakımından çok fazla olmasa da çeşitlilik açısından koleksiyondan önemli örnekler okuyucu ile paylaşılmıştır. Salt bir sanat objesi olmanın ötesinde kurşun mühürlerin kültür tarihindeki yeri ve sosyal hayattaki işlevi hakkında önemli bilgiler veren bu katalog tarihsel süreçte mevcut olan mühür çeşitliliğinin sebeplerini de bir anlamda açıklamıştır. Zira çok eski dönemlerden beri resmi ve özel hayatta yürütülen işlerin güvenliği için kullanılan bireysel ve kamusal mühürler İslam tarihi boyunca Emeviler döneminden itibaren kullanılmaya başlanan sembolik önemi haiz eserlerdir. Bu mühürler sadece belli bir güvenlik işlevi taşımaktan ziyade daha zengin ve kompleks toplumsal ilişkileri gösteren somut öğelerdir. Nitekim katalogda yer alan bilhassa Arap Bizans mühürleri bu çeşitliliği ve tarihteki derin sosyal ilişki ağını gösteren özgün nesnelere karşımıza çıkmıştır. Ayrıca mühürlerde yer alan tarihi şahsiyet isimleri, mührü düşülen tarihler, kullanılan diller ve alfabeler, üzerlerinde yer alan resimler bu mühürlerin sadece sanat tarihi ve arkeolojinin değil tarih ve kültür çalışmalarının da başvuru kaynağı olabilecek zenginlikte olduğunu göstermektedir.

Söz konusu katalogda mühürler daha çok bir müzecinin gözünden arkeolojik bir öğe olarak değerlendirilmiş mühürcülük, hakkaklık gibi konulara hiç değinilmemiştir. Tabii ki Halil Edhem'in bu eserinin profesyonel bir müzeci ya da sanat tarihçinin eseri olmadığı unutulmamalıdır. Zaman zaman eserde ortaya çıkan küçük detaylar bunu okuyucuya hatırlatmaktadır. Bununla birlikte yine de bu katalogun kendi dönemi içinde müzecilik ve sanat tarihi alanında yapılmış en erken tarihli çalışmalardan olması ve Halil Edhem'in konuya hakimiyeti dolayısıyla da değerli bir çalışma olduğu açıktır. Katalogda bunlara ek olarak kurşun mühürleri koruma ve restore etme konusunda müzeciler, arkeologlar ve araştırmacılar için çeşitli yöntemlerin kritik edilerek açıklanması eserleri koruma, onarma ve muhafaza etme bilinci ve dikkatini gösterir. Bu açıdan katalog kurşun mühür eserlerin restorasyonu ve konservasyonu ile ilgili döneme ait mevcut yöntemleri vermesiyle önem taşır.

Ayrıca bu konuda değinilmesi gereken başka bir nokta Osmanlı'da müzecilik çalışmalarının ilk evresine çoğunlukla müzenin yöneticileri ve orada çalışan kimselerin donanımına ve ilgisine göre şekillenmekte olduğudur. Her ne kadar Osmanlı müzeciliğinin kurumsallaşma çabaları her geçen yıl artırılsa da müzenin kurumsallaşma aşamalarında Müze-i Hümayûn görevlileri olan başta müze müdürü, müzenin kurucusu ve küratörü Osman Hamdi Bey, onun kardeşi ve müze müdür yardımcısı Halil Edhem Bey ve onların diğer bir kardeşleri olan nümizmist Galip Bey'den oluşan ailenin etkisi büyüktür. Bu ekibin Müze-i Hümayûn'da bir dönem birlikte ve aynı misyonla çalışmasının etkisi müzecilik faaliyetlerinin derinleşip genişlemesine imkân sağlamıştır. Bu kardeşlerin hepsi Avrupa eğitim almışlar ve bu eğitimleri sırasında sanatla, sanat çevreleriyle ilişkilerini ilerletme imkânı kazanmışlardır. Kuruluşundan sonraki ilk dönemde Osmanlı'da yeterli yerli uzmanın bulunmaması sebebiyle Müze-i Hümayûn koleksiyonları yabancı uzmanlar tarafından düzenlenmiş ve müze katalogları da yine bu yabancı uzmanlarca yapılmıştır. Fakat özellikle 1891'den sonraki dönemde Müze-i Hümayûn'un yerli görevlileri de ilk kez bir araştırmacı ve yazar olarak katalogları Osmanlıca neşretmeye başlamıştır. Bu sebeple bu dönemde Müze-i Hümayûn tarafından yaptırılan diğer eserler gibi Kurşun Mühür Kataloğu bilhassa nümizmist, sanat tarihçi, müzeci ve restorasyon uzmanları için bir rehber ve hatta referans kaynağıdır.

Son olarak bu katalogda mevcut olan müze koleksiyonundaki bu mühürlerin Müze-i Hümayûn'un Cumhuriyet döneminden sonra dönüştüğü İstanbul Arkeoloji Müzesi koleksiyonunda yer alıp almadığı ve bu mühürlerin ne durumda olduğu konusunun araştırılmaya muhtaç bir konu olduğunu belirtmek gerekir.

Neticede 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Müze-i Hümayûn'un, peyderpey ve düzensiz oluşturulmuş tarihi eser koleksiyonunun yavaş yavaş geliştirilmesi ve devlet ideolojisini temsil eden kurumsal bir kimlik kazanmasında atılan en önemli adımların başında yerli araştırmacıların müze eserlerinin kataloglarını yayınlamaları gelmiştir. Müze koleksiyonları ile ilgili envanter çalışmalarının ve diğer yayınların katkısıyla ilk kez kaleme alınan bu Kurşun Mühür Kataloğu bu dönemde yayınlanan diğer kataloglar gibi müzecilik tarihimizde özgün ve kilit taşı eserler olarak yerini almıştır. Bu kurşun mühür kataloğu gibi basılan diğer katalogların okunarak değerlendirilmesi Osmanlı müzeciliğinin bilinmeyen önemli detaylarını araştırmacılara sunacaktır.

Kaynakça

- Arık, R.O. (1953). *Türk müzeciliğine bir bakış*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Casanova, P. (1894). Sceaux Arabes en Plomb, Revue Numism 3, Serie, T 12.
- Cezar, M. (1994). *Sanatta Batı'ya açılış ve Osman Hamdi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Çal, H. (2009). Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de müzeler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 14, 315-334.
- Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Yayınları.
- Edhem, H. (1321). *Müze-i Hümayûn kurşun mühür kataloğu*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Eldem, E. (2014). *Mendel- Sebah Müze-i Hümayûn'u belgelemek*. İstanbul: İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
- Erdem, Y. (1999). *Türkiye'de müzecilik*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Eyice, S. (1985). Arkeoloji müzesi ve kuruluşu. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 6. cilt, (s. 1596-1603). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gerçek, F. (1999). *Türk müzeciliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Goold, E. (1871). *Catalogue explicatif, historique et scientifique d'un certain nombre d'objets contenus dans le Musée impérial de Constantinople*, Constantinople.
- Kütükoğlu, M.S. (2006). Mühür. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 31.cilt, (s.530-531). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Madran, E. (1985). Osmanlı devletinde eski eser ve onarım üzerine gözlemler. *Bellekten*, XLIX (195), 503-546.
- Mansel, A. M. (1960). Osman Hamdi bey. *Bellekten*, XXIV (94), 291-301.
- Mendel, G. (1914). *Musees imperiaux Ottomans catalogue des sculptures Grecques, Romaines et Byzantine. musees imperiaux Ottomans*. Constantinople.
- Mülayim, S. (2009). "Kronolojik Notlarıyla 19. Yüzyıl Osmanlı Müzeciliği", *Osmanlı Araştırmaları XXXIV*, Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı – II, 175-201.
- Orgun, Z. (1941-1942). Çinili köşk. *Arkitekt*, XI (12), 252-259.
- Ortaylı, İ. (1985). Tanzimat'ta vilayetlerde eski eser taraması. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 6. cilt, (s. 1599-1600). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1992, Ekim). Osman Hamdi'nin önündeki gelenek. *1. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildirileri*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, 123-131.

- Öz, T. (1949). Ahmet Fethi Paşa ve müzeler. *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, 5, 1-16.
- Özdemir, M. (2006). Mülûkü't-tavâif. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 31.cilt, (ss.553-556). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Perk, H. ve Berk, S. (2001). Osmanlı dünyasının siyasal, sosyal ve ticari ilişkilerinin bir aynası olarak mühür ve mühür sanatı. *Art Decor*, 100, 134-142.
- Reinach, S. (1882). *Catalogue du Musée Impérial d'Antiquités*. Constantinople: Direction du Musée.
- Schlumberger, G. (1884). *Sigillographie de l'Empire Byzantin*. Paris: E. Leroux.
- Shaw, W. M. K. (2004). *Osmanlı müzeciliği*. İstanbul: İletişim.
- Stickel, J. G. (1866). Neuentdeckte kufische Bleisiegel und Verwandtes, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 20, 1-42.
- Taş, N.F. ve Bozkurt, N. (2006). Mühür. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 31.cilt, (s.528-530). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tavacıgil, Ö. (2004). *Topkapı Sarayı köşk yapılarından Çinili köşkün onarımları üzerine bir araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Tekin, O. (2004). Meskûkât. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 29.cilt, (s.317-318). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türkseven, H. (2010). *Osmanlı Devleti'nde eski eser politikası ve müze-i Hümayûn'un kuruluşu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Yiğit, İ. (2004). *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 29.cilt, (s.424-426). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Cumhuriyet Dönemi İdeolojisinde İdeal Köy Söylemine Bir Örnek: Başpınar Halkevi Dergisinde Köy ve Köylü İmgesi

Village and Peasant Image in Başpınar Halkevi Journal: An Example of The Ideal Village Discourse in The Republican Period Ideology

Tülay AYDIN^{a*}

^a Arş. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kahramanmaraş / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0308-1240

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Nisan 2020

Kabul tarihi: 4 Kasım 2020

Anahtar Kelimeler:

Tek Parti,

Başpınar Dergisi,

Köy,

Köycülük,

Öğretmen

ARTICLE INFO

Article History:

Received Apr 28, 2020

Accepted Nov 4, 2020

Keywords:

The Single Party,

Başpınar Journal,

Village,

Peasantry,

Teacher

ÖZ

Bu çalışma Başpınar Halkevi Dergisinde işlenen köycü söylemi ve köycü politikasını ele almaktadır. Dergide yer alan şiir, yazı, makale ve oyunların ele alınması ile ulusal köycülük politikasının yerelde nasıl yankılandığı sorusu cevaplanmaktadır. Ulusal politikaya paralel söylemlere yer verildiği görülen yazılar, derinlikten yoksun ancak asıl sorunlara da temas eder niteliktedir. Bu noktada çalışma, ulusal ve yerel söylemin birbiriyle uyumlu olduğunu ve her ikisinin de asıl amaca ulaşmak konusunda yetersiz kaldığı kanısındadır.

ABSTRACT

This study deals with peasant discourse and peasantry policy of the Journal of Başpınar Public House. Also, this study tries to answer the question of how the national peasantry policy has been seen locally. It is seen that writings are parallel with the national policy and they touch on the main problems. However, it can be said that these writings are deprived of depth. At this point, this study has concluded that the national and local discourse are compatible with each other and both are insufficient to reach the main purpose.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: tlayaydn05@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The main purpose of the peasantry policy, which was one of the most important practices of the single party period, was to ensure development in the villages. This policy was implemented through various channels with the idea that development in the villages would also improve the state. At this point, one of these channels was public house journals. The Journal of Ülkü Public House (Ülkü Halk Evi), published in Ankara, was the pioneer of these journals, which started to be published in various parts of the country. This journal, which was a model for other journals of Public Houses in terms of content and method, at the same time became the spokesman of the nation state in many ways. In this regard, these journals both gave informative messages to the public and became spokesmen of national policy. One of these journals is the Journal of Başpınar Public House, which was published by Gaziantep Public House. Peasantry policy, which was one of the most important issues put into practice by the nation state, was dealt with by the Journal of Başpınar Public House like various journals. Likewise, the village and peasant policy has been supported by various ideological infrastructures for a long time. This study deals with the peasantry policy of the Başpınar Public House based on the problem of acceptance and implementation of national discourse locally.

The study focuses on the effects of national peasantry policy on local level. The policy of the peasantry, which was based on the principle of populism, focused on the idea of a classless and peaceful society. According to the peasant policy pioneered by Ziya Gökalp, the elite structure should have been in direct contact with the public. At this point, the government aimed to both create its own social infrastructure and start the development movement the rural-based country from here. In this view, if the villages and peasants are developed economically, socially and culturally, all channels of the state and society will also develop. Therefore, the first thing to do is to reach the village and the peasant. The teachers will be used as the most important tool in this process. Because they are the closest people to both the peasant and the state. In addition, the peasant is both naive people and needs to be trained. From this perspective, this study plans to deal with the harmony or incompatibility between local and general peasant discourses and compare them with national discourse by examining the poems, plays and articles existed in the journal of Başpınar Public House. At this point, on the one hand, the villagers are shown ignorant and neglected in misery, and on the other hand, they are advised not to leave their villages. However, if the village is supported enough and made attractive, it is shown as a place where the villager would always want to stay. For this reason, the first aim is to keep the peasants in the village.

This study reveals the main idea, ideology and practices of the peasant discourse in national politics and examines the peasant discourse of Başpınar Journal. The teacher model seen as the main practitioner of the peasant discourse was determined as the main target of the village development and the general frame work of the peasant policy was determined by the elite structure. To this end, the preparation of the Village Law was implemented as the first practice. This law prepared in 1924 introduced new provisions for villages in terms of administrative and economic aspects. The abolition of the Aşar tax with this law meant the elimination of the most important problem in the village and villagers since the Ottoman Empire. The state showed its view to the peasant by abolishing this tax. However, what the nation-state had to postpone for a long time about the village and the peasants was the law of the provision of land. This law, which was postponed because both local dynamics and different factors, tried to solve the village problem. In addition to the practices implemented, an imaginary image of the village remaining on paper shows that this elite structure is far from the reality of the village. In this regard, the Journal of Başpınar Public House draws a superficial village portrait rather than focusing on the main problems or offering a solution. At this point, it can be said that the main purpose of the journal is to hold peasants in village and to contribute to the nation state in this way. This study has concluded that the national and local discourse are compatible with each other and both are insufficient to reach the main purpose.

Giriş

Köy ve kır yerleşmesi zamanın giderek sanayileşen ve şehirleşen modernleşme ivmesine karşın her zaman önemini korumuştur. Modernleşme ve şehirleşmenin artmasıyla önemi giderek azaldığı düşünülen köy-kır yerleşmeleri, farklı politikaların konusu olmaya devam etmektedir. Bilhassa 20. yy'ın başı ile beraber köyler sanılanın aksine saflığın ve temizliğin bir özlemi olarak romantizmin merkezinde yer almaya başlamıştır. Ulus devletlerin giderek yaygınlaşması ve kendi değerlerini bir sosyal altyapıya dayandırma istekleri ise köycü söylemi iyice gündeme taşımıştır.

Köyü farklı kılan ve adeta ulus devletlerin yeniden odak noktasına almasına sebep olan birçok faktör mevcuttu. Uzaklık ve yer açısından diğer topluluklardan ayrılan belli bir coğrafi alana yerleşmiş, tarımla uğraşan, özel bir adı ve örgütlenmesi bulunan az nüfuslu insan birliği olarak tanımlanan (Ercan, 1993, s. 36) köy yerleşmesi kendine özgü bir kültürü, ekonomiyi, idari değerleri barındıran bir birimdir. Diğer sosyolojik bir tanımlamaya göre köy; geniş anlamda tarımla uğraşan, toplumun bütünü ile ilişkileri az ve eşgüdülemiş olan, toplumsal çevreden çok doğal çevreyle ilişki içinde bulunan, az sayıda ailelerden kurulu, anamalcı düzen öncesi özellikleri gösteren, az çok özerk topluluk olarak tanımlanmıştır. (Ozankaya, 1984, s. 79). Tanımların tamamında ortak görünen nokta kendine özgü yapısı içinde köyün kapalı bir toplum yapısı göstermesi ve dolayısıyla değişim ya da gelişme diğer toplum merkezlerine göre daha dayanıklı olmasıydı. Bu dayanıklılık görüleceği üzere ya devlet gücü ya da devlet istemiyle beliren çeşitli elit grupların aktivitesini ortaya çıkaracaktır.

Köycülük söylemi 19.yy'da beklenildiği üzere yoğunlukla kapitalist ülkelerde ortaya çıkmış, köycü tepkinin içeriği ise giderek artan kentleşme ve şehirleşme yapıya karşıt bir söylemle oluşturulmuştur. Bunun en önemli sebebi sanayileşme ve şehirleşmeye bağlı olarak değişen bir sosyal yaşam ve yapının ortaya çıkmasıydı. Bu köycü söylem 20.yy'da ortaya çıkan 1917 Rus Devrimi de dâhil olmak üzere birçok köycü devriminde itici gücünü oluşturmuştur (Karaömerlioğlu, 2009, s. 284-285). Ancak sanıldığı gibi aksine köycü akım direkt köy menşeli ya da köylülerin aktif bir rol aldığı devrimler değildi. Çoğu aydın ve seçkin yapının isteği ve fikri önderliğiyle ortaya çıkmıştı. Örneğin Çarlık rejimine karşı Rusya'da ortaya çıkan Narodnik hareketin öncülüğünü yaptığı köycülük akımı, esasen köy temelli olmayan ama köylüye ve halka doğru gitmeyi hedefleyen bir aydın hareketi olarak değerlendirilmiştir (Köker, 1995, s. 111).

Dünyadaki köycülük akımına paralel olarak Türkiye'de de halka doğru gitme ve köylüyü organize etme çalışmaları aydınların öncülüğünde başlamıştır. Bu fikrin Türkiye'ye girişi Balkanlardan gelen aydınlar ve göçmen Türkler aracılığıyla gerçekleşmişti (Toprak, 2002, s. 1442). Köycülük akımı köye ilgi duyan ve köyü kalkınmanın temelini koyan bir aydın tipinin gelişmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu aynı zamanda şehirde yaşayan aydının köy ve köy sorunlarına ilgi duyması gibi bir ironik durumu da beraberinde getirmiştir (Tütengil, 1975, s. 17). Aslında köylüyü hatırlamayan ve adeta kendi haline bırakmış olan Osmanlı Devleti döneminde devletin bir halk devleti olmaması ve sonraki kurum ve partilerinde kendilerini halkın üstünde görmesi, köylüye sırt çevrilmesine sebep olmuştu. Bunu sorumlusu olarak aydınları gösterenler de olmuştur (Tanyol, 1962, s. 223). Ancak şimdi ülkeye giriş yapan bu akımla birlikte acemi ve devlete karşı bir söylem geliştiremeyen ve savunmasız bırakılan köylünün en önemli müttefiki olarak aydınlar belirmişti. Bunun için Gökalp'in öncülüğünü yaptığı halka doğru hareketinin en önemli uygulama alanlarından biri Milli Mücadele yıllarında olmuştu. Milli Mücadele yılları köylüye adeta bir gönül borcu olan aydınların köye ve köylüye yönelişini başlatan ilk yıllardı. Bu yıllarda yüzyıllardır ötelenmiş olan köylüye karşı bir farkındalık oluşmaya başlamıştır. *Yaban* romanında Yakup Kadri'nin çizmiş olduğu portre adeta aydınlara Anadolu'yu hatırlatan ve köylünün hazin halinin sorumluluğunu onlara yükleyen bir görüntü içermekteydi (Tanyol, 1962, s. 230). Bu farkındalığa karşın köylü

konusunda hala tek sorumlu aydınlar olarak görülmekteydi. Öyle ki Milli Mücadele yılları halkçılık ilkesinin dillendirildiği ve uygulamaya geçirildiği yıllardır. Bu yıllarda Halide Edip önderliğinde *Köycüler Cemiyeti* kurulmuş ve aydınların köylüye doğru gitmesi gereğinden bahsedilmiştir. Reşit Galip'in de üyesi olduğu cemiyet, aydınları kitle hareketlerini ve köylüyü küçümsedikleri için eleştirmekteydi. Galip ve on beş hekim arkadaşının Batı Anadolu'daki köylere yerleşerek başlattığı bu hareket, köylüleri eğitmeyi hedefliyor ve aynı zamanda onlara yardım yapılmasını öngörüyordu (Karaömerlioğlu, 2006, s. 40-41).

Türkiye'deki köycü akımın çağdaş dünya örnekleri ile temel ortaklığı aydın temelli bir yaklaşım olarak ortaya çıkmasıydı. Ancak özellikle İttihat ve Terakki Cemiyetinin önemli bir söylemi olan köycülük, Batıdaki ve çağdaş devletlerdeki gibi temel ve tek bir felsefe üzerine kurulmamıştı. Cumhuriyet yönetiminin de bu bakış altında yürüttüğü köycülük politikası, hem şehirliliği önemseyip köylülüğü küçümseyen, Osmanlıyı sorgulayan hem de onun göz ardı ettiği köylüyü yüceltme temasını ele alan ilerlemeci bir bakış ile kurgulanmıştı (Karaömerlioğlu, 2009, s. 285). Aslında İTC döneminde de sistemli bir köylü söylemi üretilmemişti. Köylü bu yıllardan sonra Milli Mücadele yıllarında da ülkenin en geniş ve yoksul kesimini oluşturmaya devam etmişti. Keza bu yıllarda köylü nüfusun önemli bir kısmı yok olmuş kalan kısmı ise yerli hâkim güçlerin boyunduruğunda kalmıştı (Boratav, 2005, s. 37). Cumhuriyet ile beraber köycülük söylemi daha yoğun ve sistemli bir hal alırken uygulama boyutunda 1940'lı yıllara kadar çokta ciddi bir adım atılamamıştır. Köy Kanununun yürürlüğe konulması bu konuda atılan ilk ciddi adımı oluşturmuştu. Her ne kadar Kemalist idareciler cumhuriyet rejiminin, köy ve köylü konusunda imparatorluğun altı asırda yapamadığını sadece ilk on yılında yapmayı başardığını (Cumhuriyet, 29 Ekim 1933, s. 21) iddia etse de bu yıllarda çoğu kült sorunlara el atılmadığı bir gerçek olarak kalmıştır. Birçok soruna el atılmış ancak köyün temel sorunu olan toprak konusuna uzun bir süre el atılmamıştır.

Cumhuriyetin etkili köycü söyleminin en çok yankı bulmasının beklendiği alanlardan biri bu dönemde hızlı bir faaliyet gösteren halkevleri ve halkevlerinin çıkarmış olduğu dergileridir. Yerel dinamiklerin önemli bir sesi olarak ön plana çıkan halkevi dergileri, çeşitli içerikte yazılarıyla rejimin istediği şekilde halkı eğitmek, bilgilendirmek misyonunu yerine getirmekteydi. Çalışmada konu edinilen Gaziantep Başpınar Dergisi, 19 Şubat 1939 tarihinde halkevi bünyesinde yayına başlamış ve yaklaşık on yıl süre ile yayın hayatına devam etmiştir. Dergi çok partili hayata geçişle birlikte resmi bütçeden dergilere ayrılan ödeneğin kesilmesi nedeniyle Nisan 1949 yılında yayın hayatına son vermiştir. Aylık yayınlanan dergi, toplam 87 sayı olarak çıkarılmıştır. Derginin çok yönlü yazıları ile halkı bilgilendirici ve demokratik bir yaklaşım içinde yayınlar yaptığı görülmektedir (Temiz, 2006, s. 41). Köy ve köycülük söylemine geniş oranda yer veren dergide konu ile ilgili olarak birçok şiir, makale ve tiyatro oyunu yazılmıştır. Bu yayınların içerik ve nitelik olarak incelenmesiyle ulusal bazdaki köycü söylemin yereldeki izleri sürülecektir. Böylece ulusal bir köycü kalkınma planının yerelde nasıl yankı bulduğu, söylemsel bazda da olsa planın içerik ve mesajının nasıl algılandığı sorusu irdelenecektir. Bunun için öncelikle cumhuriyet devri köycü söylemin içeriği, temel ilke ve değerleri, hangi kanallar aracılığıyla yürütüldüğü ve ne oranda başarıya ulaşıldığı konusuna değinilecektir. Bu anlamda konu iktisadi ya da siyasi temellerinden ziyade ideolojik açıdan değerlendirilecektir.

Cumhuriyet İdeolojisinde İdeal Köy ve Köycülük Söylemi

19. yy'da Avrupa ve dünyanın çeşitli noktalarında bir ideolojik gelişim ve kalkınma atağının ana eksenini olarak ön plana çıkmaya başlayan köycülük akımı, Türkiye'de 1930'lu yıllarla birlikte dikkat çekmeye başlamıştır. Bu dönemde hem devrim ilkelerini benimseyecek bir sosyal taban oluşturmak hem ekonomik baskılar altında kalmış köylere bir kalkınma üssü haline getirmek hem de yıllarca ötelendiği düşünülen köylüyü koruyucu devlet gücüyle yüceltme amacı güdülmekteydi. Tek parti iktidarının 1935 yılında düzenlediği kendi parti

kurultayında program taslağına eklenen maddeler ile de köy ve köylü konusu daha ciddi olarak gündeme alınmış hatta bir yoruma göre de köyü ve köylüyü gündemine alarak programında yer veren ilk siyasi parti olmuştur (Köymen, 1935, s. 396). Partinin bu şekilde aktif bir köycülüğe yönelmesinin başlıca ekonomik ve siyasi sebepleri mevcuttu. Bilhassa ikisi de hemen hemen aynı yıllara denk gelen SCF deneyimi ve 1929 Dünya ekonomik bunalımı köycülük politikasını etkileyen iki temel olay olmuştur. Bu yıllarda yaşanan Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi köy ve köylü politikasında önemli bir aşamayı oluşturmuştur. SCF'nin halktan gördüğü rağbet ve kitlelerin fırkaya gösterdiği ilgi, CHF'nin yeterli alt yapı ve tabandan yoksun olduğunu göstermiştir (Karaömerlioğlu, 2006, s. 52). Öte yandan yine aynı yıllarda yaşanan 1929 dünya ekonomik buhranı da yönetimi tarım politikasına yönlendirmiştir. Keza bunalımı sanayileşme ve şehirleşmenin yarattığı öngörülmuş ve süreçten ancak kuraklık probleminin çözüme erdirilmesi ve tarıma yönelerek çıkılacağı öngörülmüştü. Bu sebeple köylü yeniden gündeme almıştı (Karaömerlioğlu, 2006, s. 65).

Cumhuriyet idaresini köyü ve köylüyü temel alan politikalar yürütmeye iten en önemli sebeplerden biri, siyasi parti olarak CHP'nin bir sosyal tabana dayanma gereğinin ortaya çıkmasıydı. Dönemin genel yapısı ve istatistikî verileri de partinin bu tabanı köy ve köylüde bulmasını haklı bir gerekçeye dayandırıyor. Keza bu yıllarda ülke, bir tarım ülkesi niteliğindedir ve köylü nüfus yoğun görünmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında 13. 6 milyonluk toplam nüfusun 10. 3 milyonunu köylü nüfus oluşturmaktaydı (Köymen, 1999, s. 3-4). Bu verilerin yanında Türkiye'de köy ve köycülük söylemi tek taraflı bir bakıştan ziyade bütüncül bakışla ele alınan bir değişimi öngörmekteydi. Yani köycülük politikaları ne tek başına bir kültürel dönüşümü sağlama ne de siyasi bir taban oluşturma çabası olarak değerlendirilmeliydi. Her şeyden evvel erken cumhuriyet döneminde bu söylem, Batıdaki aksine sanayileşmemiş kırsal toplumlara özgü olarak, hem modernleştirilmesi gereken bir mekânı, hem de iktidarın taban bulacağı bir yeri tasavvur etmişti. Batının sanayileşmiş toplumlarında ise bu söylem daha ziyade romantik bir nitelik taşımış ve köycülük saflıktan ve doğallıktan uzaklaşan burjuva kesimlerine bir tepki olarak gündeme gelmiştir. Bu özellikle köyü ve kırsalı, yozlaşan dünyanın uzağında kalmış romantik bir yer olarak anan söylemi içermekteydi (Karaömerlioğlu, 2006, s. 55).

Cumhuriyet yönetimini köye iten önemli gerekçelerden biri de toplumun sadece köylü nüfusa ile değil köylü sayılabilecek bir şehirli nüfusa da sahip olmasından kaynaklanmaktaydı. Keza bu dönemde sorunu sadece köy nüfusu ile ilişkilendirilmeden şehirli ve kentli nüfusunda köylü sayılabileceğinden bahsetmek gerekmektedir. Bu bağlamda kırsal köylülüğün yanı sıra kentsel bir köylülüğün de bahsetmek yerinde olacaktır (Chatterjee, 2006, s. 11). Bu sebeple köycülük konusu sadece köyü değil şehirli halkı da yakından ilgilendiren bir mevzu olarak değerlendirilmiştir (Sözer, 1947, s. 93). Bu açıardan bakılırsa köy ve köylü sorunsalı tüm ülkeyi ilgilendiren bir kültür meselesi haline almıştı. Tasarının tarihsel söylemi pek tabii ki eski rejimin olumsuz köylü politikalarından çıkarılan yargılardan oluşmaktaydı. Bu tasarı da elbette geçmişten gelen, ezilen ve kaderine terk edilmiş köylü imgesinin varlığı dikkat çekmekteydi. Buna göre Osmanlı Döneminde köylü, sadece vergi ve asker konusunda hatırlanmıştır (Ercan,1993, s. 49). Ancak sadece devlet değil aydınlarda köylüyü unutmuştur. Tonguç'un (1947) deyimleriyle sadece devlet yönetimi değil Osmanlı aydınları da köylü kaynaklarından yetişmedikleri için köylünün ne kadar büyük bir kuvvet ve ilham kaynağı olduğunun farkına varamamışlardı.

Ülkenin yükselmesi köyden başlayacak adımlarla yapılabilecektir (Tütengil, b.t., s. 9). Nitekim hemen hemen bütün Kemalist köycü yazarların ifade ettiği gibi tüm politikaların temelinde muhakkak köylü yer almalıydı. Onlara göre köye dayanmayan hiçbir teşkilat verimli ve başarılı bulunmuyor, köylü olmadan yeni bir medeniyetin yaratılamayacağından bahsediliyordu. Öyle ki köylü doymadıkça milletin doymayacağı hatta şehirli halkın da evsiz,

yurtsuz kalacağı belirtiliyordu (Tonguç, 2020, s.22-23). Buna uygun olarak Fransız ve Bulgar köylerinden hareketle örnekler sunuluyor ve köy olmasa devletinde ayakta kalamayacağı ifade ediliyordu (Nadi, 1931, s. 1). Bu fikir bizzat Mustafa Kemal tarafından da henüz 1922 yılında köylünün milletin efendisi olduğu sözleriyle dillendirilmekteydi (Atatürk'ün Söylev ve Demeçler I-III (Açıklamalı Dizin İle), 2006, s. 128-129).

1930'lu yıllar Türk devrimine bir ideolojik boyutla ivme kazandırıldığı yıllar olmuştur. Hem şimdiye dek devletin göz ardı etmiş olduğu hem de ham ve işlenebilir olarak gördüğü köy ve köylü, rejimin fikirlerinin dayandırılacağı kesim olmuştur. Bununla birlikte yerinde bir saptama ile köy ve köylü eski rejimin hem en çok dışladığı hem de en çok etki alanına girmiş kesimini oluşturmaktaydı. Yeni rejim için eski rejimin bu etkisinin silinmesi ve köylünün yeni rejimin ideleri ile bütünleştirilmesi esas amacı teşkil etmiştir. Görüldüğü üzere ilk etapta ekonomik ve siyasi kaygıların şekillendirdiği köycülük planlamasında diğer önemli etki ise devrimin aradığı saf, temiz ve şekillendirilmeye müsait yapıyı köylüde bulmasından kaynaklanmaktaydı. Saf Türk ırkının bulunduğu düşünülen köyler, bu nedenle eğitime tabi tutularak geliştirilmesi gereken bir mekân olarak değerlendirilmiştir. Bu düşüncenin temelinde hem kırların bozulmamış merkezler olarak görülmesi hem de Osmanlı Döneminde şehirlerin daha ziyade Gayri Müslim yoğunluklu olması yer almıştır (Karaömerlioğlu, 2006, s. 70-71). Bu nedenle Cumhuriyet Döneminde şehirden ziyade bozulmamış köye yönelme tercih edilmiştir. Köylü, tarihin derinliklerinde unutulmuş Türklüğün timsali olarak belirlenmiş ve yeniden o saf temiz geçmişe dönülmesinin bir simgesi olmuştur. “Köylüyü ırkının ruhi vasıflarına malik ve mümtaz ananelerine sadık bir Türk olarak yetiştirmek” düşüncesi bu perspektif ile belirlenmişti (Köymen, 1933, s. 357). Hatta *at* ile özdeşleştirilen Türk miti için köylünün şimdi *eşek* üzerindeki hali yadırganıyor ve *at* üstündeki mağrur Türk köylüsünün yeniden görülmesi arzu ediliyordu (Tankut, 1939, s. 30). Bu düşüncenin yansıması bir yandan köylünün terbiye edilmesi gereken bir varlık olduğu öte yandan kalkınmanın da ana eksenini olduğu fikrini ortaya çıkarıyordu. Yani bu dönemde hem ideolojik bir unsur hem de sosyo-ekonomik bir unsur olarak köylüye eğilim artmıştır. Köylü, cumhuriyet döneminde hem bir kul tabiiyetinden çıkarılarak *vatandaşa* dönüştürülmek istenmiş hem de terbiye edilmesi gereken bir varlık olarak benimsenmiştir (Aydoğan, 2018, s. 423; 425).

Cumhuriyet Türkiye'sinin köycülük politikasına yönelmesinin sebeplerini ifade ettikten sonra bu politikanın hangi fikri ve ideolojik temellere dayandırıldığı konusuna değinmek yerinde olacaktır. Şüphesiz bu soruya verilecek en iyi yanıt halkçılık ilkesiydi. Köy, halkçılık, milliyetçilik ve devrimcilik ilkeleri ışığında bir dönüşümün başlatılacağı yer olarak belirlenmişti. Halkçılık o derece önemseniyordu ki bu ilkenin farklı ülkelerdeki halkçı anlayışlar gibi bir klişeden ibaret olmadığı ve her vatandaşın eşit derecede haklı, eşit derecede şerefli olarak tanındığı belirtiliyor, cemaat, derebeylik, ağalık gibi kavramların ülkede yeri olmadığı ifade ediliyordu (C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 1935, s. 45-46). Bu fikir yaratılırken kurgulanan söylem ise yine Osmanlı'nın mahrum ve cahil bıraktığı köyler ve köylüler üzerine yoğunlaşacak ve köylüler yeniden yaratılacak bir köy imgesi ile dönüştürülecekti. Bu ilke sınıfsız, bütünleşmiş bir halk kitlesini ön görüyor, köylüyü çıkış noktası olarak belirliyordu. Bu fikri dönemin köycü akımını başlatan ve yürüten önemli yazarlarında da görmek mümkündür. Cumhuriyet Döneminde köycülük çalışmalarını başlatan en önemli kişilerden biri olan Nusret Kemal Köymen'in ideal köyünde “toprak sahibi hür ve hakta ve şerefte diğer insanlarla tam manasıyla eşit vatandaşlardan oluşan” bir köy olarak tanımlanmıştır. Ona göre Türk köy yaşantısında feodal köy tipi bir yapılanma çok nadirdir ve köleliği andıran bu yaşam biçimi Türk halkının geleneklerine uymamaktadır (Köymen, 1975, s. 37). *Canlandırılacak Köy* adlı en önemli eserinde İsmail Hakkı Tonguç'ta (2020) köyü halkçı düşünce ışığında korporatif bir dayanışma içinde tasvir ederek “Mektebiyle, zanaatçısıyla, münevveri ve işçisiyle yani bütün iş bölümü ve birliğiyle Büyük Köy'ü kurmak lazımdır”

demektedir. Yine başka bir yazısında Köymen, toplumun ortak iradesi ile ortaya çıkacak birliğin ancak bu irade ve düşünceye sahip köylerde oluşabileceğini ifade etmiştir (Köymen, 1934, s. 356). Ona göre halkçı söylemde bir şehirli-köylü ayrımı olmadığı gibi, bütün toplum kesimleri de birbirine eşittir:

Biz garbın merkantil medeniyetindeki manasında şehir ve köy ayrılığı da istemiyoruz. Şehirle köyü ruh itibarıyla, medeniyet itibarıyla birbirine kavuşturmak istiyoruz. Bizde çalışanlar ve istismar edenler diye iki zümre yoktur. Türkiye’de herkes çok çalışır ve çok çalışır, istisna edilebilecekler binde biri bulmaz (Köymen, 1933, s. 356).

Halkçı merkezli uygulaması planlanan köycülük çalışmalarının kim ve kimler aracılığı ile yapılacağı ise diğer önemli konuydu. Seçkin ve devrimci bir devlet anlayışına uygun olarak köy sorunu yine aynı zamanda halkçı söylemi barındırmak gibi bir ikilem içinde oluşturulmuştu. Bu konuda bilhassa köy ve köylünün cehaleti, yetersizliği ve yıllardır dikkate alınmayışının köylüde bıraktığı olumsuz devlet anlayışının yine devlet eliyle yıkılabileceği düşüncesi etkili olmuştu. Keza dönemin birçok eserinde çizilen köy ve köylü portresi olumsuz ve içler acısı bir durumdadır. Örneğin Başbakan Celal Bayar’ın Birinci Köy ve Ziraat Kongresinde yaptığı konuşmasında köylü, gelecek tahayyülü zayıf ve değişime kapalı olarak tanımlanmıştır:

Bugünün Türk köylüsü zekidir, merhametlidir, namusludur, emniyete şayandır, kanaatkârdır, vakurdur ve çalışkandır. Diğer cihetten az çok fatalist ve muhafazakâr olup ecdattan kendisine miras kalan itiyatları ve çiftçilik usullerini değiştirmekte yavaştır. Daha yüksek bir hayat seviyesine erişeceği günün doğabileceğinden henüz haberdar değildir. Çocuklarının büyüebilmesi için gıdaya ve ihtimama muhtaç olduklarını ve yahut kendisinin hiç bir zaman elde edemediği tahsil ve terbiyenin çocuklarına lâzım olduğunu ve bunlara malik olmak fırsatına nail olacaklarını anlamakta yavaştır. Bir gün gelip de ailesinin, hayvanlardan tamamen ayrı ve kendisinin asla düşünemediği kolaylıklarla (konforla) mücehhez bir ev isteyeceğini ve böyle bir ev elde edebileceğini tahayyül edememektedir (Tütengil, 1975, s. 84).

Saf ve kanaatkâr yönüyle yükseltelen köylü aynı zamanda öngörüsüz ve ufuksuz olarak tanımlanmaktadır. Hem öngörüsüzlüğünü ortadan kaldırmak hem de değişimini başlatmak çok yönlü çalışmaların konusu olacaktır. Çünkü dönemin aydınlarına göre köylü, kıyafetiyle zihniyetiyle değiştirilmesi ve eğitilmesi gereken bir görüntü içindedir. Köylü “bürük, peçe kullanmaz ama kıyafetleri fenadır, bir yerde şalvar giyerler bir yerde alaca bürük giyerler, bir erkek gördüler mi arkalarını dönen” bir kesimi oluşturmaktadır (C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 1935, s. 149). Köymen tarafından çizilen köy portresi daha da kötüdür. Ona göre kırk bin köyden oluşan Türkiye’de bu köylerin otuz yedi bininde ne okul ne de dükkân vardır. Özellikle bu iki ana kuruma dikkat çeken Köymen’e göre köylüyü iktisadi ve ideolojik olarak evirecek iki temel yapı bunlardan oluşmaktaydı. Köylünün cehaletini gösteren Köymen, ancak beş yüz kelime ile sınırlı olan köylünün ifade yeteneğini geride bulmakta, köylerde askerden dönenler hariç ülkeden haberi olan insan olmadığını belirtmektedir (Köymen, 1933, s. 355). Aynı görüntü yazıldığı dönemde yoğun tepki çekmiş olsa da bizzat bir köylü öğretmenin kaleminden köyün orijinal bir görüntüsünü çizen Mahmut Makal’ın *Bizim Köy’ünde* de bulmak mümkündür. Makal, ideal köyün çizilen ütopyik köy tahayyülleriyle gerçek köyün tezatlığını göstermediğini belirtmekte ve gerçeklerden yola çıkılması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre Türk köyünü hala çoban kaval çalar anın, hayatı şairanedir, fısıldaşır, sükût eder gibi hayali ve muhteşem köy dörtlükleri ile değil gerçekleri ile görüp değiştirmek gerekmektedir (Makal, 2008, s. 43).

Bu kadar olumsuz bir çerçevede içinde uyşuk ve cahil görünen köylünün aydın kesim ve bürokratik mekanizmaların çizeceği bir plan ile değiştirilebileceği belirtilmişti. Dolayısıyla köydeki değişimin ve dönüşümün de yine diğer birçok konuda olduğu gibi ancak dışarıdan yapılacak bir müdahale ile gerçekleştirilebileceği düşüncesi hakimdi. Bu fikrin arkasındaki asıl sebep köylülerin tarih boyunca devrim yapmak konusunda yetersiz olduğu gerçeğinden ortaya

çıkmişti. Tarih boyunca hep başka sınıflardan bir önderin eşliğinde atılım yapabilen köylü sınıfların yine seçkin bir sınıfın önderliğine ihtiyacı vardı (Moore, 1989, s. 375). Uzun yıllar boyunca siyasetin aktif bir yürütücüsü olmaktan ziyade unutulmuş ya da yönlendirilen bir kesimini oluşturan köylüler için onlar adına düşünen ve onlar adına bir rota belirleyen bürokrat ve aydın grubu söz konusuydu. Bu anlayışın ortaya dökülmesinde şüphesiz Osmanlı Döneminde devletin kırsal yapı ve köyle olan münasebetinin hep devlet merkezli ilerletilmiş olması da yer almaktaydı. Bahsi geçen dönemdeki merkez-çevre ilişkisi devasa bir devlet ile geniş bir kırsal köylü kesim arasında aracı rolü üstlenebilecek yapıların olmaması ya da onların da devlet merkezli olması nedeniyle devlete bağımlı bir yapı ortaya koymaktaydı (Ercan, 1993, s. 43). Keza Osmanlı Devleti, seçkinlerin idari ve yönetsel düzeyde baz alındığı, kalan kitlenin ise basit bir halk gözüyle uyruk olarak belirdiği bir sistemi ifade etmekteydi (Mardin, 1990, s. 199-200). Bu sistemin doğal getirisi cumhuriyet yıllarına da sarkan seçkinci ve elit merkezli bir modernleşme ve değişim anlayışının ortaya çıkmasıydı. Ancak bu anlayışın uygulanabilmesindeki esas sorun seçkinlerin ve bürokratların halktan ayrı ve ona tepeden bakan anlayışını ortadan kaldırmaktı. Halkçılığın ünlü düşünürü Ziya Gökalp, toplumu yönlendirecek ulusal bir seçkin sınıfının yine ancak Anadolu'nun içlerine giderek oluşturulabileceğini belirtmiştir. Gökalp'e göre aydınlar hem halka medeniyet götürmek için hem de halktan harsi bir eğitim almak için halka doğru gitmelidir (Gökalp, 1976, s. 41). Gökalp, halkı istenildiği gibi doldurulabilen bir hammadde olarak gören anlayışa da karşı çıkmaktadır (Parla, 1993, s. 150-151). Köy konusunda önemli çalışmaları bulunan dönemin milletvekili ve aydınlarından Hasan Reşit Tankut'ta aydınların ve şehirde yaşayanların köye yabancılaşmasını asıl sorun olarak görmektedir. Bu hem bir sorun tespitidir hem de köy konusunda verilen önemli bir çözüm önerisi niteliğindedir. (Tankut, 1939, s. 4).

Ancak bu öneri ve tespitlerin ne oranda uygulamaya dökülebildiği önemli bir sorundu. Kimi yazarlara göre köycülük sadece tepeden inmece bir seçkinci zihniyetin kendini meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır ve yetersiz kalmıştır (Karaömerlioğlu, 2006, s. 14-15). Bu eleştiriler altında seçkinci yapının planları ile çizilen köycü programda eğitim, ilk uygulama alanı ve aracı olarak belirlenmiştir. Birçok açıdan ele alınması planlanan köy konusunda eğitim, ekonomi ve kültür temel belirleyicilerdi (Dicle, 2012, s. 861). Cumhuriyet yönetimi köy sorununa hem iktisadi hem ideolojik hem eğitim aracı olarak bakmıştır. Bu nedenle ilk etapta milli iktisadın bel kemiğini oluşturan köy iktisadını kalkındırmak amaçlanmıştır. Köylüyü geliştirmek ve demokrasinin bir neferi haline getirmek ise diğer amaçlar olarak belirlenmişti. Köyü imar etmek, kalkındırmak ve köylüyü yetiştirmek amacıyla yapılması gerekenler adeta bir ödev listesi olarak şu şekilde belirlenmiştir: 'Köylünün iktisattaki rolünü köylüye tanıtmak, köylünün sosyal seviyesini yükseltmek, köylüyü rejimin amaçlarını kavramış hale getirmek, hurafelerden arınmış bir ilmi köylü yaratmak' (Köymen, 1933, s. 357). Özellikle köy ve köyün kalkınması için bu alanlarda ya devletin zorunlu müdahalesi ya da köyün uyarıcılar ve rehberler aracılığıyla kalkındırılması gerektiği önerileri sunulmuştur (Tütengil, 1975, s. 124-125). Bu noktada eğitim değişiminin sağlanması için iyi bir araç olarak kullanılmak istenmiştir. Köylü için yapılması planlananlar temel olarak ekonomik ve kültürel düzeyde bir değişimi öngörmekteydi. Buna göre öncelikle köylünün hayatını idame ettirebilmesi için gereken temel ekonomik ihtiyaçları giderilecek, sonra cumhuriyetin temel değerleri köylüler arasında yayılarak bu değerler onlara mal edilecek, köylü iyi bir üretici yapılacak ve eski ümmet anlayışından kalan alışkanlıklarından vazgeçirilmesi sağlanacaktır. Görüldüğü üzere seçkinci anlayış, eski rejimin alışkanlıklarını yok etmek ve yeni rejimin fikirlerini benimsetmek üzerine bir program belirlemiştir (Tonguç, 2020, s. 23).

Mustafa Kemal'de köylünün cehaletinin giderilmesinin ilk iş olduğunu, köylünün kurtuluşu için eğitimin esas rotayı oluşturduğunu ifade etmektedir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçler I-III (Açıklamalı Dizin İle), 2006, s. 128-129). Dönemin köycü yazarı Köymen'de

eğitimi bu konudaki temel araç olarak görmektedir. Hatta Köymen daha da ileri bir soru yöneltmektedir. O, halkçı cumhuriyet rejiminde köylünün hangi fikirler doğrultusunda eğitilmesi gerektiğini yani köylünün fikri kanaatlere sahip bir demokrat birey olarak mı yoksa sadece verilen emirleri uygulayan bir kütle unsuru olarak mı eğitilmesi gerektiğini sorgulamıştır. Bu soru ile kul yerine vatandaş ve birey olarak yetiştirilmesi arzu edilen köylülerin ipucu verilmektedir. Yine küçük köy çocuklarından ziyade ergen köy çocuklarına verilecek eğitim müfredatının üretim yeteneklerini artıracak fiili konulara mı yoksa zekâsı ve manevi yeteneklerini geliştirecek bir kültürel bilgi üzerine mi oluşturulacağını sorgulamıştır (Köymen, 1935, s. 139). Bunun için iki önemli eğitim eksenini belirlenmiştir. İlki köylüyü yetiştirmek ve ikincisi ise köycüyü yetiştirmektir (Tütengil, 1975, s. 107). Bu noktada bu misyonu yerine getirmesi beklenen en önemli aracı gücü öğretmenler oluşturmaktaydı. Köylerde köylü ile devlet arasında bir yetkin kişi olarak görev alan öğretmenler, adeta rejimin kırsaldaki sözcülüğünü yapmışlardır. Toprağa bağlı menfaatleri olmayan hem köylünün hem de devletin diline vakıf olan öğretmenler, hem hukuki ve idari prosedürün bir parçası hem de köy cemaatinin organik bir parçası oluşturmaktaydılar (Chatterjee, 2006, s. 103).

Öğretmenlerin bu aracı misyonu hem kendilerinin köycü zihniyete sahip olmalarını hem de köylüyü yetiştirmek konusunda bilgi sahibi olmasını gerektirmekteydi. Bunun içinde adeta köyler için yeni bir öğretmen tipi yaratılması gerekmektedir. Bu durum Reşit Galip'in öncülüğünde kurulan *Köy İşleri Komisyonunun* yaptığı çalışmalar sonunda hazırladıkları raporda şu şekilde anlatılmaktadır:

Öyle bir öğretmen tipi yaratmalıyız ki o yalnız köylünün inançlarını işlemek, toplumsal kurumlarını etkilemekle kalmayın. Köyün maddi yüzünü ve ekonomik hayatını da değıştirsın. Bu öğretmenin nitelikleri şöyle sıralanabilir:

- Köylüyü inkılâpçı, laik, cumhuriyetçi inançlarla yetiştirmek ve bunları köylüye benimsetmek.
- Köylünün sosyal hayatında etkili olup Medeni Kanun'un hükümlerini köyde hâkim kılmak ve modern görgü kurallarını köylüye öğretmek.
- Köylünün ekonomik hayatını etkileyip ileri tarım yöntemlerini ve pazar ilişkilerini onlara anlatmak.
- Köyün aydını olup öğretmenlik mesleğinin bütün niteliklerini edinmiş olmak (Tonguç, 2020: 419).

Görüldüğü üzere köyde ve kırsalda sınımlanacak en önemli kesim kendisinden çok şey beklenen ve devrimin en önemlisi kalesi konumunda olan öğretmenler olmuştur. Köy öğretmenlerinden sahip olduklarından daha fazla bir bilgi ve donanıma sahip olması istenmiş, 'köy hocası ülkeyi kaldırıp yükseltecek bir manivela' olarak değerlendirilmiştir (Nadi, 1933, s. 1). Bu amaçla atılan hızlı adımlardan biri köycülük uygulamasının ilk somut örneği olan *Köy Eğitim Kurslarının* açılması olmuştur. Aynı zamanda *Köy Enstitülerinin* ön uygulamasını da oluşturan bu kurslar, köye ve köylüye hem hizmet götürmeyi hem de köyü ve köylüyü dönüştürmeyi hedeflemekteydi (Erdem, 2008, s. 189-190). 1937 yılında kabul edilen bir kanunla da nüfusu az olan ve bu sebeple öğretmen gönderilemeyen köylere ziraat işlerini bilimsel olarak yürütülebilmesi ve eğitim-öğretim işlerini düzene sokabilmesi amacıyla *köy eğitimleri* gönderilmesi kararlaştırılmıştı (Resmî Gazete, 24.06.1937, s. 8367). Bu eğitim kurslarının Eskişehir'deki başarısı üzerine kısa sürede kurs sayısı beşe ve buralarda eğitilmesi düşünülen eğitimci sayısı 600 olarak hedeflenmişti (BCA, 30.10.0.0.13.77.25: 17.05.1937, s. 18). Köy Enstitülerinin kurulmasından çok evvelde öğretmenlerin ziraat ve iktisat işlerinden anlayan programlarla eğitilmesi gereği dile getirilmişti (Nadi, 1933, s. 1). Ancak çözüm bizzat köy içinden kişilerin yetiştirilmesi ile bulunmuştu. Hatta öğretmen ve eğitimcilerin motivasyonunu artırmak amacıyla ödüller verilmesi de tasarlanmıştı. Köylerde olağanüstü başarı gösteren eğitimci ve öğretmenlere kanun ile belirlenmiş çerçevede çeşitli derece ve içerikte ödüller sunulması planlanmıştır. Bunlar 'üstün başarı ödülü, köye hizmet edenler anıtına ismi yazılmak, köyde bir tesise adı verilmek ve ülkü eri sayılmak' gibi daha ziyade manevi yönü ön plana çıkan ödüller niteliğindedir (Resmî Gazete, 25.06.1942, s. 3247).

Öğretmenlerin yanı sıra köy muhtarı da öğretmene yardımcı ve destekçi bir figür olarak benimsenmiş ve ön plana çıkarılmıştır. Köyün başı ve aynı zamanda devletin memuru olarak öne çıkarılan muhtarlardan, köyde berber, nalbant, ayakkabıcı gibi meslek erbabı kişiler yetişmesine fırsat sunan çalışmalar yapılması için öğretmenlere destek vermesi istenmiştir. Ayrıca muhtar, köylünün bilgisini artıracak kitapları köye getirtmekle de görevlendirilmiştir (Resmî Gazete, 07.04.1924, s. 238; 241). Köy konusunda o kadar radikal ve hızlı adımlarla ilerlenmek istenmiştir ki bir an önce bu köy kalkınması ve değişiminin sağlanması için köylünün yetiştirilme usullerinde de değişime gidilmesi planlanmıştır. Oysaki Yunus Nadi köy sorununu bugünden yarına hemen halledilemeyecek kadar önemli ve zor bulmaktaydı (1933, s. 9). Köyde bulunan genç nüfusun varlığı ve bu nüfusun hızlıca eğitim yoluyla köy hayatına katılması isteği ön plana çıkarılmıştır. Köymen'e (1933) göre köylerde eğitimde kısa sürede hayata atılabilecek olan on yaş üstü çocuklara öncelik verilmelidir. Eğitim masrafının geniş olması ve köycülük konusunda kalifiye eleman eksikliğinden dolayı bu yaş grubu derhal eğitilmelidir. Bunun için iki temel araç vardır. Biri öğretmenler, diğeri de gazete, neşriyat, radyo-sinema, kütüphane gibi faaliyetlerin devreye sokulmasıdır.

Bu yıllarda köycülük çalışmalarına ivme kazandıran asıl ve önemli diğer faaliyet ise *Köy Enstitülerinin* kurulmasıydı. 17.04.1940 tarihinde kabul edilen kanunla kurulan Köy Enstitüleri, köy öğretmeni ve köyde işe yarayacak iş erbabını yetiştirmek üzere faaliyet gösterecektir. Sıhhatli ve tam kademeli köy ilkokullarından mezun çocuklar arasından seçilecek olan öğrenciler, 5 yıl süre ile eğitim görmek ve bitirince de 20 yıl boyunca devlete hizmet etmekle yükümlü tutulmuştur (Resmî Gazete, 22.05.1940, s. 13682). Hasan Ali Yücel'de Köy enstitülerindeki temel amacı köy çocuğunun köylülük mahiyetini kaybetmeden onu yetiştirmek olduğunu ifade etmiştir (Aysal, 2005, s. 275). Köy Enstitüleri gerçek anlamda köy sorununa gerçekçi ve yerinden bir öneri getirmiş, aydınların köye gitmediği bir ortamda bizzat köylü çocuğunu eğiterek köye yollamanın yolunu bulmuştur (Tütengil, 1969, s. 93). 1942 yılında bu enstitülere ek olarak *Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu* ile köylerde hizmet vermek üzere geniş kapsamlı bir teşkilat kanunu hazırlanmıştır. Kanunda köy eğitim ve öğretmenlerinin görev ve sorumlulukları şu şekilde tanımlanmıştır:

Köy halkının milli kültürünü yükseltmek, onları sosyal hayat bakımından asrın şartlarına ve icaplarına göre yetiştirmek, köy kültürünün müspet kıymetlerini yaymak ve kuvvetlendirmek için gereken tedbirleri almak; milli bayram günlerinde, okulların açılışında, mahalli ve milli adetlere göre kutlanan iş günlerinde törenler yapmak ve bunları halk türküleri, oyunları, marşları ve müzik aletleri esas tutulmak suretiyle tertip, tanzim ve idare etmek, köy halkını radyodan azami derecede faydalandırmak (Resmî Gazete, 25.06.1942, s. 3244).

Köycülük çalışmalarının diğer ve asıl ayaklarından birini de köyün iktisadi kalkınmasını sağlayacak çalışmalar yapılması fikri oluşturmaktaydı. Bu kapsamda kentleşmenin de geri kaldığı ve daha önce belirtildiği üzere kentlerinde yarı köylü sayıldığı bu dönemde köy ve köylülük ön plana çıkarılmıştı (Toprak, 2002, s. 1440). Bu yapılırken şehirleşme karşıt bir unsur olarak gösterilmekteydi. Ancak bu karşıtlık Batıda kapitalist düzenin ortaya çıkardığı, işçi sınıfının şehir yaşamında oluşturduğu sorunlar üzerine kuruluydu. Bununla birlikte Türkiye'de bariz bir işçi sınıfı ve bu sınıfın köycüler üzerinde oluşturduğu bir korkunun olmaması köycülüğün içeriğini değiştirmekteydi. Keza köycü söylem şehirleşmeyi ya da sanayileşmeyi reddetmiyor ancak bu sanayileşme ve kalkınmanın köylüleri köylerinden etmeyerek, onları köylerde tutacak düzeyde ve içerikte yapılmasını istiyordu. Onlara göre köylü, köylerde tutulmalı ve teknik değişim bizzat köyde sağlanmalıydı (Karaömerlioğlu, 2009, s. 288-289).

1924 yılında çıkarılan *Köy Kanunu* aslında 1940'lı yıllara kadar köy konusunda yapılmış hemen hemen tek önemli çalışmayı oluşturmuştu. Kapsamlı olarak hazırlanan kanun kabul edildikten sonra uygulandığı köylerde ciddi bir ivme yakalanmıştı. Bu kanun çerçevesinde idari düzenlemeler yapılmış, tarım, sağlık, eğitim ve imar hizmetlerinin götürülebildiği köylerde maddi olanaklar çerçevesinde verimsiz sahalar işleme koyulmaya

başlanmıştı (Çetin, 1997, s. 26). Nitekim bizzat devrim yapımcıları tarafından da bu kanun sürekli olarak köye demokratik ve idari bir düzen getiren faaliyet olarak değerlendirilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 29 Ekim 1933, s. 21). Bu kanundan sonra kuruluş yıllarında ekonomik anlamda köylü lehine ortaya konulan gelişmelerden en önemlisi şüphesiz aşar vergisinin kaldırılması olmuştu. Aşarın kaldırılması dönemin yazarlarınca da yapılan köy ve köylü lehine on yıldan bu yana yapılan en önemli faaliyet olarak gösterilmiştir (Nadi, 1933, s. 1). Aşarın kaldırılması esasen devlet aleyhine bir kayıp olmuş ancak köylü tarımsal gelişimden pay alabilmeye başlamıştır (Boratav, 2005, s. 55). Keza devlet gelirlerinin %28,6'sını aşar vergisi oluşturmaktaydı (Önder, 1999, s. 118).

Köylünün sırtında bir yük olan aşarın kaldırılmasından sonra asıl sorunlardan biri de toprak reformunun sağlanabilmesi konusuydu. Kronik bir sorun halinde çözülmeyi bekleyen bu sorunun ortadan kaldırılması için oldukça geç bir tarihi beklemek gerekecekti. Çünkü yerel dinamikler ve büyük toprak sahipleri bu konuda oldukça büyük bir direniş göstermekteydi. Nitekim bu dönemde ülkede bulunan ailelerin %87'si, toprağın %35'ine hâkim bir pozisyonda bulunmaktaydı (Köymen, 1999, s. 3-4). Mustafa Kemal'in çiftçinin büyük toprak sahibi haline getirilmesi gerektiği isteği ve fikri de pratikte yer bulamamıştı (Toprak, 2014, s. 486).

Toprak reformu konusunda en büyük sıkıntı 1930'lar boyunca hükümetin bu konuda düşündüğü tek çözümün topraksız köylüye hazine arazilerinden toprak verme düşüncesi olmuştu. Hükümet köylünün bu kadar yıl topraksız kalmasının en büyük sebebinin köylünün sermayesizliği, bilgisizliği, zihniyet konusundaki sebeplere bağlamaktaydı (BCA, 30.10.0.0.20.120.14: 23.12.1935, s. 1). Yani hükümet büyük toprak sahiplerini olayın dışında tutmayı tercih etmişti (Köymen, 1999, s. 24). Oysa köylüyü topraklandırma konusundaki en büyük engelin toprak ağaları ve toprağa hâkim bulunan güçler olduğu ise bizzat Köymen tarafından da ifade edilmiştir. Ona göre köylü bu ağalar elindeki toprağı kiralarken bile bir ağadan diğerine geçen veraset şeklinde kiralayabilmektedir. Toprağın dürüstçe dağıtımı ve tapulandırılması ile sorunun çözülmesi gerekmektedir (Köymen, 1935, s. 134-135). Sorununun çözülememesinde diğer önemli etki ise köylerde devrim amaçlarına yönelik bir alt yapı kurulmasına yeterince önem verilmemesiydi. Bunun yerine yönetim taşrada devrimlerin yerleştirilmesinde eşraf ile anlaşmayı tercih etmiş, bu da köy ve köylüler üzerinde eşraf hâkimiyetine sebep olmuştu. Bunun doğal bir sonucu da köylerde beklenen değişimin sağlanamaması olmuştur (Steinhaus, 1999, s. 20; 35; Köymen, 1935). Bundaki önemli sebeplerden biri de köylerdeki kırsal yapı özelliğidir. Yani köylerdeki erk sahibi aileler ya da ağaların özellikle Kurtuluş Savaşı sırasında köylerde nüfusun azalmasından istifade ederek gücü daha da elinde toplaması, köylerde kırılmaz bir üstünlük kurulmasına sebep olmuştu. Bu gücü daha da fazla toplayabilmelerindeki en önemli sebeplerden biri de savaş sırasında ülkeyi terk eden Rum ve Ermenilerden kalan topraklara eşrafın el koymasıydı (Keyder, 2013, s. 105-106). Köylülerin bunu kabullenmesi ve gücü tam anlamıyla ailelere terk etmiş bulunmaları da hükümeti bir aracı olarak eşrafa yönlendirmiştir (Ozankaya, 1991, s. 310-311).

Toprak reformu konusundaki başarısızlık esasen köycülük konusunda da beklenen asıl başarıyı engellemiş görünmektedir. Köycülük tahayyülü ve ideal köy bu dönemde sloganik bir iyimser düşünce olarak kalmıştır. Nitekim Avcıoğlu'na göre Cumhuriyet Türkiye'si köy ve köylülük meselesine yeterince el atamamış, özellikle toprak reformunu gerçekleştirme konusunda âtil kalmıştır. Ona göre İnönü'nün "Anadolu ortasında kurulmuş bir köylü hükümetiyiz, köylü aşığız" sözleri ve köylüye atıf yapan *Ziraat Marşlarına* rağmen köylüye yönelik çabalar başarısız kalmıştır (Avcıoğlu, 1992, s. 351). Bu noktada halkevlerinin Köycülük Kollarının çalışmaları da derinliğe inmeyen yüzeysel folklor faaliyetlerinden öteye gidemeyen çalışmalar olarak değerlendirilmiştir (Tütengil, 1969, s. 11).

Bütün olumu çabalara rağmen köylünün beklentileri yeterince karşılanamamış, iyi ve kalifiye bir kadro olmadığından girişimler ya yarım kalmış ya da yetersiz kalmıştır (Aysal,

2005, s. 270). Cumhuriyet Döneminde köy konusundaki bu başarısızlığın sebebini köy çalışmalarının tek yönlü ele alınması ve yönetim birimleri arasında koordinasyon eksikliği olarak gören yaklaşımlarda mevcuttur. Aynı zamanda aydınların sadece kendi açılarından ve sadece kuramsal boyutta kalan bakış açıları ile konuya yaklaştıklarını belirten yorumlar, aydın-halk bütünleşmesinin bu konuda da sağlanamadığını göstermektedir. Diğer önemli sebep ise aydınların köy konusundaki fikirlerinin bir sistematığe bağlanamamış olmasından kaynaklanmıştı (Tütengil, 1975, s. 123-124). Bu başarısızlıktaki asıl sebeplerden biri de şüphesiz köy konusunda önemli atılımlar yapılmasına rağmen hem bürokrasinin tutuculuğu hem de bürokrasinin en önemli destekçisi konumunda olan eşrafın muhalefeti idi. (Avcıoğlu, 1992, s. 485). Her şeye rağmen Atatürk'ün devrimler konusundaki en büyük başarısı olan ütopyacılık ve realizmi dengeli biçimde bütünleştirme çabaları (Mardin, 1990, s. 195) kendisinden sonraki dönemde yeterince dengeli biçimde uygulanmamıştır.

Başpınar Halkevi Dergisinde Köy ve Köylü İmgesi

Gaziantep'te çıkarılan Başpınar Halkevi Dergisi köy ve köycülük konusunda oldukça geniş bir yayın ağına sahipti. Dergide köy konusunu ele alan yazıların yanı sıra şiir ve piyesler içine yerleştirilmiş köy içerikli mesajlara da yer verilmiştir. Bir yerel dergi standartları içinde ele alındığında derinlikli ve muhakemeye dayanan yazılardan ziyade köy ve köycülük konusunun ulusal çerçevede çizilmiş genel kanılara uygun olarak yer verildiğini söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında dergide köycülük sorununun çözümüne detaylı öneriler getirmekten ziyade çizilen hayali köy ütopyasına yer verildiği görülmektedir. Dergideki yazılarda genel fikirden uzaklaşmadan çizilen minimize edilmiş bir köy portresi ile karşılaşılır. Bu köy imgesi İsmail Hakkı Tonguç tarafından çizilen ideal köy portresi ile uyum göstermektedir. Tonguç, ideal köyü şöyle betimlemektedir:

Bundan sonra onlar (köylüler) için çalışılacaktır; bahtiyar olmanın sınırları aranılacaktır, el ele kalp kalbe, kafa kafaya verilerek tek bir vücut gibi yaşanılacak, saadet bu gidişle bulunacaktır. Münevver, halk ve köylü ayrılığı kalmayacaktır. Mukadderat birliği kurulacaktır. Cumhuriyet ve onun yetiştirdiği nesiller her türlü tehlikenin suikastında korunacaktır. Tek bir vücut gibi yaşanılacak, saadet bu gidişte bulunacaktır. Memleket baştanbaşa yeniden imar edilecekti. Sönmüş hayata can katılacaktır (Tonguç, 2020, s. 13).

Tonguç'un önem verdiği halkçı ve korporatist yaklaşıma Başpınar Dergisinde de yer verilmektedir. Ulusal köycü düşüncesine paralel olarak dikkat çekilen halkçı vurgu bir piyes içinde yerleştirilmiştir. Efendilik, beylik gibi sembolik ve eski rejimin bakiyeleri olarak değerlendirilen yerel düzen ifadelerinin kalktığı belirtilen oyunda, Atatürk'ün söylemiyle efendinin köylü olduğu ifade edilmiştir. Öte yandan yarım milyona yaklaşan bir kitlenin ayrılıkçılık ve partililik bilmediği, bütün kitlenin tek ülkü etrafında bütünleştiği ifade edilmiştir. Bu ülkü halkçılık olarak tanımlanmıştır (Başpınar, Ağustos 1943, s. 14).

Halkçı vurgunun sıklıkla yapıldığı yazı ve yorumlarda eski rejimin değerlendirmelerine de yer verilmiştir. Eski ve yeni rejimin kıyaslandığı yazılarda cumhuriyetin faziletleri ve köylü lehine getirmiş olduğu faydalar dillendirilmiştir. Parti merkezinin de etkili bir yöntem olarak belirlediği eski rejimi olumsuzluklarla beraber anma ve yeni olanın değerini daha da belirgin yapma stratejisine yerelde de yer verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu birçok konuda olduğu gibi köy ve köylüler konusunda geri kalmanın en önemli sebebi olarak gösterilmiştir. Buna göre yeni rejimin köy sorununa el atmayı düşünmesi dahi yeterince önemli bir adımdır. Dergide *İnkılâp Köylüsü ve Çiftçiliği* başlığı ile ele alınan yazıda eski ve yeni rejim arasında bariz bir kıyaslama yapılmış ve cumhuriyetle beraber köylünün yararına olacak şekilde ortaya konan çalışmalara yer verilmiştir. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu, köylünün sırtından geçinen bir devlettir. İmparatorluk bütün borçlarını ve kendi keyfi için yaptığı israfların bedelini tamamen köylünün emeğiyle karşılamaktaydı. Devletin bu sömüren gücünün yanında köylü tefecilerle de karşı karşıya bırakılmış ve emeğinin önemi bir kısmını çoğunlukla Ermeni olan bu tefecilere vermek durumunda bırakılmıştır. Yani devlet hem kendinden hem de tefecilerin zulmünden

köylüyü koruyamamıştır (Başpınar, 1 Şubat 1939, s. 19). Berkes'te bu durumu Avrupa ekonomisine bağlanmış Osmanlı ekonomisinin Türk köylüsünü yıkması olarak değerlendirmektedir (Berkes, 1982, s. 199). Aslında bu yorum yine ulusal boyutta yürütülen politikaya uygun bir yorum olarak değerlendirilmelidir. Keza Kemalist söylemde de Osmanlı Devleti köylere önemsemeyen, sömüren ve hiçbir şekilde köylünün gelişimi için katkısı olmayan devleti simgelemektedir. O fikre göre devlet, 'bırakın köylere mektep, yol köprü yapmayı Anadolu yaylarına dört tahta tekerleği' bile sokamamıştı (Cumhuriyet, 29 Ekim 1933, s. 21). Köylüyü içinde bulunduğu bu kötü durumdan kurtaran *Büyük Türk İnkılâbı* olmuş, soruna el atan cumhuriyet rejimi yarı sömürge konumunda bulunan köylüye yardım etmiştir. Dergideki yazıya göre halkçı rejimin en önemli atağı %75'inin direk, %85'inin ise dolaylı olarak köy ve köylüyü oluşturduğu halkın farkına varması olarak gösterilmiştir (Başpınar, 1 Şubat 1939, s. 19).

Cumhuriyet ideolojisinin önem verdiği konulardan biri de köylüyü köyde tutmak ve köylere yapılacak atılımlarla çekici hale getirmektir. Bu yönde merkez tarafından verilen mesajların yoğunluklu olarak dergide de sunulduğu görülmektedir. Aşağıya alınan ve bir köy muhtarının kaleminden sunulan şiirin dizeleri köylüye köyde kal çağrısı içermekte bununla beraber köyde kalması için yeterli bir öneri sunmamaktadır:

Bütün yurtlar uluslar köylülerle yükselir
Bütün büyük şarlara hep köylerden can gelir,
Bu köylerden ayrılmak, ülkü öldürmek demek,
Köylerde ödev almak yurdu güldürmek demek
Türk demek, köycü demek; başka ülkü olamaz
Türk elinde köylerden ayrık türkü olamaz.

...

Ulusun yüzü güler, gülerse köyün yüzü,

Köyden doğan ışıkla bulur kentli gündüzü (Başpınar, Ağustos 1943, s. 13).

Cumhuriyet devriminin mecburi gerekçelerle şimdilik ötelemiş olduğu şehir ve şehirleşme fikri yerini köy ve köycülük isteğine bırakmıştı. Köy ve köy kültürünün güzellikleri, saflığı, temizliği sıklıkla işlenen bir konudur. Köyler detaylıca anlatılan güzellikleri ile öncelikle köylü nazarında yeniden çekici hale getiriliyor ve bu cumhuriyet fikrinin güzellikleriyle bütünleştiriliyordu. Dergide yer verilen yazılarda hem köylüyü köylerde tutmak hem de sahip oldukları nimetleri köylüye hatırlatmak için köyün artlarına şiirsel bir dille yer verilmiştir. Öyle ki çizilen hayali köy imgesi masallara konu olacak cinstendir ve köyler, şehirleri gölgede bırakan bir masumiyet içinde anlatılmaktadır. *Köy Sevgisi* isimli şiir tam anlamıyla bu masalsı köy idealini anlatmaktadır. Bu anlatımda köyün çekiciliği anlatılırken şehirlerin ise heyecansız yapısına vurgu yapılmaktadır:

Bütün gezsem cihanı köylerden ayırlamam
Köyler benim özyurdum hem de çelikten kalam
Bahçesinde ağaçlar, dallarında bülbüller,
Dolaşmışlar ruhuma çağırır ve el eyler,
En medeni şehirler ruhumda zerre kadar,
Bir neşecik uyarmaz, doğurmaz bir heyecan
En kuytu bir köşede büzülen pire kadar.
Temiz yeşil bir köydür ruhumda çiçek açan.
Atmayın beni sakın şu köylerden uzağa!

Bu yurda uzun boylu benim bir çok işim var;
 Sanmayın ki meftunum şu gülen dağa, bağa;
 Hayır, benim burada tükenmez kardeşim var!
 Öyle kardeşlerim ki hem okşar hem severim
 Bu kırları, dağları sevdirmeye iverim,
 Ah! Görseniz, ne saftır zavallı bacılarım
 Bilmem neden onlara bakar da acınırım.
 Evet, birden çarparsa hep yürekler bu yerde
 Üflemekçün ruhları saadeti, neşeyi,
 Verir ise her vicdan ruhum gibi irade,
 Işıklara boğarız şu karanlık ülkeyi|
 Pek yakın bir atide mefkuremin çizdiği,
 Mümkün olan şu yalan hakikate dönmezse,
 İşte o an duyarım hayatımda yazığı,
 Ümidim gül açmadan gelirse son nefese (Başpınar, 1 Ağustos 1939, s. 19).

Şiirde şehirlerin yeterince heyecan uyandırmadığı fikri ile köylü, yemyeşil köyünde kalmaya ve hep birlikte çalışmaya davet edilmekte öte yandan çizilen bu hayali köyün ciddi bir çaba ile gerçek bir köy haline getirilebileceği mesajı verilmektedir. Bu köy ideali Yunus Nadi'nin 'her Türk köylüsünün evi huzur ve refahla bezenmiş şen bir yuva, her Türk köyü cennetten bir parça sayılacak kadar güzel bir oba olmalı' şeklindeki köy idealine oldukça benzerlik göstermektedir (Nadi, 1933, s. 9). Bu fikirlerle bezeli ve köyü sevimli gösteren birçok örneğe rastlamak mümkündür. Bunlardan biri ise dergide kaleme alınan *Köyü Yükseltenler* isimli bir piyesti. Köy okulunda okuyan öğrencilerin hazırladığı tek perdeden oluşan bu piyeste oldukça manidar mesajlarla doluydu. Cumhuriyetin köycü politikasının bir özeti olan bu oyunda karakterler idealist köy çocuklarını ve eğitim neferlerini yansıtmaktadır. Piyeste tek tek konuşturulan çocuklardan hangi mesleği ve neden o mesleği seçtiği konusunda bilgi vermesi istenilmektedir. Çocuklardan biri demirci olarak köyünde kalmayı istediğini ve Türklüğün esas işlerinden olan demirciliği bütün köylülere öğretmek istediğini ifade etmektedir (Başpınar, Haziran-Tenmuz 1943, s. 6). Demircilik mesleği, Türklüğün bir simgesi olarak gösterilmekte ve daha evvel değinildiği gibi saf Türk'ün arandığı köylerde bu fikri yüceltmesi beklenen sembolik mesleği oluşturmaktadır. Diğer çocuk, öğretmen olmayı isterken bir diğer çocuk muhtar olmayı ve sonuncusu ise çiftçi olmayı istemektedir. Böylece oyunun dört ana karakteri devrimin köylerde gerçekleştireceği değişimi başlatacak dört ana meslekle ilişkilendirilmiştir. Köyün ön plana çıkarıldığı rejim söyleminde bu dört simge meslek, köy ve köylüyü kalkındırarak ve onu köyünde tutacaktı (Başpınar, Eylül 1943, s. 5-6). Köyde kalma vurgusu oyunda o denli işlenmektedir ki çiftçi olmak istediğini belirten çocuk, çok düşündüğü halde bir meslek bulamadığını ve köyünden vazgeçmeyi istemediği için bu mesleği seçtiğini ifade etmektedir:

Bir meslek bulamadım çok düşündüm, bu yönde
 En sonra boyun eğdim, sabanımın önünde.
 Babam dedem bu yurttan ayrılmamış bir adım,
 Ayrılık güç olacak bende çok çok sınıdım.
 Vazgeçmem bu köyün çağlayan deresinden,
 Şakıyan şu kuşların sevinç veren sesinden.

Ürgelenen şu çınar, sallanan nazlı söğüt.
 Veriyor bütün bunlar kendime bin bir ögüt;
 “Sakın yurttan ayrıлма, şenlet deden yurdunu
 Severek ay yıldızı, hem anarak budunu.
 Var mıdır bu dünyada çiftçiler kadar şanlı,
 Çiftçiler kadar mesut çalışır kazanırsa.
 Onlar kadar güvençli onlar kadar imanlı,
 Sabanlara sarılmak onlar için bir yasa,
 İşlenirse boz dağlar yemyeşil bir bağ olur (Başpınar, Eylül1943, s. 5).

...

Oyun büyük bir coşku ile son bulurken köyü yükseltecek ana temalar belirlenmiş oluyordu. Köyü yücelten ve köyde kalmayı hem bir ödev hem bir mutluluk olarak gösteren bir başka düşünce bu defa gerçek bir köy muhtarının dilinden verilmektedir. Köy muhtarı, oldukça yeteneklidir şiir yazmakta ve *medeni* olduğu söylenen yaşamıyla örnek bir köy idarecisidir. Bizzat kendisinin kaleme aldığı şiirlerinden birinde köylüye köyde kalması gerektiği söylenmektedir. Şiirde köy sevgisi adeta din sevgisi ile eş tutulmuş, Türk köylüsünün de köyüne din sevgisi kadar vazgeçilmez bir bağ ile bağlanması gerektiği ifade edilmiştir:

Bahar çağı yeşillenir yamaçlar,
 Burada yaşar, bülbüller, kuşlar,
 Cevherdir bu köyde topraklar, taşlar,
 Nasıl yaşamazsın burada kardaş!
 Burada yetişir insanın hası
 Küçük pınarının var mı pahası
 Burada kabuldür kulun duası,
 Bu ilden nasıl gitmeli kardaş! (Başpınar, Eylül1943, s. 8).

Çizilen bu ütopyik köy imgelerinin yanında gerçek köyün portresini çizerek olaya daha realist yaklaşan yorumlara da rastlanmaktadır. Esasında bu yazılarda da olumsuz bir köy imgesi mesajından ziyade kalkındırılmaya ihtiyacı olan ve el atıldığında cumhuriyet ideallerine yakışan bir köy portresi çizilebileceğinden bahsedilmektedir. Yani çizilen kötü imaj, köyün kalkındırılması için gerekenlerin bir alt yapısını sunmaktadır. Bu yazılarda hayali ve ideal köyün aksine gerçek köyün resmini çizen ve köy sorununa öneriler getiren yorumlar yapılmıştır. *Köy ve Köy Edebiyatı* başlığını taşıyan yazıda köyler, tabiat açısından cennet fakat köylü elinde ise gübrelik haline gelen bir yer olarak tanımlanmıştır. Köyün Mahmut Makal’ın yaklaşımına uygun olarak hayali ve masalsi olarak çizilen mükemmel görüntüsü öteleniyor, bunun sadece dışarıdan görünen bir yüz olduğu dile getiriliyordu. Hatta yazar, gerçek köyün içler acısı hali karşısında ‘buranın Tanrısı başka mıydı?’ diye sormaktan kendini alamamıştır. Yazı aslında rejimin köy politikasını sorgulamaktan ziyade köy ve köylünün portresini çizmektedir. Köyün tabiatın sunduğu olağanüstü güzelliklerine karşın köylünün bilgisizliği ve cehaletine terk edildiği belirtilmekte ve buna rağmen köyünde köylünün de özünde güzellikler barındırmakta olduğu vurgulanmaktaydı. Genel kaniya uygun olarak çözüm bu güzelliklerin ortaya çıkarılmasıdır. Köylü çizilen imge içinde fakirdir ama cömerttir, saftır, sevimlidir ama kaba bir tarzı da bulunmaktadır. Yazıya göre köylü, esasında cumhuriyet fikirleri lehine hareket eden halkçı, cumhuriyetçi ve milliyetçi düşüncelere sahiptir (Başpınar, Şubat 1944, s. 26-27).

Cumhuriyet döneminde uygulanan köycülük politikasının en dikkat çeken yönlerinden biri seçkin bir zihniyetin öne çıkarılmasıydı. Halka doğru söylemlerinin yankı bulduğu böyle

bir dönemde yine de çözüm önerileri ve planları elit ve aydınlarca belirlenmiştir. Ancak bu konuda bilhassa aydınların ve bürokrasinin fikirlerini, köyün gerçeklerini ve realitesini görmeden, anlamadan uygulamaya döktükleri en çok yapılan eleştirilerdendi. Köy konusunda da vurgulandığı gibi *halka doğru* hareketi köyü ve köylüyü anlayıp ona yönelme amacını taşımaktaydı. Bununla birlikte en önemli sorun köyü gerçek mahiyetiyle anlamadan yapılan uygulamaların başarısız olacağını öngörememekten kaynaklanmaktaydı. Hayali köy portreleri çizilirken gerçek köy saf dışı bırakılmaktaydı. Başpınar Dergisinde *Köyde Başarı Şartları* başlığı ile ele alınan makale tam anlamıyla bu sorunun bir çerçevesini çizmekte ve köy konusuna yaklaşımı ile dönemin meşhur birçok aydınının köy tasavvurundan daha verimli ve yerinden bir bakış ortaya koymaktadır. Bizzat sekiz yıl boyunca köyde yaşamış olan C. Onay tarafından kaleme alınan bu yazıda köyün gerçekleri tüm çıplaklığı ile ortaya koyulmuştur. Onay'a göre köyde başarının en önemli yolu her şeyden önce köyü, köyün doğal ve sosyal yönlerinin tüm içyüzü ile birlikte tanınmasından geçmektedir (Başpınar, Nisan 1942, s. 6). Ona göre köy, seçkinlerin düşündüğü gibi basit haliyle 'birkaç ev, birkaç ağaç, sürü, çoban ve cahil ve görgüsüz bir zavallı topluluğundan' ibaret değildir. Köyü bütünüyle kavramak ve anlamak gerekmektedir. Oysa seçkinci zihniyetin dışarıdan gördüğü, diktatör bir köy ağasının elinde kalmış hiçbir kıymeti kalmamış insan sürüsünden ibarettir. Yazara göre köylü ile birebir temas eden eğitimli kesim için kanaat bundan ibaret değildir. Bilhassa köylü ile temas eden öğretmen, nahiye müdürü, sağlık görevlileri ya da ziraatçılar için durum böyle değildir. Onlar yakından temas kurdukları köylüdeki hem cehaleti ve kurnazlığı hem itikadı iman boyutunu hem de kendisinin kim olduğunu da bilecek kadar zeki bir yapıyı keşfetmektedirler:

Köylü tamamıyla realiteye bağlı bir dindardır. Tohumu toprağa atar, verecek Allah'tır der. Fakat hiçbir zaman iki demir ve dört demir sürülen tarlalardan Allah'ın aynı mahsulü vereceğine inanacak kadar avanak değildir. Namaz kıldırmak için tuttuğu köy imamına dini hürmeti ihmal etmez. Bununla beraber birçok hareketiyle de onun kendi sayesinde yaşadığını hatırlatmayı unutmaz. Bu sırada onlarda öyle ince tarzlara, kinayelere rastlarsınız ki. Hayret edersiniz (Başpınar, Nisan 1942, s. 6).

Böylece yazar köylünün aydınların düşündüğü kadar saf olduğu veya eğitime uygun olmadığı fikrine katılmamaktadır. Ona göre köylü son derece uyanık ve akıllıdır. Bu fikir Yunus Nadi'nin 'akıllı ve karakterli köylü' tanımlamasına da uygun görünmektedir (Nadi, 1939, s. 1). Köylünün en büyük sorunu köylünün yeteneksizliği değil bilgi ve donanım eksikliğidir (Başpınar, 1 Şubat 1939, s. 23). Yani aydınların köye ve köy sorununa tek tipçi ve dar bir çerçeveden bakışı eleştirilmekte ve sorunu yerinde incelemek ve irdelemek gereği vurgulanmaktadır. Keza dönemin birçok fikir adamı da köycülük politikasındaki başarısızlığın genel sebebini aydınların ve idarecilerin köy sorununu bu tek yanlı ele alan yaklaşımlarından kaynaklandığını ifade etmiştir (Tütengil, 1969, s. 38).

Nitekim genel yorumlar, ülkenin köylü karakterini koruduğu sürece köy bünyesine uymayan çalışmaların, kurumların ya da fikirlerin verimsiz kalacağı yönündedir. Bu, köyü merkez almayan ve köyün gerçeklerinden hareket etmeyen uygulamaların sürekli olarak engellerle karşılaşmaya mecbur kalacağı belirtilmiştir. Bu sebeple çözüm köyün realitesine uyan ve bizzat köyün içinde yapılacak çalışmaların öne çıkarılmasıdır (Sözer, 1947, s. 93). Başpınar dergisinde de köy sorununa somut şekilde yapılan hemen hemen tek öneri aynı zamanda köyün hasreti olduğu ifade edilen onlara dokunacak bir insan eli ve makineler iken köylünün hasreti ise bilgi ve görgü ile ilme olan inançlarının artırılması olarak değerlendirilmiştir (Başpınar, Şubat 1944, s. 27). Aynı soruna ve yapılan aynı öneriye Gaziantep Vali Muavini olarak *Köy idaresi ve Köycülük Meseleleri* adıyla bir kitap hazırlayan Sabri Sözer (1947) de kitabında yer vermektedir. Ona göre köy konusundaki çalışmaların zorlukla yürütülmesindeki esas sebep köyle ilgili hazırlanan mevzuat veya hükümlerde değil bunları uygulayacak memurlar ve köylülerdeki bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple öncelikle köylünün eğitilmesi gerekmektedir.

Bu noktada ulusal bazda da ön plana çıkarılan köylerde kalkınmayı gerçekleştirecek olan iki önemli figürden biri öğretmenlerdir. Bilhassa köyde yaşayan ve dolayısıyla sorunları bizzat görebilme ve teşhis edebilme şansına sahip olan öğretmenlere önemli bir görev verilmiştir. Genelde Cumhuriyet ideolojisinin bütün uygulama ve devrimlerinde özel dede köycülük politikalarında öğretmenlere verilen önem Başpınar Dergisinde de yer almıştır. Dergide öğretmen figürü, köyü kalkındırarak, yükseltecek, ‘kıraç toprakları bir uçmağa çevirecek’ kişi olarak değerlendirilmiştir (Başpınar, Ağustos 1943, s. 13). Ayrıca halkevleri ve köy enstitülerinin köylerdeki rolüne de yer verilmiştir. Köy Enstitülerinin ardından köylerdeki sistematik eğitim atağında on yıllık bir program düzenlenmiş, tüm köylerden para toplanması yoluyla her köye bir okul yaptırılması planlanmıştır. Yine okullara imkân ölçüsünde öğretmen ve eğitimci gönderilmesi de bu kapsamda kararlaştırılmıştır (Yeni Gaziantep, 5 Şubat 1946, s. 1). Gaziantep Halkevi Köycülük Şubesinin çalışmaları da köycülük politikasının en önemli alanını oluşturmuştu. Bu çalışmalar köye bizzat hizmet götürmeyi ve köylüyü eğitime amacına yönelik çalışmalar içermekteydi. Kimi zaman köylünün şehirdeki işlerinin takibi kimi zaman köylüyü yeni tarım teknikleri ile tanıştırmak kimi zaman da sağlık ile ilgili hizmetleri köye götürmek halkevlerinin belirtilen önemli köycü çalışmaları arasındaydı. (Başpınar, 1 Şubat 1939, s. 23).

Benzer şekilde köycü politikanın ve ideal köyün öğretmen figürü ile beraber en önemli unsuru olarak tanımlanan muhtara da yer verilen yazılarda ideal bir devlet memuru olarak hem köylüye rol model olan hem de devletin imajını taşıyan muhtar tipi çizilmiştir. Gerçek bir köy muhtarının profilinden hareketle muhtarın ‘kibar, aydın düşünen, medeni esvap giyinen, güzel konuşan, köyü demokratik olarak idare edebilme yeteneğine sahip, vicdanlı ve namuslu’ bir köylü imajına sahip olması gerektiği belirtilmiştir. Yazıya göre köy muhtarı cumhuriyet değerlerini köye yansıtabilecek ve bunu kişiliği ile rol model olarak çizecek kişidir (Başpınar, Eylül 1943, s. 7).

Dergide yer alan önemli köy konularından biri de köylüyü topraklandırma kanununun kabulüydü. Bilindiği üzere kanun daha ziyade devlete ait boş arazinin dağıtımını ön görürken büyük arazi sahiplerinin topraklarına müdahale etmiyor hatta bu toprak sahiplerini de topraklandırmış oluyordu. Başpınar Dergisinde yine de geniş bir kabul ve büyük bir şaşaa ile topluma sunulan ve bir bayram haline getirilen Toprak Kanununun detaylı bir anlatımına bürokrasinin yerel temsilcilerinden birinin ağzından yer verilmiştir. *Toprak Bayramı* nedeniyle Gaziantep Halkevinde yapılan toplantı sırasında Ziraat Müdürü Fazlı Danışman tarafından bir konferans verilmişti. Bu konuşma da Toprak Kanununun amacının ‘toprak sahibi vatandaşların mülkiyet haklarını korumak, topraksız ve geçimi toprağa bağlı vatandaşların hak ve ihtiyaçlarını düzenlemek ve çiftçiliği teşkilatlandırmak’ olarak belirtilmiştir. Danışman, aynı zamanda toprak sahibi olmanın köylünün yurda bağlılığını ve vatan sevgisini artıracaklarını ifade etmektedir. Köylünün toprağa tutunduğu oranda milletin de köyde tutunacağı belirtilmiştir (Başpınar, Haziran 1945, s. 4).

Öte yandan Başpınar Dergisinde yer alan diğer bir makalede ise köy ve köycülük üzerine yazılmış bir kitap tanıtımına ayrılmıştır. Sabri Sözer’in *Köy İdaresi ve Köycülük Meseleleri* isimli Gaziantep CHP Basımevi tarafından basılan kitabını izah etmiştir (Başpınar, Ekim-Kasım 1947, s. 22-23).

Sonuç

Başpınar Halkevi Dergisinde, ulusal bazda uygulanan köycü politikaya uygun yazı ve söylemlere yer verildiğini görmek mümkündür. Bununla birlikte yazıların derinlikten yoksun, bir çözüm önerisi sunmaktan ziyade genel söyleme paralel sloganik bir köy tasviri çizdiği görülmektedir. Köy ve köylü sorununa yaklaşım sadece köylüyü köyde tutmak üzere yapılan köyün varlığını çekici kılan özelliklerinin ön plana çıkarması olmuştur. Köylü köyde kalmalıdır

ama tabiat güzelliklerinden başka köylüyü köyde kalması konusunda yönlendiren başka çekici bir unsur ortaya konulamamaktadır. Bununla birlikte sorunu tespit eden ama çözüm öneremeyen bu söylemlerde en çok ön plana çıkan muhtar ve öğretmenin simgeleştirilen rol ve ödevleri olmuştur.

Kırsaldaki hemen hemen tek eğitimli kesimi oluşturan öğretmenler ve yazılarda belirtildiği gibi rol model olması beklenen, devleti temsil eden muhtar kimliği köyde kalkınmanın öncüsü kişileri olarak belirlenmiştir. Ancak gerçekte var olan hem nicelik hem nitelik olarak yetersiz öğretmen ve genellikle köyün ağası veya güçlü toprak sahibinin üstlendiği muhtarlık kimliğidir. Köylü üzerinde hâkim bulunan muhtar düşünüldüğü kadar rol model olma görevini üstlenmemektedir. Öğretmen ise köy ve köylünün geri kalmışlığı karşısında gerçek dışı ve hayali köy söylemlerini üreten kişi konumundan öteye gidememiştir. Bu kanaat için Köy Enstitüleri ve bu enstitülerin amaçlarına uygun olarak bizzat köyün içinden bir aydın yetiştirme faaliyetlerini kapsamamaktadır. Kendi dönemi içinde önemli bir amaca hizmet eden ve kısmen başarılı bulunan bu enstitüler belki de cumhuriyet döneminin köy söyleminin gerçeğe dönük en önemli adımını oluşturmuştur.

Tek parti döneminde bir yerel derginin ulusal amaca hizmet eden yazı ve yayınlarının konu edindiği bu çalışmanın karşılaştığı yazılar, düşünsel bir tartışma veya çözüm odaklı bir içerikten ziyade edebi temele dayalı şiirsel ve masalsı söylemlerden oluşmaktadır. Dergi hitap ettiği kitleye paralel olarak şiir, piyes ve hikâyeler gibi daha basit ve daha etkili bir söylem aracı olarak bu alanlarda yazılar yayımlamıştır. Söylem ve yazıların içeriği ulusal bazda yürütülen politikaya uygun bir strateji içinde yürütülmüştür. Bu yayınların halk üzerindeki tesiri ve geri dönütünün ne olduğu konusu ise farklı ve detaylı bir çalışması konusu olduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Atatürk'ün Söylev ve Demeçler I-III (Açıklamalı Dizin İle)*, (2006). Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara,.
- Avcıoğlu, D. (1992). *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün Yarın Birinci Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Aysal, N. (2005). "Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 35-36, Mayıs-Kasım.
- Aydoğan, P. (2018). "Yunus Nadi ve Köycülük Düşüncesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 73, No.2.
- BCA, 30.10.0.0.20.120.14: 23.12.1935.
- BCA,30.10.0.0.-13.77.25, 17.05.1937.
- Başpınar Aylık Edebiyat ve Kültür Mecmuası*, 1 (1), 1 Şubat 1939.
- Başpınar Aylık Edebiyat ve Kültür Mecmuası*, 6 (1), 1 Ağustos 1939.
- Başpınar Aylık Edebiyat ve Kültür Mecmuası*, 3 (35), Nisan 1942.
- Başpınar Aylık Edebiyat ve Kültür Mecmuası*, 4 (49-50), Haziran-Temmuz 1943.
- Başpınar Aylık Edebiyat ve Kültür Mecmuası*, 4 (52), Eylül 1943.
- Başpınar Aylık Edebiyat ve Kültür Mecmuası*, 4 (51), Ağustos 1943.
- Başpınar Aylık Edebiyat ve Kültür Mecmuası*, 5 (53), Ağustos 1943.
- Başpınar Aylık Edebiyat ve Kültür Mecmuası*, 6 (56-57), Şubat 1944.
- Başpınar Aylık Edebiyat ve Kültür Mecmuası*, 7 (73), Haziran 1945.

- Başpınar Aylık Edebiyat ve Kültür Mecmuası*, 4 (90-91), Yıl: 8, Ekim-Kasım 1947.
- Berkes, N. (1982). *Atatürk ve Devrimler*, Adam Yayınları, İstanbul.
- Boratav, K. (2005). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, İstanbul.
- C.H.P. *Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası*, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.
- Cumhuriyet Gazetesi*, (1933). “Cumhuriyet İdaresinin Köy Siyaseti”, 10 (3406), 29 Ekim.
- Chatterjee, P. (2006). *Mağdurların Siyaseti Halk Siyaseti Üzerine Düşünceler*, Çev. Veysel Fırat Bozçalı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çetin, T. (1997). *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Köylü Politikası (1923-1950)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Dicle, E. (2012). “Modern Ulus Devlet Projesinde Bir İdeal Mekân Temsili Olarak Köy Ütopyası”, *Turkish Studies*, Volume 7/1 Winter.
- Ercan, F. (1993). *Kırsal Yapıda Toplumsal Değişme*, Yar Yayınları, İstanbul.
- Erdem, Ç. (2008). “Cumhuriyet Yönetiminin 1930’lu Yıllarda Köyde ve Köylülükte “Dönüşümü “ Gerçekleştirme İsteğinin Bir Aracı Olarak “Köy Eğitim Kursları””, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 / 3.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkçülüğün Esasları*, Haz. Mehmet Kaplan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- JR Moore, B. (1989). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri Çağdaş Dünyanın Yararlanmasında Soylunun ve Köylünün Rolü*, Çev. Şirin Tekeli-Alâeddin Şenel, Vyayınları, Ankara.
- Karaömerlioğlu, A. (2006). *Orada Bir köy Var Uzakta Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İletişim yayınları, İstanbul.
- Karaömerlioğlu, A. (2009). “Türkiye’de Köycülük”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* 2.
- Keyder, Ç. (2013). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Köymen, N. K. (1975). *Eğitim Sosyolojisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Köymen, N. K. (1935). "Parti Programında Köycülük" *Ülkü Halkevleri Dergisi*, 5 (29).
- Köymen, N. K. (1933). "Köy Seferberliğine Doğru", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, 5 (1).
- Köymen, N. K. (1934). “İradecilik ve Köycülük”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, 21 (4).
- Köymen, N. K. (1935). “Köycülük Programına Giriş”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, 26 (4).
- Köymen, O. (1999). “Cumhuriyet Döneminde Tarımsal yapı ve Tarım Politikaları”, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Makal, M. (2008). *Bizim Köy*, Literatür Yayınları.
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler I*, İletişim yayınları, İstanbul.
- Nadi, Y. (1932). “Köye ve Köylüye çok Dikkat Lazım”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 (3001), 13 Eylül.
- Nadi, Y. (1933). “Türkiyemizde Köy ve Köylü”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 (3412), 4 Kasım.
- Nadi, Y. (1933). “Türk Köylerini yükseltmek İçin 2”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 (3432), 24 Kasım.

- Nadi, Y. (1933). “Yeni Milli Hamlemiz: köy Kalkınması”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 (5256), 30 Aralık.
- Nadi, Y. (1939). “Köyü Kalkındırmak, Ülkeyi Kuvvetlendirmek”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 (5260), 3 Ocak.
- Ozankaya, Ö. (1984). *Temel Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*, Savaş Yayınları, Ankara.
- Ozankaya, Ö. (1991). *Toplumbilim*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Önder, İ. (1999). “Aşar’ın Kaldırılması ve Tarım Kesimine Uygulanan Vergiler”, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Parla, T. (1993). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, Deniz Yayınları, İstanbul.
- Resmi Gazete*, Köy Kanunu, Kanun No: 442, Sayı: 68, Tertip: 3, Cilt: 5, 07.04.1924.
- Resmi Gazete*, Köy Eğitim Kanunu, Kanun No: 3238, Sayı: 3639, 24.06.1937.
- Resmi Gazete*, Köy Enstitüleri Kanunu, Kanun No: 3803, Sayı: 4491, 22.05.1940.
- Resmi Gazete*, Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu, Kanun No: 4274, Sayı: 5141, 25.06.1942.
- Sözer, S. (1947). *Köy İdaresi ve Köycülük Meseleleri*, C.H.Partisi Basımevi, Gaziantep.
- Steinhaus, K. (1999). *Atatürk Devrimi Sosyolojisi II*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
- Tankut, H. R. (1939). *Köylerimiz Bugün Nasıldır? Dün Nasıldı? Yarın Nasıl Olmalıdır?*, Kenan Basımevi ve Klise Fabrikası.
- Tanyol, C. (1962). "Türkiye’de Köye Yönelme Hareketleri." *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 2.17-18.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1999). “Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları (Modernleşme Çabaları)”, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Temiz, Ö. (2006). *Gaziantep Halkevi ve Başpınar Dergisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Tonguç, İ. H. (2020). *Canlandırılacak Köy*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Toprak, Z. (2002). “Türkiye’de ‘Narodnik’ Milliyetçiliği ve Halkçılık (1908-1918)”, *Türkler*, 14 Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları.
- Tütengil, C. O. (b.t.). *Türkiye’de Köy Sorunu*, Kitaş Yayınları, İstanbul.
- Tütengil, C. O. (1975). *100 Soruda Kırsal Türkiye’nin Yapısı ve Sorunları*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Toprak, Z. (2014). *Türkiye’de Popülizm 1908-1923*, Doğan Yayıncılık, İstanbul.
- Yeni Gaziantep Siyasi ve İhtimai Gazete*, (1946). 6 (503), 5 Şubat.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Fen Eğitimi: 1924-26 Müfredatlarına Göre Süreli Yayınların Analizi

Science Education in the First Years of the Republic: Analysis of Periodicals According to the 1924-26 Curriculum

Gönül Türkan DEMİR^{a*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Amasya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-6056-4137

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 26 Mayıs 2020

Kabul tarihi: 4 Kasım 2020

Anahtar Kelimeler:

Fen Eğitimi,

Erken Cumhuriyet Dönemi,

Süreli Yayınlar,

Türk Eğitim Tarihi

ARTICLE INFO

Article History:

Received May 26, 2020

Accepted Nov 4, 2020

Keywords:

Science Education,

Early Republic Era,

Periodicals,

History of Turkish Education

ÖZ

Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim alanında yapılan yenilikler Türk eğitim sisteminin temelini oluşturmaktadır. Fen eğitimi, geçmişte olduğu gibi günümüzde de bilim ve teknik alanda ilerlemelerin gerçekleşmesi için tüm toplumların üzerinde önemle durdukları bir alandır. Bu çalışmanın amacı cumhuriyetin ilk yıllarındaki fen eğitimi anlayışlarını eğitimciler tarafından yayınlanmış olan süreli yayınlar üzerinden ortaya koymaktır. Süreli yayınlar belirlenirken dönemin eğitimcileri tarafından yayınlanmış olmaları en önemli kriter olarak göz önünde tutulmuştur. Doküman analizi yöntemiyle gerçekleştirilen bu çalışmada cumhuriyetin ilk yıllarındaki ilkökul müfredatları çerçevesinde süreli yayınlarda içerik analizi yöntemiyle fen eğitimiyle ilgili konular belirlenmiştir. Analizler QSR Nvivo9 programında müfredatlardaki konulara göre belirlenen temalar doğrultusunda yapılmıştır. İçerik analizinin güvenilirliğini sağlamak için Miles&Huberman yöntemi uygulanmıştır. Analizler sonucunda müfredatlarda yer verilen bitkiler, hayvanlar, doğa olayları, tabiat kuvvetleri, insan vücudu konularının yanında fen derslerinin amaçları ve işlenişleriyle ilgili doksan bir makale tespit edilmiştir. Bu makaleler bulgular kısmında temalara uygun olarak verilmiştir. Bulgular verilirken temayla ilgili olduğu düşünülen makalelerin incelenen dergilere dağılımları tablolar halinde verilmiştir. İncelenen makalelerin içerikleri ile ilgili kısa açıklamalara da yer verilmiştir. Sonuç olarak yeni kurulan cumhuriyetin eğitim hedefleri ve müfredatlarla tutarlı olarak fen konularının süreli yayınlarda ele alındığı anlaşılmıştır.

ABSTRACT

The innovations made in the field of education in the first years of the Republic constitute the basis of the Turkish education system. Science education, as in the past, is an area that all societies dwell on, in order to make progress in the field of science and technology. The aim of this study is to reveal the science education approaches in the first years of the republic through periodicals published by educators. While determining the periodicals, the fact that they were published by the educators of the period was considered as the most important criterion. In this study, which was carried out with the document analysis method, subjects related to science education were determined through content analysis method in periodicals within the framework of primary school curricula in the first years of the republic. The analyzes were made in the QSR Nvivo9 program in line with the themes determined according to the subjects in the curriculum. Miles & Huberman method was applied to ensure the reliability of the content analysis. As a result of the analyzes, ninety one articles related to plants, animals, natural phenomena, natural forces, human body topics, as well as the objectives and the teaching of science lessons were identified. While the findings were given, the distributions of the articles considered to be related to the theme were given in the tables. As a result, it has been understood that science subjects are handled in periodicals, consistent with the educational objectives and curricula of the newly established republic.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: g.demir@amasya.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

In the early years of the Republic, many innovations were made in the political, social, legal and cultural fields. In this period, innovations in the field of education form the basis of today's education system. For this reason, it is rather important to study the educational activities in the first years of the republic in depth. Considering the characteristics of the period, periodicals have an important place in both cultural and educational fields. Numerous periodicals prepared by important educators of the period facilitated the sharing of information especially among teachers. In addition, new curricula, modern methods and techniques were shared in these periodicals. The most important aim of the Republican period is to create a new and modern country and society. In this context, science education has been addressed topic in this period as from primary school level.

In this study, it is aimed to reveal the reflections of science education in the periodical publications of the period by taking the subjects related to science education as the basis in the first curricula of the republic. While examining the content of the periodicals, the curriculum of the Nature Study, Agriculture and Hygiene Lesson in the 1924 curricula, the Nature Study Lesson and the Lesson of Goods curriculum in the 1926 curricula formed the starting point. It is thought that revealing how science subjects were handled in periodicals published by educators in line with the curricula of the period will contribute to both science education and education history studies.

This study, which was carried out by examining periodicals published between 1923 and 1928, is a qualitative study carried out with the method of document analysis. Document review is also frequently used as a research method in history and education history studies. The 1924 and 1926 Primary Schools Curricula, which are the two main sources of study, and periodicals published by educators between 1923 and 1928 were evaluated in accordance with the stages of the document review and it was decided that they were suitable for use in the study. While determining the periodicals, it was determined that there were quite a lot of periodicals due to the nature of the period studied. The following criteria were taken into consideration in the selection of periodicals used in this study; the publication place of the journal is Istanbul or Ankara, the publication year is between 1923 and 1938, the journal is issued by educators, and the number of achievable numbers is more than ten. As a result of the analysis carried out in a total of eighteen journals that meet these criteria, articles related to science subjects in curriculum were identified in six journals (Çocuk Dünyası, Muallimler Birliği, Muallimler Mecmuası, Maarif Vekaleti Mecmuası, Resimli Mecmua ve Terbiye).

The contents lists of the journals included in the study were created before the analyzes were conducted. In the second stage, the 1924 and 1926 Primary Schools curricula were examined and transcriptions of the subjects of the related lessons were done in Turkish. The themes has been determined as follow; the objectives of the lessons, the lessons method, plants, animals, human body, natural events, natural forces, and other science subjects. The content analysis of the journals was carried out in QSR Nvivo9 program in line with the themes determined on the contents lists of the journals. During the analysis, the processes of reducing the data, presenting the data and formatting the results in accordance with the Miles & Huberman model were taken into consideration. As a result of the analyzes, one hundred and forty articles that were thought to be related to the themes determined were determined. This number has been reached only considering the article title. Later, the contents of the determined articles were examined and ninety one articles were found to be related to primary school science subjects.

Among the themes determined, it was observed that the most articles (forty seven) were on animal issues. Twelve articles on other science subjects, ten on plants, eight on natural events, six on the purpose of the course, four on the course, two on the human body, and two on natural forces has been located. When we look at the distribution of articles by journals, it is seen that the Muallimler Mecmuası and the Resimli Mecmua are thirty-three articles and journals with the most articles on this subject. Seventeen articles were identified in the journal Terbiye. The publication range of the articles published in the journals ranged from 1923 to 1928.

Considering the contents of the ninety one articles that were found to be related to science subjects in the reviewed journals, it was seen that the subjects related to the curricula of 1924 and 1926 were generally mentioned. In the articles related to the themes determined, it was concluded that the aim was to make children love science subjects, to raise interest in these subjects, as well as to assist teachers with sample practices related to the processing of science subjects. It has been seen that in 1924 and 1926 curricula, the subjects of plants and animals were discussed in great detail, and also the economic and human benefits of plants and animals are expected to be mentioned. When the articles in the periodicals on this subject are examined, it is understood that the subjects are handled in a way that meets the expectations in the curricula.

In this context, in the periodical publications published by educators in the first years of the republic, it was understood that science subjects in elementary curricula of 1924 and 1926 were addressed by considering the points of attention in the curricula. When we evaluate in terms of science education, it has been seen that the scientific and technical aspects of the topics discussed are also taken into consideration. The fact that the student is taken to the center during education, encouraging learning environments by living and following the foreign literature about science by educators is also compatible with curricula prepared with a constructivist approach today.

Giriş

Cumhuriyetin ilk yılları Türk siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatının oldukça önemli dönüşümler geçirdiği ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı oldukça önemli yıllardır. Bu dönem araştırmaları incelendiğinde çağdaş ve muasır bir toplum oluşturmak için atılan adımların büyüklüğü ve önemi anlaşılmaktadır (Okur, 2010). Baran (2010, s.20)'a göre eğitim, Türkiye Cumhuriyeti'nde yeni bir toplum yaratmanın etkin aracı olarak başka bir işlev yüklenmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan inkılap hareketlerinin amaçları ve yeni toplumun taşınması beklenen özellikler Mustafa Kemal Atatürk tarafından şu sözlerle açıklanmıştır; “Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimlerin amacı, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamıyla çağdaş ve bütün anlam ve biçimiyle uygar bir toplum haline getirmektir. Devrimlerimizin asıl ilkesi budur.” (Şen, 2017, s.151). Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitimle ilgili görüşlerini; eğitimde millileşme, öğretimde birlik, eğitimde laiklik, bilgisizlikle mücadele, eğitimde fırsat eşitliği, bilime dayalı eğitim, uygulama ve üretime yönelik eğitim, karma eğitim, yaygın eğitim gibi başlıklar altında toplamak mümkündür (Çiftçioğlu, 2007; Dönmez, 2006).

Cumhuriyet döneminde eğitimin en önemli amacı, Atatürk ilkelerine bağlı, laik, aktif yeni bir insan tipi yetiştirmek olmuştur (Akyüz, 2019, s.328). Bu insan tipinin özelliklerini yine Mustafa Kemal Atatürk'ün “Cumhuriyet fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli, yüksek karakter ve kişilik sahibi koruyucular ister. Memleket evladı her öğretim basamağında, iktisadi hayatta, etkili ve başarılı olacak şekilde donatılmalıdır.” sözlerinden anlamak mümkündür (Atatürk, 1997, s.178).

Eğitimden beklenen hedeflere ulaşabilmek için eğitim sisteminin üç önemli unsuru olarak kabul edilen öğrenci, öğretmen ve müfredat kavramlarının belirlenen hedeflere uygun olarak şekillendirilmesi gerekmektedir. Özellikle müfredatlar, ulaşılacak istenen hedefleri, bu hedeflere ulaşabilmek için takip edilmesi gereken ilkeleri, içerikleri, uygulanacak yöntemleri, kullanılacak araç-gereçleri ve hedeflere ulaşıp ulaşılmadığını gösterecek değerlendirme ölçütlerini içermektedir (Şahin, 2009). Bu yönleriyle cumhuriyet döneminde eğitimde meydana gelen değişmelerin yansımalarını en iyi gösterecek olan unsurda dönemin müfredatlarıdır. Cumhuriyetin ilk yılları incelendiğinde müfredatlarla ilgili büyük değişikliklerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Eğitim sisteminin genel yapısında meydana getirilen tüm yenilikler müfredatlara da yansıtılmıştır.

1924 yılında yayınlanan ilkökul programı yeni kurulan cumhuriyetin ilk ilkökul programı olması nedeniyle bir geçiş programı niteliği taşımaktadır. Bu programda eski programdaki derslerde bazı değişiklikler yapılmış ve derslerin içerikleri cumhuriyetin hedeflerine uyarlanmıştır. 1926 yılında hazırlanan ilkökul programında ise modern eğitim anlayışları çerçevesinde daha kapsamlı bir içerik hazırlandığı anlaşılmaktadır. 1924 programıyla karşılaştırıldığında 1926 yılında ilkökulların birinci (1,2 ve 3. sınıflar) ve ikinci devre (4 ve 5. sınıflar) olarak ikiye ayrıldığı ve 1924 programında yer alan bazı derslerde değişiklikler yapıldığı görülmektedir (Budak ve Budak, 2014).

1924 ve 1926 ilkökul programları incelendiğinde eski eğitim anlayışlarının terk edildiği, yeni ve modern öğretim yöntem ve ilkelerinin önem kazandığı anlaşılmaktadır. Programlardaki ders içerikleri incelendiğinde özellikle 1926 programında uygulamalı eğitime ağırlık verildiği, öğrencilerin yaparak yaşayarak öğrenmelerinin teşvik edildiği ve bu konularda öğretmenler için genel açıklamalar yapıldığı görülmektedir (İlk Mektepler Müfredatı, 1924; İlk Mektepler Müfredatı, 1927).

Yeni eğitim anlayışının öğretmenler tarafından benimsenmesi ve ülkenin her yerindeki okullarda uygulanabilmesi noktasında süreli yayınlar oldukça önemli ve etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Eğitim sahasında süreli yayınların etkili olarak kullanılması II. Meşrutiyet döneminden itibaren görülmekle beraber cumhuriyetin ilk yıllarında da başta Maarif Vekaleti tarafından yayınlanan dergiler olmak üzere, dönemin önde gelen eğitimcileri ve öğretmenleri tarafından çıkartılan dergilerin, eğitim sahasındaki yeniliklerin ülkeye yayılmasında büyük katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Süreli yayınlarla ilgili çalışmalar incelendiğinde bu yayınların o dönemlerde eğitimciler tarafından bilgi ve uygulamaların paylaşımı için kullanıldığı görülmektedir (Alabaş, 2014; Demir, 2017a; Demir, 2017b Gurbetoğlu, 2007; İnan, 2016; Karagöz ve Duman, 2014).

Cumhuriyet dönemi eğitim anlayışında fen bilimlerine ve uygulamalı eğitime verilen önem hem müfredatlardan hem de süreli yayınlardan anlaşılmaktadır. Cumhuriyet dönemi fen eğitiminin modernleşmesinde ilk programların önemli katkıları olmuştur. Cumhuriyetin hedeflediği her anlamda bilgili yurttaş tipinin yetiştirilmesi için fen bilimleri derslerine ve bu derslerin içeriklerine özellikle önem verildiği, bu derslerde modern bilim ve teknik konularına ağırlık verilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. İlâveten fen bilimleri ile ilgili konuların öğretiminde uygulamalı öğretim yöntem ve tekniklerinin kullanılmasının önerildiği, öğrencilere somut yaşantılar yoluyla bu bilgilerin kazandırılmasının önemi üzerinde durulduğu hem dönemin müfredatlarında hem de ilgili literatürde görülmektedir (Durmuş, 2019; Güneş ve Karaşah, 2016; Özcan, Düzgünoğlu ve Koştur, 2018; Yolcu, 2014; Zan, Efe ve Zan, 2016).

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim alanında yapılan yenilikler günümüz eğitiminin temellerini oluşturması bakımından önem taşımaktadır. Türk eğitim tarihi literatürü incelendiğinde cumhuriyet öncesi fen eğitimiyle ilgili olarak da ayrıntılı bir çalışma Ersöz ve Arıbaş (2018) tarafından kaleme alınmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki fen eğitimi ile ilgili özellikle müfredatları konu edinen araştırmalar yapıldığı görülmüştür (Durmuş, 2019; Güneş ve Karaşah, 2016; Özcan, Düzgünoğlu ve Koştur, 2018; Yolcu, 2014; Zan, Efe ve Zan, 2016). Cumhuriyet dönemi eğitim hayatının önemli unsurlarından olan süreli yayınlarda fen eğitiminin nasıl yer aldığı tespit edilmesinin ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Bu çalışmada cumhuriyetin ilk yıllarında eğitimciler tarafından yayınlanan süreli yayınların dönemin fen dersleriyle ilgili konularını nasıl ele aldıklarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Süreli yayınların içerikleri incelenirken bugünkü fen eğitiminin karşılığı olan 1924 programındaki Tabiat Tetkiki, Ziraat ve Hıfzıssıhha Dersi, 1926 programındaki Tabiat Tetkiki Dersi ve Eşya Dersi müfredatları hareket noktasını oluşturmuştur. Dönemin müfredatları doğrultusunda eğitimcilerin yayınladığı süreli yayınlarda fen konularının nasıl ele alındığının ortaya konulmasının hem fen eğitimiyle ilgili çalışmalara hem de eğitim tarihi çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

1923 - 1928 yılları arasında yayınlanmış olan süreli yayınların incelenmesi yoluyla gerçekleştirilen bu çalışma doküman analizi yöntemiyle gerçekleştirilmiş nitel bir çalışmadır. Doküman analizi yöntemi nitel araştırmalarda veri toplama yöntemlerinden birisi olarak kullanılabilir gibi tek başına bir araştırma yöntemi olarak da kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Veri toplanabilecek doküman çeşitleri kamu kayıtları, şahsi dokümanlar, popüler kültür evrakları, görsel dokümanlar, fiziki materyaller olarak sınıflandırılabilir (Merriam, 2013). Doküman incelemesi, tarih ve eğitim tarihi araştırmalarında da sıklıkla araştırma yöntemi olarak kullanılmaktadır. Doküman incelemesini yaparken araştırmacılar

tarafından takip edilmesi gereken, dokümanlara ulaşma, orijinallliğini kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme ve veriyi kullanma aşamalarına bu araştırma sürecinde de uyulmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

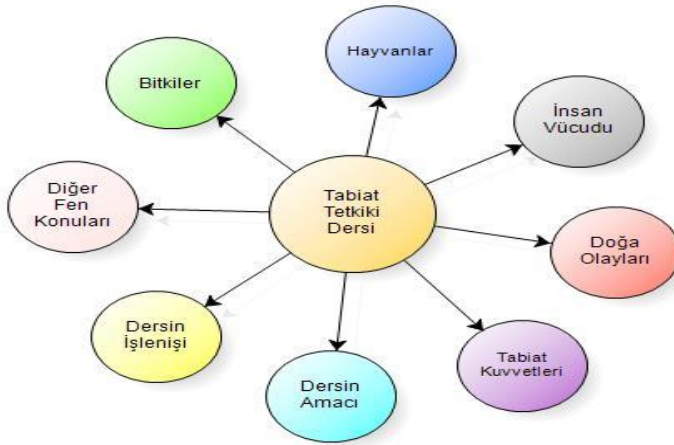
Çalışmaya konu edilen iki ana kaynak olan 1924 ve 1926 İlk Mektepler Müfredatları ve 1923 - 1928 yılları arasında eğitimciler tarafından yayınlanmış olan süreli yayınlar doküman incelemesinin aşamalarına uygun olarak değerlendirilmiş ve çalışmada kullanmaya uygun olduklarına karar verilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada veri olarak kullanılan ana dokümanlardan biri olan 1924 ve 1926 İlk Mektepler Müfredatlarına Balıkesir Mutasarrıf Ömer Ali Bey Yazma Eser Kütüphanesinden ulaşılmış ve dijital olarak talep edilmiştir. Fen konularının analizlerinin yapıldığı süreli yayınlara ise farklı kütüphaneler ve koleksiyonlardan ulaşılmıştır. Süreli yayınlar belirlenirken incelenen dönemin özelliğinden dolayı oldukça fazla sayıda süreli yayın olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada kullanılan süreli yayınların seçiminde; derginin yayın yerinin İstanbul veya Ankara olması, yayın yılının 1923 - 1938 arası olması, derginin eğitimciler tarafından çıkartılıyor olması ve ulaşılabilen sayı adetinin ondan fazla olması kriterleri göz önünde bulundurulmuştur. Bu kriterleri sağlayan toplam on sekiz dergi içerisinde yapılan analizler sonucunda altı dergide müfredatlardaki fen konularıyla ilişkili makaleler/yazılar tespit edilmiştir. Bu dergiler ve künyeleri aşağıdaki gibidir;

- *Çocuk Dünyası*: 1926 yılında İstanbul'da yayınlanmaya başlamış haftalık bir dergidir. Bayezid Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us Koleksiyonundan yirmi beş sayısına dijital olarak ulaşılmıştır.
- *Maarif Vekaleti Mecmuası*: 1925-1928 yılları arasında İstanbul'da yayınlanmıştır. Bayezid Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us Koleksiyonundan dijital olarak on sekiz sayısına ulaşılmıştır.
- *Muallimler Birliği*: 1925 - 1927 yılları arasında Ankara'da yayınlanmıştır. Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Kataloğu ve İSAM Kütüphanesinden yirmi iki sayısına dijital ve fotokopi olarak ulaşılmıştır.
- *Muallimler Mecmuası*: 1922-1927 yılları arasında İstanbul'da yayınlanmıştır. Bayezid Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us Koleksiyonundan derginin elli üç sayısına dijital olarak ulaşılmıştır.
- *Resimli Mecmua*: 1925 - 1928 yılları arasında İstanbul'da yayınlanmıştır. Bayezid Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us Koleksiyonundan yetmiş beş sayısına dijital olarak ulaşılmıştır.
- *Terbiye*: 1927 yılında İstanbul'da yayınlanmıştır. Derginin on sayısına Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Kataloğundan dijital olarak ulaşılmıştır.

Analizler yapılmadan önce çalışmaya dahil edilen dergilerin içindekiler listeleri oluşturulmuştur. İkinci aşamada 1924 ve 1926 İlk Mektepler Müfredatları incelenmiş ve 1924 programında Tabiat Tetkiki, Ziraat ve Hıfzıssıhha dersi ile 1926 programında Tabiat Dersleri ve Eşya Dersleri kısımlarının günümüz Türkçesine transkripsiyonları yapılmıştır. Bu derslerin konuları incelenmiş ve süreli yayınlarda yapılacak içerik analizi için ana temalar belirlenmiştir. Bu temalar şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Analizler için müfredatlardan yola çıkarak oluşturulmuş temalar.

Dergilerin içerik analizi QSR Nvivo9 programında dergilerin içindekiler listeleri üzerinde belirlenen temalar doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Analizler yapılırken Miles&Huberman modeline uygun olarak verilerin azaltılması, verilerin sunulması, sonuçların biçimlendirilmesi süreçleri dikkate alınmıştır (Baltacı, 2017). Yapılan analizler sonucunda belirlenen temalarla ilgili olduğu düşünülen yüz kırk makale/yazı tespit edilmiştir. Bu sayıya sadece yazı/makale başlığı dikkate alınarak ulaşılmıştır. Daha sonra belirlenen makalelerin/yazıların içerikleri incelenmiş ve doksan bir adet yazının/makalenin ilk okul fen konularıyla ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu tespit yapıldıktan sonra analizler için uzman görüşü alınmış ve denetlenebilirliği sağlanmıştır. Analizler sonucunda ulaşılan makaleler/yazılar bulgular kısmında belirlenen temalara uygun olarak ayrı ayrı verilmiştir. Bu kısımda ilgili temadaki makalelerin dergilere dağılım frekansları ve toplam sayıları da tablolarla gösterilmiştir. Tabloların altında ise dönemin fen eğitiminin anlaşılmasına katkı sağlayacak bazı metinlerden doğrudan alıntılar verilmiş, makalelerin içerikleri hakkında kısa açıklamalar yapılmıştır.

Bulgular

Tabiat Tetkiki Dersiyle İlgili Makalelerin Genel Dağılımları

1924 İlk Mektepler Müfredatında Tabiat Tetkiki, Ziraat ve Hıfzıssıhha Dersiyle 1926 İlk Mektepler Müfredatında Tabiat Tetkiki Dersi ve Eşya Dersi konularına göre belirlenen temalarla ilişkili olarak çalışmaya dahil edilen dergilerde yapılan analizler sonucunda toplam doksan bir makalenin bahsedilen derslerle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu makalelerin temalara ve dergilere dağılımının frekans değerleri tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Makalelerin dergilere ve temalara dağılımı

	Çocuk Dünyası	Maarif Vekaleti Mecmuası	Muallimler Birliği	Muallimler Mecmuası	Resimli Mecmua	Terbiye	Toplam
Bitkilerle İlgili Makaleler				5	4	1	10
Dersin Amacıyla İlgili Makaleler	2	2			2		6
Diğer Fen Konularıyla İlgili Makaleler	1			5	4	2	12

Doğa Olaylarıyla İlgili Makaleler	1		1	3	1	2	8
Hayvanlarla İlgili Makaleler	2		1	17	20	7	47
İnsanla İlgili Makaleler				1	1		2
Tabiat Kuvvetleri Makaleleri					1	1	2
Dersin İşlenişiyile İlgili Makaleler				2		2	4
Toplam	6	2	2	33	33	17	91

Tablo 1 incelendiğinde belirlenen temalar içinde en fazla makalenin (kırk yedi) hayvanlarla ilgili konularda olduğu görülmektedir. Diğer fen konularıyla ilgili on iki, bitkilerle ilgili on ve dersin amacıyla ilgili altı makale tespit edilmiştir. Makalelerin dergilere göre dağılımlarına bakıldığında Muallimler Mecmuasının ve Resimli Mecmuanın otuz üç makale ile bu konuda en fazla makaleye yer veren dergiler olduğu görülmektedir. Terbiye Dergisinde ise on yedi makale tespit edilmiştir. Dergilerde yayınlanan makalelerin yayın aralığı 1923 - 1928 yılları arasında değişmektedir.

Dersin Amacıyla İlgili Makaleler

1924 ilk mektepler müfredatı incelendiğinde Tabiat tetkiki, Ziraat ve Hıfzıssıhha dersinin amacı çocuğun doğal çevresinde bulunan ve gıdalarımız, elbiselerimiz, meskenlerimiz ve genel hayatımızla ilgili olan hayvanlar ve bitkiler gibi tüm varlıkların canlı örneklerinin incelemesini sağlamak olarak ifade edilmiştir (İlk Mektepler Müfredatı, 1924). 1926 programında bu dersin adının tabiat dersleri olarak değiştirildiği ve ayrıca eşya dersinin programa ilave edildiği görülmektedir. Derslerin verildiği sınıf derecelerinde de değişiklikler yapılmıştır. 1926 programında Tabiat dersinin amaçlarının daha ayrıntılı olarak ele alındığı ve Eşya dersleri içinde ayrı bir müfredat hazırlandığını görmek mümkündür. Bu iki dersin konuları incelendiğinde 1924 programında Tabiat Tetkiki, Ziraat ve Hıfzıssıhha dersinin konularıyla aynı olduğu tespit edilmiştir (İlk Mektepler Müfredatı, 1927).

Tablo 2: Dersin amacıyla ilgili makalelerin isimleri ve dağılımları

	Çocuk Dünyası	Maarif Vekaleti Mecmuası	Resimli Mecmua
Fennin İlerlemesi Hakkında			1
Fennin İlerlemesi İnsanlık İçin Kötümüdür			1
Muhtasar Mektep Hıfzıssıhhası Ders Kitabı Hakkında		1	
Tabiat tetkiki ve hıfzıssıhha	2		
Terbiyeyi Fenniye		1	

Tablo 2 incelendiğinde Resimli Mecmuada yayınlanan iki makale olduğu görülmektedir. Bu makalelerde fen biliminde meydana gelen gelişmeler üzerinde durulduğu, fen bilimlerindeki hızlı ilerlemenin insanlar üzerinde nasıl bir etki oluşturacağına vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. Makalelerde hızlı bir şekilde gerçekleştirilen yeni icatların, yeni makinelerin insanın hırsının bir sonucu olup olmadığına da sorgulandığı anlaşılmaktadır.

Maarif Vekaleti Mecmuasında yayınlanan iki makale ise fen dersleri için hazırlanmış olan iki ders kitabı hakkındadır. Dr. Celal Abdi Bey tarafından hazırlanan *Muhtasar Mektep Hıfzıssıhhası* ve Harun Er Reşit Tarafından hazırlanan *Terbiye-i Fenniye* kitaplarının kritiğinin yapıldığı görülmüştür. Çocuk Dünyasında yayınlanan *Tabiat Tetkiki* ve *Hıfzıssıhhası* adlı yazılar ise 1926 yılında yayınlanan derginin ilk sayısında yer almıştır. Naime Halide Hanım tarafından dördüncü ve beşinci sınıflar için hazırlanmış olan *Tabiat Tetkiki ve Hıfzıssıhhası* adlı kitap hakkında bilgi verilmiştir. Bu kitabın şimdiye kadar bu alanda hazırlanmış kitaplar arasında çocukların rahatça anlayabileceği bir şekilde hazırlanmış olmasına dikkat çekilmiştir. Ayrıca kitabın içeriğinin tamamen programa uygun olarak hazırlandığı da belirtilmiştir.

Dersin İşlenişiyile İlgili Makaleler

Tabiat Tetkiki derslerinin işlenişiyile ilgili olarak 1924 programında çok ayrıntılı bilgiler verilmese de dersin uygulama ağırlıklı olarak işlenmesinin önemi üzerinde durulmuştur (İlk Mektepler Müfredatı, 1924). 1926 programında ise dersin işlenişiyi sırasında dikkat edilecek noktaların çok daha ayrıntılı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Bu programda dikkat edilmesi önerilen noktalardan bazıları şu şekildedir;

1. Hayvanat ve nebatat gibi mevzuların tedrisine evvela canlı numune üzerinde müşahede ve tecrübelerden başlanmalıdır. Talebe, bu müşahedeleri ya bilazat veyahut muallimle birlikte yapar.
2. Mektep bahçesinin münasip bir yerine bir miktar buğday, arpa, çavdar gibi şeyler ekilerek gübrenin, suyun ve ziyanın nebat üzerine yaptığı tesirlere dair müşahedeler yaptırılır ve fikirler verilir.
3. Talebe hayvan ve nebatlara ait tetkiklerin neticelerini kısa cümlelerle hülasa eylemeli ve basit resim ve krokilerle defterlerine tespit etmelidir.
4. Tetkik ettirilen muhtelif nebatlar mahsullerle haşerelerden talebeye koleksiyonlar yaptırılmalıdır.
5. Ölü numuneler: bir şeyin canlısını elde edemeyince muhtelif suretlerle ihzar edilmiş numuneleri gösterilir.
6. Levhalar: muallim tabiat tetkiki derslerinde mektepte mevcut levhalardan dahi istifade etmelidir.
7. İnsanın vücudu hakkında çocuklara verilecek teşrih ve fizyoloji malumatı gayet basit olacaktır (İlk Mektepler Müfredatı, 1927, s. 93-95).

Bu noktalar göz önünde bulundurularak yapılan analizlerde dergilerde dersin işlenişiyile ilgili olduğu tespit edilen makalelerin isimleri ve dağılımları tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Dersin işlenişiyile ilgili makalelerin isimleri ve dağılımlar

	Muallimler Mecmuası	Terbiye
Az Masrafla 250 Fizik ve Kimya Deneyi	1	
Köy Çocukları İçin İnceleme Gezintileri Planı		1
Okullarda Canlı Tabiat Tetkiki		1
Tabiat Tetkiki Mevzuları	1	

Tablo 3'te verilen Muallimler Mecmuasında yayınlanmış olan *Az Masrafla 250 Fizik ve Kimya Deneyi* adlı makalede Harun Er Reşit tarafından tercümesi yapılmış olan bir eserden bahsedilmektedir. Bu eser Fransa'da biri Muallim Mektebi Müdürü biri de Maarif Müfettişi olan iki kişi tarafından *Comment realiser 250 Physique et de Chimie a peu de frais de Expériences* adıyla yayınlanmış olan bir eserin tercümesidir. Eserin giriş kısmında tercüme yapan Harun Er Reşit tarafından meslektaşlarına hitaben şu ifadelere yer verilmiştir;

Orta mekteplerde tedris edilen fizik ve kimya derslerinde ve ilk mekteplerde gösterilen tabiat tetkiki ve eşya derslerinde mevzu bahsedilen hadiseleri hakiki mahiyetleriyle öğretmek için bu hadiselerin bilazat tecrübe ve tekrar etmek lüzumunda artık herkes mütefiktir. Fakat bu tecrübeleri yapmak için birçok vesait ihtiyacı vardır. Halbuki bu vesait ekseri mekteplerimizde mevcut olmadığı gibi bütçeleri müsait olmadığından daha uzun müddet tedarikine de imkan bulunmayacaktır. Bu sebepten ilk mekteplerde tabiat tetkiki ve eşya dersleri ve orta mekteplerde fizik ve kimya dersleri faydasız bir surette devam edip gidecektir. İşte bu kitap bu mahzurları izale maksadıyla lisanımıza nakil edilmiştir. Filhakika bu kitap mündercatına tefik hareket edecek olan muallimler, pek cüzi bir para mukabilinde elde edecekleri vesaitle derslerine ait tecrübeleri göstermeye kifayet edecek aletleri bilazat ve kolayca vücuda getirebilirler (Reşit, 1927, s. 2225-2226).

Yazar, giriş kısmının devamında basit araçlarla deneylerin yapılmasının özellikle ilk mekteplerde tabiat tetkiki derslerinin amaçlarına ve öğrencilerin seviyelerine daha uygun olduğunu belirtmiştir. Teknik açıdan üst düzey araçlarla yapılan deneylerde çocukların bu deneylerin sonucunu aracın teknik üstünlüğünden kaynaklandığı gibi bir yanılığa düşmelerine sebep olabileceğini ifade etmiş ve basit araçlarla yapılan deneylerin çocukların hadiselerin gerçek hallerini anlamaları açısından daha elverişli olacağını ve bunun dersin amaçlarına da daha uygun olacağını vurgulamıştır.

Muallimler Mecmuasında yayınlanmış olan bir diğer yazıda ise *Terbiye-i Fenniye ve Tabiat Tetkiki Mevzuları* adlı iki farklı eser hakkında bilgi verilmiştir. Bu eserler de yine Harun Er Reşit tarafından Fransızcadan dilimize tercüme edilmiştir. Terbiye-i Fenniye adlı eserde çocukların zihinsel gelişimlerine katkı sağlamak için tabiat tetkiki ve eşya derslerinin nasıl verilmesi gerektiğinin ayrıntılı olarak ele alındığı ve ilaveten kitapta bahsedilen yöntemlere uygun olarak hazırlanmış kırk ders örneğinin verildiği anlaşılmaktadır. *Tabiat Tetkiki Mevzuları* adlı eserde ise iki binden fazla inceleme konusu verildiği ve bu eserin özellikle ilk mektep öğretmenleri ve muallim mektepleri öğrencilerine çok faydalı olacağı belirtilmiştir. İçerikleri hakkında bilgi verilen iki eserde Maarif Vekaleti tarafından yayınlanmıştır.

Terbiye Dergisinde yayınlanan *Okullarda Canlı Tabiat Tetkiki* adlı makalede yazar Faik Reşit, uygulamada olan programın okul ve doğa arasında sıkı bir bağ kurulmasını istediğini, bu bağında sadece tabiat tetkiki dersleriyle sağlanamayacağını, okulun genel programının bu ilişkiyi kuvvetlendirecek bir şekilde düzenlenmesinin önemine değinmiştir. Ayrıca tabiat tetkiki derslerinde öğrencilerin günlük hayatlarında da yapabilecekleri çeşitli etkinliklerle ilgili örnekler vermiş ve bunların öğrenciler tarafından hem evlerinde hem de okulun bahçesinde ayrılan bir köşede yapılmasının öğrencilerin tabiatla bağlarını güçlendirmesi açısından faydalı olacağını ifade etmiştir. Yazar, tabiat dersinin amaçlarına ulaşmak için sadece inceleme gezilerinin yeterli olamayacağı, çünkü bazı konuların çok uzun gözlemler gerektirdiği, bu nedenle de bu tarz konular için mümkün olduğu kadar okul içerisinde canlı örnekleri muhafaza edecek ortamlar oluşturmanın ve öğrencilerin bu canlı örneklerin bakımlarıyla bizzat kendilerinin ilgilenmelerinin sağlanması gerektiğini özellikle vurgulamıştır.

Terbiye Dergisinde yayınlanan bir diğer yazı da yine Faik Reşit tarafından hazırlanmıştır. *Köy Çocukları İçin Tetkik Gezileri* adlı yazıda yazar tarafından bir tablo oluşturulmuştur. Bu tabloda gidilecek yer, dikkat edilecek şeyler ve cevabı bulunacak sorulardan oluşan üç sütun hazırlanmıştır. Tabloda verilen iki örnekten birisi aşağıdaki gibidir;

Gidilecek yer; Civardaki şehir veya kasaba.

Dikkat edilecek şeyler; umumi binalar, muhtelif nevi ambarlar ve mağazalar, evlerin birbirine sıkışık olması, su ihtiyacı, itfaiye dairesi, hastaneler, parklar, umumi bahçeleri tren yolları, sokaklar,...

Cevabı bulunacak sorular; ne maksatla tahsis olunmuşlardır, her birinde hangi nevi mal satılmaktadır veya muhafaza edilmektedir, niçin sahalar bu kadar dardır, su nereden gelir, evlere ne suretle tevzi edilir,... (Reşit, 1927a, s. 84-85).

Tablo 3'te verilen makalelerin içeriklerine bakıldığında zaman Tabiat Tetkiki derslerinin işlenişine ilgili oldukça faydalı açıklamaların yapıldığı, özellikle öğretmenlere yol gösterici mahiyette oldukları ve uygulamadaki programların amaçlarının gözetildiği anlaşılmaktadır.

Bitkilerle İlgili Yayınlanan Makaleler

1924 ve 1926 programlarında bitkilerle ilgili konulara bakıldığında çiçekler, ağaçlar, hububatlar, sebze ve meyveler, su bitkileri gibi oldukça çeşitli alt başlıkların ele alındığı ve bunların özellikleri, nasıl yetiştikleri, faydaları ve zararları gibi noktalara değinildiği görülmektedir.

Analizi yapılan dergilerde Tabiat Tetkiki dersi konularından bitkiler, çiçekler, ağaçlar, sebze ve meyvelerle ilgili makalelerin isimleri ve dergilere dağılımları tablo 4'te gösterilmiştir.

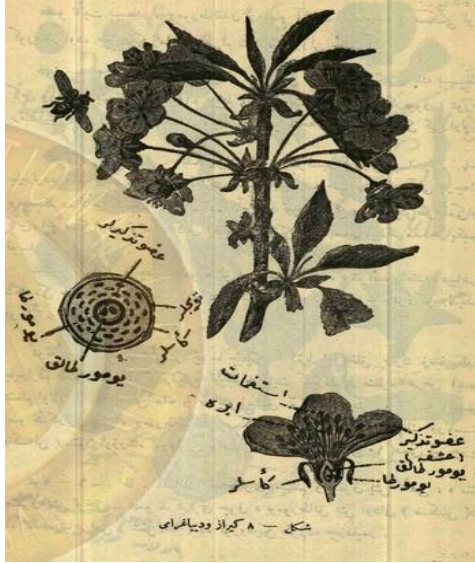
Tablo 4: Bitkilerle ilgili makalelerin isimleri ve dergilere dağılımları

	Muallimler Mecmuası	Resimli Mecmua	Terbiye
Bitki Derslerinde Diyagramın Fayda ve Tatbiki			1
Elma	2		
Gelincik Çiçeği	1		
Hayvanları Yiyen Bitkiler		1	
Kırmızı Işığın Bitkilere Etkisi		1	
Nebatat Dersleri	1		
Patatesin Tarihi	1		
Sebzelerin Memleketleri		1	
Servi Ağacı		1	
Hücrelerin Çoğalması			2

Tablo 4 incelendiğinde bitkilerle ilgili olarak en fazla makalenin beş makale yayınlanan Muallimler Mecmuasında yer aldığı görülmektedir. Resimli Mecmuada dört, ve Terbiye Dergisinde yayınlanan üç makalenin bitkiler konusunda olduğu görülmektedir. Makalelerdeki konular incelendiğinde çiçekler, ağaçlar, farklı bitki türlerinin özellikleri, sebze ve meyveler, bitkilerin yetişmesinde etkili olan çevresel faktörler gibi farklı alt başlıkların ele alındığı görülmektedir.

Muallimler Mecmuasında yayınlanan makalelerin içeriklerinin ilgili konunun işlenişinin anlatıldığı ders planı olduğu görülmüştür. Ayrıca bu makalelerin yazarlarının da dönemin tabiat tetkiki öğretmenleri olduğu anlaşılmaktadır. Resimli Mecmuada yayınlanan makaleler ise derginin özelliğinden dolayı daha çok eğlenceli ve çocukların dikkatini çekmeye, çocuklarda merak uyandırmaya ve eğlenerek öğretmeye yönelik bir tarzda ele alındığı görülmüştür.

Terbiye Dergisinde yayınlanan *Bitki Derslerinde Diyagramın Fayda ve Tatbiki* başlıklı makalenin ise yine dönemin fen bilimleri öğretmenlerinden Hayri tarafından kaleme alındığı tespit edilmiştir. Yazar, Tabiat Tetkiki derslerinde bitkilerle ilgili diyagramlar kullanmanın öğrenciler açısından faydalarını ve diyagramların etkili bir şekilde nasıl kullanılacağını açıklamıştır. İlaveten bitkilerle ilgili derslerde diyagramların kullanılmasının öğrencilerin ders sırasında dikkatini çekeceği, ayrıca bir şekil üzerinde bitkiyle ilgili bütün bölümlerin görülmesini sağlayacağı ve bu şekilde birbirine benzeyen bitkilerle benzemeyen bitkilerin karşılaştırmasının yapılmasını da kolaylaştıracağı ifade edilmiştir. Ayrıca makale içinde çeşitli bitkilerin diyagramlarından da örnek görsellere yer verilmiştir. Bu görsellerden biri şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. Kiraz ve diyagramı (Kaynak: Hayri, 1927, s.48)

Hayvanlarla İlgili Makaleler

1924 ve 1926 programlarında yer alan derslerde hayvanlar, böcekler, kuşlar, su hayvanları, avcılık, balıklar gibi alt başlıklar oluşturulduğu görülmüştür. Bu türlerin yaşayışları, özellikleri, benzerlikleri ve farklılıkları, faydaları ve zararları, ekonomik değerleri gibi konular etrafında derslerin işlenmesi planlanmıştır.

Analizi yapılan dergilerde tabiat tetkiki dersinin konularıyla ilgili olarak en fazla makalenin hayvanlarla ilgili konularda olduğu görülmektedir. Analizi yapılan yedi dergiden altısında hayvanlarla ilgili toplam kırk yedi makalenin yer aldığı tespit edilmiştir. Bu makalelerin isimleri ve dergilere dağılımları tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5: Hayvanlarla ilgili makalelerin isimleri ve dağılımları

	Çocuk Dünyası	Muallimler Birliği	Muallimler Mecmuası	Resimli Mecmua	Terbiye
Ağaçları Yiyen Kurtlar			1		
Arslan					1
Ayı					1
Balıklar				1	1
Baykuş				1	

Büyük Gagalı kuşlar				1	
Canlı Barometreler - Hayvanlar Arasında				1	
Çöl Şimendiferi Develer				1	
Deve Kuşu				1	
Fil				1	
Gergedan				1	
Geyikler				1	
Haşerelerin Yumurtlayışlarındaki Farklılıklar				1	
Hayvanlar Hakkında				2	
İri Kaplumbağalar				1	
Kaç Türü Kuş Yuvası Var				1	
Kanatlı dostlarımız					1
Kardeş Hayvanlar				1	
Karınca			1		
Kedi		1	1		1
Kirpi			1		
Kokulu Hayvanlar				1	
Köpek			1		
Kurt					1
Kuşların Faydaları			1		
Leylek			1		
Meyvelerden Çıkan Kelebekler				1	
Mızıkacı Fenerli Kuşlar				1	
Mimetizm			1		
Muhteri Hayvanlar				1	
Örümcek			2		
Saka Kuşu					1
Salyangoz	2				
Serçe			2		
Solucan			1		
Su Kaplumbağası			1		

Tavuk			3		
Yılanlar				1	

Tablo 5 incelendiğinde hayvanlarla ilgili olarak toplam kırk yedi makalenin analizi yapılan dergilerde yer aldığı görülmektedir. Bu konuda en çok makale (yirmi) Resimli Mecmuada yayınlanmıştır. Muallimler Mecmuasında on yedi, Terbiye Dergisinde yedi, Çocuk Dünyasında iki ve Muallimler Birliğinde bir makale tespit edilmiştir.

Resimli Mecmuada yer alan yazılar incelendiğinde bu yazıların derginin yayın politikasına uygun olarak hazırlandığı anlaşılmaktadır. Tabiat tetkiki derslerinde gördükleri konularla ilgili olarak çocukların merakını uyandıracak farklı bilgilere yer verildiği ve eğlenerek öğretme yolunun tercih edildiği görülmektedir. Hayvanların farklı ve bilinmeyen yönlerinin ele alındığı yazılarda çocukların dikkatini çekecek bir üslup kullanılmıştır. Muallimler Mecmuasında ve Muallimler Birliğinde yer alan yazıların ise daha çok ilgili konudaki derslerin işlenişini anlatan örnek ders planları olduğu anlaşılmıştır. Bu ders planlarında tabiat derslerinin nasıl işlenmesi gerektiğiyle ilgili oldukça faydalı uygulama örneklerine yer verilerek öğretmenlerin derse hazırlıklarına katkı sağlamak amaçlanmıştır. Ders planlarının içerikleri incelendiğinde öğrencilerin aktif olarak derslere katılmalarını sağlayacak etkinliklere yer verildiği anlaşılmaktadır. Bu noktada verilen ders planlarında müfredatlarda dersin işlenişine ilgili olarak yapılan önerilerin dikkate alındığını söylemek mümkündür.

Terbiye Dergisinde yer verilen makalelerde ise adı geçen hayvanlar hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler verildiği görülmektedir. Bu hayvanların özellikleri, yaşayış şekilleri, diğer türlerden farklılıkları gibi noktalara değinildiği anlaşılmıştır.

Doğa Olaylarıyla İlgili Makaleler

1924 ve 1926 müfredatları incelendiğinde Tabiat dersleriyle ilgili konularda yeryüzü şekilleri, doğa olayları, toprak, bahçe, tarla, deniz suyu, tatlı ve acı sular, taşlar, madenler, maden kömürleri gibi alt başlıklara yer verildiği görülmektedir. Bahsedilen konularla ilgili olarak analizi yapılan dergilerde tespit edilen makaleler ve dağılımları tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Doğa olaylarıyla ilgili makalelerin isimleri ve dağılımları

	Çocuk Dünyası	Muallimler Birliği	Muallimler Mecmuası	Resimli Mecmua	Terbiye
Dalga			1		
İyi Hava Fena Hava	1				
Kar			1		
Kum					1
Mektepte Bahçe İşleri					1
Tabiat Alemi Taklit			1		
Tabiat Muhabbeti		1			
Tabiatın Şayan-ı Hayret Sanatı				1	

Tablo 6 incelendiğinde doğa olayları konularına dahil edilen toplam sekiz makale olduğu görülmektedir. Bu konuyla ilgili en fazla makale Muallimler Mecmuasında yer alırken, Terbiye Dergisinde iki diğer dergilerde birer makale tespit edilmiştir.

Muallimler Mecmuasında yer alan *Tabiat Alemini Taklit* isimli makale muallim kimyager A. Uygur imzasıyla yayınlanmıştır. Makalenin içeriği incelendiğinde organik kimyanın kurucusu sayılan kimyager Wöhler'in 1828 yılında yapmış olduğu çalışmalardan bahsedildiği ve doğada bulunan çeşitli renklerin ve kokuların sunni olarak yapılmaya başlandığının anlatıldığı görülmektedir. Yazar, bu çalışmaların fen bilimleri açısından önemine değinmiş ve yazısının devamında bazı meyve kokularını elde etmek için kullanılması gereken malzemeler ve bu malzemelerin oranlarıyla ilgili bir çeşit reçete vermiştir (Uygur, 1927).

Terbiye Dergisinde yayınlanan *Mekteplerde Bahçe İşleri* adlı makalede özellikle şehir hayatının yaygınlaşmasıyla birlikte doğadan uzak kalan çocukların doğayla bütünleşmesini sağlamak için okullarda yapılabilecek çeşitli bahçe işleriyle ilgili örnekler verilmiş ve uygulamalar açıklanmıştır. Çocukların doğayla içe içe olmalarının hem beden hem de ruh sağlıkları açısından önemi vurgulanmıştır.

Doğa olaylarıyla ilgili olarak tespit edilen makalelerin içerikleri incelendiğinde tabiat dersleri müfredatlarını destekleyen bir şekilde ele alındıkları görülmektedir.

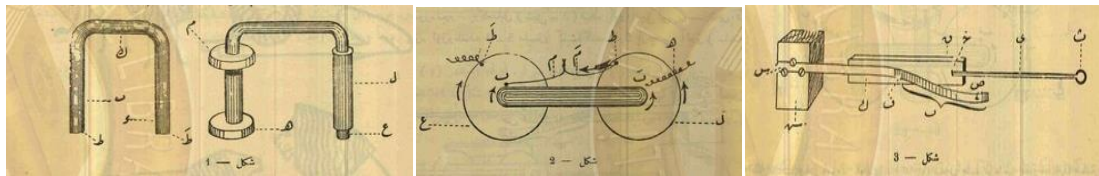
Tabiat Kuvvetleriyle İlgili Makaleler

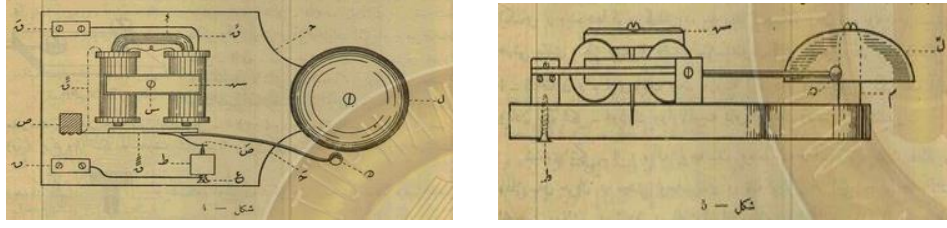
1924 ve 1926 müfredatları incelendiğinde fen dersleriyle ilgili konularda tabiat kuvvetleriyle ilgili olarak; yer çekimi, aydınlanma-ısıtma, tabiat kuvvetlerinden faydalanma, rüzgardan, sudan faydalanma, elektrik, sıcaklık, ışık, elektrikten ve ışıktan faydalanma gibi konu başlıkları olduğu görülmüştür. Analizi yapılan dergilerde bu konularla ilişkili olabilecek iki makale tespit edilmiştir. Bu makalelerin isimleri ve yayımlandıkları dergiler tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Tabiat kuvvetleriyle ilgili makalelerin isimleri ve dağılımlar

	Resimli Mecmua	Terbiye
Elektrik Çıngırakları		1
Parasız Elektrik İstihisalki	1	

Terbiye Dergisinde yayınlanan *Elektrik Çıngırakları* adlı makale Ankara fen bilimleri öğretmenlerinde Hayri tarafından hazırlanmıştır. Yazar, atölyelerimizde ve evlerimizde kullandığımız elektrik zillerinin yapımını aşama aşama anlatmıştır. Bu zillerin çok basit bir şekilde yapılabileceğini belirtmiş ve zilin yapım aşamasını da şekil 3'te verilen şemalarla aşama aşama açıklamıştır.

Şekil 3. Elektrik ziline şemaları

İnsan Vücutuyla İlgili Makaleler

1924 ve 1926 müfredatlarının tabiat dersleri konuları incelendiğinde insan vücudunun özellikleri, nasıl besleniyoruz, nasıl nefes alıyoruz, kan damarları, beş duyu gibi alt başlıklara yer verildiği görülmektedir. Analizi yapılan dergilerde bu konularla ilgili iki makale tespit edilmiş ve tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: İnsan vücuduyla ilgili makalelerin isimleri ve dağılımları

	Muallimler Mecmuası	Resimli Mecmua
İnsan Nedir?	1	
Kimya Nazarında İnsanın Kıymeti		1

Muallimler Mecmuasında yayınlanan *İnsan Nedir?* başlıklı yazı öğretmen doktor Nazım Şakir tarafından kaleme alınmıştır. Bu makalede yazar, insan vücudunu tanımak için yapılan çalışmalara değinmiş, son asırda bu alanda meydana gelen gelişmelerden bahsetmiştir. İnsan ve hayvan vücutlarının benzerlikleri ve farklılıkları üzerine çalışmaların son dönemlerde arttığı ve insan vücuduna fenni anlamda bakış açısının değişmeye başladığı dile getirilmiştir.

Resimli Mecmuada yer alan *Kimya Nazarında İnsanın Kıymeti* adlı yazıya derginin Küçük Tetkikler adlı köşesinde yer verilmiştir. Bu köşe dünya hadiseleri, ilim, fen, tabiat ve keşiflerle ilgili kısa yazılardan oluşmaktadır. Bu yazıların derginin içeriğine uygun olarak konuları eğlenceli bir şekilde ele alacak ve çocukların ilgisini çekecek tarzda hazırlandığı görülmektedir. Yazının içeriği de aşağıda aynen verilmiştir;

Kimyagerler insan vücudundaki mevadı hesaplayıp birer kıymet biçmişler ve bir insanın cem’an kaç kuruş ettiğini bulmuşlardır. İnsanın vücudunda bir küçük şekerliği dolduracak kadar şeker, bir tuzluğu dolduracak kadar tuz, küçük bir anahtar yapabilecek kadar demir, (300) kuruşluk iç yağı, ve diğer potasyum, kükürt, fosfat, magnezyum, albümin gibi mevad bulunmaktadır. Bunların mecmua kıymeti (1700) kuruş edermiş (1926, s.6).

Yazının içeriğinden de anlaşılacağı gibi insan vücudunu meydana getiren unsurlar çocukların dikkatini çekebilecek ve eğlenceli bir tarzda işlenmiştir.

Diğer Fen Konularıyla İlgili Makaleler

1924 ve 1926 müfredatlarının Tabiat dersleri konuları incelendiğinde çiftçilik, gıda, elbise, mesken, yerel sanatlar, okul ve ev eşyaları, uygulamalı fen bilimleri, ses olayları, cisimlerin üç hali, basit makineler gibi konu başlıklarını görmek mümkündür. Bu konularla ilgili olarak analizi yapılan dergilerde tespit edilen makaleler ve dağılımı tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Diğer fen konularıyla ilgili makalelerin isimleri ve dağılımları

	Çocuk Dünyası	Muallimler Mecmuası	Resimli Mecmua	Terbiye
14 yaşında bir heyetşinas			1	
Bir güneş Saatini Nasıl İmal Edebilirim?		1		
Hava		1		
İlim ve Fen Mefhumları - Fr. Karşılıkları		1		
Kauçuk nedir			1	
Mikrografi nedir?			1	
Mum	1	1		
Su Gazı		1		
Tabiat Tetkiki - Ders Planları				1
Ufacık Bir İğnenin Hikayesi			1	
Ziraat Dersleri				1

Tablo 9 incelendiğinde diğer fen konuları temasına dahil edilen toplam on iki makale olduğu görülmektedir. Bu konuda beş makale Muallimler Mecmuasında, dört makale Resimli Mecmuada, iki makale Terbiye Dergisinde ve bir makalede Çocuk Dünyasında tespit edilmiştir.

Muallimler Mecmuasında yayınlanmış olan *Bir Güneş Saatini Nasıl İmal Edebilirim* başlıklı makalenin Alman Fen ve Hayat Dergisinde Berlin Planetoryum Müdürü Dr. Paul Wegener tarafından yayınlanan bir makalenin tercümesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu makalenin nakledilmesinin sebebi çok eski, çok basit fakat dakik olan bu saatler hakkında bilgi edinmenin herkes tarafından merak uyandıracak bir meşguliyet olarak kabul edileceği düşüncesi olduğu ifade edilmiştir. Makalede güneş saatinin basit bir şekilde nasıl imal edilebileceği anlatılmıştır. Aynı dergide yayınlanan *Su Gazı* başlıklı makalede ise son senelerde özellikle ısıtma alanında yaygın bir şekilde kullanılmaya başlayan su gazı hakkında bilgiler verilmiştir. Su gazının hava gazına göre elde edilmesinin daha kolay ve ucuz olduğu ayrıca kullanımı sırasında daha çok enerji vermesi nedeniyle daha fazla tercih edilir hale geldiği ifade edilmiştir. Harun Er Reşit tarafından yabancı bir dergide su gazıyla ilgili yayınlanan bir makalenin bazı kısımlarının nakledildiği anlaşılmaktadır. Bu makalede ısınma ve aydınlanma işlerinde kullanılan gazlar, su gazı üretmenin esasları, su gazının özellikleri, su gazı üretimine yönelik tertibatlar, su gazının sanayide kullanılması gibi konular ele alınmıştır. *Hava* adlı yazının ise eşya dersleri için örnek bir ders planı olduğu anlaşılmaktadır. Sınıfta öğretmen-öğrenci diyalogları şeklinde ağırlıklı olarak soru cevap yönteminin uygulandığı bir ders işlenişi verilmiştir.

Terbiye Dergisinde yayınlanan *Tabiat Tetkiki: Ders Planları* başlıklı yazıda kar konusunun derslerde nasıl işleneceğine dair planlara yer verilmiştir. Bu planlarda şu alt başlıklar bulunmaktadır; Kar, Karın Yağışı, Kar Üzerinde, Karda Eğlence, İlimi İstifade, Kar ve Hayat, Kar ile Tecrübeler, Kar Dolayısıyla Verilecek İzahat, Kar Hakkında Müşahadat İcmali, Kara Dair Vazifeler.

Fen konularıyla ilgili Resimli Mecmuada yer verilen yazılar incelendiğinde yine derginin üslubuna uygun olarak çocukların ilgisini uyandıracak tarzda ve eğlenceli bir şekilde ele alındığı görülmektedir.

Sonuç

İncelenen dergilerde fen konularıyla ilgili olduğu saptanan doksan bir makalenin/yazının içerikleri göz önüne alındığında genel olarak 1924 ve 1926 müfredatlarıyla ilişkili konulara değinildiği görülmüştür. Müfredatlardan yola çıkılarak belirlenen temalarla ilgili makalelerde/yazılarda çocuklara fen konularını sevdirmeye, bu konulara karşı ilgi uyandırma amaçlarının yanında öğretmenlere fen konularının işlenişleriyle ilgili örnek uygulamalarla yardımcı olma amacının da olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dersin amacıyla ilgili olarak tespit edilen altı makalede hem fen bilimlerindeki ilerlemelerin hem de tabiat tetkiki derslerinin önemine yönelik açıklamalar tespit edilmiştir. Özellikle bu derslerin işleniş sırasında öğretmenlerin dikkat etmesi gereken noktalara yer verilmesi süreli yayınların öğretmenler arasında bilgi ve yöntem paylaşımı açısından önemli bir araç olarak kullanıldığı kanısını doğrulamaktadır. Ayrıca bu yazılarda/makalelerde tabiat tetkiki dersleriyle ilgili olarak hazırlanan ders kitaplarının tanıtımlarının yapılmış olması da bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

Dersin işlenişyle ilgili tespit edilen yazılar/makaleler incelendiğinde özellikle 1926 müfredatında fen derslerinin işlenişinde dikkat edilmesi gereken noktalarla tutarlı yayınlar yapıldığı anlaşılmıştır. Fen derslerinde uygulamaya önem verilmesinin, öğrencilerin bizzat yaparak yaşayarak öğrenecekleri ortamlar hazırlanmasının dersin amaçlarına ulaşması açısından öneminin vurgulandığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Durmuş'a (2019) göre 1924 yılında öğretim programlarının merkezileştirilmesiyle birlikte eğitim faaliyetlerinin bilimsel zemine yürütülmeye başlandığı düşüncesi desteklenmektedir. Bu bölümdeki makaleler arasında yabancı literatürden çevirilere yer verilmiş olması da fen eğitimiyle ilgili dünya literatürünün takip edildiğini ve ilgililerle paylaşılmasının önemli görüldüğünü göstermektedir. Bu sonuç da cumhuriyet döneminin hedeflediği modern eğitim anlayışıyla tutarlılık göstermektedir. Yıldırım (2012), Atatürk'ün eğitim anlayışını; eğitimin laik olması, bilimi ve bilimsel felsefeyi temel alması, pragmatik değeri olan uygulamaya yönelik eğitime önem vermesi ve hümanist bir eğitim anlayışı benimsemesi şeklinde üç ana felsefe üzerinde toplamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki fen dersleriyle ilgili müfredatlar ve bu derslerin konularının süreli yayınlara yansımaları Atatürk'ün eğitim anlayışıyla da tutarlılık göstermektedir.

1924 ve 1926 müfredatlarında bitkiler konusunun oldukça ayrıntılı olarak ele alındığı, bitkilerin özelliklerinin yanında ekonomik ve beşeri faydalarına da değinilmesinin beklendiği anlaşılmaktadır. Bu konuda süreli yayınlardaki makaleler/yazılar incelendiğinde müfredatlardaki beklentileri karşılayacak şekilde konuların ele alındığı anlaşılmaktadır.

Hayvanlarla ilgili süreli yayınlarda tespit edilen makaleler/yazılar incelendiğinde kırk yedi makale ile en çok bu konuya yer verildiği görülmüştür. Bu yazıların/makalelerin içeriklerinin 1924 ve 1926 müfredatlarıyla ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Müfredatlarda hayvanlar konusunda sadece özellikleri değil, yaşam koşulları ve insanlar için faydaları gibi noktalara değinilmesinin istendiği görülmüştür. İlgili yazılarda bu noktaların da dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Ayrıca hayvanlarla ilgili derslerin işlenişleriyle ilgili olarak örnek ders planlarına yer verilmiş olması öğretmenlere yardımcı olmasının da amaçlandığını göstermektedir.

Doğa olayları, tabiat kuvvetleri ve insan vücuduyla ilgili makaleler incelendiğinde bu konularda oldukça az sayıda yazı tespit edildiği görülmektedir. Ancak tespit edilen yazıların

içeriklerinin 1924 ve 1926 müfredatlarında bu konuların ele alınış şekliyle tutarlı olduğu anlaşılmaktadır. Diğer fen konularıyla ilgili tespit edilen yazılar/makaleler incelendiğinde müfredatlarda yer verilen konularla tutarlı olduğu anlaşılmaktadır.

Sürelî yayınlarda ele alınan konuların işleniş şekilleri yayınlandıkları derginin yayın politikası ve özellikleriyle ilişkili olarak değiştiği anlaşılmıştır. Özellikle Resimli Mecmua dergisinin çocuklara yönelik eğlenceli ve eğitici bir dergi olması nedeniyle burada yayınlanan yazıların daha ilgi çekici ve eğlenceli bir üslupla kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Ancak yazıların içerikleri incelendiğinde eğlendirirken öğretmenin amaçlandığı görülmektedir. Eğlenceli ve ilgi çekici bir şekilde müfredatlarda yer alan fen konularının işlendiği anlaşılmaktadır. Muallimler Mecmuası, Muallimler Birliği ve Terbiye dergilerinin ise hedef kitlelerinin daha çok öğretmenler olduğu, dergilerde yayınlanan yazıların içeriklerinden anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda cumhuriyetin ilk yıllarında eğitimciler tarafından yayınlanmış sürelî yayınlarda 1924 ve 1926 ilkökul müfredatlarındaki fen konularının, müfredatlarda dikkat çekilen noktalar gözetilerek ele alındığı anlaşılmıştır. Araştırmaya dahil edilen dergiler İstanbul ve Ankara’da yayınlanmış olsalar da tüm ülke geneline dağıtıldıkları düşünüldüğünde hedef kitlelerinin oldukça geniş olması (Demir, 2017a) bu yayınlara eğitim açısından önemini de arttırmaktadır. Cumhuriyet döneminde kısa sürede yapılan yeniliklerin ve eğitimde meydana getirilmesi hedeflenen değişimlerin ülkeye yayılmasında önemli rol oynadıklarını söylemek mümkündür.

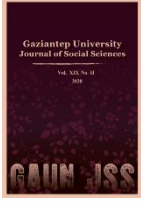
Fen eğitimi açısından değerlendirdiğimizde ise ele alınan konuların bilim ve teknik yönlerinin de göz önünde tutulması, öğretim sırasında öğrencinin merkeze alınması, yaparak yaşayarak öğrenme ortamlarının teşvik edilmesi, bu konudaki yabancı literatürün eğitimciler tarafından takip ediliyor olması günümüzde yapılandırmacı yaklaşımla hazırlanan müfredatlarla da uygunluk göstermektedir (Güneş ve Karaşah, 2016). Bu çalışmanın sonuçlarına bakıldığında, 2005 yılından itibaren ülkemizdeki müfredatların yapılandırmacı yaklaşımla hazırlandığı yönündeki çalışmalar düşünüldüğünde cumhuriyetin ilk müfredatlarında da yapılandırmacı yaklaşım adıyla olmasa da aynı düşünce tarzının benimsendiği çıkarımına ulaşmak mümkün olacaktır.

Kaynakça

- (1924). *İlk mektepler müfredatı 1924*. İstanbul: Matba-i Amire.
- (1926) . Kimya nazarında insanın kıymeti. *Resimli Mecmua*, 2(26). 6.
- (1927). *İlk mektepler müfredatı 1926*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Akyüz, Y. (2019). *Türk eğitim tarihi M.Ö. 1000-M.S.2019*. Ankara: Pegem Akademi.
- Alabaş, R. (2014). *Cumhuriyet dönemi çocuk dergilerinin eğitim ve tarih anlayışı açısından İncelenmesi (1928-1950)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Atatürk, G. M. K. (1997), *Atatürk’ün söylev ve demeçleri (Atatürk’ün S.D.)*, I-III, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi
- Baltacı, A. (2017). Nitel veri analizinde Miles-Huberman modeli, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)* 3(1), 1-15.
- Baran, T. A. (2010). Atatürk’ün eğitim düşüncesi. M. A. Parlak, (Yay. Haz.) *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu 07-09 Aralık 2005* (ss. 13-34) Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.

- Budak, L. ve Budak, Ç. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne ilköğretim programları (1870-1936). *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(1), 377-393.
- Çiftçioğlu, İ. (2007). Atatürk'ün Türk eğitimi hakkındaki görüş ve uygulamaları. *Akademik Bakış*, 13, 1-26.
- Demir, G. T. (2017a). *Atatürk dönemi eğitim dergilerindeki sosyal bilimlerle ilgili konuların incelenmesi (1923-1938)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Demir, G. T. (2017b). 1918-1938 yılları arasında yayınlanan eğitim dergilerindeki karşılaştırmalı eğitim makalelerinin analizi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 6(1), 15-33.
- Dönmez, C. (2006). Atatürk'ün eğitim ile ilgili görüş ve uygulamalarına toplu bir bakış. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, 7(1), 91-109.
- Durmuş, Z. Ö. (2019). 1928 – 2012 yılları arasında fen öğretiminde bilim felsefesi. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 36(2), 27-46.
- Ersöz, Y. ve Arıbaş, S. (2018). *Cumhuriyet öncesi ilköğretimde fen bilimleri eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Gurbetoğlu, A. (2007). II. Meşrutiyet Dönemi çocuk dergilerinde ahlak eğitimi ve ahlaki değerler (1908-1918). *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(4), 81-101.
- Güneş, M. H. ve Karavaş, Ş. (2016). Geçmişten günümüze fen eğitiminin önemi ve fen eğitiminde son yıllarda yapılan çalışmalar. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 122-136.
- Hayri, (1927). Nebatat derslerinde diyagramın fayda ve tatbiki. *Terbiye*, 2(6), 42-55.
- İnan, R. (2016). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e gençlik süreli yayınları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 310-325.
- Karagöz, S. ve Duman, T. (2014). 1908-1928 yılları arası süreli yayınlarda yer alan eğitim görüşleri ve öneriler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(35), 576-594.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama İçin bir rehber*. (S. Turan, Çev. Edt) Ankara: Nobel.
- Okur, M. (2010). Milli mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarında milli ve modern bir eğitim sistemi oluşturma çabaları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 199-217.
- Özcan, H., Düzgünoğlu, H. ve Koştur, H.İ. (2018). Cumhuriyet dönemi fizik öğretim programlarının haftalık ders saatleri açısından incelenmesi. *Anadolu Öğretmen Dergisi*, 2(2), 83-99.
- Reşit, F. (1927a). Köy çocukları için tetkik gezintileri planı. *Terbiye*, 2(9), 84-85.
- Reşit, H. E. (1927). Az masrafla 250 fizik ve kimya tecrübesi. *Muallimler Mecmuası*, 5(51), 2225 - 2226.
- Şahin, M. (2009). Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze Türkiye'de hayat bilgisi dersi programlarının gelişimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(8), 402-410.
- Şen, Z. (2017). Türk çağdaşlaşma hareketinde (Cumhuriyet döneminde) gerçekleştirilen atılımlar. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 45, 147-164.

- Uygur, A. (1927). Tabiat alemi taklit. *Muallimler Mecmuası*, 5(47), 2038 - 2041.
- Yıldırım, G. (2012). Cumhuriyet döneminde eğitim ve eğitim kurumları. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 29(2), 1-26.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yolcu, O. (2014). *Cumhuriyetten (1923) günümüze (2013) ilköğretim birinci kademe hayat bilgisi ve fen ve teknoloji öğretim programlarının "çevre eğitimi" açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Zan, N., Efe, A. ve Zan, B.U. (2016). 1927 İlk mekteplerin müfredatı "eşya" dersi programı. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 202-214.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Olgu Sunumu • Case Report

Nuri Tarihi'nin Neşri Eleştirisi Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Criticism of the Publication of Nuri's History

Seydi Vakkas TOPRAK^{a*}

^a Doç. Dr.; Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Adıyaman / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3512-0945

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 3 Haziran 2020

Kabul tarihi: 4 Kasım 2020

Anahtar Kelimeler:

Nuri Tarihi,
Bilimsel Eleştiri,
Bilimsel Etik,
Tarih-İ Cevdet,
Araştırma Usulü

ÖZ

Bilimsel eser ve makalelerin tenkit süzgecinden geçmesi akademi dünyası için önemli olduğu gibi bu alanda yapılan eleştiriler de muhakkak kıymetli değerlerdir. Bilindiği gibi ilim çalışmalar uzun süreli mesai ve meşakkatli çalışmaların sonucunda ortaya çıkarlar. Bilim insanının zaman ve emek sarf ederek ve bilimsel usullerle ortaya çıkardığı metinler son şeklini aldıktan sonra yayımlanır. Neşredilerek bilim dünyasının hizmetine sunulan metnin başarılı olup olmadığı, iddiasını ispat edip etmediği ve nihayetinde amaca ulaşıp ulaşmadığı yapılan eleştirilerle ortaya çıkar.

Bilimsel eserlerin eleştirisi mutlaka için ehli, ilgili bilim alanının uzmanı, dürüst, etik ve ahlak kurallarından haberi olan namuslu kişilerce yapılması gerekir. Yoksa bilimsel eleştiri adı altında yapılan çalışmaları değersizleştirmek, kötülemek, aşağılamak ve bilim insanlarına hakaret etmek amacıyla yayınlanan metinler bilimsel tenkit sayılmazlar. Maalesef bilimsel etikten yoksun bazı kişiler çekememezlik, kıskançlık, kendilerinde mevcut yetenek yoksunluğunu gizlemek gibi nedenlerle ilmi çalışmaları ve yazarlarını değersiz göstermek için yazılar yayınlamakta veya yayımlanmaktadır. Bu tür çalışmaları yayımlayanlara cevap vermek hatta bazen adli mercilerde dava açmak gerekmektedir.

Bu metnin kaleme alınması böyle asılsız bir yazının yayınlanması nedeniyle zorunlu olmuştur. Osmanlı Devleti'nde 1774-1779 tarihleri arasında vakanüvis olan Halil Nuri Bey'in vakayinamesi, bir doktora çalışması sonucu yeni harflere aktararak edisyon-kritiğe tabi tutulmuş, daha sonra da uluslararası bir yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Bu yayını kıskanan bazı çevreler, yapılan çalışmayı ve yazarını değersizleştirmek gayesiyle eleştiri adı altında hakaret dolu bir metin yayınlamışlardır. Bu asılsız iddia ve hakaretlerin yersiz olduğunu ifade etmek için bu cevabi metin hazırlanmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received June 3, 2020

Accepted Nov 4, 2020

Keywords:

History Of Nuri,
Scientific Criticism,
Scientific Ethics,
History Of Cevdet,
Research Method

ABSTRACT

As well as the fact that scientific studies and articles come under criticism is important for an academic realm, criticisms in this field is certainly valuable. As it is known, scientific studies ensue from long-term working and laborious studies. The papers that scholars wrote by spending time and laboring through scientific methods are published after its final shape. Whether the study submitted to the scientific realm is successful, proves its argument and attains its goal eventually or not appear through criticisms.

Scientific criticism must definitely be made by scientific experts in regarding the scientific field, honest persons in touch with ethical and moral rules. Otherwise, the papers published for trivializing, denigrating, humiliating studies and insulting scientists cannot be recognized to be scientific criticisms. Some people being deprived of scientific ethics publish articles or get them to publish in order to scientific studies and their authors because of some reasons such as jealousy, intolerance, hiding their lack of inaptitude. It is necessary to answer those who publish such articles, even to bring action against them.

It is compulsory to write this paper because of such an unfounded article. The chronicle of Halil Nuri Bey who was the chronicler between 1174-1779 in the Ottoman Empire was subjected to critical edition after transcribing into Latin alphabet as a result of PhD dissertation, later it was published by an international publishing house. Those who were jealous of this study published a libelous paper under cover of criticism in order to trivialize the study and the author. This responsive paper was prepared to state that these claims and insults were unfounded.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: seyditoprak@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

As well as the fact that scientific studies and articles come under criticism is important for an academic realm, criticisms in this field is certainly valuable. As it is known, scientific studies ensue as a result of long-term working and laborious studies. The papers that scholars wrote by spending time and laboring through scientific methods are published after its final shape. Whether the study submitted to the scientific realm is successful, proves its argument and attains its goal eventually or not appear through criticisms.

Scientific criticism must definitely be made by scientific experts in regarding scientific field, honest persons in touch with ethical and moral rules. Otherwise, the papers published for trivializing, denigrating, humiliating studies and insulting scientists cannot be recognized to be scientific criticisms. Some people being deprived of scientific ethics publish articles or get them publish in order to scientific studies and their authors because of some reasons such as jealousy, intolerance, hiding their lack of inaptitude. It is necessary to answer those who publish such articles, even to bring an action against them.

It is compulsory to write this paper because of such an unfounded article. The chronicle of Halil Nuri Bey who was the chronicler between 1174-1779 in the Ottoman Empire was subjected to critical edition after transcribing into Latin alphabet as a result of PhD dissertation, later it was published by an international publishing house. Those who were jealous of this study published a libelous paper under cover of criticism in order to trivialize the study and the author. This responsive paper was prepared to state that these claims and insults were unfounded.

The criticism of the study which was the main source of an era is definitely valuable since scientific writings, articles and books are unread and disregarded. The detection of failure and mistake by a scientific expert after the publication of scientific studies is a scientific necessity. In doing so, it is possible to correct the faults of the studies undergoing a process of scientific criticism by future studies.

However, the so-called critical paper about the History of Nuri is unfortunately unscientific and impartial. It is understood that the author of the aforementioned paper spent his time between 2015, when the History of Nuri was published, and 2018 on criticizing the study, as though he was appointed by someone or some circles. After short information that covers a general introduction and description, the discourse of critical paper proved that the author is not a bona fide. Then, when considering the entire paper, its goal is not to criticize the publication of the History of Nuri. The author looking for a mistake in every line used a supercilious discourse as if he were the only in the scientific realm, knew everything, a great master of Ottoman Turkish and Arabic, a doyen linguist who do not like any statement. It is futile to receive an appropriate, guiding evaluation from a degenerate person who has such an attitude. Instead of contemporary Turkish statements, he tried to prove his well-versedness by compiling old words, idiom and noun phrases successively. As if he attempted to say that "look count me in too, I am here, who dare the publication of the text in our field..."

This responsive article does not aim at a quarrel with the author of the aforementioned paper or the person and circles who appointed the author. The publication of the History of Nuri is available in the library and book stores accessible all over the world. Anyone can use the study subject to every analysis, evaluation and criticism at will. It is the right of all scientists in this field to criticize a scientific study. The criticisms within the frame of moral and ethical made by competent researchers are valuable. Noticed mistakes and failures are taken into consideration in the new editions. This is the goal of the critical review. Hence, in this study, the criticism at issue was positively considered and evaluated. Mistakes, faults and failures found by scrutiny were noted to correct them in future. It is not possible to accept the statements used only for criticizing, trivializing the value of the scientific study, insulting. In such a case, it is imperative to examine the aforementioned critical paper entirely and to express thoughts and opinions about positive and negative claims.

This study is to prove the unfounded claims and accusations through a meticulous examination of the so-called critical review written for criticizing and trivializing the History of Nuri. The aforementioned critical review was entirely examined and the incoherence, accusations and faults were shown with their proofs. The failures, faults and errors of fact in the History of Nuri were taken into consideration by the so-called critical review. It was noted that such mistakes and failures would be rectified in future editions. The fact that the author of the so-called review carried secondary studies on the History of Nuri come into view as far as it is understood from the critical review. Of these studies, well-done ones were appreciated, incorrect and incomplete ones were articulated with their proofs.

To conclude, in this study, the necessity of the fact that scientific studies should be subject to criticism, the so-called critical review about the History of Nuri was taken into consideration from an impartial point of view. While replying to the unfounded claims and accusations, a discourse that cannot result in polemics and the legal problem was used.

Giriş

Tarafımızdan neşre hazırlanarak Türk Tarih Kurumu tarafından basılan *Nuri Tarihi* (Toprak, 2015) isimli eser hakkında *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*'nin 51. sayısında "Vakanüvis Halîl Nûrî Bey ve *Târîh*'inin Neşri Üzerine Bazı Mülâhazalar" (Sarıkaya, 2018) başlığıyla bir tenkit yazısı yayımlanmıştır.* Akademik yazıların, makale ve kitapların okunmadığından, bu tür çalışmalara yeterince itibar edilmediğinden şikâyet edilen bir zamanda *Nuri Tarihi*'nin değerlendirilmiş olması takdire şayandır. İlmi eserlerin yayımlandıktan sonra işin erbabı tarafından incelenerek eksik ve hatalarının tespit edilmesi esastır. Böylece bilimsel tenkit süzgecinden geçen eserlerin kusurlarını ileride yapılacak yeni çalışmalarla düzeltmek mümkün olabilecektir.

Ancak *Nuri Tarihi* hakkında yazılan tenkit metni ne yazık ki bilimsellik ve tarafsızlıktan uzaktır. Adı geçen yazıyı kaleme alan Hüseyin Sarıkaya'nın, sanki birileri veya bazı mahfillerce görevlendirilmişçesine, eserin yayımlandığı 2015'ten 2018'e kadar geçen süreyi, *Nuri Tarihi*'ni eleştirmek için çalışmakla geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu süre zarfında çeşitli toplantı, sempozyum, kongre ve bazı özel sohbetlerde *Nuri Tarihi* hakkında bir eleştirinin kaleme alınmakta olduğu söyleniyordu. Ancak böyle bir çalışmayı kimin yaptığı bir sır olarak gizli tutulmaktaydı. Nihayet söz konusu yazının yayımlanmasıyla sır ifşa edilmiş oldu.

Genel bir giriş ve *Nuri Tarihi*'nin tavsifinin yer aldığı kısa bir tanıtımdan sonra eleştiri metninin üslubu, Sarıkaya'nın niyetini açığa çıkarmaktadır. Zira metnin tamamı göz önüne alındığında, adı geçen yazının amacının *Nuri Tarihi* neşrini eleştirmek olmadığı anlaşılmaktadır. Her satırda hata arayan Sarıkaya, sanki ilim âleminde sadece kendisi varmış, her şeyi kendisi biliyormuş gibi Osmanlıca ve Arapçaya yıllarını vermiş büyük bir üstat, hiçbir ifadeyi beğenmeyen duayen bir dil bilimci edasıyla üstten bakan bir tavır içindedir. Bu tavırla malul birinden; sağlıklı, yol gösterici bir değerlendirme beklemek beyhudedir. Türkçe yerine eski sözcükleri, deyim ve tamlamaları peş peşe sıralayarak, laf kalabalığı ile bilgili olduğunu; "bakın ben de varım, buradayım. Bizim/bizlerin bulunduğu bir dünyada metin neşri kimin haddine..." demeye çalışmaktadır.

Sözüm ona tenkit yazısında Sarıkaya; "verilen bilgilerin çoğunun gereksiz ve yanlış, konu tertiplerinin düzensiz ve varılan kanaatlerin yersiz olduğunu ileri sürmüştür. *Nuri Tarihi*'nin kaynak değeri hakkındaki değerlendirmelerin hatalı ve referans gösterilen dipnotların kullanımının doğru olmadığını iddia etmiştir." Kendi anlayışına göre; "eserin yazma nüshalarının tavsif ve kullanımının, bazı ibare ve ifadelerin yazımının eksik ve hatalı olduğunu" kanıtlamaya çalışmıştır. Bu durumda ileri sürülen yersiz iddia ve değerlendirmelere cevap vermek elzem olmuştur.

Nuri Tarihi'nin Neşrine Yapılan Eleştirinin Haksızlığına Dair Cevaplar

Öncelikle bilinmelidir ki, bu cevabî yazı söz konusu metni kaleme alan veya yazarına görev veren şahıs ve mahfillerle herhangi bir münakaşaya girmek amacıyla yazılmamıştır. *Nuri Tarihi* neşri, dünyanın her yerinden ulaşılabilecek bir şekilde kütüphanelerde ve kitapçılarda mevcuttur. Her türlü inceleme, değerlendirme ve eleştiriye açık olan eseri dileyen istediği şekilde kullanma imkânına sahiptir. İlmi bir metni tenkit etmek elbette bu sahada faaliyet gösteren tüm bilim insanlarının hakkıdır. İşin ehli olan araştırmacıların insaf, etik ve ahlak ölçüleri çerçevesinde yaptıkları ve yapacakları eleştiriler kıymetlidir. Tespit edilerek

* Cevabî yazımızın da Osmanlı Araştırmaları Dergisi'nin müteakip sayısında yayımlanması gerekirdi. Ne yazık ki Dergi Yönetimi, talebimizi, "polemiğe yol açmak istemiyoruz" gerekçesiyle reddetmişti. Bir tenkit yazısını neşretmek akademik bir yayın organının temel görevlerinden biridir. Yazının haklı-haksız yanlarının ortaya çıkması için cevabî yazıya da yer vermesi, o yayın organının evrensel hususiyetidir.

gösterilen hata ve noksanlar, eserin yeni baskılarında dikkate alınır. Tenkit yazılarının amacı da budur. Nitekim bahsi geçen tenkit metni olumlu bir yaklaşımla ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Metin dikkatlice incelenerek tespit edilen eksik, yanlış ve hatalı kısımlar ileride düzeltilmek için not edilmiştir. Ancak sırf eleştirmek, eserin bilimsel değerini düşürmek ve aşağılamak için kullanılmış olan ibare ve ifadelerin kabul edilmesi mümkün değildir. Bu durumda söz konusu eleştiri metnini bir bütün olarak tetkik etmek, ileri sürülen olumlu ve olumsuz iddialarla ilgili düşünce ve kanaatleri ifade etmek zorunlu hale gelmiştir.

Nuri Tarihi neşrini değerlendirmeye çalışan Sarıkaya, tarafsız olmadığını, ileri sürdüğü yersiz iddialarla ortaya koymuştur. Bilim insanlarının zaman zaman kullandığı “araştırmamızda, çalışmamızda, ortaya koymaya çalıştık” ve benzeri ifadeler, ilmi bir üslubun eseridir. Ancak Sarıkaya, saldırgan bir tavırla *Nuri Tarihi*’ni eleştirirken “birinci çoğul şahıs” zamiri kullanarak “bu alanın yektâ-yı bî-hemtâsı benim” tavrını sergilemekten kendini alamamıştır. Kaleme aldığı eleştiri metninin pek çok yerinde kullandığı “çalışmamıza, değerlendireceğiz, kaleme aldığımız, incelediğimiz, yaptığımız araştırmalar, tespit ediyoruz, tespit edebiliyoruz, tespit ettiğimiz, hazırlamakta olduğumuz, iktifa edelim, bilgileri de tamamlayalım, dile getireceğimiz, örnekler dâhilinde yer vereceğiz, işaret edeceğiz, işaret ettiğimiz, işaret etmiştik, işaret edelim, bizim tespitimize göre, tavsif ettiğimiz, kıyaslamamız, belirleyebilmemiz, bize, biz de, anlayabiliriz, karşımıza çıkmaktadır, bulgulara da ulaşıyoruz, tamamlamış olalım, elimizde, gözlemleyebiliriz, söyleyebiliriz, zikrettiğimiz, rastlamaktayız, yer vereceğiz, tahminlerde bulunabilmekteyiz, örnek vermemiz” ve benzeri birinci çoğul şahıs zamirlerini ön plana çıkararak amacının ilmi bir çalışma olmadığını ortaya koymuştur. Diline doladığı “biz”li ifadelerle *Nuri Tarihi*’ne saldırı için kendisine vazife veren şahsı/shahısları kastetmiş olmalıdır. Doğrudan ifade edilmemiş olsa da, *Nuri Tarihi* hakkında ilmi bir çalışmaları olmadığı halde dipnotlarda isimleri geçen bazı şahısların söz konusu metnin yazarına görev verdiklerini anlamak zor değildir. Bu şahısların sadece görevlendirmekle kalmayarak Sarıkaya’yı yönlendirdikleri, hazırladığı metni inceleyerek düzelttikleri, böylece söz konusu eleştiri ve yergi yazısının ortaya çıkmasına katkı sağladıkları kanaati de ortaya çıkmıştır.

Söz konusu metni yazan şahıs, eleştiri yazısının ana karakterini Osmanlıca bildiğini ispatlamak üzerine kurgulamış, yukarıdan/tepeden bakan bir üslup kullanarak okuyucuda âlim(!) olduğu kanaatini uyandırmak istemiştir. Bunu yaparken sade, açık, anlaşılır ve muğlak olmayan ifadeler içeren günümüz Türkçesini terk etmekle kalmamış, artık kullanılmayan Osmanlıca ibare ve tabirlerle metni akademik üsluptan da uzaklaştırmıştır. Derin bilgi sahibi(!) olduğunu ispat etmek için yazısında kullandığı “galat u hatadan olabildiğince arındırılmış, naşirlerin cehâlet ü atâleti, gayr-i ilmî neşirlere, bir ân akdem tab’ u neşr ettirilme hevâ vü hevesine, intikad metodu, harç-ı âlem bilgiler, mezkûr tereke, mezkûr çalışmalarda, sâbık âmedî vekili, ataletten neşet eden, neşet etmiş, tarihler arasında bir tenakuz, vukufiyet sağlayamaması, atâ vü ahfadı, silk-i askerî, tezkire-i sâni vazifesi, zikredildiği üzere, ulûfeciyân-ı yesâr, verileri muhtevidir, tasrifinden bî-haber, naşirin bî-haber olduğunu, izhar edilmesi, zevâid kabilinden, ayniyet arz ettiğini, tasrifinden bî-haber, telakki edilmesi, telef ü heder” benzeri terkipler ve ifadeler, sahibini “ukalâ vü udebâ” zümresine dahil etmeye yetmediği gibi, metni laf salatasına dönüştürüyor.

Sarıkaya, olabildiğince tahkir edici ifadeler kullanarak *Nuri Tarihi*’nin değerini düşürmeye çalışmıştır. Eleştiri metninde ön plana çıkarılan menfi anlam ifade eden ibarelerin bir kısmı okuyucunun dikkatine sunulmak için aşağıda verilmiştir: “İhmalkâr ve dağımık tavır, tamamen baştan savma, mantıksız iddia, mazur yön, gereksiz, gereksiz ve mükerrer bilgiler, gereksiz bilgiler, gereksiz ayrıntılar, gereksiz ve fuzuli bilgiler, yazım düzensizliği, imlâ hataları, daha pek çok hatalı imlâlar, tahlil ve tertipten ne derece uzak, ilmî ciddiyet ve sorumluluk bilincinden yoksun, yüzeysel bilgiler, bilgi hataları, uygun bir çerçeve ile ele

alınmamış, çalakalem kaydedilmiş, ehemmiyetine gölge düşürecek mahiyette, hata ve noksanlıklar, vahim hatalar, daha vahim bir hata, böylesi vahim bir hata, düzensizlikler, bilgi hataları, bilgi tekrarları, noksan bırakılan malumat, tarihlendirmelerde de eksiklikler, tarihlendirme hataları, yanlış tarihlendirmeler, tarihlendirme yanlış, miladi karşılık da hatalı, miladi tarih hatalı, tarihi de yanlış, tarih hatalarının yanında bilgi yanlışlıkları, hatalı bilgiler, hatalı kanaatler, hatalı sonuçlar, hata grubu, birkaç hatası, mani olacak ölçüde, mani olmuş, kusurlu yargılar, hatalar mevcut, değerlendirme hataları, değerlendirme ve usul hataları, usul hatası, yazım usulündeki hatalar, hataya düşülmüş, düşülen hatalar, denk gelmemekte, dipnotların kullanımı konusundaki düzensizlikler, yazım hataları, hatalara düşmesi, edisyon kurallarına uygun olmayan birtakım hususlar, kusurlar, dizin kısmındaki düzensizlikler, bu kıymet takdir edilememiş, füzuli bilgiler, füzuli olarak, mükerrer bahisler, tertibindeki düzensizlikler, usulen hatalı, ihmal edilmiş, bir anlam taşımamış, naşirin habersiz olduğu, kaynakların ihmal, kritiğe tabi tutulmaması, ciddi hatalara düşülmesi, ciddi hatalara düşüldüğü, bilgilerin eksik bırakılması, sorgulanmamış, tenakuz var, tamamen yanlış okunmuş, yanlış aktarmış, karışıklık mevcut, doğru değil, mümkün değil, yeterli değil, yazılış tarihi değil, vukufiyet sağlayamaması, imkânsız kılmış, hatalar zincirinin son bir örneği, önemli kusurlar zinciri, hatalar zinciri, araştırmaların ihmal edilmesi, tespit edilememiş, yüzeysel bir anlatım, başvurma gereği duymadığı, makaleleri de kullanılmamış, ortaya konulamamış, zikretmemiş, imkânı bulamamış, eksik bırakılan bilgi, kataloğa ulaşılamaması, yüzeysel bilgiler, yer verilmemiş, daha da garip olan, manasız bir hükme varmakta, muallakta bırakılmış, hayatiyet arz eden bu hususlar ihmal edilmiş, neşir tenkidi ve metodundan uzak, büyük hatalar, usûl hatalarının vahamet düzeyi, imlâ, tamlama ve okuma hataları, takdir edilememesi, lüzumsuz bir şekilde”. Bu kadar fazla sayıda olumsuz anlam ifade eden ibare ve sözcüğün bir araya getirilerek aynı eleştiri yazısı içinde kullanılması, Sarıkaya'nın kendisine verilen görevi ifa etmekten aciz olduğunu ortaya koymuştur.

“Biz” ifadesini tercih ederek kendini veya kendisini yönlendiren üstatlarını yüceltmeye çalışan, bencillik ve kibri ön plana çıkararak Sarıkaya, *Nuri Tarihi*'nin naşiri hakkında olabildiğince aşağılayıcı hakaret ifadeleri kullanmaktan geri kalmamıştır. Söz konusu yazıda “naşirin habersiz olduğu, naşirin bî-haber olduğu, tasrifinden bî-haber olduğu, naşirin mahrum olduğu, ataletten neşet eden hatalar, düştüğü en büyük hata, düştüğü imlâ hataları, fihristin varlığından haberdar olmayan naşir, kafa karışıklığı içerisinde olan naşir, bir başka yanlışta daha sürüklenmiş, kaynağın varlığından da haberdar değil, tespit etmeye çalışılırken(!), güya burada da metnin orijinaline sadık kalınmış(!), yoğun değerlendirme ve tahminlerine (!), yanlışta düştüğü noktalar, hayli mizahi bir durum, bir başka özgün değerlendirme(!), kavrayamamış olacak ki, kavrayamamış gözüküyor, ciddiyetine gölge düşürecek nitelikte, sözde naşirin, naşirin derin Arapça bilgisini(!) devreye sokarak...” benzeri aşağılayıcı, gaflete, atalete ve ilmi yetersizliğe dikkat çeken ifadeleri vurgulayarak *Nuri Tarihi*'nin ilmi kıymetini basite indirgemeğe çalıştığı gibi naşirin şahsına da hakaret etmiştir. Bu gibi ifade ve hakaretler sadece sahibine ayna tutar. Bu ayna da aksini görebilme yeteneği ile ancak kullanılabilir.

Doğruların sadece kendi yazdıklarından ibaret olduğunu sanan, bildiği dışındakileri yanlış zanneden Sarıkaya, tarih, biyografya ve bibliyografya alanlarında iyi tanınan bazı tarihçilere ve eserlerine de dil uzatmaktan geri kalmamıştır. Örneğin Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmânî*, Babinger'in *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* ile Mehmet İpşirli'nin *İslam Ansiklopedisi* için hazırladığı “Halil Nuri” adlı çalışmalarını beğenmemiştir. Adı geçen eserlerin birtakım yanlışlar içerdiğini yazısında iddia etmektedir. (Sarıkaya, 2018, s. 425, 431).

Nuri Tarihi neşrine yapılan eleştiriler aşağıdaki sonuçları ihtiva etmektedir:

Yazı, her şeyden önce, ön yargılı ve tarafsızlıktan uzak olup baştan sona menfi ibarelerle doludur. Bu üslup, yazıyı bir eleştiri metni olmaktan çıkarıyor. Sarıkaya, *Gereksiz Bilgiler ve Konu Tekrarları* başlığı altında *Nuri Tarihi*'nin değerlendirme kısmında verilen

bilgileri beğenmediği gibi Halil Nuri Bey'in ailesine dair verilen bilgileri yetersiz buluyor. "Hatalar grubu, gereksiz ve mükerrer bilgiler, mükerrer bahisler, tekrarlar, harç-ı âlem bilgiler, usul hatası, gereksiz ve fuzuli bilgiler ve tertibindeki düzensizlikler" gibi ibareleri sıklıkla kullanarak eserin değerini düşürmeye çalışıyor. Halil Nuri'nin dedesi, kardeşi, oğlu ve torununa dair verilen bilgileri fuzuli ve gereksiz bulan Sarıkaya, müellifin torunu Şeref Hanım'a dair ayrıca ilave bilgi vererek kendisi ile tezada düşüyor.

Sarıkaya, *Yanlış Tarihlendirmeler ve Hatalı Tespitler* başlığı altında *Nuri Tarihi*'ne yönelik tarihlendirme hataları, kusurlu yargılar, bilgi eksiklikleri ve usul hataları suçlamalarında bulunmuştur. *Nuri Tarihi*'nde verilen tarihlerin yanlış olduğunu iddia ederek başka referanslar gösterme çabasına girmiştir. Kaynaklarda verilen tarihlerin hatalı olduğunun ileri sürüldüğü söz konusu yazıda, hicri tarihlerin miladiye çevrilmesi sırasında ortaya çıkan bir günlük fark görmezden gelinmiştir. *Nuri Tarihi*'nde verilen hicri tarihler bilgisayar ortamında hazırlanmış programlar vasıtasıyla miladiye çevrilerek farklı bir tarih bulunmuş ve eserde verilen tarihlerin yanlışlığı ifade edilmiştir. Müellifin ölümüne dair Mücteba İlgüler'in kaydettiği Ramazan 1213/ Şubat 1799 tarihi de söz konusu eleştiri yazısında doğru bulunmamıştır. Müellifin ailesi hakkında yeni araştırmalar yapılarak *Nuri Tarihi*'nin değerlendirme kısmında verilen malumatın hatalı, eksik ve tezatlarla dolu olduğu iddia edilmiştir. Bu iddiaların elbette iler-tutar tarafı yoktur.

Nuri Tarihi'nin değerlendirme kısmında müellifin eserleriyle ilgili verilen açıklamalar hakkında uzun uzadıya laf kalabalığı yapan Sarıkaya, Arapça metinden transkribe edilmiş pasajlar vererek bilgiçlik taslama çabası içerisine girmiştir. Burada Halil Nuri Bey'in tercüme eseri olan *Matla'u'n-Nûr* hakkında yeni araştırmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Eserin ikinci bir nüshasının varlığından bahsedilerek nüshanın tavsifi yapılmıştır. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunduğu ifade edilen nüshanın tespiti takdire şayandır. Ancak eserin katalog numarası verilmiş olsaydı araştırmacılara yardımcı olması bakımından uygun olurdu. Eleştiri metninde, adı geçen tercümenin *ketebe* ve *ferağ* kayıtları üzerine uzun bir tartışmaya giren Sarıkaya, eserin yazılış tarihinin yanlış olduğunu iddia etmiştir. Burada mütercimim kimliğini tartışma konusu yaparak kesin bir sonuca varamamıştır. Sarıkaya eserin mütercimiminin, ketebe kaydında geçen *Halil bin Feyzullah İbn Abdillâh bin Halil* olduğunu belirtmiştir. Bununla kasıtlı olarak okuyucuyu yanıltmaya çalışmıştır. Ketebe kaydındaki isme istinaden mütercimim sanki başka bir kişi olduğu izlenimini vermeye çalışmıştır. Ancak kayıta geçen şahıs Halil Nuri Bey'in kendisidir. Tarihçinin babasının Feyzullah Şakir Bey, dedesinin Naili Abdullah Paşa, onun babasının da el-Hac Halil Ağa olduğu malumdur. Sarıkaya, kendisine verilen görevi bir an önce yapayım heyecanıyla, mütercimim künyesini ya doğru okuyamamış ya da başka biriymiş izlenimini vermek için "*Abdullah*" ismini "*Abdillâh*" olarak yeni harflere aktarmıştır.

Sarıkaya, sözde eleştirisinde (s. 428), naşirin okuduğu metinlere tam anlamıyla vukufiyet sağlayamadığını ve yazma nüshaların tahlilinde de hatalara düştüğünü iddia ederek bilgi karmaşası ve kafa karışıklığı içerisinde *Nuri Tarihi*'ne çamur atmaya çalışmıştır. *Nuri Tarihi* s. 44'te müellifin *Mecmu'a* isimli eserinin *Tarih*'in bir parçası olarak zikredildiğini iddia etmiştir (s. 427). Ancak *Nuri Tarihi*'nde 44. sayfasında böyle bir bilgi yer almamaktadır. *Nuri Tarihi*'nin 45. sayfasında yer alan ibareler ise şöyledir:

Bu eserin "Hatime" kısmında belirtildiğine göre, yazma, *Nuri Tarihi*'nin bir parçası değildir. Sultan III. Selim zamanında Nizâm-ı Cedîd reform programıyla ilgili olarak çıkarılan kanun ve nizamlara ait düzenlemeleri kapsayan bir risale olduğu anlaşılmaktadır. Bu düzenlemeler, ayrıca *Nuri Tarihi*'nde de yer almaktadır. Bu nüsha, Halil Nuri Bey'in eserleri arasında sayılan *Mecmu'a* isimli eser olmalıdır.

Görüldüğü gibi burada *Mecmu'a*'nın *Nuri Tarihi*'nin bir parçası olmadığı vurgulanmıştır. Sarıkaya'nın yazısındaki iddianın yersiz olduğu açıkça ortadadır. Yine Sarıkaya, Mısır Milli Kütüphanesi'nin keşfini başaran büyük kâşif edası içinde, Hidiviye

Kütüphanesi kitaplarının Mısır Milli Kütüphanesi'nde bulunduğunu araştırmacılara haber verme çabasına girmiştir(!). Bir taraftan Mısır Milli Kütüphanesi fihristinden naşirin haberdar olmadığını iddia ederek bilgiçlik taslarken, diğer taraftan araştırmacılara adı geçen kütüphaneyi adres göstermiştir. Ancak *Nuri Tarihi*'ni incelediğini iddia ederken ne kadar gafil olduğunu da ortaya koymuştur. *Nuri Tarihi*'nin 17, 27, 44, 936 ve 937. sayfalarında Mısır Milli Kütüphanesi'ne referans verildiğini görememiştir. Ayrıca ekler kısmı s. 936'da Mısır Milli Kütüphanesi'nde "126 Târîh-i Türkî Talat" numarasıyla kayıtlı nüshanın son iki sayfası ile s. 937'de Mısır Millî Kütüphanesi'nde "126 Târîh-i Türkî Talat" künyesiyle kayıtlı nüshanın katalog fişinin ibraz edildiğini fark edememiştir. Yine Halil Nuri Bey'in edebi yönü ve şairliği hakkında *Nuri Tarihi*'nde (s. 15) verilen bilgiler hakkında söz konusu eleştiri metninde (s. 429) yapılan yorumlar dayanaktan yoksun ve yersizdir.

Bilgi Eksiklikleri ve Referanslardaki Kifayetsizlikler başlığı altında *Nuri Tarihi*'nin değerlendirme kısmında müellifin ailesine dair verilen bilgileri eksik bulan Sarıkaya, konuyla ilgili yeni kaynaklardan bahsetmekte ve kıymetli bilgiler sunmaktadır. Ancak bulduğu malumatı âlimane(!) bir tavırla sunarken Türkçe cümle yapısını unutmuştur. Kurduğu uzun bir cümlede edilgen olması gereken "bahsedilebilir" fiilini etken olarak yani "bahsedebilir" şeklinde kullanmıştır (s. 430). Sarıkaya'nın ifade ettiği gibi *Nuri Tarihi*'nin değerlendirme kısmında *Defter-i Ulemâ*, *Tarîk Defterleri*, *Kadıasker Rûznâmçeleri*, *Ruus Kayıtları* ve *Kısmet-i Askeriye* gibi kaynaklara müracaat edilmesi iyi olurdu. Unutmamak gerekir ki, hazır bir metinden hareketle değerlendirme yapmak kolaydır.

Halil Nuri Bey hakkında tespit ettiği bilgileri ulaşılmaz bir üstat edasıyla sıralayan Sarıkaya, müellifin vefat tarihinin ortaya konulmadığını ileri sürmüş, oysa ölüm tarihine mezar taşının işaret ettiğini ifade etmiştir (s. 432). *Nuri Tarihi*'ni eleştirmek için yıllarını harcayan tenkit metnini yazan bu şahıs, eseri dikkatli incelemeyeği için s. 13, 36 ve 37'de müellifin mezar taşı kitabesi ve vefat tarihinden bahsedildiğini göremediği gibi Halil Nuri Bey'in mezar taşı kitabesi hakkında neşredilen makaleyi (Toprak, 2013, s. 51-63) de tespit edememiştir.

Müellifin *Divân*'ı hakkında araştırma yapılarak eserin ikinci bir yüksek lisans çalışmasına konu olduğunun tespit edilmesi ve *Divân*'da Mehmed Nebil Bey'in de bazı şiirlerinin bulunduğu ifade edilmesi sevindiricidir (s. 432). Sarıkaya, müellife ait Mısır Milli Kütüphanesi kataloğunda *Muhtârât mine'n-Nesr ve'n-Nazm* ve Kahire Üniversitesi Kütüphanesi kataloğunda *İlmü Bedi* adıyla iki yeni eser tespit ettiğini iddia etmişse de (s. 432-433) bu bulgular tetkike muhtaçtır.

Sarıkaya, *Kaynak Kıyaslamalarındaki Kusurlar* başlığı altında, *Nuri Tarihi*'nin kaynaklarına dair verilen malumatı mesnetsiz bir şekilde eksik ve yanlış bulunduğunu iddia etmiştir. Çalışmanın kendi anlayışına göre yapılmadığı iddiasında olan bu şahıs, *Nuri Tarihi* üzerine hazırlanan doktora çalışmasının ağırlıklı kısmının Vakanüvis Ahmed Vasıf Efendi'nin *Nuri Tarihi*'ni ne şekilde faydalandığıyla ilgili olması gerektiğini ileri sürmüştür (s. 433-434). Oysa *Nuri Tarihi*'nin konusu Vasıf'ın eseri değildir. Adı geçen eleştiriye yazan şahıs, özellikle *Târîh-i Cevdet* ile yapılan mukayeseleri anlayamadığı için anlamsız eleştiriler yapmıştır. Burada kafası karışmış olmalı ki *Nuri Tarihi*'nin Cevdet Paşa'nın vakayinamesiyle mukayesesinin yer aldığı sayfaları bile yanlış vermiştir. *Nuri Tarihi*'nde 2, 20-23, 34, 35, 97 ve 98. sayfalarda Cevdet Paşa ve eserinden bahsedilmişken Sarıkaya, eserin sadece 24 ve 25. sayfalarında *Nuri Tarihi*'nin *Tarih-i Cevdet*'e tesirinden bahsedildiğini aktarmıştır (s. 434). Oysa s. 24'te Cevdet Paşa ve eseriyle ilgili bir kelime dahi yoktur. Sayfa 25'te ise müellifin *Mecmu'a* isimli eseriyle ilgili olarak *Tarih-i Cevdet*'ten bir referans verilmiştir. Yani gösterdiği sayfalardaki mevzu *Nuri Tarihi*'nin *Tarih-i Cevdet*'e tesiriyle ilgili değildir.

Dipnotlardaki Teknik Hatalar başlığı altında hakaretlerini sürdüren Sarıkaya, referans ve dipnot kullanma yöntemini sadece kendisi biliyormuş gibi bir tavır takınmış, kendince örnekler vermiştir. Dipnotlarda kullanılan kısaltma yöntemlerini bilmiyor olmalı ki, bir önceki kaynağın aynı sayfasına referans gösteren *a.g.e.* ve *a.g.t.* şeklinde kullanılan kısaltmaların yanlışlığını iddia etmiştir. "Bazı yerlerde yazar adı zikredilmeden eser/tez/makale adları *a.g.t.*, *a.g.e.* vs. şeklinde kaydedilmekte, bazen de ne yazar adı ne de atıfta bulunulan sayfa numarası zikredilmektedir" (s. 435) ibaresini kullanan Sarıkaya, tarih metodolojisiyle ilgili çalışmaları incelese veya anlasaydı bu kısaltmaları idrak etme şansına sahip olabilirdi. *Nuri Tarihi*'nde izlenen referans verme şeklinin doğruluğunu anlamak için, tarihçilerin iyi bildiği *Tarih Araştırmalarında Usûl* isimli esere bakabilirdi (Kütükoğlu, 1991). Özellikle bir önceki kaynağa ve sayfaya referans verilirken *gösterilen yer* anlamında *gös. yer.*, *a.g.e.* ve *a.g.t.* şeklinde kısaltmaların yeterli olduğuyla ilgili adı geçen eserin 79. sayfasında yeterli açıklamalar yapılmıştır. Aynı şekilde *Nuri Tarihi*'nin nüshalarının referans gösterilmesinde de bir problem yoktur. Bazen *NT*, *metin* kısaltması, bazen de önceki dipnota gönderme yapması açısından *a.g.e.* kullanılmıştır. *Nuri Tarihi*'ndeki atıf kullanma yönteminin düzensizliğinden (s. 435) bahseden adı geçen şahsın, yukarıda bahsedilen *Tarih Araştırmalarında Usûl* isimli eseri veya anlayabildiği bir tarih metodu kitabını okumasına şiddetle ihtiyacı vardır.

Nüshaların Tavsifindeki Yanlışlıklar başlığı altında *Nuri Tarihi*'nin değerlendirme kısmında verilen bilgileri özetleyen Sarıkaya, Mısır Milli Kütüphanesi *126 Târih-i Türkî Talat* demirbaş referansıyla kayıtlı nüshaya takıntılı olduğunu ortaya koymuştur (s. 437). Müellifin *Mecmu'a* isimli eseri hakkındaki mevzuda (s. 17) ve Mısır'daki nüshaların tanıtıldığı kısımda (s. 44-45) verilen bilgilerde kusur olmadığı halde, adı geçen şahıs ısrarla kafa karışıklığı oluşturmaya çalışmış ya da gerçekten aktarılan malumatı anlayamamıştır. Mısır Milli Kütüphanesi'nde bulunan nüshanın görülmemiş olmasını eksiklik olarak gören Sarıkaya, kendisiyle çelişkiye düşerek görmediği halde, Kahire nüshasını tavsif etmeye kalkışmıştır (s. 439).

Nuri Tarihi'nin 2. cildi olan nüshanın (*Topkapı Sarayı Müzesi Emanet Hazinesi Kitaplığı nr. 1394*) tespit edilmiş olması takdire şayandır. Ancak bu tespitin büyük bir buluş gibi sunulması bilim insanlarına yakışmayan bencillikten kaynaklanan bir davranıştır.

Nuri Tarihi'ni tenkit eden Sarıkaya, metin tesisinde Ü1 nüshasının esas alınmasını kendince uygun bulmadığını ifade ederken bilimsel etikten habersiz olduğunu da gizleyememiştir. Ü1 nüshasıyla ilgili olarak *Nuri Tarihi*'nin değerlendirme kısmında işaret edilen kâğıt, mürekkep ve kaligrafinin değişmesi ile işaret edilen eksiklikleri anlayamadığı halde eseri müstehzi ifadelerle aşağılamıştır (s. 439-440). Oysa Ü1 nüshası metin tesisine esas alınmış olmakla beraber, Mısır'daki nüsha hariç, tüm nüshaların karşılaştırıldığı ve tam bir metnin ortaya konulmaya çalışıldığı ortadadır. Laf kalabalığı yapan Sarıkaya, Ü1'de rik'a, ta'lik ve divani hattıyla kaleme alınmış kısımlar ile sarı, kahverengi ve yeşil renkteki sayfaların numaralarını vererek gereksiz yere okuyucunun kafasını karıştırmaya çalışmıştır. Yine metnin numaralandırılmasını anlayamayan Sarıkaya, kendince bir numaralandırma yöntemi sunmuştur. Oysa Ü1 nüshasının üzerinde yer alan numaralar, sonradan eklenmiş olsa bile, hala geçerli olan varak numaralarıdır. Ü1 nüshasından istifade edenler bu numaraları dikkate almak durumundadırlar. Orijinal nüshayı referans verme durumunda daima nüsha üzerindeki varak numaralarının dikkate alınması gerekir. Nüsha üzerindeki varak numaraları doğru olduğu halde onları değiştirmeye hacet yoktur. Burada naşire ve diğer araştırmacılara ders vermeye kalkan Sarıkaya'nın gereksiz yere bilgiçlik tasladığı apaçık ortadadır.

Ü2, Ü3 ve H nüshalarının müellif hattı olduğunu kabul etmeyen Sarıkaya, Halil Nuri Bey'in kaleminden çıkan nüshanın hangisi olduğunu ortaya koymasına gerekirken, *Nuri Tarihi* ciltlerinin ihtiva ettiği tarihleri kendince tartışma konusu yapmaya çalışmıştır. Ancak ileri sürdüğü iddialar bilimsel değerden yoksundur. Ciltlerin başlangıç ve bitiş noktalarının yanlış

verildiğini ileri sürerek kendince yeni bir tarihleme yapmaya çalışmış, 4'üncü ciltte yer alan konuların kronolojik olarak 3'üncü cildi takip etmediğini ısrarla iddia etmiştir. Ancak 4'üncü cildin tarih sırası bakımından önceki cildi takip ettiği iddiasının *Nuri Tarihi*'nde yer almadığını anlayamamıştır (s. 441-442). Kendisinin de ifade ettiği gibi 4'üncü cilt Nizâm-ı Cedîd islahat programı kapsamında 1793'ten itibaren çıkarılan nizam ve kanunları ihtiva etmektedir. *Nuri Tarihi* neşri eleştirilirken sağduyu ile hareket edilseydi, 4'üncü ciltte yer alan konuların müellifin *Mecmua* adlı eserindeki metinler esas alınarak hazırlandığı kolaylıkla anlaşılabilirdi. Yine eleştiri metninde, anlamsız bir şekilde, nüshalarda geçen bazı ibareler örnek verilerek Ü1'in diğer nüshalardan farklı olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır (442-443). İbarelerdeki bu farklılıkların neşredilen *Nuri Tarihi* metninde zaten gösterildiği fark edilememiştir.

Nuri Tarihi'ndeki nüsha tavsifini beğenmeyerek kendince değerlendirmeler yapan Sarıkaya, yazı ve kaligrafi benzerliğinin müellif hattı olan nüshanın belirlenmesi için yeterli olmadığını iddia etmiştir. Aynı hat ve yazıyla kaleme alınmış A, Ü2, Ü3 ve H nüshalarının müellif hattı olamayacağını savunurken hiçbir kanıt ortaya koyamamıştır. Yine birbirinden farklı kalite, renk ve çeşitteki kâğıtlara değişik hat ve kaligrafilerle yazılmış olan Ü1 nüshasının müellif hattı olabileceğini ileri sürerken de delil gösterememiştir. Bununla birlikte *Nuri Tarihi* metni tesis edilirken Ü1 nüshasındaki sıralamanın takip edilmiş olmasını doğru bulmayarak kendisiyle çelişmiştir (443). A nüshasının derkenarına daha sonradan yazılmış olan bir notu büyük bir keşif (!) olarak takdim etmeye çalışırken, “yakaladım, yakaladım” heyecanı ile olmalı ki notun yer aldığı 278b varak numarasını 287b şeklinde yanlış yazmıştır. Hata bulmaya odaklandığı için hata yapmaktan kurtulamamıştır. Tüfenkçibaşı Mehmed Arif'in derkenardaki notundan hareketle A nüshasının, ilk önce adı geçen şahısta bulunduğunu, daha sonra müellifin kayınbabası Aşir Efendi'nin eline geçtiğini iddia etmiştir. Tabi bu iddianın da bir mesnedi yoktur. Yine Tüfenkçibaşı Mehmed Arif'i tanıtırken “Has Oda-başı'nda Tüfenkçi-başı” ibaresini kullanıyor (s. 443). Sarıkaya, burada “Has Oda-başı” isminde bir kurum veya daireye işaret etmek istiyor olmalıdır. Bu ifadeyi kullanarak Osmanlı devlet teşkilatını tanımadığını da ortaya koymuştur. Nitekim “Has Oda-başı” adında bir daire veya kurum yoktur, Enderun'da “Has Oda” vardır.

Nüsha Tahlilleri ve Kıyaslama Usullerindeki Kusurlar başlığı altında kendince bir tahlil ve kıyaslama usulü sunmaya çalışan Sarıkaya, *Nuri Tarihi*'nin nüsha tavsifinin kusurlu olduğunu iddia ederken haksızdır. Evvela, daha öncede ifade edildiği gibi, müellif hattı olarak tespit edilen A, Ü2, Ü3 ve H nüshalarının istinsah olduğunu iddia etmiştir. Ancak buna dair bir delil sunamamıştır. Saraya sunulan nüshaların kâtipler tarafından yazıldığını gerekçe göstererek bu nüshaların müellif hattı olamayacağını ileri sürmüştür. Ancak müellifin Divan kalemlerinde yetiştiğini ve hâcegândan olduğunu hatırına getirseydi, Halil Nuri Bey'in yazısının en az bir kâtibinki kadar güzel olabileceğini anlayabilirdi. Nitekim müellifin kayınbabası Aşir Efendi'nin kitapları arasında müsvedde halinde bulunan A nüshasının Ü2, Ü3 ve H nüshalarıyla aynı hat ve kaligrafiyle yazılmış olması tesadüf değildir. Ayrıca nüshalar arasındaki ifade benzerlikleri bunların müellif hattı olduğuna işaret etmektedir. Bu gerçekleri görmezden gelerek kendince nüsha değerlendirmeleri yapan Sarıkaya, eksiklik ve satır atlamalarının bulunduğu, farklı hat ve kaligrafilerin kullanıldığı, değişik şekil, renk ve kalınlıktaki kâğıtlara yazılmış Ü1 nüshasının müellif hattı olabileceği iddiasını sürdürmüştür. Ancak bu iddiasını destekleyecek bir kanıt ortaya koyamamıştır. Ü1 nüshasını müellifin dağınık notlarının bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş olabileceğini, saraya sunulan Ü2, Ü3 ve H nüshalarının kâtipler tarafından kaleme alınmış olduğunu ileri sürerken inandırıcı bir delil gösterememiştir. Yine B, L ve VE nüshalarının A, Ü2, Ü3 ve H nüshalarına kaynaklık ettiğini iddia ederken de bir kanıt ortaya koyamamıştır. M ve L nüshalarının tam olduğunu ileri süren Sarıkaya, dikkatli bir araştırmacı olsaydı *Nuri Tarihi* s. 42-43'te L nüshasındaki

noksanlıklara işaret edildiğini anlayabilirdi. Yine, görmediği halde M nüshası olarak adlandırdığı Mısır'daki nüsha için tam bir metin ifadesini kullanması ilginçtir (s. 445). *Nuri Tarihi*'nde farklılık ve eksikliklerin dipnotlarda gösterilmesi usulünü beğenmeyen Sarıkaya, kendince bir nüsha şeceresi çıkarmış ve karşılaştırmanın bu şecereye göre yapılması gerektiğini ileri sürmüştür (s. 445-447). Tabii olarak böyle bir yol da izlenebilirdi. Bu tamamen bir tercih meselesidir.

Nuri Tarihi'ni yermeyi ve değersizleştirmeyi görev edinmiş olan Sarıkaya, hemen her sayfada imlâ hatası bulunduğunu iddia ederken örnek gösterme zahmetine girmemiştir. Bunun yerine naşirin kıyaslama usullerinden habersiz, temel donanımlardan mahrum olduğu şeklinde asılsız ve hakaret edici ifadelerle saldırmayı tercih etmiştir. *Nuri Tarihi*'nin 97-100. sayfaları arasında "Metin Tesisinde Takip Edilen Esaslar" izah edilmiş olduğu halde köşeli parantez, ayın, hemze, nüshalardaki eksikliklerin dipnotlarda gösterilmesi hakkında verilen izahatı kavrayamadığı için kendince eleştiri ve saldırılarını sürdürmüştür (s. 447). Köşeli parantez içerisinde ve dipnotlarda gösterilen kısımları anlayamadığı için *Nuri Tarihi*'nde doğru olarak verilen "kemâl-i [dikkat ü] ihtimâm", "kapukethudâsının [matlûbu]", "hatt-ı humâyûn-ı [adâlet-makrûn]", "lâzımelerinden mün[fe]k" gibi ibarelerin yanlış yazıldığını iddia etmiştir. Metinde geçen bazı mısraların başında bulunan "ayn (ع)" harfinin işaret ettiği "[mısra] kelimesinin belirtilmiş olmasını algılayamamış olmalı ki kendince yanlış bulmuştur (s. 447-448). Oysa bu yazılış şeklinde herhangi bir yanlışlık yoktur. Sarıkaya'nın bilimsel temelden yoksun olan bu ve benzeri iddiaları sadece "söylemek için söylenen" sözlerden ibarettir.

Nuri Tarihi'nin metin tesisinde Ü1'de olmayıp diğer nüshalarda yer alan kelime ve ibareleri göstermek için artı (+) işaretinin kullanılmasını uygun bulmayan Sarıkaya, gereksiz yere örnekler vermeye çalışarak sözü uzatmıştır. Elbette bu kendi tercihidir. Ancak metin tesisinde (+) işaretinin kullanılması metni karmaşık ve anlaşılmaz bir hale getirmemiştir. Ayrıca Sarıkaya'nın iddia ettiği gibi yanlış da değildir (s. 449-450). Yine metin tesisinde Ü1 nüshasının diğer nüshalarla karşılaştırılmış olduğunu dikkate almayan Sarıkaya, A ile VE nüshaları arasındaki bazı ibare farklılıkları ve harf eksikliklerinin dikkate alınmadığını ileri sürerek sadece dikkatsizliğini ortaya koymuştur (450).

Sarıkaya, *İmlâ Hataları ve Nakledilen Bilgilerdeki Tenakuzlar* başlığı altında *Nuri Tarihi*'ndeki bazı okuma hataları tespit etmiştir. Metinde geçen *teksîr*, *li-münşî'ihî*, *mağfîret*, *urza* ve *Cumâde'l-ûlâ* ibarelerinin maddi hata sonucu veya sehven *taksîr*, *mağ'rifet*, *li-münşeihi*, *arza*, ve *Cemâziye'l-evveli* şeklinde kaydedildiği anlaşılmıştır. *Nuri Tarihi* s. 130'da kaydedilen *Topkapu Kârhanesi* ibaresinin yanlış okunduğu ifade edilmiştir. Ancak metindeki bu ibare Ü1 nüshasında geçtiği şekliyledir (Ü1, 4a). Diğer nüshalarda *Top Karhânesi* (B, 10) şeklinde kayıtlıdır (s. 450).

Sarıkaya, *Nuri Tarihi*'nde kaydedilen *umûr-ı devletde bî-ihdiyâr-ı fütûr-ı tab'ı*, *cemî'-i âhât-ı semâviyye*, *bir nev'-i âdet-i hasene* ve *semere-i hulûs-ı adviyye-i misâlleri* ibarelerindeki *bî-ihdiyâr*, *cemî'*, *nev'* ve *advîyye* kelimelerinin tamlama yapılmaması gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak bu ibareler *Nuri Tarihi*'nde kaydedildiği gibi tamlama olarak da yazıldığına aynı anlamı ifade etmektedir (s. 450-451). Ayrıca, Vehbi Efendi'nin *Zehî târih Vehbî feyz-i rûh-ı çâr yâr ile, İmâret buldu me'vâ-yı Ebî Eyyûb-i Ensârî* beytindeki *feyz* kelimesinin hatalı olarak *kabz* şeklinde okunduğunu tespit etmiştir. Hicri 1209 yılı Şevval ayında yapılan tevcihat konusunda *Çavuşlar Kitabeti* ibaresinin *çarşular kitâbeti* şeklinde yanlış yazıldığını kaydetmiştir. Yine *Başbâkî-kulu* ibaresinin yanlış yazıldığını ileri sürmüştür. *Nuri Tarihi*'nde kaydedildiği gibi bu ibarenin *başkakıkulu* şeklinde de okunduğu (Bkz: *Redhose Türkçe/Osmanlıca-İngilizce Sözlük*, Sev Mat. Yay., İstanbul 1999, s. 138) bilinmektedir (s. 451).

Sarıkaya, *Nuri Tarihi*'nde yanlış kaydedilen bazı Arapça ibarelere işaret etmiştir. Eserin 300. sayfasında yanlış olarak kaydedilen اعط القدس يا ربها Arapça özlü sözün doğrusu اعط القوس باريها şeklindedir. Yine anbarlara önceden zahire konmasıyla ilgili mevzuda geçen *teşhîn* ibaresinin hatalı olarak *teshin* şeklinde esere kaydedilmiş olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca eserin 303. sayfasında kaydedilmiş olan *kable salati 'l-asr* ibaresindeki *kable* kelimesi yanlıştır. Doğrusu Arapça *kubeyl* kelimesi olmalıdır (s. 451-452).

Nuri Tarihi'nin muhtevasının açıklandığı kısımda verilen özet bilgi ve değerlendirmeyi kendince lüzumsuz bulan Sarıkaya, metinde geçen şahıs, kavram ve makamlar hakkında dipnotta izahatta bulunulmasının da yanlış olduğunu iddia etmiştir. Tabi *Nuri Tarihi*'nde başvurulan bu yöntemin ilmi usullere uygun olduğu şüphesizdir (s. 452). Ayrıca Burbon Hanedanı hakkında *Vikipedia* isimli dünyaca meşhur çevrimiçi kaynaktan bilgi aktarılmasını Sarıkaya'nın akademik bulmamış olması (s. 454) niyetinin iyi olmadığına işarettir.

Ancak Sarıkaya'nın tüm kötü niyetine ve egoizmine rağmen, neşredilmiş olan *Nuri Tarihi* metninde bazı temel hata ve yanlışları tespit etmiş olması bilime hizmettir. Aşağıda değinilecek yanlışların ifade edilmiş olması takdire şayandır. Hatalardan biri *Jaques Balthazard le Brun* isimli Fransız gemi mimarının meşhur *François Baron de Tott* ile karışılmış olmasıdır. Ancak burada yaptığı büyük keşfin (!) heyecanıyla olsa gerek, üstatlarının vermiş olduğu Nejat Göyünç'ün *Küçük Hüseyin Paşa* hakkındaki makalesinin referansını doğru yazamamıştır (s. 452-453). Adı geçen makale Sarıkaya'nın zannettiği gibi *TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara 2004, XXIX, 7* referansında yer almamaktadır. Nejat Göyünç, 'ün "Hüseyin Paşa, Küçük" başlıklı makalesi *TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1999, XIX, s. 6-8*'de yayımlanmıştır. Yine üstatlarından ders alarak metinde geçen *merak* kelimesinin yalın anlamıyla değil de tıbbî ıstılah olarak *sevdâ-yı merâkıyye/melankoli* anlamında kullanılmış olduğunu fark etmiş olması da kıymetli bir tespittir (s. 453). Son olarak Sayın Sarıkaya'nın işaret ettiği dizin tertibinde bazı düzensizlikler söz konusudur (454-457).

Sarıkaya, *Nuri Tarihi*'nin değerlendirme kısmında Şeref Hanım'ın ölümü için verilen 1812 tarihinin sehven yanlış yazıldığını ifade etmiştir. Bu tespit doğrudur. Yine *Nuri Tarihi*'nin değerlendirme kısmında 15. VI. 1798 tarihinin hatalı olarak 15 Nisan 1798 şeklinde yazıldığına işaret etmiştir.

Nuri Tarihi'nde, Halil Nuri Bey'in *Divan*'ının dört nüshası tanıtılırken sehven üç (3) denilmiştir. Sarıkaya'nın bu küçük hatayı fark etmiş olması takdire şayandır. Ancak bunu büyük bir keşif gibi okuyucuya aktarması hayret vericidir.

Nuri Tarihi'nin değerlendirme kısmında Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndeki (VE) nüshanın hattı sehven *ta'lik* olarak ifade edilmiştir. Sarıkaya'nın VE nüshasının *rik'a* hattıyla yazıldığını fark etmiş olması kıymetli bir tespittir (443-444).

Nuri Tarihi'nin 165. sayfasında yer alan "bu sûret ile otuz bir guruş otuz akça [iktiza] iktizâ etmekle" cümlesindeki [iktizâ] ibaresi zaten metinde vardır. Sarıkaya'nın bu tespiti doğrudur. Ancak Sarıkaya'nın iddia ettiği gibi eserin metninde buna benzer "daha pek çok hatalı imlâlar" yoktur (s. 448).

Sonuç

Sarıkaya'nın niyetinin bilimsel bir değerlendirme yapmak olmadığı ve eseri yermek olduğu ifadelerinden anlaşılabilir olsa da tespit ettiği noksan, hata ve yanlışlar önemlidir ve dikkate alınmıştır. Bu hata ve noksanlıklar her çalışmada, başka bir gözün görebileceği türden tali kusurlardır.

Ancak bu hata, noksan ve yanlışları ifade ederken Sarıkaya'nın kullandığı *tamamen baştan savma, en vahim hata, naşirin derin Arapça bilgisi (!) tasrifinden bî-haber olduğu, naşirin zannettiği gibi, hayli mizahi bir durum ve benzeri*, bir bilim insanına yakışmayan hakaretimiz ifadeler, sahibinin karakterini ortaya koymaktadır.

Netice olarak *Nuri Tarihi*'nin kıymetini ve itibarını düşürmek amacıyla Sarıkaya tarafından hazırlanan sözde eleştiri metninin tamamen olumsuz, önyargılı ve istimlenmiş bir ruh haliyle yazılmış olduğu ortadadır. Bilimsel bir eserin tenkidinin işin ehli, tarafsız ve garaz hislerinden uzak, kendisi ve bilim dünyasıyla barışık uzmanlar tarafından yapılması muhakkak gereklidir. Lakin *Nuri Tarihi* hakkında hazırlanan eleştiri metni maalesef bu hasletlere sahip birinin kaleminden çıkmamıştır.

Nuri Tarihi, yayımlandığı 2015 yılı sonlarından itibaren ulusal ve uluslararası alanda araştırma ve yayın yapan pek çok bilim insanı tarafından incelenmiş, eserlerinde kaynak olarak kullanılmış ve referans gösterilmiştir. Bu ilginin farkında olmayan Sarıkaya, *Nuri Tarihi* hakkında *Belleten*'de (Artuç, 2017) yayımlanan tanıtım yazısını bile görememiştir.

Sarıkaya'nın muhtaç olduğu şey, kendisine verilen "Nuri Tarihi neşirini eleştir" görevi dışında, şayet tenkit alanında yazılara devam edecekse eleştiri erbabının çalışmalarını dikkatlice okuması ve çok çaba sarf etmesidir.

Özetlersek; Sarıkaya'nın ".....Bazı Mülâhazalar" başlıklı yazısı, bir tenkit yazısı değildir. Hesâbî bir çabanın ürünüdür; "niye ben/biz, şu ya da bu yapmadı da bu yaptı" nın itirafıdır. Metin neşri hiç kimsenin tekelinde değildir, kendine güvenen herkese açık bir alandır. Beşerî hiçbir çaba, hiçbir eser, kusurlardan ari ve beri olmadı, olamayacaktır. Bu evrensel hüküm, Sarıkaya ve üstatları için de geçerlidir.

Kaynakça

- Artuç, N. (2017). Vak'anüvis Halil Nuri Bey, Nûrî Tarihi, (Yayına Haz. Seydi Vakkas Toprak). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015. *Belleten*, 292, 1031-2036.
- Babinger, F. (1992). *Osmanlı tarihi yazarları ve eserleri* (Coşkun Üçok, Terc.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Göyünç, N. (1999). Hüseyin Paşa, Küçük. *İslâm Ansiklopedisi*, 19, (s. 6-8). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İpşirli, M. (1997). Nuri Tarihi. *İslam Ansiklopedisi*. 15, (s. 321-323). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kütükoğlu, M. S. (1991). *Tarih araştırmalarında usûl*. İstanbul: Kubbealtı.
- Mehmed Süreyyâ. (tarih yok). *Sicill-i 'Osmânî yâhûd tezkire-i meşâhir-i Osmâniyye*, IV. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Sarıkaya, H. (2018). Vakanüvis Halil Nûrî Bey ve târîh'inin neşri üzerine bazı mülâhazalar. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 51, 419-457.
- Toprak, S. V. (2013) Bir Osmanlı vakanüvisi ve mezartaşı kitabesi. *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, 3, 51-63.
- Vak'anüvis Halil Nuri Bey. (2015). *Nûrî tarihi*. (S. V. Toprak, Yay. haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Arıp Baharı Bağlamında Avrupa'ya Yapılan Göçler, Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir İnceleme

An Investigation on Migration, Reasons and Results of Europe in The Context of The Arab Spring

Haydar ÇORUH^{a*}

^aDoç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Hatay / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7632-9721

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: ... 2020

Kabul tarihi: ... 2020

Anahtar Kelimeler:

Arıp,
Bahar,
İsrail,
ABD,
Ortadoğu,
Kuzey Afrika

ÖZ

2011 yılında ortaya çıkan Arıp Baharı, etki alanı itibarıyla Tunus'ta başlayarak bütün Kuzey Afrika'nın yanı sıra Yemen'e kadar uzanan etkileriyle sadece Arıp toplumunu etkilemesi bakımından şüpheli uyandırıcı bir gelişme olarak karşılanmıştır. Bu makale, Arıp toplumunun hemen hemen tamamını etkileyen, ancak ortaya çıkış şekli ile henüz sona ermemiş olsa da süreçten beklentilerin tam aksi yönde nihayete erme aşamasına gelmiş olan bu devrimsel başkaldırının perde arkasında neler olup bittiği üzerinde durmaktadır. Arıp Baharı, bir toplumsal hareketmiş gibi görünüyorsa da başlangıcı ile gelişme dönemi arasında geçen olayların seyri, aslında doğrudan Tunuslu bir seyyar satıcının isyan ettiği bir müdahaleden değil, oyun kurucu bir elin böyle göstermek suretiyle halkları sokağa dökmesi ve buradan kendi niyet ve amaçlarına uygun bir sonuç çıkarmaya yönelik devrimsel bir olay olduğu intibai uyandırmaktadır. Bu şekilde Arıp Baharının bir kurgulayıcısı ve bir de uygulayıcısı olduğu izlenimi doğmaktadır ki, bu konuda İsrail-ABD ortaklığında yürütülmekte olan Yeni Ortadoğu Projesi'nin operatörleri tarafından vurgulanan bazı ifadeler, Arıp Baharı'nın bu sürecin bir devamı olduğu yönünde kuşku uyandırmaktadır. İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu'nun: "Güneş Altında Bir Yer" (Mekan Tahtel Şems) adlı eserinde İsrail'in gelişmemiş Arıp ülkeleri arasında sanayi bağlamında gelişmiş bir devlet, diktatör rejimler arasında demokrasi ve askeri açıdan caydırıcı bir güç olduğunu belirtmiş ve bu gücün farkında olan Arıp devletleri İsrail'in fikirleri doğrultusunda hareket etmek zorunda kalacaktır." ifadesi aslında Arıp Baharının nasıl bir kurgu olduğuna işaret etmektedir. Arıp Baharı'nın gerçekten bir kurgu mu yoksa halkların adalet, özgürlük ve insanca yaşama taleplerinin bir sonucu olup olmadığı makalenin temel problematığıdır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received ..., 2020

Accepted ..., 2020

Keywords:

Arıp,
Spring,
İsrail,
USA,
Middle East,
North Africa

ABSTRACT

The Arab Spring, which emerged in 2011, has been welcomed as a suspicious development in terms of its impact on the Arab society, with its effects starting from Tunisia to Yemen as well as all of North Africa. This article focuses on what is happening behind the scenes of this revolutionary uprising, which affects almost the entire Arab society, but has not yet ended with the way it emerged, but that the expectations from the process have finally reached the stage of reaching the opposite direction. Although the Arab Spring seems to be a social movement, the course of the events between its beginning and the period of development is actually not a direct intervention by a Tunisian mobile salesman, but a playmaker hand puts people on the streets and shows a result suitable for their intentions and purposes. evokes the impression that it is a revolutionary event aimed at inferring. In this way, the impression arises that the Arab Spring is a constructor and a practitioner, and some statements emphasized by the operators of the New Middle East Project, which is being carried out in partnership with Israel-USA, raise doubts that the Arab Spring is a continuation of this process. In his work titled "A Place Under the Sun" (Space Tahtel Shams), Israeli Prime Minister Binyamin Netanyahu stated that Israel is an advanced state in the context of industry among the undeveloped Arab countries, a democracy and a military deterrent among dictatorial regimes. Arab states will have to act in line with Israel's ideas. " The expression actually points to the fiction of the Arab Spring. Whether the Arab Spring is really a fiction or a result of the peoples' demands for justice, freedom and human life is the main problematic of the article.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: haydarcoruh@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The revolutionary freedom movements, called the Arab Spring, and influencing the Middle East and North Africa, started with an attempt to burn himself to protest the intervention against a Tunisian mobile dealer, and then he grew and spread throughout the country.

The crowd of the Tunisian community, which has been gathering in the squares and calling the leaders who have ruled the country for 30 years to transform into a system that processes democracy and law, has shown its effect in a short time and has been successively followed by Libya, Egypt, Algeria and Morocco, especially Syria, Bahrain, United Arab Emirates, Jordan, Arabia and Yemen. The heads of state had to listen to this voice one by one. These demanding groups, which consisted of crowds that only filled the squares in the past, the hardening of the leaders who ruled these countries and the attempt to silence these rightful demands by sending armed troops on the people quickly found their return, and these peaceful actions quickly turned into street conflicts. The dictator structures first listened to Tunisia and the president promised to go to the elections. As a result of the elections, the leader of Tunisia, Bin Ali, transferred his seat and made his country a democratic structure, albeit superficially. When the Tunisian Revolution started, the apostle of democracy and human rights should put the EU and US attitude on the side of the people, but it is also remarkable that they put the tragedy in favor of the dictators who were shocked by the horror of the "spring". The West, which saw its fiction as an attempt to disrupt the strategies of their own revolt and demolition attempt at first, did not have any intention to allow the countries to complete the revolution without jolts and leaks as they ignited the streets. Increasing the rhetoric of the people by standing next to the dictatorial regimes, gradually turning the issue off the main track, turning it into a civil war and gradually transforming this revolution, which started as the Arab Spring, into Arab Hell, and ultimately, the Prime Minister of Israel Binyamin Yetenyahu; In his work titled "A Place Under the Sun" (Space Tahtel Shams), a state developed in the context of industry among the undeveloped Arab countries in the context of industry, democracy among the dictatorial regimes and a military deterrent force, and Arab states that are aware of this power in line with Israel's ideas. he will have to move. " A fire was burned to bring the goal he described.

The Great Middle East Project initiated by the Israeli-US duo in 1991 and the new world order that this project aimed was preparing to put the whole Arab geography and Asia in the grip of a new kind of slavery. The project to redesign the whole geography to include also Turkey, countries of the continent and sectarian and racial divide aimed to uncover new states will serve the Christian world. Sudan, Indonesia and Iraq were the first countries to deal with this issue. Afghanistan, Pakistan, Turkey, Yemen, Arabia, Syria and many more elements of Christian and non-domestic dismemberment their inherent limits they have yet to determine exactly they can not now seem to be spared.

When it was understood that the separation and disintegration of these states could not be with the threats of the West's occupation and coup attempts at the first stage, the Arab Spring was put into operation and the issue was turned into a search for democracy and freedom. Arab Spring countries which circulates in the country erupted in Turkey and the Turkish nation Gezi Park incident was made so whether you sell first rehearsal for the country. On the one hand, it was tried to see whether the Turkish people could be provoked immediately like the Arabs, and on the other hand, it was asked to see whether the people who ran the country would make death on the people like the Arab leaders.

While all this is going on in the countries that are caught in the Arab Spring, the lobbies of Europe, the USA and Israel, which have made social media their weapons, haunted young people who are the lifeblood of the countries. They took the young people to the streets and wanted to bring the countries to the brink of fragmentation. However, in the Arab geography, especially in countries where Christian communities do not form large masses, instead of disintegration, dictators were brought back by putting old systems into effect, whereas countries where Christian communities exist with wider masses were thrown into instability in an economic way. When the peoples of the countries that could not resist this instability began to migrate to the lands of the ancient patriarchs, this time the Arab Spring turned into a European Winter and turned its back on the masses that they supported all the European streets. They declared them unwanted men and watched thousands disappear in the Mediterranean.

This article is a continuation of the Greater Middle East Project, perhaps the last attempt and to reveal the backstage of a series of revolutions that prepared the return of the deserted Arab geography to Israel's enslaved peoples while establishing a new world order, It aims to reveal what aims it is working to achieve. In doing so, if the people who left their countries and passed the roads of Europe, who could overcome the death trap they were drawn to on the migration routes of the peoples of Europe, how to be raised as soldiers to be used in the invasion of their own countries in a short period of time and the new ISIS and It tries to demonstrate that they will be deported to the Middle East and North Africa with organizations like PYD.

Giriş

1847 Yılında Osmanlı Devleti'nin nüfus çekme potansiyelini Ortadan kaldırmak isteyen İngiltere, henüz Amerika'da köle ticaretinin son bulmadığı yıllarda Osmanlı Devleti'ne köle ticaretini yasaklayan bir anlaşmayı imzalamaya zorlarken Avrupa aynı yüzyılın sonlarına kadar Afrika ve Amerika gibi yerlilerin yoğun olduğu ülkelere nüfus çekmeye devam etmiştir (*Transatlantik Köle Ticareti*, 2013, s. 7). İngiltere, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki çıkarlarının önünde tek engel olarak gördüğü Osmanlı Devleti'ne olan nüfus akışını durdurarak insan kaynakları yönünden körleşecek olan Türk toplumunun zaman içerisinde kendi problemlerine boğulmuş bir millet yaratmayı planlamıştır. İngiltere bunun tecrübesini Fransız İhtilali sonrasında ülkelerin ulusallaşmaya başladığı yıllarda edinmiştir. Bu ihtilal Avrupalı devletlere dışarıdan nüfus alan toplumların hareket sahalarının nasıl genişlediğini ve zamanla yerleşen yabancı unsurların geride bıraktıkları akrabalıklar sayesinde katıldıkları ülkelere nasıl bir jeopolitik çevre oluşturabildiklerini de öğretmiştir. Öyle ki İngilizler, sömürgeleştirdikleri ülkelere kendi ülkelerine taşıdıkları toplulukların var olan akrabalık bağlarını sürdürmelerine izin vererek gelecek yüzyıllarda dahi bu akrabalıkları kullanarak söz konusu ülkelere nüfus edilebileceğini iyi kavramışlardır. İngilizler, Osmanlı Devleti'nin insan kaynaklarını oluşturan Orta Asya Türk toplulukları, Kuzey Afrika ve Mağrip ülkeleri ile uzak doğunun Müslüman kitlelerini barındıran Hindistan, Bangladeş, Endonezya veya Afrika'nın güneyinde yer alan Somali (Habeşistan) gibi ülkeleri bu kapsamda değerlendirmiştir. Osmanlı Devleti, bu kitleleri kullanarak Birinci Dünya Harbi ve Çanakkale Savaşlarında cihat çağrılarını yaparak İngilizleri oldukça zor durumlara düşürebilmişlerdir. İngilizler bu anlaşma sayesinde bütün bu bağlantıların zaman içerisinde yok edilebilmesine muvaffak olmuştur (Aydın ve Hamidullah, 2002, s. 245; Engin, 2002, s. 248). Oysaki İngiltere, yüzyıllardır Afrika, Amerika, Uzak Doğu ve Avusturalya'dan getirdikleri kölelerle kendi toplumlarını beslemeye devam etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu ve Afrika'dan el etek çektiği Birinci Dünya Savaşı sonrasında dahi bu topraklardan Avrupa ve Amerika'ya milyonlarca insan köle adı altında taşınmıştır. Ancak 1945 sonrasında ilk insan hakları sözleşmesi 4 Kasım 1950'de yürürlüğe girdikten sonra, İngiltere, Fransa, Almanya, Belçika, Hollanda ve ABD gibi hegemonik ve mandater devletler sömürdükleri ülkelere el etek çekmeye razı olmuşlardır. Ancak bu çekilme kendi içinde bazı şartlara bağlanmıştır. Bu şartlar söz konusu ülkelerin hemen tamamını (Afrika, Ortadoğu, Avusturalya ve Uzak Doğu) kendi kendilerini idare etmekten yoksun, zayıf, cılız ve büyük bir fakirliğin pençesine düşürmüştür. Bu ülkelerdeki sistemlerin ayakta durabilmesi ve insanların karınlarını doyurabilmeleri ise hamileri ve mandaterleri olan İngiltere, Fransa, Almanya ve benzeri hegemonik emperyalist ülkelerin üstü örtülü himayesini sürdürmelerine bağlıdır. Aksi halde bu ülkelerde hiçbir istihdam imkânı yaratılmasına imkan verilmeyeceği gibi karın tokluğuna da olsa çalışılabilecek bir alan dahi bulunamaz. Öyle ki bu ülkelerdeki otoriteler insanların besleyecek her türlü imkân ve fırsatlardan da mahrum bırakılmışlardır.

Bu gün, yani 21. yüzyılda dahi Afrika'nın yanı sıra Ortadoğu'da ve Uzak Doğu'da pek çok ülke sadece kendi kendini idare etmekten yoksun bırakılmamış aynı zamanda birbirlerine düşman kılınmış kabileler halinde yaşamaya mahkûm edilmişlerdir. Bir başka deyişle içlerinden en zayıf olanın hükmü altında yaşamak zorunda bırakılmanın getirmiş olduğu bunalım ve istikrarsızlıklara da sürüklenmişlerdir. Suriye bu duruma en güzel örnektir. Nüfusun sadece %30'unu oluşturan ve kendi içinde dahi bir birliğe sahip olmayan Nusayriler önceleri köylülerden oluşmasına rağmen Baas rejimiyle ülkenin siyasi hâkimiyetini esir almışlardır. Nusayriler, rejimin imkânlarından faydalanarak ordu ve bürokraside etkin bir güç

haline gelmişler, zaman içerisinde de ekonomik gücü ele geçirmişlerdi (Karkın ve Yazıcı, 2015, s. 203; Uğuz, 2019¹).

Kurulmuş olan bu düzenin bir getirisi olan bu yoksulluk, fakirlik ve istikrarsızlık söz konusu ülkelerdeki milyonlarca genç nüfusun rotasını, cilalanmış görüntünün ardındaki sinsi düşmanı bilmeden, Avrupa ve Amerika gibi ülkelere döndürmek zorunda bırakmıştır. Bu topluluklara kapılarını açmak tarihi bir borç olmasına rağmen, Avrupa ve Amerika ülkeleri bu gençlerin pek çoğunun Akdeniz, Pasifik ve Hint Okyanusu'nda pençesine düştükleri ölüm cenderelerine aldırış dahi etmedikleri bir gerçektir. Bu modern kölelerin servetlerine ve getirdikleri beyin göçünü bilerek teşvik edici propagandalarına devam etmek sanırım köle ticaretinin 21. yüzyıldaki modern halinden başka bir şey değildir.

Yirmi birinci yüzyılın modern dünyasında yapılan bu yolculukların kökeninde söz konusu göçmenleri yurtlarından kopararak Avrupa'ya ve Amerika'ya sürükleyen bazı sebeplerin var olduğu aşikârdır. Okuyucunun şu soruya açık bir cevap bulması gerekmektedir. Avrupa, bütün Afrika'yı sömürerek yarattığı istikrarsızlığın sebep olduğu göçlere yönelik tedbirleri göç yolları üzerinde değil de Akdeniz'in ötesinde doğrudan kendi karasularında neden almayı tercih etmektedir? Bu çelişkiye mutlaka bir cevap verilmesi gerekmektedir.

Bu makale özellikle bu sorunun cevabını aramaktadır. Bu bağlamda makale Arap Baharı sebebiyle Afrika'dan ve Ortadoğu'dan özellikle Avrupa ülkelerine yapılan göçün perde arkasında bulunan sebepleri ve bu göçün gelecekte gebe olduğu sorunlara işaret edecektir. Ortaya konulmaya çalışılan bir diğer husus ise Avrupalıların göçlerin yapılmasında özendirici veya zorlayıcı olup olmadıklarını ortaya koymaktır. Son olarak da Avrupa ve Amerika'nın özellikle fakir Afrika'dan, Avrupa'ya yapılan göçü yerinde önleyecek bir teoriyi veya önleyici bir paketi neden hala ilan etmemiş olması irdelenecektir.

Bütün bu soruların cevabı aslında sömürgecilik yıllarına uzanan köle ticaretini anımsatan ve 2011 yılından itibaren bütün Kuzey Afrika'yı ve Ortadoğu'yu ateşe gark eden hadiselerde saklıdır. Arap coğrafyasının altını üstüne getiren bu hadiseleri Avrupalılar Arap Baharı olarak adlandırmaktadır. Arap Baharı sonrasında özgürlük ve hukuk için ayaklanan topluluklar Avrupa'nın ikiyüzlülüğü sayesinde büyük bir yenilgiye uğrayarak geldikleri yol ayrımında, yönlerini eski hamilerinin ülkelerine çevirmek zorunda kaldılar. Oysaki bu "Bahar", düzenlenmiş ve iyi organize edilmiş bir tertipten ibaretti ve Arap olsun veya olmasın bütün bu bölgelerden koparılan insanlar umuda yürüyüş adı altında Avrupa'ya yönelmişlerdir. Aslında bu yönelimin perde arkasında yeni tip (modern) köleliği özendiren Avrupa ve ABD bulunmaktadır. 8-10 Haziran 2004'te Amerika Birleşik Devletleri'nin Sea Island kasabasında toplanan G-8 zirvesinde Orta Doğu'nun kaderini kökten değiştirecek kararlar alınmıştı. Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) adı altında başta yirmi iki Arap ülkesi olmak üzere, bölgedeki yirmi altı ülke demokrasi ve insan hakları yaftasıyla parçalanacak ve yeniden kurgulanacaktı. Parçalanması tasarlanan ülkeler arasında Türkiye de vardı. Bu toplantıdan bir yıl dört ay sonra ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, İsrail'i ziyareti sırasında "Yaratıcı Kargaşa Teorisi" adı verilen yeni bir fitne ile Orta Doğu haritalarının yeniden çizileceğini duyurmuştur (Bigaç, 2019, s. 165-166).

Arap Baharı'nın bir tertibin devamı olduğu, ABD ve İsrail'in ortaya attığı ve gerçekleştirmek uğruna birçok memleketi kaosa sürükledikleri Büyük Ortadoğu Projesi'nin bir alt aşaması olduğu bizzat bu projeyi üretenlerin yazdıkları eserlerde yer almaktadır.

Belirtmek gerekir ki; Yeni Ortadoğu Projesi, İsrail ile ABD arasında yapılan ortak çalışmalar ve düşüncelerin bir sonucudur. Yeni Ortadoğu Projesi ilk kez Şimon Prese'in "Yeni Ortadoğu" eserinde kendine yer bulmuştur. Binyamin Netanyahu; "Güneş Altında Bir Yer" (Mekan Tahtel Şems) adlı

¹ Nusayrilerin nüfus ve durumu için bkz. Uğuz, (2019).

eserinde İsrail'in gelişmemiş Arap ülkeleri arasında sanayi bağlamında gelişmiş bir devlet, diktatör rejimler arasında demokrasi ve askeri açıdan caydırıcı bir güç olduğunu belirtmiş ve bu gücün farkında olan Arap devletlerinin İsrail'in fikirleri doğrultusunda hareket etmek zorunda kalacağını vurgulamıştır." (Elias, 2018, s. 16)

Görüldüğü gibi Arap Baharı, her ne kadar ABD ve İsrail'in bölgeyi yeniden düzenlemek üzere yürürlüğe koydukları bu projenin Arap ulusuna vurulan son darbesi olsa da Ortadoğu ülkelerini 1920'li yıllardan beri sömürmekte olan Avrupa, sözde bu plan ve programdan bihabermiş gibi davranmaktadır. Avrupa Birliği, Arap Baharı'nın başlangıcını, yönelimlerini ve sonuçlarını kestirememiş gibi davranarak üç maymunu oynamaktadır. Bu sebeple önlem alıcı bir politika belirleyemediklerini iddia ediyor olsalar da gerçekte durum çok farklıdır. Avrupa Birliği'nin gerçekte Ortadoğu projesinden mümkün merteye en ziyade faydayı temin etmeyi düşünmüş olduğu aşikârdır. Yaşlanan Avrupa nüfusuna yeni katılımlar sağlamak adına hiçbir masraf koymadan Ortadoğu'nun ve Kuzey Afrika'nın genç ve eğitimli nesillerini kendi coğrafyalarına sürüklemeyi hedeflediklerine dair pek çok delil sunulabilir. Bu delillerin başında daha önce de belirtildiği gibi Türkiye ile imzalanan geri gönderme anlaşması gelmektedir (Saliji, 2018, s. 64-66)². Bir diğeri ise 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra kurulacak yeni Ortadoğu düzeninde ABD ve İsrail; mülteciler, silahlanma ve su çatışması gibi sorunlar üzerinden bölgeye yeni bir şekil vermeye çalışmışlardır. İsrail endeksli ABD'nin Ortadoğu politikasının temel hedefi, 1916 Sykes-Picot anlaşmalarından itibaren en azından belirli bir çizgiye gelmiş olan Arap düzenini kendi stratejilerine göre yeniden kurgulamak idi. Bölgenin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'den devralındığından bu yana Akdeniz ve Ortadoğu için üretilen bu politika ABD'nin değişmez hedeflerinden haline gelmiştir (Elias, 2018, s. 15). 11 Eylül hadisesini bahane ederek 2003 yılında Irak'ı işgal eden ABD, Ortadoğu'da rakipsiz kalmıştır. 2011'de uzun vadede Ortadoğu'daki güç dengelerini alt üst edecek olan Arap Baharı ise aslında yeni dünya düzeninde bölgenin siyasi, ekonomik ve askeri yönden yeniden düzenleyeceğinin de habercisi olmuştur (Elias, 2018, s. 64).

Arap Baharı bu aşamada ABD ve İsrail'in kurmak istediği yeni dünya düzenine daha şimdiden büyük bir hizmette bulunmuştur. Her ülke kendini savunabilmek için şüphesiz nüfusa ihtiyaç duyar. İşte Arap Baharı söz konusu bu nüfusun göç ile akıp gitmesine hizmet etmiştir. Bu sayede bütün nüfusunu kaybedecek olan bölge ülkeleri ABD ve İsrail'in karşısında bitip tükenmek üzere olan Filistin kadar dahi direnmeden teslim olacaklardır.

Bu gün gelinen noktada Arap Baharı'nın Büyük Ortadoğu Projesi'nin bir ayağı olduğuna işaret eden ve içerisinde oyun kurucunun ortaya koyduğu göç ve parçalanma gibi bir takım etmenleri de barındıran kendine özgü yeni sorunlar ürettiğini gözlemlemek de mümkündür. Bu şartlar altında Arap Baharı'nın ortaya çıkış sebepleri hakkında pek çok izah ileri sürmek mümkündür. Bu sebeple bölgeyi yakından gözlemlediği anlaşılan birkaç akademisyenin tespitlerine burada kulak vermek yerinde olacaktır. Söz konusu gözlemciler bu meseleyi kabaca politik, ekonomik ve sosyal faktörler olmak üzere üç ana esas üzerinden incelemişlerdir (Paksoy ve Paksoy, Alancioğlu, 2013, s.178; Salameh, 2019, s. 249). Buna göre:

Politik Faktörler

² AB ile Türkiye arasında GKA, 16 Aralık 2013'de Ankara'da AB İçişleri Komiseri Cecilia Malmström ve dönemin Türkiye Başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun imzaları ile kabul edilmiştir. Anlaşma, 2014'ün Ekim ayında yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmanın amacı: "Yasadışı yollarla AB ülkelerine giden veya bu ülkelerde buldukları sırada yasadışı duruma düşen (örneğin, vize süresini geçiren) Türk vatandaşları ve Türkiye üzerinden anlaşmaya taraf diğer ülke veya ülke grubuna geçiş yapmış üçüncü ülke vatandaşlarının anlaşmada belirlenen şartlar ve kurallar çerçevesinde Türkiye'ye geri alınmasını içermektedir. Anlaşma ayrıca yasadışı yollarla AB ülkeleri üzerinden ülkemize gelen veya Türkiye'de buldukları sırada yasadışı duruma düşen AB üyesi ülkeler ve üçüncü ülke vatandaşlarının aynı şartlarda geldikleri AB ülkesine iade edilmesini düzenlemektedir."

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında terk etmek zorunda kaldığı ve Mağrib ülkeleri olarak bilinen Fas, Cezayir, Libya ve Tunus'un yanı sıra Anadolu'nun kilidi durumundaki Suriye ve adına türküler yazılmış olan diyar-ı Yemen gibi ülkeler arasında vatandaş bazında başlayan otoriteye başkaldırı 18 Aralık 2010'da ilk olarak Tunus'ta başlamıştır.

İlk aşamada otoriteye karşı barışçıl protestolarla ortaya çıkan bu gösteriler özellikle Avrupalılar tarafından, sonradan cereyan edecek hadiseleri perdelemek amacıyla Arap Baharı olarak nitelendirilmiştir (Aktaş, 2018, s. 200-201; Karkın ve Yazıcı, 2015, s. 202; Paksoy, Paksoy vd., 2013, s.170)³. Bu hadise ilk aşamada sivil hakların yeniden kazanılmasını amaçlamış olsa da, sonraki aşamalar kaos, zulüm, iç savaş, istikrarsızlık ve yaygın olarak sürüp giden şiddet eylemlerine dönüşmüştür. Gerek otoriter rejimlere karşı ve gerekse bu rejimleri besleyen sömürgecilere karşı başlatılan bu hareket, Tunus gibi bazı devletlerde beklenen sonuçları verirken, diğer devletlerde birinci dalga ile yerlerinden edilen otoritelerin ikinci dalga ile daha güçlü bir şekilde geriye dönmelerine sebep olmuştur. Mısır gibi ülkelerde özellikle Batılı devletlerin ve Arap Ligi'nin desteğini arkasında bulan Sisi benzeri yeni tip diktatörler eskilerinin unutulmuş olan zulümlerini 21. Yüzyılın bu ilk çeyreğinde uygarlığın doruğuna ulaştıklarını iddia eden Batılı devletlerin gözleri önünde uygulayarak kendi vatandaşlarını tanklar altında katletmekten çekinmemişlerdir (Aktaş, 2018, s. 201). Üçüncü dalga ise iç savaşların başlamasına ve özellikle Suriye ve Libya gibi ülkelerde bitmek bilmeyen yeni bir tip parçalanma ve işgal bu yüzyılın anlayışını 19. yüzyılın işgalci zihniyetini aratmayacak şekilde yeniden geri getirmiştir. Bu defa otoriter liderler kendi ülkelerini oyun kuranların bölmesine ve parçalamasına zemin hazırlayacak girişimleri iştahla sürdürmekten çekinmemişlerdir. Mesela Kaddafi'nin bütün uyarılara aldırmazlık etmeyerek halkına yönelik şiddet hareketlerine teşebbüsü karşısında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ülkede olayları durdurulamamasını ve sivillerin hayatını kaybetmesini bahane ederek 1973 sayılı Güvenlik Konseyi kararını devreye sokarak "Birleşik Koruyucu Operasyon" adı altında NATO'nun Libya'ya müdahale etmesinin önünü açmıştır. 1973 sayılı karar gerekçe gösterilerek 19 Mart 2011'de ilk olarak Fransa, ardından da İngiltere, Almanya, İtalya, İspanya ve ABD Libya'ya müdahale etmiştir (Siypak, 2016, s. 80). Irak gibi ülkeler ise bölünmüş olmakla beraber, henüz kampların tam olarak oturmamış olması sebebiyle haritalardan mahrum, ancak var olan bir bölünmüşlüğün pençesinde kıvranıp durmaktadırlar.

Bütün bu koşullar söz konusu ülkelerin vatandaşlarını dış güçlerin şatafatlı görünen yurtlarına doğru yönlendirmekte, geçici gibi görünen ancak gelecekte bir daha geri dönüşü olmayacak hallere gebe olan yeni bir kavimler göçünün yaşanmasına sebep olmaktadır. Arap Baharına dâhil olan ülkelerin yaşadığı iç çatışmalar ve huzursuzluklar sadece söz konusu ülkeleri değil aynı zamanda bu ülkelerin hinterlandı durumundaki Orta Afrika, Arabistan ve Yemen gibi ülkeleri de bu kategorinin içerisine dâhil etmiştir (Salameh, 2019, s. 250).

³ 18 Aralık 2010'da Tunus'taki iktidar karşıtı gösteriler, 2011 yılında Mısır, Libya ve Suriye, Cezayir, Bahreyn, Ürdün, Yemen ve Lübnan gibi Arap dünyasında başlayan bu gösterilerin bölgeye demokrasi ve daha iyi bir yaşam getireceğini uman çok sayıda yorumcu, gazeteci, yazar ve akademisyen olayları "Arap Baharı" biçiminde tanımladı. Ancak beklenen baharın aksine "Arap Baharı" bölgeyi çok daha kaotik bir sürece sürükledi... Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki halk ayaklanmalarını değişik açılardan yorumlayan ve "Arap Baharı", "Arap Devrimleri", "İnternet Devrimleri", "Twitter Devrimleri", "Facebook Devrimleri" gibi değişik isimlerle adlandıranlar oldu. Ayaklanmalar başladıktan sonra yaygın bir şekilde "Arap Baharı" tanımlaması kullanıldı. Ayaklanmaları 1968'de gerçekleşen "Prag Baharı" ve/veya 1848'deki "Halkların Baharı" hareketlerine benzetilen buradan hareketle "Bahar" benzetmesini kullandılar. 1968'deki "Prag Baharı" halkların özgürlüğüyle değil, Sovyetler Birliği'nin işgaliyle sonlanmıştı. Suriye'deki olaylar da Rusya'nın Suriye'ye yerleşmesine neden oldu. Karkın ve Yazıcı, Arap Baharı'na katılan ülkelere yukarıda sayılanların dışında Moritanya, Suudi Arabistan Umman ve Fas'ı da eklemişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1974'lü yıllardan itibaren özellikle inşaat sektörüyle önemli ilişkiler içerisinde bulunduğu Libya'nın yanı sıra 2004'ten sonra sıfır sorun politikasıyla yeniden tanımaya başladığı Suriye'nin Arap Baharı'na dâhil olmasıyla başlayan iç çatışmalar, bu bölgedeki devletlerin hemen tamamını etkileyen sonuçlar doğurmuştur. Türkiye'de ise özellikle Suriye meselesi, Arap Baharı'nın ülkeleri bölmeyi amaçlayan bir proje olarak algılanmasına ve komşularına yönelik sürdürdüğü sıfır sorun politikasının da değişmesine neden olmuştur (Noi, 2012, s. 14).

Fransa gibi sömürgeci ülkelerin Libya'daki duruma yapmış oldukları askeri müdahale Kaddafi'nin bertarafıyla sonuçlansa da Kaddafi'siz Libya, istikrarını kaybettiği gibi hemen sonra başlayan kamplaşmalarla büyük bir bunalıma sürüklenmiştir. Bu bunalım Birleşmiş Milletler nezdinde yapılan seçimler sonrasında iktidara gelen meşru hükümetin hedef alınmasının bir sonucudur. Bunalımın en büyük kaynağını oluşturan iç savaş, Halife Hafter denilen isyancı bir generali destekleyen uluslararası güçlerin ve özellikle de Rusya'nın denetiminde olan WAGNER denilen gerillalar tarafından sürdürülmektedir. Hafter'in saldırılarından rahatsız olan Libyalıların büyük bir kısmı 2011'in sonlarından itibaren mülteci durumuna düşmüştür. Bu kapsamda ülkeden ayrılarak yakın çevredeki devletlere sığınmak zorunda kalanların sayısı yaklaşık 450 bin civarındadır. Bu göçmenlerin bir kısmı Tunus, Cezayir, Mısır ve Çad'a göçmüştür. Ancak devam eden iç savaş sebebiyle 2014 yılında bir bu kadar daha göçmen söz konusu ülkelere göçmüştür (Salameh, 2019, s. 250)⁴. Libya'daki göç aslında ülke kaynaklarının yetersizliğine veya yoksulluğa bağlı değildir. Bu durum özellikle savaş yıllarında ortaya çıkan bir durumdur ve geçmişteki hadiselerle benzer özellikler taşımaktadır. 1911-12 yılları arasında sürüp giden ve nihayetinde İtalya'nın istilasıyla sonuçlanan Trablusgarp Savaşı sonrasında da Libya, göçe mecbur bir ahalinin dramıyla sarsılmıştır. O dönemde de bağımsızlığını yitirmekten korkan binlerce Müslüman, ülkeyi terk ederek Mısır'a ve Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır (Yüksel, 2016, s. 63-71).

2014'deki kaos döneminde de benzeri hadiseler yaşanmıştır. Libya'daki istikrarsızlıktan etkilenen genç kuşaklar kendilerini bir yüzyıldır sömürmüş olan İtalya'ya, oradan da son durak olabilecek Avrupa'nın diğer zengin ülkelerine gitmek için harekete geçmişlerdir. Bu hareketlenme esnasında Akdeniz üzerinden Avrupa'ya yaklaşık 140.000 mülteci ve göçmen geçmiştir (Salameh, 2019, s. 250).

Suriye'de ise Rusya'nın desteğini alan Baas Rejimi, 1950 tarihli insan hakları sözleşmesinde yer alan ve her insana kendisini yönetecek erki seçme ve seçilme hakkını kullanma imkânı veren kararı çiğnemiştir. Beşar Esad, 1945 sonrası diktatörlerinin çehresine bürünen ülke savunmasını adeta bir katliama dönüştürmüştür. Bu katliam yaklaşık 10 milyon insanın yerini yurdunu terk ederek çevre ülkelere dağılmasına sebep olmuştur (Özcan, 2017, s. 3). Bu nüfusun göçtüğü ülkelerin başında Ürdün (<https://tr.sputniknews.com>)⁵, Lübnan (<https://www.aa.com.tr>)⁶, Türkiye (<https://multeciler.org.tr>)⁷, Irak (<https://21yyte.org/tr>)⁸ gelmektedir. Oysaki Arap ülkelerinin başını çeken Suudi Arabistan, ilk başlarda mülteci kabul ederken, iç istikrarsızlık yaratacakları düşüncesiyle 2014 yılında 370 bin yabancıyı sınır dışı etmişti. Mültecilerin ülkeden çıkarılmasının büyük etnik sorunlara yol açacağını düşünen

⁴ Salameh, 2014 yılında artan şiddet ve çöken kamu düzeni sebebiyle Libya'dan yaklaşık 400.000 kişinin yeniden göçmen durumuna düşürüldüğünü ifade etmektedir.

⁵ Ürdün resmi rakamlarına göre ülke sınırları içerisinde yaklaşık 1,3 milyon, BM verilerine göre ise 650 bin Suriyeli mülteci bulunduğu ifade edilmektedir

⁶ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, 2019 sonu itibarıyla Lübnan'daki Suriyeli mülteci sayısını 914 bin olarak açıklamıştı.

⁷ Mülteciler Derneği'nin verilerine göre Mart 2020'den itibaren Türkiye'de bulunan Suriyeli mülteci sayısı 3.587.779 idi.

⁸ Dünya genelinde bulunan mültecilerden 247,568'si Irak'tadır.

Riyad yönetimi, “mültecileri içeri almazsak, çıkarmak zorunda da kalmayız” (<https://www.milliyet.com.tr>) mantığıyla hareket ediyor olması, Arapların genel umursamaz mantığının bir göstergesi olarak kayıtlara geçmiştir. Arabistan’ın bu uygulamasına hemen bütün Körfez ülkeleri tarafından iştirak edilmiştir. 2013 yılında Kuveyt’te düzenlenen Körfez ülkeleri donörler toplantısında Suriyeli mülteciler için Kuveyt, Suudi Arabistan başta olmak üzere bütün Arap ülkelerinden 910 milyon dolar bağış toplanmıştı. 2014 yılındaki ikinci bağış kampanyasına da Suudi Arabistan yaklaşık 800 milyon dolarlık bağışta bulunarak soydaşlarının katline duyarsız kalmayı tercih ederek dünyayı şaşırtmıştır. Suudi Arabistan ve diğer Arap ülkeleri kapılarını kapatınca Suriyeliler için Türkiye ve Akdeniz üzerinden önce Yunanistan, Bulgaristan ve Arnavutluk yoluyla Avrupa’ya geçmek tek çare olmuştur. Ancak Avrupa yolunu tutan mültecilerin birçoğu Akdeniz’de veya Avrupa sınırlarında hayatını kaybetmişti. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin 2017 yılı verilerine göre Avrupa’ya ulaşabilen toplam mülteci sayısı Türkiye’nin çok çok altında kalmıştır. (<https://www.yenicaggazetesi.com.tr>)⁹. Suriyelilerin zaman içerisinde bir taraftan Avrupa’ya diğer taraftan Kuzey Afrika ve Akdeniz yollarını kullanarak Güney Amerika’ya (<https://www.evrensel.net>)¹⁰ ve ABD’ye (<http://www.haber7.com>)¹¹ kadar yayıldıkları görülmüştür. Suriye rejimi bu acımasız tavrıyla öz vatandaşlarını göçe zorlayarak ülke nüfusunun yaklaşık üçte birinin evlerini kaybetmesine ve 7 milyondan fazla nüfusun ise komşu ülkelere sığınmasına sebep olmuştur. Yerinden edilmiş nüfusun geri kalanı Suriye’de kalmaya devam etse de iç savaş onları da göçe zorlamaktadır.

Türkiye’de yaklaşık 4000.000 Suriyeli mülteci bulunmaktadır. Bunların dışında Zeytin Dalı Harekâtı ve Barış Pınarı Harekâtı sonrasında oluşturulan güvenli bölgeye 2018’den bu yana sürekli bir Suriyeli mülteci akını bulunmaktadır. Bu süreç içerisinde sınır yakınlarındaki kamplara gelen Suriyeli sayısı yaklaşık 1 milyonu bulmuştur. Türk hükümeti ülkenin ekonomik durumunu da dikkate alarak, daha fazla mülteci alamayacağını ilan etmiştir. Sınırlarının yakınında uluslararası destekli güvenli bir mülteci sığınma kenti kurmak istemiştir. Buna rağmen Türkiye’nin bu çağrısına Avrupalılardan verilen sözler dışında hiçbir destek gelmemiştir. Bu sebeple Türkiye söz konusu bölgede çadır, konteyner ve briket evler kurmak suretiyle mültecileri barındırmaya çalışmıştır. Ancak bu mültecilere İdlip’teki istikrarsızlık ve rejim saldırıları sebebiyle yeni katılımlar devam etmiştir. Suriye’deki bu istikrarsızlık esasında kendi sürecinde devam eden bir husus olmayıp, bölgenin bütününde meydana gelen hadiselerin bir sonucudur. Arap Baharı sonrasında Yemen göçmenler için Avrupa’ya ve Suudi Arabistan’a geçiş için bir güzergâh haline gelmişti (Salameh, 2019, s. 251). Ancak Suudi Arabistan’ın Yemen’e müdahalesi bu defa Yemen’i mülteci geçiş durağı olmaktan çıkararak, mülteci veren bir ülke haline getirmiştir (Ciğer, 2016, s. 68; Goularas ve Sunata, 2015, s. 21)¹².

Arap Baharı’nın ilk çıkış noktası olan Tunus’a ve Mısır’a karşılık Suriye, Yemen ve Libya bu dönemin en kanlı hadiselerine maruz kalmıştır. Bu ülkelerden özellikle Mısır, Yemen ve Suriye’den büyük nüfus kitleleri komşu ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır (Salameh, 2019, s. 252).

⁹ Almanya’da 1 milyonun üzerinde mülteci bulunurken, bu rakam, Fransa ve İtalya’da 355 bin, İsveç’te 328 bin, Avusturya’da 173 bin ve Yunanistan’da 83 bin seviyesinde bulunuyor.

¹⁰ Uruguay Devlet Başkanı Jose Mujica ve hükümeti, Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği ve Uluslararası Göçmenler Örgütü ile birlikte yürüttüğü program kapsamında toplam olarak (2015 itibarıyla) 134 Suriyeli sığınmacıya ev sahipliği yapmaktadır.

¹¹ ABD Başkanı Husain Barrak Obama’nın Eylül 2015’e kadar 10 bin Suriyeliyi alacaklarına dair sözüne rağmen ABD 2020 yılı itibarıyla sadece bin 736 Suriyeliyi kabul etmiştir.

¹² Yemen 2001-2012 yılları arasında Avrupa Birliği ile karşılıklı geri kabul anlaşmaları imzalayan ülkelerden biri idi. Halbuki 2016 yılına gelindiğinde ABD’de uygulanan ve geçici koruma statüsü verilen ülkeler arasında Yemen’in bulunuyor olması yaklaşık 4 yılda yemenin içine sürüklendiği istikrarsızlığı gözler önüne sermektedir.

Ekonomik Faktörler

Tunus'un yanı sıra bütün Arap ülkelerinde ABD'deki (2000) 11 Eylül hadiseleri sonrasında ekonomi giderek bozulmuştur. ABD'nin bütün Arap ülkelerini neredeyse terörist ilan etmesi bu ülkelere yönelik geçmişteki iyi algının hızlı bir şekilde kötüleşmesine ve gerilen ilişkiler bağlamında Tunus, Cezayir, Libya, Mısır, Suriye, Irak ve Yemen gibi ülkelerin ekonomileri hızlı bir şekilde bozulmaya yüz tutmuştur. Bütün bu ülkeler üzerinde yapılan çalışmalar incelendiğinde ortak olan özellik, ülkelerin sahip olduğu toplulukların aç, yarı aç, yoksul, zengin ve çok zengin gibi sınıfları bölünmüş olduğu ve bu sınıflar arasında zaman zaman kitlesel çatışmaların var olduğu gerçeğiyle karşı karşıya kalmış olmasıdır (Dinç, 2018, s. 2). Nitekim Arap Baharı öncesinde yaşanan ekonomik krizler yüzünden son dönemde söz konusu ülkelerde alınan tedbirler çoğunlukla hayal kırıklığı yaratmıştır (Siypak, 2016, s. 67-68). Yoksulluk ve işsizlik düzeyleri yüksek olan bu ülkelerin liderlerinin ekonomik kaynaklara el koymuş olması ve kişi başına gelirin sürekli olarak düşüş göstermiş olması, iyi niyetli girişimleri baltalamış ve ülkeler genel olarak ekonomik bir darboğaza doğru sürüklenmiştir. Söz konusu ülkelerdeki bu istikrarsızlığın arkasında ise genellikle Uluslararası Para Fonu (İMF) ve Dünya Bankası gibi borç veren sistemler vardır. Bu sistemler tarafından borç alarak gelişmeye teşvik edilen ülkelerde yatırımlar ne yazık ki hizmet sektörüne ve lüks araç gereçlere yapılmıştır. Borçların zamanı gelince anapara ertelenerek faizler ödetilmeye, bu da mümkün olmayınca yeni borçlar verilerek bu faizlerin ödetilmesine yönlendirilen ülkeler kısa bir süre sonra ekonomik çöküşe maruz kalmıştır. Bu da özellikle ekonomik istikrarsızlıklardan beslenen Arap Baharı gibi kitlesel hadiseleri beslemiş ve bu tür hareketler bu ülkelerin bir çeşit kaderi haline gelmiştir (Paksoy vd., 2013, s. 173). Bu kaderi hazırlayan Dünya Bankası ve İMF gibi sistemler söz konusu ülkeleri sömürmeye devam etmektedir. Bu sömürüyü yürütmek için ortaya atılan yapısal uyum programları da doğal olarak başarısız olmuştur ya da başarısız olması için birtakım ayak oyunları tertiplenmiştir (Paksoy vd., 2013, s. 172-173). Arap ülkelerindeki temel ekonomik göstergelere ait veriler hakkında oluşturulmuş olan istatistikî veriler vardır (Paksoy vd., 2013, s. 178)

Tablo 1: Arap Ülkelerinde Temel Ekonomik Göstergeler

Ülkeler	Yıllar	GSYH (Milyon \$)	Nüfus (Milyon)	Büyüme (%)	İşsizlik Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%)
Cezayir	2009	138.119.9	35.0	2.4	10.2	-11.3
	2010	161.979.4	35.5	3.3	11.4	16.2
Mısır	2009	188.984.1	79.7	4.7	9.4	11.2
	2010	218.894.3	81.1	5.1	9.4	10.2
Ürdün	2009	23.820.0	5.9	5.5	12.9	2.8
	2010	26.425.4	6.1	2.3	12.6	8.4
Libya	2009	62.360.4	6.3	2.1	14.6	-32.8
	2010	65.740.4	6.4	3	30	-34.8
Fas	2009	23.820.0	5.9	5.5	9.1	1.5

	2010	26.425.4	6	2.3	9.1	0.6
Suriye	2009	53.934.5	20	6	8.1	-2.8
	2010	59.147.0	20.4	3.2	8.4	6.3
Tunus	2009	43.522.0	10.4	3.1	14.2	3.1
	2010	44.238.2	10.5	3	5	4.6
Yemen	2009	25.130.1	23.3	3.9	14.6	-8.7
	2010	31.042.7	24.1	7.7	35	24.2

Kaynak: Paksoy vd., 2013, s.178.

Tablo 1'deki istatistikî veriler incelendiğinde görüleceği üzere Arap Baharı öncesinde olduğu gibi sonrasında da Tunus, Mısır, Libya, Suriye ve Yemen'de Gayrisafi Milli Hasıla'daki orantısız dağılım sebebiyle meydana gelen huzursuzluklar ve iç dengelerdeki ani değişimler, Arap Baharı sonrasında bu ülkelerden Avrupa'ya kitlesel göçlere sebep olmuştur. Ancak bu göç dalgalarının özellikle Avrupa'ya yöneliyor olmasının perde arkasında yıllarca sömürülen bu ülkelerin kaynaklarıyla kurulan bir yaşamın ve oluşturulan sanayii sisteminin önemli bir rolü olduğunu söylemek gerekmektedir. Arap Baharı sonrasında söz konusu ülkelerin halkları içerisine sürüklendikleri fakirlik ve gelecek endişesi sebebiyle geçmişte kurulmuş olan birlikteliğin de verdiği bir hissiyatla rotalarını sanayileşmiş ve müreffeh bir yaşam düzeyi sunan bu ülkeler çevirmişlerdir. Bu cazibe alanının çekim gücüne aldanarak rotasını Avrupa'ya çeviren bu insanlar, buralarda kurulacak yeni hayatların, daha iyi bir yaşam standardının, sağlık imkânlarının ve elde edilecek maddî güvencenin hayaliyle hareket etmektedirler.

Avrupa ülkeleri ise gelen göçmenlerin yaratacakları kayıt dışı ekonomiden endişe ederek, bu göçleri mümkün oldukça engellemek arayışı içerisindeyler. Özellikle Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlatmış olduğu göç alma politikası kısa bir süre sonra Neo-Nazi gruplarının tepkisine sebep olmaya başlamıştır. Bu gruplar göçmenlere karşı cinayet ve kundaklama gibi eylemler geliştirerek onların ülkeye girişini engellemeye çalışmışlardır. Ancak bu karşıt söylem hiçbir zaman gerçek bir değer olma başarısı gösterememiş olmakla beraber bu süreç 2017 yılında yapılan Alman Federal Seçimleri'ne kadar devam etmiştir. Bu seçimlerde ilk defa göçmen karşıtı aşırı sağ bir parti olan Almanya İçin Alternatif Partisi (Alternative Für Deutschland(AFD) üçüncü parti olarak meclise girmeyi başarmıştır. Bu başarı Avrupa'da göçmen karşıtı politikaların yeniden yer bulmasını sağlamıştır (Çakı ve Topbaş, 2018, s. 61). Buna rağmen Avrupa'ya sürmekte olan göçün sağlayacağı faydalar düşünüldüğünde, göçmenlerden kaynaklı kayıt dışı ekonomilerin Avrupa ülkeleri için pek fazla bir sorun oluşturmayacağını yanı sıra bu göçü teşvik eden yapıların varlığı da bir gerçektir. Öyle ki aşırı yaşlanmış olan Avrupa nüfusuna yeni bir nefes aldırarak olan göçmenler, Avrupalıların istemedikleri pek çok alanda çalışarak, ekonomiye büyük katkı sundukları da aşikârdır. The Economist Dergisi, "Arap Baharı ile Avrupa'nın kısılcına düştüğü göçün sadece ahlaki bir mesele olmadığını ileri sürerek, bu sayede ülkelerin yaşlanan nüfuslarını genç göçmenlerle destekleyebileceklerini ve sağlanacak istihdam sayesinde göçmenlerin Avrupa ekonomisine büyük katkı sağlayacaklarına işaret etmiştir". Yine The Economist'e göre göçmenlere çalışma izini sağlanması genç göçmenlerin Avrupa'ya olan entegrasyonunu hızlandıracak ve Avrupa'nın yavaşlayan üretim sürecini hızlandıracaktır (Vatandaş, 2016, s. 14). Öyle ki özellikle Kuzey Afrika ve Arap ülkelerinden gelen

göçmenlerin talep edecekleri ekonomik imkânların büyük oranda tarıma yönelik alanlar, inşaat, temizlik ve diğer meslekler veya sektörler olacağı gerçeği göz önüne alındığında bu durum Avrupa için ucuz iş ve işçi demek olduğu gibi maliyetlerin düşürülmesi için de büyük fırsatlar yaratacaktır. Meseleye diğer bir açıdan bakıldığında ise göç unsurları endüstriyel demokrasilerde ekonominin bir parçası olmaya devam edecektir.

Avrupa ülkelerinde göçmenlerin çok sıkı kısıtlamalara maruz kalmalarına rağmen göçün rotasının yine de bu ülkelere dönüyor olması düşündürücüdür. Bununla beraber Avrupalı ülkeler toplumsal tepkilere ve yüksek işsizlik oranlarına aldırış etmeksizin (Türkiye ile yapılan Geri Alım Anlaşması'na benzer uygulamalarla) kaliteli göçü özendirmeye devam etmektedirler.

Arap Baharı ülkelerinden Avrupa'ya göçler genellikle Türkiye üzerinden veya Akdeniz üzerinden yapılmaktadır. Ancak ferdi olarak gerçekleştirilen bu göçlerin hemen hepsinin neticelendiğini söylemek mümkün değildir. Türkiye üzerinden yapılan göçler Yunan adalarına ulaşılması halinde neticelenmiş görünmekle beraber, Yunanlıların göçmenlere bakış açısına göre göçerleri iyi veya kötü tavır ve davranışlar bekliyor olabilmektedir. Öyle ki Türkiye bu tür düzensiz göçmenleri engellemek için Ege ve Akdeniz'de sürekli devriyeler gerçekleştirmekte ve boğulmaya terk edilmiş binlerce göçmeni kurtararak ülkelerine iade ettiği her gün basına yansımaktadır. İkinci bir yol olarak Akdeniz üzerinden İtalya yolunu deneyenlerin bu kadar şanslı olduğu söylenemez. Binlerce göçmenin Akdeniz sularında olduğu medyada haber konusu olmaya devam etmektedir. Buna rağmen Avrupa'ya ulaşan göçerlerle ilgili yapılan istatistiklere bakıldığında verilen bilgiler bu kişilerin hangi milletten olurlarsa olsunlar iş olanaklarına sahip olabildikleri yönündedir (Koçak ve Gündüz, 2016, s. 76)¹³. Bu tür veriler Mısırlı, Tunuslu, Libyalı ve Suriyeli göçerleri Avrupa'ya gitmek konusunda teşvik etmektedir. Göçerlerden Akdeniz kıyısına veya Türkiye'nin batı kıyılarına ulaşanlar buldukları ilk vasıta ile ada ada dolaşarak Yunanistan üzerinden Avrupa'ya gidebilmeyi denemektedirler.

Avrupa'daki bu eğilimin başlıca nedeni düzensiz göçün büyümeye yapmış olduğu olumlu tesirdir. Örneğin Almanya 1960'larda başlattığı ucuz işçi kabul programıyla sanayisini en az beş kat büyütüştür. Ancak 1973'te bu programı sonlandırmak istediğinde ise yasal yollarla temin edilen işçilerin ülkelerinde bıraktıkları izlenimler, bu defa yasadışı yollardan göçü teşvik etmiştir. Bu göçü teşvik eden unsurlardan biri de Almanya'nın göçten beslenen iş dünyası olduğu gerçeğini de unutmamak gerekmektedir (Martin ve Zurcher, 1999, s. 22). Bu sebeple Almanya son dönemde özellikle Suriye'den gelen göçmenlere kapısını açarak, Ortadoğu'ya bakış açısının diğer Avrupa ülkelerinden farklı olduğu imajını vermeye ve böylelikle Ortadoğu devletlerinin ve halklarının sempatisini kazanmaya çalışmıştır. Almanya'nın bu tavrı diğer Avrupalı ülkeleri de göçmen politikalarını gevşetme yönünde yeni girişimlere sevk etmiştir (Aras ve Günar, 2015, s. 63-65)¹⁴. Almanya bu bağlamda ülkesine 30 bin civarında Suriyeli barındırdığını açıklamıştır (Aras ve Günar, 2015, s. 81). Diğer taraftan Lübnan'a 100 milyon Euro yardımda bulunarak mültecilerin durumlarının iyileştirilmesine destek olmaya çalışmıştır (Çakı ve Topbaş, 2018, s. 81).

¹³ Avrupa Birliği'nde göçmenlerin istihdamı konusunda her ülke kendi imkânlarına göre bir politika belirlemiştir.

¹⁴ Almanya Arap Baharı öncesinde henüz diğer Avrupa ülkeleri kadar genişlemiş ve teknoloji ihracı aşamasında olmadığından Arap ülkeleriyle sadece eğitim, burslar vs. hususlarda işbirliği yapmaktayken 2010 yılı sonrasında göçmenlerin gelmeye başlamasıyla daha aktif ve etkin bir politika izlemeye ve ekonomik atılımlar yapmaya başlamıştır. Bununla birlikte siyasi destekler konusunda hep Avrupa Birliği çerçevesinde hareket etmiştir. Buna rağmen bölgede İngiltere ve Fransa'nın sömürgeci imajı karşısında Almanya daha fazla ilgi gören ülke durumundadır.

Yayımlanan istatistikler Arap Baharı sonrasında batıya yönelen göçmenlerin ülkelerindeki ekonomik, politik ve sosyal sıkıntılardan uzaklaşmak istediklerini ortaya koymaktadır. Buna rağmen göçmenlerin, göçü tamamlayan hemşehrilerinin elde ettikleri imkânlarla ilgili duyularını dikkate alarak bu yolculuğa çıktıkları ya da bu yolculuğu yapmaya sürüklendiklerine dair veriler, iddiaları biraz daha anlaşılır kılmaktadır (Yardım, 2017, s. 105-109)¹⁵.

Avrupa'ya göç konusunda başarıya ulaşan göçmenler gittikleri ülkelerde hasta ve yaşlıların bakımının yanı sıra tarım, inşaat, restoranlar, otel hizmetleri ve evde bakım gibi çeşitli sektörlerde istihdam edildiklerine dair bilgiler bulunmaktadır. Bu tür iş olanakları sağlayan ülkeler, genellikle göçmenlerin kayıt dışı ikametlerini tolere etmeye çalışmaktadırlar. Bu sayede göçerler vergiden muaf hale gelmekte, ancak sivil haklardan tamamen mahrum kalmaktadırlar. Dolayısıyla yasadışı ikametinin doğası gereği bir taraftan çok zor şartlarda çalıştırılanların yanı sıra parçalanmış aileler ve sömürüye maruz kalan bireylere de dönüşebilmektedirler (Salameh, 2019, s. 252).

Sosyal Faktörler

Kuzey Afrika veya Ortadoğu'da ülkelerin bir kısmı son derece zengin, bir kısmı ise tam tersine fakirdir. Zengin ülkelerin kendi sosyal faktörlerinden kaynaklanan fakir kesimleri bulunurken, fakir ülkelerin ise aynı sebeplere dayanan oldukça zengin kesimlerinin varlığı da bir gerçektir. Buna rağmen her iki kesimin en temel göstergesi Arap ülkelerinde olduğu gibi iki kesim arasında uçurum denilecek ekonomik gelir farklılıklarından kaynaklanan yoksulluk, açlık, işsizlik ve düşük yaşam standartlarıdır. Bu Arap coğrafyasının kadenci yaklaşımının bir sonucu olsa gerek. Oysaki Ortadoğu'daki devletleri sömürmekte olan ülkelerde bu tür bir kadencilik yok denecek kadar azdır. İnsani haklar her nerede olunursa olsun evrenseldir. İslamiyet bu evrensel hakları 1500 yıldır insanlara dağıtma konusunda vakıflar, aşhaneler, sadaka kurumları, zekât müesseseleri ve daha birçok imkânlar sunarak son derece adil bir yaşam sunmaktadır. Buna mukabil, Arap dünyası İslam'ın sunduğu bu imkânlardan Osmanlı Devleti'nin bu coğrafyadan çekildiği 1920'li yıllardan itibaren yok denecek derecede az istifade edebilmiştir. Çünkü özellikle Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ecnebinin kucağına düşmüş olan devletler sistemli bir şekilde Osmanlı mirasını yok etmişlerdir. Bu yok ediş sırasında kaleler, türbeler, hanlar, hamamlar ve vakıflar talan edilmiş, yerlerine gökdelenler dikilerek, insani değerleri öğreten bu kurumlar ortadan kaldırılmıştır. Yeni Arap yönetimleri Osmanlıdan kalan mirası yok sayarak, yerlerine yenilerini inşa etmedikleri gibi, Sürre Alayları ile inşa edilen gelenekler dahi ortadan kaldırılmıştır.

Oysaki Arap ülkelerinin tamamı İslami yönetimlere mensuptur ve buram buram Müslümanlık kokan bu devletlerin insana yaklaşımı günümüzde bir Avrupalının mantığını aratmayacak kadar yozlaşmıştır. Birçok Arap ülkesinde insanlara dağıtılması gereken sosyal imkânların Arap Baharı'na konu olmuş olan diktatörlerin gaspına uğramış olduğu gerçeği bir tarafa, bu dikta rejimlerinin taraftarı olunmadığı sürece bu gelirlerden hiçbir pay alınamıyor olması söz konusu yönetimlerin İslamî değerlerle bir alakalarının kalmamış olduğunu açıkça göstermektedir. Bu itibarla Arap âleminin Avrupa'nın hegemonyasında kaldığı yıllar itibarıyla kendisinden çok fazla ödünler vermiş olduğunu ve giderek daha bencil bir yaşam tarzı seçilmiş olduğunu göstermektedir. Bu tür bir yaşam tarzı insan hayatında var olması gereken yardımlaşma ve dayanışma duygusunu da ortadan kaldırmış olduğundan, söz konusu ülkelerde işsiz, yolsuz, aç ve sefil kalan insanlara bir yardım eli uzatacak sosyal bir kurum ya da otorite bulmak mümkün görünmemektedir.

¹⁵ Avrupa Birliği ülkelerinde mevcut göçmenlerin elde ettikleri hakları, göç ettikleri ülke vatandaşlarına bir özenti aracı olarak kullanmaları, göçün yönünü belirlemektedir. Bu duruma çare arayan devletlerden biri olan Fransa göçün yolunu kesmek için yeni politikalar üretmektedir.

Bölgesel düzeyde bir değerlendirme yapıldığında yoksulluğun en fazla olduğu ülkeler Sahra-altı Afrika bölgesinde ve Güney Asya'da yer aldığı görülecektir. En az olduğu yerler arasında ise Avrupa ve Orta Asya bölgesidir. Arap Baharı'nın etkilediği Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da ise yoksul nüfusun toplam nüfusa oranı %12.2 seviyelerindedir. (Akbaş, 2015/3, s. 54). BM'nin 2014'de yayınladığı İnsani Gelişme Raporu'na göre; Latin Amerika ve Karayipler, Avrupa ve Orta Asya, Doğu Asya ve Pasifik ülkeleri yüksek insani gelişme grubunda yer almaktaydı. Arap ülkeleri ve Güney Asya orta insani gelişme grubunda bulunmaktaydı. Buna nazaran Sahra-altı Afrika ülkeleri ise düşük insani gelişme grubunun mahkûmları olmaktan daha uzun bir süre kurtulamayacakları anlaşılmaktadır (Aktaş, 2015/3, s. 49). Hal böyle olunca aşağı tabakaya mahkûm edilmiş olan bu sınıflar için tek çare ülkeyi terk ederek insanca yaşam sağlayacak başka ülkelere göç etmeyi bu ülkelerde kalmaktan daha cazip hale getirmektedir. Bu uğurda göçmenlerin ölümü, soygunu, şiddeti ve hatta tecavüzü dahi göze alarak rotayı Avrupa'ya döndürmeleri, Arap ülkelerinde insana verilen değer ne derece ayaklar altında olduğunun bir göstergesidir.

Bu itibarla Arap Baharı'na maruz kalan ülkelerinden Avrupa'ya yapılan göç genel olarak sosyal ve ekonomik yaşamın zorlukları, sosyal dışlanma, yabancılaştırma ve eşitsizliğin benzeri görülmemiş düzeylere ulaşmasından kaynaklanmaktadır (Sayın, Usanmaz, Aslangiri, 2016, s. 5)¹⁶.

Yukarıda da izah edildiği gibi yoksulluk bu ülkelerin içinde bulunduğu kaos ve iç savaşın bir sonucudur. Bu tür olumsuz sosyal faktörler sebebiyle aç kalan ve beslenemeyen, çocuklarına iyi bir eğitim veremeyen ve her türlü insani haklardan yoksun kalan birçok Suriyeli, Mısırlı, Libyalı, Tunuslu ve Yemenli insan kitleleri bütün bu haklara kavuşabilmek adına göç yollarına düşmek zorunda kalmıştır. Bütün bunların yanında diasporadaki akrabalarla birlikte yaşama olasılığı, Arap Baharı ülkelerinden çok sayıda göçmenin ekonomileri kötüleşen ülkelere geri dönmektense Avrupa'nın en ücra köşelerinde kalmayı tercih ettiklerini göstermektedir. Bir süre sonra bu insanlar eşlerini ve çocukları yanlarına alabilmek için her yolu denemektedirler(Salameh, 2019, s. 253).

Tunus, Mısır, Libya, Yemen ve Suriye'den Avrupa'ya göç edenler, Avrupa ülkelerinde gündemde olan aile birleşimi yasalarını kullanarak, öz vatanlarının kıymetli beyinlerinin başka milletlerin hizmetine sunmaya devam etmektedirler.

Arap Baharı Sonrasında Kuzey Afrika'dan Avrupa'ya Yapılan Göçler

Arap Baharı sonrasında Kuzey Afrika'dan Avrupa'ya yapılan göçler yukarıda da belirtildiği gibi birkaç özel sebebe bağlıdır. Bu sebepler arasında politik ve ekonomik nedenler diğer nedenlerden daha önceliklidir. Politik nedenlerin perde arkasında ise Avrupa ve ABD'nin Arap ülkeleriyle olan sömürüye dayalı ilişkileri vardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı ile tarihe karışmasından sonra başboş kalan Arap coğrafyası sömürgeci devletlerin paylaşımına uğramıştır. Sykes-Picot (1916) anlaşmasıyla Ortadoğu coğrafyasında haritalar yeniden oluşturulurken Kuzey Afrika'yı oluşturan Mısır ve ötesinde bulunan Mağrib ülkeleri ise Fransa, İtalya ve İngiltere'nin ortak oluşturdukları bir paylaşım sürecinden geçmişlerdir. Bu süreçte İngiltere başrol oynamış ve diğer ülkelerin alacakları toprakları istediği gibi belirlemiştir. Bu belirlemede petrol bölgeleri, tarım alanları ve diğer yaşam alanları birbirinden koparılmış,

¹⁶ "Arap Baharı ile Tunus'ta başlayan yönetim karşıtı hareketler, sömürge geçmişine sahip tüm Orta Doğu ülkelerine sirayet etmiştir. Bu süreç sadece Tunus'la da sınırlı kalmamış; Mısır, Libya, Suriye, Yemen ve diğer Arap ülkelerinde çok büyük çaplı sokak gösterilerine, yerine göre iç ayaklanmalara ve bölgesel çatışmalara bağlı olarak makro ölçekli göç hareketliliği yaşanmasına sebep olmuştur. Bu halk hareketlerinin başından beri binlerce insan hayatını kaybederken ve yaralanırken, yüzlerce tutuklama olayı olmuş; nüfusun bir bölümü ise diğer ülkelere göçe mecbur kalmıştır."

aynı milletin insanları farklı coğrafyalara serpiştirilerek, akrabalıklar ve toplumsal bağlar zayıflatılmaya çalışılmıştır. Osmanlı döneminde tek bir Arap coğrafyasından bahsedilirken, sömürge döneminde yaklaşık 12 ayrı Arap devleti oluşturulmuş ve her birine farklı farklı sınırlar ve milliyetler kazandırılmıştır. Bunu yaparken de Tunus'un ile Cezayir arasında, Cezayir ile Fas arasında ve Mısır ile Libya arasında bölgesel sorun teşkil edecek düzenlemelere gidilerek bu devletlerin aralarında rekabet ve çatışma alanları oluşturulmuştur.

1950'li yıllarda birbirine düşman ve farklı hiziplere bölünerek bağımsızlaştırılan Arap devletleri, elde ettikleri bağımsızlığı yine sömürgecilerin yeni yeni müdahalelerine açık bir şekilde ve onların izni dâhilinde elde edilmişlerdir. Bunun en açık göstergesi, belirli bir zaman sürecinde kendi kaderlerine hükmeden bu devletlerin Avrupa'nın müdahaleleriyle istendiğinde demokrasiye ve istendiğinde tekrar tekrar diktatörlüğe nasıl dönüştürülebildikleridir.

1990'lı yıllarda soğuk savaşın sona ermesi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla başlayan süreçte, Arap sosyalizmine inanan liderler korumasız kalmışlardı. Avrupa bu liderlerle uzun vadede çalışabilmek için hedef ülkelerin mutlak surette demokrasiye veya bir çeşit geçiş sürecine dönüşümlerinin sağlanmasını temin etme gereği duymuştur. Ancak bu çoğunlukla mümkün olmayınca da bu liderlerin tamamen ortadan kaldırılmaları gündeme gelmiştir. Bunun için önce BOP, ardından da Arap Baharı denilen süreçler başlatılmıştır. Bu süreçler 2011 yılında sonlandırılmak istendiğinde Avrupa'da ekonomik ve sosyal dengelerin değiştiği yeni bir dönem başlamaktaydı. Avrupalılar bu ekonomik darboğazdan çıkmak için ya eski sömürü sistemlerini kuracaklardı veya bu liderlerin yerine getirilecek yenilerinin söz konusu ülkelerin kaynaklarını yeniden kendilerine sorgusuz ve sualsiz açmaları temin edilecekti. Aksi durumlarda söz konusu ülkelerin liderleri doğrudan bir müdahaleye gerek kalmadan, hâkim oldukları zümrelerin talepleri doğrultusunda ortadan kaldırılacakları yeni bir zemin hazırlanacaktı. Bu zeminde bazı liderler canlarından olacaktı, bazıları da istenileni yaparak canını kurtarabilecekti. Bu iki şıkkın dışında bir şık daha vardı ki, Avrupa'nın tercihi de bu yönde olmuştur. Söz konusu ülkelerin liderleri, onlardan nefret eder duruma getirilmiş toplulukların eline terk edilerek ortadan kaldırıldıktan sonra, bir daha toparlanamayacak şekilde kargaşaya gömülmeleri temin edilecek ve böylece hem ülke kaynakları sömürülecek, hem de ülkenin geleceği olan nüfus kitlelerinin her türlü varlıklarıyla rotalarını Avrupa'ya döndürmeleri sağlanacaktı. Plan uygulandı ve söz konusu ülkelerin genç kuşakları Avrupa'nın şirin görünen yüzüne aldanarak, ölümü dahi göze alarak Akdeniz üzerinden Avrupa'ya göçmeyi ve yeni bir yaşam uğruna her şeylerini feda etmeyi göze alacaklardı. Bu duruma en iyi örnek Libya'dır. Bu anlamda ülkelerini terk eden Libyalıların hiç de azımsanmayacak kadar çok olduklarını söylemek mümkündür. Libyalıların gelecekte kendi ülkelerinden çok Avrupa'ya hizmet edeceklerini söylemek malumun ilanı olmayacaktır.

Tablo 2. Libya'dan Avrupa'ya Yapılan Göçler

Libyalı Mülteciler	422.912
Avrupa'ya Giden Toplam Göçmen:	706.073
-Tunus'a Dönen Tunuslular	96.913
-Mısır'a Dönen Mısırlılar	140.642
-Tunus ve Mısır'a Ulaşan Üçüncü Ülke Vatandaşları	292.772

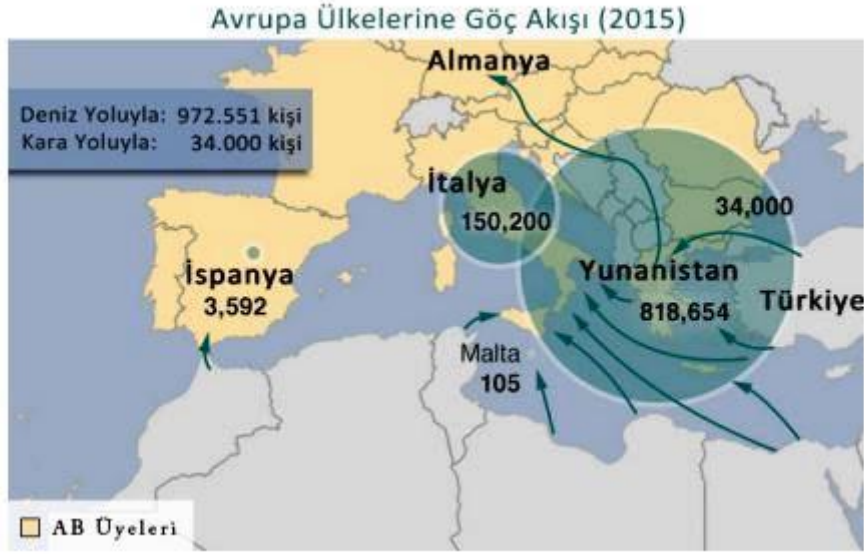
-Libya Sınırındaki Afrika Ülkelerine Ulaşanlar	148.281
-İtalya ve Malta'ya Sığınanlar	27.465
Toplam	1.128.985

Kaynak: Malkara, 2017, s. 52.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında Libyalı mültecilerin sayısı yaklaşık 420 bin civarındadır. Bu mültecilerin dışında Libya üzerinden Avrupa'ya gidenlerin toplamı ise 706.073'dir. Bu da göstermektedir ki Arap Baharı olaylarının ilk yılından itibaren Avrupa'ya düzenli bir şekilde 1.128.985 kişi göç etmiştir. Bu göçmenlerin büyük bölümü geçmişte maruz kaldıkları sömürü düzenine sağladıkları intibakın bir sonucu olarak ilk fırsatta ülkelerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Bunun sebepleri arasında ülke liderlerinin yıllar süren eziyet dolu uygulamaları ve mali imkânların eşit dağıtımdan uzak olması vardır. Bu sebepler arasında ayrıca ülke liderleri tarafından neredeyse doğrudan bir satın alma yöntemiyle her türlü ihtiyaçları karşılanan (Kaddafi yönetiminde olduğu gibi) işsiz ve umutsuz insan kitlelerinin, ülke yönetimlerine duydukları nefret hisleri de yer almaktadır. Söz konusu ülkelere Avrupa'ya yönelen göçü destekleyen başka sebepler de vardır. Bu sebepler de yine Avrupalı devletler tarafından oluşturulmuştur. Mesela Tunus lideri Ben Ali'nin kaçışının ikinci ayı dolmadan Avrupa Komisyonu "Güney Akdeniz Ülkeleri Demokrasi ve Ortak Zenginlik İşbirliği" kapsamında bir takım yatırım kararları almıştır. Bu yatırım ve yardım kapsamında Avrupa Birliği tarafından Tunus'a 2011-2013 yılları arasında demokratik geçiş sürecini desteklemek için 4 milyar Avro kaynak sağlanmıştır. Aynı şekilde AB'den Ürdün'e ve AB'den Mısır'a da 2012 yılında benzeri yardımlar yapılmıştır. Ayrıca 2011 yılında büyüme kapsamlı iyileştirmeye yönelik Ortaklığa Destek Programı da hayata geçirilmiştir. Bütün bu yardımlar söz konusu ülkelere istenilen demokratik gelişmelerin icra edilmesi şartıyla verilmişti (Malkara, 2017, s. 66).

AB'nin yapmış olduğu bütün bu yardımlara rağmen Avrupa'ya göçün önü alınamamıştır. Avrupa sınırlarını korumak adına kurulmuş olan Avrupa Birliği Sınır Güvenliği Birimi (Frontex), Doğu Akdeniz rotası ile 2011 yılında sadece Suriye'den Türkiye'ye gelenlerin 57.000'i aştığını ifade ederken, 2014 yılında Türkiye üzerinden Yunan adalarına ve Bulgaristan'a geçen mülteci sayısı ise 50.830'a ulaşmıştır. Bütün bu göç rotalarının en yoğun olanı Orta Akdeniz rotası idi. Bu rota Kuzey Afrika'dan İtalya ve Malta'ya yapılan göçlerin güzergâhını oluşturmaktadır. Bu güzergahtan 2011 yılında Lampedusa ve Malta'ya 84.000'den fazla insan göçmüştür. Lampedusa, Sicilya ve Malta'ya Sahra Altı Afrika'dan gelenler ise 2011 yılında 40 bin civarında iken 2014 yılında bu sayı 170.760 olmuştur. Bir diğer rota ise Batı Akdeniz'dedir. Bu rota ise Kuzey Afrika'dan İber Yarımadası'na, Ceuta ve Melilla'dan kara yolu kullanılarak yapılan geçişleri kapsamaktadır ki, bu rota genellikle İspanya, Fransa ve İtalya'ya ulaşmaya çalışan Cezayir, Fas ve Sahra Altı Afrikalılar tarafından kullanılır. Bu rota kullanılarak Avrupa'ya gelenler 2014'ün sonlarında yaklaşık 7840 civarındadır. Frontex verileri dikkate alındığında söz konusu rotalardan AB'nin dış sınırlarına ulaşanların %40'lik bir artış ile 2012-2013 yılları arasında 72.500'den 107.000'e yükseldiği görülmektedir (Coşkun, 2015, s. 51 vd). Bu bölgelerdeki ülkelere devam iç karışıklıklar ve çatışmalar bu göçün daha uzun bir zaman durmadan devam edeceğini göstermektedir.

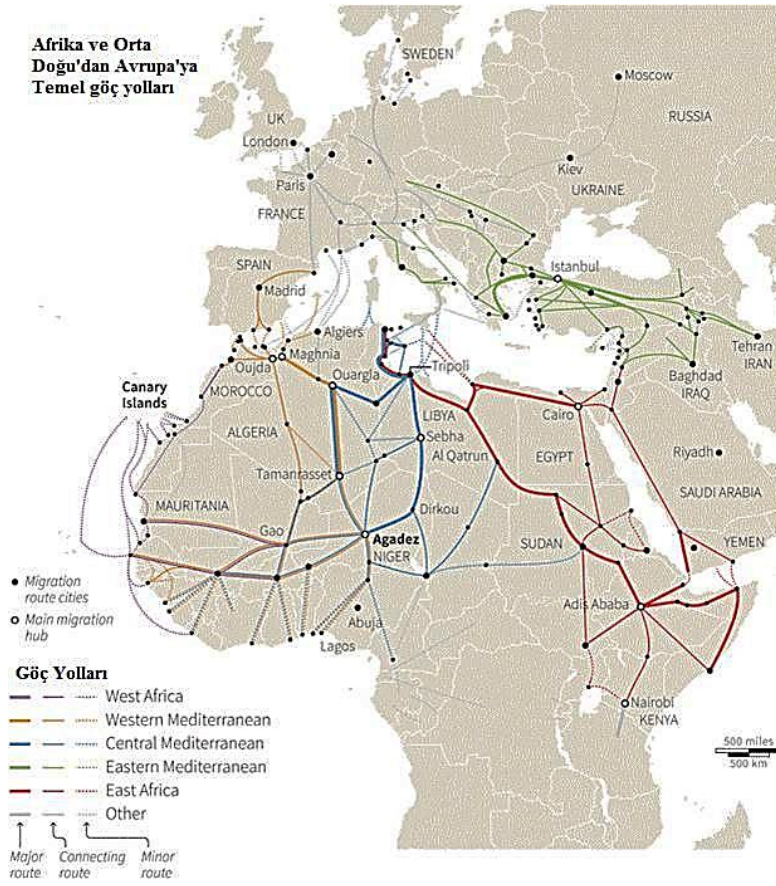

Resim 1. Kuzey Afrika'dan Avrupa'ya Yapılan Göçler ve Yolları (2015)

Kaynak: Vatandaş, 2016, s. 12.

Arap Baharı sonrasında Avrupa'ya yapılan göçlere dair aşağıdaki grafik önemli veriler sunmaktadır. Buna göre 2015 yılında Avrupa'ya göç edenler arasında en yoğun kitle Suriyeliler olmakla beraber, Afrika kıtasından sadece Eritre, Nijerya ve Somali bu kapsamda değerlendirilmemiştir. Yukarıdaki haritaya bakıldığında görülecektir ki Afrika'nın özellikle kuzey kesimi son hadiselerle yoğun bir şekilde göçe maruz kalmaya devam etmektedir (Çenberci ve Gövdere, 2017, s. 1345). Arap Baharı sonrasında Afrika ve Ortadoğu'dan Avrupa'ya yapılan göçlere ait rotaları gösteren aşağıdaki harita ise bunun açık bir göstergesidir. Harita her ne kadar bütün göç yollarını gösteriyor olsa da 2015-2020 yılları arasında Afrika'dan Avrupa'ya yapılan göçlerde de bu rotaların kullanılmaya devam edildiğini açık bir şekilde göstermektedir.

Resim 2. Afrika'dan Avrupa'ya Yapılan Göçlere Ait Güzergâhlar

Kaynak: Keskin, 2015, s.7.

Arap Baharının Sebep Olduğu Göç ve Sonuçları

Arap Baharı, Ortadoğu'daki en kapsamlı göç hareketlerinden birini Tunus, Mısır, Libya, Yemen ve Suriye üzerinden başlatmıştır. Demokrasiye inanan kitlelere yapılan silahlı saldırılar, şiddet ve kaos pek çok insanı ülkelerini terk etmek zorunda bırakmıştır. Söz konusu ülkelere göç edenler, Avrupa Birliği'nde cereyan eden İslamafobik ve ırkçı yaklaşımlara maruz kalmıştır ve kalmaya da devam etmektedir.

Avrupa Birliği bu ülkelere gelen kitlesel göçü durdurmak amacıyla ilk aşamada bir politika geliştirmemiş olmanın sıkıntısını yaşamıştır. Ancak zaman içinde bu göçü önlemeye ve kitlelerin önünü almaya yönelik birçok adım atılmıştır. Bu adımların başında sınırların güvenliğini sağlamaya yönelik girişimler gelmektedir. Buna rağmen göçmenlerin ısrarlı gelişleri sonrasında Avrupa, göçe sebebiyet veren etmenleri ortadan kaldırmak yerine, söz konusu ülkelerdeki yeni yönetimlerle ikili anlaşmalar yaparak mültecilerin geri dönüşünü sağlamaya veya bu ülkelere parasal yardım yapmak suretiyle göç edenlerin durdurulmasına yönelik politikalar geliştirilmiştir (Dinç, 2018, s. 17).

Bu politikaların Arap Baharı'na maruz kalan ülkeler üzerindeki etkilerini incelemek gerekirse şu hususlar ön plana çıkacaktır:

Arap Baharı'nın Göçmenler Üzerindeki Etkileri

Arap Baharı'nın etkilediği ülkelere göç etmek zorunda kalan insanlar üzerinde gittikleri pek çok ülkede ilk aşamada kamplarda yaşamak zorunda kalmış olmanın vermiş olduğu psikolojik çöküntü çok üst seviyelerdedir. Bu çöküntünün başlıca sebepleri arasında ırkçı saldırılar ön sıralarda yer almaktadır. Temel yaşam ihtiyaçlarından mahrum kalmak veya

yaşadıkları alanlardaki alt yapı sorunlarının giderilmesinde yaşanan vurdumduymazlık dahi göçmenleri bu denli etkilememektedir. İkinci bir sebep ise kamplarda yaşam koşullarının ülkeden ülkeye değişiyor olmasıdır. Mültecileri güvensizliğe, yetersiz beslenmeye ve bulaşıcı hastalıklarla karşı karşıya getiren bu umursamazlık bir dizi sağlık sorununu da beraberinde getirmektedir. Ürdün'de kurulan Za'tari Kampı aşırı kalabalıklaşma ve sanitasyon tesislerinin eksikliği nedeniyle büyük sağlık problemlerine yol açmıştır. Kampta kızamık, uyuz, ishal, hepatit (A) ve diğer hastalıklara maruz kalan yaklaşık 80.000 kişi yaşamaktaydı. Suriye'den Ürdün'ün kuzey kesimlerine yönelmiş olan ilk mülteci dalgası sebebiyle acil olarak kurulan kamp 2013 yılı boyunca çok hızlı bir büyüme dönemi geçirerek %146 civarında büyümüştür. Kampta baş gösteren düzensiz yapılaşma barınma yerlerinin sayısını yüzde 450 artırmıştır. 6 Temmuz 2013 tarihi itibarıyla 5,4 km²'lik alana yayılan kamp 12 bölgeye ayrılmıştır. Her bir bölgenin yer aldığı alanda en fazla 10.000 kişinin yaşaması öngörülmüştür. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Bürosu (UNHCR) standartlarına göre bu kamp, yarı kamp modülü oluşturmaktadır. Ancak kamp son yıllarda taciz ve cinsel şiddet olaylarıyla gündeme gelerek yüksek düzeyde güvensizliğe yol açmıştır (Chamma ve Arroyo, 2017, s. 111; Salameh, 2019, s. 255).

Za'tari Kampı'nın ortaya çıkışına sebep olan Arap Baharı, bu kampta bulunan pek çok insanın kendi ülkelerindeki yaşamlarının sonlanmasının temel sebebi olmakla beraber, aynı ortak kültüre ve geçmişe sahip ülkelerin (Türkiye) yanı sıra aynı milliyete sahip ülkelerin (Arabistan, Ürdün, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri) sınınaması aşamasında büyük bir işlev görmüştür. Bu itibarla söz konusu ülkelerden Türkiye, Arap Baharı'nın ortaya çıkmasında hiçbir rol sahibi olmadığı halde milyonlarca mülteciye ev sahipliği yapmış ve bu mültecilerin büyük bir bölümünü kampların dışında ve şehirlerde ağırlamış, ağırlamaya da devam etmektedir. İkincil ülkelerin mültecileri genellikle kabul etmedikleri bir yana, kabul edenleri de kamplarda tecrit ettikleri görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında göçmenler Türkiye'de misafir gibi ağırlanırken, diğer ülkelerde her türlü baskının yanı sıra son derece ilkel koşullarda yaşamaya mahkûm edilmişlerdir. Bu durum söz konusu ülkelerdeki göçmenleri adeta başka ülkelere göçe zorlamaktadır.

Bu göçmenlerin, Avrupa ülkelerine göçmeleri halinde ortaya çıkan bir diğer sorun ise sosyal bütünleşme sorunudur. Göçmenler genellikle kültürel geçmişleri sebebiyle söz konusu ülkelerin halklarıyla bütünleşmede sorunlar yaşamaktadırlar. Yabancı vatandaşlığa kabul edilmeleri halinde dahi ikinci sınıf vatandaş olmaktan kurtulamazlar. Çocuklarını büyütme konusunda Avrupa Devletleri'nin farklı politikalarına maruz kalırlar ve kimliklerini yansıtacak bir eğitimden geçmeleri konusunda zorluklarla karşılaşır. Mesela Hollanda'da çocukların eğitim sorunları 1990'lı yıllarda "Siyah Okullar" kategorisiyle anılmıştır. Bu okullar hiçbir Hollandalının gitmeyi arzu etmeyeceği okullar olup, en kötü öğretmenlerin çalıştığı ve bütçeden herkesten daha az kaynak aktarılan kurumlardır. Hollanda 2000'li yıllara kadar entegrasyonu hedef edinirken, İslamofobi korkusu ile Avrupa'da artan ırkçı söylemlere bağlı olarak göçmenlere verilen haklar 11 Eylül hadiselerinden sonra asimilasyona dönüştürülmüştür (Muyan, 2019, s. 185).

Arap Baharı'nın Avrupa Ülkeleri Üzerinde Sosyo-Ekonomik ve Politik Etkileri

Arap Baharı sebebiyle yüz binlerce göçmenin sınırlarına dayanması Avrupa ülkelerini zora sokmuştur. Problemlerin başında siyasi, kültürel ve sosyal meselelerin yanı sıra ekonomiye ve güvenliğe dayalı meseleler de vardır. Bu problemler göçmen sayısı, ev sahibi ülkenin zenginliği, göçmenlerin demografik, ekonomik ve sosyal özellikleri ve hem resmi kurumlar hem de sivil toplum kuruluşları tarafından ele alınması için alınan tedbirler gibi bir dizi faktöre bağlıdır (Salameh, 2019, s. 57). Arap Baharı'nın İtalya, İspanya, Yunanistan ve Fransa gibi güney ülkelerine yüklediği yük, Almanya, Hollanda, Danimarka, Norveç, İsveç ve İngiltere'den daha büyüktür.

Bu yükün en fazla öne çıkan yönü siyasidir. Arap Baharı'ndan etkilenen Libya, Suriye ve Yemen gibi iç savaflara gark olan ülkelerin yanı sıra Tunus ve Mısır gibi siyasi krizlerden ve kötüleşen ekonomik koşullardan muzdarip olan ülkelerde kitlelerin göçü, göç alan Avrupa ülkeleri arasında siyasi bölünmelerin ve anlaşmazlıkların çıkmasına sebep olmuştur. Bu anlaşmazlıkların başında göçmenlerin her ülkenin kendi sınırlarının dışında durdurulması gerekir gerekmediği konusudur. Almanya diğer Avrupa ülkelerine nazaran göçmenlerin alınması konusunda daha ılımlı bir politika izlemektedir (Zeren, 2018, s. 810). Bu politika karşısında yukarıda da belirttiğimiz gibi özellikle İngiltere göçmenlere kapılarını sıkı sıkıya kapamış durumdadır. Hatta sırf bu hususu bahane ederek Avrupa birliğinden ayrılmıştır. İngiltere bu niyetini ortaya koyarken öncelikle güvenlik kaygılarının arkasına sığınmıştır.

Arap Baharı ülkelerinden Avrupa'ya göçün politik sonuçları arasında Avrupa ülkelerinden özellikle Belçika, Hollanda, İspanya, Fransa, İtalya ve İngiltere'de göçmenlere yönelik haklardaki büyük bir artış yaşanmıştır. Ancak bu iyileşmeye rağmen aynı ülkelerde bu göçmenlerin geldikleri ülkelerinden Avrupa'ya yönelen terör hareketleri sebebiyle özellikle Araplar ve Müslümanlar Avrupa için birer tehdit haline gelmiştir. Bu durum Avrupalıları göçmen karşıtı partilere oy vermeye yöneltmekte ve yabancılara karşı politikalar geliştiren politikacıların oylarını yükselten eğilimler göstermelerine sebep olmaktadır.

Arap Baharı sebebiyle Kuzey Afrika ve Ortadoğu'dan Avrupa'ya yönelen göçmen akımının politik etkilerinin yanı sıra birçok ekonomik etkileri de vardır. Bunların başında konut edinme, eğitim, sosyal hizmetler ve istihdam yaratma konuları gelmektedir. Avrupa ülkeleri, yalnızca çatışma bölgelerinden gelen ve sığınma hakkına sahip olan göçmenlerden değil, aynı zamanda güvenli bölgelerden gelen ve daha fazla refah ve yaşam standardı arayan göçmenlerden de rahatsızdırlar (Utan, 2017, s. 1447-1449). Bu konuda hazırlıksız yakalanan Avrupalılar bu göçmenlerle nasıl başa çıkılabileceği üzerinde aralarında bir uzlaşmaya varamamışlardır. Bu sebeple de göç veren ülkelere yönelik ilk müdahale bu ülkelerdeki mevcut yönetimlerin maddi olarak desteklenmesi olmuştur (Aras ve Günar, 2015, s. 78). İkinci aşamada ise bu ülkelerle olan ticari politikaları geliştirerek istihdamın gelişmesine yardımcı olmak suretiyle göç taleplerinin değişmesini sağlamaktı. Hatta göçe zorlanan ülkelerle ikili ortaklıklar kurarak, onların daha istikrarlı hale getirilmesine özen göstermişlerdir. Avrupa Birliği, Türkiye gibi birlik dışında kalan diğer transit ülkelerle kurduğu ilişkiler sayesinde sığınmacı sorununa çare aramaktadır. Bu meyanda Ürdün, Libya ve Mısır gibi ülkelerle bir dizi anlaşmalar yapılmıştır. Avrupa'ya göçün engellenmesi karşılığında bu ülkelere maddi yardım yapılmıştır.

Bütün bu yatırımlara rağmen beklentileri karşılayacak sonuçlar alınamamıştır. Bunun en önemli sebebi meselenin özüne yani göçü özendirici etmenlerin ortadan kaldırılamamış olmasıdır (Zeren, 2018, s. 811). Vaktiyle Avrupa'nın sömürsüne uğrayan Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri, Avrupalıların kendi ülkeleri üzerinden elde ettikleri zenginlikleri bu ülkelerle paylaşmak yerine, birliklerini genişletmek amacıyla Doğu Avrupa ülkelerine yönelmişlerdi. Bu durum Mısır, Tunus, Cezayir, Sahra altı ülkelerinin ihmal edilmesine ve buralardaki çatışmalarla baş edemeyen hükümetlerin tek tek yıkılmasına ve nihayetinde daha fazla özgürlük, daha fazla iş ve aş isteyen toplulukların rotalarını Avrupa ülkelerine çevirmelerine sebep olmuştur. Ancak gelinen noktada durdurulamayan göç karşısında bu defa birçok Avrupa ülkesi yardımların büyük bölümünü Güney Akdeniz Ülkelerine ve Arap Baharı ülkelerine yönlendirmek zorunda kalmışlardır. Buna rağmen Avrupa'ya göç durdurulamamıştır. Avrupa devletleri bu çıkmazdan da bir şekilde faydalanma yoluna gideceklerdir. Ancak buradan elde edilebilecek tek fayda giderek yaşanan Avrupa nüfusunun gençleştirilmesidir (Utan, 2017, s. 1449-1453). 2015 yılında, işgücü piyasasındaki her üç Avrupalıdan biri elli yaşın üzerindeyken, yirmi-yirmi dokuz yaşları arasındaki insan sayısı bu orandan %20 daha düşüktür. Bu Avrupa'nın işgücünün yaşlanmakta olduğu anlamına

gelmektedir. Göç, Avrupa'daki nüfus artışının %70'ine tekabül etmektedir. Bununla birlikte, her emekli Avrupalı karşılığında kaybedilen emek gücü üç işçiye bedeldir. Bu durum Avrupa ekonomisinin sürekliliği için göçten gelecek desteği mecburi kılmaktadır (Salameh, 2019, s. 58).

Arap Baharı ile başlayan ve Avrupa'yı politik ve ekonomik olarak etkileyen göçün üçüncü ve en önemli etkisi sosyal ve kültürel alan üzerinedir. Büyük oranda Müslüman ülkelerden gelen yüzbinlerce insan, Avrupa'nın Hıristiyan çehresini değiştireceğine dair ortaya atılan birçok dedikodu ve söylem bu kitleleri ırkçı politikalarla karşı karşıya bırakmıştır. Bu göçmenlerin kendi ülkelerinden Avrupa'ya taşıdıkları değerler arasında yer alan gelenekleri hiçe sayan politikalar toplumlar arası entegrasyonu engelleyen en büyük nedenlerden biri haline gelmiştir. Bu durum Avrupalılarda kimlik, kültür ve medeniyetlerine yönelik tehdit algısı oluşturmuş ve Müslümanlığın Avrupa'yı istila edeceği korkusunu yaymıştır (Karaşahin, 2012, s. 19-21)¹⁷.

Arap Baharı ülkelerinden Avrupa'ya göçün kültürel ve sosyal etkileri arasındaki bir diğer önemli etkisi de gıda üretim ve tüketim alışkanlıkları üzerine olmuştur. Göçmenlerin birçoğu Avrupalıların gıda alışkanlıklarının değişmesine veya unutulmasına sebep olmuştur. Gıdanın yanı sıra Avrupalıları günlük hayata en fazla bağlayan medya alanında da alışkanlıkların değişmeye başladığı görülmektedir. Bunda göçmenlerin kendi sorunlarını ve ilgi alanlarını işledikleri programlar ve web sayfaları edinmelerinin büyük önemi vardır.

Avrupa ülkelerinin üzerinde durdukları en önemli olgulardan biri de güvenlik olmuştur. Ülkelerini dünyanın en istikrarlı yerleri haline getirebilmek adına uzun yıllar başka ülkeleri ezen Avrupalılar, rekabet içerisinde oldukları bu ülkelerin büyüüp gelişmesini, Avrupa'ya uzanacak kollarının kesilmesini organize edecek planlar yapmışlardı. Bu planlarla yetinmemiş, ülkelerinin güvenliğini had safhaya çıkaracak kanunlar icat etmişlerdi. Hemen herkesi takip eden sistemler kurulmuş ve bu sistemler 2000'li yıllarda herkesi fişleyecek şekilde genişletilmiştir. Bu tavrın en önemli sebebi 11 Eylül 2001'de New York'ta ve 7 Temmuz 2005'de Londra'da gerçekleştirilen terör saldırılarıdır. İngiltere bu saldırıların kaynağı olarak mültecileri görmüştür ve göç politikasını güvenlik alanında etkin bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. İngiltere ülkeye girmesini istemediği ve tehlikeli gördüğü kişileri ülke dışında tutmak için katı kurallar getirdiği göç politikaları geliştirmiştir (Karaşahin, 2012, s. 33). Ancak Arap Baharı ile başlayan göç akını bütün bu sistemi yerle bir edecek yeni bir kargaşanın yaratıcısı olmuştur. Bu sebeple birçok Avrupa ülkesi yaptırımlara, işgallere ve güvenlik endişelerinin hâkim olduğu sınır önlemlerine başvurmuştur. Bu amaçla göçe ilişkin kurumsal yapıda değişikliğe gidilmiştir. Bu tedbirler kapsamında İngiltere, 1793 sayılı Yabancılar Yasası'nın işletimini devrettiği İçişleri Bakanlığı Göç ve Vatandaşlık Dairesi'nden bu görevi alarak İngiltere Sınır Ajansı'na devretmiştir. İngiltere'nin ardından bazı Avrupa devletleri de benzeri yapılanmalara gitmiştir. Birçok Avrupa devleti göçmen geçişini engellemek ve kontrol etmek için iki ayrı birim kurmuşlardır. Bunlar "Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Dış Sınırlarının Yönetimi için Operasyonel İşbirliği Ajansı (FRONTEX) ve Avrupa Sınır Gözetim Sistemi (EUROSUR)'dir (Aras, 2014, s. 69; Karaşahin, 2012, s. 34). Ancak bu birimlerin aldığı tedbirler ve yürüttüğü uygulamalar Batı medeniyetini oluşturan demokrasi, özgürlük ve insan hakları kavramlarını adeta bir slogana dönüştürmüştür.

Güvenlik konusunda alınan bu tedbirler, Avrupa'yı Arap Baharı'nın hemen akabinde bir dizi terörist saldırıyla karşı karşıya bırakmıştır. Bir söylentiye göre İŞİD denilen ve sözde İslami temsil eden eli kanlı bir örgütün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Avrupa'dan çok uzakta Suriye ve Irak'ta faaliyet gösteren İŞİD'in bizzat Fransa, Almanya ve İngiltere gibi

¹⁷ Entegrasyon konusunda Avrupa'da ilk çalışmalar Fransa tarafından 2010 yılında başlatılmıştır. Başlangıçta tepki çeken bu çalışma sonrasında bütün Avrupa ülkeleri tarafından benimsenmiştir.

ülkelerden gelen savaşçılardan oluşturulmuş olan bu yapı Avrupa ülkeleri tarafından bir tehdit olarak kabul edilmiştir. Bu yapı Avrupa'yı tehdit şöyle dursun, onların emellerine hizmet etmek üzere Ortadoğu'yu bir kan gölüne çevirmek dışında hiçbir faaliyet yürütmemiştir. Buna rağmen Avrupa devletlerinin korkularını artıran en ciddi problem, IŞİD'in bir gün kontrolden çıkması ve Arap ve Müslüman göçmenlerin Avrupa'ya yönelik tehditlerinin artmasına önyak olması ihtimalidir. Entegrasyonu sağlanamayan göçmenlerin zaman içerisinde uyuşturucu ve insan kaçakçılığı, terör, soygun, yağma, hırsızlık ve kamu mallarına saldırı gibi suçlara bulaştıkları görülmüştür. Bu durum Avrupalıların daha fazla göçmen kabul etmelerinin önündeki en büyük engel olmuştur (Kanat ve Zengioğlu, 2017, s. 25-29).

Arap Baharı ülkelerinden Avrupa'ya gelen göçmenlerin çoğunun yaşam ve istikrar için umut aradığına şüphe yoktur. Ancak Avrupalılar göçmenlerden artık hiç olmadığı kadar korkmaktadır. Oysaki bu korkuları ortaya çıkaran sebepleri Avrupalıların İkinci Dünya Savaşı sonrasında düşman olarak seçtikleri Müslüman ülkelere yönelik politikaların Ortadoğu ve Asya'da geliştirdiği Avrupa ve ABD düşmanlığının ürettiğini unutmamak gerekmektedir. Bu politikalardan etkilenen bazı Müslüman sınıfların bir tepki olarak gerçekleştirdikleri eylemlerin zamanla Avrupa'dan beklentilerini karşılayamayan bazı teröristlerin şiddete dönüştürmüş olduğu da akıllardan çıkarılmamalıdır.

Sonuç

Bu makalede Osmanlı Devleti'nden devralınan Arap coğrafyası ve Kuzey Afrika'da yüz yıl boyunca kurulan sömürü düzeni sonrasında ortaya çıkan yenedünya düzeni incelenmiştir. Çalışma bu kapsamda İkinci Dünya Savaşı ile başlayan bağımsızlık hareketlerine, kendi iç dinamiklerinin sesine kulak vererek gizli veya açık anlaşmalarla müsamaha gösteren Barbar Avrupa'nın, 2000'li yıllarda içerisine düştüğü ekonomik bunalımı aşmak için yeni bir sömürü dünyası yaratıp yaratmadığına cevap aramıştır. Bu makale aynı zamanda 2010 yılında başlayan ve bütün Arap coğrafyasını ve Kuzey Afrika'yı kasıp kavuran Arap Baharı hadiselerinin Avrupalıların içine düştükleri ekonomik bunalımı aşabilmelerini sağlayacak yeni bir ekonomik, kültürel ve politik program olup olmadığını sorgulamak üzere kaleme alınmıştır. Bu bağlamda Arap Baharı üzerinden ortaya konulabilecek en önemli sonuç, Avrupa'nın yıllar yılı depoladığı silahları satabileceği yeni savaş meydanları yaratarak bu ekonomik çıkmazın etkilerini en aza indirmeyi amaçladığı yönünde olmuştur. Bu yönüyle bakıldığında Arap Baharı, mazlum Müslüman Arapları ve diğer unsurları bilmedikleri bir politik savaşın içerisine sürüklemiştir. Savaşı başlatan Avrupalıların içinde buldukları ekonomik çıkmazın faturasını dağılan Arap devletlerine kesmişlerdir. Avrupa, yüz yıl boyunca Müslüman ülkelerin Avrupa'da yatırım olarak gerçekleştirdikleri birikimlere el koyduğu yetmezmiş gibi bu ülkeleri istila ederek yağmalamış, yer altı zenginliklerine el koyarak kullanmalarını engellemiş ve kadim sömürü düzenini yeniden oluşturmuştur.

Arap toprakları yaklaşık yüz yıl boyunca bizzat Avrupalılar tarafından oluşturulan manda sistemleri ve kurulan suni yönetimlerce idare edilmiştir. Avrupalılar bu sayede istedikleri kaynaklara kolayca el koyabilmişlerdir. Avrupa, bu suni yönetimlerin miadı dolup, iktidarların sonlanması aşamasına geldiğine karar verdiğinde, bu ülkelerin liderleri sözde demokrasi oyunlarıyla iktidardan düşürülmüş, kızgın topluluklara yem edilmiş, yapılan demokratik seçimler iptal edilerek yeniden diktatörler yaratma yolları tercih edilmiştir.

ABD ve Avrupa Birliği, kendi eliyle başlatmış olduğu Arap Baharı ile elde edilen hürriyet ve bağımsızlık gibi boş hayalleri yeniden geri dönüş yaptırdıkları diktatörlerle ortadan kaldırmışlardır. Bu diktatörler var olan servetlerin Avrupa'ya akışını sağlayacak yeni payandalar olarak dizayn edilmişlerdir. Söz konusu diktatörler, ülkelerinin sahip oldukları zenginlikleri Avrupa'ya taşıya bilmek için göç unsurunu kullanmaktadırlar. Bunun için sahip oldukları topraklarda terör ve kargaşayı sürekli kılacak politikalar üretmektedirler. Mısır,

Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan gibi ülkeler ürettikleri bu tür politikalarla Libya, Suriye, Tunus, Cezayir ve Irak gibi savaşın hüküm sürdüğü ülkelere müdahale ederek yeni yeni göç dalgalarına sebep olmuşlardır. Avrupa'ya yönlendirilen bu göç dalgalarıyla gelenlerin çok azı Avrupa kıyılarına ulaşabilirken, çok daha büyük kitleler Akdeniz'in ortasında soyulduktan sonra ölüme terk edilmiştir. Bu tür ölüm hadiseleri hakkında üretilen haberler ise manipüle edilerek bu ölümlerin göçmenlerin mukadderatı olduğu şeklinde bir kara propaganda yapılması gelenek haline getirilmiştir.

Avrupa bir taraftan ülkeleri karıştırmaya devam ederken diğer taraftan bu ülkelerin kaynaklarına el koyabilmek için göçü hızlandırmakta ve öleniyle kalanıyla boş ülkeler yaratarak, daha kolay sömürülebilecek alanlar açmaya devam etmektedir. Bunun adına da demokrasi ve medeniyet denilmektedir. ABD de 2004'te Irak'ı ve Afganistan'ı işgal ederken işte bu yaftayı dillendirmiştir. Ancak gerçek niyet ortaya çıktığı zaman da ya ülkeyi terk etmek zorunda kalmış ya da ülkeler ayrılıkçı güçlere teslim edilmiştir. Batılıların bu tercihinin adı Avrupa'da terörizm olarak bayraklaştırılmıştır. Medya aracılığıyla ülkelerin istiklal mücadeleleri karalanmak suretiyle belleri kırılmaya çalışılmaktadır. İŞİD gibi terör örgütleri de devreye sokularak Arap topraklarının istilasını kolaylaştıracak bahaneler oluşturulmuştur. Bu bağlamda Arap topraklarına ABD ve İngiltere'nin yanı sıra bütün Avrupa ülkeleri asker göndererek her biri bir ülkenin yer altı kaynaklarına el koymuşlardır.

Arap Baharı'nın coşkusuna kapılan Araplar ise kendi yönetimlerinin baskı ve zorlamaları karşısında bir dilim ekmek, sığınacak bir ev ve karınlarını tok tutacak bir iş için soluğu Avrupa kapılarında almışlardır. Bu durum her Avrupa ülkesi için yeni bir zenginlik kaynağı olmasına rağmen sanki bu gelenler onların boyunlarına asılacak yeni zincirlermiş gibi politikalar üretilmiş, bu politikalara malzeme yapılan Araplar da ya ölüme terk edilmiş veya kendi kaderlerine terk edilerek Avrupa'nın en ücra semtlerinde yaşama tutunmak zorunda bırakılmışlardır. İçeri alınanların yanı sıra dışarıda kalanlar ise yine Avrupa'nın emellerine hizmet etmek üzere ya kendi ülkelerindeki kaosun bir parçası olmuşlardır ya da Ortadoğu'yu kana bulamak üzere İŞİD'in kucağına itilmişlerdir.

Kaynaklar

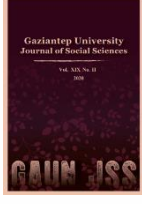
- Aktaş, M. (2018). Arap Ayaklanmaları ve Sosyal Medyanın Rolü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61), s.199-208.
- Aktaş, M. T. (2015/3). Mutluluğun Durağan Durum Hali: Yoksulluk Açısından Uyum Teorisine Dayalı Bir Analiz. *Emek ve Toplum Dergisi*, 4(10), s. 45-65.
- Aras, İ. ve Günar A. (2015). Almanya'nın Arap Baharı Politikası. *Akademik ORTA DOĞU*, 10(1), s. 61-87.
- Aras, N. E. G. (2014). Biyopolitik Bir Nüfus Politikası Olarak Avrupa Birliği'nin Düzensiz Göç Rejimi Ve Sınırlarda Ölüm Siyaseti. *Turkish Journal of Population Studies*, 36, s. 67-101.
- Aydın, M. A. ve Hamidullah, M. (2002). Kölelik. *DİA*, 26, s. 237-246, Ankara.
- Avrupa'daki Suriyeli mülteci sayısı tartışma yarattı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lubnandaki-suriyeli-multecilerin-zorlu-yasam-mucadelesi-suruyor/>, (Erişim: 19.04.2020, 00.54).
- Bigaç, O. (2019). Avrupa Birliği'nin Orta Doğu Politikası, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, SBE, Erzincan.
- Bu dört ülke tek bir mülteci bile kabul etmiyor, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/bu-4-ulke-tek-bir-multeci-bile-kabul-etmiyor-2112527>, (Erişim: 19.04.2020, 01.34).

- Chamma, N. ve Carmen M. A. (2017). Mülteci Kampı Tasarımını Yeniden Düşünmek: “Geçici” Kamplardan, Sürdürülebilir Yerleşimlere. *Yapı Dergisi*, 424, Mart, s. 110-114.
- Çiğer, M. İ. (2016). On the Elements of Temporary Protection Regime in Line with International Law. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(3), January-June, p. 62-92.
- Coşkun, B. B. (2015), An Evaluation Of The Eu’s Migration Policies After Arab Spring. *Moment Journal*, 2 (1), p. 41-59.
- Çakı, C. ve Topbaş, H. (2018). Almanya İçin Alternatif Partisi’nin Göçmen Karşıtı Propaganda Faaliyetlerini 2017 Alman Federal Seçimleri Üzerinden Okumak. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), Temmuz, s. 59-74.
- Çemberci, E. ve Gövdere, B., (2017), Göç Krizinin, Brexit Kararına Ve Avrupa Birliği’nin Geleceğine Muhtemel Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22, Göç Özel Sayısı, s.1427-1442
- Dinç, C. (2018). Avrupa Birliği’nin ve Üç Büyük Üyesinin Arap Baharı’na Yaklaşımları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), s. 1-33.
- Elias, F. (2018). *2018 Yılında Nasıl Bir Ortadoğu?* Ankara Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara.
- Engin, N. (2002). Osmanlılarda Kölelik. *DİA*, 26, s. 246-248, Ankara.
- Goularas, G. B. ve Sunata, U. (2015). Türk Dış Politikasında Göç Ve Mülteci Rejimi. *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 2(1), s. 12-40.
- <https://tr.sputniknews.com>, (Erişim: 19.04.2020)
- <https://www.aa.com.tr>, (Erişim: 19.04.2020)
- <https://mülteciler.org.tr>, (Erişim: 19.04.2020)
- <https://21yyte.org/tr>, (Erişim: 19.04.2020)
- <https://www.milliyet.com.tr>, (Erişim: 19.04.2020)
- <https://www.yenicaggazetesi.com.tr>, (Erişim: 19.04.2020)
- <https://www.evrensel.net>, (Erişim: 19.04.2020)
- <http://www.haber7.com>, (Erişim: 19.04.2020)
- Irak’taki Suriyeli Sığınmacılar, <https://21yyte.org/tr/suriye-krizi-izleme-merkezi/irak-taki-suriyeli-siginmacilar>, (Erişim: 19.04.2020, 01.20).
- İşte ABD’in kabul ettiği Suriyeli sayısı, <http://www.haber7.com/amerika/haber/1944013-iste-abdin-kabul-ettigi-suriyeli-sayisi>, (Erişim: 19.04.2020, 02.20).
- Kanat, S. ve Zengioğlu S. (2017). Avrupa Birliği’nin Suriyeli Mültecilere Yönelik Yaklaşım ve Politikaları. *Route Educational and Social Science Journal*, 4(3), April, p. 20-32.
- Karavaşin, M. (2012). *Avrupa Birliği’nde Ortak Göç Politikası Oluşturma Çabaları Ve Ulusal Farklılıklar Sorunu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara.
- Karkın, V. ve Yazıcı, Ö. (2015). Arap Baharı’nın Suriye’ye Yansıması ve Türkiye’ye Sığınan Mülteciler (Gaziantep Örneği). *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 4(12), Kış, s. 201-213.

- Kaynak Yeniçağ: Avrupa'daki Suriyeli mülteci sayısı tartışma yarattı, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/avrupadaki-suriyeli-multeci-sayisi-tartisma-yaratti-213929h.htm>, (Erişim: 19.04.2020, 01.45).
- Keskin, Ş. (2015), Schengenland Ya Da Avrupa Kalesi: AB'nin Göç İle İmtihanı. *Sahipkaran Stratejik Araştırmalar Merkezi(SASAM)*, s. 1-9.
- Koçak, O. ve Gündüz, R. D. (2016). Avrupa Birliği Göç Politikaları ve Göçmenlerin Sosyal Olarak İçerilmelerine Etkisi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(12), s. 66-91.
- Malkara, F. (2017). *Arap Baharı Sonrası Akdeniz'de Yaşanan Düzensiz Göçün Avrupa Birliği Kapsamında Güvenlik Boyutu Ve Uluslararası Hukuk Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi SBE, İzmir.
- Martin, P. ve Zurcher, G. (1999). *Managing Migration: The Global Challenge*. Translated: Fawzi Sahawneh, Amman-Jordan.
- Muyan, G. K. (2019). Hollanda Göçmen Entegrasyonu Politikaları: Liberalizmden Neoliberalizme. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9(1), Haziran, s. 177-192.
- Noi, A. Ü. (2012). Arap Baharı ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri. *Ortadoğu Analiz*, 4(48), Aralık, s. 10-19.
- Özcan, M. (2017). AB-Türkiye İlişkileri ve Suriye Krizi. *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER)*, 40, Haziran, s. 1-13.
- Paksoy, S. ve Paksoy, H.M. ve Alancıoğlu, E. (2013). Küreselleşmenin Sosyo Politik Etkileri: Arap Baharı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(46), (2013), s. 169-182.
- Salameh, M. T. B. (2019). Migration from the Arab Spring countries to Europe: Causes and Consequences. *Smart Technologies and Innovation for a Sustainable Future Proceedings of the 1st American University in the Emirates International Research Conference-Dubai, UAE 2017*, Ed., Ahmed Al-Masri ve Kevin Curran, Edition, 1st, s. 243-254.
- Salihi, T. (2018). *Avrupa Birliği Geri Kabul Anlaşmaları: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara.
- Sayın, Y., Usanmaz, A. ve Aslangiri, F. (2016). Uluslararası Göç Olgusu ve Yol Açtığı Etkiler: Suriye Göçü Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18 (31), s. 1-13, Kahramanmaraş.
- Siypak, İ. (2016). *Avrupa Birliği'nin Komşuluk Politikası ve Normatif Güç Tartışmaları: Arap Baharı Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi SBE, İzmir.
- Suriyeli mülteciler Latin Amerika'da, <https://www.evrensel.net/haber/93621/suriyeli-multeciler-latin-amerikada>, (Erişim: 19.04.2020, 02.00).
- Transatlantik Köle Ticareti*. (2013). Milli Güvenlik Kurulu. Ankara.
- Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Ocak 2021, <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/> (Erişim: 19.04.2020, 01.14).
- Uğuz S. (2019). Tarihte Nusayriler. İdeal Yayınları. İstanbul.
- Ulan, M. Ö. (2017). Avrupa Birliği'nde İstenen Göçmen Profili Analizi: Ekonomik Göçmen Mi, Politik Göçmen Mi? *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22, Göç Özel Sayısı, Isparta, s.1443-1456.

- Ürdün Başbakanı Rezzaz: Daha Fazla Suriyeli Mülteci Kabul Edemeyiz, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201806271034036710-urdun-basbakani-rezzaz-suriyeli-multeci-kaul-edemeyiz/>, (Erişim: 19.04.2020, 00.30).
- Vatandaş, S. (2016). Avrupa'ya Göçmen Akışı ve Türkiye'de Göç Politikaları. *İlim Kültür ve Eğitim Derneği Dergisi (İLKE)*, 3, Mart, s. 1-19.
- Yardım, M. (2017). Göç ve Entegrasyon Politikaları Işığında Fransa'da Toplumsal Kabul. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 3(2), Temmuz-Aralık, s. 100-136.
- Yüksel, M. (2016). *Osmanlı Son Döneminde Trablusgarp Vilayetinin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı (1872-1911)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, SBE, Çorum.
- Zeren, H. E. (2018). Arap Baharı Sonrası Avrupa Birliği'nin Güvenlik Odaklı Göç Politikaları. *IV. International Caucasus-Central Asia Foreign Trade And Logistics Congress September 7-8, Didim, Aydın*, s. 806-812.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Kültürel Belleğin Günlük Yaşantıdaki Kodları: Kilis'teki İş Yeri Adları Üzerine Bir İnceleme

The Codes Of Culturel Memory In Daily Life: A Research About Workplaces In Kilis

Gülşah PARLAK KALKAN^{a*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Kilis / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0986-9768

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 25 Eylül 2020

Kabul tarihi: 12 Ocak 2021

Anahtar Kelimeler:

Kilis,

Ad,

Ad Verme,

İş Yeri,

İş Yeri Adları

ARTICLE INFO

Article History:

Received September 25, 2020

Accepted January 12, 2021

Keywords:

Kilis,

Name,

Naming,

Workplace,

Workplace Names

ÖZ

Dil incelemelerinin kültürel yapıyla ilişkili bir çalışma alanı olan ad bilimin oldukça mühim sayılabilecek araştırma alanlarından biri de iş yeri adlarıdır. Dilin hem işlevsellik hem de anlam zenginliği bakımından dinamızın somut bir şekilde yansımaları olan iş yeri adlarının da tüm adlandırmalarda olduğu gibi, insanlar tarafından verildiği düşünüldüğünde, kişilerin duygu ve düşünceleri hatta parçası olduğu toplumun kimliği hakkında önemli ipuçlarını bünyesinde barındırdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bugün, ülkemizde iş yeri adlarını değişik açılardan değerlendiren pek çok kıymetli çalışma olmasına karşın bu tür araştırmaların yeterli düzeyde olduğunu söylemek zordur.

Dolayısıyla ad bilime katkısı olacağı düşünülen bu çalışmada, Kilis'in iş yeri adları anlam bakımından incelenerek neticede Kilis'te adlandırma olgusunun nasıl gerçekleştiği konusunda somut verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu maksatla özellikle Kilis'in en işlek caddelerinden Cumhuriyet Caddesindeki ve Murtaza Caddesindeki iş yeri adları örnek alınmış; iş yeri sahipleri ile görüşmek suretiyle onlara iş yeri adına nasıl karar verildiği sorulmuş ve alınan cevaplar doğrultusunda elde edilen gerçek veriler üzerinden çalışılmıştır.

ABSTRACT

One of the most important research areas of onomatology, which is a field of study related to the cultural structure of language studies, is workplace names. The workplace names reflect perceptibly dynamism of language with regard to functionality and meaning richness. For this reason, it is predicable that the workplace names give us significant clues about feelings and thoughts of people even about identity of the society taking into consideration those names are given by people that live in the society. Although there are many valuable studies on the field of working place in our country, it is still not as it should be.

To this end, aiming to contribute to onomatology in that study, it has been tried for getting tangible data about how the naming process happened in Kilis by analysing workplace names in Kilis in point of their meanings. In line with this purpose, the workplace names on Cumhuriyet Street and Murtaza Street which are the most crowded ones have been picked particularly as sample. Interviewed and asked to the owners of the workplaces how the naming process took place, it has been studied with actual data.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: gulsahparlak@kilis.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

It can be for certain said that there is no person, thing or a situation which has no definition under the sun. This fact of denomination is as old as the history of mankind itself. However, in the process of time it has turned into a cultural phenomenon passing down. To be thought of the names, which are grammatically significant, on its own merits, therefore, it is clear that the names are symbolic signs that contain in itself a common cultural memory in the background. So called "Onomastic", in other word "Onomatology", is derived from analyses which are performed with the aim of cultural deduction based on those "symbolic signs" and of obtaining information about the language in question. Right after existed, Human being tried to get to know and to denominate himself and then everything around according to their distinctive features. While denominating every single person preferred names according to his/her own point of view, perception and his/her socio- cultural conditions. Even considering studies about names, those processes of denomination have a surprisingly large system of culture and perception in the background. Workplace names, which are given in order to be distinguished and to indicate its area of activity, have become diversified and coloured by changing social structure and increasing population. Business owners may prefer more interesting, easier, catchy and related to the business in order to make better sales or draw attention in harsh competitive environment. Thus, workplace names acquire dimension of mass medium besides being just a name. In Turkey, there are many valuable studies about workplaces in terms of its role of culture and language bearer. Even recent years those kinds of studies have remarkably increased. On the other hand, those studies are not enough to make an inventory overall.

In large part of those studies, documents, data by archive research are utilized rather than sociological research which determines cultural structure. In this regard, that study differs from other studies with respect to being a field survey and one on one interview.

The aim of that study is to determine how Kilis province denominates workplaces and what the main approach is about that. For this aim, workplaces on Cumhuriyet Street, Murtaza Street and some other workplaces on running side streets have been evaluated as cultural indicators and their names' messages have been analysed thoroughly. Sample case out of qualitative research methods has been applied. Sample case is one that analyses any kind of person or community or culture in order to make explanation and interpret. In this sense, data achieved is only valid for field of study and may be generalised under certain conditions. As starting step of this descriptive study, 1400 workplace names were recorded in different date range of 2018-2019 and then stories of denomination given by owners were collected by one on one interview method. Data collected were interpreted by using categorical content analysis. We mustn't keep in mind that workplace names are very crucial material for studies of language or language-culture because workplaces are located on very dynamic environments in which people from any social stratum, village or city, rich or poor meet. Moreover, data were mostly collected from native population as this is a culture detection study.

According to survey data, all in all, Kilis workplace names are related to daily life, routines, tastes and subsistence economy of community. Usage of Turkish language in workplace names was ignored and that is another case. Workplace owners made use of their own surnames or expressions of quality and feature of service given. Secondary preference was mostly individual and depended on variable reasons. Apart from these preferences, there were another preferences. Workplace names were used grammatically correct in general. Just some mis types were there. Some examples were given in tables enclosed. (Table 3 and 4). In one case, the owner called Zeki named his workplace as Zaki on the purpose of gain attention. In another case, a workplace was named as Kozmetika in order to put emphasis on its top (A) quality. With this study conducted, it is aimed to create awareness in the matter of workplace names which have very crucial role from the point of language – culture relation. For Kilis province studied by now, that subject may be gone about for other provinces in every respect.

Giriş

İletişimin temel faktörü olan dil, aynı zamanda toplumların duygu-düşüncelerini, gelenek-göreneklerini, inançlarını ve yaşam felsefesini şifreleyen sistematik bir zincirdir (Gaddar, 2014:319). Bu bakımdan kültürün yapı taşı rolünü üstlenen dil ile kültür arasında sürekli bir etkileşim ve ayrılmaz bir bağ mevcuttur. Dilin kullanımı kültürü; kültürün dokusu, yapısı ise dili etkiler durumdadır (Aydın, 2016: 309).

Dil, iletişim ve kültür taşıyıcılığı rolü ile birlikte hem birey hem de toplum için bir kimlik, millî bir şuur demektir. Tarih sahnesine bakıldığında, varlığını koruyamamış, kimliğini unuttuğu toplumlarda tahribatın özellikle dilde başlamış olduğunu; dilini bırakan, unutan bireylerin ve toplumların zamanla millî benliğinden de sıyrıldığını görmek şaşırtıcı bir durum değildir. Dolayısıyla bugün “millet” bilincine erişmiş toplumların, öncelikle belli bir duyuş-düşünüş tarzını (kültürünü) gelecek nesillere aktarabileceği ortak bir dillerinin olması gerektiği ön koşulu kaçınılmaz bir gerçektir.

Belirtildiği üzere, ancak dil ile kimliğini somutlaştıran ve varlığının sürekliliğini sağlayan toplumların bir taraftan bireyleri arasındaki iletişimin devamlılığı bir taraftan da dünya platformundaki yerleri için dillerini korumaya ve geliştirmeye çalışmaları hayati bir zarurettir.

En genel ifade biçimiyle milletlerin “varlık” sebebi olan dilin dinamizminin betimlenebileceği alanlardan biri de adlandırmadır. Birey için olduğu kadar milletler için de var olmanın ilk belgesi olan adlandırma, bireysel ve millî bakımdan pek çok ipucunu şifrelediği için incelemeye değer mühim bir mevzudur (Alkaya, 2001: 442).

İnsanoğlu, tabiat karşısında öncelikle kendini tanımaya ve adlandırmaya çalışmış; daha sonra da kendisini çevreleyen her şeyi, ayırt edici özelliklerini dikkate alarak adlandırmıştır (Şenel, 2013: 39). Bu ad verme-alma gerçekleşirken her insan, her toplum kendi düşünce dünyasına, algılayışına ve içinde bulunduğu sosyo-kültürel şartlara göre adlar tercih etmiştir. Sonuç itibarıyla adlarla ilgili yapılan çalışmaların neticeleri de göz önünde bulundurulduğunda, basit birer dil birimi gibi görünen adların gerisinde şaşırtıcı boyutta bir kültürel sistemin ve algılayış biçiminin varlığı dikkat çekmektedir.

Her toplumda değişik durum ve olgulara bağlı gerçekleşen ad tercihi, özel mesajlara işaret eden ve belli bir amaç güden benzetmeler içerebileceği gibi, toplumdan ve kültürden bağımsız salt duygu değeri de taşıyabilir (Öztürk Dağabakan, 2006: 27).

Adların bireysel ve millî-mahallî ifade biçimleriyle birlikte evrensel boyutu da gözden kaçırılmamalıdır. Her ülkenin kendine has birtakım ad verme gelenekleri, kuralları da olsa yapılan incelemelerle görülecektir ki yeryüzünün pek çok yerinde ortak eğilimler, benzer pratikler mevcuttur (Şenel, 2017: 73).

Dilin belirtilen kültür taşıyıcılığı kimliği bağlamında son derece zengin ve çeşitli bir malzeme alanı sunan adlandırma içinde önemli bir yeri olduğu düşünülen iş yeri adları, bilhassa kentleşme, sanayileşme ve hızlı rekabetin zirve yaptığı günümüz koşullarında adeta ticaretin resmî gerekliliğinin dışına çıkmış; kültürel bir ifadesi, mesajı olan dev bir folklor olayına dönüşmüştür.

Temelde bir iş yerini, benzer diğer bir iş yerinden ayırmak ve faaliyet alanını belirtmek amacıyla verilen iş yeri adları, değişen sosyal yapı yahut artan nüfusla birlikte çeşitlenmiş ve renklenmiştir. Kişiler, zorlu rekabet ortamında daha iyi satış yapabilmek ve dikkat çekebilmek için iş yerlerini adlandırırken geleneksel (soyadı-kişi adı-dinî adlar vb.) tercihlerle birlikte ilginç, kolay akılda kalıcı ve yapılan işle ilgili mesajlar içeren adlar da tercih etmektedirler (Arvas, 2011: 4). Böylelikle Boyraz’ın da (2003: 142) ifade ettiği gibi ticari işletme adları, bir iş yerini tanımlamanın yanında, kitle iletişim aracı ve biçimi olma boyutu da kazanmıştır.

Türkiye’de iş yeri adlarıyla ilgili hem dil hem de dilin kültür taşıyıcılığı rolü açısından yapılmış pek çok kıymetli çalışma mevcut ve hatta son yıllarda bu çalışmaların sayısı bir hayli artmıştır. Hal böyleyken iş yeri adlarıyla ilgili çok yönlü genel bir envanter oluşturabilmek için ne yazık ki bu çalışmaların sayısı yeterli düzeyde değildir (Yaman ve Ekmekçi, 2016: 219; Gaddar, 2014: 320).

Ayrıca yapılan çalışmaların büyük bir bölümünde toplumun kültürel dokusunu fotoğraflayacak sosyolojik, folklorik araştırma ve tespitler yerine daha çok ilgili belge, arşiv yahut doküman taramasıyla ulaşılan veriler, malzemeler kullanılmıştır (Uysal, 2012: 241). Nitekim söz konusu bu çalışma, bizzat alanda yapılan tarama ve birebir görüşmeye dayalı bir çalışma zeminine oturtulmuş olması bakımından farklılık arz etmektedir. Yine konuyla ilgili alan taramasıyla hazırlanmış kıymetli bazı çalışmaları burada zikretmek yerinde olacaktır:

Mert ve Türkmen (2014), iş yeri adlarındaki yabancılaşmanın hangi şartlarda ve hangi tercihler sonucunda gerçekleştiğini, Türkçe adlara ek yapılarak yabancılaştırılanlar ve birtakım eklemeler yapılarak yeniden türetilip yabancı görünümü verilmiş iş yeri adları kısıtlaması ile alanda bu kısıtlamaya uyan iş yeri adlarını tespit etmiştir. Bu maksatla aralarında Elâzığ, Tekirdağ, Mersin, Bitlis, Van, Gaziantep, Trabzon gibi farklı bölgelerde bulunan iller gezilerek gözlem ve mülakat teknikleri ile veriler toplanmıştır.

Boyras (2003), iş yeri adlarında saklı kültür haritasını, çalışmasında da belirttiği gibi iş yeri adlarında Türkçenin kullanımının dil bilimsel yöntemlerle irdelenmesi mevzusundan bağımsız bir şekilde gözler önüne sermiştir. Dolayısıyla her biri birer kültürel gösterge olan iş yeri adlarını, Lasswell’in kitle iletişimini çözümlemek için önerdiği modellerden biri olan **“Kim, ne diyor, hangi kanalla, kime, hangi etkiyle”** sorularının cevaplarını bulma noktasında değerlendirmiştir (Boyras, 2003: 150).

Yine Sivas’taki iş yeri adlarıyla ilgili bir çalışma yapan Kaya (2008) sahada yapılan derleme esnasında iş yeri sahiplerine bazı sorular yönelmiş (iş yerine bu adın verilmesinin sebebi nedir gibi) ve verilen cevaplar doğrultusunda adları on dokuz farklı başlıkla kategorize etmiştir. Kaya’nın iş yeri adlarıyla ilgili oluşturduğu bu tasnif, aynı zamanda bizim çalışmamızın kategorilerinin oluşmasına da kaynaklık etmiştir.

Yaman ve Ekmekçi (2016), Samsun’daki iş yeri ve mekân adlarını sahada yapılan iki aylık bir çalışmayla betimsel olarak değerlendirmiştir. Toplanan 200 civarında İngilizce etkisinde oluşturulmuş bu adlar; **1. Tamamen İngilizce Sözcükler ve Sesler Kullanılarak Oluşturulan İsimler, 2. Söz Dizisine İngilizce Başlayıp Türkçe Devam Ederek Oluşturulan İsimler, 3. Söz Dizisine Türkçe Başlayıp İngilizce Devam Ederek Oluşturulan İsimler, 4. Türkçe Sözcüklerin Yazım Şekli Kısım veya Tamamen İngilizceleştirerek Oluşturulan İsimler, 5. İngilizce Sözcüklerin Yazım Şekli Kısım veya Tamamen Türkçeleştirerek Oluşturulan İsimler, 6. Türkçe ve İngilizce Unsurları Tek Bir Sözcükte Birleştirerek Oluşturulan İsimler, 7. Kültürel Unsurların Melezleştirmeye Dâhil Olduğu Örnekler** şeklinde altı kategoride tasniflemiştir. Neticede oluşturulan her bir başlıkta verilen oransal değerlerle yabancı ad tercihinin dikkat çekmek, genç kuşağa hitap edebilmek, farklı yahut süslü görünmek gibi gerekçelere bağlı olarak geliştiğinin altı çizilmiştir.

Alkibay (1996), diğer çalışmalardan farklı bir yaklaşımla değerlendirdiği yabancı kaynaklı iş yeri adlarının Ankara’daki durumunu ve oransal dağılımını ele aldığı çalışmasında, mağazaların -markalar hariç- %25’inin yabancı kökenli ad tercih ettiğini; tercih oranlarının gençlere hitap eden spor giyim mağazalarında, gelir düzeyinin yüksek olduğu semtlerde bulunan mağazalarda yüksek olduğunu ve genellikle hâkim dilin İngilizce olduğunu, bunu Fransızcanın takip ettiğini aktarmıştır.

Karademir (2004), Diyarbakır'da sahadan topladığı 1876 mağaza ve iş yeri adını, Türkçenin kullanımı bakımından **1. Tek Kelimeden Oluşanlar 2. Ad Tamlaması Kuruluşunda Olanlar, 3. Sıfat Tamlaması Kuruluşunda Olanlar 4. İlgi Durumu Grubu Kuruluşunda Olanlar 5. Kısaltma Grubu Kuruluşunda Olanlar 6. Tamamen Yabancı Görünümünde Olanlar** başlıklarıyla tasnifleyerek sonuç kısmında ana başlıklarla alt başlıkların oransal dağılımını da vererek değerlendirmiştir.

Türkiye'de iş yeri adlarıyla ilgili yapılmış çalışmalar arasında zikredilmesi gereken diğer bir çalışma ise Üstünova vd. (2010) tarafından proje kapsamında hazırlanmış olan *Bursa'daki İş Yeri, Cadde, Mahalle, Sokak Adlarında Türkçenin Kullanımı* adlı araştırmadır. Proje verileri arasında yer alan ve sayıca çok fazla olan Bursa'daki iş yeri adları (22.433), Türkçenin kullanımı bakımından oldukça ayrıntılı tasniflerle değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde iş yeri adları, ilk seslerine göre tasniflenmiş; ikinci bölümünde ise alfabetik sırayla oluşan her harfte toplanan veri, sözcüklerin kökenleri bakımından **1. Tamamı Türkçe Sözcükten Oluşan İş Yeri Adları 2. Tamamı Yabancı Sözcükten Oluşan İş Yeri Adları 3. Türkçe + Yabancı Sözcük Şeklinde Oluşturulan İş Yeri Adları** başlıklarda incelenmiş; üçüncü bölümde ise 22.433 adet iş yeri adının yapısal kuruluş itibarıyla Türkçenin karakteristiği ile uyum sağlayıp sağlamama durumu tespit edilmiştir. Ne yazık ki ulaşılan tablo, Türkçe açısından pek de olumlu görünmemektedir. İş yeri adlarının 1596'sı %7'lik bir oranla tamamen Türkçeyken 6574'ü %29'luk oranla tamamen yabancı, 14.263'ü ise %64'lük oranla Türkçe + Yabancı Sözcük şeklinde olduğu görülmüştür.

Alana katkı sunan diğer kıymetli çalışmalardan bazıları ise Akalın (2001), Armağan (2001), Arslan ve Diyapoğlu (2018), Balcı (2013), Demircan (2001), Küçük ve Saraç (2008), Özyıldırım (2001), Sakaoğlu (2003), Şahbaz ve Sakar (2017), Şişman (2018), Üstünova vd. (2009) tarafından hazırlanmış makale veya bildirilerdir. Ayrıca konuyu daha kapsamlı bir şekilde irdeleyen tezler (Kandemir, 2004) de bulunmaktadır.

Yöntem

Söz konusu çalışmanın amacı, Kilis ili Cumhuriyet Caddesi ve Murtaza Caddesi'ndeki ve ayrıca trafiğin yoğun olduğu bazı ara caddelerdeki iş yeri adlarını kültür göstergeleri olarak değerlendirip içerdikleri mesajları deşifre ederek Kilis'in ad verme konusundaki haritasını oluşturmaktır. Bu bakımdan çalışma evreni nitel araştırma yöntemlerinden örnek durum çalışması modeli üzerine temellendirilmiştir. Örnek durum çalışması herhangi bir birey, topluluk ya da kültürü anlamaya, açıklamaya, yorumlamaya dayanan bir inceleme yöntemidir. Buna bağlı olarak ulaşılan veriler yalnızca çalışma sahası için geçerli olup ancak sınırlar dâhilinde birtakım genellemeler yapılabilir (Şahbaz ve Sakar, 2017: 475).

Betimsel bir araştırma olan bu çalışmanın ilk basamağında; 2018 ve 2019 yıllarının değişik zaman aralıklarını kapsayan dönemlerinde toplamda 1314 iş yeri adı kayda geçirilmiş, ardından bu iş yerlerinin sahipleriyle birebir görüşmek suretiyle adların verilmiş hikâyeleri derlenmiştir. Böylelikle elde edilen veriler -İş yeri adlarının farklı sosyal katmanların bulunduğu şehirlerin cadde ve sokakları, dilin en dinamik olduğu mekânlar olması ve buraların zengininden fakirine, köylüsünden şehirlisine her özellikte bireyin iletişiminin söz konusu olduğu yerler olması hasebiyle dil ve dil-kültür incelemeleri için (Karademir, 2004: 1577) son derece önemli malzemeler olduğunu bir kez daha vurgulamak gerekir.- kategorisel içerik analizi (Şahbaz ve Sakar, 2017: 476) ile yorumlanmıştır. Ayrıca veriler toplanırken çoğunlukla yerli halktan -kültür deşifre çalışması olduğu için- bilgiler derlenmiştir. Yorumlama esnasında iş yeri adlarının sözcük anlamından uzak, benzetme kurularak metaforik şekilde oluşturulmuş olanları ve iş yeri sahibinin geçmiş yaşantısındaki bir hikâyeye bağlı verilmiş olanları ayrıca açıklanmıştır. Sözlük anlamı ile örtüşen ve herhangi bir hikâyeye dayanmayan iş yeri adları ile

ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Saha olarak Kilis'in tercih edilmesinin birkaç önemli sebebi bulunmaktadır:

Araplar tarafından Kiliz, VIII. yüzyılda Müslümanlığın kabulüyle bölgeye gelen Türkmenler tarafından "Kiris" olarak adlandırılan bu kentin ne zamandan beri var olduğu ve yerleşme yeri olarak ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir (Kesici, 1995:247). Kent, coğrafi olarak pek çok yolun kavşak noktasında olmasına, doğasına ve verimli topraklarına bağlı olarak tarih boyunca güçlü devletlerin dikkatini çekmiştir. Aynı zamanda bu kent, Anadolu ve Suriye arasında geçiş sağlayan sınır bölgesinde olmasından dolayı hem toprak yönetimi ve ticaret hem de kültürel bakımdan ilginç motiflerle bezenmiş mozaik bir dokuya sahiptir. Kilis; Türk, Kürt, Arap soylarının yüzyıllardır bir arada yaşadığı önemli bir Ortadoğu coğrafyasıdır (Cumhuriyetin 75. Yılında Kilis, 1998: 81).

Neticede kentle ilgili yapılacak her çalışma, araştırma bu renkli dokunun deşifre edilmesi ve anlaşılması için son derece önemlidir.

Bulgular

1. Ada, Soyadına veya Lakaba Bağlı İş Yeri Adları

İş yeri adlarıyla ilgili bugüne kadar yapılan pek çok çalışmanın verilerine göre ada dayanan iş yeri adları arasında yaygın olan tercih, soyadlarıdır. Geleneksel yaşam tarzının devam ettiği bilhassa insanların birbirini tanıdığı küçük ölçekli yerleşim birimlerinde samimi ilişkilere ve güvene dayalı bir yaşam şekli hâkim olduğu için rekabet ortamı da oluşmamıştır. İnsanlar, ticari faaliyetlerini gerçekleştirirken işletmenin tabelasındaki soyadından buranın kime ait olduğunu bilir ve tereddütsüz alış-verişini yapar. Dolayısıyla işletme sahibinin ilginç adlar tercih ederek müşterinin dikkatini çekmesine ihtiyaç duyulmaz.

Boyras'ın Sivas'ta iş yeri adlarındaki çalışmasında ve Arvas'ın Van ile ilgili benzer çalışmasında olduğu gibi, Kilis'te de hem nüfus yoğunluğu hem de coğrafi olarak küçük illerden biri olmasına ve aynı zamanda geleneksel yüzünü de sıkı sıkıya korumasına bağlı olarak iş yerleri adlandırılırken sıklıkla soyadlarından faydalanılmıştır. Tabii bu çalışmanın sahasına bağlı olarak sadece yerli halkın işletmelerinden ve bilgilerinden veriler oluşturulmuştur. Bilindiği üzere Kilis halkı, yaklaşık sekiz yıldır, Suriye'deki savaş neticesinde kendi nüfusundan daha kalabalık bir mülteci nüfusuyla bir arada yaşamaktadır. Buna bağlı olarak bu iki kültürün her konuda birbirini etkilemesi durumu, pek çok işletmenin tabelasında Arapça ile melezleştirilmiş (Yaman ve Ekmekçi, 2016) Türkçe kullanımı örneğinde somut bir şekilde görülmektedir.

Bu çalışma esnasında dikkat çeken diğer önemli bir nokta ise işletmeler adlandırılırken soyadından ve işletme sahibinin kendi adından sonra en çok kız evladın adının tercih edilmesidir. Aslında Kilis, genel olarak ataerkil bir yaşam tarzı olan, geleneksel ve dinî pratiklerin sahnede olduğu bir ildir. Bu bakımdan kadın, gündelik yaşamda ya da herhangi bir konuyla ilgili karar noktasında sahne gerisinde bir yere oturtulmuş konumdadır; ki il ile ilgili tarafımızca yürütülen "Kilis'te Ad Verme" geleneği ile ilgili henüz tamamlanmamış çalışmamızın verilerinde de adlandırma noktasında annenin ve annenin yakın akrabalarının karar ve tercihlerine çok nadir yer verilmiştir; yeni doğan çocuk, çoğunlukla baba ve babanın yakın çevresi tarafından adlandırılmıştır. Aynı zamanda sahada veri toplarken kadınların kız çocuk dünyaya getirdiklerinde maruz kaldıkları pek çok olumsuz yaklaşım ve tutum hikâyeleri de derlenmiştir. Dolayısıyla ilde, bu anlamda revaçta olanın erkek çocuk olmasına karşın tabelalarda erkek evlattan ziyade kız evladın adının tercih edilmesi garip bir çelişki içermektedir. Belki de toplumsal normların baskıladığı durum ve tercihler, bireylerin aileden bağımsız, biraz daha özgür oldukları dış dünyada somut bir şekilde ifade ortamı yakalamaktadır.

1.1. İş yeri sahibinin kendi adının iş yerine ad olması

Abbas Demir Doğrama, Aliş Berber Salonu, Atalay Mimarlık, Burak Yorgancılık, Coşkun Elektronik, Foto Reşit, Fulya Pastanesi, Gönül Bayan Kuaförü, Güçlü Sigorta, Gülnaz Emlak, Hatice Bayan Kuaförü, Kader Eczanesi, Kerem Erkek Kuaförü, Kıvanç Kundura, Kuyucu Asım, Lale Eczanesi, Lokman Pide-Lahmacun Fırını, Mahir Erkek Kuaförü, Melek Eczanesi, Mert Taksi, Mesut Kuruyemiş, Murat Erkek Kuaförü, Nesli Bayan Kuaförü, Paşa Pide-Lahmacun Fırını, Paşa Sürücü Kursu, Polat Sürücü Kursu, Remzi Döner Salonu, Sabit Mobilya, Servet Erkek Berberi, Sevilay Bayan Kuaförü, Sezgin Kundura, Şahin Kırtasiye, Tekin Kundura, Yasemin Bayan Kuaförü, Yaşar Berber Salonu, Yaşar Eczanesi, Yaşar Ekmek Fabrikası, Yılmaz Baklava, Yılmaz Eczanesi, Yılmaz Reklam Tabela, Zaki Bilgisayar.

1.2. İş yeri sahibinin eşinin adının iş yerine ad olması

Asuman Berber Salonu, Asuman Çiçek Evi, Canan Gıda, Eylem Kundura, Hilal Pastanesi, Işıl Market, İncim Yorgan, Meral Tatlıcısı, Rüya Elektrik, Sevda Pastanesi, Sevgi Çiçek Evi, Sevim Pastanesi.

1.3. İş yeri sahibinin kızının adının iş yerine ad olması

Başak Sigorta, Bengisu Giyim, Didem Pide-Lahmacun Fırını, Dilek Giyim, Ecem Çiçek Evi, Ezgi Mobilya, Filiz Pastanesi, Foto Damla, Gizem Fırını, Işıl Reklam, Kevser Pide-Lahmacun Fırını, Kübra Çiçekçilik, Neşe Berber Salonu, Nuray Elektrik, Özlem Erkek Kuaförü, Pınar Lokantası, Seda Elektronik, Sena Gıda, Sena Kırtasiye, Sılam Eczanesi, Şeyma Giyim, Tuba Berber Salonu, Tuba Pastanesi, Ufuk Düğün Salonu.

1.4. İş yeri sahibinin oğlunun adının iş yerine ad olması

Berat Berber Salonu, Berat Giyim, Burak Pastanesi, Cem Taksi, Hakan Konfeksiyon, Lokman Züccaciye, Nedim Market, Osmanbey Pasajı, Ziberkan Gıda.

1.5. İş yeri sahibinin babasının adının iş yerine ad olması

Aliler Baklava.

1.6. İş yeri sahibinin soyadının iş yerine ad olması

Acem Çay Ocağı, Akay Kundura, Akay Tabela, Aktürk Lokantası, Altuntaç Bakkaliyesi, Anteplioğlu Züccaciye, Arslan İnşaat, Aşir Bakırcılık, Ateşmen Züccaciye, Atik Elektronik, Atik Züccaciye, Aykanat Plaza, Aytaç Konfeksiyon, Badem Manav, Başçılar Market, Baysal Emlak, Baysal İnşaat, Bekan Pasajı, Bekan Pastanesi, Bekler Bakkaliyesi, Bereket Gıda, Beyoğlu Mobilya, Bircan Gıda, Büroğlu Konfeksiyon, Büroğlu Pasajı, Boybeyi Emlak, Bozkaya İnşaat, Bozkurt Erkek Kuaförü, Can Emlak, Canarlan Pide-Lahmacun Fırını, Candemir Çelikkapı, Canözer Eczanesi, Canözer Parfümeri, Ceylan Pastanesi, Civan Kebap Salonu, Çakmak Bakkaliye, Çakmak Yorgan, Çalışkan Market, Çamuryapan Pide-Lahmacun Fırını, Çavuş Kahvesi, Çelebi Mobilya, Çetin Mobilya, Çıkımoğlu Pide-Lahmacun Fırını, Çıtırkir Kuruyemiş, Çolakoğlu Eczanesi, Dağaçıkan Market, Dağbekleyen Market, Derin Gıda, Develi Pide-Lahmacun Fırını, Diyarbakırlı Konfeksiyon, Diyarbakırlı Möble, Doruk İnşaat, Eken Manav, Ekmekçi Pide Fırını, Elmalı Bakkaliyesi, Eren Demir, Eren Market, Erentürk Pasajı, Ergezen Eczanesi, Esenel Çay Ocağı, Fazlağaoğlu Pasajı, Foto Emre, Foto Öcal, Foto Sağlam, Gezgin Market, Gilgil Market, Gözalan Yorgancılık, Günay Ekmek Fabrikası, Gürbüz Pasajı, Gürses Yorgan, Gürtekin İnşaat, Güven Market, Güven Pasajı, Güzel Kundura, Hacıarap Market, Hacıömeroğlu Düğün Salonu, Halle Market, Handemir Ticaret, Hilal Pide Fırını, Işık Elektronik, İkizler Market, Karabaş Pide-Lahmacun Fırını, Karadeniz Taksi, Kastel Pide-Lahmacun Fırını, Kayhan Market, Kınacı Kozmetik, Korkmaz Eczanesi, Korkmaz Sigorta, Koşar İnşaat, Koyuncuoğlu Pasajı, Köseoğlu Market, Kuntman Elektrik, Kurt Pide-Lahmacun

Fırını, Kuş Taksi, Kuvvet Elektronik, Leblebici Şekerleme, Mercan Market, Mercan Züccaciye, Mercimek Gıda, Mısırlı Terzihanesi, Moda Terzihanesi, Muhaciroğlu Sigorta, Muhtaroğlu Eczanesi, Nenemoğlu Çay Evi, Neşeli Taksi, Nizamoğlu Ekmek Fırını, Osmanoğlu Sigorta, Özbezek Sigorta, Özkaptan Eczanesi, Özkar Bakkaliye, Özler Bayan Kuaförü, Özyer İnşaat, Özyüksek Emlak, Par Emlak, Parlak Gıda, Payam Şekerleme Kuruyemiş, Polat Düğün Salonu, Polat Eczanesi, Polat Giyim, Polat Market, Saçlı Kırtasiye, Sağlam Kırtasiye, Sağlam Ticaret, Sakar Pide-Lahmacun Fırını, Samancı Bakkaliye, Sarıkaya Pasajı, Savaşçioğlu Mimarlık, Saygılı Ekmek Pide Fırını, Selimata Eczanesi, Sertkaya Pasajı, Sesliokuyucu Kuruyemiş, Sevecen Mobilya, Sever Demir Doğrama, Sever Elektronik, Sever Sürücü Kursu, Sevinç Berberi, Sezer Pastanesi, Sınay Market, Sipahi Eczanesi, Soğuk Demir, Sunar Eczanesi, Şekeroğlu Şekerleme, Şenay Sürücü Kursu, Şıkoğlu Kundura Ayakkabı, Şıkoğlu Terzihanesi, Şiltelioğlu Eczanesi, Taşdelen İnşaat, Taşdemir Demir Ticaret, Tayşi GSM, Tiryaki Gıda, Tolu Bakkaliyesi, Topçuoğlu Market, Tudoğlu Eczanesi, Tutoğlu Konfeksiyon, Türkay Elektronik, Türkler Eczanesi, Uğurlu Berber Salonu, Ulaş Gıda, Urballı Giyim, Urfalıoğlu Elektronik, Uyaran Bilişim, Uyaran İletişim, Ünler Eczanesi, Vatan Pastanesi, Yakut Kelle Paça, Yalçinkaya Eczanesi, Yaprak Manav, Yenici Pide-Lahmacun Fırını, Yılbaşı Erkek Kuaförü, Yıldız Market, Yıldız Terzihanesi, Yılmaz Market, Yolcu Turizm, Yükselen Gıda, Zahteroğlu Döner Salonu, Zaptıyeoğlu Market, Zenbilören Manav, Zeytçioğlu Market, Zümrüt Pide Fırını.

1.7. İki adın hecelerinin birleştirilmesiyle oluşan iş yeri adları

Altuğ Bilgisayar: İki ortağın eşlerinin adları olan Alev ve Tuğba'nın ses ve heceleri birleştirilerek oluşturulan Altuğ, iş yerine ad olarak verilmiştir.

1.8. Eşler arasındaki sevgi sözlerinin iş yerine ad olması

Tatlım Pastanesi, Hayat Pastanesi, Gülüm Pastanesi, Gülüm Taksi.

1.9. İş yeri sahibinin lakabının iş yerine ad olması

Lambacı Elektrikçi, Beyoğlu Kırtasiye, Somuncubaba Pide Ekmek Fırını.

2. Zevklere Bağlı İş Yeri Adları

Zevklere bağlı işletme adlarında genel eğilimin sevilen çiçek ya da bitkilerin adlarının kullanımı olduğu görülmektedir. Bitki-çiçek adları, edebî metinlerde olduğu kadar gündelik yaşamda da sıklıkla kullanılmaktadır. İnsanlar; sevgilerini, acılarını, heyecanlarını, hayranlıklarını hep bir bitki, hayvan adı ile ilişkilendirip ifade etmişlerdir (Öztürk, 2005: 201). Ayvazoğlu'na göre bitki, kuş, böcek, renk adları, dilin saklı hazinelerine giden yoldur; o yoldan yürüyerek yöre halkının tabiatla ilişkisi, dünya görüşü, hayatı algılayış-yorumlayışı, gündelik yaşam pratikleriyle ilgili çıkarımlarda bulunulabilir (2001: 62). Kilis işletme adlarında, sevilen çiçeklerden "*akasya, mimoza, nergis*" gibi zarıflığı ve güzelliği ile ön planda olan çiçeklerin tercih edilmesinden yola çıkarak Kilis insanının estetik zevk ve beğenisi olduğu söylenebilir. Ayrıca sevilen hayvan adlarından "*atmaca, aslan*"ın tercih edilmesi, Türk onomastiğinde özellikle olumlu ve güçlü özellikleri ile öne çıkan hayvan kültü ile izah edilebilir (Caferoğlu, 1953). Kartal, doğan, atmaca gibi yırtıcı kuşlarla, aslan, geyik gibi vahşi hayvanlar Türk mitolojisinde önemli bir yere sahiptir. Kırgız Türkleri arasında doğandan, Yakut Türkleri arasında ise kartaldan türediklerine dair bir inanış mevcutken İslami dönemde de yırtıcı kuşlarla ilgili pek çok menkıbe bulunmaktadır (Karadoğan, 2003: 113).

Akasya Çiçekçilik, Aslan Market, Atmaca Pide Fırını, Börteçine Berber Salonu: İş yeri sahibinin tarihsel adlara olan sevgisine bağlı verilmiş bir addır, Dergâh Unlu Mamulleri, Elidor Parfümeri, Ferdi Berber Salonu: İş yeri sahibinin Ferdi Tayfur'a olan sevgisine bağlı verilmiş bir addır, Feza Elektronik, Huzur Pide Fırını, Kıbrıs Market, Mimoza Bilişim Bilgisayar, Mimoza Erkek Kuaförü, Nergis Çiçekçilik, Nergis Pide-Lahmacun Fırını, Nöbetçi Eczanesi: İş

yeri sahibinin gece nöbetlerini sevmesine bağlı verilmiş bir addır, Paris Berber Salonu, Paris Otel, Romeos Kafe: İş yeri sahibinin operayı sevmesine bağlı verilmiş bir addır, Sıkmaç Pide-Lahmacun Fırını, Şafak Kasap ve Kebap.

3. Çevredeki Kurum-Kuruluş veya Nesnelere Bağlı İş Yeri Adları

500 Evler Eczanesi, 7 Aralık Sürücü Kursu, Abide Eczanesi, Akcurun Simit, Akpınar Turizm, Bayramyeri Pide-Lahmacun Fırını, Belediye Çay Ocağı, Belediye Pasajı, Beşevler Eczanesi, Beşevler Gıda, Beşevler Taksi, Bursa Kebap Salonu, Cebel Dağ Market, Çarşı Kebap Salonu, Çayır Gıda, Çınar Çayocağı, Çınar Eczanesi, Çınar Pide-Lahmacun Fırını, Çiftlik Taksi, Durak Pastanesi, Emniyet Market, Emniyet Taksi, Eren Taksi, Esentepe Pide-Lahmacun Fırını, Evim Pastanesi, Fidanlık Taksi, Gıda 79, Harmanyeri Pide Fırını, Hastane Eczanesi, Hastane Taksi, Hüyük Market, Kampüs Eczanesi, Kampüs Kırtasiye, Kampüs Market, Kampüs Taksi, Karagöz Kuaför Salonu, Karataş Eczanesi, Karataş Kahvesi, Karataş Market, Kışla Pide-Lahmacun Fırını, Konak Bakkaliyesi, Köşem Gıda, Merkez Eczanesi, Merkez Kafe, Merkez Sürücü Kursu, Meydan Eczanesi, Okul Kırtasiye, Okul Market, Ortafırın Pide Fırını, Otogar Gıda, Otogar Kuaför Salonu, Otogar Lokantası, Otogar Taksi, Park Taksi, Pazar Eczanesi, Postane Market, Rüzgârlı Ekmek Fırını, Sabah Pazarı Pide-Lahmacun Fırını, Semt Eczanesi, Semt Market, Site Market, Söğütlüdere Çaybahçesi, Statyum Market, Stadyum Taksi, Stat Pide-Lahmacun Fırını, Şelale Kafe, Şurahbil Bakkal, Toki Market, Ugrak Bakkaliyesi: İş yerinin konumu itibarıyla merkezde olmasına bağlı verilen bir addır, Uğrak Kuruyemiş, Üniversite Eczanesi, Üniversite Kırtasiye, Üniversite Market, Üniversite Taksi.

4. İş Yeri Sahibinin Duygusal Durumunun İş Yerine Ad Olması

Bilindiği üzere işletme sahibi, alternatifin bol olduğu günümüz rekabet ortamında ürününü pazarlarken hedef kitlesi olan müşterileriyle, işletme tabelası aracılığıyla, karakteriyle ve işiyle ilgili olumlu kodlar oluşturarak iletişim kurar. Yani kitle iletişimi rolü üstlenen tabela adlarında, müşterinin zihninde daha işletmeye girmeden zihninde işletme ve işletmeciyile ilgili üstünlük belirten bir algı oluşması için güler yüzlü, zeki, titiz olunduğu gibi birtakım olumlu özelliklerin vurgulandığı ifade biçimleri tercih edilir. Aşağıda sıralanan iş yeri adlarında bu durum, somut bir şekilde görülmektedir:

Ak Sigorta, Akıllı Elektronik, Asil Ekmek Fırını, Aşkın Kundura: İş yeri sahibinin herkes tarafından sevilen bir esnaf olmasına bağlı verilen bir addır, Azim Gıda, Bilinç Sigorta, Çağrı Pastanesi: İş yeri sahibinin davetkâr olmasına bağlı verilen bir addır, Çizgi Kırtasiye, Denetim Sürücü Kursu, Deneyim Sürücü Kursu, Dürüst Bakkaliye, Dürüst Emlak, Dürüst Gıda Market, Edison Elektrik: İş yeri sahibinin icatçı biri olmasına bağlı verilen bir addır, Ehil Emlak, Engin Pastanesi, Erdem Erkek Kuaförü, Feza Gıda, Foto Erdem, Gurur İnşaat, Gülyüz Erkek Kuaförü, Güven Demir Doğrama, Güven İnşaat, Güven Kırtasiye, Güven Sürücü Kursu, Güven Ticaret, Hijyen Gıda, İtibar Emlak, İtimat Sigorta, İtina Güneş Enerji Sistemleri, Kibar Berber Salonu, Kibar Manav, Kral Bakkal, Kural Emlak, Kural Sürücü Kursu, Moda Erkek Kuaförü, Modern Market, Nizam Elektronik, Nizamiş Tesisat, Onur İnşaat, Onur Sigorta, Önem Sürücü Kursu, Özeniş Pide Ekmek Fırını, Prestij Emlak, Proje Mimarlık: İş yeri sahibinin hızlı proje üreten, zeki birisi olmasına bağlı verilen bir addır, Sadık Elektronik, Saygın Emlak, Saygın Pastanesi, Sebat Elektrik, Sebat Giyim, Sebat Manav, Sistem Tesisat, Sohbetçi Berber Salonu, Sosyal Sigorta, Şen Kasap Kebap, Şımarık Market, Taş Emlak, Temiziş Demir Doğrama: Dürüst hizmeti ifade etmek için verilen bir addır, Titiz Çayocağı, Titiz Konfeksiyon, Titiz Market, Titiz Parfümeri, Uzman Sürücü Kursu, Zeki Elektronik, Zengin Market.

5. İş Yeri Sahibinin Fiziksel Durumunun İş Yerine Ad Olması

Ağzıergi Kuruyemiş: İş yeri sahibinin dedesinin ağzının eğri olmasına bağlı verilen bir addır, Bıyıklı Kebap Salonu, Civelek Gıda: Kilis'te ufak tefek insanların civelek olarak

adlandırılması ve iş yeri sahibinin de ufak tefek birisi olmasına bağlı verilen bir addır, Keloğlu Ekmek Fırını, Prens Market, Sakar Bakkaliye, Solak Gıda.

6. İnanç İfadelerinin İş Yerine Ad Olması

Dervişoğlu Kebap Salonu, Hacıbey Döner Kebap Salonu, Helal Kasap Kebap, Hoca Market, İnanç Market, Kanaat Bakkaliye, Kanaat Çayocağı, Kanaat Terzihanesi, Kandil Simit Sarayı, Kutsal Ekmek Fırını, Mizan Bakkaliye, Nimet Pide Fırını, Nur Simit Açma, Rahmet Tesisat, Sabır Market, Sabır Tabela, Sebat Eczanesi, Sebil Manav.

7. Sıla Özleminin İş Yerine Ad Olması

Antakyalı Şekerleme, Elbeyli Sürücü Kursu, Halepli Telefoncu, Hisar Tabela, Karbeyaz Çiçek, Keyfizli Kahvesi, Kozan Berber Salonu, Mercidabık Sürücü Kursu, Musabeyli Baklava, Ova Market, Öncüpınar Market.

8. Satılan Ürünün Markasının İş Yerine Ad Olması

İşletme tabelalarında görülen marka adları, kitlesel iletişim araçlarının zihnimize dayatarak bireysel eğilimleri, düşünce ve tercihleri baskıladığı günümüzde kısa film kadar etkili ve başarılı reklam ve tanıtımlarla yaygınlaşan bir tercih durumudur (Demircan, 2001: 4). Bu türden işletmeler, daha çok alış-verişte marka önceliği olan bireyler üzerinde etki yaratmayı hedeflemektedir (Boyras, 2003: 15). Kilis'te marka adına dayalı işletmeler, sayısı fazla olmamakla birlikte aşağıdaki gibidir:

Artema Tesisat, Bimsel İletişim, Ericson Ayfon Telefon, Faber Kırtasiye, Filiz Çayhanesi, Gezer Kundura, Göksu Tesisat, İstikbal Mobilya, LG İletişim, Merinos Yüncü, Mondi Mobilya, Neskafe Kafe, Nokia Bayi, Örenbayan Nako Yünleri, Paşabahçe Züccaciye, Peraje Berber Salonu: İş yeri sahibinin kullandığı kolonya markasına bağlı verilen bir addır, Pınar Market, Teknosa Bayi, Telsim İletişim, Türk Telekom Avea İletişim, Türksel Telefon.

9. Niyet ve Dilek İfadelerinin İş Yerine Ad Olması

Çare Eczanesi, Çiçek Eczanesi: İş yeri sahibinin tüm hastaların eczanesindeki ilaçları kullandıktan sonra çiçek gibi olması dileğine bağlı verilen bir addır, Dilek Eczanesi, Dilek Emlak, Dilek Market, Dilek Pastanesi, Dost Elektrik: İş yeri sahibinin müşterileriyle alış-verişten sonra dost olmayı dilemesine bağlı verilen bir addır, Esin Eczanesi: İş yeri sahibinin “esenlik, sağlık, huzur” dileklerine bağlı verilen bir addır, Foto Dilek, Nazar Çiçek Evi, Nazar İnternet Kafe, Sağlık Eczanesi, Sıhhat Eczanesi, Sonuç Eczanesi, Umut Gıda.

10. Ortaklık İfadelerinin İş Yerine Ad Olması

İkizler İnşaat, Kardeşler Baklava, Kardeşler Demir, Kardeşler Konfeksiyon, Kızanlar Gıda, Şen Kardeşler Ekmek Fabrikası.

11. Kısaltmayla Oluşan İfadelerin İş Yerine Ad Olması

Aspava Berber Salonu: “Allah sağlık, para versin, âmin.”, Demçim İnşaat: Demir ve çimento kelimelerindeki bazı seslerin birleştirilmesine bağlı verilen bir addır, HMC İnşaat: İş yeri sahibinin “ Hacı Mustafa Celkanlı” olan ad ve soyadının baş harflerinin birleştirilmesine bağlı oluşan bir addır, KİFADO: “Kilisli Babam Fadıl” sözcüklerinin bazı hece ve seslerinin birleştirilmesine bağlı verilen bir addır, Telsan Demir, Temizsan Kozmetik.

12. Dikkat Çekme Düşüncesiyle Farklı Bir Sözcüğün İş Yerine Ad Olması

Giybeni Kundura, Karden Çiçekçilik, Karmen Çiçekçilik, Klinik Eczanesi, Maarif Kırtasiye, Manolya Çiçekevi, Marş Marş Kundura, Olea Düğün Salonu, Shop Sigorta, Yılbaşı Çiçek Evi.

13. TV'ye Bağlı İfade ve Durumların İş Yerine Ad Olması

Ayşecik Açık Düğün Salonu, Ayşecik Çay Bahçesi, Dallas Kundura, Maviay Lokantası: İş yeri sahibinin TV dizi adından etkilenmesine bağlı verilen bir addır, Polyanna Kundura: İş yeri sahibinin çocukken izlediği bir diziden etkilenmesine bağlı verilen bir addır, Şirinler Pastanesi, Şölen Et Lokantası: İş yeri sahibinin “Tarkan” filmlerindeki şölenlerden etkilenmesine bağlı verilen bir addır.

14. Millî Duygulara Bağlı İfadelerin İş Yerine Ad Olması

Asena Kundura, Bala Konfeksiyon, Bayrak Market, Osmanlı Eczanesi, Osmanlı Simit Sarayı, Osmanlı Taş Fırın Ekmek, Vatan Taksi, Yerel Sigorta, Yurt Taksi.

15. Hatıralara Bağlı İfadelerin İş Yerine Ad Olması

Barış Kundura: İş yeri sahibinin Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılması anısına bağlı verilen bir addır, Barış Pastanesi: İş yeri sahibinin Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılması anısına bağlı verilen bir addır, Başkan Market: İş yeri sahibinin ilkökulda sınıf başkanı olması anısına bağlı verilen bir addır, Cicim Pastanesi: İş yeri sahibinin oğlunun ilk sözünün “cicci” olmasına bağlı verilen bir addır, Çerci Market: İş yeri sahibinin gençken uzun yıllar çerçilik yapmasına bağlı verilen bir addır, Doğuş Market: İş yeri sahibinin ilk çocuğunun doğduğu zamana ithafen verilen bir addır, Gazi Market: İş yeri sahibinin Kıbrıs Savaşı'nda gazi olmasına bağlı verilen bir addır, Gökkuşluğu Pide Fırını: İş yeri sahibinin çocukken havada gökkuşluğu oluşumunu çok sevmesine bağlı verilen bir addır, İstanbul Börek Simit: İş yeri sahibinin gençliğinde uzun yıllar İstanbul'da çalışması anısına bağlı verilen bir addır, İstanbul Otel: İş yeri sahibinin görmeyen gözlerinin İstanbul'daki ameliyattan sonra görmeye başlaması anısına bağlı verilen bir addır, Kadıköy Eczanesi: İş yeri sahibinin gençken İstanbul-Kadıköy'de oturmasına bağlı verilen bir addır, Kalfa İnşaat: İş yeri sahibinin gençken kalfa olduğu yerin bugün sahibi olması anısına bağlı verilen bir addır, Kantin Market: İş yeri sahibinin askerlik anılarına bağlı verilen bir addır, Kent Sinema Düğün Salonu: İşletme sahibinin küçükken çok sevdiği bir sakızın markasına bağlı verilen bir addır, Kırıkmağas Kuaför: İş yeri sahibinin çirakken makası düşürüp kırması anısına bağlı verilen bir addır, Semaver Çayocağı: İş yeri sahibinin çocukken dedesinin semaverini çok sevmesine bağlı verilen bir addır, Tura Turizm: İşletme sahibinin çocukken “yazı-tura” oyununu çok sevmesine bağlı verilen bir addır.

16. İş Yeri Sahibinin Mesleğinin İş Yerine Ad Olması

Duvar İnşaat: İş yeri sahibinin duvar ustası olmasına bağlı verilen bir addır, Foto Ressam, Mimar Emlak, Mimar Tabela, Öğretmen Kırtasiye.

17. Siyasi Fikre Bağlı İfadelerin İş Yerine Ad Olması

Arı Emlak: İş yeri sahibinin “Anavatan” partili olmasına bağlı verilen bir addır, Asena Kundura, Bozkurt Erkek Kuaförü, Hilal Emlak: İş yeri sahibinin MHP'li olmasına bağlı verilen bir addır, Ocak Pastanesi: İş yeri sahibinin ülkücü ve ocak başkanı olmasına bağlı verilen bir addır.

18. Mahallî İfade ve Durumların İş Yerine Ad Olması

İş yeri adlarında kullanılan dilin kültür taşıyıcılığı rolü bağlamında yaygın kullanım alanı yöresel ifade ve durumlara dayalı olarak adlandırılan işletmelerdir. Bu tür ifadeler, yöreye özgü tarih, coğrafya, geçim kaynağı gibi alanlardan tercih edilebildiği gibi gündelik yaşamda kullanılan herhangi bir aracın yöreye özgü söyleyişi şeklinde de olabilmektedir. Sayısı fazla olan bu tercihler, Kilis'te kullanılan Türkçenin karakteristiği ve ilin kültürel pratikleriyle ilgili ipuçları barındırması bakımından da son derece elzem göstergelerdir.

Söz gelimi Kilis ile ilgili hiç bilgi sahibi olunmasa dahi aşağıdaki yöresel ifade ve durumlardan yörede zeytin yetiştiriciliğinin yapıldığını, manav ve manavdaki sebze yahut meyvelerin yerel ifade biçimlerinin renkliliğine bağlı sebze-meyve yetiştiriciliğinin olduğunu, yerli halkın kaçak çay içmekten hoşlandığını, meslek dalı olarak tenekecilik yaygın olduğunu söylemek mümkündür.

Aşağıda yöreye özgü bazı kelimelerin anlamlarıyla ilgili yapılan tanımlamalar, bizzat iş yeri sahiplerinden derlenmiştir:

Abit Kuruyemiş: Abit, yer fıstığıdır, Akcurun Hamamı: Curun, içinde su biriken taş oluk demektir, Arasa Çarşısı: Arasa; her türlü tahıl, baklagiller gibi gıdaların satıldığı çarşıdır, Arkalıkürsü Çayevi: Arkalıkürsü, yaslanma yeri bulunan bir tür sandalyedir, Bahteniz Manav: Bahteniz, maydanoz demektir, Bizir Manav: Bizir, meyve ve sebzelerin içindeki tohumlara verilen addır, Çükündür Manav: Çükündür, şekerpancarı demektir, Dereçli Kahve: Dereç, bir tür merdivendir, Dülger Mobilya: Dülger, mobilyacı demektir, Endaze Teneke: Endaze, her çeşit alete verilen addır, Felhan Manav: Felhan, kırmızı toprak demektir, Fennus Teneke: Fennus, tenekeden yapılan gaz lambasına verilen addır, Harezeci: Hareze, su kuyularının kovasına verilen addır, Hedikçi Kuruyemiş: Hedik, kaynatılıp pişirilerek tüketilen buğdayın adıdır, Hızver Çayevi: Hızver, kömür tozu demektir, bu toz ile demlenen çay güzel olur, Horanta Çayevi: Horanta, kalabalık ailedir, Hudar Manav: Hudar, sebze demektir, İbrikçi Teneke: İbrik, abdest alırken suyun konulduğu bir tür büyük sürahidir, Kaçak Çayocağı: Kilis halkı, kaçak çay içmeyi sevmektedir, Kaddüs Tenekeci: Kaddüs, su kovasıdır, Katremiz Züccaciye: Katremiz, cam kavanoza verilen addır, Kenne Züccaciye: Kenne, su konulan sürahidir, Kımış Kımış Kuruyemiş: Kilis'te "kuruyemişi kımış kımış yemek" şeklinde bir ifade mevcuttur, Kongurak Tenekeci: Kongurak, hayvanlara takılan çingırağa verilen addır, Köten Demir: Toprağı sürmeye yarayan araç, saban demektir, Kudamacı Kuruyemiş: Kudama, leblebinin Kilis'teki adıdır, Kuşhane Bakır Teneke: Kuşhane, evlerde yemekten kalan ekmeği muhafaza etmek için kullanılan, tencereye benzeyen, genellikle plastik, kapaklı bir kutudur, Küllük Çayocağı: Küllük, kömür ocağıdır, Libas Giyim: Libas, giyecek demektir, Mostura Züccaciye: Mostura, süs demektir, Maşrapa Çayevi: Maşrapa, seyyar çay sürahisidir, Mor Salkım Baklava: Mor salkım, horoz karası da denilen Kilis'in siyah üzümünün diğer adıdır, Nacar Mobilya: Nacar, marangoz demektir, Pürçüklü Manav: Pürçüklü, havuç demektir, Sallama Çayevi: Sallama, huni biçimli çay tepsisidir, Semsek Pide Fırını: Semsek, Kilis'e özgü kıyma ve pirinçle yapılan bir tür pidedir, Seybana Çayocağı: Seybana, piknik demektir, Sini Hırdavat: Sini, büyük tepsidir, Sundurma Teneke: Sundurma; ev, dükkân gibi yapıları yağmurdan korumak amaçlı yapılan oluğa benzer bir çıkıntıdır, Şapşakçı Tenekeci: Şapşak, özellikle banyo yaparken kullanılan plastik ya da metal su tasıdır, Şilte Konfeksiyon: Şilte, giyecek demektir, Tazar Mobilya: Tazar, gömme dolap demektir, Teşt Teneke: Teşt, plastik ya da metal, büyük leğendir, Tuduya Teneke: Tuduya, teneke demektir, Zeytin Eczanesi: Kilis'te yaygın bir şekilde zeytin yetiştiriciliği yapılmaktadır, Zeytindalı Gazetesi.

19. Müşteri Kitlesinin İş Yerine Ad Olması

Aile Bakkaliyesi, Aile Konfeksiyon, Akşamcı Kuruyemiş, Anonim Gıda, Aşer Manav, Avam Lokantası, Baybayan Giyim, Buluş Pastanesi: Daha çok sevgililerin ve nişanlıların mekânı olması sebebiyle verilen bir addır, Damat Giyim, Dede Çayocağı, Dostlar Çayocağı, Dostlar Kundura, Dostlar Pide-Lahmacun Fırını, Emekliler Çaybahçesi, Eskidostlar Berber Salonu, Eşdost Taksi, Filinta Parfümeri: İş yerinin erkek bakım ürünleri satmasına bağlı verilen bir addır, Gelin Kozmetik, Gelinlik Konfeksiyon, Gençler Giyim, Gençler Kafe, Gençler Kundura, Giyenbayan Giyim, Halk Eczanesi, Halk Market, Hanımca Kozmetik, İzdivaç Mobilya, Kervan Döner Salonu, Köylü Bakkaliyesi, Kurum Eczanesi, Marif Çarşısı, Memur

Çaybahçesi, Mütahit Tesisat, Özbay Giyim, Patik Kundura, Sosyete Kundura, Süpernine Örgü Yüncüsü, Yaren Kafe.

20. İş Yerinin Görünüşünü Tanımlayan İfadelerin İş Yerine Ad Olması

Ahşap Kahve Evi, Antika Çaybahçesi, Asmalı Kahve, Bebek Taksi: Taksilerde bebek koltuğu bulunmasına bağlı verilen bir addır, Büfeşen Kuruyemiş: İş yerinin küçük ancak işlek olmasına bağlı verilen bir addır, Büyük Pasaj, Çaycı Market: İş yerinde müşterilere çay ikramında bulunmak maksadıyla semaver bulunmasına bağlı verilen bir addır, Çiçek Market, Çiçek Taksi: İş yerinde de taksilerde de çiçek bulunmasına bağlı verilen bir addır, Divan Lokantası: Lokantada sandalye yerine divanların bulunmasına bağlı verilen bir addır, Ferah Gıda, Feza Market, Güzel Elektrik: İş yerinde her şeyin yerli yerinde, uyum içinde olmasına bağlı verilen bir addır, Güzel Züccaciye, Hangar Market, Hasbahçe Çiçek: İş yerinde harika bir bahçenin bulunmasına bağlı verilen bir addır, Havuzlubahçe Çayocağı, Kanarya Market: İş yerinin pek çok kanaryayla dolu olmasına bağlı verilen bir addır, Klas Düğün Salonu, Küçükçarşı, Maarif Kahve, Köşem Kıraathanesi: İş yerinde kitap köşesinin, kitaplığın bulunmasına bağlı verilen bir addır, Mahzen Çayevi, Mesire Çaybahçesi, Nadide Çayocağı, Ocakateşi Pide-Lahmacun Fırını, Oyuncak Market: İş yerinde çocukların eğlenmeleri için oyuncakların bulunduğu bir köşenin bulunmasına bağlı verilen bir addır, Petek Çiçek: İş yerinin petek gibi güzel ve muntazam olmasına bağlı verilen bir addır, Portatif Çayocağı, Sahra Mobilya: İş yerinin sahra gibi geniş olmasına bağlı verilen bir addır, Sedef Market, Sergi Market, Sığınak Bakkaliye, Sulugöz Çayocağı: İş yerinin bir köşesinde, bir tarafından su, bir tarafından çay akan iki ağızlı, büyük bir demlik bulunmasına bağlı verilen bir addır, Şelale Market: İş yerinde küçük, yapay bir şelalenin bulunmasına bağlı verilen bir addır, Taşfırın Somun Ekmek, Zümrüt Çiçekçilik.

21. Sunulan Hizmetin Niteliğinin İş Yerine Ad Olması

İş yeri adlarında, kişi ad-soyadı ile adlandırmadan sonra sıklıkla başvurulan diğer bir önemli kaynak ise işletmede sunulan hizmetin niteliği, türü hakkında ipuçları veren adlardır. Görünüşte estetik ve bağımsız birer yapı gibi görünen işletme adlarının bir araya getirilip sistemli bir şekilde tasniflendiğinde ait olduğu kültür ve bireylerle ilgili pek kıymetli mesajlar içeren kültürel kodlar olduğu apaçık görülecektir. Misal aşağıda sıralanmış iş yeri adları deşifre edildiğinde Kilis halkının geçim kaynağı ile ilgili kıymetli bilgilere ulaşılabilir:

Ahşap Mobilya, Antika Mobilya, Antika Züccaciye, Aracı Emlak, Arajman Çiçekçilik, Avrupa Pasajı, Bellur Züccaciye, Beyrut Pasajı, Bilim Kırtasiye, Binbirçeşit Kundura, Binbirçeşit Market, Birşah Pastanesi, Birtat Baklava, Birtat Pastanesi, Bostan Tatlı Salonu: İş yerinde tatlılarda üzüm pekmezi şerbeti kullanılmasına bağlı verilen bir addır, Buket Çiçek, Canlı Çiçekevi, Cennet Çiçekevi, Cezve Kahve Evi, Cins Giyim: İş yerinde farklı her zevke uygun ürünler satılmasına bağlı verilen bir addır, Çeker Tesisat, Çelenk Çiçekçilik, Çeşit Gıda, Çeyiz Mobilya, Çeyiz Yorgan, Çeyiz Züccaciye, Çiçek Yorgancılık, Çin Pasajı, Demet Çiçekçilik, Derisan Kundura, Dersane Kitapevi, Derya Konfeksiyon, Desen Giyim, Desen Kundura, Desen Reklam, Dijital Reklam, Dilek Parfümeri, Doğa Ekmek Pide, Dövme Demir, Düğün Çiçekçilik, Düğün Kahvecisi, Dünya Kitapevi, Düşler Mobilya, Ebat Teneke: İş yerinde her ebatta teneke gereç yapılmasına bağlı verilen bir addır, Egzotik Kozmetik, Eğitim Sürücü Kursu, Ehliyet Sürücü Kursu, Elişi Örgü Yünleri, Elit Bayan Kuaförü, Emek Yorgan, Eskici Ayakkabı, Eskigünler Pastanesi: İş yerinde geçmişe ait her çeşit tatlının bulunmasına bağlı verilen bir addır, Et-Balık Lokantası, Favori Berber Salonu, Foto Albüm, Foto Fon, Foto Hürrüyet, Foto Şipşak, Galeri Çiçekçilik, Galeri Ekmek Fırını, Galeri Mimarlık, Gelinci Taksi, Göral Kozmetik, Göral Kundura, Gözde Eczanesi: İş yerinin itinalı ve kurallı çalışmasına bağlı verilen bir addır, Gurup Mobilya: İş yerinde ürün satışlarının takım halinde olmasına bağlı verilen bir addır, Güvenal Mobilya, Halhal Tenekeci, Hane İnşaat, Havadis Gazetesi, Hazır

Market, Hediye Çiçekçilik, Hırdavat Teneke, Hizmet Gıda, İcat Kundura, İcat Yorgancılık, İç Dış Tesisat, İkrâm Ayakkabı, İkrâm Kundura, İkrâm Turizm, İlaç Eczanesi, İmaj Kuaför, İmar Emlak, İndirim Sigorta, İskelet Demir, İstanbul Konfeksiyon, Kabartı Tenekeci: İş yerinde tüm teneke ev eşyaları şeklinin yapılmasına bağlı verilen bir addır, Kanepa Möble, Karışık Kuruyemiş, Kartvizit Reklam, Kazan Teneke, Kent Konfeksiyon, Kıbrıs Çarşısı, Kışlak Manav, Kiler Market, Kiralar Emlak, Kiremit Züccaciye, Klas Elektronik: İş yerinde klasik, antika aletlerin tamir ve bakımının yapılmasına bağlı verilen bir addır, Klas Erkek Kuaförü, Kontrol Elektrik, Köşem Mobilya, Köyceğiz Gıda, Kristal Züccaciye, Kumbara Teneke, Kural Dijital, Kuru Çiçek, Labirent Mimarlık, Lokmacı Tatlı Salonu, Makyaj Kozmetik, Mangal Et Sofrası, Mangal Teneke, Marka GSM, Menengiç Kahve Evi, Merasim Çiçek, Mırza Kahve Evi, Moda Giyim, Moda Mobilya, Moda Parfümeri, Moda Reklam, Modern Kırtasiye, Modern Mimarlık, Modern Züccaciye, Mola Market, Mola Pastanesi, Muslukçu Tesisat, Mutfak Züccaciye, Müzik Kırtasiye, Nalçacı Kundura, Nizam Emlak, Nostalji Erkek Kuaförü, Oduncular Pazarı Çarşısı, Ofis Mobilya, Ödev Kırtasiye, Özeniş Konfeksiyon, Özgün Giyim: İş yerinde gündelik yaşamda giyilebilecek ürünler satılmasına bağlı verilen bir addır, Özgür Erkek Berberi, Özgür Giyim, Özköy Turizm, Paket Manav: İş yerinde satılan tüm ürünlerin ambalajlı olmasına bağlı verilen bir addır, Paşa Çay Bahçesi: İş yerinde “paşa çayı” denilen açık çay demlenmesine bağlı verilen bir addır, Pervazoluk Tenekeci, Portatif Mobilya, Prim Sigorta, Radikal Market, Renk Çarşısı: İş yerinde her renk mutfak malzemesi bulunmasına bağlı verilen bir addır, Renk Telefon, Saklı Bahçe Çiçek Sarayı: İş yerinde her tür çiçeğin satılmasına bağlı verilen bir addır, Saksı Çiçekevi, Sanayi Çarşısı, Sarar Yün: İş yerinde vücudu saran eldiven, kazak, bere vb. üretilmesine bağlı verilen bir addır, Seç Al Bakkaliye, Seçal Çiçekevi, Seçal Kundura, Seçal Mobilya, Sera Manav, Sesli Reklam, Seval Yorgancılık, Sevgi Market, Sevil Berber Salonu: Müşterilerin seveceği, beğeneceği tarza uygun hizmet sunulmasına bağlı verilen bir addır, Seyyar Tabela, Simokin Giyim: İş yerinde daha çok yabancı kaynaklı ürünler satılmasına bağlı verilen bir addır, Sital Kuaför, Sondaj Tesisat, Spor Giyim, Stil Tabela, Stok Market, Şekil Berber Salonu, Şölen Çiçekçilik: İş yerinin daha çok düğünlere çelenk yapmasına bağlı verilen bir addır, Tadım Kuruyemiş, Takım Züccaciye, Taksit Mobilya, Talep Gıda, Tarım Sigorta, Tarzım Erkek Kuaförü, Tat Bakkaliyesi, Tavacı Teneke, Teknik Bilgisayar, Terlikçi Kundura, Test Telefon, Triko Örgü Yünleri, Turnuva Kafe, Türlü Market, Ucuzcu Züccaciye, Ulusal Basın, Uyar Emlak, Uyum Berber Salonu, Yakışır Kundura: İş yerinde, müşteriye yakışmayan ayakkabının satılmamasına bağlı verilen bir addır, Yapar Elektronik, Yapar Teneke, Yemeni Kundura, Yenici Market, Yerel Basın, Yerel Gıda, Yörem Pastanesi: İş yerinde yöreye özgü, güzel tatlı ve künefelerin satılmasına bağlı verilen bir addır, Yöresel Market, Yuvam İnşaat, Yuvam Mobilya, Zahir Bakkaliye, Zevk Konfeksiyon.

22. Satılan Ürünün veya Sunulan Hizmetin Kalitesini Vurgulayan İfadelerin İş Yerine Ad Olması

İş yeri adlarında sunulan hizmetin niteliği, türü ile ilgili adlarda olduğu gibi benzetme ve çağrışımlarla zihinde tasarım oluşturacak hizmet kalitesi ve ürün kalitesini betimleyen kodlara da sıklıkla başvurulmuştur:

Afiyakalı Kundura, Akıtır Tesisat, Albeni Kundura, Altınış Örgü Yün, Asil Giyim, Atlas Ekmek-Lahmacun Fırını, Atlas Yorgan, Ayakbastı Kundura, Baktaal Kundura: İş yerindeki ayakkabıların çok şık ve güzel olmasına bağlı verilen bir addır, Başak Manav, Başak Unlu Mamulleri, Beğenal Konfeksiyon, Berak Elektronik, Besler Gıda, Beyoğlu Giyim, Biyonik İletişim, Buram Kozmetik: İş yerinde satılan parfümlerin taze bahar çiçekleri gibi kokmasına bağlı verilen bir addır, Buram Manav: İş yerinde satılan ürünlerin buram buram kokmasına, tazecik olmasına bağlı verilen bir addır, Çatlak Kuruyemiş, Çıtır Simit, Çiçek Manav, Çiçek Parfümeri, Çiftikiş Giyim, Dakik Taksi, Değişim Reklam, Derman Eczanesi,

Deva Eczanesi, Elit Giyim, Elit Şekerleme, Emek Pide-Lahmacun Fırını, Emin Taksi, Emniyet Sürücü Kursu, Enerji Baklava, Enerji Market, Filiz Çiçekçilik, Final Dersanesi, Foto Nur, Foto Rüya, Garanti Elektronik, Garanti Sigorta, Gizem Giyim, Gizem Tabela, Gonca Çiçek, Gökay Avize, Gösteriş Mobilya, Gözalan Kozmetik, Gözalan Mobilya, Gözde Bayan Kuaförü, Gözde Çiçek: İş yerindeki çiçeklerin göz alıcı ve harika olmasına bağlı verilen bir addır, Gözde Mobilya, Güler yüz Tesisat, Güneş Elektronik, Güneş Erkek Kuaförü, Güneş Reklam, Güven Camcılık, Güven Eczanesi, Güven Sigorta, Güven Taksi, Harika Giyim, Harika Pastanesi, Harika Terzihanesi, Hazır Demir, Huzur Kır Düğün Salonu, Huzur Sürücü Kursu, Huzur Taksi, Huzur Turizm, Isısu Tesisat, Işıl Züccaciye, Işıldak Elektrik, İlgi Reklam, İmren Çayocağı, İmren Gıda, İmren Kebapçısı, İmren Kuruyemiş, İmren Manav, İmren Unlu Mamulleri, İpek Yorgancılık, İşler Alemnium, İşler Bakır, İşler Elektronik, İtibar Giyim, İtimat Eczanesi, Kale İnşaat, Kalıp Kunduracılık, Kalite Güneş Enerji Sistemleri, Kalite Mobilya, Kelebek Mobilya: İş yerinde satılan ürünlerin şık ve zarif olmasına bağlı verilen bir addır, Kitabe Tabela, Klas Kundura, Kokarca Çiçekçilik, Konfor Mobilya, Konfor Taksi, Köpüklü Kahve Evi, Kral Giyim, Kral Kundura, Kural Taksi, Küfeci Manav, Kültür Manav, Leziz Kebap Salonu, Leziz Kuruyemiş, Lezzet Döner Salonu, Lider Elektronik, Marka Ayakkabıcılık, Mis Ekmek Fabrikası, Modern Gıda, Motif Mobilya, Motif Tabela, Muhteşem Mobilya, Nadide Kundura, Nezh Kuruyemiş, Nur Elektrik, Nur GSM, Öğretir Sürücü Kursu, Ömür Çiçekçilik: İş yerinde satılan çiçeklerin dayanıklı, uzun ömürlü olmasına bağlı verilen bir addır, Övünç Tesisat, Özdem Çayocağı, Özen Demir, Özen Kundura, Özen Terzihanesi, Özgıda Market, Özış Demircilik, Özkaynak Demir, Özkesim Terzihanesi, Özzincir Demir, Parlak Kalaycı, Parlak Kundura, Parlak Züccaciye, Paşa Çiçek, Paşa Kundura, Patent İletişim, Petek Emlak: Satılan evlerin güzel ve muhteşem olmasına bağlı verilen bir addır, Pınar Tesisat, Pirestij Giyim, Pişkin Ekmek Fırını, Prens Kozmetik, Safir Züccaciye, Sağlam Güneş Enerjileri, Sarar Giyim, Sarar Yorgan, Saray Mobilya, Seçkin Baklava, Seçkin Kozmetik, Seçkin Kundura, Sedef Yorgancılık, Sıcakçı Ekmek Pide Fırını, Sıcakçı Kuruyemiş, Sırma Giyim, Simge Telefon, Sistem Reklam, Sistem Sigorta, Sosyetik Giyim, Star Reklam, Sultan Çarşısı, Sultan Mobilya, Süper Manav, Süsler Giyim, Süsler Kozmetik, Şaşal Market, Şehaser Möble, Şekil Tabela, Şık Konfeksiyon, Şifa Eczanesi, Teleks Elektronik: İş yerinde yapılan işlerin mükemmel ve garantili olmasına bağlı verilen bir addır, Teminat Sigorta, Tescil Sürücü Kursu, Turfanda Bakkaliesi, Turfanda Manav, Ucuzluk Giyim, Uydu GSM, Uygun Kundura, Uzman Elektrik, Ürün Bakkaliye: İş yerinde her çeşit yeni mahsul gıda ürünü bulunmasına bağlı verilen bir addır, Üstat Elektronik, Üstün Kadayıf, Vakar Giyim, Vitamin Market, Yakamoz Yorgan, Yıldız Kundura, Yıldız Mobilya, Yürütür Ayakkabı, Zerafet Örgü, Zirve Telefon, Zümrüt Kundura.

23. Herhangi Bir Düşüncenin İfadesinin İş Yerine Ad Olması

Açılım Bilgisayar: İş yerinin yeniliklere açık olmasına bağlı verilen bir addır, Aday Sürücü Kursu, Akarsu Tesisat, Alotaksi, Altınmakas Berber Salonu, Alver Emlak, Alver Market, Alyans Sigorta: Müşteriyle iş yerinin yüzükle parmak gibi olduğu düşüncesine bağlı bir addır, Anı Eczanesi, Anlam Kırtasiye, Atak GSM: İş yerinin cep telefonlarında sürekli indirim yapmasına bağlı verilen bir addır, Azkar Demir: İş yeri sahibinin satışta kanaatkâr olmasına bağlı verilen bir addır, Bahçe Manav, Bakım Parfümeri: Her insanın parfüm kullanarak bakımlı olması düşüncesine bağlı verilen bir addır, Bakış Bayan Kuaförü, Bakış Çiçek: Çiçeğe bakmanın sevap olduğu düşüncesine bağlı verilen bir addır, Bakış Tatlı Salonu: Tatlılara bir bakanın bir daha bakmasına bağlı verilen bir addır, Barış Emlak: Alıcı ve satıcının mutlaka uzlaştırılacağı düşüncesine bağlı verilen bir addır, Barış Konfeksiyon, Başarı Elektronik: Müşterinin memnun olmasının, iş yeri sahibinin başarılı olduğunu göstermesine bağlı verilen bir addır, Başarı Market, Başarı Mobilya: Kalitenin olduğu yerde başarının olacağı düşüncesine bağlı verilen bir addır, Battık Market: Marketteki ürünlerin az karla satılmasına

bağlı verilen bir addır, Bayan Market, Beğenal Çiçekevi, Beğenal Kundura: İş yerinin “beğenmezsen alma” prensibine bağlı verilen bir addır, Beğendi Erkek Kuaförü, Beğendi Yorganları, Beğenir Mobilya, Beğendi Mobilya, Beğenör Yünleri, Berrak Tesisat, Bezenir Çiçek, Bezer Züccaciye, Biçim Demir Doğrama, Biçim Mobilya: Müşterinin mutlaka beğeneceği bir ürün olduğu düşüncesine bağlı verilen bir addır, Biçim Terzihanesi: Biçimin şekil, tarz olduğu düşüncesine bağlı verilen bir addır, Birikim Bilişim: İş yeri sahibinin tüm birikimini iş yerine bağlamasına bağlı verilen bir addır, Birlik Gıda, Bizim Market: Marketin iş yeri sahibi tarafından fazlasıyla sahiplenilmesine bağlı verilen bir addır, Buluş Bilgisayar: Sunulan hizmetle müşterilerin sorunlarının biteceği düşüncesine bağlı verilen bir addır, Buse Çiçek: İlişkilerin çiçekle başlayıp buseyle biteceği düşüncesine bağlı verilen bir addır, Cennet Mobilya, Çağrı Eczanesi, Çalım Kundura, Çayırağası Turizm, Çelenk Mobilya, Çizgi Market: İş yeri sahibinin kendine market ile hayat çizmesine bağlı verilen bir addır, Damak Döner, Değişim Kozmetik, Deha İletişim, Dekor Mobilya, Desen Mobilya, Devir Elektrik, Devran Kundura, Devran Pastanesi, Dilek Çiçekevi: En güzel dileklerin çiçekle iletileceği düşüncesine bağlı verilen bir addır, Donat Züccaciye, Doyuran Kebab, Döşer Mobilya, Durak Taksi, Egemen Bilişim, Eğitim Kırtasiye: Eğitime hizmetin kutsal olması düşüncesine bağlı verilen bir addır, Eğlence Kuruyemiş, Ekler Tesisat, Ekmek Teknesi Somun, Enerji Tesisat: Güneşten gelen enerjinin bolluk olmasına bağlı verilen bir addır, Fatih Kırtasiye: Okuyanın Fatih Sultan olacağı düşüncesine bağlı verilen bir addır, Fidan Bakkaliye: İş yeri sahibinin sermayeyi yeni düzeltmesi düşüncesine bağlı verilen bir addır, Fiyonk Kundura: Ayakkabıların ipini sadece iş yeri sahibinin bağlayabileceği düşüncesine bağlı verilen bir addır, Foto Anı, Foto Aşkın, Foto Hatıra, Foto Renk: İş yerinin ildeki ilk renkli fotoğrafçı olmasına bağlı verilen bir addır, Foto Seç, Foto Sevinç, Foto Taç, Gaye Berber Salonu, Gelincik Çiçekevi: Dağ çiçeklerinin en güzeli olmasına bağlı verilen bir addır, Gelkeyfim Kuruyemiş, Giydiren Kundura, Giysene Kundura, Gökkuşağı Kırtasiye, Görüm Mobilya: Kalitenin de mobilyanın da meydana geldiği düşüncesine bağlı verilen bir addır, Görünüm Demir Doğrama, Gurur Taksi, Gülüm Çiçekçilik, Gümbür Market: Gümbür gümbür ses getiren fiyatların bu markette olduğu düşüncesine bağlı verilen bir addır, Güven Berber Salonu: Müşterinin öncelikli olarak güven duyması gerektiği düşüncesine bağlı verilen bir addır, Güzellik Parfümeri, Hanımağa Taksi, Hanımeli Çiçekçilik: Bayan olarak iş yeri sahibi olmanın ayrıcalıklı olmasına bağlı verilen bir addır, Harika Çiçekçilik: En güzel hediyein çiçek olduğu düşüncesine bağlı verilen bir addır, Hasret İletişim, Havadar Terzihanesi, Hayal Kafe, Hayal Market, Hayal Mobilya, Hayat Market: “Mal canın yongasıdır.” düşüncesine bağlı verilen bir addır, Hayat Pastanesi, Hayat Sigorta, Hediye Yorgan, Helebirgel Kuaför, Hizmet Lokantası, Hizmet Reklam, Hizmet Taksi, Hobi Parfümeri, Hurdacı Tenekeci: Günümüzde tenekeçilerin hurdacı olduğu düşüncesine bağlı verilen bir addır, Hususi Taksi: Her yeniliğe açık olunmasına bağlı verilen bir addır, Huzur İnşaat, Huzur Market, Huzur Mobilya, Işık Sigorta, Işıl Elektrik, İkaz Sigorta, İkram Çiçekevi, İlgi Çiçekçilik, İlim Kırtasiye: İlmin okumakla ve yazmakla mümkün olacağı düşüncesine bağlı verilen bir addır, İşler Taksi, İyilik Taksi, İzdivaç Pastanesi: İş yerinde çok yuvanın kurulmasına bağlı verilen bir addır, Kaptan Sürücü Kursu, Kardelen Çiçekevi: Yaz kış her türlü çiçeğin bulunmasına bağlı verilen bir addır, Kavuşturan Emlak, Kent Gazetesi, Kıvanç Çiçek, Kızılay Eczanesi, Konfor Terzihanesi: Konforun süs olduğu düşüncesine bağlı verilen bir addır, Kural Elektronik, Kültür Tabela: İş yeri sahibinin kültürlü, üniversite mezunu olmasına bağlı verilen bir addır, Mekân Mobilya, Mekân Taksi, Melek Taksi: Müşterilerin rahatlıktan hafifleyip kendilerini melek gibi hissetmesine bağlı verilen bir addır, Menzil Gıda, Merak Züccaciye, Minyatürpark Sürücü Kursu, Mola Çaybahçesi: Yoğun iş hayatında bir çay içimlik molanın önemli olduğu düşüncesine bağlı verilen bir addır, Mutluluk Mobilya: Satılan mobilyalarla evlere mutluluk katılacağı düşüncesine bağlı verilen bir addır, Nazar Pide-Lahmacun Fırını, Nazar Taksi, Neşe Çayocağı, Nimet Bakkaliye, Nursu Tesisat, Onur Çiçekçilik, Onur Çiçekevi, Onur Kuaför, Onur Pastanesi, Onur Taksi, Orijinal Berber Salonu: Doğallığın orijinallik

olduğuna inanılmasına bağlı verilen bir addır, Orkide Çiçekçilik, Ortak Sigorta, Öğretir Kitapevi, Öncü Bilgisayar: Kalitede öncü olduğu düşüncesine bağlı verilen bir addır, Özbakım Bayan Kuaförü, Özel Taksi, Özen Giyim: İnsanın giyimine özen göstermesi gerektiği düşüncesine bağlı verilen bir addır, Özgür Turizm, Özlem Çiçekevi, Özlem Taksi, Paşam Sigorta: Paşalar gibi hizmet görüleceği düşüncesine bağlı verilen bir addır, Perişan Tenekeci: Modern hayatla birlikte mesleğin değersizleşmesi düşüncesine bağlı verilen bir addır, Petek Pastanesi, Prenses Mobilya, Renk Elektrik, Renk Tabela, Renk Taksi: Ulaşımın renkli, eğlenceli geçeceği düşüncesine bağlı verilen bir addır, Rota Sürücü Kursu, Rüya Taksi: Ulaşımın rüya gibi geçeceği düşüncesine bağlı verilen bir addır, Sabah Eczanesi, Sabır Eczanesi, Sabır Elektronik, Salkım Manav, Sayar Market, Sayar Taksi, Seç Lokantası, Seç Taksi: İnsanların seçici olduğu düşüncesine bağlı verilen bir addır, Sefa Banyosu, Sefa Enerji: Evde 24 saat sıcak su ile müşterinin sefa süreceği düşüncesine bağlı verilen bir addır, Seher Market, Selam Çiçekçilik, Selam Pasajı, Sepet Manav, Sev Turizm, Seval Kundura: Ayakkabının severek, beğenerek alınması gerektiği düşüncesine bağlı verilen bir addır, Sevda Güzellik Salonu, Sever Giyim: İş yeri sahibinin işini sevmesine bağlı verilen bir addır, Sevgi Kebap, Sevgi Mobilya, Sima Market, Sinyal GSM, Sinyal Sürücü Kursu: Trafikte sinyalin önemine bağlı verilen bir addır, Sistem Bilgisayar, Sizin Market, Sohbet Çayevi: En güzel sohbet ve dostlukların bu iş yerinde olduğu düşüncesine bağlı verilen bir addır, Solmaz Çiçekçilik: İş yeri sahibinin çiçekleri soldurmamaya özen göstermesine bağlı verilen bir addır, Star Çiçekçilik: Çiçekçilikte bir numara olduğu düşüncesine bağlı verilen bir addır, Star Eczanesi: İş yeri sahibinin bayan olarak işinde yıldız olmasına bağlı verilen bir addır, Star Elektronik, Sultan Gıda, Sunar Çiçekçilik, Süsler Çiçekçilik, Şanlı Tesisat, Şekil Demircilik, Şen Gıda Market, Şık Kozmetik, Şoför Sürücü Kursu, Şok Market, Şölen Şekerleme Kuruyemiş, Talep İnşaat, Tarz Giyim: Yakışanı giymenin tarz olduğu düşüncesine bağlı verilen bir addır, Taş Emlak, Teknik GSM, Telve Kahve, Ten Kozmetik, Tercih Turizm, Tesfiye Demir, Tıkıntı Kebap Ciğer, Tiryaki Çayevi, Trafik Sürücü Kursu: Her şeyin trafiğe uygun olmasına bağlı verilen bir addır, Tutku Kuruyemiş: Tutkunun zevk vermesine, insanı iştahlandırmasına bağlı verilen bir addır, Tutku Pastanesi, Uğur Dersanesi, Uğur Pastanesi, Ulaşım Sürücü Kursu, Ümit Berber, Varış Turizm, Yakışıklı Giyim, Yakıştır Giyim, Yapar Emlak, Yapar İnşaat, Yapyap Televizyon, Yaren Baklava, Yaren Kuruyemiş, Yaşam Mobilya, Yaşam Sigorta, Yayın Reklam: Müşterilerin iş yerini överek namını yayması düşüncesine bağlı verilen bir addır, Yıldız Pasajı, Yuvam İnşaat, Yuvam Mobilya, Zafer Bakkalı, Zarif Çiçekçilik, Zinet Yorgancılık.

24. Kullanılan Herhangi Bir Aletin İş Yerine Ad Olması

Elektrot Demir, Foto Mercek, Spiral Demir.

Sonuç

“Etkileyici bir tabela adı, en iyi reklamdır.” sloganına uygun bir şekilde rekabet ortamının çok zorlu olduğu günümüz koşullarında, işletme sahipleri -ticari kaygıyla- kimi zaman Türkçe ya da Türkçe-yabancı bir dil beraber kimi zaman da tamamen yabancı bir dilden dikkat çekecek ve daha fazla müşteriye işletmeye yönlendirecek tarzda adlar tercih etmektedirler. Bu durumun işletme adlarının kökeninde, şeklinde belirleyici faktör olmasının yanında kültürel anlamda ve Türkçenin karakteristiği bakımından da millet kimliğini zedelemeyecek birtakım ölçütleri taşıyor olması gerekmektedir.

Araştırma verilene göre Kilis iş yeri adları, genel bir çerçevede değerlendirildiğinde -İş yeri adlarında Türkçenin kullanımı göz ardı edilirse ki bu müstakil, başka bir çalışma konusudur.- yöre halkının yaşayışıyla, zevkiyle, gündelik yaşam pratikleri ve geçim kaynağıyla alakalı pek çok ipucuna ulaşılmıştır. Yöredeki işletmeciler, ad tercihlerinde bulunurken öncelikle soyadlarından ve sunulan hizmetin niteliğini ve kalitesini belirten ifadelerden

faydalanmışlardır. Daha sonraki tercihler ise kişisel boyutlu olup çok çeşitli sebeplere dayanmaktadır. Yine iş yeri adları ile derlenen verilmiş sebepleri, ağırlıklı olarak örtüşmekle birlikte aktarılan içerikle uymayan iş yeri adları da bulunmaktadır. Ayrıca bazı iş yeri adlarında kullanılan sözcüklerin yanlış yazıldığı örneklere de rastlanmıştır. Bu iki mevzuyla ilgili örnekler ekler bölümündeki tablolarda gösterilmiştir (Tablo 2 ve Tablo 3). Örneğin bir işletme adında, işletme sahibi Zeki olan adını, Zaki olarak değiştirip dikkat çekme amaçlı iş yerine vermiştir. Adı Kozmetika olan başka bir işletmede ise satılan ürünlerin A kalitede olduğunu ifade etmek maksatlı böyle bir ad seçildiği kaydedilmiştir.

Yapılan çalışmayla dil ve dil-kültür ilişkisi açısından büyük önem arz eden iş yeri adları mevzusunda, farkındalık oluşturmak hedeflenmiştir. Sadece Kilis ili için ele alınan konunun başka illerde de değişik boyutlarıyla irdelenmesi umulmaktadır.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2001). Adana'nın şalgamı nasıl 'shalgam' oldu? *Türk Dili*, 590, 145-147.
- Alkaya, E. (2001). Türklerde ad verme geleneği ve kişi adları. *Türk Kültürü*, 39,442-447.
- Alkibay, S. (1996). Mağazalarda yabancı işletme adı kullanımına yönelik bir araştırma. *Türk Dili*,538, .415-423.
- Armağan, B. (2001). Türkçeye giren yabancı sözcükler ve otel adları, *Türk Dili*, 596, 144-154.
- Arslan, A. ve Diyapoğlu, E. (2018). Ağrı ili Cumhuriyet Caddesi'ndeki iş yeri isimlerinin dil-kültür ilişkisi bağlamında değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(3), 2039-2058.
- Arvas, A. (2011). İş yeri isimleri üzerine bir araştırma: Van örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 23, 1-8.
- Aydın, Y. (2016). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde argonun yeri üzerine bir tartışma. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 308-326.
- Ayvazoğlu, B. (2001). Çiçek ve renk adlarına dair. *Türk Yurdu*, 162-163(21), s.62-65.
- Balcı, T. (2013). Almanya'da kültürel öğeler içeren levha metinleri, *Turkish Studies*, 8(12), 121-131. doi: 10.7827/TurkishStudies.5448.
- Boyraz, Ş. (2003). İletişim açısından Sivas'ta ticari işletme adları. *Milli Folklor*, 60, 141-160.
- Caferoğlu, A. (1953). Türk onomastiğinde ad kültürü. *Türkiyat Mecmuası*. 10, 201-212.
- Cumhuriyetin 75. yılında Kilis*. (1998). Kilis: Kilis Valiliği.
- Demircan, Ö. (2001). "İş yeri adları"nda yabancılaşıma. *XIV. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, Ç. Ü. Basımevi, Adana, 4-12.
- Gaddar, Z. (2014). Ödemiş'in iş yeri adları üzerine bir inceleme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 319-332.
- Kandemir, E. (2004). *Denizli'deki iş yeri adları üzerine bir inceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Denizli.
- Karademir, F. (2004). Diyarbakır'daki mağaza ve iş yeri adları üzerine. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karadoğan, A. (2003). Türk şahıs adlarında hayvan kültürü. *Milli Folklor*, 15(57), 109-116.

- Kaya, S. (2008). Sivas'ta iş yeri adlandırmaları ile ilgili bazı tespitler. *Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumunda Sunulan Sözlü Bildiri*, Kırşehir.
- Kesici, Ö. (1995). Kilis'in şehir coğrafyası özelliklerine genel bir bakış. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 1(1), s.246-280.
- Küçük, S. ve Saraç S. (2008). İş yeri adlarındaki batı kaynaklı kelimeler ve Ordu ili örneği. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 38, 137-155.
- Mert, K. ve Türkmen, M. (2014). Türkçe biz sana ne yaptık böyle? İş yeri isimleri yabancılaşıyor: Türkiye'nin kültürel değişim yolculuğu. *12. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildirileri*, 599-607.
- Öztürk Dağabakan, F. (2006). Türk ve Alman toplumlarında adlar ve sahipleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 27-31.
- Öztürk, F. (2005). Kutadgu Bilig'de bitki adları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 5(1), 201-208.
- Özyıldırım, I. (2001). İş yeri levhaları: işlevsel bir yaklaşım. *Dil Dergisi*. 103, 10-19.
- Sakaoğlu, S. (2003). Cumhuriyet'ten günümüze Konya'da iş yeri adları. *Türk Dili*, 622,410-420.
- Şahbaz, N. K. ve Sakar, C. (2017). Suriyeli mültecilerle değişen iş yeri tabelalarının dilsel kullanımlar açısından incelenmesi: Mezitli İlçesi Örneği. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(3), 472-484.
- Şenel, M. (2013). *Elazığ ili yer adları üzerine bir inceleme*. Elazığ: Manas Yayınları.
- Şenel, M. (2017). Gençliğin adıyla imtihanı. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*. 1(1), 72-84.
- Şişman, R. Ş. (2018). İş yeri adlandırma eğilimleri Muş merkez modeli. *Turkish Studies*, 13(28), 887-917. doi: 10.7827/TurkishStudies.14275.
- Türkçe Sözlük*, (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uysal, B. (2012). Alevi inanç sisteminde adlar ve dil-kimlik ilişkisi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 62, 237-248.
- Üstünova, M. ve Kerime, A. H.; Çetinoğlu Berberoğlu, G.; Akgün, N.; Akkök, M. (2009). İş yeri adlarında eksilteli ve ters yapıların kullanımı. *Dil Araştırmaları*, 4, 57-66.
- Üstünova, M.; Aydın, H.; Çetinoğlu Berberoğlu, G.; Üstünova, K.; Akkök, M.; Akgün, N. (2010). İş yeri adlarında Türkçenin kullanımı. *Turkish Studies*, 5(1), 1390-1419. doi: 10.7827/TurkishStudies.1169.
- Yaman, İ. ve Ekmekçi, E. (2016). Türkçenin İngilizce yoluyla melezleşmesi: Samsun'daki iş yeri ve mekân adları örneği. *Karadeniz Araştırmaları*, 50, 217-229.
- Yazım Kılavuzu*. (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ekler

Tablo 1: İş Yeri Adı Anlam Kategorileri

İş Yeri Adı Anlam Kategorisi	Veri Sayısı	%
Ada, Soyadına veya Lakaba Bağlı İş Yeri Adları	273	20,7

<i>İş Yeri Sahibinin Kendi Adının İş Yerine Ad Olması</i>	41	15
<i>İş Yeri Sahibinin Eşinin Adının İş Yerine Ad Olması</i>	12	4,3
<i>İş Yeri Sahibinin Kızının İş Yerine Ad Olması</i>	24	8,7
<i>İş Yeri Sahibinin Oğlunun Adının İş Yerine Ad Olması</i>	9	3,2
<i>İş Yeri Sahibinin Babasının Adının İş Yerine Ad Olması</i>	1	0,3
<i>İş Yeri Sahibinin Soyadının İş Yerine Ad Olması</i>	178	65,2
<i>İki Adın Hecelerinin Birleştirilmesiyle Oluşan İş Yeri Adları</i>	1	0,3
<i>Eşler Arasındaki Sevgi Sözlerinin İş Yerine Ad Olması</i>	4	1,4
<i>İş Yeri Sahibinin Lakabının İş Yerine Ad Olması</i>	3	1
Zevklere Bağlı İş Yeri Adları	18	1,36
Çevredeki Kurum Kuruluş veya Nesnelere Bağlı İş Yeri Adları	71	5,4
İş Yeri Sahibinin Duygusal Durumunun İş Yerine Ad Olması	64	4,8
İş Yeri Sahibinin Fiziksel Durumunun İş Yerine Ad Olması	6	0,4
İnanç İfadelerinin İş Yerine Ad Olması	20	1,5
Sıla Özleminin İş Yerine Ad Olması	11	0,8
Satılan Ürünün Markasının İş Yerine Ad Olması	22	1,6
Niyet ve Dilek İfadelerinin İş Yerine Ad Olması	15	1,1
Ortaklık İfadelerinin İş Yerine Ad Olması	6	0,4
Kısaltmayla Oluşan İfadelerin İş Yerine Ad Olması	7	0,5
Dikkat Çekme Düşüncesiyle Farklı Bir Sözcüğün İş Yerine Ad Olması	8	0,6
TV Bağlı İfade ve Durumların İş Yerine Ad Olması	7	0,5
Millî Duygulara Bağlı İfadelerin İş Yerine Ad Olması	9	0,6
Hatıralara Bağlı İfadelerin İş Yerine Ad Olması	20	1,5
İş Yeri Sahibinin Mesleğinin İş Yerine Ad Olması	5	0,3
Siyasi Fikre Bağlı İfadelerin İş Yerine Ad Olması	2	0,1
Mahallî İfade ve Durumların İş Yerine Ad Olması	45	3,4
Müşteri Kitlesinin İş Yerine Ad Olması	37	2,8
İş Yerinin Görünüşünü Tanımlayan İfadelerin İş Yerine Ad Olması	35	2,6
Sunulan Hizmetin Niteliğinin İş Yerine Ad Olması	200	15,2

Satılan Ürünün veya Sunulan Hizmetin Kalitesini Vurgulayan İfadelerin İş Yerine Ad Olması	190	14,4
Herhangi Bir Düşüncenin İfadesinin İş Yerine Ad Olması	255	19,4
Kullanılan Herhangi Bir Aletin İş Yerine Ad Olması	3	0,2
Toplam	1314	100

Tablo 2: Yapısında Yanlış Yazılan Sözcük Bulanan İş Yeri Adları

İşletme Adında Yanlış Yazılan Sözcükler	Sözcüklerin Doğru Yazılışı (Yazım Kılavuzu, 2005)
Afiyakalı Kundura	Fiyakalı Kundura
Ağziergi Kuruyemiş	Ağzieğri Kuruyemiş
Arajman Çiçekçilik	Aranjman Çiçekçilik
Azkar Demir	Azkâr Demir
Bellur Züccaciye	Billur Züccaciye
Berak Elektronik	Berrak Elektronik
Bimsel İletişim	Bimcell İletişim
Çerci Market	Çerçi Market
Ericson Ayfon Telefon	Ericsson, Iphone Telefon
Foto Hürriyet	Foto Hürriyet
Gurup Mobilya	Grup Mobilya
Hüyük Market	Höyük Market
Marif Çarşısı	Maarif Çarşısı
Mütahit Tesisat	Müteahhit Tesisat
Pirestij Giyim	Prestij Giyim
Statyum Market	Stadyum Market
Simokin Giyim	Smokin Giyim
Sitil Kuaför	Stil Kuaför
Şehaser Möble	Şaheser Möble
Tesfiye Demir	Tesviye Demir
Türksel Telefon	Turkcell Telefon
Ugrak Bakkaliye	Uğrak Bakkaliye

Zarafet Örgü Yünleri	Zarafet Örgü Yünleri
Zinet Yorgan	Ziynet Yorgan

Tablo 3: Veriliş Sebebiyle Sözlük Anlamı Örtüşmeyen Adlardan Oluşan İş Yeri Adları

İşletme Adı	Sözcüğün Türkçe Sözlükteki Anlamı (Türkçe Sözlük, 2005)	İşletme Sahibinin İfade Ettiği Anlam
Bostan Tatlı Salonu	Bostan: 1. Bahçe. 2. Kavun, karpuz tarlası.	“Tatlılarımda hakiki üzüm pekmezi kullanırım.”
Cins Giyim	Cins: 1. Tür, çeşit. 2. Aralarında ortak özellikler bulunan varlıklar topluluğu.	“Her zevke, her bütçeye uygun kıyafet.”
Deha İletişim	Deha: İnsan zekâsının, insan kişiliğinin erişebileceği en yüksek düzey, dâhilik.	“Her marka telefon bulunur.”
Dürüst Market	Dürüst: Sözünde ve davranışlarında doğruluktan ayrılmayan, doğru(kimse).	“İşime ve müşterilerime saygım var.”
Hususi Taksi	Hususi: Özel	“Yeniliğe açığız.”
Klas Düğün Salonu	Klas: 1. Sınıf. 2. Üstün nitelikli, üstün yetenekli.	“Her bütçeye uygun.”
Özgün Giyim	Özgün: Yalnız kendine özgü bir nitelik taşıyan, orijinal.	“Gündelik, ucuz giyim.”
Portatif Mobilya	Portatif: Kolay taşınabilen, katlanarak taşınabilen, seyyar.	“Sağlam, dayanıklı, hafif mobilya.”
Tesfiye Demir	Tesviye: Düz duruma getirme, düzleme.	“Demir, bizde renk bulur.”

P-ISSN: 1303-0094

E-ISSN: 2149-5459